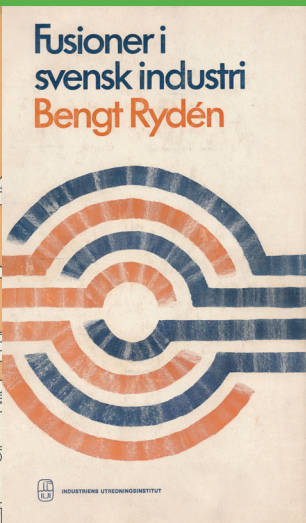
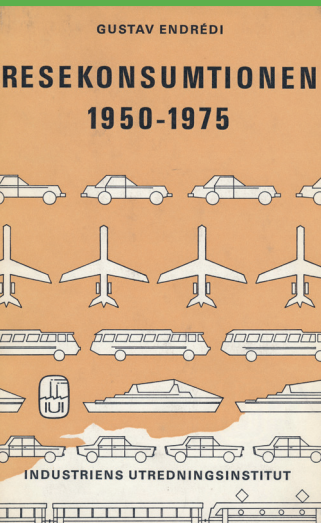

ETT FORSKNINGSSINSTITUT KONSOLIDERAS

IUI från 1967 till 1972

Benny Carlson
Mats Lundahl

Ekerlids Förlag

**ETT FORSKNINGS-
INSTITUT KONSOLIDERAS**

ETT FORSKNINGS- INSTITUT KONSOLIDERAS

BENNY CARLSON
MATS LUNDAHL

Ekerlids Förlag

Ekerlids Förlag
Tegnérgatan 37
111 61 Stockholm
Tel: 08-411 42 70
kontakt@ekerlids.com
www.ekerlids.com

Institutet för Näringslivsforskning (IFN)
Box 55665
102 15 Stockholm
Tel: 08-665 45 00
info@ifn.se
www.ifn.se

© Författarna och IFN

Foto: I de fall fotografens namn är känt har detta angivits i bildtexten vid respektive bild.

I de fall fotografen är okänd ombeds upphovsmannen kontakta IFN.

Grafisk form inlaga: Gyllene Snittet bokformgivning AB i Helsingborg

Grafisk form omslag: Gyllene Snittet bokformgivning AB/IFN

Tryckt hos Livonia i Riga, augusti 2024

Utgiven av Ekerlids Förlag, Stockholm 2024

ISBN 978-91-89868-19-9

Till minnet av gentlemanen Lars Nabseth

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord

Fredrik Sjöholm 9

Författarnas förord 11

Prolog: IUI till 1966 13

- 1 Ny chef 33
- 2 Femtio forskare 50
- 3 Skattediskussion i skidstuga 71
- 4 Ekonomisk tillväxt – projekt utan punkt 92
- 5 Branschstudier I: godstransporter och varv 124
- 6 Branschstudier II: skor och metall 145
- 7 Skogsindustrins dynamik 161
- 8 Långtidsutredningarna – kärvare klimat 177
- 9 Kapitalmarknad och investeringar 198
- 10 Arbetsmarknaden – frånvaro i fokus 220
- 11 Fusioner – hypoteserna hopas 238
- 12 Nya konsumtionsstudier 260
- 13 Handel och reklam – många modeller 289
- 14 Utrikeshandel – uppsjö av utmaningar 304
- 15 Bostadsmarknaden – ”jättelik felinvestering” 321
- 16 Jordbruket än en gång 340
- 17 IUI i samhällsdebatten 363

Epilog: Från IUI till näringslivet 387

Referenser 400

Personregister 437

IFN:s historiska projekt 442

Om författarna 444

FÖRORD

På Institutet för Näringslivsforskning (IFN) strävar vi efter att bedriva forskning som kännetecknas av stringens, aktualitet och relevans. I sin tredje volym om Industriens Utredningsinstitut (IUI) skildrar Benny Carlson och Mats Lundahl perioden 1967 till 1972 och visar att det inte är ett nytt förhållningssätt utan något som präglat institutet genom hela dess historia. Vilka frågor som är aktuella och studeras kan variera över tid, men det kan noteras att många av dåtidens frågor är aktuella även i dag, om än i andra skepnader.

Vi får här en inblick i hur forskarna på IUI brottades med sin tids stora utmaningar. Perioden var i många avseenden en brytningstid i Sverige där rekordårens tillväxt och utveckling var på väg att bytas mot två decenniers ekonomisk stagnation. Med stor framsynthet varnade forskare på IUI redan i slutet av 1960-talet för denna stagnation, en varning som tyvärr inte hörsammades av den politiska sfären.

På IUI skrev man även om bolagsbeskattning, globalisering, tekniska förändringar och mycket annat. Som läsare slås man av hur mycket uppmärksamhet rapporter och forskning från IUI fick från breda grupper i samhället. Publikationer rapporterades, diskuterades och recenserades flitigt, inte bara i branschtidskrifter utan även i media i stort. Det beror sannolikt på att forskningen delvis tenderade att vara förhållandevis oteknisk och därigenom mer lättillgänglig för personer utanför ekonomiskräet. Samtidigt publicerades kvantitativt mindre svensk ekonomisk forskning och färre rapporter jämfört med dagens situation, vilket även det bör ha bidragit till den stora uppmärksamheten.

Överlappningen mellan vad vi i dag skulle särskilja som forskning och som forskningskommunikation är påfallande stor under denna tid. Det är lika imponerande som annorlunda, sett från dagens verksamhet, att ett mycket stort antal utredningar resulterade i doktors- och licentiatavhandlingar. Detta visar på hög kvalitet på utredningsarbetet och möjligen på en annan syn på akademiska avhandlingar. Mer specifikt publicerades fem doktorsavhandlingar och fyra licentiatavhandlingar under Lars Nabseths ledarskap.

Boken ger också en beskrivning av alla de personer som utgjorde IUI, som kom och gick och på olika sätt bidrog till institutets verksamhet. Några var av det mer excentriska slaget, andra tillbakadragna forskare som lät sina texter tala. Över detta persongalleri vakade Lars Nabseth. Nabseth var infödd stockholmare och kom som industridoktorand till IUI redan i början av 1950-talet. Han undersökte i sin doktorsavhandling effekten av löneökningar på svenska företags verksamhet. Det är en fråga som undersöks och debatteras än i dag, även på IFN, vilket är ett tecken på Nabseths förmåga att tidigt identifiera viktiga frågeställningar.

Däremot är det slående hur empirisk forskning har förändrats över årtiondena. Nabseth använde sig av ett urval på sex svenska företag, vilket står i stark kontrast till dagens empiriska forskning som i regel använder mycket stora datamängder.

I denna volym växer en sympatisk bild fram av Lars Nabseth och hans ledarskap. Det är framför allt i några specifika avseenden som han tycks ha gjort starkt avtryck på verksamheten och medarbetarna. För det första höjde han blicken och förde in internationella ekonomiska frågor på forskningsagendan, framför allt utrikeshandelns betydelse. Detta ter sig både riktigt och naturligt i en tid då svensk ekonomi snabbt internationaliserades. Relaterat till denna förändring är även att samarbetet med internationella forskare intensifierades under Lars Nabseths tid på IUI. Här kan t.ex. nämnas tillväxtprojektet, initierat av Ragnar Bentzel, under ledning av Moses Abramovitz vid Stanford University, och ett internationellt projekt om teknikspridning som bedrevs i samverkan med ett stort antal utländska forskningsmiljöer.

För det andra var Nabseth en pionjär när det gällde att bredda rekryteringen av forskare. Under hans ledarskap anställdes ett antal duktiga kvinnliga forskare som på IUI lade grunden för karriärer som ofta fortsatte på andra håll inom förvaltning och akademi. Slutligen är det tydligt att Lars Nabseths ledarskap starkt bidrog till att skapa en god och konstruktiv arbetsmiljö där forskare genom samarbete och diskussioner hjälpte varandra och höjde kvaliteten på institutets forskning. Många forskare fortsatte framgångsrika karriärer på andra arbetsplatser, men det är tydligt hur de såg tillbaka på tiden på IUI med värme och poängterade vilken nytta de haft senare i karriären av färdigheter de tillägnat sig på institutet.

Bland medarbetarna är det många som utmärker sig och anekdoterna kryddar framställningen. Skildringen av hur Leif Muténs bok om bolagsbeskattning värktes fram är obetalbar. En kommenderad vistelse i en fjällstuga var avgörande för att boken efter stor möda och vissa konflikter skulle komma till stånd. Det är även intressant att dagens skatteexperter anser att denna bok inte fått den uppmärksamhet den förtjänar, delvis eftersom boken skrevs på svenska men kanske än mer eftersom prosan var alltför svår genomtränglig. Värdet av att kunna kommunicera sina tankar för en bredare publik på ett tydligt och begripligt sätt var lika stort då som nu.

Att skildra IUI av i går påminner om institutets historia och ger en välbehövlig stadga åt dagens verksamhet. Fem decennier senare kan man konstatera att mycket är sig likt och att det arbete som utfördes under Lars Nabseths ledning kan tjäna som inspiration och lärdom även för nutida forskare.

Fredrik Sjöholm
Professor och vd, IFN

FÖRFATTARNAS FÖRORD

2014 publicerade vi första volymen av IUI:s historia: *Ett forskningsinstitut växer fram – IUI från grundandet till 1950*. Den behandlade bakgrunden till institutets bildande och det första decenniets verksamhet. Fem år senare kom andra volymen: *Ett forskningsinstitut expanderar – IUI från 1950 till 1966*. Den berättar historien om institutets vidare öden framför allt under Jan Wallanders och Ragnar ”Naja” Bentzels ledarskap.

Det material som även denna bok vilar på är främst skriftligt. På Institutet för Näringslivsforskning hemsida, <http://www.ifn.se>, finns så gott som allt som under åren har producerats på IUI/IFN och går att ladda ner därifrån, och det som inte finns där finns i fysisk form i IFN:s välordnade arkiv på Centrum för Näringslivshistoria där personalen som alltid har hjälpt oss med alla de arkivboxar som vi har behövt. Vår ambition har dock varit att gå utöver det skriftliga materialet, att i den mån det låter sig göras teckna en bild av de människor av kött och blod som befolkade IUI och av den forskningsatmosfär som fanns på institutet. Detta hade inte gått utan att intervjua de personer som fanns där, framför allt Lars Nabseth, vars minne tillägnas denna bok, som handlar om den period, 1967–72, då han var chef för IUI.

Jan Bröms, Gunnar Eliasson, Märtha Josefsson, Anders Klevmarken och Birgitta Swedenborg har alla tålmodigt funnit sig i vår frågvishet. Arbetet har också i allra högsta grad underlättats av de synnerligen innehållsrika och läsvärda hågkomster och personporträtt av gamla IUI:are och andra som publicerats i de föredömliga krönikeböcker som sedan 2009 vart femte år redigerats av Magnus Henrekson. Magnus har själv även denna gång outtröttligt och osjälviskt bidragit med entusiasm, inspiration, kritisk läsning och korrekturrättning.

Institutet för Näringslivsforskning har stöttat vårt arbete från första till sista stund. Dess nye chef, Fredrik Sjöholm, har läst och entusiastiskt skrivit förord. Jörgen Nilson har grävt djupt i institutets bildarkiv och sett till att vi fått allt internt material som vi har behövt. Han har också sammanställt personregistret. Elisabeth Gustafsson har hjälpt oss med allt som har varit besvärligt mellan himmel och jord. Ana Tramosljanin och Jonathan Olausson Toft har med jämnmod letat upp volym-, årgångs- och sidnummer i allehanda obskyra tidskrifter.

Ylva Bergström, Gunnar Eliasson, Arne och Carin Nabseth samt Birgitta Swedenborg har hjälpt oss med fotografier. Utan deras hjälp hade boken blivit torftigare. Om man skriver om människor vill man ha ansikten. IUI var dess medarbetare. Som alltid har också Handelshögskolans formidabla bibliotek ställt upp i tid och otid med att skaffa fram svåråtkomligt bibliografiskt material.

Arbetet har finansierats av ett generöst bidrag från Jan Wallanders och Tom Hedelius stiftelse samt Tore Browaldhs stiftelse.

För allt detta är vi djupt tacksamma.

Till sist vill vi passa på att tacka för oss. Om IUI:s öden och äventyr efter 1972 må andra berätta.

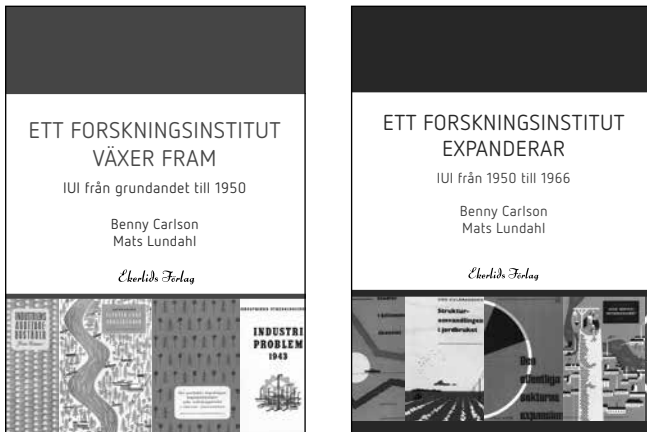
Lund och Stockholm 9 februari 2024

Benny Carlson och Mats Lundahl

PROLOG:

IUI TILL 1966

Den andra delen av Industriens Utredningsinstituts historia, som omspannar perioden 1950–1966, inleds med en sammanfattning av hur IUI grundades och av vilken verksamhet som bedrevs där under de första åren. Precis som är fallet med den boken är tanken att denna, tredje, del ska gå att läsa oberoende av de två föregående.¹ Vi har därför valt att inleda vår framställning med en sammanfattning av institutets historia fram till 1966, där den föreliggande volymen tar sin början.

GRUNDANDET

Den man som mer än någon annan bidrog till att Industriens Utredningsinstitut kunde börja sin verksamhet 1939 var ASEA-chefen Sigfrid Edström. IUI-traditionen förmäler hur han efter ett möte med statsminister Per Albin Hansson 1934, där denne framhållit avsaknaden av ett synligt näringsliv i samhällsdebatten, uppmuntrade näringslivets chefer att grunda ett institut som skulle kunna utreda för industrin väsentliga problem och se till att de kom fram i den offentliga debatten.

¹ Carlsson och Lundahl (2014, 2019).

Sigfrid Edström. Oljemålning av Helmer MasOlle.
Källa: Bring (1940, s. 289).

I januari 1939 kunde IUI, med statsvetaren och tidningsmannen Ivar Anderson som förste chef, påbörja sin verksamhet. Han efterträddes följande år av Ragnar Sundén som inte heller stannade mer än ett år. Sundén hann emellertid sätta i gång ett par viktiga utredningar innan han avgick. En handlade om småindustri. Utredningsman var Axel Carlsson (från 1941 Iveroth). Utredningen var klar 1943 och

omfattade såväl den egentliga småindustrin som hantverkssektorn, sektorer som båda drogs med ekonomiska problem.² Den andra var IUI:s största utredning genom tiderna, Norrlandsutredningen, en brett anslagen undersökning som i olika former kom att pågå ända till 1948 och som koncentrerades runt det norrländska sysselsättningsproblemet.

EN AVGÖRANDE REKRYTERING: INGVAR SVENNILSON

I september 1941 inträffade en för IUI:s fortsatta utveckling avgörande händelse. Ragnar Sundén efterträddes som chef av Ingvar Svennilson, docent i nationalekonomi. Svennilson var en dynamisk man som visste vad han ville. Han rekryterade ett antal duktiga medarbetare och skapade en positiv och produktiv anda på institutet, där forskarna fick arbeta självständigt.

Ingvar Svennilson.
Källa: IFN:s bildarkiv.

² Iveroth (1943).

Under Svennilsons chefskap drevs Norrlandsutredningen vidare, med växlande framgång. Erland Waldenström producerade dels en rapport om tillvaratagande och utnyttjande av skogsavfall,³ dels en om de framtida utvecklingslinjerna inom skogsindustrin som syftade till att fastslå vilka åtgärder denna själv skulle kunna vidta,⁴ och Erik Ruist och Ingvar Svennilson färdigställde en bok om skogsnäringens konjunkturkänslighet.⁵ Andra delutredningar, om flottning, rationalisering och ägandeförhållanden, rann emellertid ut i sanden. Inte heller av de delutredningar som skulle fastslå vilka åtgärder som borde vidtas utanför skogsnäringen blev det något konkret. Norrlandsutredningen saknade ett helhetsgrepp. Följden blev att någon sammanfattande slutrapport aldrig producerades. Utredningen havererade helt enkelt.

UTREDNINGAR OCH PLANERING

Andra utredningar gick bättre. Folke Kristensson gjorde en minst sagt grundlig genomgång av textilindustrin, som han presenterade som doktorsavhandling i företagsekonomi på Handelshögskolan 1946 och som vägde tungt när han blev professor där 1949.⁶ Richard Elinder skrev om skoindustrin. Hans studie, som publicerades 1948, utgjorde underlag för den statliga utredning av skobranschen som kom tre år senare.⁷ Jöran Curmans undersökning av bostadsförhållandena bland arbetarfamiljer och de förbättringsåtgärder dessa påkallade var klar redan 1944.⁸ Jan Wallander, som med tiden skulle bli chef för IUI, skrev den andra doktorsavhandlingen på institutet, om flykten från skogsbygden, Klarälvsdalen i Värmland, och vad som bestämde bruttoströmmarna av migranter till och från regionen.⁹ Han disputerade 1949 på sin avhandling vid Stockholms Högskola.

IUI:s chef, Ingvar Svennilson, ägnade själv sin mesta uppmärksamhet åt planeringsfrågor. Han hade disputerat 1938 på en avhandling om planering och kriget bidrog till att skjuta fram frågan om planerad samverkan mellan stat och näringsliv. Planering fortsatte att vara ett högaktuellt ämne även efter krigsslutet. IUI organiserade tillsammans med andra organisationer 1944 en konferens på

3 IUI (1942).

4 Waldenström (1946).

5 Ruist och Svennilson (1948).

6 Kristensson (1946).

7 Elinder (1948).

8 Curman (1944).

9 Wallander (1948).

temat ”Näringslivet inför freden”,¹⁰ och institutet publicerade samma år en utredning om industrisysselsättningen efter kriget.¹¹ Två år senare utkom en av Svennilson tillsammans med Gösta Ahlberg författad skrift om sysselsättningen och industriutvecklingen.¹² Svennilson intresserade sig också för industrins lokalisering och ville se regionplaner.

I slutet av 1940-talet togs de första stegen på vägen till den långtidsplanering som skulle komma att bli ett viktigt instrument i regeringens ekonomiska efterkrigspolitik. Svennilson medverkade aktivt i arbetet med att ta fram den första svenska långtidsutredningen, för åren 1947–53. Under de år som förflutit sedan planeringsfrågan först kom upp, under kriget, fram till denna tid ändrade han betoningen från centralplanering till ramhushållning och därefter till indikativ planering, allteftersom de ekonomiska och politiska förutsättningarna ändrades. En grund hade lagts. Långtidsutredningarna skulle bli en av de viktigaste arbetsuppgifterna för institutet under kommande år.

ÖVERGÅNGSPERIODEN 1949–1953

När Ingvar Svennilson lämnade institutet leddes det först av Erik Dahmén, som tillförordnad chef, 1949–50, och därefter av Jonas Nordenson, 1951–53. En bred, orienterande uppsatssamling om industriproblem publicerades 1950, med bidrag bland annat om den ekonomiska utvecklingen i Europa, befolkningsutvecklingen och sysselsättningen och anpassningen till ökad företagsstorlek.¹³

Som vi strax ska komma tillbaka till var Erik Dahmén en produktiv ekonom, vilket manifesterades i hans doktorsavhandling. Jonas Nordenson var hans motsats, på gränsen till geniförklarad, lysande i muntliga föredragningar och på seminarier, men med en fruktansvärd skrivkramp när det kom till att sätta ner sina blixtrande tankar på pappret. Den avhandling som alla gick och väntade på såg aldrig dagens ljus, utan Nordensons skriftliga produktion under IUI-tiden inskränkte sig till två mindre uppsatser, förutom den om befolkning och sysselsättning i boken om industriproblem: en om det svenska tullsystemet och en om kapitalbildningens roll för det svenska välståndet.¹⁴

Dahmén och Nordenson lyckades väl förvalta arvet från Svennilson under den korta tid de ledde IUI. Gamla projekt avslutades och nya sattes i gång i jämn takt. De båda bedrev också en framgångsrik rekrytering av nya medarbetare, personer

¹⁰ IUI (1944a).

¹¹ IUI (1944b).

¹² Ahlberg och Svennilson (1946).

¹³ IUI (1950a).

¹⁴ Nordenson (1952, 1953), Nordenson och Höök (1950)

som med tiden skulle växa ut till betydelsefulla ekonomer, främst då Lars Nabseth, som sedermera skulle bli institutets chef, innan han gick vidare till en näringslivskarriär, och Odd Gulbrandsen, som skulle bli professor på Ultuna.

INDUSTRINS OMVANDLING

Erik Dahmén hade rekryterats till IUI från Lund 1942, på rekommendation av Erik Lindahl. Han gjorde sig snabbt outhärlig i lagarbetet samtidigt som han arbetade på sin doktorsavhandling om den svenska industriutvecklingen under mellankrigstiden. Avhandlingen, i två band, lades fram 1950.¹⁵ Den spänner över ett brett fält. Mot bakgrund av den allmänna ekonomiska utvecklingen analyseras expanderande och tillbakagående industrier och företagsbildning. Dahmén var inspirerad av institutionella ekonomer som Thorstein Veblen, Johan Åkerman och Joseph Schumpeter och deras strukturella, evolutionära och dynamiska syn på ekonomin. Han lanserade ett begrepp som senare kommit att intimt förknippas med honom, utvecklingsblock, där innovationer äger rum och företag, marknader, produktion och institutioner kompletterar varandra och bidrar till strukturomvandling, och han analyserade marknadsförändringars betydelse för omvandlingsförloppet.

Dahmén blev docent på sin avhandling som möttes av stort intresse, såväl i Sverige som internationellt, men det tog flera decennier innan den fick något genomslag. Erik Dahmén framstod länge som något av en sörling inom svensk nationalekonomi och hans inflytande gjorde sig märkbart inom ekonomisk historia snarare än inom hans egen disciplin. På 1970-talet genomgick emellertid den svenska ekonomin en strukturkris, som den keynesianska ekonomin hade svårt att få grepp om, och då aktualiserades den Dahméniska ansatsen.

Erik Dahmén.
Källa: IFN:s bildarkiv.

INDUSTRI- OCH HANDELSPROBLEM

Naturligt nog fick industri- och handelsproblem stort utrymme inom IUI:s verksamhet. Från 1949 publicerade institutet regelbundet rapporter om tillståndet i den svenska och internationella ekonomin och industrin. Utredningar av strukturen inom bryggeriindustrin och av den senares kostnader och intäkter genom-

¹⁵ Dahmén (1950a, 1950b).

fördes mellan 1949 och 1953.¹⁶ IUI utredde även enskilda industriföretags problem, Kramfors¹⁷ och Cementa, och gjorde en uppföljning av Axel Iveroths småindustriutredning från 1943¹⁸ och två undersökningar om världens råvaruproblem respektive skrothandelns betydelse i samhällsekonomin.¹⁹

Både stora och små företag analyserades av IUI. 1955 kom en omfattande volym om den svenska kemiska industrin²⁰ och tre år senare en mindre skrift om oljan i den svenska ekonomin.²¹ Den svenska verkstadsindustrins struktur och utvecklingstendenser utreddes av Göran Albinsson,²² Jan Wallander skrev om livscykeln för verkstadsindustrins maskinkapital²³ och Bengt-Göran Löwenthal om industrins finansiering 1955–62.²⁴ Den svenska industrins ställning i det framtida Västeuropa mot bakgrund av den tilltagande ekonomiska integrationen utreddes i flera arbeten.²⁵ På handelssidan uppmärksammades prisdifferentieringen och de problem denna förde med sig liksom tendensen att detaljister utvecklade egna varumärken.²⁶

UTVECKLINGSLINJER I SVENSK EKONOMI

1948 initierade Ingvar Svennilson ett stort projekt om utvecklingslinjer i svensk ekonomi fram till 1960. Projektet avkastade ett antal monografier. Erik Höök gick igenom befolkningsutvecklingen och arbetskraftsförsörjningen – en fortsättning på Gösta Ahlbergs och Ingvar Svennilsons studie från 1946 – och föreslog att invandringen till Sverige borde öka för att avvärja en befarad arbetskraftsbrist eftersom annars antalet medborgare i produktiv ålder skulle stagnera.²⁷ Dessutom måste arbetsmarknadspolitiken befrämja rörligheten mellan näringsgrenarna. Några år senare följdes studien upp av Odd Gulbrandsen.²⁸

En andra studie inom samma projekt, av Roland Artle, behandlade det svenska

16 IUI (1953a, 1953b).

17 IUI (1950b).

18 IUI (1952, 1953c).

19 IUI (1954a), Höök (1956).

20 Elshult m.fl. (1955).

21 Gillberg och Höök (1958).

22 Albinsson (1961).

23 Wallander (1962).

24 Löwenthal (1966).

25 Svennilson och Petzäll (1957), Paues (1957), Svennilson (1959).

26 Lidén och Holmberg (1960), Wohlin (1962).

27 Höök (1952).

28 Gulbrandsen (1960).

distributionsväsendet och dess framtid.²⁹ Utvecklingen inom varuhandeln bestämdes av en komplicerad uppsättning faktorer: befolkningsutvecklingen, den allmänna ekonomiska utvecklingen, transportväsendet, konsumenternas och producenternas efterfrågan, myndigheternas och varuhandelsföretagens agerande. Analysen blev komplicerad, men Artle levererade en prognos för handelns behov av arbetskraft fram till 1960.

En tredje studie, från 1952, av Carl Wilhelm Petri, ägnades åt det svenska transportväsendet, framför allt järnvägar och bilar, men även spårvägar, båtar och flyg.³⁰ Petri pekade på behovet av rationaliseringar inom järnvägstrafiken om denna skulle kunna konkurrera med den ökande lastbilstrafiken. Hans bok följdes 1963 av en studie av Lars Kritz om lastbilstransporterna.³¹ De hade ökat så kraftigt under 1950-talet att en ny undersökning var berättigad. Boken, en i huvudsak statistisk undersökning av fordonskapaciteten och transportprestationerna, lades fram av Kritz som licentiatavhandling i ekonomisk geografi i Uppsala.

En studie som inte formellt ingick i utvecklingslinjeprogrammet, men som låg väl i linje med detta, var Odd Gulbrandsens doktorsavhandling om strukturomvandlingen inom det svenska jordbruket.³² Han gick igenom rationaliseringen inom näringen, produktionsutvecklingen och överskottsproblematiken, liksom jordbrukspolitikens verkningar. Boken avslutas med en prognos över det minskande framtida antalet jordbrukare och en diskussion av anpassningen av sektorn till detta.

WALLANDER

1953 fick Industriens Utredningsinstitut en chef som skulle stanna till 1961 och i högsta grad sätta sin prägel på verksamheten där: Jan Wallander, skolad under Ingvar Svennilson. Han kom från en borgerlig familj med konstnärsbakgrund. Hans pappa Sven, som var arkitekt, hade byggt upp HSB. Jan hade efter fil.kand.-examen på Stockholms Högskola anställts på IUI, där han skrev sin doktorsavhandling om avfolkningen av skogsbygden i Klarälvsdalen.

Jan Wallander.
Källa: IFN:s bildarkiv.

²⁹ Artle (1952).

³⁰ Petri (1952).

³¹ Kritz (1963).

³² Gulbrandsen (1957).

PÅ WALLANDERS TID

På IUI fick Jan Wallander samarbeta med Marcus Wallenberg, Jr, ”Dodde”, som var styrelseordförande, en person som stödde verksamheten, inte minst institutets budget, utan att, mer än vid något enstaka tillfälle, lägga sig i den. Wallander hade integritet och dessutom en uttalad forskningsfilosofi. Institutet skulle syssla med självständig, långsiktig, högkvalitativ, tillämpad forskning av intresse för industrin.

För detta krävdes kvalificerad personal. På institutet arbetade mellan tjugofem och trettio personer. Wallander hade fått ”ärva” Erik Höök, Lars Nabseth och Odd Gulbrandsen, och Ragnar Bentzel återvände till IUI 1954–56. Wallander var själv duktig på att rekrytera. Företagsekonomen Albert Danielsson, sociologen Bengt Rundblad, juristen Leif Mutén och nationalekonomerna Bengt Höglund och Karl Jungenfelt skulle alla bli professorer. Wallander var också mån om att sprida institutets forskningsrön till en vidare krets och anställde därför journalister Åke Ortmark och Göran Albinsson. John Ekström, Lars Lidén, Jan Gillberg och Lars Kritz gick alla vidare till den privata sektorn. Lars Wohlin blev med tiden riksbankschef.

Verksamheten på IUI bedrevs i långa stycken på interna seminarier där Ragnar Bentzel och Erik Höök, som var Wallanders närmaste man, spelade en dominerande och stimulerande roll. Organisationen var inte hierarkisk, utan forskarna arbetade självständigt och alla kunde komma till Wallander, som dessutom själv forskade aktivt. Även om han var något selektiv i sina relationer till personalen lyckades han både skapa en vi-anda på institutet och befästa den vetenskapliga och analytiska attityd som skapats av Ingvar Svennilson.

LÅNGTIDSUTREDNINGARNA

Ingvar Svennilsons stora intresse för ekonomisk planering hade spelat en stor roll för tillkomsten av de svenska långtidsutredningarna och han hade aktivt dragit in IUI i dem. Även detta hans arv kom att förvaltas väl på institutet under lång tid. Alv Elshult och Erik Höök gjorde en prognos om den framtida arbetskraftstillgången för 1950 års långtidsutredning³³ och 1956 jämförde Jan Wallander 1950 års program med det verkliga utfallet.³⁴

IUI medverkade även i 1955 års långtidsutredning, men inte med några självständiga publikationer. För 1959 års utredning skrev dock Jan Wallander och Karl Jungenfelt var sin bilaga om den svenska industrin och Bengt Höglund till-

33 ”Arbetskraftsbalans 1945–1955”, Bilaga till SOU 1951:30.

34 Wallander (1956).

sammans med Lars Werin en om input-outputanalys.³⁵ Också 1965 kom institutets krafter att anlitas för analysen av industrin. Ragnar Bentzel (då chef för IUI) och Jan Beckeman skrev en SOU om den svenska industrins framtidsperspektiv, med bistånd av andra IUI-medarbetare.³⁶ Göran Norström skrev om handelstonagebehovet i världen och den svenska varvsindustrin.³⁷

Långtidsutredningarna handlade till stor del om prognoser. Alla var dock inte lika övertygade om deras värde. Allra minst övertygad var Jan Wallander. Han hade noterat de återkommande diskrepanserna mellan plan och utfall, och hans skepsis skulle inte minska med tiden. När han 1970 blev chef för Handelsbanken avskaffade han helt sonika budgeteringen. Han uppfattade den som alltför osäker och följaktligen också som onödig.

NYA VAROR: TELEVISION OCH BILAR

Under 1950-talet började nya varor tränga sig på. Rekordåren i den svenska ekonomin gjorde att folk fick råd att skaffa tv och bil. IUI publicerade studier av båda varorna. Institutet gjorde en prognos över den förväntade utvecklingen av tv-innehavet i Sverige: efterfrågan, produktion, nyinvesteringar och import. Efter som varan var ny i Sverige fanns inga tidigare erfarenheter att luta sig mot, utan prognosen baserades på introduktionsförloppet i andra länder som låg längre fram i utvecklingen. Utredningen var färdig 1954³⁸ och Jan Gillberg följde upp den i en serie rapporter fram till 1962.³⁹

Bilstudien skulle komma att bli kontroversiell. Jan Wallander ledde själv arbetet och skrev slutrapporten, *Studier i bilismens ekonomi*, 1958.⁴⁰ Där redovisades orsakerna till bilismens starka expansion. Läsarna fick veta vilka som köpte bil och varför, kostnaderna för att ha bil togs fram och bilägarnas ekonomi redovisades, liksom bilismens utveckling i Sverige. Studien avslutades med en prognos över det framtida bilinnehavet i Sverige. Bilhatarna rasade och insinuerade att bilägarna tillfredsställde sina vidriga lustar på bekostnad av mera fundamentala behov, vilket dock Wallander enkelt kunde vederlägga.

35 Wallander (1961), Jungenfelt (1962), Höglund och Werin (1962).

36 Bentzel och Beckeman (1966).

37 Norström (1965).

38 IUI (1954b).

39 Gillberg (1959, 1960a, 1960b, 1961). IUI (1961a, 1961b).

40 Wallander (1958).

ATT LADDA ETT SKJUTJÄRN

Jan Wallander insisterade på att resultaten av IUI:s verksamhet skulle spridas till en vidare publik. Därför anställde han 1954 civilekonomen och journalisten Åke Ortmark. En av dennes viktigaste arbetsuppgifter bestod i att skriva vad som kallades *Den ekonomiska sidan* i *Industria*, vilken utkom med tolv nummer varje år. Där kommenterade han, efter eget skön, aktuella ekonomiska händelser, såväl i Sverige som i utlandet, på ett kvickt och raljant sätt. Inte minst tog Ortmark gärna tag i kontroversiella ämnen som retade sinnena, som bilismen eller reklamen. Skatter och inflation var givna ämnen. En annan av Ortmarks arbetsuppgifter var att skriva konjunkturanalyser i SAF:s *Det ekonomiska läget* och han recenserade också Konjunkturinstitutets och statsmakternas prognoser för den svenska ekonomin. Han var den person som svarade för IUI:s kontakter med massmedia.

Åke Ortmark och Göran Albinsson.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Industriens Utredningsinstitut blev för Åke Ortmark en skola för livet. Det vetenskapliga arbetssätt och den kritiska hållning han lärde sig där tog han med sig till sina senare arbetsplatser, Sveriges radio och televisionen. Han skulle i början av 1960-talet tillsammans med Herbert Söderström lansera vad som kom att betecknas som skjutjärnsjournalistiken i Sverige. Dessa båda och Gustaf Olivecrona ställde de ledande svenska politikerna mot väggen på bästa sändningstid, med

skarpa frågor. Denna sorts intervjuer krävde givetvis ordentligt faktaunderlag och genomtänkt analys. Ortmark fick användning av sin IUI-träning också när han skrev sin långa svit av maktspelsböcker.

NAJA

När Jan Wallander lämnade IUI för Sundsvallsbanken 1961 efterträddes han av Ragnar Bentzel, "Naja". (Det var ingen som kallade honom för något annat.) Bentzel hade en gedigen vetenskaplig skolning, med en licentiatavhandling i statistik för Herman Wold i Uppsala. Han kom till IUI första gången 1948 och skrev där sin doktorsavhandling om den svenska inkomstfördelningen, ett pionjärbete, vars originalitet samtiden inte riktigt förstod.⁴¹

Naja.

Källa: IFN:s bildarkiv.

När avhandlingen var klar 1952 lämnade Bentzel IUI för Uppsala. Två år senare blev han docent i nationalekonomi där och 1959 blev han professor på Handelshögskolan. Samma år publicerade han en uppsats som föregrep vissa delar av den s.k. livscykelteorin, en teori som vägde tungt när Franco Modigliani tilldelades Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne 1981.⁴² Tyvärr publicerades Bentzels bidrag i en obskyr festskrift i stället för i en internationell tidskrift.

1961 var Naja tillbaka på IUI, då som institutchef. Detta bidrog till att ge institutet ordentlig vetenskaplig stadga. Alla gamla IUI-medarbetare är överens. Hans sätt att leda seminarierna skapade harmoni, förtroende och trygghet. Till detta bidrog också personalen. Naja var ingen administratör, utan den delen av verksamheten sköttes av den ovärderlige Lars Kritz. Ett antal dugliga medarbetare rekryterades: Lars Vinell, Jan Beckeman, Gustav Endrédi, Assar Lindbeck, Ingemar Ståhl, Östen Johansson, Carl-Johan Åberg, Bengt-Göran Löwenthal, Gunnar Törnqvist, John Skår, Yngve Åberg, Branko Salaj, Villy Bergström, Gunnar Eliasson, Per Silenstam och Bengt Rydén – en del för längre, en del för kortare perioder, vissa fast knutna till institutet, andra lösare.

⁴¹ Bentzel (1952).

⁴² Bentzel (1959).

DEN STORA KONSUMTIONSUNDERSÖKNINGEN

Under 1950-talet ledde Ragnar Bentzel en stor undersökning av den svenska konsumtionen. Undersökningen, som publicerades 1957, omfattade dels en översikt över utvecklingen 1931–55, uppdelad på åtta varu- och tjänstegrupper – livsmedel, bostad, beklädnad, hemutrustning, hushållstjänster, resor, rekreation, sjukvård och hygien – dels en prognos över den förväntade utvecklingen fram till 1965.⁴³ Undersökningen sysselsatte ett stort antal IUI-medarbetare.

Konsumtionsstudien genomfördes exemplariskt. Den teoretiska grundvalen redovisades klart och tydligt, liksom den använda prognosmetodik och källorna till det använda statistiska materialet. Studien baserades i huvudsak på bestämningsfaktorerna i den traditionella konsumtionsteorin: inkomster, relativa priser och konsumenternas preferenser.

MOTTAGANDET – FORTSATTA KONSUMTIONSSTUDIER

IUI:s konsumtionsstudie väckte mycket stort intresse i massmedia. Den presenterades eller recenserades i cirka 150 tidningar. Det var inte så konstigt. Konsumtion var något som angick alla människor och många recensenter var kritiska mot konsumtionssamhället. En del bävade för den ”våldiga” konsumtionsökning som förväntades fram till 1965. Andra moraliserade och uppmanade till sparsamhet i stället för inköp av lyxvaror som bilar och tv-apparater. Politiska värderingar smög sig lätt in i recensionerna.

Den stora, sammanfattande konsumtionsstudien kom att följas av flera andra. Marknadens föränderlighet gjorde alla prognoser osäkra, vilket krävde uppföljningar. Två år efter publiceringen av den ursprungliga konsumtionsundersökningen kom en revidering, som pekade på att utvecklingen av den totala konsumtionen hade underskattats.⁴⁴ John Ekström detaljgranskade textilkonsumtionen i en välskriven bok.⁴⁵ Tillsammans med Åke Sundström producerade han dessutom en studie av den svenska dryckeskonsumtionen (såväl starka som svaga drycker).⁴⁶ Givetvis följdes också denna studie upp.⁴⁷ Som man kunde förvänta sig var medieintresset stort för svenskarnas dryckesvanor, mest givetvis för deras alkoholkonsumtion.

43 Bentzel m.fl. (1957).

44 Albinsson m.fl. (1959).

45 Ekström (1958),

46 Sundström och Ekström (1962).

47 Endrédi (1966).

VÄLFÄRDSSTATENS EXPANSION

1962 publicerades Erik Hööks doktorsavhandling om den offentliga sektorns expansion i Sverige.⁴⁸ Det var en kontroversiell studie. Höök använde samma ansats som Bentzel och hans medarbetare hade gjort i konsumtionsstudien, dvs. han hävdade att de offentliga utgifternas expansion drevs av efterfrågan. För detta fick han kritik under disputationen, både av förste opponenteren Göran Ohlin och andre opponenteren Ulrich Herz, som båda betonade att det var orimligt att bortse från det faktum att expansionen till stor del var en politiskt bestämd process. Den efterföljande debatten i dagspress och facktidningar anslöt till stor del till kritiken.

Det skulle ta tid innan Hööks bok fick genomslag. Det var inte förrän ett decennium senare, på 1970-talet, som en grupp ekonomihistoriker vid Uppsala universitet påbörjade ett projekt om orsakerna till den offentliga sektorns expansion, där såväl utgifts- och intäktssidan som statligt företagande och makroekonomisk planering ingick, som hans studie fördes vidare.⁴⁹

PRODUKTIONSEFFEKTIVITET OCH STÅL

Statistikern Erik Ruist hade, som vi har sett, varit knuten till Industriens Utredningsinstitut på 1940-talet, men hade lämnat institutet 1950 för att skriva sin doktorsavhandling på Handelshögskolan. Han kom emellertid tillbaka som konsult vid två tillfällen: i slutet av 1950-talet då han skrev en utredning om produktionseffektivitet,⁵⁰ och i mitten av 1960-talet då han gjorde en genomgång av den svenska stålbranschens problem.⁵¹

Produktionseffektivitet var ett ämne av synnerligt intresse för de svenska industriföretagen. Ruist diskuterade innebörden i produktionseffektivitetsbegreppet och gick i detalj in på de olika mätproblem som uppstod när effektiviteten skulle skattas. Hans undersökning koncentrerades till enskilda företags effektiv-

Erik Ruist.
Källa: IFN:s bildarkiv.

48 Höök (1962).

49 Forsman (1980), Rodriguez (1980), Waara (1980), Wickman (1980).

50 Ruist (1960).

51 Ruist (1966).

tet. Efter det att han lämnat IUI 1950 hade Ruist en tid varit anställd på Jernkontoret där han bland annat hade sysslat med prognoser över utvecklingen på stålmarknaden. Detta fick han tillfälle att utveckla i IUI:s regi när han gick igenom den svenska stålindustrins utvecklingstendenser. Under förra halvan av 1960-talet hade en överskottssituation utvecklats och Ruist fick ta sig an frågeställningen om stålindustrin skulle kunna fortsätta sin expansion eller konkurrensen skulle hårdna. Som han själv kunde visa i några senare studier var hans prognos inte speciellt träffsäker.⁵² Inte minst svårigheterna med att få fram tillförlitliga prognoser för BNP-utvecklingen gjorde att stålprognoserna slog fel.

LÖNER OCH FÖRETAGSBETEENDE

Under 1940-talet hade IUI publicerat några studier av arbetsmarknadens funktionssätt. De följdes under det kommande decenniet av en mikrostudie av hur löneökningar påverkade företagets beteende. Den nya studien författades av Lars Nabseth.⁵³ Den hade föregåtts av en undersökning av arbetstidsförkortning.⁵⁴ I utredningen om löneökningar studerar Nabseth sex företag 1946–55 och han går dessutom igenom Kommerskollegiums prisstatistik 1946–58.

Nabseth redovisar detaljerat hur de studerade företagen använde information om löneökningar i sin registrering och kalkylering, vilken inverkan löneökningarna hade på produktionsmetoderna och hur prissättning, produktionsstorlek och produktionsinriktning påverkades. Han kunde konstatera att reaktionerna i långa stycken karakteriserades av fördröjningar: trögheter. Företagen ”väntade och såg”. Det var dyrt att ta fram den detaljerade information som behövdes för förändringar – ofta dyrare än att vänta tills händelserna haft sin gång. Nabseths bok var originell, främst i det att den baserades på detaljerade intervjuer. Tyvärr skevs den, som det mesta på den tiden, på svenska och fick därför inte den uppmärksamhet internationellt som den hade förtjänat.

POPULÄRPRESS OCH REKLAM

En av de mest produktiva medarbetarna på IUI var Göran Albinsson (sedermera Albinsson Bruhner), innan han gick vidare till att bli vd för Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS) och till pressen. Den senare var ett ämne som intresserade honom även som skribent. Han publicerade en bok om svensk populärpress från 1930-talet till 1960-talet där han analyserade svenska folkets tid-

⁵² Lyckeborg och Ruist (1985, 1994).

⁵³ Nabseth (1961).

⁵⁴ Nabseth (1956).

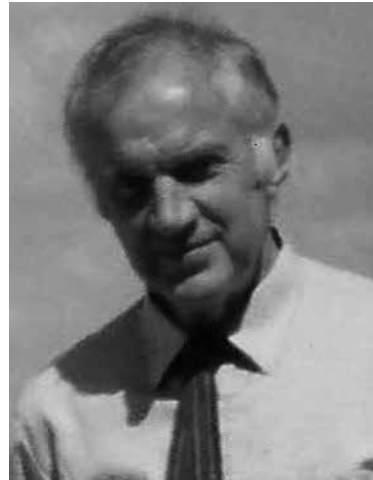
ningsläsningsvanor och marknadssituationen, vilken väckte berättigad uppmärksamhet bland hans studieobjekt.⁵⁵ Boken blev ett standardverk.

Ännu mer uppmärksammad blev den bok om reklamens ekonomiska roll som Albinsson skrev tillsammans med Sten Tengelin och Karl-Erik Wärneryd.⁵⁶ Det blev den bland alla IUI:s skrifter genom åren mest sålda. Albinssons bidrag diskuterade reklamens organisation och omfattning, dess effekter på efterfrågan, reklamen från köparnas synpunkt och ur samhällsekonomiska aspekter. Som man kunde förvänta sig blev reaktionen på boken blandad. Boken följdes upp i ytterligare ett verk av samma författare, där de presenterade ett antal rekommendationer för reklambranschen och dess reglering.⁵⁷

SAMHÄLLSPLANERING OCH INPUT-OUTPUTANALYS

Det intresse för planering som Ingvar Svennilson på 1940-talet hade grundlagt inom IUI kvarstod även under de följande decennierna. Hur skulle industrins lokalisering hanteras? Geografen Gunnar Törnqvist gick igenom hur denna hade förändrats mellan 1952 och 1960, bransch för bransch.⁵⁸ Han undersökte samspelet mellan industrins och befolkningens utveckling i olika regioner men hittade inget samband. Det var andra näringar än industrin som drev storstadsregionernas expansion. Det verkade som om industrierna hade lämnat dessa områden, där det rådde brist på arbetskraft, och flyttat till andra delar av landet.

Ett annat ämne som kunde förknippas med planering var input-outputanalys: hur olika branscher inom ekonomin levererade till respektive köpte av varandra, hur en branschs produkter användes som insatsfaktorer av andra branscher och hur t.ex. förändringar i konsumenternas efterfrågan fortplantades genom produktions-systemet. Jan Wallander förhandlade länge med lundaekonomen Bengt Höglund innan han lyckades rekrytera honom för att göra en input-outputstudie av den

Bengt Höglund.
Källa: IFN:s bildarkiv.

⁵⁵ Albinsson (1962).

⁵⁶ Albinsson m.fl. (1964).

⁵⁷ Albinsson m.fl. (1965).

⁵⁸ Törnqvist (1964).

svenska ekonomin (tillsammans med Lars Werin).⁵⁹ Det var ingen liten arbetsupp-
gift. Det tog fem år innan den var klar: 127 produktionssektorer för året 1957.

LÖNEANDELEN I DEN SVENSKA EKONOMIN

Ragnar Bentzels avhandling om inkomstfördelningen i Sverige fick ett par upp-
följare på IUI. Den första skevs av Lennart Fridén och den andra av Karl Jungen-
felt.⁶⁰ Båda behandlade lönernas andel av den svenska nationalinkomsten. Fridén
behandlade perioden 1946–63. Löneandelen hade ökat, men fluktuerat på ett
sätt som inte alltid var förväntat.

Jungenfelt analyserade, i vad han framlade som doktorsavhandling, en myck-
et längre tidsperiod: 1870–1950. Hans studie var inte enbart empirisk. Han sam-
manfattar den faktiska utvecklingen, men huvuddelen av avhandlingen består av
en lång teoretisk exkurs, innan den avslutas med ett försök till förklaring av det
observerade mönstret. De teoretiska avsnitten motiverades av behovet av en
grundval för den empiriska analysen. Jungenfelt går igenom ett antal fall basera-
de på olika specifikationer av en tillväxtmodell, men när han måste förklara det
empiriska mönstret i den svenska ekonomin tvingas han lämna modellernas värld
och falla tillbaka på ad hoc-förklaringar och disaggregerad i stället för, som i teo-
riavsnitten, aggregerad, analys.

ARBETSMARKNADSSOCIOLOGI

Naturligt nog var de flesta anställda på Indu-
striens Utredningsinstitut nationalekonomer.
Det fanns dock undantag. Vi har redan nämnt
geografen Gunnar Törnqvist. Sociologen
Bengt Rundblad var ett annat. Han hade med-
verkat i IUI:s bilstudier. Hans viktigaste bidrag
till IUI:s verksamhet handlade dock om
arbetsmarknadens sociologi, hans doktorsav-
handling.⁶¹ Den analyserade arbetskraftens
rörlighet på ett konkret mikroplan, den lokala
arbetsmarknaden i Norrköping: varför bytte
folk jobb?

Bengt Rundblad.
Källa: IFN:s bildarkiv.

⁵⁹ Höglund och Werin (1964).

⁶⁰ Fridén (1964), Jungenfelt (1966).

⁶¹ Rundblad (1964).

Rundblad undersökte arbetskraftsrörligheten på mikronivån, genom intervjuer. Vilka kriterier använde arbetstagarna sig av när de beslöt sig för att byta arbete? Hur fick de information om anställningar? I vilken utsträckning flyttade de från sämre till bättre betalda jobb? Hur flyttningsbenägna var intervjuoffren?

SKATTER

Skatter var naturligtvis ett ämne som IUI inte kunde undvika. 1959 kom juristen Leif Mutén till institutet. Han var en flitig artikelskribent, såväl i facktidskrifterna som i dagspressen. Inte minst kom han att syssla med företagsbeskattning. Mutén diskuterade användningen av termen företagsbeskattning, bolagsbeskattningens incidens och problemen med dubbelbeskattning av aktiebolag. Han utredde också huruvida det skulle gå att ersätta nettovinstbeskattningen av företagen med någon form av bruttobeskattning och vilka företag som i så fall skulle omfattas av den nya skatteformen.

Mutén skrev också om skattefusk och deklaraionsbrott i olika länder och kommenterade det förslag till nytt skattesystem som framlades av den allmänna skatteberedningen 1964. I *Dagens Nyheter* var han krönikör, men han publicerade även i *Svenska Dagbladet* och på tv lärde han svenska folket hur det skulle deklarerera.

BOSTADSREGLERINGEN

1963 publicerade Ragnar Bentzel, Assar Lindbeck och Ingemar Ståhl för IUI:s räkning en bok om den svenska bostadsbristen.⁶² Den innehöll ett frontalangrepp på bostadsregleringen. Författarna visade hur prisbildningen på en avreglerad bostadsmarknad skulle kunna gå till, jämförde resultaten med situationen på den faktiska, hyreskontrollerade, marknaden och diskuterade vilka problem som skulle kunna uppstå vid en avveckling av hyresregleringen.

62 Bentzel m.fl. (1963).

Ragnar Bentzel, Ingemar Ståhl och Assar Lindbeck.
 Källa: Wallander (1963).

Givetvis ställde boken till rabalder. Det blev storm i massmedia. Regleringsanhängarna framställde resonemanget som ett angrepp på låginkomsttagarna och jämställdheten. Fastighetsägarna skulle sko sig på hyresgästernas bekostnad om marknaden och hyressättningen blev fri. Ekonomkåren var delad. Alf Johansson, en av skaparna av det svenska systemet, gick till storms mot boken.⁶³ Det gjorde även Bo Södersten i en artikel i *Tiden*,⁶⁴ vilket ledde till hätsk polemik med författarna och till en långvarig personlig konflikt med Assar Lindbeck. Denne släppte aldrig bostadsfrågan. Det gjorde inte heller Ingemar Ståhl. Båda återkom till problemet i senare böcker.⁶⁵ Det är fortfarande inte löst.

JORDBRUKSREGLERINGENS EFFEKTER

Bostadsmarknaden var inte den enda sönderreglerade marknaden i den svenska ekonomin. Jordbrukspolitiken lämnade mycket att önska. Där hade regleringar gradvis vuxit fram ända sedan kohandeln mellan socialdemokrater och bondeförbundare 1932. Två stora utredningar på 1940- respektive 1960-talet hade inte lett till några avgörande förändringar. Målet att hålla de svenska böndernas inkomster uppe överskuggade föresatserna att upprätthålla en god beredskap för en avspärrning och att öka jordbruksproduktionen.

Odd Gulbrandsen och Assar Lindbeck utredde jordbrukspolitikens mål och medel.⁶⁶ Resursallokeringen inom jordbruket var allt annat än optimal. Tullskyddet gjorde att produktionen inte styrdes av komparativa fördelar. Konsumenter-

63 Johansson (1963).

64 Södersten (1963).

65 Lindbeck (2012, 2016), Sandberg och Ståhl (1976), Meyerson m.fl. (1990).

66 Gulbrandsen och Lindbeck (1966).

na fick betala och de svenska bönderna producerade för mycket. Gulbrandsen och Lindbeck diskuterade alternativa metoder för att nå jordbrukspolitikens mål. Subventionspolitik ("lågprislinjen") var att föredra framför tullskydd ("högrislinjen").

Odd Gulbrandsen.
Källa: Gulbrandsen (1966, s. 308).

Maten angick alla. Gulbrandsens och Lindbecks skrift fick följaktligen betydande utrymme i massmedia. Kritikerna var inte nådiga. En del ifrågasatte hela den traditionella nationalekonomin. Världsmarknadspriser var en fiktion, liksom principen om komparativa fördelar, och en avreglering av det svenska jordbruket skulle obönhörligen framkalla hungerkatastrofer i u-länderna. Jordbrukspolitikerna var en brännhet potatis som skulle stötas och blötas fram till början av 1990-talet, då näringen äntligen avreglerades, för att blott fyra år senare återregleras via EU:s bysantinska Common Agricultural Policy.

IUI I SAMHÄLLSDEBATTEN

IUI stod mitt i samhället. Forskarna var inte nödbedda vad gällde att skriva debattartiklar eller att sprida institutets forskningsrön till en vidare krets. Ett givet forum var Nationalekonomiska Föreningen, där regelbundet aktuella ekonomiska frågor debatterades. IUI:s medarbetare kommenterade statsverkspropositioner, pensionsförsäkringar och en föreslagen pensionsfond samt långtidsutredningarna.

Ingvar Svennilson talade om utbildning och ekonomisk politik och lanserade en förklaring på den offentliga sektorns expansion som grundades på att lönerna var den dominerande kostnaden inom utbildningen och att det var svårt att öka produktiviteten där: en "järnhård kostnadslag". Leif Mutén yrkade på en reform av bolagsbeskattningen och ville dra in finansministern, Gunnar Sträng, i juristutbildningen, Ragnar Bentzel pläderade för fri prissättning på hyresmarknaden. Mellan 1950 och 1966 skrev IUI:s medarbetare inte mindre än 100 debattartiklar. Mutén fick dessutom försvara sig i tidningarna efter att ha nekat den marxistiske ekonomihistorikern Bo Gustafsson ett resestipendium.

UTNÄMNINGSPAJASERI OCH HYLLNINGSSKRIFT

1966 lämnade Ragnar Bentzel Industriens Utredningsinstitut för en professur i nationalekonomi i Uppsala. Han fick den efter en synnerligen infekterad tillsättningsstrid. Tord Palander hade gått i pension och hans professur hade utlysts. Den ende sökande var hans elev Tönu Puu. Statistikern Herman Wold föreslog emellertid att Bentzel borde kallas till tjänsten. I enlighet med tidens sed blev Palander en av de sakkunniga. Uppsalafakulteten begrep emellertid att Palander inte skulle vara helt opartisk och tillsatte därför fyra sakkunniga i stället för de sedvanliga tre, förutom Palander Erik Lundberg, Guy Arvidsson och Trygve Haavelmo.

Palanders bedömning blev precis som man kunde förvänta sig. Han letade fel hos Bentzel och höjde Puu till skyarna. Hans yttrande framstår som något av ett bottenrekord, åtminstone inom ämnet nationalekonomi. Palander yrkade på att Puu skulle få tjänsten. De övriga tre höll inte med. Bentzel var klart överlägsen Puu och förtjänade att kallas. Så blev det. Bentzel fick välförtjänt professuren. Som plåster på såren efter Palanders övergrepp fick han när han lämnade IUI en ”festskrift” där hans kollegor på institutet överträffade varandra i skämtlynne och formuleringsförmåga.⁶⁷

⁶⁷ IUI (1966).

KAPITEL 1

NY CHEF

Ragnar Bentzel hade framgångsrikt lett Industriens Utredningsinstitut mellan 1961 och 1966. Han efterträddes 1 juli det senare året av Lars Nabseth som var väl hemmastadd på IUI. Nabseth hade börjat där 1 juli 1952, rekryterad av Erik Dahmén, och hade arbetat på institutet i två omgångar. Han kunde stället ”inifrån” och kände dess medarbetare väl. När han tillträdde som chef var det något av en ”hemkomst” till en arbetsplats där han alltid trivts väl.

UPPVÄXT OCH STUDIER

Lars Nabseth var född 1928. Hans ovanliga efternamn förklaras av att hans far var norrman. I sitt eget bidrag till den vänbok han fick sig tillägnad med anledning av sin nittioårsdag 2018¹ skriver han:

Min far kom från ett torp på Rena i Österdalen i Norge, vilket genetiskt gör mig till halv norrman. Han klagade ofta på att han under uppväxtåren fick skotta snö från oktober till april. Rena är den kallaste orten i Norge och ligger mitt emot Idre som anses vara ett köldhål i Sverige. Min farfar jobbade på järnvägen i Rena och hade det knapert. Han fick sju barn, varav två emigrerade till USA och som jag senare kom att besöka. Min farmor gick bort redan under första världskriget.²

Lars Nabseths far, Arne, hade läshuvud och fick så småningom åka till Kristiania och ta studentexamen på handelsgymnasium. Därefter tvingades han emellertid emigrera till USA 1913, eftersom det var svårt att få jobb i Norge. Efter att ha arbetat på en skofabrik i Boston, gick han när världskriget började in i den amerikanska armén. Helst hade han velat bli flygare, men det gick inte eftersom han inte var amerikansk medborgare, så han fick hålla sig på marken. Efter krigsslutet återvände han till Skandinavien, men inte till Norge, utan till Sverige, där han fick arbete på en norskägd grossistfirma i Stockholm: John Hjerndahl. Företaget importerade läder från Argentina. Arne Nabseth skulle komma att arbeta där resten av sitt yrkesverksamma liv. 1933 blev han dess chef och vid 80 köpte han företaget, som han drev till 96 års ålder, då han avled.

Lars Nabseths mor kom från Skultuna i Västmanland, där familjen hade ”en

¹ Eliasson och Lindegren (2020).

² Nabseth (2020, s. 97–98).

ganska stor jordbruksegendom”.³ Jordbruksarbete var dock inget som appellerade till Lars: ”Mitt intresse för att delta i jordbruksarbetet var ... minimalt, varför det gällde att undvika kontakt med min mormor som alltid hade ärtbaljor tillgängliga för att ... [sprita]. Att läsa böcker ansåg hon inte som ett vettigt sätt att använda tiden på.”⁴

Lars cirka 6 år.
Källa: Carin Nabseths bildarkiv.

Lars växte upp i en gedigen medelklassmiljö, i en villa på Virvelvindsvägen 19 i Ålsten, fram till 1954. I motsats till sin mormor ansåg han att det var meningsfullt att läsa och studera.⁵ Han tog studenten på Bromma läroverk 1947 och fullgjorde därefter sin militärtjänst på Int. 1 i Solna, Första Intendenturkompaniet, precis innan det avvecklades, 1949. Lumpen var föga meningsfull. Den var tråkig, vilket emellertid hade det goda med sig att Lars fick tid att läsa den nationalekonomiska litteratur som fanns i kompanibiblioteket. Han hade börjat intressera sig för ekonomi redan i hemmet. Hans äldre bror, Torsten, hade studerat på Handelshögskolan och fungerat som inspirationskälla.⁶

Även Lars funderade på Handels. Han hade blivit så inspirerad av sin nationalekonomiska läsning att han planerade en forskarkarriär i ämnet. Han kom emellertid inte att söka in på Handelshögskolan direkt efter fullgjord militärtjänst. Orsaken var att han var felinformerad om möjligheterna att disputera där. Han trodde att forskningen på Handelshögskolan var så gott som uteslutande inriktad på företagsekonomi. Vid den tiden hade fortfarande ingen framlagt någon doktorsavhandling i nationalekonomi där, så det var kanske inte så konstigt att han inte trodde att det gick.

Följden av missförståndet blev att Lars Nabseth i stället skrev in sig på Stockholms Högskola för en jur. pol. mag., där nationalekonomi och statistik var viktiga ämnen. Där läste han 1948–50, med just nationalekonomi som huvudämne.

³ Ibid., s. 97.

⁴ Ibid.

⁵ Följande avsnitt, till och med doktorsavhandlingen, bygger på Carlson och Lundahl (2019, kapitel 16).

⁶ Nabseth (2009, s. 116).

Det kändes inspirerande eftersom han kände att han hade bra och inspirerande lärare. En var Erik Lundberg, en annan var dansken Kjeld Philip, även han professor. En tredje var docenten, sedermera professorn vid Handelshögskolan i Göteborg, Harald Dickson, som vikarierade på den forne IUI-chefen Ingvar Svernilsons professur, eftersom Svernilson var tjänstledig för arbete i Genève för den av Gunnar Myrdal ledda Economic Commission for Europe.

Studierna på Stockholms Högskola gick bra. Nabseth fick spets på allt, inte minst därför att han besatt en ovanlig egenskap:

Vid mina studier upptäcktes att jag uppenbarligen har ett så kallat fotografiskt minne. Detta underlättar vid akademiska studier eftersom man vid skriftliga och muntliga tentamina ser framför sig den eller de sidor i böckerna som efterfrågas vid förhören. Nackdelen är att man ganska snabbt glömmer den förvärvade kunskapen, vilket vållade mig problem senare i livet.⁷

Nabseth började planera för en licentiatexamen. Det skulle det också bli, 1960, men då var han redan anställd på IUI. Dessförinnan hade han emellertid dammat av sina planer att läsa på Handels, där han gick 1950–52. Det gick snabbt. Han fick skriva över sina betyg i nationalekonomi och juridik från Stockholms Högskola.

Lars Nabseth i 25-årsåldern.
Källa: Carin Nabseths bildarkiv.

TILL IUI

Under tiden på Handels blev Nabseth kontaktad av Industriens Utredningsinstitut. På våren 1951 hörde institutets dåvarande chef, Jonas Nordenson, av sig och frågade om Lars var intresserad av en anställning där. Nabseth förklarade sig vara det, efter att ha läst igenom en del av institutets skrifter, men han hade två förbehåll. Det första var att han skulle vara klar på Handels, det andra att han skulle beredas tillfälle att arbeta på en doktorsavhandling. Han utexaminerades från Handels i juni 1952, och att skriva avhandling beredde inga som helst problem. Det låg helt i riktning med institutets intentioner.

Det gällde dock att hitta ett lämpligt avhandlingsämne och där var Nabseth

⁷ Nabseth (2020, s. 99).

utlämnad till sin egen uppfinningsförmåga. Han fick göra som de flesta: läsa vitt och brett för att hitta något som var tillräckligt intressant och tillräckligt forskningsbart för att duga som ämne för en gradualavhandling. Han läste bland annat ett antal studier av den amerikanska ekonomin efter 1930-talets depression och hittade då en lakun inom den svenska ekonomiska forskningen.

I USA hade 1938 en Temporary National Economic Committee (TNEC) tillsatts för att analysera den amerikanska ekonomins funktionssätt, framför allt koncentrations- och monopol-tendenser, och rapportera till kongressen. TNEC, som arbetade fram till 1941, kom emellertid att i slutändan täcka ett betydligt vidare fält, med mera koncentration på keynesiansk finanspolitik än på monopol.⁸ En av de studier som företogs i kommitténs regi handlade om hur företag reagerade på löneökningar. Lars Nabseth läste den och tilltalades av den. Inget motsvarande hade gjorts i Sverige så han lade fram ett förslag till IUI:s styrelse att han skulle göra en sådan studie på svenska data. Förslaget föll i god jord. IUI:s chef, Jan Wallander, tog kontakt med ett antal industriföretag, som skulle tillhandahålla det empiriska materialet.⁹

Innan han färdigställde löneökningstudien gjorde Lars Nabseth en undersökning av ett liknande ämne: verkningarna av en arbetstidsförkortning på några industriföretag, som del av en statlig utredning om kortare arbetstid.¹⁰ Utredningens ordförande, Ingvar Ohlsson på Konjunkturinstitutet, kände till att Nabseth höll på med en studie med liknande uppläggning och kontaktade därför Jan Wallander för att få loss honom under hösten 1955. Precis som avhandlingen baserades nämligen arbetstidsförkortningsstudien på intervjuer, med femton företag inom olika branscher. Med utgångspunkt från den existerande marknadsstrukturen, produktionen och arbetstiden inom varje företag skisserade Nabseth företagets förväntade reaktioner på en förkortning av arbetstiden – företag för företag – och vilka olika alternativ som stod till buds för företagen att anpassa sig till förändringen.

DOKTORSAVHANDLINGEN

Lars Nabseths väg till doktorsavhandling och disputation var inte spikrak. Arbetstidsförkortningsutredningen innebar ett avbrott, men enligt hans egen utsägo infann sig också ett visst mått av leda på vägen. Periodvis fann han avhandlingsarbetet enformigt. Det byggde på detaljerade intervjuer med sex företag, så det var ofrånkomligt att han kände att han måste ställa samma frågor gång på gång.

⁸ Jeffries (2020).

⁹ Intervju med Lars Nabseth, 18 december 2017.

¹⁰ Nabseth (1956).

Innan analysen kunde påbörjas måste materialet samlas in och det var tidsödande. Nabseth behövde något annat än avhandlingen att tänka på. Under 1955 blev befattningen som IUI:s sekreterare ledig, och han bad Jan Wallander om att få den. Han fick den och behöll den till 1958. Då var han på väg ut från IUI. Han sökte det året tjänsten som chef för Detaljhandelns Utredningsinstitut och fick den. Sekreterarbetet hade tagit mer tid i anspråk än beräknat eftersom det inbegrep delaktighet i alla delar av institutets verksamhet, från rent administrativ verksamhet – ekonomi och styrelsesammanträden – till seminarier och läsning av vad medarbetarna skrev. Dessutom skulle han skriva själv. Han ville lämna institutet med en licentiatavhandling, men när hans examinator, Erik Dahmén fick se hans manuskript gav han honom högsta betyg. Lars blev ekonomie licentiat 1960. Med ett par mindre tillägg skulle det gå att omarbota licentiatavhandlingen till en doktorsavhandling. Skrivlusten väcktes på nytt, så Detaljhandelns Utredningsinstitut fick se sig om efter en annan chef. Erik Dahmén och Ragnar Bentzel såg till att avhandlingen fördes i hamn.

Lars Nabseth disputerade för doktorsgraden på Handelshögskolan den 18 maj 1961, på avhandlingen *Löneökningars verkningar inom industrin*.¹¹ I likhet med arbetstidsförkortningsstudien analyserar den verkningarna av en exogen chock på företagets beteende, och i båda fallen är metoden den inom nationalekonomin, särskilt vid denna tid, ovanliga intervjumetoden. De reaktioner som studeras är pris- och produktionsförändringar samt faktorsubstitution. Löneförändringarna är de som åstadkoms genom förhandlingar mellan parterna på arbetsmarknaden, medan den spontana löneglidningen lämnas utanför.

Avhandlingens utgångspunkt är en genomgång av den neoklassiska företags-teorin, där det centrala antagandet är att företagen maximerar sina vinster. I denna teori kommer en löneökning för det första att leda till att arbetskraft ersätts med andra produktionsfaktorer, för det andra till att priserna på företagets produkter ökar och för det tredje till att produktionen och sysselsättningen minskar. Nabseth jämför den neoklassiska teorin med de alternativa ansatser som utvecklats sedan 1930-talet, ansatser som ifrågasätter realismen i vinstmaximeringsantagandet. Tyvärr tvingades han konstatera att den empiriska prövningen av dessa teorier inte hade gett speciellt mycket vägledning i fråga om deras användbarhet. Nabseth valde därför att basera sina intervjuer på den traditionella, neoklassiska, teorin.

Den empiriska delen av Nabseths avhandling består å ena sidan av en underökning av sex företag under perioden 1946–55, å andra sidan av en genomgång av den prisstatistik som företag lämnade till Kommerskollegium varje månad, för perioden 1946–58. Företagen hade hämtats från olika branscher: verkstadsindustrin,

¹¹ Nabseth (1961).

järn- och metallmanufaktur, möbler, konfektion, trä- och kvarnindustri. Det anpassningsmönster som framkom var inte helt väntat. I alla de studerade branscherna var det inte lönerna som var den största kostnadsposten, utan råvarorna, och det var bara inom metallmanufaktur- och konfektionsbranscherna som löneökningarna hade lett till ökad kapitalintensitet. Den tekniska utvecklingen hade varit kapitalbesparande och därigenom motverkat effekterna av löneökningarna. Nabseth fann betydande trögheter i anpassningsprocessen, betingade inte minst av stelheter i produktionsprocessen som krävde betydande prisförändringar innan substitutionen kom i gång.

Lars Nabseth diskuterar i detalj hur löneökningar påverkade företagets registrering och kalkylering. Även här fann han trögheter, inte minst vad gällde informationen. Det var inte gratis att ta reda på hur de rörliga kostnadskurvorna såg ut. Produktionsmetoderna konserverades lätt. Det tog lång tid innan avtalsenliga löneökningar fick någon inverkan på teknikvalet. Ökningarna måste vara kumulativa över längre perioder innan något hände. Detta ledde i sin tur till att företagen tenderade att använda produktionsmetoder som inte var optimala.

Prisförändringar utlöstes i regel inte i första hand av löneökningar, utan av andra störningar, inte minst råvaruprisförändringar. Även anpassningen av produktion och sysselsättning var långsam. Det faktum att löneökningar hade liten inverkan på produktpriserna inverkade även på produktionsvolym och anställning. Allt som allt tenderade företagen att ”vänta och se”, invänta information om framtiden, innan de beslutade om förändringar. Kostnaderna för att införskaffa information var ofta större än kostnaden för att använda en teknik som inte var optimal. Prisernas centrala roll för anpassningen bekräftades av materialet från Kommerskollegium. Företagen var ovilliga att ändra priserna på befintliga modeller.

Lars Nabseth disputerar, 18 maj 1961.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Nabseths disputation gick bra. Han fick kritik av försteopponenten, Karl-Olof Faxén, för att han använde den neoklassiska företagsteorin, och det framgick inte om löneökningarna innebar en jämviktsrubbnig eller en anpassning till jämvikt. Faxén berömde emellertid honom för hans skicklighet i hanteringen av det empiriska materialet, hans noggrannhet och hans betoning av trögheterna i anpassningsprocessen. Han prisade metoden och betonade vikten av att det framlades empiriska avhandlingar. Andreopponenten, Östen Johansson, koncentrerade sig på frågan om hur intervjusvar bör utvärderas. Tredjeopponenten, skämtaren Göran Albinsson, spelade upp en fiktiv intervju med ”företagaren” Åke Ortmark.

Yttrandet över Nabseths avhandling författades av Erik Dahmén, Ragnar Bentzel och företagsekonomen Paulsson Frenckner. De betonade att inget liknande hade gjorts i Sverige, men inte bara det. Även internationellt stod sig avhandlingen gott. Nabseths studie var den mest systematiska och noggranna som hade gjorts på området. Den empiriska undersökningen var välgjord och tolkningarna var verklighetsnära. Studien gav dessutom impulser till framtida forskning, inte minst beträffande trögheterna i anpassningen. Dock ifrågasattes om inte den neoklassiska företagsteorin hade kunnat kompletteras med andra ansatser. Lars Nabseth fick betyget Med beröm godkänd på sin avhandling. Bertil Ohlin, som inte hade kunnat närvara vid disputationen, kontaktade honom och uppmuntrade honom att fortsätta som forskare.

CHEF OCH FORSKARE

När Lars Nabseth försvarade sin doktorsavhandling hade han redan lämnat Industriens Utredningsinstitut. Den 1 januari 1960 hade han tillträtt en tjänst som chef för den ekonomisk-politiska avdelningen på Sveriges Industriförbund.

Lars Nabseth kom tillbaka till IUI som tillförordnad chef från 1 oktober 1963 till 1 juni 1964, då ordinarie föreståndaren Ragnar Bentzel var *Visiting Professor* på Yale, och 1 juli 1966 blev han ordinarie chef för Industriens Utredningsinstitut. Som han själv skrev: ”Sommaren 1966 fick jag överta det mycket trevliga chefsrummet för IUI på fyra trappor i Industrihuset.”¹²

Trots de krav på hans tid som chefsbefattningen ställde gav Nabseth inte upp sina forskningsambitioner:

Själv ägnade jag min tidsmässigt möjliga tid åt ett forskningsprojekt som initierats av ett välkänt engelskt institut. Syftet var att studera hur snabbt ny teknik sprids i olika länder. De länder som deltog i studien var – förutom England och Sverige – USA, Tyskland, Italien och Österrike. Det var ett på många sätt spännande pro-

¹² Nabseth (2009, s. 119).

jekt som dock drog ut på tiden ganska ordentligt. Boken publicerades 1974 på Cambridge University Press med författarnamnen Ray-Nabseth på första sidan.

För svenskt vidkommande var det glädjande att konstatera att ny teknik – när det väl fungerade – spreds snabbt inom vår industri. För detta bokverk blev jag inbjuden att vara gästprofessor vid Glasgows och Tel Avivs universitet. Tyvärr kunde jag av tidsskäl inte acceptera dessa inbjudningar.¹³

Lars Nabseth ledde projektet tillsammans med engelsmannen George Ray, från National Institute of Economic and Social Research i London, som hade initierat det 1967. Det var omfattande: sex länder – Italien, Sverige, Storbritannien, Västtyskland, USA och Österrike, och till en början även Frankrike – tio olika processer och medverkan från ytterligare fem institut. Staffan Håkanson, som genomförde en av de empiriska studierna, beskriver upplägningen:

Avsikten var att på mikronivå studera och analysera hur snabbt ny teknik spreds i företag av olika storlek, i olika branscher och i olika länder. Tio olika produktions-tekniska innovationer valdes ut. Bland dessa kan nämnas NC-maskiner i verkstadsindustrin, s.k. Z-pressar i pappersmaskiner, kontinuerliga tunnelugnar för regeltillverkning, syrgasprocessen vid ståltillverkning, float-glass-metoden för planglastillverkning och stränggjutning i stålindustrin. Alla instituten insamlade genom enkäter material från de egna ländernas industriföretag, bl.a. om processernas spridningsförlopp och faktorer man bedömde kunna förklara skillnader i dessa mellan företag, branscher och länder.¹⁴

Det var inte vilken studie som helst. I sitt bidrag till vänboken till Lars Nabseth skriver Ulf Jakobsson:

Detta var innan man hade datorer till hjälp vid insamling och databearbetning och innan det fanns tillgång till internet och mejl för kommunikation. Var och en kan förstå att det var en prestation att bara hålla ihop projektet. Dessa svårigheter torde vara förklaringen till att det är mycket svårt att hitta motsvarigheter till denna studie. Vi kan tala om en pionjärstudie.¹⁵

13 Nabseth (2020, s. 102).

14 Håkanson (2009, s. 394). Redan 1967 (Håkanson 1967) hade han skrivit en debattartikel om forskning och innovationer och forskning inom industrin, där han slog bort de farhågor vissa näringslivskretsar hyste om att Europa, i synnerhet Sverige, skulle kunna bli tekniskt akterseglat i förhållande till USA och Sverige skulle kunna bli ett "Europas Norrlandsproblem". Europa, hävdade Håkanson, låg väl framme inom många industrigrenar och han tyckte inte att det fanns någon anledning att bekymra sig för den svenska industrins konkurrenskraft – en förmodan som skulle besannas av forskningsprojektet.

15 Jakobsson (2020, s. 261).

En liknande studie hade visserligen gjorts i USA, men den behandlade bara den amerikanska marknaden.¹⁶ Nabseths och Rays studie var den första som baserades på jämförelser mellan länder. Två IUI-forskare återfanns bland skribenterna. Civilingenjören Staffan Håkanson skrev om specialpressar inom papperstillverkningen i sex länder¹⁷ och Lars Nabseth skrev det avslutande, sammanfattande kapitlet.¹⁸

I boken redovisas resultaten process för process.¹⁹ Som Ulf Jakobsson påpekar är det inte lätt att generalisera. ”Man läser ofta mellan raderna att varje land är unikt och varje process är unik.”²⁰

Håkansons bidrag utgörs av en detaljerad studie av införandet av specialpressar inom pappersindustrin. ”IUI erhöll uppgiften att studera och analysera spridningen av s.k. Z-pressar, som väsentligt förbättrar avvattningen i pappersbanan och därmed ökar produktiviteten.”²¹ Studien baseras på en spridningsmodell där ny teknik är inbäddad i nya maskiner eller maskinkomponenter. Ny teknik kräver således investeringar. Studien är utförd på företagsnivå och omfattar Italien, Sverige, Storbritannien, USA, Västtyskland och Österrike. Håkanson fann att Sverige hävdade sig bra. Information från USA togs snabbt upp. Svenskarna var snabba att införa nya metoder, metoderna spreds snabbare i Sverige än i USA, delvis som en funktion av landets gynnsamma marknadssituation, med en stor exportmarknad, och ofta var det från Sverige som spridningen ägde rum till resten av Europa, där den i regel gick långsammare. ”En annan faktor som inverkadade var att i Sverige fanns det branschföreningar som fungerade som kanaler för spridningen mellan företagen.”²²

Staffan Håkanson.

Källa: Gunnar Eliassons bildarkiv.

¹⁶ Mansfield (1967).

¹⁷ Håkanson (1974a, 1974b).

¹⁸ Nabseth (1974a).

¹⁹ Nabseth och Ray (1974).

²⁰ Jakobsson (2020, s. 263).

²¹ Håkanson (2009, s. 394).

²² Intervju med Lars Nabseth, 5 maj 2021.

Innan Nabseth sammanfattade den internationella studien av teknikspridning hade han 1971 hållit föredrag om teknikspridning i Sverige inför International Economic Association i St. Anton.²³ IUI hade just levererat en rapport om industrisektorn till långtidsutredningen för perioden 1970–75 och då uppdagat att mycket av den svenska industritillväxten under 1960-talet verkade kunna förklaras av annat än en ökning av insatserna av produktionsfaktorer. Det aktualiserade frågan om det var spridning av ny teknik som låg bakom. Därför utökade IUI på eget bevåg den internationella studien till att för Sveriges del även omfatta data om andra processer inom, pappers- och massaindustrin, järn- och stålindustrin samt tegelindustrin.

I sitt föredrag redovisade Nabseth resultat från sex processer inom massa- och pappersbranschen samt tegelindustrin. Två typer av hypoteser hade testats. Den första gick ut på att ju tidigare ett företag fick information om en ny process och ju bättre förmåga företaget hade att utvärdera denna information, desto snabbare anammades processen. Den andra typen testade om införandet av nya processer baserades på ekonomiska överväganden: lönsamhet, företagets finansiella situation, ökningen i produktionen och attityderna gentemot nya tekniska processer hos företagsledningen. Sambandet mellan lönsamhet och införandet av ny teknik var starkt och även företagsledningarnas attityder till teknisk förändring spelade stor roll för spridningen. Däremot verkade självfinansieringsgraden och produktionsökningen vara av underordnad betydelse.

Presenterade data stöder ... hypotesen att det föreligger markanta skillnader i olika företagsledningars attityd gentemot nya tekniska processer. Vissa företagsledningar är mer beredda [att] vara först med införandet av dessa och att ta ledningen och de medföljande riskerna, medan andra föredrar att avvakta.²⁴ [...]

Tidig medvetenhet om en teknisk process leder också enligt analysen till ett tidigt införande och vice versa. Eftersom införskaffande av information och utvärdering av denna är kostnadskrävande, kan detta förhållande mycket väl tolkas som ett annat sätt att visa varierande beteenden hos företagsledningarna gentemot ny teknik. Företagsledningar som vill vara först försäkras sig också om att de så tidigt som möjligt får information om nyheter inom sin bransch.²⁵

Nabseth började sin summering av den internationella studien med att rekapitulera frågeställningarna. Studien syftade till att klarlägga spridningen av nya processtekniker och skillnader mellan länder i detta hänseende, de faktorer som påverkade spridningsförloppet och orsakerna till skillnader mellan länderna. Ton-

²³ Nabseth (1973a, 1973b).

²⁴ Nabseth (1973a, s. 29).

²⁵ Ibid., s. 30.

vikten i hans framställning ligger på de faktorer som bestämde snabbheten i spridningen. Ny teknik spreds långsamt. Det var inte ovanligt att det gick upp till tio år från det att de första företagen innoverade till det att de sista gjorde det. De flesta hade emellertid ändrat sin teknik inom fem år.

Processernas lönsamhet var av stor betydelse för innovationsbenägenheten, men den var ofta svår att beräkna och det rådde osäkerhet om en given process skulle fungera eller ej, speciellt för pionjärerna. De priser företagen måste betala för nya produktionsfaktorer skilde sig också åt. I vilken utsträckning självfinansieringsförmågan spelade in var oklart. I vissa fall spelade den in, men databrist gjorde det svårt att dra några generella slutsatser. Betydelsen av företagsstorleken var en annan besvärlig variabel. Endast i ett fall verkade det finnas en otvetydig tendens för stora företag att acceptera innovationer snabbare än små, men detta berodde förmodligen på att förändringen i fråga var mer lönsam för företag med många maskiner än för mindre företag med färre. Även skillnader i institutionella förhållanden mellan olika länder, som lagstiftning, nationalisering och industristruktur, påverkade innovationsbenägenheten. De regressionsberäkningar som gjordes i teknikspridningsstudien förklarade långt ifrån hela skeendet utan de uppvisade ofta stora oförklarade residualer. Delvis kunde detta bero på mätfel, men den slutsats som drogs i studien var att de också var att hänföra till skillnader i attityder gentemot nya tekniker.

Sverige hävdade sig väl i det internationella perspektivet. Inte minst de yttre omständigheterna bidrog till det:

Baserat på ett slumpmässigt urval av nya processer som introducerats efter kriget borde inte Sverige, som är ett litet land förväntas ha gett upphov till mer än ett fåtal av dem. Men det verkar som om en ny process, när den väl initierats i ett annat land, sprids snabbt om erfarenheterna verkar vara lovande; den relativt stora utrikeshandeln och den starka utländska konkurrensen, tillsammans med de täta kontakterna mellan svenska företag (i till exempel sammanslutningar och forskningsarbete) leder till snabb introduktion av ny teknik. [...] Snabb spridning av ... nya tekniker har varit en nödvändighet för företag som verkar i ett land där man betalar de högsta lönerna i Europa.²⁶

Nabseth avslutade sin sammanfattning med en reflexion över vad man kunde lära sig av projektet beträffande forskningsorganisation:

Till sist måste man komma ihåg att i denna studie har sex olika forskningsinstitut från sex olika länder deltagit. Detta har stimulerat mycken fruktbar diskussion och givit varje institut en mera välvägd uppfattning av komplexiteten i sprid-

²⁶ Nabseth (1974a, s. 312).

ningsprocessen än vad som annars skulle ha varit möjligt. Men det måste också sägas att, trots alla dess fördelar, bromsar internationellt samarbete framskridandet av själva forskningen.²⁷

Innovationsprojektets betydelse uppmärksammades av Arnljot Strømme Svendsen i *Bedriftsøkonomen*:

Den svenske undersøkelsen bringer oss et skritt fremover i kunnskapen om innovasjonsspredning i moderna industri. Den fortjener å bli studert og diskutert av ledelsen i våre bedrifter. Den bør utløse mer forskning og utredning av innovasjonsproblematikken ved norske høyskoleinstitutter.²⁸

Teknikspridningsprojektet kom att följas upp av en jämförande studie av innovationsprocesser inom energisektorn i Västtyskland, Storbritannien och Sverige.

VERKSAMHETEN

Verksamheten på IUI under Lars Nabseths chefstid var synnerligen livaktig.²⁹ Utgivningen av den konjunkturöversikt, *Det ekonomiska läget*, som institutet gjorde för företagsnämnderna inom industrin fortsatte under 1967, innan den överogs av Svenska Arbetsgivareföreningen. Ett antal specialstudier av olika branscher – godstransporter, varvsindustrin, skobranschen, metallmanufakturindustrin – gjordes. De studier av industrins kapitalförsörjning som länge pågått på IUI fortsattes, och kompletterades med en studie av de finansiella bestämningsfaktorerna till industrins investeringsbeteende på kort sikt och tre andra som behandlade räntabilitet, investeringsefterfrågan, företagsplanering och tillväxt inom industrin respektive verkstadsföretagens reala och finansiella struktur och slutligen den industriella utvecklingen och den långsiktiga kapitalförsörjningen. De kompletterades av studier av industritjänstemännens lönestruktur och lönebildning, löneglidningsprocessen, arbetsfrånvaro och av industrins forsknings- och utvecklingskostnader. Erik Dahmén's studie från 1950 av den svenska industriella företagaverksamheten³⁰ följdes upp med ett projekt om företagsetableringen under efterkrigstiden. Det ökande miljömedvetandet resulterade i en studie av utveckling och spridning av miljövänliga produktionsprocesser.

²⁷ Ibid., s. 315.

²⁸ Svendsen (1967).

²⁹ Redogörelsen har sammanställts framför allt från Nabseth (1967c, 1968a) och IUI (1967, 1969, 1970, 1971, 1972a, 1973).

³⁰ Dahmén (1950a, 1950b).

Chefen.

Källa: IFN:s bildarkiv.

Under 1963 hade Ragnar Bentzel, Assar Lindbeck och Ingemar Ståhl publicerat vad som närmast var att beteckna som en stridskrift mot bostadsregleringen³¹ och tre år senare hade Lindbeck tillsammans med Odd Gulbrandsen släppt en likaledes kontroversiell bok om regleringarna inom jordbruket.³² Båda dessa skrifter fick sina uppföljare under Nabseths chefsperiod. Industriens Utredningsinstitut hade varit pionjär i Sverige vad gällde att introducera långtidsutredningar. Denna verksamhet fortsatte genom en undersökning av vilket behov som kunde föreligga av en mera ”rullande” planering, speciellt för industrisektorn. Institutet svarade, som vid flera tidigare tillfällen, för den del av långtidsutredningen som behandlade industrins utveckling. Konkurrensförhållandena inom näringslivet penetrerades. Ett stort projekt om effekterna av olika former av differentierad bolagsskatt, som hade hållit på i ett decennium, färdigställdes och två andra skatteprojekt drogs igång, ett om finanspolitikens effekter och ett om realisationsvinstbeskattningen.

I sin redogörelse för aktiviteterna inom IUI 1968 kunde Lars Nabseth meddela att de undersökningar av branschstrukturer som pågick inom IUI skulle utvidgas:

Under fjolåret erhöll institutet utfästelser från sina båda huvudorganisationer Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Industriförbund å ena sidan och finansdepartementet å den andra om särskilda bidrag för ytterligare strukturstudier utöver dem som redan bekostades med institutionens normala budget. Detta

³¹ Bentzel m.fl. (1963).

³² Gulbrandsen och Lindbeck (1966).

har medfört att institutet idag har ett ganska omfattande utredningsprogram vad gäller industriella strukturfrågor. Vid valet av lämpliga utredningsprojekt har från institutets sida framhållits att man inte endast skall beakta de branscher som synes ligga på utvecklingens ”negativa” sida. Även inom de expanderande branscherna, såsom verkstads- och den kemiska industrin, finns strukturproblem som är värda att närmare penetreras. Vidare bör inte alla strukturproblem endast ses i branschsammanhang. Det finns flera frågor som är gemensamma för flera branscher och som därför bör behandlas efter problemets art och inte efter branschtillhörighet.

Exempel på dylika undersökningar som institutet redan är sysselsatt med eller skall starta är en utredning rörande fusionsverksamhetens omfattning och orsaksbakgrund samt en rörande företagetableringens utveckling i vårt land.³³

Andra strukturutredningar behandlade verkstadsexportens utveckling, verkstadsföretagens storlek och tillväxt, skogsindustrins problem, den grafiska industrin och inverkan av lågprisimport på den svenska industrin. Det senare hade aktualiserats framför allt genom ökad konfektionsimport från u-länder och öststater, men fenomenet var inte koncentrerat bara till konfektionsbranschen. ”Institutet har ... inte enbart velat se lågprisimporten som ett textil- och konfektionsproblem utan också som en fråga som redan berör eller kan komma att beröra flera varuområden såsom porslin, skor, leksaker, järn- och metallmanufaktur etc.”³⁴ Institutet planerade också att utreda den kemiska industrin och de så kallade stagnationsbranscherna: skor, porslin, choklad, järn- och metallmanufaktur och tegel, liksom varvsindustrin, på uppdrag av den statliga varvsutredningen.

I den tillbakablick Nabseth gjorde i samband med IUI:s trettioårsjubileum 1969 kunde han konstatera att den problematik som studerades av institutets forskare under 1960-talet hade blivit alltmer internationell:

Bland forskningsområden som institutet tidigare behandlade i ganska ringa utsträckning märks särskilt utrikeshandelsfrågorna. Speciellt utredningarna under 1940- och 1950-talen var i hög grad nationella till sin karaktär. Under 1960-talet har emellertid internationellt betonade frågor kommit att inta en större plats på forskningsprogrammet. Detta har tagit sig uttryck i dels ett ökande antal studier med direkt anknytning till utrikeshandelsfrågor, dels en ökad internationell intresseinriktning i varje enskilt forskningsprojekt. Ett exempel på det senare finner man i den under det gångna verksamhetsåret publicerade studien rörande den svenska varvsindustrins framtidsutsikter som till huvudsaklig del är en analys av den internationella marknads- och konkurrenssituationen för varven.³⁵

33 Nabseth (1968, s. 932).

34 Ibid.

35 Nabseth (1970, s. 13).

Nabseth höll för troligt att institutets forskningsinriktning skulle bli ännu mer internationell under 1970-talet. IUI medverkade i två brett upplagda jämförande projekt som omfattade samarbete med forskningsinstitutioner i andra länder. Det ena behandlade faktorerna bakom den ekonomiska tillväxten i olika industriländer och innefattade för IUI:s del en handfull delstudier om produktion och produktivitet, kapitalbildning, arbetskraftsutbud, ekonomisk politik och utrikeshandel under perioden 1861–1965. Projekt påbörjades också om effekten av svenska direktinvesteringar i utlandet och utländsk företagsetablering i Sverige.

Det andra jämförande projektet var det projekt där Nabseth själv spelade en väsentlig roll: det projekt om orsakerna till spridning av ny teknik som vi redan berört. Institutets skrifter skulle i ökad utsträckning komma att presenteras på engelska. ”Det svenska språkområdets begränsning har medfört att många av våra bästa böcker inte alls fått den internationella spridning och uppmärksamhet de förtjänat.”³⁶

IUI var ett specialiserat institut, vilket ställde särskilda krav på verksamheten:

Två viktiga krav kommer vid sidan av vetenskapligheten även fortsättningsvis enligt min mening att ställas på forskningsverksamheten. Vi skall behandla aktuella och från allmän industriell tillväxtpunkt intressanta problem och välja projekt där vi tror att vår egen förmåga att genomföra projekten är stor.

Att vi skall koncentrera oss på för den ekonomisk-politiska debatten intressanta frågor har vi alltid funnit naturligt. Forskning för forskningens egen skull har aldrig varit tanken med institutets verksamhet och vi skiljer oss på denna punkt från verksamheten vid universiteten. Detta innebär också att vår forskningsverksamhet fått en i hög grad empirisk inriktning. Vi sysslar med vad anglosaxarna kallar ”applied economics”. Detta innebär inte att vi står främmande för teoretiska och metodologiska problem, men de är för oss intressanta endast i den mån som vi tror att vi därigenom på ett bättre sätt kan förstå och analysera empiriskt material. Det anförda innebär också att våra komparativa fördelar framför allt ligger på empiriska studier. Vi har med åren utvecklat en forskningsapparat som är uppbyggd för att ta hand om dylika projekt. Våra goda kontakter med industriföretagen i vårt land har också gett oss speciella förutsättningar för studier som rör deras verksamhet.³⁷

Norrmannen John Skår, som var forskare på IUI mellan 1964 och 1970 betonar också institutets speciella karaktär:

³⁶ Ibid., s. 15.

³⁷ Ibid., s. 14.

IUI var på sextiotalet och senare ett helt unikt forskningsställe. Internationellt tror jag att man får gå till NBER i USA för att finna en jämförbar institution. Båda hade tillkommit för att presentera ”fakta” i frågor som hade stor politisk betydelse ... På båda ställena rådde det neo-klassiska paradigmet inom nationalekonomin, men inte dogmatiskt. IUI:s nära koppling till främst näringslivet och samhällsfrågor av betydelse för industrin gjorde tillämpningen av nationalekonomin pragmatisk. Till detta bidrog naturligtvis IUI:s autonoma karaktär och ... behovet att värna IUI:s integritet. Folk skulle kunna lita på kvaliteten i det som kom från IUI. I miljön rymdes därför lite av andra vetenskapsområden också: sociologi, kulturgeografi, företagsekonomi och av naturliga skäl statistik med modellutveckling och ekonometri.

Med tanke på den skattehöjningskarusell som Sträng startat, fanns givetvis i miljön också professor Leif Mutén. Jag upplevde IUI som en öppen och generös miljö som det var lätt att trivas i ...³⁸

IUI var ensamt i sitt slag. Lars Lundberg har beskrivits hur det kändes att som ung doktorand komma dit:

Kontakterna – i samband med seminarier och annat – med IUI hade givit mig ett positivt intryck av forskningsmiljön vid institutet. Majoriteten av forskarstaben var yngre akademiker som skrev på en avhandling; utöver chefen Lars Nabseth var bara ett fåtal disputerade. Betoningen på empiriskt inriktad forskning tilltalade mig – forskningen i Uppsala höll utan tvivel hög internationell standard, men intresset för empiriska frågor var svagt eller obefintligt. Mitt intryck var att IUI inom sitt huvudområde – industriell ekonomi med empirisk inriktning – var ledande i Sverige vid denna tid. Möjligheten för mig att kunna ägna hela min tid åt forskning i stimulerande miljö var klart attraktiv.³⁹

Att IUI var ett ”utåtriktat” institut ställde speciella krav även på presentationstekniken. En som fick erfara det var Anders Klevmarken:

Ett av IUI:s kännemärken var kravet att forskarna skulle kunna beskriva och förklara sin forskning och sina resultat på ett för lekmän begripligt sätt. Vid IUI-seminarierna fick man lära sig att inget annat dög än att ha torrt på fötterna, kunna fokusera på det väsentliga och uttrycka vad man ville säga på klar svenska. Annars blev kritiken hård. Speciellt minns jag den dåvarande vetenskaplige sekreteraren Jan Bröms hårdhänta men befogade genomgång av Carl Johan Dahlmans och mitt manus till ”Konsumtionsboken”. Varenda mening granskade han med argusögon och vi fick förklara vad vi menade, hur vi motiverade våra påståenden,

³⁸ Skår (2009, s. 179).

³⁹ Lundberg (2009, s. 332).

och sedan var det bara att skriva om! Jag har senare, när jag kämpat mig igenom oläsliga avhandlingsmanuskript med pennan i hand, önskat att mina doktorander fått gå igenom Jan Bröms skola.⁴⁰

IUI hade sysslat mycket med prognoser under flera decennier. I slutet på 1960-talet hade framtidsforskning blivit på modet. Nabseth medgav att detta kanske skulle komma att avspeglas även i institutets forskning, men han var skeptisk till att göra prognoser som löpte över så lång tid som 20–30 år, inte minst vad gällde den tekniska utvecklingen. En annan typ av studier som diskuterades vid denna tid var så kallade effektundersökningar. Nabseth ansåg, med stöd av institutets tidigare verksamhet, att detta var ett angeläget område:

Syftet är härvid att söka studera vilka effekter olika ekonomisk-politiska åtgärder fått för att på så sätt öka förståelsen av det ekonomiska livet. Institutet har tidigare varit inne på dylika studier när det gäller verkningarna av hyresregleringen och jordbruksregleringen. Ytterligare studier med denna inriktning kommer sannolikt att bli aktuella i framtiden.⁴¹

40 Klevmarken (2009, s. 363).

41 Nabseth (1970a, s. 15).

KAPITEL 2

FEMTIO FORSKARE

Under 1969 flyttade Industriens Utredningsinstitut från Artillerigatan 34 till Storgatan 19. Följande år hade det runt 35 heltidsanställda, varav 20 akademiker. Under Lars Nabseths tid som chef för IUI passerade inte mindre än 50 forskare revy genom institutet. En del hade han fått ”ärva”. Skattejuristen Leif Mutén hade kommit dit 1959 och var på utgång från IUI när Nabseth tog över. Han hade varit sysselsatt med ett projekt om bolagsbeskattning som drog ut på tiden. Mutén hade delat sin tid mellan en professur i Uppsala och IUI och från 1968 blev han *Senior Advisor* vid Internationella Valutafonden i Washington, men först fick han göra klart sin bok.¹

Leif Mutén.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Två andra oldtimers var Lars Kritz och Lars Wohlin, som båda hade rekryterats 1960. Den förre var institutets sekreterare 1961–66 och blev kvar som forskare fram till 1976, då han anställdes som utredare på Industriförbundet, där han först blev chef för direktionskansliet och därefter för den marknadspolitiska avdelningen. Under 1986 blev han vice vd där, en befattning som han behöll fram till sin pensionering 1998. Parallellt med denna karriär engagerades han för ett antal specialuppdrag, som utredningen om näringslivets organisationsförhållanden och handelsstålutredningen. Han blev också 1995 näringslivets representant i EU:s ekonomiska och sociala kommitté.

Lars Wohlin var IUI:s sekreterare 1967–69. Han stannade på institutet till 1972, främst sysselsatt med sin avhandling om skogsindustrin, som han försvarade på Handelshögskolan 1970.² Två år senare blev han chef för Svenska Arbetsgivareföreningens ekonomiska sekretariat, men redan 1973 var han tillbaka på IUI, som efterträdare till Lars Nabseth på chefsposten. 1979 skulle han bli riksbankschef.³

Fem andra som var på väg att lämna institutet när Nabseth tillträdde var Jan

¹ Mutén (1968a).

² Wohlin (1970a).

³ Wohlins biografi finns i Sverenius (2018).

Beckeman och Gustav Endrédi, rekryterade 1961, respektive Per Gullström och Bernt Johansson, båda anställda 1963 och Lars Borgnäs, anställd 1966. De försvann alla under 1967. Beckeman var statistiker och arbetade under Nabseths tid främst tillsammans med Ragnar Bentzel på industribilagan till 1965 års långtidsutredning.⁴ Han lämnade IUI för att bli chef på Jernkontorets utrednings- och statistikavdelning. Endrédi var konsumtionsforskare och gjorde tillsammans med Göran Albinsson en konsumtionsprognos för samma långtidsutredning⁵ och en studie över resekonsumtionen.⁶ Gullström arbetade som assistent och gick när han lämnade IUI till Stockholms utrednings- och statistikkontor. Bernt Johansson och Lars Borgnäs gjorde under sin IUI-tid en studie av bostäder och boendeförhållanden.⁷ Det finns ingen uppgift i IUI-källorna om var Johansson blev av. Borgnäs försvann, efter att ha gått Journalisthögskolan, till mediebranschen, som journalist, författare och producent på SVT. Han blev sedermera känd för sitt engagemang i styckmordet på Catrine da Costa, mordet på Olof Palme, ubåtskränkningarna i Horsfjärden och Estoniakatastrofen, ett engagemang som med bred marginal överskred sensationalismens och konspirationsteoriernas gräns.⁸

En annan grupp som arbetade under en handfull år på IUI, rekryterade innan Lars Nabseth tillträdde, 1964 eller 1965, består av John Skår, Yngve Åberg, Branko Salaj, Villy Bergström, Gunnar Eliasson och Per Silenstam. Skår hade en licentiatexamen från Norges Handelshøyskole i Bergen. Han hade gått doktorskurser på University of California, Berkeley, och på IUI (1964–70) skrev han sin doktorsavhandling i företagsekonomi om detaljhandeln som han framlade i Uppsala 1971.⁹ Han blev därefter så småningom professor, först vid Handelshøyskolen i Bodö och därefter vid Karolinska Institutet i Solna, vid Centrum för Medicinska Innovationer, där han också blev föreståndare. Skår var också med om att grunda Stockholm School of Entrepreneurship 1999, en samarbetsorganisation mellan sex skolor: Handelshögskolan, Karolinska Institutet, Konstfack, Kungliga Tekniska högskolan, Kungliga Musikhögskolan och Stockholms universitet, för undervisning i tillämpat entreprenörskap.

Yngve Åberg var på IUI 1965–69. Han var licentiat i nationalekonomi från Uppsala (1957) och hade arbetat vid Konjunkturinstitutet, Socialdepartementet och SAF innan han kom till institutet. Mestadels hade han dock varit tjänstledig för arbete som sekreterare och utredningsman för 1959 års undersökning om

4 Bentzel och Beckeman (1966).

5 Albinsson och Endrédi (1966), Endrédi (1966).

6 Endrédi (1967a).

7 Johansson och Borgnäs (1968).

8 Den intresserade hänvisas till Borgnäs (2003, 2006, 2011, 2020).

9 Skår (1971).

arbetstidsförkortningens verkningar. Han hade disputerat på Stockholms universitet 1964 på en av de rapporter han då producerade.¹⁰ Under 1967 antogs han där som docent. Hans forskningsområde på IUI var produktions- och produktivetsproblem.¹¹ 1973 gick Åberg tillbaka till Stockholms universitet som universitetslektor. Han skulle komma tillbaka till IUI för en kortare period, 1982–83.

Branko Salaj kom till IUI 1965, tjänstledig från en befattning på Svenska Byggnadsindustriförbundet, och det var också byggnadsfrågor han ägnade sig åt tills han lämnade institutet 1967. Hans bok *Bostadsproduktionens prisutveckling* publicerades 1968.¹² Salaj hade en minst sagt mångskiftande bakgrund.¹³ Han var född i Zagreb 1932. Där hade han studerat engelska och etnologi, vilket när han hade lämnat Jugoslavien följdes av studier i franska, juridik och nationalekonomi i Strasbourg 1952–54. I Sverige tog han 1960 en fil.kand. vid Stockholms universitet, med nationalekonomi som huvudämne och därefter, 1963, en MA vid Johns Hopkins University i Baltimore, också i nationalekonomi. Hans karriär efter IUI-tiden var inte mindre skiftande: chef för Byggnadsindustriförbundets utredningsavdelning, managementkonsult och rådgivare till Statens råd för byggnadsforskning, vd för revisionsbyråkedjan BDO, rådgivare till Kroatien president, informationsminister i Kroatien, kroatisk ambassadör i Frankrike och Holland och vd för den officiella kroatiska nyhetsbyrån Hina.

Villy Bergström, född 1938, hade rekryterats till IUI 1965 av sin lärare, Ragnar Bentzel. Han hade en pol.mag. från Uppsala från 1963.¹⁴ Under IUI-tiden (han satt dock mest i Uppsala) skrev Bergström på sin licentiatavhandling, om den svenska ekonomiska politiken, hans stora intresse inom nationalekonomin. Den presenterade han i Uppsala 1969, samma år som han lämnade institutet.¹⁵ Under samma tid var han politiskt engagerad för socialdemokratin som debattör. Han var född in i rörelsen, via föräldrahemmet, och han skulle förbli socialdemokratin trogen till sin död 2018. Villy sveptes aldrig med i den högervändning som många andra socialdemokratiska ekonomer genomgick under 1970- och 1980-talet. Han disputerade i Uppsala 1981 på en avhandling om industriinvesteringarna i Sverige under efterkrigstiden¹⁶ och blev samma år docent. Villy Bergströms fortsatta karriär gjordes utanför det strikt akademiska: på Arbetslivscentrum, som chef för Fackföreningsrörelsens Institut för Ekono-

10 Åberg (1964).

11 Åberg (1969a).

12 Salaj (1968).

13 Se Salaj (2009).

14 Bergström porträtteras i Lundahl (2020).

15 Bergström (1969a).

16 Bergström (1982).

misk Forskning, som chefredaktör för *Dala-Demokraten*, och slutligen som vice riksbankschef (1999–2005).

Samma år som Villy Bergström, 1965, kom Gunnar Eliasson till Industriens Utredningsinstitut, från Konjunkturinstitutet. Även han skrev sin doktorsavhandling där, om kreditmarknad och industriinvesteringar.¹⁷ Efter att ha disputerat och blivit docent i Uppsala 1968 lämnade Eliasson följande år IUI, för att forska i USA, på Berkeley. Där började han ett intervjustudieprojekt om företag och vinster som fortsatte när han 1970 blev chefsekonom på Industriförbundet. Eliasson kom tillbaka som chef för IUI under arton år, med början 1976. Under 1994 lämnade han institutet för en professur i industriell ekonomi vid KTH.

Statistikern Per Silenstam hade läst en pol.mag. i Uppsala och därifrån rekryterats till den nystartade statistiska institutionen i Umeå. Han rekryterades också till IUI 1965 för att arbeta i det av Ragnar Bentzel ledda projektet om svensk ekonomisk tillväxt under hundra år, med en studie om arbetskraftsutbudets utveckling och bestämningsfaktorer.¹⁸ Silenstam försvann redan 1967 till Institutet för arbetsmarknadsfrågor, som leddes av Rudolf Meidner, där han arbetade till 1969. Därefter var han anställd vid Arbetsmarknadsstyrelsens utredningsenhet, där han så småningom blev byråchef innan han blev länsarbetsdirektör i Uppsala 1976–82. Han återvände till AMS för att arbeta med förnyelse av den offentliga sektorn och avancerade till överdirektör innan han avslutade sin karriär på Civildepartementet, som generaldirektör och ledare för en grupp som analyserade utvecklingen av länsstyrelserna.

1966 fick IUI fyra nya forskare. Assar Lindbeck, som hade varit anknuten till IUI 1962–63, återknöts till institutet 1966. Han hade varit en av författarna till två högst kontroversiella skrifter som kritiserade regleringarna på bostads- respektive jordbruksmarknaden.¹⁹ Mellan 1966 och 1968 utvidgade han tillsammans med Odd Gulbrandsen jordbruksstudien.²⁰

Bengt Rydén kom till IUI för att skriva doktorsavhandling. Hans projekt behandlade företagsförvärv och fusioner,²¹ men han skrev också ett stort antal artiklar under den femårsperiod han var på institutet. Under 1970–71 fortsatte han avhandlingsskrivandet på Stanford och disputerade därefter på Handelshögskolan. Efter disputationen blev han i tur och ordning chefredaktör för *Veckans*

17 Eliasson (1967b). Gunnar Eliasson använde sig av två olika pennor när han skrev ner seminariekommentarerna till avhandlingen, en svart för kommentarer som han inte brydde sig om, och en röd för kommentarer som han tänkte ta hänsyn till (intervju med Birgitta Swedenborg, 7 mars 2021).

18 Silenstam (1969). Det svenska projektet var en del av ett stort internationellt tillväxtprojekt lett av Moses Abramovitz på Stanford.

19 Bentzel, Lindbeck och Ståhl (1963), Gulbrandsen och Lindbeck (1966).

20 Gulbrandsen och Lindbeck (1969).

21 Rydén (1971).

Affärer, vd för SNS, vd för Stockholms fondbörs och därefter dess styrelseordförande.²²

Torsten Löfgren var assistent på IUI till 1971 och deltog då i arbetet med 1970 års långtidsutredning. Han var redaktör för boken och levererade tre egna bidrag.²³ Därefter blev han kansliråd på Industridepartementet och stabschef för Preem Petroleum.

Göran Eriksson stannade på IUI ända till 1984. Han är mikroekonom och ekonometriker. På IUI arbetade han dels med ett projekt om bostadsefterfrågan, tillsammans med Gunnar Du Rietz,²⁴ dels med företagsfinansiering, ett projekt som redovisades i hans doktorsavhandling på Stockholms universitet.²⁵ 1985 blev han universitetslektor på Stockholms universitet.

Under 1967 städslade Lars Nabseth inte mindre än sex nya forskare och två ”nygamla”. De senare var Odd Gulbrandsen och John Ekström. Den förre, då biträdande professor i marknadslära på Ultuna, som hade varit associerad med IUI 1952–57, arbetade tillsammans med Assar Lindbeck på den ovannämnda jordbruksstudien, innan han fick ett chefsjobb på UNCTAD 1969. Tre år senare blev han professor på Ultuna. Fem år därefter gick han tillbaka till UNCTAD.

Den andre veteranen från IUI var John Ekström. Han hade som civilekonom från Handelshögskolan kommit till IUI 1955 och i första omgången stannat där till 1962, innan han anställdes på den svenska EEC-delegationen i Bryssel. Ekström hade främst sysslat med konsumtionsfrågor, textilier och drycker, men även med Sverige och den europeiska integrationen.²⁶ Han var således väl förberedd för sitt nya arbete. 1967 var han tillbaka på IUI tills han 1970 blev sakkunnig i Industridepartementet. Under sin andra vistelse på IUI arbetade han på ett projekt om varvsindustrins framtid tillsammans med Ragnar Bentzel och Lars Nabseth, med klädkonsumtion och med 1968 års långtidsutredning.

Sex ekonomer nyrekryterades 1967. Carl Johan Dahlman stannade till 1970, då han emigrerade till USA och forskarstudier vid University of California, Los Angeles. Innan dess hade han emellertid tillsammans med Anders Klevmarken färdigställt en studie om den privata konsumtionen i Sverige 1931–75.²⁷ 1976 disputerade han för Axel Leijonhufvud på en avhandling om övergången från öppna samfällt ägda allmänningar och små, utspridda odlade jordlotter till inhäg-

22 Rydén's minnesbilder från IUI finns i Rydén (2009).

23 SOU 1971:5.

24 Eriksson och Du Rietz (1969).

25 Eriksson (1978).

26 Ekström (1958, 1960, 1962).

27 Dahlman och Klevmarken (1971).

nade sammanhängande fält och individuella egendomsrättigheter i England.²⁸ Efter ett år i Australien blev Dahlman *Assistant Professor* vid University of Wisconsin, Madison, innan han gick vidare till RAND Corporation, där han analyserade militäreconomiska frågor. Han blev därefter *Deputy Assistant Secretary*, Department of Defense och *Deputy Assistant Secretary of Income Security Policy*, Department of Health and Human Services.

TJEJER!

Samma år, 1967, gjorde Lars Nabseth ett radikalt drag vad gällde IUI:s rekryteringspolitik. Han började rekrytera kvinnor, inte som sekreterare eller räknebiträden, utan som självständiga forskare. Före hans tid, från 1939 till 1966, hade IUI bara haft två kvinnliga forskare, Elisabet Wiberg och Bitti von Vegesack. Båda anställdes 1942. Wiberg stannade bara ett halvår och von Vegesack till 1946, så när Nabseth tillträdde var det tjugo år sedan det hade förekommit någon forskande kvinna på institutet.

Det var i och för sig inte så konstigt. Det var bara två kvinnliga ekonomer som hade disputerat i Sverige: Gustav Cassels dotter, Margit (Lars Wohlin's mor), och Karin Kock. Margit blev filosofie doktor vid Stockholms högskola 1925 på avhandlingen *Die Gemeinwirtschaft oder die Gründe einer öffentlichen Haushaltung*,²⁹ men därefter var det slut med det akademiska. Hon fick bli folkhögskollärare tills hon gifte sig med statistikprofessorn, f.d. handelsministern och blivande finansministern, Nils Wohlin, och därefter var hon i huvudsak fristående publicist, med ett kort avbrott för ett drygt år i riksdagen för Folkpartiet, 1951–52.³⁰ För Karin Kock gick det bättre, men ändå inte riktigt bra akademiskt. Hon disputerade 1929, också vid Stockholms Högskola på avhandlingen *A Study of Interest Rates*.³¹ Kock var docent där 1933–38 och tillades professors namn 1945. Även hennes karriär gjordes emellertid till stor del utanför universitetsvärlden, inom utredningsväsendet, inom politiken för socialdemokratien, som konsultativt statsråd i ekonomiska frågor 1947–48 och folkhushållningsminister 1948–49, och som chef för Statistiska Centralbyrån 1950–57, innan hon som pensionär återvände till forskningen. Hennes karriär var, som hennes biograf, Kirsti Niskanen, skriver, en karriär i människans värld.³²

Läget var helt enkelt det att det inte fanns några etablerade kvinnliga national-

28 Avhandlingen publicerades efter omarbetning som Dahlman (1980), en högst läsvärd bok. Mest känd är han emellertid för sin artikel "The Problem of Externality" (Dahlman, 1979).

29 Cassel (1924).

30 https://sv.wikipedia.org/wiki/Margit_Wohlin.

31 Kock (1929).

32 Niskanen (2007).

ekonomiska forskare att tillgå. Lars Nabseth fick börja rekrytera längre ner, söka efter kvinnliga ekonomer som var lovande men ännu inte disputerade. Sju kvinnliga forskare anställdes på IUI mellan 1967 och 1971. Den första som rekryterades var Margareta Holter, som stannade till 1970. Hon blev därefter utredare vid Statens råd för byggnadsforskning. Holter disputerade på KTH, arbetade på finanskontoret på Stockholms läns landsting och som forskare i företagsekonomi på Stockholms universitet. Mest känd är hon emellertid som grafisk konstnär.

Även Siv Gustafsson anställdes 1967. Hon stannade på IUI ända till 1980. Gustafsson kom dit från Handelshögskolan, där hon också disputerade 1976, som första kvinna i nationalekonomi, och som tredje kvinna genom tiderna i Sverige.³³ Hennes forskning på IUI utmynnade i hennes doktorsavhandling om löner i den statliga sektorn.³⁴ Gustafsson var forskare på Arbetslivscentrum mellan 1980 och 1983, vid den demografiska avdelningen på Stockholms universitet 1984–85 och därefter återigen vid Arbetslivscentrum, innan hon avslutade karriären som professor i nationalekonomi vid Amsterdams universitet (1989–2008).

Margit Lidén (senare Wallstén) kom till IUI 1969 och lämnade institutet följande år. Hon hade 1965 blivit civilekonom på Handels. Innan hon anställdes på IUI hade hon arbetat på Statens konsumentråd och SAS. Lidén var anställd på Sveriges Industriförbund 1968–71, men utlånad därifrån till IUI för en studie av skoindustrins distributionsproblem.³⁵ Därefter gick hon tillbaka till IUI för att arbeta med konsumentfrågor och därifrån till arbete som konsult på SIAR (Scandinavian Institutes for Administrative Research) och Statskonsult, främst med att föra över forskningsresultat till näringslivet. Från 1981 arbetade Margit Lidén på SAF, med omvärldskontakter – stat och myndigheter. Hon har också varit ledamot av ett antal organ, svenska och internationella, som arbetar med jämställdhets- och kvinnofrågor.

Birgitta Swedenborg var på Industriens Utredningsinstitut mellan 1969 och 1981. Hon var fil.kand. från Stockholms universitet (1966) med nationalekonomi som specialitet och gick därefter forskarutbildningen i samma ämne vid UCLA. Under IUI-tiden arbetade hon på sin doktorsavhandling om svenska investeringar i utlandet, som hon lade fram i Los Angeles 1979.³⁶ När Swedenborg lämnade institutet anställdes hon först av Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) och därefter vid PK-bankens ekonomiska sekretariat. Hon var tillbaka på IUI 1986–90, då som institutets biträdande chef, innan hon blev vice

33 Siv Gustafssons minnen från IUI finns i Gustafsson (2009a). Den intresserade rekommenderas också hennes memoarböcker (Gustafsson 2009b, 2024).

34 Gustafsson (1976).

35 Lidén (1971a).

36 Swedenborg (1979). En delrapport presenterades 1973 (Swedenborg 1973).

vd på SNS under 15 år. Senare blev hon även politiker, först aktiv inom Medborgare mot EMU (Ekonomiska och monetära unionen) inför folkomröstningen om införande av euron i Sverige 2003, och i oktober 2009 blev hon partiledare för det EU-kritiska partiet Junilistan, tillsammans med Sören Wibe, och efter dennes död 2010 ensam partiledare till 2014.

Birgitta Swedenborg.
Källa: IFN:s bildarkiv

Anita Lignell Du Rietz var civilekonom från Handels, och hade arbetat på Konjunkturinstitutet innan hon kom till IUI 1970. Hon stannade där i fem år, till 1974, och deltog i projekt om innovationer och forskning och utveckling. Hon analyserade framför allt avkastningen på det senare.³⁷ När hon slutade på IUI anställdes hon på Nordea tills hon blev chef för det ekonomiska sekretariatet på Föreningsbanken 1984. Under 1980-talet var hon också dagstidningskrönikör, först i *Dagens Industri* och därefter i *Svenska Dagbladet*. I mitten av 1990-talet bedrev Anita Du Rietz forskarstudier på Handelshögskolan, där hon blev ekonomie licentiat 1998. Hon doktorerade på Mälardalens högskola 2003. Därefter blev hon sakkunnig åt Konkursverket och Näringsdepartementet.

Anita Lignell Du Rietz.
Källa: IFN:s fotoarkiv.

Eva Thiel, som var på IUI 1970–73, hade en master i nationalekonomi från Princeton och var enrollerad i doktorandprogrammet där. Hon var klar med kursarbetet och hade bara avhandlingen kvar. Eva ville precis som Birgitta skriva avhandling om svenska företags utlandsinvesteringar. Hon och Birgitta delade upp ämnet så att Eva skulle svara för den finansiella delen och Birgitta för den

³⁷ Du Rietz (1975).

reala. Eva Thiel skulle se på effekterna på betalningsbalansen av svenska företags utlandsetableringar (speciellt direktinvesteringar i produktionsenheter). Eftersom det var lättare att få data i Sverige än i USA var det naturligt att hon kom till IUI. Det blev dock ingen avhandling utan bara ett appendix i Birgitta Swedenborgs första bok om svenska utlandsinvesteringar.³⁸ När hon lämnade institutet flyttade hon med sin man till New York och därefter till London, där hon arbetade på Chase Manhattan och EBRD (European Bank for Reconstruction and Development) innan hon blev *Senior Economist* på OECD.

Märtha Josefsson kom till Industriens Utredningsinstitut 1971 genom Ragnar Bentzels förmedling, efter doktorandstudier i nationalekonomi i Uppsala. Hon stannade till 1980. På IUI forskade hon om internationell arbetsfördelning – en jämförelse mellan stål- och textilindustrin³⁹ – och om teknik och industristruktur. Hon medverkade i de industriutredningar som IUI gjorde till långtidsutredningarna 1972, 1974 och 1977. Märtha Josefsson var med i utredningen av Stålverk 80 och i Storprojektet om svensk industris konkurrenskraft, ett projekt som drevs av Ingenjörsvetenskapsakademien och IUI och som utredde svensk industris konkurrenskraft. Hon skrev där om den internationella arbetsfördelningen och om omvandlingstrycket.⁴⁰ Projektet leddes av IVA:s preses, Erland Waldenström, som samtidigt var styrelseordförande i IUI. Efter att ha lämnat IUI blev Märtha Josefsson analyschef på Aktiv Placering, fram till 1990 då hon var med och grundade Carlson Investment Management. Detta företag såldes till Skandia 2000 och Josefsson följde då med dit som informationschef på kapitalförvaltningsavdelningen tills denna såldes till Den Norske Bank 2002. Hon har sedermera varit styrelseproffs i ett antal företag.

FORTSATT REKRYTERING

Staffan Håkanson kom till IUI 1967 och stannade till 1970. Han var civilingenjör (väg och vatten) och kom nyutexaminerad från KTH till IUI på en halvtidstjänst, eftersom han samtidigt studerade på Handelshögskolan. Han var dock snabbt uppe i en heltidstjänst och fick sköta studierna på helger och kvällar, men det gick utmärkt att göra trebetygsuppsats av det projekt om teknikspridning inom pappersindustrin som han arbetade med på IUI. Håkanson lämnade IUI för att gå till AGA och gjorde därefter en lång och framgångsrik karriär inom näringslivet, som kröntes med vd-posten i Bombardier Transportation, Sweden, 1996–2004.⁴¹

³⁸ Swedenborg (1973).

³⁹ Josefsson (1976).

⁴⁰ Carlsson m. fl. (1979).

⁴¹ För detaljer, både om IUI-tiden och den efterföljande karriären, se Håkanson (2009).

Staffan Håkanson.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Jan Bröms.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Jan Bröms var kvar på IUI till 1973. Han var institutets sekreterare 1970–73, arbetade med ett projekt om konkurrens på lika villkor och skrev ett antal debattartiklar. Han blev därefter chefsekonom först på Industriförbundet, där han gjorde utredningar och skrev tal åt chefen, Axel Iveroth, och därefter under tjugo år på 1980- och 1990-talet på SACO, innan han övergick till konsultverksamhet.

Lennart Ohlsson arbetade på IUI till 1974. Han kom dit från nationalekonomiska institutionen i Uppsala. På IUI arbetade han inom det projekt som handlade om ekonomisk tillväxt i Sverige under hundra år. Ohlsson skrev om utrikeshandelns betydelse. Han hade också ett andra projekt, om verkstadsindustrins internationella specialisering.⁴² Utrikeshandelsprojektet resulterade i en licentiatavhandling 1969.⁴³ Specialiseringsstudien framlade Ohlsson som doktorsavhandling i Uppsala 1973.⁴⁴ Den första tioårsperioden efter IUI-tiden fortsatte han som forskare, vid Expertgruppen för forskning om regional utveckling (ERU) vid Industridepartementet, sedan vid International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) i Wien, Ekonomiska Forskningsinstitutet på Handelshögskolan i Stockholm, Australian National University och Bureau of Industry Economics, Department of Industry and Commerce i Canberra. Under 1984 blev så Ohlsson seniorekonom på Industriförbundet och efter ytterligare tio år chefsekonom på Företagarna samtidigt som han fortsatte publicera sig i policyfrågor. På senare år

42 Lennart Ohlsson berättar själv om sin IUI-tid i Ohlsson (2014).

43 Ohlsson (1969).

44 Ohlsson (1973a).

har han dels varit forskare på deltid vid Centrum för bank och finans på KTH, dels arbetat som venturekapitalkonsult med privatpersoner och företag som investerar kapital och kunskap i nystartade, onoterade bolag.

Rekryteringen av nya forskare fortsatte under 1968: fyra stycken. Leif Aronsson var på IUI 1968–70, Han arbetade med en utredning om stagnerande företag och industribranscher. Det finns ingen uppgift av vad det blev av honom efter IUI-tiden.

Anders Klevmarken var på IUI i åtta år, fram till 1976. Han är ekonometriker. Klevmarken skrev under sin IUI-tid den ovannämnda konsumtionsstudien tillsammans med Carl Johan Dahlman.⁴⁵ Samtidigt gjorde han sin doktorsavhandling i statistik om tjänstemännens löner.⁴⁶ Den färdigställdes 1972. Samma år fick Klevmarken en forskartjänst vid Statens råd för samhällsforskning som han valde att förlägga till IUI. När han lämnade institutet 1976 var det för att efterträda Herman Wold som professor i statistik vid Göteborgs universitet. Han behöll denna tjänst till 1985 då han blev professor i ekonometri vid Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Tio år senare blev han professor i ekonometri i Uppsala.⁴⁷

Olle Renck, ekon.lic. från Handelshögskolan, är en av de få företagsekonomer som har varit knutna till IUI, 1968–77. Han efterträdde Jan Bröms som institutets sekreterare 1973, en befattning som han behöll till 1977. Hans specialämne var investeringskalkyler.⁴⁸ På IUI arbetade han med den kemiska industrin. Renck deltog också i IUI:s arbete med 1970 års långtidsutredning.⁴⁹ När han lämnat IUI blev han universitetslektor i företagsekonomi vid Stockholms universitet och sekreterare i Sjöfartspolitiska utredningen och Industristödsutredningen. Därefter arbetade han på Riksgälden och Fartygskreditnämnden.

Rolf Rundfelt, som var civilekonom från Handelshögskolan, med redovisning som specialitet, kom till IUI 1968 från grossistfirman

Olle Renck.
Källa: IFN:s bildarkiv.

45 Dahlman och Klevmarken (1971).

46 Klevmarken (1972a).

47 Klevmarkens hägkomster från IUI finns i Klevmarken (2009).

48 Renck (1967, 1970, 1972a).

49 SOU 1971:5.

Söderberg & Haak och stannade till 1978. På institutet ägnade han sig åt en undersökning av reklamens kostnader och bestämningsfaktorer, som han också disputerade på vid Stockholms universitet.⁵⁰ Rundfelt gick vidare till Industriförbundets skattepolitiska avdelning och därefter redovisningsbyrån KPMG, innan han blev konsult och adjungerad professor i redovisning vid Linköpings universitet.⁵¹

Sune Davidsson var på IUI 1969–71. Han var kanslisekreterare i Finansdepartementet och hade lånats ut därifrån. På IUI bidrog han med statistiska beräkningar till John Ekströms granskning och revision av den industristudie som IUI hade gjort för 1965 års långtidsutredning.⁵² Efter IUI-tiden blev han utredningschef för Näringslivets Ekonomifakta, planeringschef på Finansdepartementet och chefsekonom för Folkpartiet.

Alf Carling var knuten till IUI mellan 1969 och 1971. Han hade då varit med i den statliga Koncentrationsutredningen som hade påbörjat sitt arbete 1961 och som å ena sidan studerade ägarkoncentration, å den andra företagets makt över sina marknader. Carling hade skrivit två delbetänkanden för utredningen, ett om oljebranschen⁵³ och ett om industrins konkurrensförhållanden.⁵⁴ Han disputerade på dem och blev docent i Lund 1968.⁵⁵ Mellan 1970 och 1973 ledde Carling en arbetsgrupp inom den av Kommunikationsdepartementet tillsatta Vägkostnadsutredningen.⁵⁶ Därefter blev han chef för den nybildade Forskningsgruppen för energisystemstudier vid Stockholms universitet. 1977 blev han t.f. avdelningsdirektör på planerings- och utredningsbyrån på Industridepartementet. Under förra halvan av 1980-talet arbetade Alf Carling på Riksbanken innan han blev överdirektör på Konjunkturinstitutet, och sedermera generaldirektör mellan 1985 och 1997. Därefter var han under sex år rådgivare åt civilministeriet i Sydafrikas regering och tre år åt Namibias regering.

Ulf Granérus var på IUI mellan 1969 och 1972, där han arbetade för Naja Bentzel. Han skrev kapitlen om småindustri och hantverk respektive pappersmasse- och grafisk industri i den bilaga som IUI utarbetade till 1970 års långtidsutredning, *Svensk industri under 70-talet med utblick mot 80-talet*.⁵⁷ Det finns inga uppgifter om vart han tog vägen därefter. Han fick tyvärr en hjärntumör och dog redan 1980.

⁵⁰ Rundfelt (1973).

⁵¹ Rundfelt beskriver sin tid vid IUI i Rundfelt (2009).

⁵² Ekström (1968a).

⁵³ SOU 1966:21.

⁵⁴ SOU 1968:5.

⁵⁵ Carling (1968). Under sin IUI-tid publicerade han ett särtryck ur avhandlingen (Carling 1970).

⁵⁶ Arbetet resulterade i SOU 1973:32. "De principer för trafikpolitik som fördes fram passade dock inte departementet utan hans expertgrupp fick sparken" (Andersson och Bohman 2008).

⁵⁷ SOU 1971:5.

Lars Lundberg kom till IUI som nybliven licentiat i Uppsala på våren 1969 och stannade till 1972.⁵⁸ Hans forskningsfält var internationell ekonomi: den europeiska integrationens inverkan på den svenska ekonomin.⁵⁹ Lundberg blev efter sin första IUI-tid först universitetslektor i Umeå och därefter forskare på Fackföreningsrörelsens institut för ekonomisk forskning (FIEF). Mellan 1986 och 1991 var han tillbaka på IUI och därefter återigen på FIEF innan han blev professor i Örebro i samband med att högskolan där blev universitet 1999.

Johan Facht, på IUI mellan 1969 och 1974, arbetade med miljöekonomiska frågor. Han deltog i IUI:s industriundersökning för 1970 års långtidsutredning, där han skrev ett appendix om industrins miljöinvesteringar.⁶⁰ Därefter skrev han en studie om industrins kostnader för utsläppskontroll som han lade fram som licentiatavhandling på Handelshögskolan.⁶¹ Efter sin tid på IUI arbetade Facht på FAO i Rom.

Gunnar Du Rietz verkade på IUI mellan 1969 och 1976. Där färdigställde han först en studie över bostadsefterfrågan, skriven tillsammans med Göran Eriksson.⁶² Därefter arbetade han med ett stort projekt om företagsetablering och -nedläggning inom metallmanufakturindustrin.⁶³ Han disputerade på Handelshögskolan 1979 på boken *Företagsetablering i Sverige under efterkrigstiden*.⁶⁴ Efter IUI-tiden var han sakkunnig på SAF och forskare på Ratio.

Harry Lütjohann var knuten till IUI 1970–75, som statistikkonsult. Han gick från IUI till Statistiska centralbyrån. Lütjohann disputerade i statistik på Stockholms universitet 1974.⁶⁵

Ulf Jakobsson, som också kom till IUI 1970 och i en första omgång stannade där till och med 1976, var fil.kand. från Lund, där han disputerade på en avhandling om skatter som han hade skrivit vid IUI.⁶⁶ När han lämnade IUI blev han först planeringschef vid Ekonomidepartementet och därefter chefsekonom på SAF, Handelsbanken och Industriförbundet, innan han kom tillbaka till IUI som chef 1994. När han lämnade institutet 2005 blev han adjungerad professor vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping.

58 Hans licentiatavhandling publicerades av IUI (Lundberg 1969).

59 Lundberg (1976). Lars Lundbergs hågkomster från hans första tid på IUI finns i Lundberg (2009).

60 SOU 1971:5.

61 Facht (1975).

62 Eriksson och Du Rietz (1969).

63 Du Rietz (1975).

64 Du Rietz (1979).

65 Lütjohann (1974).

66 Jakobsson och Normann (1974).

Ulf Jakobsson.
Källa: IUI:s bildarkiv.

Hans-Fredrik Samuelsson var företags-ekonom från Uppsala universitet. Under sin IUI-tid, 1971–76, arbetade han med en studie av utländska direktinvesteringar i Sverige, som han också disputerade på.⁶⁷ När han lämnat IUI blev han 1975 avdelningsdirektör på Planerings- och utredningsbyrån på Statens Industriverk, därefter chef inom FN:s Europakommission och adjungerad professor i internationellt företagande vid Handelshögskolan i Göteborg. Han var då inriktad framför allt på omstruktureringen av industrin i Ryssland och övriga Östeuropa.

Anders Grufman, på IUI mellan 1972 och 1979, blev 1970 civilingenjör i maskinteknik med inriktning mot produktionsteknik och 1974 civilekonom på Handels. På IUI forskade han om miljöekonomi, teknisk utveckling och energi.⁶⁸ Från hösten 1977 blev Grufman biträdande huvudsekreterare i Storprojektet. Han ingick i den grupp vid IUI, ledd av Erik Dahmén, som undersökte den historiska och teknologiska bakgrunden till 1970-talets ekonomiska kris. Mellan 1979 och 1985 var Grufman controller på SEB innan han blev managementkonsult, först på INDEVO, 1985–89, och därefter, 1989–93, på SIAR, innan han grundade en egen konsultfirma.

Anders Grufman.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Bo Lindörn kom till IUI 1972 som doktorand i nationalekonomi vid Stockholms universitet. Han arbetade på institutet till 1978, med industritillväxt- och industrifinansieringsfrågor, tillsammans med Lars Wohlin, för 1968 års kapitalmarknadsutredning,⁶⁹ och dessutom med undersökningarna av svenska investeringar i utlandet och utländska investeringar i Sverige och med IUI:s bidrag till långtidsutredningarna. Därefter gjorde han karriär vid Statens pris- och kartellnämnd (st.f. generaldirektör), och dess efterföljare, Pris- och konkurrensverket (överdirektör). Under en tid var han utlånad till regeringskansliet för arbete med

67 Samuelsson (1977).

68 Grufman (1978). Grufmans egen skildring av hans IUI-tid finns i Grufman (2014).

69 Wohlin och Lindörn (1978). Lindörn skrev tillsammans med Lars Wohlin bilagan om industrins finansiering.

energifrågor, och Konkurrensverket (direktör), där han blev ansvarig för en av de mest omfattande utredningsverksamheterna inom statsförvaltningen. 1995 blev han chef för Nätmyndigheten och därefter vd för Bergen Energis svenska dotterbolag.

Bertil Lindström kom till IUI som ekonomie licentiat från Handelshögskolan. Han stannade till 1981. På institutet kom han först att ingå i den grupp som arbetade med svensk industriimport från låglöneländer.⁷⁰ Därefter arbetade han med IUI:s långtidsbedömning av den svenska ekonomin 1976⁷¹ och med utländska direktinvesteringar i Sverige.⁷² När han lämnade IUI blev han universitetslektor på Högskolan i Sundsvall/Härnösand. Lindström var tillbaka på IUI 1988–89.⁷³

Göran Normann, som också stannade på IUI till 1981, är lundaekonom. Han var filosofie licentiat när han kom till institutet 1972. Normann disputerade i Lund 1974 tillsammans med Ulf Jakobsson på en gemensam avhandling om skatter⁷⁴ och blev docent där 1980. Avhandlingen blev inledningen till en serie skattestudier på IUI av de båda.⁷⁵ Efter IUI-tiden blev Normann ekonom, avdelningschef och direktör vid Sveriges Industriförbund och *Principal Administrator* och divisionschef vid OECD. Från 1998 var han fristående forskare och konsult framför allt inom offentlig ekonomi.

Bo Carlsson hade doktorerat vid Stanford 1972 och kom samma år till IUI. Han var IUI:s sekreterare 1977–81. Carlssons första insats på IUI bestod i att göra klart det projekt om lågpris-

Bertil Lindström.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Göran Normann.
Källa: IFN:s bildarkiv.

70 Projektet redovisas i Carlsson och Sundström (1973).

71 Lindström (1979).

72 Samuelsson (1977).

73 Hans minnen från IUI-tiden finns i Lindström (2014).

74 Jakobsson och Normann (1974).

75 Se Normann (2009) för detaljer.

import som påbörjats av Åke Sundström.⁷⁶ Därefter koncentrerades hans forskning på teknik, industristruktur, energiförbrukning inom industrin och industri- och teknikpolitik.⁷⁷ Efter att ha lämnat IUI 1984 blev Bo Carlsson professor vid Case Western Reserve University i Cleveland. Hans senare forskning har varit inriktad på industriell dynamik, innovationer och entreprenörskap.

Lars Nabseth och hans gäng 1970. *Främre raden*, fr. v.: Jan Bröms, Bengt Rydén, Lars Kritz, Lars Nabseth, Rut Ellerstad (IUI:s kamrer), Gunnar Du Rietz, Staffan Håkanson. *Bakre raden* fr. v.: Alice Nilsson (sekreterare), Yngve Åberg, Lars Lundberg, Olle Renck, Siv Gustafsson, Carl Johan Dahlman, Torsten Löfgren, Rolf Rundfelt, Göran Eriksson.

Källa: IFN:s bildarkiv.

VERKSAMHETENS ORGANISATION

När Lars Nabseth tillträdde chefsposten på IUI hade han klart för sig hur han ville att verksamheten där skulle organiseras:

Två administrativa förändringar genomfördes ganska omgående. Min egen erfarenhet av avhandlingsarbete hade lärt mig att det endast är ett begränsat antal yngre personer som gör ett bra forskningsarbete enbart genom att man ger dem ett rum, en penna och papper samt en Addo räknemaskin (numera en dator).

⁷⁶ Carlsson och Sundström (1973).

⁷⁷ Se Carlsson (2009) för detaljer.

Det behövs också någon eller några som intresserar sig för vad de gör och hur arbetet fortskrider. Jag startade därför på måndagsmorgnarna sammanträden med alla forskare där vi gick igenom vad som hänt under veckan (ofta blev det var 14:e dag). För en del var kanske dessa sammankomster något pinsamma då inget skett sedan sist. För andra tror jag emellertid att de gav inspiration till fortsatt arbete.⁷⁸

Nabseth organiserade verksamheten i projektgrupper av varierande storlek för att forskare med närliggande intressen skulle kunna stötta varandra. Detta skapade vad han kallade en team-anda. Varje nytt projekt fick en projektledare och gruppmedlemmarna hade till uppgift att följa projektet och komma med kritiska synpunkter.

”Andan på IUI var kollegial, på flera sätt”, minns Birgitta Swedenborg. ”Det var inte så att man försökte göra ner andra och göra dem osäkra, utan vi hjälpte varandra. Det var konstruktivt. Alla bidrog med den kompetens man hade. Man frågade varandra.”⁷⁹ ”Jag uppfattade Lars Nabseth som otroligt konstruktiv.”

Han var inriktad på att hjälpa forskarna att komma fram och inte fastna i att de skulle skriva något *magnum opus* utan att få dem att bestämma tid för seminarier. Om de inte gjorde det själva bestämde han helt enkelt ett datum då de skulle ha något klart och en opponent. Han såg till att arbetet gick framåt. Han var inställd på att alla som skrev avhandlingar skulle bli klara med dem.⁸⁰

Att verksamheten var byggd runt ”team” gav stadga åt arbetet och det gjorde att man kunde se hur projekten framskred. Lars Lundberg kom livligt ihåg hur det fungerade, hur gruppmedlemmarna anpassade sig till varandra:

En av de viktiga lärdomar som jag tog med mig från IUI-tiden var den om forskningsmiljöns betydelse. Värdet av att ingå i en grupp forskare med likartade intressen som kan diskutera alla upptänkliga frågor inom området kan knappast över-skattas. Men man måste också själv kunna bidra till skapandet av en utvecklande miljö genom att vid behov lägga sitt eget skrivande åt sidan för att ägna tid åt att tränga in i sina kollegors arbeten och efter bästa förmåga bidra till att lösa deras problem. Kanske kan denna lärdom vara relevant även för en nutida doktorand?⁸¹

78 Nabseth (2009, s 119).

79 ”Vi hade ett seminarierum där i Industrihuset på Storgatan. Där fanns det ett långt sammanträdesbord. Vi kunde sitta tjugo personer runt det. Då var det trångt och alla rökte utom Lars Nabseth, men han klagade inte” (intervju med Birgitta Swedenborg, 7 mars 2021).

80 Ibid.

81 Lundberg (2009, s. 335).

Det var dock inte alla som var med i någon grupp. ”De som jobbade på egen hand fick fortsätta med detta. Jag kom själv aldrig med i någon projektgrupp”, säger Gunnar Eliasson.⁸²

Lars Nabseth själv betonade också vikten av seminarierna. ”Jag upplevde att det var ett sätt att driva forskarna vidare. Risken är stor att man som forskare sitter där och så blir det ingenting, men genom att ha regelbundna seminarier kunde man påpeka att nästa gång är det din tur, vi får väl manus innan, så att man presade fram skrifterna.”⁸³ Betoningen av seminarieverksamheten satte starka spår hos IUI:s forskare. Vi ska låta några av dem själva berätta.

Lars Kritz, som arbetade på IUI mellan 1960 och 1976 och var institutets sekreterare 1961–66, beskriver vad han uppfattade som ”det speciella med IUI”:

Det fanns en utpräglad ”vi-känsla” inom IUI. De böcker som publicerades skulle hålla en god vetenskaplig kvalitet och vara läsbara. Att det oftast blev så berodde på ”seminarieskärselfen”. Dispositionsutkast och manuskript granskades hårdhänt, men med en konstruktiv ansats, grundad på genuin hjälpsamhet från kollegers sida. Det fick ju inte komma ut en dålig IUI-bok! Författarna suckade över att behöva skriva om ett kapitel ytterligare en gång. Jag kommer ihåg några exempel på att publiceringen fördröjdes minst ett år till följd av seminariebehandlingen. Men med den färdiga boken i sin hand var författaren ytterst tacksam över den omilda behandling han tidigare fått utstå. Hur kan man förklara denna solidaritet med IUI som institution? Ett viktigt skäl var att det inom institutet inte fanns någon konkurrens forskarna emellan. För den eventuella forskarkarriären konkurrerade man med kollegerna på den universitetsinstitution där man hörde hemma. Det fanns heller ingen karriärstege inom IUI. Vi hade inga avdelningschefsposter som kunde locka. IUI hade under chefen en helt platt organisation.⁸⁴

Innan en bok gick iväg till trycket måste den granskas på ett slutseminarium. Då utsågs en grupp på tre eller fyra medarbetare, vid behov förstärkta med utomstående kompetens, som fick nagelfara manuskriptet, i alla avseenden, från metod och teori till disposition och språkbehandling, vilket i de allra flesta fall resulterade i en ordentlig kvalitetsförbättring.⁸⁵

Seminarierna stod för den formella granskningen av manuskripten. Ett annat viktigt forum för interaktion var luncherna. Där tränades argumentationstekniken, oftast runt något ämne som Lars Nabseth hade gått och funderat på.⁸⁶ Lun-

82 Intervju med Gunnar Eliasson, 13 juni 2021.

83 Intervju med Lars Nabseth, 5 maj 2021.

84 Kritz (2009, s. 308).

85 Lundberg (2009, s. 335).

86 Ibid, s. 363–364.

cherna ägnades inte åt småprat. Stilen var inte sådan. Den nyutexaminerade civilingenjören Staffan Håkanson berättar om hur det var när han kom till IUI 1967:

Som ung och nyutexaminerad tyckte jag att IUI var en spännande miljö. Tönen i samtalen var rak och öppen och på en annan intellektuell nivå än den jag tidigare vant mig vid. Jag lärde mig snabbt att inte på vanligt sätt vid lunchbordet kasta ur mig ogenomtänkta reflektioner, t.ex. om gårdagens TV-program. Direkt fick man då en motfråga eller ett motargument. Här gällde det att tänka först och tala sen. Umgänget var mycket kamratligt och kollegialt. Man gav sig alltid tid till en rådgivande diskussion. Forskningsarbetet blev därför alltid ordentligt genomlyst från olika infallsvinklar och med olika bakgrundskunskaper. Rapporterna blev ”tvättade” och resultatet av en kollegial insats, dock alltid med författarens personliga prägel.⁸⁷

I allt detta spelade Lars Nabsseth en central roll. Birgitta Swedenborg betonar hans på flera sätt konstruktiva chefstil:

Han såg det som en viktig uppgift att stödja forskarna och driva på avhandlingsarbetet så att det blev färdigt. Ovanligt många doktorsavhandlingar kom också fram på IUI under hans tid. Jag tror även att han var en bra ambassadör för IUI i näringslivet. Båda dessa uppgifter anser jag fortfarande är väsentliga för en IUI-chef, viktigare än att själv vara en aktiv ”superforskare”.⁸⁸

Att hålla en hög akademisk standard var emellertid viktigt, och detta satte sina spår bland medarbetarna. Lars Kritz fick lärdomar som han hade med sig resten av livet. ”IUI var formellt sett inte en akademisk institution, men miljön var ändå utpräglad akademisk ... I den miljön lärde jag mig hur viktigt det är med källkritik. Men också att ifrågasätta – utan att vara uppkäftig – och att argumentera utifrån fakta.”⁸⁹

Lars Kritz var inte ensam i sin uppskattning av IUI-miljön. Den delades av alla medarbetarna. Även en i förstone så främmande fågel för IUI-miljön som civilingenjören Staffan Håkanson uttrycker sin uppskattning av den:

Mina tre år på IUI var en fantastisk skola, den bästa start jag kunnat få på min yrkeskarriär. Jag fick insikter om forskningsarbete och betydelsen av att utveckla och använda kunskap som grund för beslut och agerande. Jag tillägnade mig kunskaper om ekonomi, samhälle och näringsliv, analytisk och intellektuell träning, och fick uppleva en positiv och stödjande omgivning som vågade visa förtroende

87 Håkanson (2009, s. 395).

88 Swedenborg (2009, s. 338).

89 Kritz (2009, s. 308–309).

och uppmuntran. Allt detta har hjälpt mig i min fortsatta yrkesutveckling i näringslivet och förbättrat min förmåga till ledarskap. På IUI grundlades mitt breda samhälls- och näringslivsintresse ...⁹⁰

Bengt Rydén avger ett liknande vittnesbörd:

Min forskarskolning vid IUI kom att få stor betydelse för hela mitt fortsatta yrkesliv. Jag tränade mig att formulera problem, att göra relevansbedömningar, att se saker från olika perspektiv, att ifrågasätta och att vara systematisk och strukturerad i min ansats. ”Varför inte tvärtom?” representerade ett synsätt som jag då tillägnade mig och som följt mig genom livet, inte sällan till min omgivnings irritation [...] Jag tycker att jag i alla ... [mina] arbetsuppgifter haft stor glädje av min forskarskola ...

Rydén uttrycker glädje och tacksamhet för sina IUI-år. Han var ung och formbar. Miljön och arbetskamraterna var stimulerande och Lars Nabseth var en kompetent och stimulerande chef.⁹¹

STYRELSEARBETET

I IUI-chefens roll ingick givetvis styrelsearbete som en viktig beståndsdel. Styrelsen dominerades helt av den dynamiske ordföranden Marcus Wallenberg. Han hade varit institutets ordförande sedan 1950 och skulle fortsätta som sådan till 1975. ”Institutet hade knappast existerat i den formen det gjorde om inte Wallenberg varit ordförande. Därför gick det att rekrytera bra folk. Genom hans uppbackning fick institutet status. Jag hade mycket med honom att göra”, mindes Nabseth,

... rätt många samtal, i regel på telefon, för han hade ju rätt mycket annat omkring sig. Jag har en känsla av att jag var uppskattad av Marcus Wallenberg. Han var förvånansvärt engagerad i verksamheten, med hänsyn till alla hans andra engagemang. Vi pratade om institutet och de olika böckerna vi publicerade. Han var genuint intresserad, mer än man kanske skulle tänka sig. Det märkte man. Det var påtagligt. Han var en väldigt bra ordförande. Han lade sig inte mycket i skötseln av institutet. Det var egentligen bara inför styrelsesammanträdena. Då hade han synpunkter på föredragningslistorna. Då brukade jag ringa honom, för det hade jag hört att man borde göra. Han ville vara informerad.⁹²

⁹⁰ Håkanson (2009, s. 397).

⁹¹ Rydén (2009, s. 329–330).

⁹² Intervju med Lars Nabseth, 5 maj 2021.

Styrelsen var ingen passiv styrelse, men den gjorde inga försök att lägga sig i de enskilda projekten. Tvärtom betonade den vikten av institutets självständighet:

IUI:s styrelse engagerade sig ganska djupt i forskningsprojekten trots att den befolkades av ett antal prominenta och strängt upptagna företagsledare. Självfallet beslutade styrelsen om forskningsstrategi och om vilka projekt som IUI skulle driva. Dessutom gjorde enskilda forskare vid det årliga internatsammanträdet föredragningar av projekt som ordförande Wallenberg tyckte var särskilt intressanta. [...]

Ordföranden var mycket mån om IUI:s integritet och anseende som ett självständigt forskningsinstitut trots att SAF och Industriförbundet var huvudmän och svarade för grundfinansieringen.⁹³

Den viktigaste uppgiften för IUI:s styrelse var just att se till att institutet hade tillräcklig finansiering. Denna kom till hälften från SAF och till hälften från Industriförbundet. Det senare hade svårt att engagera sig i nya stora projekt. Nabseth började därför söka pengar från olika forskningsstiftelser. När han avgick som chef svarade andra än huvudorganisationerna för cirka 30 procent av den totala institutsbudgeten.⁹⁴

Marcus Wallenberg.
Källa: IFN:s bildarkiv.

⁹³ Rydén (2009, s. 327).

⁹⁴ Nabseth (2009, s. 122–123).

KAPITEL 3

SKATTEDISKUSSION I SKIDSTUGA

BOLAGSBESKATTNING I FJÄLLVÄRLDEN

Under 1959 tog IUI:s dåvarande chef, Jan Wallander, kontakt med juristen Leif Mutén, som just hade disputerat på en avhandling om inkomst och kapitalvinst vid Uppsala universitet och blivit tillförordnad professor i finansrätt med finansvetenskap där, för att denne för institutets räkning skulle skriva en bok om bolagsbeskattning. ”Början var snabb och spännande. En konferens ordnades på Köjagården i den jämtländska fjällvärlden. Vi ventilerade företagsskatteproblem och det kom ut en liten skrift i frågan.”¹

Boken drog emellertid ut på tiden. Mutén höll på att meritera sig för en ordinarie professur, vilken han fick 1961.

Det skulle rinna mycket vatten under broarna både i Stockholm och Uppsala innan boken blev färdig. Professuren, som jag speciminerade för och fick, måste ju alltid komma först. Prioriteringen var inte helt självklar och kunde säkert ha lett till konflikt om någon velat ha den. Men arbetsklimatet på IUI var inte konfliktskapande.²

Leif Mutén var dessutom en flitig dagstidningsskribent: IUI:s röst i skattefrågor.³ Han samlade också några skatterättsliga uppsatser i bokform⁴ och arbetade med två pamfletter: en om familjebeskattnings⁵ och en om inkomstbeskattnings utveckling sedan första världskriget.⁶ Följden blev att arbetet med bolagsbeskattningen sköts i bakgrunden. ”... varken Wallander eller jag hade då en aning

¹ Mutén (2009, s. 225). Den skrift Mutén syftar på är Mutén (1960).

² Ibid.

³ Muténs aktiviteter för IUI beskrivs i Carlson och Lundahl (2019, kapitel 11). Givetvis kunde han inte avhålla sig från att delta i debatten samtidigt som han färdigställde skatteboken. Se Mutén (1967c, 1968b) och Nationalekonomiska Föreningen (1967b), där han inledde sammanträdet om mervärdesskatteförslaget.

⁴ Mutén (1966a).

⁵ Mutén (1966b).

⁶ Mutén (1967a) – engelsk upplaga – och (1967b) – tysk upplaga.

om vilken lång tid jag skulle behöva för att få fram boken”, skriver Mutén i sina hågkomster från IUI.⁷ Ledningen var emellertid förstående. ”Själv fick jag gno på i den takt jag kunde hålla, och det var säkert frustrerande för ledningen, även om varken Jan Wallander eller Naja Bentzel räknade med att arbetet skulle gå fortare om de använde de hotelser och hårda ord som kunde ha varit berättigade.”⁸

1968 fick Mutén arbete som rådgivare vid Internationella Valutafonden, IMF, och stod i begrepp att lämna Sverige. Då fick Lars Nabseth nog och förbjöd honom att åka innan han gjort klart boken. Det gjorde han, och den tvättades omsorgsfullt vid ett internt seminarium på Köjagården i Edsåsdalen med opponenter på vartenda kapitel.⁹ Ett fick kortas ner och bearbetas av Jan Bröms. ”Leif Mutén var ogenomtränglig, men Jan Bröms benade upp vad han hade skrivit. Mutén blev ordentligt störd”, minns Gunnar Eliasson.¹⁰ Mutén skriver själv:

Min bok slutbehandlades på Köjagården medan min USA-biljett till en ny tjänst på IMF brände i fickan. Jan Bröms var ung och energisk och rätt man för att göra min text mindre obegriplig för ekonomer. Sven-Erik Johansson, som jag varit parhäst med på många skattedagar, såg till att den företagsekonomiska sidan fungerade och Lars Nabseth höll i det hela. Kritikerna åkte gudskelov skidor ibland så jag hann skriva om efter deras intentioner. Det var visserligen stressigt på slutet, men boken kom faktiskt ut.¹¹

Det var inte bara stressigt, utan även konfliktfyllt. Bröms, som var känd som en skarpögd läsare och kommentator, hade varit starkt kritisk mot Mutén, varpå denne tyckte att det var under hans värdighet att få kritik av ”en sådan där pol. mag.” och hotade med att åka hem. Han ringde efter Sven-Erik Johansson, redovisningsprofessorn på Handelshögskolan, som fick sätta sig på nattåget till Åre för att kommentera. Johansson insåg att Bröms kritik var befogad, men lyckades lugna ner Mutén.¹²

I den skrift som tillägnades IUI:s kamrer Ruth Ellerstad när hon efter trettio års tjänstgöring gick i pension 1974 raljerade Lars Nabseth med vad som hade förevarit under internatet:

⁷ Mutén (2009, s. 225).

⁸ Ibid., s. 226.

⁹ Carlson och Lundahl (2019, s. 637).

¹⁰ Intervju med Gunnar Eliasson 13 juni 2021.

¹¹ Mutén (2009, s. 226).

¹² Att Bröms hade en både kritisk och konstruktiv ådra bekräftas av hans recension (Bröms 1969e) av Staffan Burenstam Linders (1969) bok om tidsanvändning, *Den rastlösa välfärds människan: Tidsbrist i överflöd – en ekonomisk studie*.

IUI hade sedan länge haft en känd finansrättsexpert anställd på deltid för att skriva en bok. Experten i fråga hade många goda sidor men hade så många ”järn i elden” att det blev dåligt med bokskrivandet. Försvaret att han hjälpte så många andra i huset med goda råd kunde inte heller i längden tillfredsställa styrelsen. Så kom då chocken. Experten skulle få ett högt jobb i en internationell organisation. Hur gick det då med boken? Det första förslaget att boken skulle skrivas färdig utomlands måste avvisas. [...]

Ett exportförbud för experten gick att ordna för några månader, men sedan var det stopp. Den internationella organisationen ville inte vänta längre. En annan möjlighet som tidigare prövats på ”långsamma” författare blev nu framkastad. Behövde inte egentligen experten koppla av en tid med skidåkning före utlandsresan? Man kunde då också något diskutera hans manuskript som enligt löfte självfallet var nästan färdigskrivet. Experten nappade på förslaget även om han ansåg att man borde ligga nära Stockholm så att alla som ville nå honom kunde göra detta snabbt. ... [Vi] lyckades dock övertyga honom om att skidföret var bäst i Jämtland i februari. Det fanns telefon i den stuga som skulle lånas så att alla kunde nå honom. (Att det var en mynttelefon som krävde ett stort antal en-kronor om man ville ringa, fanns ingen anledning att tala om i förväg.)

Så kom då kvällen för avresan och samlingen med gänget som skulle följa med. Experten var i högförm. Han hade sänt ut alla sina manuskript i god tid före avresan och några behov av ändringar fanns egentligen inte.¹³

Vad Mutén inte visste var att Ruth Ellerstad hade sagt till växeln i Undersåker att finansexperten bara fick störas i nödfall. Nabseth hade sammansvurit sig med Ruth. ”... bättre en uttröttad finansexpert i USA och en bok i Sverige än en pigg expert och tio ofullbordade kapitel i en fjällstuga”.¹⁴ IUI-gänget lurade Mutén till att gå med på en diskussion av boken redan första dagen, ”så kunde man senare utnyttja det vackra vädret utanför. Experten accepterade även om han visade otåligghet över att ingen ringde till honom. Kunde man avvara honom så på en gång?” Nästa dag gick det upp en talgdank. Det var överhuvudtaget inte meningen att han skulle åka skidor. ”Han fann sig i sitt öde, men den tysta telefonen var irriterande. Han började nu ringa själv men bristen på en-kronor var påtaglig. Framåt kvällen stod en-kronorna i 1:50 på den lokala stugmarknaden som följd av expertens efterfrågan.”¹⁵ Mutén accepterade dock sitt öde med jämnmod.

Den enda gången läget blev kritiskt var på fjärde dagens förmiddag. En ung begåvad ekonom som medföljde gruppen [Jan Bröms] hade fått i uppdrag att granska de mera teoretiska avsnitten. En lång diskussion hade utbrutit om det var ett fel

¹³ Nabseth (1974b).

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

på en sida eller ej. Finansrättsvetenskapsexperten ansåg nog att det var under hans värdighet att behöva mästras av en så pass ung och oerfaren ekonom. Så småningom gick han dock med på att det kanske låg något i vad ekonomen sade. Man går så över till nästa sida, varvid experten råkar se i den unge ekonomens manuskript. ”Fel” står det över hela sidan hos ekonomen. Som tur var hade vid det laget en välkänd ekonom [Sven-Erik Johansson], som experten hyste stor tilltro till, anlant till stugan. Denne ekonom lyckades lugna experten och få honom att avstå från hotet att lämna stugan. Till slut stod det klart att den unge ekonomen nog hade rätt. Han fick sedermera skriva om hela kapitlet. [...]

Någon mer fjällsemester har man inte hört att experten tagit men han besöker Sverige flitigt särskilt på sommaren.¹⁶

THE LONGEST YEAR

Seansen på Köjagården bildade på intet sätt slutpunkten på Muténs arbete. I början av 1968 åkte han till Washington och Internationella Valutafonden, där han skulle syssla med skattereform i Ghana – till en organisation som var mer disciplinärt inrättad än IUI. Han saknade den intima forskningsmiljön på institutet. ”Den laganda, som kännetecknar forskningsklimatet på IUI, lär man sig fort sakna i den mera hierarkiska miljön på IMF”, skrev han i ett brev hem till institutet den 27 februari, efter en knapp månad i Washington. Vid det laget hade det berättigade i den kritik han fått under fjällvistelsen sjunkit in.¹⁷ I början av april uttryckte Mutén i ett brev till Ruth Ellerstad, samtidigt som han oroade sig för raskravaller inför följande dags begravning av Martin Luther King, sin fasa över att han fått höra att kapitel 8 fortfarande inte dög – ”det hade varit så skönt om boken varit klar”.¹⁸

En dryg vecka senare skickade Lars Nabseth som var uppenbart trött på Muténs manuskript ett ultimativt utformat förslag till lösning av bokproblemet. Deltagarna i den beramade fjällresan hade haft ett sammanträde och benat upp vad som behövde göras. De flesta omskrivna kapitlen var nu godkända, men det stora bekymret återstod:

Vad ... gäller det 8:e kapitlet gjorde vi här en verklig ansträngning för att diskutera igenom detta. Men jag måste säga – och här var enigheten i gruppen fullständig – att vi nog tycker att detta kapitel är det där Du haft svårighet att kommunicera med läsarna. I nuvarande skick klarar vi helt enkelt inte en genomgång av det hela och även Sven-Erik Johansson tycks ha svårigheter, även om han såsom mång-

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Brev till IUI från Leif Mutén, 27 februari 1968.

¹⁸ Brev till Ruth Ellerstad från Leif Mutén, 8 april 1968.

årig expert på området självfallet är den som har lättast att följa med texten. Det kan dock knappast vara rimligt att sätta in ett så pass svårt och stort kapitel i boken, som endast ett mycket litet fåtal personer i landet kan ha glädje av.¹⁹

Nabseth framhöll att det bara fanns två alternativa lösningar på problemet. Antingen fick kapitlet utgå och Mutén kunde publicera sin text i någon vetenskaplig specialtidsskrift, eller så fick det skrivas om och skäras ned så att blev tillgängligt för en större läsekrets, ”inte minst då för alla de jurister som sysslar med skattelagstiftning”. Mutén skulle själv kunna göra omarbetningen, men granskningsgruppen hade känslan av att han hade så mycket att göra i Washington att detta inte var realistiskt. Då fick det göras av någon annan på IUI. Den ende som var villig och som hade möjlighet att göra detta var Jan Bröms, och han borde träffa Mutén i Washington i maj eller juni för att diskutera manuskriptet. Nabseth avslutade med en ordentlig påtryckning:

Som du förstår är jag ytterst angelägen om att vi får klart hela manuskriptet så snart som möjligt, då jag hoppats på att vi skulle kunna börja sätta boken före midsommar. Den skulle därigenom ha en chans att komma ut under hösten. Jag är därför mycket tacksam så snart som möjligt få höra från dig om dina synpunkter på vårt förslag och om Dina möjligheter att diskutera med Jan Bröms någon gång i maj eller juni.²⁰

Mutén sträckte vapen. I sitt svarsbrev av den 25 april, meddelade han att han fann lösningsförslaget positivt, att han såg det som ett privilegium att få hjälp och att det skulle ha varit rumpugget om kapitlet inte kom in i någon form.²¹

Detta innebar emellertid inte på något sätt att Muténs bok var klar. I början av december, efter ett besök hos Mutén i Washington, tackade Nabseth för det förslag till förord som han fått av honom. Nabseths förord är daterat december 1968.

Leif Mutén.
Källa: IFN:s bildarkiv.

¹⁹ Brev från Lars Nabseth till Leif Mutén, 19 april 1968.

²⁰ Ibid.

²¹ Brev från Leif Mutén till Lars Nabseth 25 april 1968.

DET PRINCIPIELLA PROBLEMET

Det var inte förrän i februari 1969 som det stora verket kom ut:²² *Bolagsbeskattning och kapitalkostnader*.²³ Som titeln antyder handlar boken om hur bolagsbeskattningen påverkar bolagens kapitalkostnader. Mutén diskuterar olika utformningar av skatten och dess verkningar. I det inledande kapitlet konstaterar han att det i praktiken inte går att diskutera radikala omläggningar av skattesystemet utan endast marginella förändringar eller utbyte av en skatt mot en annan. Detta är dock inte det enda problemet. Bolagsskatten framhålls ofta som ett exempel på hur kapitaliseringen av en skatt reducerar aktiekurserna. Vidare är det oklart vem som egentligen betalar skatten. Incidensproblematiken gör det svårt att anlägga rättvisesynpunkter och fördelningssynpunkter på den, särskilt som ett av skattens viktigaste syften är att dra in inkomster till statskassan.

Vilka principer bör styra bolagsskattens utformning? Mutén ville inte låta praktiskt politiska bevekelsegrunder bestämma. Icke desto mindre gick det inte att komma bort från att den ”teoretiskt tilltalande lösningen att på samma sätt som nu sker med handelsbolagen låta aktieägarna årligen skatta för sin andel av aktiebolagens vinst” var praktiskt ogenomförbar.²⁴ Det gick inte heller att enkelt rätta beskattningen efter aktieägarnas individuella ekonomiska förhållanden. ”En skattefrihet för aktiebolagens vinster fram till den tidpunkt, då de i utdelningens eller utskiftningens form kommer aktieägarna till godo, kan knappast betraktas som godtagbar inom ramen för ett skattesystem, där sparad inkomst i princip beskattas på samma sätt som konsumerad.”²⁵

Denna typ av överväganden hade gjort att man i stället närmade sig företagsbeskattningen från ett annat håll och debatterat hur man skulle förfara för att få en beskattning som inte favoriserade en typ av företagsbildning framför en annan utan var neutral i detta avseende. Mutén går också ett steg vidare och frågar vilken norm som skulle bestämma hur en enhetlig företagsbeskattning skulle kunna utformas. Det var inte nödvändigt att använda vinsterna som norm. Ett tänkbart alternativ var intresseprincipen: att beskatta företagen i enlighet med den nytta de hade av den offentliga verksamheten, men då uppstod problemet med att bestämma nyttan. En tredje tänkbar lösning var att gradera företagen efter deras grad av samhällsnytta, men även ett sådant system skulle sannolikt vara svårt att konstruera.

Mutén avvisar också tanken på en bruttobeskattning, dvs. en skatt på företagens bruttoinkomster eller bruttoutgifter. Den skulle i väsentliga delar motsvara

22 Brev från Lars Nabseth till Gunnar Eliasson, 3 april 1969.

23 Mutén (1968a).

24 Ibid., s. 15.

25 Ibid.

vanlig indirekt beskattning och medföra snedvridningar av resursallokeringen om den lades på företagen. Det vore i så fall bättre med en mervärdesskatt. Bruttobeskattning skulle dessutom återigen aktualisera incidensfrågan, och den var långt ifrån klar:

Den neoklassiska incidensteorins skarpa åtskillnad mellan indirekta skatter, som övervältras, och direkta, som inte övervältras, har sedan länge satts i tvivelsmål. [...] Det är därför knappast möjligt att sammanfatta bruttoskatteförslagen på det enkla sättet, att en i realiteten indirekt skatt, nämligen bolagsskatten, skulle utbytas mot en annan indirekt skatt, nämligen bruttoskatten. Snarare får man kanske ur osäkerheten om de faktiska incidensförhållandena dra slutsatsen, att lagstiftaren just på grund av denna ovisshet kan välja lite friare mellan olika alternativ än vad varit fallet om incidensförhållandena varit helt klara.²⁶

Mutén betonar i stället vikten av att utforma bolagsskatten på ett sådant sätt att den gjorde kapitalkostnaden så likartad som möjligt för olika företags- och finansieringstyper. Härtill kom de övriga beskattningmålen. Skatten skulle vid behov kunna tjäna som ett konjunktur-, lokaliserings-, struktur- och allmänt näringspolitiskt medel, men när detta inte var aktuellt skulle den påverka företagens och aktieägarnas beteende så lite som möjligt.

Därefter kommer Mutén fram till sin undersöknings centrala problem. Var det så att bolagsbeskattningen fördyrade kapitalanskaffningen för bolag i jämförelse med andra typer av företag? Ett rimligt mål för lagstiftningen måste vara att göra det möjligt för aktiebolagen att få in nytt riskkapital på rimliga skattevillkor, inte att försvåra det. Därför borde man i beskattningen eftersträva neutralitet mellan olika juridiska företagsformer, verksamhetsinriktningar, företagsstorlekar etc.

Huruvida den existerande bolagsskatten i praktiken hämmade investeringarna var långt ifrån klart. Bilden grumlades av det faktum att skattefinansierade offentliga investeringar – t.ex. i infrastruktur – ofta var komplementära till de privata. Räntabiliteten av de förra var besvärlig att beräkna, eftersom de ofta inbegrep externa effekter av olika slag. För att i sin tur kunna bedöma om den befintliga nettobeskattningen verkade fördyrande på kapitalanskaffningen var det nödvändigt att hitta en ”*av beskattningen opåverkad marknadsräntenivå brutto före skatt*”.²⁷ Men fanns någon sådan nivå? Det gick inte att bortse från att det faktiskt existerade ett beskattningssystem som påverkade räntenivån. Att använda den internationella kapitalmarknaden var ingen självklar lösning. Visserligen påverkade den förräntningskraven på inhemska investeringar före skatt, men den var inte

²⁶ Ibid., s. 17.

²⁷ Ibid., s. 24.

ensam normgivande för marknads krav. Härtill kom att bolagsskatten förmodligen hade en negativ inverkan på sparviljan.

De slutsatser Mutén drog av sin principgenomgång andas en lätt frustration:

Mot bakgrunden av alla de komplikationer som vi nu har dragit fram är det inte lätt att sätta upp någon norm för fixerandet av en av skatten opåverkad marknadsränta, från vilken bruttoförräntningskravets avvikelse uppåt vid vissa slag av investeringar skulle kunna rubriceras som en skattebetingad höjning av priset på kapital. Vad man kan undersöka blir enbart de partiella effekterna av skattemässig diskriminering, dels på subjektssidan, sådana som ... olikheterna i skattebehandling av olika placerarkategorier, dels på objektssidan, sådana som avser skiljaktigheter i behandlingen av olika slags placeringar i företag med olika juridisk form, verksamhetsinriktning, storlek etc.²⁸

BOLAGSBESKATTNINGENS FORMER

Efter sin principgenomgång går Mutén över till en diskussion av olika former av bolagsbeskattning. Diskussionen är i huvudsak historisk, men han berör också frågan enligt vilka linjer en eventuell reform kunde bedrivas vid den tid då han skrev sin bok. Precis som i det inledande kapitlet förankrar Mutén sin framställning i principfrågor, kontroversen om bolagsskattens övervältring – i vilken utsträckning borde bolagsbeskattningen samordnas med den vanliga inkomstbeskattningen? – frågan om aktiebolagens ställning som självständiga rättssubjekt – i vilken utsträckning var de skilda från sina ägare? – och frågan om hur utländska bolag skulle behandlas.

Bolagsbeskattningens problem handlade mycket om dubbelbeskattningen, något som inte riktigt beaktats i Sverige förrän 1960. Den svenska diskussionen hade mera handlat om hur dubbelbeskattningen skulle kunna effektiviseras än om hur man skulle kunna införa lättnader i den. Mutén går igenom hur den lagstiftning som syftade till att hindra företagen från att kringgå dubbelbeskattning genom att ackumulera vinstmedel i företaget hade utvecklats under nittonhundra-talet. Särskilt uppmärksammade han s.k. Lundintransaktioner, transaktioner där aktieägare i stället för att få utdelning från eller likvidera ett skalbolag (bolag där summan av de likvida tillgångarna var höga i förhållande till värdet på företaget) till högre skatt kunde sälja aktierna på ett sätt som gjorde att de fick en förhållandevis lägre realisationsvinstskatt. Mutén diskuterar också andra metoder att hindra kringgående av aktievinstbeskattning. Sverige var inte det enda landet med dubbelbeskattning av aktiebolag och han jämför därför de svenska principerna med dem som gällde i t.ex. Västtyskland, Norge och Danmark.

²⁸ Ibid., s. 26.

Mutén var emot dubbelbeskattning. Det hade han visat redan i ett kapitel i en IUI-skrift från 1960,²⁹ och åtta år senare repeterade han de metoder som kunde användas för att avskaffa den:

- (A) bolaget skattar för hela sin vinst, medan utdelning är skattefri hos aktieägarna;
- (B) bolaget är skattefritt, men aktieägarna skattar för sin andel av hela bolagsvinsten;
- (C) bolaget får avdrag för utdelning men skattar för fonderad vinst, medan aktieägarna skattar för utdelning;
- (D) bolaget skattar för hela sin vinst, medan aktieägarna från den uträknade skatten får avdrag för den bolagsskatt som belöper på lyftad utdelning (i vilken bolagsskatten inräknas – är bolagsskatten högre än den individuella försätter metoden att restitution medges). [...]
- (E) bolaget är helt skattefritt, medan aktieägarna skattar för utdelad vinst.³⁰

Mutén konstaterar att det var sällan som dessa metoder kom till användning i renodlad form, men deras principer kom tillbaka i mer kompromisspräglade system. Metod för metod ger han exempel på detta, pekar på metodernas för- och nackdelar och visar vilka verkningarna av dem var för aktieägarna. (Den internationellt mest diskuterade metoden var C). Han slutsats var närmast självklar: ”Det är ... klart att vilken form av lättnad man vill välja främst måste dikteras av vilka grupper man vill ge en lättnad.”³¹ Det var dock inte lätt att komma fram till en enkel norm. Rättvis- och likformighetsprinciper kunde krocka med ekonomiska aspekter.

DEN SVENSKA AKTIEBESKATTNINGEN

Mutén redovisar de principer som gällde för kapitalvinstbeskattningen beträffande aktier i Sverige. Avyttring av aktier beskattades sedan 1966 på tre olika sätt. Yrkesmässig avyttring beskattades enligt samma principer som vilken annan yrkesmässigförsäljning som helst. Hela vinsten beskattades. Problemet var att fastställa hur många transaktioner som måste äga rum för att verksamheten skulle anses som ”yrkesmässig”. Beskattningen av icke-yrkesmässiga spekulationsvinster skilde sig åt beroende på om aktierna innehafts kortare eller längre tid än fem år. I det förra fallet upptogs vinsten till beskattning med en avtrappning med 25 procent per år (fr.o.m. ingången av år tre), så att för aktier som innehafts två år 75

²⁹ Mutén (1960).

³⁰ Mutén (1968a, s. 43).

³¹ Ibid., s. 53.

procent av vinsten beskattades, etc. Den tredje principen gällde för s.k. långa aktievinster (aktier som innehafts minst fem år), vilka schablonmässigt beskattades med 10 procent av den vid försäljning erhållna nettolikviden. Vilka motiv kunde lagstiftarna ha för en olikformig beskattning? Grundtanken var att beskattningen skulle träffa spekulationsvinster, medan rena förmögenhetsomplaceringar skulle vara skattefria. Svårigheten att skilja mellan de båda transaktionslagen hade lett till den stela och godtyckliga femårsregeln, en regel som hade utsatts för omfattande kritik.

Ett annat problem med den gällande aktievinstbeskattningen rörde hur denna skulle samordnas med andra beskattningsformer, framför allt med inkomstskatten på aktiebolag och med den utskiftningsskatt som utgick när ett aktiebolag likviderades. Mutén listar de olika faktorer som förklarar förändringar i kursvärden på aktier: ränteläget, marknadens olika avkastningsanspråk, bolagsbeskattningen, värderingen av bolagens vinstmöjligheter, kortsiktiga börstekniskt betingade kursrörelser och ackumulation inom bolagen.

Därefter går han över till att diskutera skäl för och emot skatt på olika typer av aktievinster. Om principen är att aktieägaren ska behandlas utan samband med bolaget bör kapitalvinster på aktier behandlas som kapitalvinster på vilka andra tillgångar som helst. Vill man däremot hitta en integrerad lösning som beaktar sambandet mellan bolagens och aktieägarnas beskattning måste en differentierad syn anläggas på de olika typerna av aktievinster. Det vanligaste motivet för detta var

... att aktiebolagens inkomstbeskattning utgör en belastning på vad som i realiteten är aktieägarnas inkomst. Till detta resonemang knyter sig naturligt krav på avskaffande av den utdelade vinstens dubbelbeskattning. I den mån detta krav är tillfredsställt ... blir det rimligt att i förekommande fall se skatten på outdelad vinst som en kompensation för att motsvarande vinst inte kommer till beskattning hos aktieägarna.³²

Ett problem i detta sammanhang är att bolagsskatten inte nödvändigtvis sammanfaller med aktieägarnas marginalskatt. För ägare med lägre inkomster innebär detta en skatteskärpning. Låg bolagsskatt i kombination med progressiv beskattning av aktievinster skulle i princip göra beskattningen mer individualiserad och skulle dessutom stimulera bolagssparandet. Alla olika kombinationer av bolags- och utdelningsskatt har emellertid fördelningseffekter. Mutén tyckte dock att det var svårt att komma fram till någon invändningsfri lösning på problemet med hur bolags- och personbeskattningen skulle integreras.

³² Ibid., s. 66.

Ett speciellt bekymmer uppkommer i det fall ett aktiebolag äger aktier i ett annat bolag: problemet med kedjebeskattning. Först beskattas det senare bolagets vinst, därefter den utdelning det förra bolaget får från det senare och slutligen den utdelning det förra bolagets aktieägare erhåller. Lösningen på problemet är att inte beskatta den utdelning ett bolag erhåller från ett annat, men då kan å andra sidan ett annat problem uppkomma, i den händelse ett bolag säljer aktier i ett annat, nämligen i det fall vinsten på försäljningen beskattas (aktievinstskatt).

[Då] får man nämligen den underliga bilden av ett system, där vinst, tillgodogjord aktieäggande bolag i utdelningens form, blir skattefri, medan samma vinst realiserad i form av en aktievinst blir beskattad. Det blir med andra ord lönsamt för ett bolag, som äger tillräckligt många aktier i ett annat bolag för att diktera dess utdelningspolitik, att tömma bolagets tillgångar utdelningsvägen och därmed reducera vinsten vid avyttring av aktierna i stället för att sälja bolaget med vinstmedlen kvar.³³

Mutén går också igenom samordningsproblem mellan utskiftnings-, utdelnings- och aktievinstskatt och frågan om vad som är att betrakta som inkomst respektive kapitalvinst, innan han kommer fram till sin slutkommentar: att det svenska bolagsskattesystemet inte karakteriserades av enhetliga bakomliggande principer:

Vad frågan gällt är ... att med utgångspunkten från hypotesen att lagstiftningen är systematiskt anpassad till någon grundläggande konception pröva vilka sammanhang, som kan återfinnas i den gällande svenska rätten, och vilka som möjligen kan tänkas försummade som en följd av att lagstiftningen inte utformats i ett sammanhang utan snarare har karaktären av ett lappverk. Det finns ingenting som säger att den ena eller andra attityden till konstruktionen av samspelet mellan skatter på bolag och aktieägare skulle vara korrekt. Det är på den här punkten t.ex. inte alls klarlagt, om det är riktigt att anse att skatten på bolag och skatten på aktieägarna innebär en dubbelbeskattning eller icke. Än mindre har vi i det här sammanhanget haft utrymme för någon undersökning av i vilken mån reglerna mot kedjebeskattning i dagens läge fått en helt följdriktig utformning. Det enda som kan sägas med utgångspunkt från den här föreliggande framställningen är att om de teorier som kan postuleras bakom lagstiftningens nuvarande anordning med en kombination av bolagsskatt, utskiftningskatt och aktievinstskatt, är medvetet accepterade av lagstiftaren, finns det gapande luckor i deras tillämpning. Och om de inte i princip accepteras är lagstiftningen ävenledes otillfredsställande ...³⁴

³³ Ibid., s. 70.

³⁴ Ibid., s. 79.

BOLAGENS KOSTNADER FÖR KAPITALANSKAFFNING

I sitt fjärde kapitel härleder Leif Mutén marginalkostnadskurvan för ett aktiebolags kapitalanskaffning. Han börjar med att redogöra för två standardmetoder för investeringskalkyler: internräntemetoden och nuvärdesmetoden (kapitalvärdesmetoden), diskuterar deras svagheter och konstaterar att i praktiken används ofta enklare metoder, liknande *payoff*-metoden: hur lång tid tar det för ett företag att tjäna in en gjord investering?

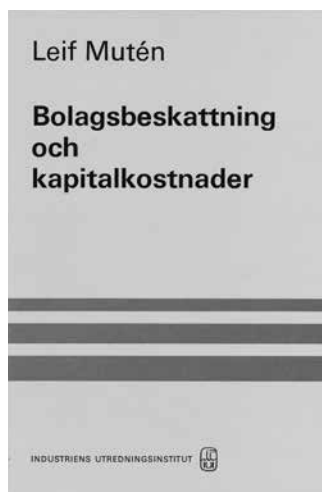
Mutén går därefter över till att se på kostnadsidan. Han börjar med att konstatera att det finns ett riskmoment i kapitalanskaffningen som kan spela stor roll för valet av finansieringsform:

Främst blir det här frågan om den ”borrower’s risk”, som det innebär, att faran för borgenärsinblandning, insolvens och fallissemang anses öka med andelen främmande kapital i rörelsen. För att kalkylmässigt förklara de motiv, som kan leda företag att föredra dyra aktieemissioner eller den långsammare expansionstakt en fullständig självfinansiering kräver framför en från lönsamhetssynpunkt med bortseende från risken fördelaktigare kreditfinansiering, måste man beakta riskfaktorn som ett väsentligt element på kapitalanskaffningssidan.³⁵

Risker finns givetvis också på kapitalanvändningssidan. Den neutraliseras genom att enbart jämföra från risksynpunkt likvärdiga investeringar.

Mutén härleder därefter en marginalkostnadskurva för kapitalanskaffning, en kurva som i frånvaro av skatter har ett trappstegsformat utseende. Den billigaste finansieringsformen är självfinansiering. Alternativkostnaden för denna ges av finansiella investeringar eller utdelning till aktieägare. Självfinansiering används till de egna medlen är slut men kan även begränsas av önskan att upprätthålla en viss minimiutdelning till aktieägarna.

Nästa finansieringsform är lånefinansiering. Kostnaden för denna kapitalanskaffning är anskaffningskostnaden, en kostnad som så småningom kommer att öka, när de tillgängliga säkerheterna förbrukats och långivarna börjar kräva högre ränta för att kompensera sig för låntagarrisken. Även här kan utdelningskrav begränsa finansieringen – om aktieägarnas intresse för ett alltmer lånefinansierat företag minskar.

³⁵ Ibid., s 83.

Den tredje och sista finansieringsformen är kapitalanskaffning genom nyemission av aktier. Marginalkostnaden för en sådan överstiger den för lånefinansiering så länge räntekostnader är avdragsgilla men inte utdelningar. I regel, menar Mutén, ligger förräntningskravet på de medel bolaget erhåller genom aktiefinansiering också högre än vid lånefinansiering därför att ”det finns betydande grupper av placerare på marknaden av typen försäkringsbolag, AP-fonderna m.fl., som representerar en *institutionellt upprätthållen aversion* mot den med aktieplacering förbundna risken”.³⁶ En viktig anledning till detta skulle vara att dessa institutioner i betydande utsträckning representerade omyndigas medel och därför framför allt eftersträfvade säkra placeringar. Gränsen för aktieemittering ges av storleken på marknaden för företagets aktier.

DIFFERENTIERADE BOLAGSSKATTER OCH UTDELNING

När Mutén gått igenom hur ett aktiebolags marginalanskaffningskostnad bestäms utreder han hur förändringar i skattesystemet skulle kunna påverka olika komponenter av företagets agerande. Den första av dessa komponenter är utdelningspolitiken. Hur skulle denna kunna påverkas av en differentierad bolagsskatt i stället för en enhetlig? Den beslutssituation som analyseras är om utdelning ska äga rum omedelbart eller först i framtiden (vinstackumulation inom bolagen). En differentierad bolagsskatt innebär att bolagsskattesatsen för den del av vinsten som går till utdelning skiljer sig från skattesatsen på den del som behålls inom bolaget.

Mutén konstruerar en modell där aktieägarna jämför värdet av den avkastning en marginell vinstkrona ger i framtiden (avkastningsvärdet) när den utdelas respektive plöjs ner i företaget och härleder de villkor som måste vara uppfyllda för att den ena politiken ska vara bättre än den andra, givet de olika skattesatserna.

Vi skulle ur en enkel modell av detta slag kunna dra sådana slutsatser som den, att en sänkt bolagsskatt på outdelad vinst liksom en höjd marginalsatt på aktieägarnas inkomst ökar benägenheten hos aktiebolagen att ackumulera sina vinster, medan omvänt en höjd bolagsskatt på outdelad vinst och sänkt personlig inkomstskatt ökar utdelningsbenägenheten. Likaså bör vi kunna räkna med att benägenheten att låta vinsterna stå kvar inom bolagen är större, ju högre den avkastning är, varmed bolagen kan räkna, och ju lägre den alternativa avkastning är, som dikterar aktieägarnas förräntningsanspråk.³⁷

I en andra exercis beräknar Mutén hur kapitalvärdet på ett bolags aktier påverkas av om (hela) vinsten delas ut eller plöjs ner i bolaget. Efter att ha diskuterat pro-

³⁶ Ibid., s. 95.

³⁷ Ibid., s. 110–111.

blem med bestämningen av en del i modellen ingående parametrar, sambandet dem emellan och olika sätt att bestämma utdelningspolitiken kommer han slutligen fram till hur modellen kan användas för att diskutera verkningarna av olika kombinationer av skatteförändringar: de två olika bolagsskattesatserna (utdelning och nerplöjda vinster) och den personliga inkomstskattesatsen. Han identifierar sju olika ”marginalfall” med olika relationer mellan storleken på de kapitaliserade värdena av utdelning (V) respektive ackumulation (W) och värdet för bolaget av ett eventuellt kapitaltillskott för bolaget (K). För vart och ett av dessa fall härleder han vilket av alternativen utdelning, nerplöjning eller kapitaltillskott som kommer att föredras. När värdet av kapitaltillskottet är mindre än något av de andra värdena, blir en aktieemission olönsam.

I följande kapitel går Mutén igenom hur de olika skatteförändringskombinationerna kommer att påverka företagets utdelningspolitik. Han sorterar ut de fall där kapitaltillskott är olönsamma. Kvar blir då följande fyra fall där ett kapitaltillskott kan vara ett alternativ (Muténs numrering):

- II) $V = W = K$
- III) $V = W < K$
- IV) $K = V > W$
- VI) $K = W > V$

Mutén inför därefter fem olika skatteprogram (kombinationer av ändringar av utdelningsskatten, u , skatten på innehållen vinst, b , och aktieägarnas marginella inkomstskatt, i), kombinationer som alla gynnar utdelning:

- 1) u sänks, b konstant
- 2) u sänks, b höjs
- 3) u konstant, b höjs
- 4) u sänks, b konstant, i höjs
- 5) u konstant, b höjs, i sänks

Mutén genomför en taxonomisk analys av verkningarna av de fem skatteändringarna i vart och ett av de fyra marginalfallen, först under förutsättning att aktier enbart kan avyttras till placerare med samma bruttoförräntningsanspråk och därefter för det mera realistiska, men också mera komplicerade, fallet när dessa anspråk skiljer sig åt mellan placerarna.

Som man kunde vänta sig är Muténs slutsatser långt ifrån entydiga. Fallen och skattevariationerna är alldeles för många för det. Hans sammanfattning av analysen speglar detta faktum:

I kapitel 6 har vi sysslat med en exercis, där modellen för utdelningspolitiken tillämpas på olika alternativa fall, kännetecknade antingen av att aktieägarna är indifferentia i valet av utdelningspolitik eller av att det är aktieplaceringen som är marginellt lönsam vid ena eller andra typen av utdelningspolitik, eller att situationen i båda dessa hänseenden är marginell. På dessa fall har applicerats olika skattereformprogram, som alla går ut på differentiering av bolagsskatten till den utdelade vinstens förmån, men som innefattar variationer av alternativt skatten på utdelad vinst, skatten på innehållen vinst eller båda. Som ytterligare alternativ har ryckts in förändringar av inkomstskatten för fysiska personer för att kompensera en sänkning på bolagsskatten på utdelad vinst och vice versa. Analysen har gjorts i två steg, ett helt orealistiskt med utgångspunkt från antagandet att aktierna inte kan avyttras annat än till placerare i samma situation som säljarna och ett mera verklighetsanknutet, där aktierna antagits kunna säljas till utomstående med andra preferenser.

Det framgår av denna serie teoretiska övningar, att det inte i alla lägen går att förutse verkningarna av en skattereform av den studerade innebörden, och att den i varje fall inte i alla alternativ kan beräknas få samma utdelningsfrämjande effekt som man i förstone kunde väntat.

Med detta resultat har väl inte all önskvärd klarhet uppnåtts, i varje fall inte för den, som till äventyrs söker ledning för ett lagstiftningsprogram. Men den genomförda modellexercisen kan i alla fall tänkas ha det goda med sig, att problemet i någon mån differentieras. Det kan ju knappast vara någon lycklig utgångspunkt för skattelagstiftningen att betrakta alla bolag som stöpta i samma form. En närmare precisering av hur olika kalkylförutsättningar innebär – eller bör innebära – skilda reaktionssätt på samma reformpaket bör göra det mera angeläget än tidigare att söka efter en sådan gestaltning av skattereformarbetet, att de olika företagskategorier kommer till sin rätt.³⁸

DIFFERENTIERAD AKTIEÄGARSKATT

Differentierad bolagsskatt är inte enda sättet att lätta på dubbelbeskattningen och påverka aktiebolagens utdelningspolitik. Åtgärder kan sättas in även på aktieägar sidan. Mutén diskuterar vad som händer när den personliga inkomstskattesatsen (*i* ovan) tillämpas på hela det för utdelning disponibla vinstbeloppet före bolagsskatt och aktieägarna får avräkna bolagsskatten (*b*). Kommer aktieägarna att föredra utdelning eller ackumulation och vilka blir implikationerna för bolagets finansieringsstrategi?

³⁸ Ibid., s 213–214.

Ställer vi ... alternativen utdelning och ackumulation emot varandra i ett system där det är aktieägarna som åtnjuter en lättnad i inkomstskatten på utdelning motsvarande den på utdelningen belöpande bolagsskatten, är det uppenbart, att det är bara när $i > b$, som utdelning och efterföljande tillskott medför en högre skattebelastning än ackumulation inom bolaget. På samma sätt gäller alltså i detta fall, att det lönar sig att dela ut vinst och återföra den till bolaget som tillskott, så snart $i < b$...

Men det är ingalunda klart att alla aktieägare frivilligt väljer att låta de utdelade medlen gå tillbaka. Finner en del av aktieägarna utdelning i förening med tillskott mindre lockande än ackumulation, kan det bli frågan om en avvägning mellan deras intressen och andra aktieägares, huruvida man skall tillgripa en sådan åtgärd.³⁹

I detta läge kan bolaget välja mellan två strategier:

Är bolagsledningen osäker om aktieägarnas vilja att åter tillskjuta utdelad vinst, kan två alternativ tänkas. Ett är att tvångsmässigt bokföra som utdelning ett belopp, som tillgodoförs aktieägarna i form av nya aktier, uppstämpling av de gamla eller helt enkelt ett kvitto på tillskott. [...]

Ett annat alternativ är att tills vidare underlåta utdelning och betala bolagsskatten. Aktieägarna kan påräkna att den innehållna vinsten så småningom delas ut, och att de då kan tillgodoräkna sig den på den sålunda utdelade vinsten belöpande bolagsskatten i avräkning mot deras egen inkomstskatt.⁴⁰

Mutén går igenom implikationerna av differentierad aktieägarskatt för sina olika kombinationer av skatteändringar. Mest intressant är kanske valet ökning av bolagsskatten respektive inkomstskatten:

Ju mera bolagsskatten b höjs för att kompensera skattelättnaden, desto starkare blir indikationerna för att öka utdelningarna på ackumulationens bekostnad. Om å andra sidan det är inkomstskatten i som höjs för att kompensera lättningen i bolagsvinsternas dubbelbeskattning, är resultatet mindre entydigt. Det finns emellertid inget skäl att tro, att höjningen av i för detta ändamål skulle behöva vara lika betydande som sänkningen av den totala skatten på utdelad vinst. Därför har man fortfarande anledning att anta, att en kompenserande höjning av b måste vara mycket större än en motsvarande höjning av i .⁴¹

39 Ibid., s. 172.

40 Ibid., s. 173.

41 Ibid., s. 176.

SKATTEKREDITER

Leif Muténs sista bidrag till analysen av bolagsbeskattning och kapitalanskaffning utgörs av en diskussion av hur existensen av skattekrediter påverkar valet av utdelningspolitik och vilken inverkan en differentierad bolagsskatt kan ha i sammanhanget. Skattekrediter uppkommer därför att den av aktiebolag redovisade vinsten, som bildar underlag för beskattningen, skiljer sig från den verkliga. Mutén förutsätter att den senare är högre än den förra. Härigenom kan bolaget bygga upp en dold reserv. Han förutsätter också att företagens investeringar ger konstanta bruttoöverskott.

Först beräknas skattekreditens värde vid en enhetlig bolagsskatt. Mutén skiljer mellan tre olika slags krediter: temporära, permanenta och växande. Exempel på temporära krediter är fall när ingen återinvestering görs eller när återinvesteringarna görs intermittent. ”En erhållen skattekredit blir i detta fall efterhand återbetald i den formen, att avskrivningarna, som varit stora i början, blir desto mindre i fortsättningen.”⁴² En permanent skattekredit uppstår när återinvesteringarna görs kontinuerligt och en växande skattekredit uppstår när företagens investeringar är större än vad som behövs för att vidmakthålla det ursprungliga anläggningsskapitalet.

Mutén beräknar skattekreditens värde under olika förutsättningar, framför allt vad gäller avskrivningsprinciperna. I diskussionen av hur en differentierad bolagsbeskattning påverkar utdelningspolitiken och investeringskalkylerna utesluter han möjligheten av kreditfinansiering, av den enkla anledningen att detta skulle krångla till diskussionen, efter att ha gett några exempel på hur. Den enda jämförelse som görs är mellan självfinansiering och aktieemission. Mutén jämför en utdelning av hela vinsten med värdet av en investering:

Lönsamheten av investeringen mäter vi med kapitalvärdet av framtida betalningskonsekvenser för aktieägaren, satta i relation till det belopp han uppoffrat genom att avstå från omedelbar utdelning. Detta ”uppoffrade” belopp är beroende av den tillåtna skattekreditens omfattning och av de antaganden man gör om möjligheten att utnyttja den.⁴³

Detta ställs mot värdet av en utdelning i aktieägarens hand.

Återigen blir Muténs slutsatser vaga och motstridiga:

Beroende på vilka förutsättningar som väljs i frågan om utdelningspolitik och investeringsplanering ger de valda exemplen mycket olika resultat. En nyckel till

⁴² Ibid., s. 185.

⁴³ Ibid., s. 195.

förståelsen av dem kan sammanfattningsvis ges så, att den differentierade bolagsskatten negativt påverkar skattekreditens värde i högre grad, ju mera man förutsätter att den omedelbara reduktion av redovisad vinst, som avskrivningsreglerna ger, får köpas med en inom bolaget som innehållen vinst redovisad, framtagna dolda reserv. Kan man däremot konstruera modellen för investeringsbeteendet så, att hela den bokföringsmässiga vinst, som kommer fram i takt med att den omedelbart avskrivna investeringen utnyttjas, också går till utdelning, kommer den differentierade bolagsskatten inte att påverka kalkylresultatet på annat sätt än som vilken som helst skattesänkning.⁴⁴

Till sist kastar Mutén in handduken:

Den komplikation, som vi fört in ... kan ... antas i första hand föra till den slutsatsen, att en skattereform inte heller kan påräknas ge entydiga resultat vad skatte-kreditverkningarna beträffar. Skulle man våga något generellt påstående ... skulle det vara, att en hård differentiering av bolagsskatten under i och för sig rimliga antaganden beträffande bolagens finansiella planering kan vända skatte-kreditens fördelar till deras motsats. Så långt kan en reform i varje fall inte motiveras med något önskemål att neutralisera den investeringsstimulerande effekten av existerande skatte-kreditmöjligheter. Resultatet kan därefter mana till försiktighet.

Det kan emellertid inte uteslutas att företagens finansiella planering modifieras som resultat av en reform på sådant sätt, att kalkylförsämringen begränsas eller kalkylen t.o.m. förbättras.⁴⁵

EN SVÅRFORCERAD BOK

En genomläsning av Muténs bok jävar på intet sätt påståendet att den är obegriplig och oläslig. Det brister på alla håll och kanter. Läsaren svävar ständigt i okunskhet om vad han håller på att avhandla för tillfället. Ofta kommer modifieringarna av ett tema innan temat självt har presenterats. Språket är tungt och tillknökat. Mutén hade uppenbarligen inte förlikat sig med tanken på att språk är till för att förmedla information, inte för att dölja den.⁴⁶ Inte nog med att boken är skriven för de invigda få. Det är osäkert om ens de begrep den. Muténs ämne ligger mellan juridiken och ekonomin. Analysen är ekonomisk men slutsatserna

⁴⁴ Ibid., s. 216.

⁴⁵ Ibid., s. 217.

⁴⁶ Muténsk-svensk ordlista:
domicilierad i = med hemvist i
emanera ur = komma från
konception = tankegång
preferera = föredra
trankil = lugn

är ämnade att tillämpas av lagstiftarna. Boken är dock ingen njutning vare sig för ekonomer eller jurister. Mutén är extremt snål med tolkningar. Gång efter gång sätts matematiska uttryck upp, där vänsterledet är större eller mindre än högerledet, utan att innebörden av formlerna förklaras. Enda sättet att läsa boken är med pennan i hand, långsamt, formel för formel, under det att man själv översätter algebran till verbalt formulerade ekonomiska termer, vilket Mutén själv givetvis borde ha gjort. Att skriva så dunkelt som han gör är ett effektivt sätt att reducera läsekretsen.

Den taxonomiska uppläggningsen, med anspråk på fullständighet, resulterar i en genomgång av alldeles för många fall. I stället för att sälla fram de empiriskt intressanta envisas Mutén med att gå igenom allt, så länge hans analysapparat tillåter det. Följden blir givetvis att slutsatserna tenderar att gå stick i stäv med varandra, beroende på vilka antaganden som görs och alldeles för ofta görs inga försök att fastslå vad som kan vara intressant för lagstiftarna. Det blir svårt att skilja agnarna från vetet. I kapitel efter kapitel hamnar läsaren i den obekväma situationen att han inte vet vad Mutén har kommit fram till.

Sammanfattningsvis är Muténs bok allt annat än lätläst. Han hade ett grundmurat rykte för att skriva krångligt och oläsligt. Varken jurister eller ekonomer hade det lätt med den verbala matematik som han presterade. Malisen hävdade att det inte var mer än femton personer som hade orkat ta sig igenom den.⁴⁷

Mutén var själv fullt medveten om att hans bok ställde eventuella läsare på svåra prov, vilket han lät förstå 40 år senare:

Mitt största problem visade sig vara att skriva om ett ekonomiskt ämne med användande av juridiskt språk. Jag hade visserligen nationalekonomi i licentiatexamen och hade skrivit en del i ekonomiska ämnen, men min huvudsakliga meritering var juridisk. Mellan ekonomer och jurister är ett svalg befast, vilket inte minst kommer fram i den skriftliga framställningen. [...] Boken åtnjuter än i dag ett stadgat rykte som svårläst och oläslig. Ekonomer har med enstaka undantag visat sig ur stånd att tränga igenom en text där formlerna är för få [sic!] och den text de ersätts med för invecklad. Juristerna å sin sida fann boken alltför ekonomisk för att de skulle få något ut av den.⁴⁸

Det var synd att Muténs bok var obegripligt skriven, för i slutändan var den ett pionjärverk. I sitt bidrag till den vänbok till Leif Mutén som publicerades i samband med hans sjuttioårsdag 1998, och som behandlar kapitalvinster och tillväxt, skriver Krister Andersson:

⁴⁷ Carlson och Lundahl (2019, s. 637).

⁴⁸ Mutén (2009, s. 226).

Genom att kombinera flera olika skatter och genom att inkludera skatteavsättningar på ett konsistent sätt är det möjligt att utveckla ett ramverk som tillåter utvärdering av den hela inverkan som skatter och möjliga skatteändringar har på den avkastning som krävs på den sista enheten fysiskt kapital. Denna metod hänvisas ofta till som King Fullertonmetoden.⁴⁹ Pionjärbetet på detta område återfinns emellertid i en bok skriven av Leif Mutén ... [*Bolagsbeskattning och kapitalkostnader*], som publicerades 1968. Boken fick inte den uppmärksamhet som den förtjänade. Det faktum att allt utom ett appendix och en sammanfattning är skrivet på svenska kan ha bidragit till detta. En annan bidragande faktor kan ha varit att fokus huvudsakligen ligger på differentierad bolagsbeskattning och fördelningsincitament för företag och inte på felallokeringen av resurser och tillväxtutsikter, vilket kom i fokus mer än ett decennium efter att boken publicerades.⁵⁰

Det är inte alltid bra att vara före sin tid, och Mutén begick samma misstag som så många andra vid IUI vid samma tid. Han valde fel språk.

Fackmännen uppskattade emellertid Leif Muténs insats. *Affärsvärlden/Finanstidningen* skrev på ledarplats:

Genom en systematisk genomgång av olika skatteformers tänkbara återverkningar på ackumulations- resp. utdelningsvilligheten hos aktieägare i olika skattesituationer har Mutén skapat ett mycket nyttigt teoretiskt underlag för den fortsatta skattedebatten som också borde förtjäna att följas upp på det empiriska området genom undersökningar av vilka intressen som faktiskt gör sig gällande vid bolagens vinstdispositioner.⁵¹

I *Skattenytt* betecknade Stockholms Enskilda Banks bolagsskattesakkunnige, Claes Sandels, boken som även internationellt ”helt banbrytande på sitt område”.⁵² Signaturen S H i tidningen *Husbyggaren* kallade boken ”ett verk av stort värde” och ett ”arbete på hög vetenskaplig nivå”.⁵³ Staffan Crona i *Arbetsgivaren* berömde också Muténs analytiska förmåga: ”Det aktuella problemkomplexet behandlas genomgående med stor analytisk skärpa och boken utgör ett väsentligt bidrag till den finanstvetenskapliga litteraturen samtidigt som den måste utgöra ett viktigt underlag för framtida lagstiftningsåtgärder.” Dock verkar det som om recensenten hade fått kämpa med texten. ”Någon bestseller lär den aldrig bli, vilket naturligtvis aldrig heller varit meningen.”⁵⁴ En som dock hade njutit i fulla drag var

49 King och Fullerton (1984).

50 Andersson (1999, s. 15).

51 *Affärsvärlden/Finanstidningen* (1969, s. 284).

52 Sandels (1969, s. 236).

53 S H (1969a).

54 Crona (1969).

finansrättsprofessorn Åke Hellner: ”Det skall med en gång framhållas att den presenterar en undersökning på hög vetenskaplig nivå, Problemen analyseras och diskuteras dessutom medryckande och med stort skarpsinne.”⁵⁵ Hellner behandlade boken både i *Svenska Dagbladet* och i *Svensk Skattetidning*.⁵⁶ Inte heller han kunde emellertid riktigt hålla tillbaka ett intryck av svårgenomtränglighet. ”Mängder av idéer, uppslag och analyser vittnar om författarens intelligens och skarpsinne. Dock har i många fall författarens stilistiska förmåga [sic!] förlett honom till en alltför komplicerad framställning.”⁵⁷

Och så var det en person som absolut borde läsa Muténs bok, enligt *Sydsvenska Dagbladets* kulturchef, Jean Braconier: ”En nyttig lektyr för den flitige hr Sträng, som alltmer måste kämpa med politiker inom det egna partiet vilka har en benägenhet att resonera lika äventyrligt som kommunistledaren Hermansson när det gäller att ta ut skatter.”⁵⁸

55 Hellner (1969a).

56 Ibid., respektive Hellner (1969b).

57 Hellner (1969b, s. 365).

58 JB (1969).

KAPITEL 4

EKONOMISK TILLVÄXT – PROJEKT UTAN PUNKT

Vid ett styrelsemöte i november 1964 meddelade Ragnar Bentzel att Industriens Utredningsinstitut fått en förfrågan från Moses Abramovitz vid Stanford, en av världens ledande tillväxtforskare, om man ville åta sig att svara för en studie av den ekonomiska tillväxten i Sverige under efterkrigstiden. Arbetet var tänkt att ingå i en större studie omfattande USA, Japan och flera västeuropeiska länder. Hela projektet skulle finansieras av Ford Foundation via Social Research Council i New York. Bentzel menade att projektet var så stort att man med hänsyn till personalbrist inte kunde binda upp sig men att en forskare kunde anställas och börja arbeta finansierad av institutets egna medel. Styrelsen beslöt att skjuta upp ett definitivt beslut om deltagande till sommaren 1965 och att tills vidare anställa fil.dr Yngve Åberg som utredningsman.¹

Ragnar Bentzel.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Därefter ägnade styrelsen under ett par år inget större intresse åt tillväxtprojektet. Skälet är säkerligen att projektledaren Bentzel lämnade IUI. ”Han tog projektet med sig när han lämnade institutet för att efterträda Tord Palander på nationalekonomiprofessuren i Uppsala.”² Bentzel gjorde emellertid en föredragning för styrelsen i augusti 1967. Han preciserade vilka länder som ingick i det internationella projektet: USA, Storbritannien, Västtyskland, Frankrike, Italien, Japan och Sverige. Alla dessa studier skulle täcka tiden från 1800-talets mitt till nutid men bristen på statistiskt material från äldre tider innebar att tyngdpunkten skulle ligga på mellan- och efterkrigstiden. Sex teman skulle behandlas: produktionstillväxt, arbetskraftsutbud, investeringar, sparande, utrikeshandel och ekonomisk politik (investeringar och sparande kom att samlas under den gemen-

¹ *Protokoll* (1964).

² Lundberg (2009, s. 332).

samma rubriken kapitalbildning). Den fråga som stod i fokus för Bentzels föredragning gällde varför mellankrigstiden i flera avseenden avvek från utvecklingen såväl före 1915 som efter 1945.³

Fem forskare anlitas för att göra jobbet: Yngve Åberg (produktion) och Lennart Ohlsson (utrikeshandel) genomförde hela arbetet vid IUI. Per Silenstam (arbetskraftsutbud) och Villy Bergström (ekonomisk politik) flyttade 1969 från IUI till Uppsala universitet medan Lars Lundberg (kapitalbildning) flyttade från Uppsala universitet till IUI.

Vid ett styrelsemöte i september 1968 informerade Åberg och Ohlsson om läget i sina respektive studier av produktion och utrikeshandel.⁴ I oktober fick Lars Nabseth brev från Abramovitz som under det akademiska året 1969–70 ville ha en forskningsassistent på halvtid från institutet till hjälp för att summera tillväxtstudierna. Nabseth erbjöd Lennart Ohlsson. Abramovitz, som efter ett besök i Stockholm kände Ohlsson, var nöjd. Arrangemanget gick ut på att den senare skulle hjälpa till med tillväxtstudien på halvtid och samtidigt arbeta med sin avhandling om metallmanufakturindustrin (se kapitel 6). I juli 1969 kunde Abramovitz bekräfta att han fått Åbergs studie samtidigt som han lät hälsa att man vid Stanford skulle göra sitt bästa för att ta emot Lennart Ohlsson.⁵

Styrelsen kunde vid sitt möte i augusti 1969 notera att Åbergs arbete var klart⁶ och ytterligare ett halvår senare att Ohlsson, Lundberg och Bergström också hade gått i mål. Även Silenstam var på mållinjen och en nöjd Lars Nabseth kunde meddela att det stora forskningsprojektet om ekonomisk tillväxt i Sverige i det närmaste hade avslutats.⁷ Alla pusselbitar var på plats men helhetsbilden saknades. Vi återkommer till den.

De fem tillväxtstudierna gav betydande akademisk prestige åt såväl Uppsala universitet som IUI genom att Bentzel lät Bergström, Lundberg och Ohlsson lägga fram sina arbeten som licentiatavhandlingar i nationalekonomi. Lanseringen av studierna ägde rum i tre etapper allteftersom de blev klara. Åbergs studie lanserades i april 1969, Lundbergs, Ohlssons och Bergströms arbeten i februari 1970 och Silenstams i april samma år. De fem delstudierna presenterades och recenserades i press och tidskrifter ömsom var för sig, ömsom tillsammans eller i olika kombinationer. I det följande kommer vi att kort sammanfatta dem och redovisa hur de togs emot på nyhetsplats och i recensioner. Vi tar upp Bergströms studie sist efter-

3 *Program* (1967).

4 *Protokoll* (1968b).

5 Brev från Abramovitz till Nabseth 28 oktober, från Nabseth till Abramovitz 26 november, från Abramovitz till Nabseth 10 december 1968 och från Abramovitz till Nabseth 24 juli 1969.

6 *Protokoll* (1969b).

7 *Protokoll* (1970).

som den innehållsligt skiljer sig från de andra fyra. Därefter följer en motsvarande genomgång av de artiklar och recensioner där studierna behandlades ”i klump”.

PRODUKTION OCH PRODUKTIVITET

Yngve Åberg var alltså först över mållinjen med sin bok om *Produktion och produktivitet i Sverige 1861–1965*.⁸ Hans uppgift var att undersöka hur mycket av den svenska produktionstillväxten som berodde på mängden av och effektiviteten hos de insatta produktionsfaktorerna kapital och arbete. För detta hade han skattat en Cobb-Douglas-produktionsfunktion för hela ekonomin 1870–1964 och produktionsfunktioner för industrin och dess olika branscher under mellan- och efterkrigstiden. Arbetet var indelat i fem kapitel: inledning, allmän översikt av utvecklingen, produktionsfunktion för hela näringslivet, produktionsfunktion för industrin och sammanfattning.

Yngve Åberg.
Källa: IFN:s bildarkiv

Åberg inledde med en allmän översikt av produktionsutvecklingen i landet. Tillväxttakten hade ökat under decennierna närmast före första världskriget och legat kvar på ungefär samma nivå under mellankrigstiden för att öka ytterligare under efterkrigstiden. Ökningstakten var mycket olikartad i de olika näringarna: låg i jordbruket, särskilt under mellankrigstiden, hög i industrin och hantverket, särskilt före första världskriget, accelererande i byggnadsverksamheten, gradvis minskande i samfärdseln, samvarierande med industrin (på en lägre nivå) i handeln och vad gäller de offentliga tjänsterna accelererande under efterkrigstiden.

⁸ Åberg (1969a).

Detta innebar förstås att näringsgrenarnas andelar av BNP hade förändrats över tiden. Jordbrukets andel hade minskat från 37 till 7 procent, industrins ökat från 13 till 43 procent och de offentliga tjänsternas andel hade ökat från 4 till 10 procent; för övriga näringsgrenar var förändringarna inte så stora. Denna utveckling avspeglades självfallet i sysselsättningen.

Den årliga ökningen av produktionen per capita hade stegrats för varje delperiod (om cirka 20 år) som Åberg kunde redovisa. I fråga om produktionen per sysselsatt (produktiviteten) avtog däremot ökningstakten under mellankrigstiden, främst inom jordbruket, som emellertid uppvisade en kraftig produktivitetsökning under efterkrigstiden (inte genom ökad produktion utan genom kraftigt minskad sysselsättning). Industrin hade de kraftigaste produktivitetsökningarna under årtiondena före första världskriget och efter andra världskriget. Eftersom arbetskraftens produktivitet hela tiden hade varit betydligt lägre i jordbruket än i industrin hade överflyttningen av arbetskraft medfört vissa produktivitetsvinster. Den under hundra år ständigt ökande produktiviteten hade uppnåtts samtidigt som veckoarbetstiden minskat från 70 timmar eller mer till 45 timmar eller mindre.

I produktionsfunktionen för hela näringslivet använde Åberg, utöver data om produktion och arbetskraft, kapitalinkomsten, rensad från prisförändringar, eftersom uppgifter om kapitalstocken inte fanns att tillgå. Användningen av detta mått byggde på förutsättningen att kapitalinkomsten varierar med den utnyttjade kapitalmängden. Måttet hade alltså den fördelen att det tog hänsyn till förändringar i kapitalets nyttjandegrad. Produktionsfunktioner skattades för hela perioden samt för tre delperioder: 1870–1913, 1920–39 och 1946–64. Det visade sig att BNP i fasta priser hade ökat med i snitt 3 procent per år under hela perioden, i något lägre takt under mellankrigstiden och något högre takt under efterkrigstiden. Den utnyttjade kapitalvolymen hade också ökat med 3 procent i genomsnitt per år men ökningstakten hade minskat för varje delperiod. Arbetskraften (sysselsättningen) hade ökat med blott 0,7 procent per år under hela perioden. Till teknikfaktorn räknades alla produktivitetspåverkande faktorer vid sidan om mängden arbetskraft och utnyttjat kapital. Den kunde påverkas av bland annat utvecklingen av konjunkturer och utrikeshandel.

Hur mycket hade då var för sig kapital, arbete och teknik betytt för den årliga produktionsökningen under hela perioden? Åbergs beräkning gav svaret: kapitalet 43 procent, arbetskraften 14 procent, teknikfaktorn 43 procent. Kapitalets andel hade fallit från 48 procent 1870–1913 till 25 procent 1946–64, arbetskraften hade bidragit som mest (med 22 procent) under mellankrigstiden, tekniken som mest (med 59 procent) under efterkrigstiden. Kapitalet bidrog mest till produktionsökningen före första världskriget, tekniken mest efter andra världskriget, medan under mellankrigstiden kapital och teknik bidrog med lika mycket varde-

ra. Tekniska nyheter var emellertid ofta förknippade med investeringar i nytt kapital. ”Som en följd härav”, förklarade Åberg, ”kan man inte tolka den angivna förskjutningen i förklaringsvärdet från kapitalet till teknikfaktorn så att investeringarna tenderat att betyda allt mindre för produktionstillväxten. Tvärtom har investeringarna i nytt kapital till en del varit en förutsättning för ökningen av teknikfaktorn.”⁹

Vad gäller produktionsfunktionerna för industrin som helhet och för de olika branscherna undersöktes endast två delperioder, 1922–39 och 1947–64. Produktionsvolymen hade utvecklats något snabbare under den tidigare perioden (dryga 5 procent per år) än under den senare (dryga 4 procent). Liksom för samhället i stort innebar utvecklingen att en allt mindre kapitalmängd behövdes för att framställa en viss produktion. Sysselsättningstillväxten var större under den tidigare perioden än under den senare; inom hälften av branscherna hade sysselsättningen minskat trendmässigt under efterkrigstiden. Tjänstemännens andel av sysselsättningen hade ökat från 10 procent 1922 till 26 procent 1964; det handlade till stor del om teknisk personal. Under den tidigare perioden hade produktiviteten ökat med 2,4 procent per år, under den senare perioden med närmare 3,5 procent per år.

Produktionsfaktorernas och teknikfaktorns bidrag till produktionsökningen beräknades för industrin på samma sätt som för hela ekonomin. Under de båda perioderna hade kapitalet bidragit med 30 respektive 40 procent, arbetskraften med 40 respektive 10 procent och teknikfaktorn med 30 respektive 50 procent.¹⁰

Åbergs studie presenterades i *Svenska Dagbladet* i april 1969 med fokus på att produktionen inom industrin utvecklats snabbare under mellankrigstiden än under efterkrigstiden.¹¹ När studien redovisades i *Affärsekonomi* hette det att skriftserien från IUI skulle bli av stort intresse för industriföretag, organisationer och statliga myndigheter som måste beakta de långsiktiga verkningarna av sina åtgärder.¹² I juli tog statistikprofessorn Erik Ruist upp studien till behandling i en understreckare i *Svenska Dagbladet*. Han uppehöll sig främst vid teknikfaktorn. Åberg hade fokuserat på kapitalets (maskinernas) ökade effektivitet och produktionsorganisationens förbättring. Ruist underströk att det lika väl kunde handla om att arbetskraften genom förbättrad utbildning blivit så mycket effektivare. ”Tolkningen av den oförklarade restposten på 40 à 60 procent av produktionsökningen är sålunda ofullständig.”¹³ Nästa presentation av Åbergs arbete kom i en byråartikel av filosofie doktorn och tidigare högerpolitikern Ivar Öman, publice-

⁹ Ibid., s. 38.

¹⁰ Resultaten presenterades även i en artikel (Åberg 1969b), liksom specifikt för skogsindustrin (Åberg 1969c).

¹¹ *Svenska Dagbladet* (1969a).

¹² *Affärsekonomi* (1969a).

¹³ Ruist (1969).

rad i flera dagstidningar hösten 1969.¹⁴ Öman konstaterade att produktiviteten historiskt hade ”ökat i en nära nog fantastisk takt”, men att de senare årens svaga produktivitetsutveckling var ett varningstecken. ”Vi står vid ett vägskäl. Ett mindre näringsvänligt klimat kan leda till bakslag.” Ett par landsortstidningar konstaterade att teknikfaktorn betydde mer för tillväxten i USA än i Sverige.¹⁵

KAPITALBILDNING

Lars Lundberg fick kapitalbildningen på sin lott, vilket resulterade i licentiatavhandlingen *Kapitalbildningen i Sverige 1861–1965*.¹⁶ Avhandlingen är uppdelad i två stora kapitel som behandlar investeringar respektive sparande och kreditmarknad. Utgångspunkten var

... ett betraktelsesätt, där den realiserade kapitalbildningen tänks simultant bestämd av investeringsefterfrågan, sparbenägenhet och kreditmarknadens struktur. En förändring, ceteris paribus, av efterfrågan på kapitalvaror vid given produktion, av benägenheten att spara ur en given inkomst, eller av möjligheterna att kanalisera sparandet, antas leda till en förändring av den andel av den totala produktionen som används till kapitalbildning.¹⁷

Lars Lundberg.
Källa: IFN:s bildarkiv.

¹⁴ Se t.ex. Öman (1969) i *Borås Tidning*. Artikeln förekom även i *Barometern*, *Oskarshamns-Tidningen*, *Upsala Nya Tidning* och *Östgöta Correspondenten*.

¹⁵ Se t.ex. *Skaraborgs Läns Annonsblad* (1969).

¹⁶ Lundberg (1969).

¹⁷ *Ibid.*, s. 12.

Lundberg börjar med en historisk exposé av den totala investeringskvoten, definierad som inhemska fasta bruttoinvesteringar i procent av BNP till löpande priser. Kvoten uppvisade kortsiktiga fluktuationer och cykliska förändringar i överensstämmelse med konjunktursvängningarna före första världskriget men större stabilitet efter kriget. Trenden var stigande över hela perioden, särskilt efter första världskriget. Den reala bruttoinvesteringskvoten (i fasta priser) låg före kriget betydligt över den nominella.

Investeringarna fördelas i avhandlingen på sex näringsgrenar: jordbruk, industri, samfärdsel, handel (samt övriga privata tjänster), bostadsbyggande och offentliga tjänster. Jordbrukets andel hade minskat från periodens början till sekelskiftet och legat oförändrad till mitten av mellankrigstiden för att därefter återigen minska. Bostadsbyggandets andel uppvisade en ”engångsminskning” 1948, när en nedskärning genomfördes av stabiliseringspolitiska skäl. Samfärdseln uppvisade oregelbundna variationer och viss minskning. Industri, handel och offentliga tjänster hade ökat sina andelar. Industrins andel hade under perioden ökat från 10 till närmare 30 procent och de offentliga tjänsternas från 7 till 27 procent. Under hela perioden hade den totala investeringskvoten (i löpande priser) stigit med dryga 17 procentenheter. Industri och offentliga tjänster hade ökat med vardera 6 procentenheter, bostäder med 3, samfärdsel med 2 och handel med 1 medan jordbruket hade fallit tillbaka med 1 procentenhet.

I nästa steg försökte Lundberg förklara den trendmässiga ökningen av investeringskvoten efter första världskriget. Förklaringen fanns inte att söka i produktionsstrukturens förändring, eftersom det inte fanns någon tendens till ökad produktionsandel för näringar med höga värden på investeringar och kapitalbestånd i förhållande till produktionen, utan i ökning av investeringskvoten inom samtliga näringsgrenar från mellan- till efterkrigstiden. Utvecklingen av investeringskvoten inom industri och jordbruk kunde anses vara bestämd av fyra faktorer: relativa faktorpriser, produktionstillväxt, teknisk utveckling och reinvesteringar. Ökningen av industrins investeringskvot hängde främst samman med ersättningen av arbetskraft med kapital. Bostadsinvesteringarnas tillväxt påverkades av befolkningsutveckling, urbanisering och inkomstillväxt. Samfärdselns investeringstillväxt avspeglade tillkomsten av nya transportmedel, dvs. järnvägar och bilar.

Lundberg såg också på sparandet. Den totala bruttoinvesteringsverksamheten motsvaras av inhemskt bruttosparande plus kapitalimport minus kapitalexport och den inhemska bruttoparkvoten definieras som förhållandet mellan bruttosparande och BNP. Tiden före första världskriget kännetecknades av ett avsevärt inflöde av kapital. Under perioden 1871–1910 finansierades 16 procent av bruttoinvesteringarna med upplåning i utlandet. Därefter ägde en snabb övergång rum från kapitalimport till kapitalexport. Utflödet av kapital avtog emellertid,

relativt nationalprodukten, under mellankrigstiden. Under perioden 1911–40 motsvarade kapitalexporten 7 procent av det inhemska bruttosparandet. Lundberg tecknar följande bild av sparandets och investeringarnas utveckling:

Sparkvoten steg från 8 procent på 1860-talet till 25 procent 1956–1965. Under förkrigstiden var alltså, trots den jämförelsevis låga investeringsnivån, det inhemska sparandet otillräckligt, och en icke obetydlig del av den inhemska kapitalbildningen finansierades genom kapitalimport. Från 1880-talet fram till mellankrigstiden växte det inhemska sparandet snabbare än investeringarna, eftersom landet under denna tid övergick från import till export av kapital. Över hela perioden 1861–1965 blir emellertid ökningen av sparkvot och investeringskvot i det närmaste lika stor.¹⁸

Den inhemska sparkvotens utveckling liknade bruttoinvesteringskvotens i två avseenden: den präglades av tydliga långsiktiga svängningar under förkrigstiden och av kraftigare ökning under mellan- och efterkrigstiden än tidigare.

Vad gäller sparandets fördelning fanns inga data från förkrigstiden att uppbringa. Under mellankrigstiden hade hushållens andel av bruttosparandet minskat, företagens andel legat stilla och den offentliga sektorns andel ökat. Efter andra världskriget (andra halvan av 1940-talet) ökade offentliga sektorns och hushållens andelar medan företagens andel minskade kraftigt. Därefter förändrades andelarna inte särskilt mycket.

Under förkrigstidens tidigare del (1860–90) finansierades industrins investeringar bara till liten del genom upplåning på kreditmarknaden eftersom bankväsendet var relativt outvecklat. Företagen finansierade största delen av sina investeringar med innehållna vinstmedel. Perioden 1891–1913 kännetecknades av en markant ökning av lånefinansieringens betydelse. Mellankrigstiden innebar återigen ökad självfinansiering. Bostadssektorn hade genomgående en lägre grad av självfinansiering än industrin. I jordbruket ökade inte kreditefterfrågan under mellankrigstiden – trots att investeringarna ökade efter 1930-talets depression – vilket den däremot gjorde under efterkrigstiden.

För att förklara utvecklingen av bruttosparandet siktade Lundberg in sig på fördelningen på sektorer (hushåll, företag och offentlig sektor), på löner och kapitalinkomster samt på höga och låga inkomster. I det förstnämnda avseendet gällde det att analysera hushållens sparande eftersom företagens sparkvot är lika med ett (sparandet är lika med vinster exklusive skatter och utdelningar) och det offentliga sparandet bestäms av offentliga beslut. ”Det kan”, konstaterade Lundberg efter många och långa resonemang, ”hävdas att den trendmässiga ökningen av

¹⁸ Ibid., s. 91.

hushållssektorns sparkvot som kan konstateras ha ägt rum under mellan- och efterkrigstiden, och som sannolikt utmärker hela perioden 1861–1965, kan tillskrivas effekten av en på lång sikt tilltagande inkomstillväxt”.¹⁹ Han levererade därefter följande sammanfattande slutsats:

Den inhemska sparkvotens trendmässiga ökning från tiden före första världskriget fram till 1960-talet kan enligt vår mening betraktas som en effekt av tre faktorer, nämligen en omfördelning av disponibla inkomster mellan sektorer inom ekonomin, en ökning av den offentliga sektorns sparkvot, samt en stegrad tillväxttakt för hushållssektorns disponibla inkomster i löpande priser ... Expansionen av företagens och den offentliga sektorns sparande är ett resultat dels av stigande inkomstandelar för dessa sektorer, i synnerhet för den offentliga sektorn, dels av en stigande sparkvot för den sistnämnda sektorn ... Vi kan slutligen från 1920-talet konstatera en ökning av hushållssparandet i förhållande till nationalinkomsten. Detta är en nettoeffekt av två motverkande faktorer, nämligen en minskning av sektorns andel av disponibla inkomster och en ökning av sparkvoten. Vår hypotes är att den sistnämnda förändringen sammanhänger med en stigande tillväxttakt för hushållens disponibla inkomster.²⁰

Lundbergs studie förärades två korta och ytliga och två långa och djupgående recensioner. I *Sydsvenskan* hette det att studien var ”av värde för belysningen av den omdiskuterade frågan om vilka de tillväxtskapande krafterna varit”.²¹ I *Fackföreningsrörelsen* betonades studiens aktualitet mot bakgrund av de senaste årens minskande hushållssparande. ”Trots att några avsnitt kräver ett visst matematiskt kunnande torde boken vara av värde för de flesta med intresse för de behandlade problemområdena.”²²

Den första av de långa recensionerna inflöt i *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* och var skriven av Olle Anckar, ekonomie licentiat vid Åbo Akademi. Anckar sköt till stor del in sig på bristerna i det statistiska materialet.

Den undersökta perioden är onekligen lång och trots att författaren tagit ut det mesta ur det tillgängliga materialet blir analysen av de tidigare åren på många punkter ofullständig. Sålunda är valet av förklarande variabler i de modeller som använts starkt begränsat. Endast allmänna samband har kunnat analyseras och materialbristen har ibland framtingat nödlösningar. Författaren är dock väl medveten om materialets brister och underkastar alla slutsatser en kritisk granskning.²³

19 Ibid., s. 137.

20 Ibid., s. 137–139.

21 Braconier (1970).

22 Ljung (1970).

23 Anckar (1970, s. 340–341).

Anckar pekade vidare på att Lundbergs arbete bestod av två delstudier, om sparande respektive investeringar, utan något direkt samband dem emellan. ”Klyftan mellan kapitalbildningens två aspekter, sparande och investeringar, har författaren ej lyckats överbrygga.” Det hade inte heller varit Lundbergs ambition. ”Han har överhuvudtaget ej tagit det till sin uppgift utan framhåller redan i inledningen att avsikten endast är att undersöka partiella samband, ej att uppställa en totalmodell för ekonomin. Häri ligger såväl undersökningens styrka som dess svaghet.”²⁴

Rolf Henriksson inledde i *Swedish Journal of Economics* med den observation som Anckar avrundat med. Lundberg hade inte integrerat analysen av sparande och investeringar. Henriksson noterade också liksom Anckar den skakiga empiriska basen men var mer kritisk till Lundbergs hållning: ”However, in Lundberg’s case it is not the data themselves, but rather the author’s possibly insufficient attention to the different weaknesses in the data that worries the reader the most.”²⁵ Beträffande Lundbergs analys av långsiktiga vågrörelser i bostadsbyggnandet före första världskriget med hjälp av demografiska och ekonomiska faktorer (emigration och inkomst) efterlyste Henriksson en diskussion av orsakssambandet mellan de båda variablerna. En annan kritisk markering gällde Lundbergs användning av den neoklassiska produktionsfunktionen för att analysera kapitalbildningen i industri och jordbruk:

The hard logic of this framework constrains the author in an unfortunate way. It prevents him from taking up crucial causal questions and forces him to concentrate on issues that are interesting mainly if the study is seen as an attempt to test the usefulness of the neoclassical production function ... A more satisfactory study requires that we move beyond the confines of neoclassical production theory.²⁶

Trots allt tyckte Henriksson att analysen av investeringarna var den bättre delen av studien. Analysen av sparandet var mindre empiriskt övertygande, åtminstone betraktad utifrån Henrikssons huvudsakligen ekonomisk-historiska horisont:

Because of the weak empirical base Lundberg’s analysis of savings is in places barely more than a series of exercises using hypothetical cases. Such explorations would be justified as long as they illuminate a historical development, but Lundberg’s procedures and lines of reasoning are complex and difficult to follow. The ambition of the author is too much that of a theoretician interested in testing a theory rather than that of an empirical worker concerned with the questions of what happened and how.²⁷

²⁴ Ibid., s 341.

²⁵ Henriksson (1971b, s. 357).

²⁶ Ibid., s 358.

²⁷ Ibid., s. 359.

UTRIKESHANDEL

Utgångspunkten i Lennart Ohlssons licentiatavhandling *Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1871–1966*²⁸ är att utrikeshandel påverkar produktionen genom effekter på dels efterfrågan, dels produktionskapaciteten; vid arbetslöshet tenderar efterfrågan och vid full sysselsättning kapacitetstillväxten att bli avgörande för produktionen. Studien består av fem kapitel. Det första beskriver utrikeshandelns utveckling. Det andra avhandlar utrikeshandelns inverkan på den ekonomiska tillväxten teoretiskt och empiriskt; utrikeshandelns inverkan på efterfrågan och produktivitet analyseras med hjälp av partiella modeller som skattas med hjälp av regressionsteknik. Det tredje kapitlet behandlar exportens bestämningsfaktorer, det fjärde effekterna av större omläggningar av handelspolitiken. I det femte och sista kapitlet sammanfattas resultaten. Ohlsson delar in sin nästan hundraåriga undersökningsperiod i delperioder som varierar mellan olika kapitel. När vi summerar några huvuddrag i hans avhandling utgår vi från de slutsatser och den periodisering som förekommer i hans slutkapitel, där han lämnar sina partiella ansatser för en mer syntetiserande analys och där han utgår från att exporten är en funktion av världshandelns tillväxt och struktur samt av Sveriges internationella konkurrenskraft.

Lennart Ohlsson.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Vid början av perioden 1871–90 präglades den svenska ekonomin av produktion av jordbruksprodukter, trävaror, järn och stål. ”Tillväxttakten i exporten var troligen så gott som helt avhängig av världshandelns utveckling av nämnda varor,

²⁸ Ohlsson (1969).

vilken därför ytterst kan antas ha bestämt tillväxttakten i produktionen, eftersom exporten vid denna tid kan bedömas ha utgjort motorn i tillväxtprocessen.” Eftersom arbetskraften var undersysselsatt blev exportens efterfrågeeffekter effektiva och kunde antas ha stora multiplikatoreffekter. ”Utan tvekan torde denna period utgöra den period, under vilken exportens direkta och indirekta efterfrågeeffekter var procentuellt mest betydelsefulla för nationalinkomstens tillväxt.”²⁹

Efter 1890 gick Sverige in i en period av självgenererande tillväxt. Den svenska exportens tillväxt var betydligt högre 1890–1913 än under den föregående perioden 1871–90, vilket sammanhängde med att den svenska industrins internationella konkurrenskraft ökade. Den svenska exporten av de tidigare relativt små varugrupperna papper och massa samt verkstadsprodukter ökade, men exporten kunde trots det inte längre sägas vara en självständig motor i den svenska tillväxtprocessen. Industrialiseringen omfattade även importkonkurrerande verksamheter som textil- och beklädnadsindustri, vilket hade betydelse för tillväxten genom att läckaget till utlandet minskade vid en given efterfrågeökning. En viktig omständighet var omläggningen till en mer protektionistisk handelspolitik 1888 och 1892 som bidrog till en ökad hemmamarknadsandel för de flesta industribranscher. Här kunde man troligen tala om en ”infant industry”-effekt.

Första världskriget påverkade utvecklingen under mellankrigstiden positivt i två avseenden: dels hade Sverige en vid krigsslutet oförstörd produktionsapparat, dels minskade nettoskulden till utlandet kraftigt. Under mellankrigstiden nådde varuhandelns andel av ekonomin aldrig förkrignivån, till följd av världshandelns svaga utveckling. Den svenska exportindustrin kunde emellertid kompensera för den långsamma ökningen av världshandeln genom att öka sin andel av industrivaruhandeln. Exportens betydelse för produktionstillväxten genom efterfrågeeffekter var väsentlig främst under 1920-talet. Under 1930-talet blev den inhemska marknaden pådrivande i utvecklingen.

Under andra världskriget förbättrades Sveriges internationella konkurrenskraft återigen av att landet inte drogs in i kriget. Den fysiska kapitalförstörelsen i flera av de stora industriländerna gjorde att Sverige fick komparativa fördelar i produktionen av kapitalintensiva varor. Under perioden 1945–66 präglades världshandeln av återhämtning och den svenska exporten uppvisade en stark tillväxttakt. Men full sysselsättning, svag arbetskraftstillväxt och stigande inhemsk efterfrågan gjorde det svårt att expandera exportkapaciteten, och kapitalbildningen var alltför långsam för att Sverige skulle kunna behålla sin ställning på världsmarknaden. En anledning till den långsamma kapitalbildningen var devalveringen 1949 som bidrog till att arbetskraften hölls kvar i företag som på sikt inte var tillräckligt konkurrenskraftiga. Från slutet av 1950-talet genomgick emellertid

²⁹ Ibid., s. 110.

industrin en kraftig strukturomvandling med många nedläggningar och fusioner som åter ökade konkurrenskraften och resulterade i ökande marknadsandelar inom många varugrupper i världshandeln. ”Den starka exporttillväxten under efterkrigstiden torde i enlighet med vår modell ha påverkat produktionens tillväxt, främst genom dess kapacitetsökande effekter, eftersom efterkrigsperioden genomgående präglades av full sysselsättning och tendenser till överskotts-efterfrågan.”³⁰ Ohlsson konkluderade: ”Slutsatsen blir därför att utrikeshandelns tillväxtbefrämjande inverkan under efterkrigstiden sannolikt var betydligt större än under mellankrigstiden.”³¹

Året därpå, 1970, gavs Ohlssons bok ut i en kortversion av Sveriges Industriförbund under titeln *Utrikeshandel och ekonomisk tillväxt* med redogörelser för utvecklingen av betalningsbalans, aggregerad export och import samt exportens och importens fördelning på varor och länder.³² Möjligen var denna publicering föranledd av att Marcus Wallenberg vid ett styrelsemöte i början av 1969 hade ställt frågan om hur många som egentligen läste IUI:s böcker. Han tyckte att man borde publicera kortare sammanfattningar av viktigare arbeten. Axel Iveroth föreslog då att detta borde ske i samarbete med huvudorganisationerna, alltså SAF och Industriförbundet.³³

Gunnar Eliasson, för tillfället inte anställd vid IUI, tog i *Industriförbundets Tidskrift* upp Ohlssons licentiatavhandling till behandling. Han sköt in sig på Ohlssons indelning av perioden 1870–1966 i delperioder, där vissa karakteriserades av någorlunda fullt utnyttjade produktionsresurser, varvid resursallokering och effektivitet trädde i förgrunden, medan andra kännetecknades av ofullständigt utnyttjad produktionsapparat (stagnation), varvid uppmärksamheten riktades mot efterfrågefaktorerna. ”Ett analytiskt grepp av detta slag är naturligtvis rätt vågat ur flera synpunkter”, tyckte Eliasson, eftersom flera olika mekanismer verkade samtidigt under alla perioder, vilket gjorde effekterna svåra att särskilja i statistiska mätningar. ”Författaren har också mycket väl kringgärdat sig med reservationer – så väl att han ofta i praktiken upphäver de slutsatser han i någon stundens ingivelse tidigare vågat formulera.”³⁴ Eliassons kritik påminner inte så lite om den kritik som 20 år tidigare hade riktats av bland andra Erik Lundberg mot Erik Dahmén's indelning av den svenska industriella utvecklingen i perioder med marknadsutvidgning respektive marknadssugning. Att Ohlsson demonstrerat utrikeshandelns betydelse var dock otvivelaktigt:

³⁰ Ibid., s. 118–119.

³¹ Ibid., s. 119.

³² Ohlsson (1970).

³³ *Protokoll* (1969a).

³⁴ Eliasson (1970c, s. 9–10).

Vad man än har för invändningar mot de mätmetoder, som Ohlsson använt sig av, så illustrerar hans beräkningar trots allt inte bara vilken betydelse utrikeshandeln har haft och fortfarande har för den materiella standard vi alla i dag har förmånen att ta del av här i Sverige utan också dess spegelbild; nämligen vad vi riskerar att gå miste om, om samma processer inte tillåts fortsätta att verka och fungera även i framtiden.³⁵

När Eliasson blickade in i framtiden, 1970-talet, ställde han frågan om Sverige var på väg in i en utveckling liknande den som England hade genomgått från modern till medioker industrination. Han avslutade sin recension med följande svar:

Man bör alltid akta sig för att gripa till schablonuttryck av typen ”vi lever över våra tillgångar” och liknande. De kan tolkas på så många sätt att man egentligen inte sagt någonting. En sak framstår dock som tämligen klar i dag, nämligen att på några års sikt måste vårt betalningsbalansproblem lösas över handelsbalansen, ej över kapitalbalansen. Internationell upplåning i större skala kan aldrig bli annat än en temporär lösning för ett avancerat industriland som Sverige. Den viktiga länken i problemets långsiktiga lösning är att en ökad export kräver ökade investeringar och då framför allt inom industrin; inte bara i maskiner och byggnader utan också i forskning och utveckling.³⁶

I *Fackföreningsrörelsen* betonades att Ohlssons studie var ett värdefullt komplement till den aktuella debatten om betalningsbalansen. Boken kunde även rekommenderas till dem som inte var bevandrade i ekonomisk teori.³⁷ Anmälaren i *Bokrevy* framhöll däremot att läsningen krävde betydande förkunskaper – boken vände sig till nationalekonomer av facket.³⁸

ARBETSKRAFT

Utbudet av produktionsfaktorn arbetskraft studerades av Per Silenstam i *Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870–1965*.³⁹ Han använde som mått på arbetskraftens storlek antalet yrkesverksamma enligt folkräkningarna (vilka inte redovisar antalet arbetstimmar). Silenstam inledde med att beskriva befolkningsutvecklingen, den grundläggande faktorn bakom arbetskraftens storlek. Sveriges

35 Ibid., s. 11.

36 Ibid., s. 13.

37 Burstedt (1970).

38 Nordström (1970).

39 Silenstam (1969).

folkmängd hade fördubblats på hundra år, från 3,5 miljoner vid mitten av 1800-talet till 7,8 miljoner 1965: en årlig ökning med 0,7 procent. Efter redovisning av födelse- och dödstal samt ut- och invandring kunde han notera ganska stora skillnader mellan ökningen i den totala befolkningen och ökningen av den aktiva befolkningen på grund av förskjutningar i åldersfördelningen.

Det andra kapitlet ger en översikt av arbetskraftsutbudets utveckling. Arbetskraften hade under perioden 1870 till 1965 ökat från 1,3 till 3,4 miljoner, en årlig ökning med en procent. Tillväxttakten hade under 1900-talet, med undantag för 1930-talet, varit snabbare för den kvinnliga än för den manliga arbetskraften. Andelen kvinnor i arbetskraften hade under de hundra åren stigit från cirka 20 till 32 procent. Silenstam kunde alltså inte mäta arbetskraftsutbudet i antal timmar men redogjorde ändå för förändringar i arbetstiden som för en industriarbetare vid början av 1900-talet var mer än 3 000 timmar om året till 1965 då den var nere i dryga 2 000 timmar. Arbetskraftens kvalitet hade över tid förbättrats genom bättre hälsa och ökad utbildning men försämrats genom att andelen äldre ökat.

Kapitel 3 ägnas åt faktorer bakom arbetskraftens tillväxt under halvseklet 1870–1920. Dryga 60 procent av ökningen berodde på befolkningstillväxten. Yrkesintensiteten (yrkesverksamma som andel av befolkningen) varierade. Bland män ökade den under perioden från 80 till 91 procent. Bland kvinnor låg den på 19 procent mellan 1870 och 1900 för att stiga till 27 procent 1920. Yrkesintensiteten påverkades också av förändringar i befolkningens ålder och civilstånd. Åren 1870–90 skedde en förskjutning mot högre åldrar, därefter ägde nästan inga förskjutningar i åldersfördelningen rum. För män hade förändringar i civilstånd liten, men för kvinnor stor, betydelse. För perioden 1890–1920 kunde cirka 15 procent av kvinnornas ökade yrkesintensitet tillskrivas faktorn civilstånd genom att andelen gifta sjönk något. Andra faktorer som spelade in var urbanisering och minskad nativitet, vilka båda ökade kvinnors yrkesintensitet genom att hemarbetet minskade.

Det fjärde och mest omfattande kapitlet behandlar arbetskraftstillväxten 1920–65. Under perioden svarade demografiska faktorer – befolkningens storlek, kön, ålder och civilstånd – för 85 procent av ökningen av antalet yrkesverksamma. Bland kvinnor var det dock andra faktorer än de demografiska som låg bakom den ökade yrkesverksamheten. De demografiska faktorernas positiva effekt totalt sett berodde helt och hållet på folkökningen medan deras negativa effekt berod-

de på ökad andel äldre och ökad andel gifta vilket minskade yrkesverksamheten bland kvinnor. Samtidigt verkade en icke-demografisk faktor i motsatt riktning: yrkesverksamheten bland gifta kvinnor ökade kraftigt.

Bland män minskade yrkesintensiteten först genom depressionen under mellankrigstiden och därefter genom att ungdomar utbildade sig längre och genom att de äldre slutade yrkesarbeta tidigare, särskilt efter folkpensionsreformen 1948. Bland ogifta yngre kvinnor (19–29 år) var 1920 hälften yrkesverksamma eller studerande mot 90 procent år 1965; i högre åldrar var ökningen blygsam. De gifta kvinnorna svarade för 85 procent av den totala ökningen av antalet yrkesverksamma under perioden. 1920 var bara 4 procent av de gifta kvinnorna yrkesverksamma, 1965 hela 30 procent. Hemarbetet förenklades genom fler och modernare hushållsredskap men barn tillsynen lade fortfarande hinder i vägen. Såväl ökad utbildning som urbanisering ökade kvinnornas yrkesverksamhet och den allmänna attityden till kvinnor på arbetsmarknaden förändrades. Silenstam fann också visst stöd för hypoteser om att gifta kvinnors arbetsutbud påverkas negativt när deras mäns löner ökar och positivt när deras egna potentiella löner ökar samt negativt när skatterna ökar. En del faktorer var svåra att sätta fingret på men dit hörde inte barnafödandet:

Under perioden 1920–1940, då barnantalet sjönk, var y.i.-uppgången [y.i. = yrkesintensitet] starkast i de fruktsamma åldrarna, och på 1940-talet, då barnantalet steg, ökade y.i. mindre i åldern 25–39 år än i åldern 40–59 år ... Det är således uppenbart, att variationerna i barnantalet haft en effekt på de gifta kvinnornas arbetsutbud.⁴⁰

Daghemsverksamheten var än så länge alltför blygsam för att nämnvärt underlätta gifta kvinnors yrkesverksamhet. Högre utbildning (studentexamen eller mer) innebar högre yrkesintensitet bland kvinnor, men andelen gifta kvinnor med högre utbildning var alltför liten för att ha någon egentlig betydelse. Att det skett ett omslag i den allmänna opinionen bar offentliga utredningar vittnesbörd om. På 1930-talet diskuterades förslag om förbud för gifta kvinnor att förvärvsarbeta, i slutet av 1940-talet sågs gifta kvinnors inträde på arbetsmarknaden med blida ögon.

När Silenstam vände blicken mot efterfrågan på arbetskraft kom konjunktursvängningar och strukturella förändringar i näringslivet in i synfältet. Han fann att endast en liten del av de gifta kvinnornas ökade yrkesintensitet under efterkrigstiden berodde på att de gjort intrång på traditionellt manliga yrkesområden. ”Den övervägande delen av y.i.-ökningen under efterkrigstiden skulle alltså kunna

⁴⁰ Ibid., s. 67.

ses som en 'automatisk' förändring till följd av ändrad struktur i näringslivet och alltså väsentligen sammanhänga med förändringar på efterfrågesidan."⁴¹ Större delen av den ökade yrkesintensiteten bland gifta kvinnor på 1930-talet och hela ökningen 1940–45 kunde tillskrivas det faktum att färre kvinnor var verksamma inom jordbruket.

Silenstam avslutar sin framställning av de gifta kvinnornas yrkesintensitet med en genomgång av efterfrågan och utbud, period för period. På 1920-talet var efterfrågan god och matchades av utbudet tack vare sjunkande barnantal, god löneutveckling och kortare arbetstid. På 1930-talet minskade efterfrågan under depressionen men utbudet visade en fortsatt positiv tendens. Åren 1940–45 rådde stor efterfrågan men utbudet bromsades av att giftermålsfrekvensen och barnafödandet ökade. Den följande femårsperioden kännetecknades av ökad efterfrågan och nu ökade utbudet genom att reallöneökningar och ändrade attityder uppvägde det ökade barnantalet. På 1950-talet var efterfrågan fortsatt hög och utbudet ökade genom ökade reallöner, ökad utbildning, minskat barnantal, förenkling av hemarbetet, attitydförändringar och urbanisering. På 1960-talet, slutligen, innebar den snabba tillväxten stegrad efterfrågan, och utbudet ökade genom ökade reallöner, förenklat hushållsarbete, kortare arbetstid och förändrade attityder.

För att närmare studera förhållandet mellan efterfrågan på arbetskraft och antalet yrkesverksamma delade Silenstam in befolkningen i en grupp som var efterfrågekänslig (yngre och äldre män samt kvinnor) och en grupp som inte var det (övriga män). Han fann ett väntat samband: ju lägre arbetslöshet, desto större yrkesintensitet i den efterfrågekänsliga gruppen. Denna grupp hade alltså karaktär av arbetskraftsreserv.

Efter en konventionell redogörelse för den under ett sekel förda arbetsmarknadspolitiken levererade Silenstam en kort sammanfattning. Under tiden före 1920 ökade arbetskraften i snabbare takt än befolkningen. Bland män berodde den ökade yrkesintensiteten närmast på minskad undersysselsättning, bland kvinnor på att ogifta kvinnor gick ut på arbetsmarknaden. Efter 1920 ökade befolkning och arbetskraft i ungefär samma takt varför andelen yrkesverksamma i befolkningen var konstant. Bland män minskade yrkesintensiteten bland ungdomar genom längre utbildning och bland äldre genom utmönstring ur arbetskraften under 1930-talets depression och förbättrade pensioner under efterkrigstiden. Bland kvinnorna var det främst de gifta som svarade för den ökade förvärvsverk-samheten tack vare stigande löner, minskat barnantal, förändrade attityder och minskat behov av arbetskraft i hemmen. Samtidigt ledde strukturella förändringar i näringslivet till ökad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. "Grovt sett har de

⁴¹ Ibid., s. 73.

gifta kvinnorna bjudit ut sin arbetskraft på marknaden i takt med en av strukturella förändringar betingad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft.”⁴²

Silenstams studie presenterades i ett TT-telegram som från 20 april till mitten av maj 1970 publicerades i närmare 20 dagstidningar.⁴³ I en recension i *Arbetsmarknaden* utdelade SAF-direktören Gunnar Högberg ett gott betyg: ”Det värdefulla i Silenstams undersökning är framförallt att den på ett överskådligt sätt beskriver fundamentala inslag i arbetskraftsutvecklingen och att den enkelt och pedagogiskt analyserar de väsentliga sambanden bakom denna utveckling.”⁴⁴ Den statistiska dokumentationen var omfattande men inte alltför betungande för läsaren. I *Industritjänstemannen* var tongångarna lika positiva. Studien var klagörande, väl dokumenterad, läsvärd och ur de fackliga organisationernas synpunkt givande och intressant.⁴⁵

Även en av de revolutionära fåktare som uppträdde på scenen runt decennieskiftet 1970 hämtade argument från Silenstam. Dick Urban Vestbro gav sig i *Ord & Bild* på den liberala eller borgerliga ”könsrollsrevolutionen” som bara var ”ett instrument för kapitalismen snarare än ett hot mot den” och som måste ersättas av ”en ny revolutionär kvinnorörelse”.⁴⁶ Silenstams studie hade skingrat en del illusioner genom att visa att visa på ”kvinnornas ställning som *buffert* på arbetsmarknaden”.⁴⁷ Vestbro fick svar på tal av Gunnar Fredriksson och Eva Moberg men vek naturligtvis inte en tum utan återkom i Kooperativa Förbundets *Vi* med en replik rubricerad ”Kapitalism = manssamhälle?” i vilken han återigen hänvisade till Silenstam.⁴⁸

Rolf Henriksson tog sig an Silenstams arbetskraftsstudie i *Swedish Journal of Economics*. Han pekade på ett större problem: att det inte fanns någon statistik över den kvinnliga arbetskraften i jordbruket. Han fann den deskriptiva översikten av arbetskraftens utveckling användbar även om den inte bidrog med ny information. Silenstam hade inte heller lyckats analysera perioden före 1920 lika väl som perioden därefter, och att välja 1920 som periodgräns var tveksamt eftersom 1930-talet utgjorde mer av en strukturell brytningstid. På den positiva sidan fanns Silenstams försök att visa på den effektiva efterfrågans betydelse för utvecklingen av arbetskraftsdeltagandet. Betyget blev till slut ett godkänt: ”Despite its limitations on the descriptive side and its rather insignificant analytical achieve-

42 Ibid., s. 96.

43 Se t.ex. *Svenska Dagbladet* (1970d).

44 Högberg (1970b, s. 8).

45 Lewenhagen (1970).

46 Vestbro (1970, s. 402, 405–406).

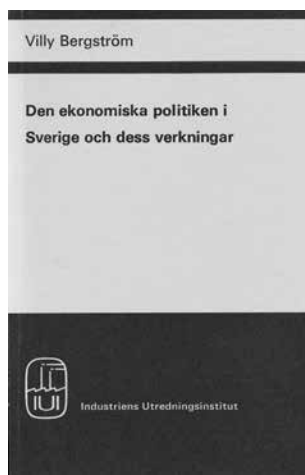
47 Ibid., s. 404.

48 Vestbro (1971).

ments this study is a welcome contribution to an area where much further work is required.”⁴⁹

EKONOMISK POLITIK

Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar var Villy Bergströms licentiatavhandling.⁵⁰ Ekonomisk politik – styrningen av makroekonomin – var det som mest intresserade honom inom nationalekonomin. Det var naturligt, för Bergström var engagerad socialdemokrat hela sitt liv och han såg kunskaper i nationalekonomi som ett redskap för praktisk politisk handling. Lic-avhandlingen består av tre kapitel. Bergström börjar med ett översiktligt svep över politiken från mitten av 1800-talet fram till 1960-talet, går därefter igenom teorin för ekonomisk politik och avslutar med ”ett försök till utvärdering” av politikens verkningar under mellan- och efterkrigstiden.

Villy Bergström.

Källa: Ylva Bergströms arkiv.

Det första kapitlet – avhandlingens längsta – inleds med en översiktlig genomgång av den ekonomiska politik som fördes i Sverige från mitten av 1800-talet och fram till första världskrigets utbrott. I början av perioden karakteriserades Sverige fortfarande av institutioner med rötter i 1700-talet. Det fanns inga förutsättningar att bedriva någon modern penningpolitik. Diskontopolitik låg i framtiden. Riksbankens huvuduppgift var att sköta valutapolitiken. På 1850-talet –

⁴⁹ Henriksson (1971a, s. 270).

⁵⁰ Bergström (1969a).

bankgrundandets årtionde – expanderade emellertid affärsbanksverksamheten. Bergström skildrar hur affärsbankernas verksamhet utvecklades och diversifierades och hur förändringar i regelverket gjorde att Sverige snabbt utvecklade ett för tiden modernt banksystem, där Riksbankens ställning stärktes och affärsbankerna slutligen – 1897 – förlorade rätten att ge ut sedlar. Riksbanken kom gradvis att få ledningen av räntepolitiken och affärsbankerna började följa dess räntesättning. Från 1870-talet utvecklades långivningen från Riksbanken till affärsbankerna. Räntenivån föll under nästan tjugo år, fram till slutet av 1890-talet, vilket underlättade näringslivets investeringsverksamhet, för att därefter åter stiga fram till världskrigets utbrott. Bergström redogör också för de offentliga utgifternas utveckling.

Tonvikten i första kapitlet ligger emellertid på mellan- och efterkrigstiden fram till mitten av 1960-talet. 1920 formulerades målet för penningpolitiken och för konjunkturpolitiken som helhet som en återgång till guldmyntfot vid förkrigsparitet. Guldmyntfoten hade avskaffats efter krigsutbrottet. 1924 återinfördes den och diskontot användes för att upprätthålla den. Vid depressionens utbrott ökade emellertid hemtagningarna till Sverige av banktillgodohavanden i utlandet. Växelkursen utsattes för stark press och till sist beslöt regeringen att överge guldmyntfoten, i september 1931. Målet för penningpolitiken ändrades till att bevara kronans inhemska köpkraft.

Samtidigt lades finanspolitiken om. Den yngre generationen ekonomer, ur Stockholmsskolan – som Bertil Ohlin, Gunnar Myrdal och Erik Lindahl – framförde tankar på konjunkturstimulans via offentliga, lånefinansierade, arbeten och via en mera aktiv roll för staten och den offentliga sektorn. Ökade offentliga utgifter skulle stimulera efterfrågan och motverka depressionen. Statsbudgeten behövde inte – i motsats till vad den konventionella visdomen hävdade – balanseras varje år utan det skulle gå att på lång sikt hålla statens nettoförmögenhet konstant genom att balansera den över konjunkturcykeln.

Betoningen av sysselsättningen fortsatte under efterkrigstiden. Produktion och sysselsättning måste stabiliseras på en hög nivå. Räntenivån skulle hållas låg, för att motverka eventuella tendenser till lågkonjunktur – den s.k. lågräntedoktrinen. Efter hand stod det klart att Sverige inte skulle gå in i någon efterkrigsdepression utan att stabiliseringspolitiken måste inriktas på att bromsa den inflation som följde med full sysselsättning. Bergström redogör för hur i början på 1950-talet en ny penningteori betonade tillgängligheten av lånemedel på utbudssidan i stället för ränteeffekter på efterfrågan. Detta fick genomslag i den praktiska politiken, via till exempel likviditetskvoter och utlåningstak för affärsbankerna, åtgärder som utsattes för stark kritik.

Bergström berör också LO-ekonomernas, främst Gösta Rehns, förslag till

finans- och lönepolitik. Enligt deras resonemang hade den fulla sysselsättningen i Sverige uppnåtts genom en allmänt hög efterfrågenivå, så hög att prisstabiliteten hotades. Den politik de förespråkade gick ut på att staten skulle bedriva efterfrågedämpande politik och att den arbetslöshet som då uppstod på vissa håll skulle motverkas med selektiva åtgärder och rörlighetsstimulerande politik. Ett av de mest framträdande, och mest omdebatterade, inslagen i LO-politiken var den s.k. solidariska lönepolitiken med målsättning att genomföra principen om lika lön för lika arbete oberoende av företagets varierande ”bärkraft”.

Idéerna fick praktiskt genomslag. Efter 1958 lades arbetsmarknadspolitikerna om i den av LO rekommenderade riktningen och 1960 infördes en allmän omsättningsskatt i efterfrågedämpande syfte. Den ekonomiska politiken blev mera selektiv och industriinvesteringarna stimulerades genom att investeringsfonderna släpptes fria. Industrin fick ökat utrymme på kapitalmarknaden. Arbetsmarknadspolitikerna inriktades på att underlätta strukturomvandlingen inom näringslivet.

Såväl penning- som finanspolitiken undergick betydande förändringar under den av Bergström studerade perioden. Under 1920-talet var diskontopolitiken bunden till utrikeshandelns utveckling. Diskontot var högt i början på 1920-talet eftersom man ville pressa ner prisnivån och gå tillbaka till guldmyntfot vid förkrigsparitet. När guldmyntfoten släpptes 1931 sänktes det dock. Riksbanken påverkade emellertid affärsbankerna till att hålla igen på kreditgivningen. Under depressionen lättades kreditmarknaden fram till högkonjunkturåren 1936 och 1937. Likviditeten ökade i ekonomin.

På det finanspolitiska området gällde det att hålla statens nettoförmögenhet konstant. Statsutgifterna minskade under 1920-talet. Budgetbalansdoktrinen upprätthölls t.o.m. 1932/33 innan en period med underbalansering inleddes fram till högkonjunkturåren. Det var dock svårt att se något entydigt mönster. Bergströms slutsats är en smula överraskande:

Vad budgetsaldot beträffar kan vi ... inte tala om något markant omslag i finanspolitiken efter socialdemokratins maktövertagande. Inte heller framstår 1930-talet som underbalanseringarnas årtionde i jämförelse med 1920-talet – underbalanseringarna var snarare större under den sistnämnda perioden. Detta förhållande inger onekligen en viss förvåning med tanke på den intensiva debatt som förts om den nya budgetpolitiken i Sverige både när politiken genomfördes och i efterhand.⁵¹

Penning- och finanspolitiken under efterkrigstiden arbetade i en miljö som skil-

⁵¹ Ibid., s 49.

de sig från mellankrigstidens. 1946 började USA avveckla sin priskontroll. I Sverige fruktade man att detta skulle leda till ökad inflation och revalverade därför kronan gentemot dollarn. Det fick till följd att importen ökade kraftigt, så när Storbritannien devalverade pundet 1949 devalverade Sverige kronan. Penningpolitiken förändrades. Bergström sammanfattar:

Efterkrigstiden inleddes med en oreserverad lågräntepolitik. För att stabilisera räntan tvingades riksbanken till upprepade likviditetetspåspädningar, vilka omöjliggjorde den av det ekonomiska läget påkallade åtstramningen på kreditmarknaden. 1950 inledde riksbanken försök med en regleringspolitik, som dock blev utan framgång. 1952 upprepades försöket, vilket denna gång förde med sig en kortvarig åtstramning. 1955 slutligen hade riksbanken lärt sig att med regleringspolitiska metoder bättre behärska kreditgivningen. Från och med 1955 började dock lågräntepolitiken att avskrivs, vilket påtagligt underlättade riksbankens uppgifter ... [Man skulle] kunna hävda att riksbanken bedrivit en restriktiv penningpolitik och att det penningpolitiska läget successivt stramats åt under efterkrigstiden.⁵²

Från 1958 blev den ekonomiska politiken i Sverige mer konjunkturanpassad. Penningpolitikens flexibilitet ökade och finanspolitiken samordnades med penningpolitiken.

Bergström går också igenom kreditmarknadsstrukturen under mellan- och efterkrigstiden. I takt med att finanspolitiken blev mer expansiv under 1930-talet dominerade staten under ett par år obligationsmarknaden men betalade snabbt tillbaka när konjunkturen förbättrades. Byggnadsindustrin dominerade kreditmarknaden redan på 1920-talet och under det följande decenniet ökade dess dominans tack vare ökat bostadsbyggande. Industrins upplåning från affärsbankerna minskade i sin tur från 1920-talet till följd av obligations- och aktieemittering och omfattade vinstnedplöjning.

Under 1950-talet ökade den statliga andelen av lån via kreditmarknaden för att under 1960-talet gå tillbaka, medan kommunernas andel ökade. Staten prioriterade bostadsbyggandet. Mellan 1958 och 1965 ökade också näringslivets andel av kreditströmmen.

De statliga utgifternas andel av BNP uppvisade, med undantag för 1920-talet, en stigande trend över hela mellan- och efterkrigstiden, med en kraftig puckel under krigsåren. Under efterkrigstiden växte denna andel från 22 procent 1946 till nästan 40 procent tjugo år senare. Skattesystemet genomgick i sin tur ett antal reformer med början 1919, då en progressiv skatteskala infördes, aktieutdelningar gjordes skattepliktiga även i den kommunala beskattningen och aktiebolagen fick betala en s.k. B-skatt på fonderade vinstmedel. I början av 1930-talet ökade

⁵² Ibid., s. 52

skattetrycket eftersom de ökande offentliga utgifterna måste finansieras. 1938 var det dags för en ny reform där bolagsskatten gjordes proportionell mot vinsten och fria avskrivningar på maskiner och inventarier infördes. 1947 skärptes progressiviteten i inkomstbeskattningen. 1955 avskaffades den fria avskrivningsrätten. 1960 infördes en allmän omsättningsskatt och 1963 blev det möjligt att använda investeringsfonderna selektivt med avseende på region och företag. Under perioden 1930–65 ökade det totala skatteuttaget stadigt i förhållande till BNP.

Under depressionsåren lades arbetsmarknadspolitiken och socialpolitiken om i syfte att skapa sysselsättning för de arbetslösa via beredskapsarbeten, dvs. statliga investeringar som förr eller senare skulle tillåtas expandera när arbetslösheten var hög. Utgifterna för pensioner och transfereringar till barnfamiljer ökade. Jordbrukspolitiken inriktades på att öka böndernas inkomster på konsumenternas bekostnad. Byggsektorn reglerades genom obligatoriska byggnadstillstånd, vilket bidrog till att hålla tillbaka byggnadsverksamheten, och hyresmarknaden reglerades under krigsåren, en reglering som blivit bestående och som skapat efterfrågeöverskott på bostadsmarknaden. 1948 skapades ett centralt ämbetsverk för arbetsmarknadspolitiken, Arbetsmarknadsstyrelsen, och politiken inriktades på rörlighetsbefrämjande åtgärder i syfte att bekämpa både arbetslöshet och brist på arbetskraft.

I bokens andra kapitel presenterar Bergström den teoretiska modell han använder för att utvärdera effekterna av den ekonomiska politiken i Sverige under mellan- och efterkrigstiden. Modellen baseras på två centrala begrepp: den totala efterfrågan och ekonomins produktionskapacitet (den högsta möjliga produktionen givet ekonomins faktorutrustning). Bergström antar att BNP under perioder med arbetslöshet bestämdes från efterfrågesidan men under perioder med hög sysselsättning var det produktionskapaciteten som var avgörande. Syftet med modellen var att analysera den förda ekonomiska politikens effekter på BNP, sysselsättning och efterfrågetryck.

Åtta olika förändringar diskuteras: (1) omfördelning av nationalinkomsten mellan privat och offentlig sektor, (2) förändring av vad Bergström kallar den offentliga sektorns budgetbalans, definierad som den offentliga sektorns andel av nationalinkomsten eller skatteintäkternas andel av nationalinkomsten, (3) omfördelning mellan investeringar och konsumtion inom den offentliga sektorn, (4) förändring av skatteuttagets fördelning mellan hushåll och företag, (5) förändring av skatteuttagets fördelning mellan direkta och indirekta skatter, (6) förändring av penningmängden i förhållande till BNP, (7) förändring av regleringar som likviditetskvoter och utlåningstak, (8) ändringar av statsskuld förvaltningen ej relaterade till penningutbudet.

Den modell Bergström använder sig av är en traditionell keynesiansk makromo-

dell där tretton olika variabler bestäms: nationalinkomsten, hushållens disponibla inkomster, de privata investeringarna, den offentliga sektorns utgifter, importen, det totala skatteuttaget, dess fördelning mellan företag och hushåll, fördelningen mellan direkta och indirekta skatter inom hushållen, kapitalstocken och dess förändring och, slutligen, den totala sysselsättningen. Exporten är exogent given.

Den teoretiska modellen används till att algebraiskt härleda hur förändringar i olika ekonomisk-politiska parametrar påverkar politikens målvariabler: nationalprodukten, sysselsättningen och efterfrågan. I det sista kapitlet kopplas så modellen samman med de observerade ekonomisk-politiska förändringarna i Sverige under mellan- och efterkrigstiden. 1920- och 1930-talet skilde sig åt, fast mindre än man skulle kunna tro:

Under 1920-talet stimulerades inte ekonomin av en växande offentlig sektor och den valutapolitiska målsättningen framtvungade en restriktiv penningpolitik medan 1930-talet medförde en expansiv utgiftspolitik från den offentliga sektorn och en likaledes expansiv penningpolitik. Denna jämförelse, vilken alltså utfaller så att 1930-talets politik visar sig ha varit mer expansiv än 1920-talets, bör modifieras med hänsyn till att investeringsandelen av de offentliga utgifterna föll under 1920-talet, vilket stimulerade sysselsättningen, medan den steg under 1930-talet, vilket minskade sysselsättningen. Likaså bör den modifikation nämnas att skattepolitikens omläggning mot en större andel för de indirekta skatterna under 1930-talet minskade nationalprodukten och sysselsättningen. Dessa två modifikationer torde [emellertid] inte förta det allmänna intryck[et] ...⁵³

Andra världskriget ledde till en övergång till full sysselsättning till följd av en ökning av den offentliga sektorns andel av BNP och av sektorns utgiftsoverskott, vilket i sin tur framtvungade regleringar för att hålla tillbaka den privata efterfrågan och bereda utrymme för de offentliga aktiviteterna. Under efterkrigstiden fortsatte den offentliga sektorn sin expansion. Utgiftsoverskottet ökade fram till 1958. Gradvis försköts balansen från konsumtion till investeringar. Produktionskapaciteten i ekonomin ökade. Expansionen ökade också efterfrågetrycket.

Perioden efter 1958, däremot medförde en minskning av utgiftsoverskottet ... kapacitetstillväxten steg och efterfrågetrycket minskade. Omläggningen av skattefördelningen efter 1957 med ökad andel för hushållssektorn av totala skatteuttaget skapade ökat utrymme för den privata sektorns investeringar, så att kapacitetstillväxten höjdes. Vidare ledde den nämnda omfördelningen till ett ökat efterfrågetryck.⁵⁴

⁵³ Ibid., s. 112.

⁵⁴ Ibid., s. 122.

De direkta skatterna ökade i förhållande till de indirekta fram till 1957, vilket resulterade i minskad kapacitetstillväxt och ökat efterfrågetryck. Därefter ökade de indirekta skatterna i förhållande till de direkta, vilket ledde till ökad kapacitetstillväxt och minskat efterfrågetryck. Penningpolitiken var åtstramande 1954–58, vilket i sin tur verkade sänkande på efterfrågetrycket, och expansiv därefter, vilket ökade efterfrågan.

Bergström fastslår en grundläggande skillnad mellan perioderna 1946–54 och 1954–58 å ena sidan och åren 1958–65 å den andra:

Under de första två delperioderna bedrevs politiken så, att produktionskapaciteten bromsades och efterfrågetrycket ökade. Den andra perioden skiljer sig från den första huvudsakligen genom att penningpolitiken under den andra perioden höll tillbaka efterfrågetrycket. Under den sista delperioden inträffade parameteromläggningar, som stimulerade kapacitetstillväxten, samtidigt som en viss omfördelning inträffade mellan penning- och finanspolitiken. Finanspolitiken blev mer restriktiv än tidigare medan penningpolitiken blev lättare.⁵⁵

Bergström avslutar sin genomgång av den svenska ekonomiska politiken under mellan- och efterkrigstiden med att berömma hur den hade skötts:

Både för mellankrigstiden och efterkrigstiden kan vi ... konstatera en tendens hos statsmakterna mot tillvänjning: under mellankrigstiden lärde man sig så småningom att bedriva en expansiv politik emot arbetslösheten och under efterkrigstiden har man lärt sig att kombinera handlingsparametrarna på ett ur balans- och tillväxtskympunkt alltmer positivt sätt.⁵⁶

Villy Bergströms bok om den svenska ekonomiska politiken fick en kritisk ”dubbelrecension” i *Swedish Journal of Economics*, av Rolf Henriksson och Johan Myhrman.⁵⁷ Henriksson saknade en diskussion av betalningsbalansen och tyckte att för mycket utrymme ägnades åt tiden från första världskriget till 1960-talet. Bokens deskriptiva del tillförde inte mycket ny information. Budgetpolitiken borde ha redovisats mer i detalj. I diskussionen av skattebördans fördelning mellan företag och hushåll användes enbart statistik för aktiebolag. Bergström betecknade 1933 års budget, med dess underbalansering, som en vattendelare i finanspolitiken, men Henriksson framhöll att målen för politiken inte hade ändrats vid denna tid. Prisstabiliteten sågs fortfarande som viktigare än sysselsättningen. Han tyckte att Bergströms modelltekniska analys var alldeles för konventionell. Det

⁵⁵ Ibid., s. 122–23.

⁵⁶ Ibid., s. 123.

⁵⁷ Henriksson (1971c), Myhrman (1971).

som användes var en statisk jämviktsmodell som inte gick att tillämpa på situationer som karakteriserades av ledig kapacitet och i diskussionen av situationer med efterfrågeöverskott och fullt kapacitetsutnyttjande tvingades författaren ändra modellspecifikationen genom att ta bort investeringsfunktionen för att undvika att modellen överbestämdes, men detta ledde i sin tur till att de penningpolitiska parametrarna försvann, eftersom de kom in i modellen just via investeringsfunktionen. Modellen var vidare tillämplig endast på kort sikt eftersom priserna i ekonomin antogs vara givna. Detta gjorde det omöjligt att få till stånd en tillfredsställande behandling av utrikeshandeln och betalningsbalansen.

Henriksson vände sig också mot Bergströms kontrafaktiska antaganden. Alternativet till den förda politiken var hela tiden en situation där de parametervärden som existerade vid en periods början förblev oförändrade under perioden. Henriksson tyckte att det vilade något blint och mekanistiskt över detta angreppssätt. Sammanfattningsvis hävdade han att Bergström hade gjort fel i att använda en enda modell för att analysera vitt skilda situationer. Hans studie var djupt otillfredsställande. Det var inte mycket som fann nåd inför Henrikssons ögon. Dock berömde han Bergström för att ha gjort en historisk studie och såg gärna fortsatta ansträngningar på den inslagna vägen.

Johan Myhrman koncentrerade sin kritik på Bergströms behandling av penningpolitiken. Bergström hade hävdad att Riksbankens uppgift var att reglera penningmängden i förhållande till nationalinkomsten, men den senare var en endogen variabel. Så det var omöjligt. Dessutom hade Myhrman själv visat att Riksbanken inte ägnat någon uppmärksamhet åt penningmängden under efterkrigstiden. Bergströms penningpolitiska diskussion var i grunden begränsad till förändringar av pengarnas omloppshastighet, utanför den modell han själv satt upp, men det tyckte Myhrman var en farlig metod eftersom omloppshastigheten var en endogen variabel som påverkas av utbudet och efterfrågan på pengar. Han saknade hänvisningar till de studier av omloppshastighet som gjorts av amerikanska ekonomer och de studier som Erik Lundberg och Assar Lindbeck gjort av penningpolitik. Slutligen efterlyste Myhrman ett explicit kriterium för Bergströms val av definition av penningmängden.

DET SAMLADE MOTTAGANDET AV TILLVÄXTSTUDIERNAS

När Lundbergs, Ohlssons och Bergströms studier lanserades i februari 1970 uttalade sig Bentzel i *Svenska Dagbladet*: ”Jag skall senare skriva en sammanfattning på de inalles sex [sic] utredningar, som görs i den svenska serien. Arbetet skall vara klart ungefär samtidigt i de olika länderna och därefter skall de två USA-forskarna [Abramovitz och Kuznets] sammanställa materialet i en bok, som trycks på

engelska.”⁵⁸ TT:s relativt utförliga redovisning av studierna publicerades i ett dusin dagstidningar.⁵⁹

Kapitalbildning och utrikeshandel i Sverige i tre nya IUI-böcker

Ystads Allehanda 17 februari 1970.

De tre böckerna recenserades i klump i flera tidskrifter. I *Arbetsgivaren* hette det att Bergströms studie var lättläst och intressant och Ohlssons frågeställningar rykande aktuella.⁶⁰ I *Bedriftsøkonomen* behandlades alla fem IUI-studierna på ett bräde av signaturen ASS, som var särskilt förtjust i Ohlssons arbete:

Det er fundamentale problemstillinger som blir tallmessig avklaret i denne avhandlingen, problemstillinger som ikke minst under debatten om Sveriges tilnærming til Fellesmarkedet og andre markedsblokker er brennende. Vi føler dypt savnet av lignende studier i Norge, men dette svenske arbeidet gir meget som har verdi også på denne siden av Kjølen.⁶¹

ASS tyckte att Bergströms undersökning var ”kan hende den løseste av de fem”, men samtidigt den som mest appellerade till aktuella frågor, och avslutade med att berömma IUI för att ha presenterat ”et verdifullt håndbibliotek”.⁶²

För den mest grundliga genomgången av de fem IUI-volymererna svarade Ernst Söderlund, professor i ekonomisk historia vid Stockholms universitet. Han publicerade två recensioner om sammanlagt sju dubbelspaltiga sidor i *Statistisk Tidsskrift*. Den första recensionen behandlade Lundberg, Bergström och Ohlsson. Söderlund reagerade mot att författarna inte hade beaktat standardverk av ekonomihistoriker som Jörn Svensson, Arthur Attman och Lennart Jörberg. Han ägnade en hel del uppmärksamhet åt ”sprödheten” i äldre statistiska serier. ”Alla de tre författarna har dock varit försiktiga både i sin behandling av de statistiska serierna och i sina slut-

⁵⁸ *Svenska Dagbladet* (1970c). Reportern hade uppenbarligen missuppfattat Bentzel, eftersom den sjätte volymer skulle sammanfatta de fem utredningarna.

⁵⁹ Se t.ex. *Göteborgs-Posten* (1970).

⁶⁰ Högberg (1970a).

⁶¹ ASS (1970a, s. 426).

⁶² *Ibid.*, s. 427.

satser ...”⁶³ Däremot var han kritisk mot författarnas allmänna översikter av de olika periodernas utveckling. Den kunskapen tycktes i vart fall hos Lundberg och Ohlsson vara hämtad från Heckschers 30 år gamla *Svenskt arbete och liv*.⁶⁴

Om Lundberg hade Söderlund inga kryddstarka formuleringar att komma med, men Bergström och Ohlsson fick såväl ris som ros. Om Bergströms översikt av den ekonomiska politiken hade han följande att säga: ”Bortsett från det avsnitt som behandlar förkrigstiden och där antalet felaktiga uppgifter och mindre lyckade formuleringar är påfallande stort, ger kapitlet en både god och nyttig sammanfattning av den relevanta litteraturen med ett och annat inslag av författarens egna reflexioner.” Analysen av konsekvenserna av politikomläggningar var ”väl och klart genomförd”.⁶⁵ Även Ohlssons inledande ekonomisk-historiska översikt uppvisade ”helt onödiga fel och inte minst onödiga förmodanden rörande förhållanden om vilka uppgifter kan hämtas i litteratur och lättillgänglig statistik”. ”Av helt annan kvalitet är de följande kapitlen där Ohlsson rör sig på områden som han känner till och med metoder som han behärskar.”⁶⁶ Söderlunds dom över de ekonomisk-historiska översiktskapitlen, särskilt Ohlssons, var hård:

Reflexionen inför halvpopulära ekonomisk-historiska sammanfattningar med brister som uppenbart beror på okunnighet eller missaktning för publicerade forskningsresultat kan för min del inte bli någon annan än att det hade varit bättre om dessa avsnitt med deras i så många stycken svagt underbyggda kausalresonemang inte hade publicerats.⁶⁷

Söderlunds recension av Åbergs och Silenstams studier inflöt inte förrän 1972. Inför Åberg var han närmast översvallande:

[Ett] referat av författarens inledningskapitel kan inte göra detta rättvisa. Det är fullständigt klagörande men samtidigt så koncentrerat att knappast ett ord tycks kunna undvaras. Det borde därför egentligen återges in extenso. Samma förebildliga klarhet karakteriserar också redogörelsen för modellen för beräkning av produktionsfaktorerna i ... appendix A. Kap. 2 ger en likaledes koncentrerad översikt över produktionens utveckling. Till skillnad från de tre författare vilkas arbeten behandlades i ... den tidigare recensionen håller sig Åberg strängt till statistiskt belagda fakta, och hans framställning saknar helt de amatörmässiga ekonomisk-historiska inslag som där kritiserades.⁶⁸

63 Söderlund (1970, s. 423).

64 Heckscher (1941).

65 Ibid., s. 424.

66 Ibid., s. 424–425.

67 Ibid., s. 425.

68 Söderlund (1972, s. 79).

Söderlund önskade därför ”att Åbergs arbete bleve mönsterbildande när det gäller kompetent behandling av det statistiska materialet, klar presentation av resultaten och kringsynthet i diskussionen av kausalsammanhang”.⁶⁹

Silenstam hade haft en lättare uppgift än de övriga författarna eftersom befolkningsstatistikens brister var mycket bättre kända än den ekonomiska statistikens. En svaghet i hans studie, som han förvisso var medveten om, och som Rolf Henriksson hade påpekat i sin recension, var att kvinnliga medhjälpande medlemmar i familj jordbruket inte var medräknade bland de yrkesverksamma. En underskattning av antalet yrkesverksamma kvinnor i jordbruket innebar, när dessa sökte sig ut på arbetsmarknaden, att ökningen av kvinnornas andel av antalet yrkesverksamma överskattades. Söderlunds slutomdöme om Silenstams studie var ändå positivt: ”Som helhetsomdöme kan sägas att Silenstam har åstadkommit en både lästlät och på många punkter klagörande bok, som visserligen inte ger många nya resultat men som på ett lättillgängligt sätt systematiserar kända fakta och numeriskt preciserar åtskilliga mindre väl kända tillstånd och utvecklingslinjer.”⁷⁰

EN SJÄTTE BOK?

Vid ett styrelsemöte i början av 1970 hade Lars Nabseth, som vi inledningsvis noterat, konstaterat att det stora forskningsprojektet om ekonomisk tillväxt i Sverige var i det närmaste klart. Det ”återstod endast att skriva en sammanfattning av de fem delstudierna”. Därefter skulle översättning till engelska och publicering ombesörjas av initiativtagarna till projektet, Moses Abramovitz och Simon Kuznets vid Social Science Research Council i USA. Den sammanlagda kostnaden för de fem studierna hade uppgått till 663 000 kronor varav amerikanerna bidragit med 100 000 kr.⁷¹

I verksamhetsberättelsen för 1969 heter det att ”[d]et gångna verksamhetsåret har från publiceringssynpunkt varit det mest omfattande i institutets nu trettioåriga historia”, framför allt beroende på att tillväxtprojektet förts i hamn.⁷² Nu gällde det att sammanfatta de fem volymerna. Den uppgiften ålåg Ragnar Bentzel: ”Institutet planerar att utge en sjätte bok innehållande en sammanfattande analys och en presentation av undersökningens huvudresultat. Detta arbete utförs av professor Ragnar Bentzel, som också står som ledare för hela undersökningsprojektet.”⁷³

Moses Abramovitz hade redan hösten 1969 skrivit till Bentzel och förhört sig

69 Ibid., s. 80.

70 Ibid., s 81.

71 *Protokoll* (1970, s. 2).

72 IUI (1970, s. 3).

73 Ibid., s. 21.

om hur det gick med färdigställandet av den svenska studien. De fem monografierna skulle sammanfattas i en volym till vilken Bentzel skulle skriva en introduktion samt en summerande analys. Abramovitz sade sig vara angelägen om att få detta gjort så snart som möjligt eftersom Stanford University Press låg på för att påbörja arbetet med översättning och publicering. Simon Kuznets var också angelägen om att få materialet eftersom han var redo att börja arbeta på en volym som skulle summera hela projektet och därför behövde en engelskspråkig version av det svenska bidraget.⁷⁴ Det skulle emellertid visa sig att Bentzel i Abramovitz värld blev motsvarigheten till Godot.

I verksamhetsberättelsen för 1970 upprepades löftet om en sammanfattning: ”Vad som nu återstår är en sammanfattande analys av utvecklingen. Den grundläggande frågan för denna analys är följande: Vilka har de tillväxtskapande krafterna varit och hur har intensiteten i dessa varierat från tid till annan?” Särskilt viktigt var det att få en förklaring till den unikt snabba tillväxttakten under 1960-talet. ”Att få den frågan belyst är högst angeläget, eftersom svaret därpå rimligen bör ge åtminstone en del av svaret på frågan vad vi skall tro om den framtida ekonomiska utvecklingen i vårt land och hur vi skall handla för att styra vår ekonomi i önskad riktning.”⁷⁵ Man kan notera den förskjutning av intresset som ägt rum. År 1967 stod den unika mellankrigstiden i centrum, tre år senare det unika 1960-talet.

Därefter redovisades år efter år i verksamhetsberättelserna ”Svensk ekonomisk tillväxt” som projekt under arbete med Bentzel som utredare. Tiden gick och frågan om den svenska ekonomiska utvecklingen besvarades av verkligheten: den gick i helt andra banor än på 1960-talet. Verksamhetsberättelsen för 1979 hade följande att förmedla:

En sammanfattande analys av materialet pågår. Bl a har en enkel årgångsmodell konstruerats med vars hjälp den ekonomiska utvecklingen i Sverige under perioden 1870–1975 kan analyseras. En del av de erhållna resultaten har redan publicerats, och ytterligare en del presenteras i den volym som institutet avser att publicera från det symposium som IUI anordnat med anledning av hedersordförandens, Tekn dr Marcus Wallenbergs, 80-årsdag.⁷⁶

Årgångsmodellen hade presenterats vid ett IUI-symposium 1977 och bidragen därifrån publicerades året därpå. Det var dock knappast mer än tidsperioden 1870–1975 som hade med tillväxtprojektet att göra; i varje fall nämndes inget av de fem arbeten som publicerats ett årtionde tidigare.⁷⁷

74 Brev från Abramovitz till Bentzel 10 november 1969.

75 IUI (1971, s. 24, 26).

76 IUI (1981, s. 75).

77 Bentzel (1978).

Under 1980 publicerades som utlovats en uppsats av Bentzel om ”Svensk ekonomisk tillväxt 1870–1975” i en volym med uppsatser från IUI-symposiet till Marcus Wallenbergs 80-årsdag i oktober 1979.⁷⁸ Här gav han (med hjälp av sin årgångsmodell) en historisk översikt av den svenska ekonomiska tillväxten från 1870 och framåt, men någon regelrätt sammanfattning av tillväxtprojektet kan man ändå inte tala om. Bentzel hänvisade till Silenstams, Åbergs och Ohlssons arbeten men inte, i varje fall inte explicit, till arbetena av Bergström och Lundberg.⁷⁹

Tidens gång hade gjort att tillväxttakten under 1960-talet framstod som mer unik vid 1970-talets slut än den hade gjort vid dess början. Frågan var förstås vad som var unikt och vad som var normalt. Bentzel hänvisade till olika uppfattningar om den saken. Vissa (t.ex. Assar Lindbeck) menade att 1950- och 1960-talen var normala och att 1970-talet utgjorde ett undantag, andra (t.ex. Moses Abramovitz) att 1970-talet var normalt och att 1950- och 1960-talen hade utgjort undantag. Bentzel angav en rad skäl till att den sistnämnda tolkningen hade fog för sig: Tillväxten på 1950- och 1960-talet hade varit exceptionell tack vare Europas och Japans upphämtning efter kriget, överföring av arbetskraft från jordbruk till industri, rörlighet på arbetsmarknaden, den internationella handelns liberalisering (EG, EFTA, tullsänkningar) och billig olja. Här kunde Bentzel inte motstå frestelsen att betona att man vid IUI hade förutsett vad som komma skulle: ”Att den svenska ekonomiska tillväxten skulle bli mindre under 1970-talet än under 1960-talet har sedan länge stått klart. Den tesen drevs redan i 1965 års långtidsutredning och sedan såväl i 1975 års långtidsutredning som i IUI:s långtidsbedömning från 1976.”⁸⁰ I sin uppsats höll Bentzel dock kvar vid det syfte som formulerats i verksamhetsberättelsen ett årtonde tidigare:

Riktningen för den analys som görs är ... att frambringa sådan kunskap som kan bidra till en förbättring av möjligheterna att bedöma den framtida utvecklingen. Särskilt intresse kommer därför att riktas mot sådana händelser som på det ena eller det andra sättet påverkat produktionspotentialens utveckling och i det sammanhanget blir den ovan diskuterade frågan om 1960-talets höga tillväxttakt är ett ”historiskt” unikum eller inte, en central fråga.⁸¹

Bentzel konstaterade att den svenska ekonomins tillväxtpotential successivt hade minskat under de senaste decennierna och avslutade med att ange några modellalternativ för det svenska näringslivets tillväxt fram till 1985.

78 Bentzel (1980).

79 Bergström (2009) ger en sammanfattning och bedömning av Bentzels uppsats.

80 Bentzel (1980, s. 162).

81 Ibid., s. 163.

Det blev alltså långt om länge en fyrtiosidig uppsats om den svenska ekonomiska tillväxten i ett sekellångt perspektiv. Hoppet om att det skulle bli något mer levde emellertid kvar. Projektet figurerade i verksamhetsberättelserna under hela 1980-talet även om formuleringarna kom att handla om årgångsmodellen snarare än om tillväxtvolymerna. Projektet försvann slutligen ur projektkatalogen för verksamhetsåret 1989–90. Den sjätte boken såg aldrig dagens ljus.⁸²

En avslutande fråga är vilken betydelse det stora tillväxtprojektet har fått i modern svensk ekonomisk historieskrivning. De båda dominerande moderna böckerna om Sveriges ekonomiska historia är Lennart Schöns *En modern svensk ekonomisk historia* och Lars Magnussons *Sveriges ekonomiska historia*.⁸³ Hos Schön nämns inget av de fem arbeten som ingick i tillväxtprojektet, hos Magnusson förekommer referenser till Bergström, Ohlsson och Åberg. Måhända kan skillnaden mellan Schön och Magnusson förklaras av den förres hemvist i Lund och den senares i Uppsala eftersom tillväxtprojektet hade sitt ”säte” vid Uppsala universitet.

82 En intressant detalj i sammanhanget: Simon Kuznets fick 1971 ”nobelpriset” i ekonomi. Ragnar Bentzel var då sekreterare i priskommittén ...

83 Schön (2000); Magnusson (2016).

KAPITEL 5

BRANSCHSTUDIER I: GODSTRANSPORTER OCH VARV

Hösten 1967 offentliggjordes en överenskommelse om att SAF och Industriförbundet å ena sidan och Finansdepartementet å den andra beslutat skjuta till pengar för att IUI skulle kunna genomföra strukturstudier utöver dem som bekostades av institutets normala budget. Inom den utökade ramen kunde en satsning ske på de redan pågående undersökningarna om skogsindustrin och fusioner. Därutöver kunde nya studier inledas om lågprisimporten, verkstadsexporten och en prövning av om de i långtidsutredningen redovisade utvecklingstrenderna för industrin 1963–70 fortfarande var aktuella.¹ Under 1968 planerades undersökningar om verkstadsindustrin och aktuella branschfrågor. För att planera och samordna denna verksamhet hade John Ekström anställts. Vi återkommer till flera av dessa projekt senare. Detta och följande kapitel ägnas åt branschstudier-na.

GODSTRANSPORTER

IUI hade på 1950- och 1960-talet publicerat ett par större undersökningar av transportväsendet: Carl Wilhelm Petris *Svenskt transportväsende 1952* och Lars Kritz *Lastbilstransporter i Sverige 1950–61* 1963.² Kritz utkom 1966, efter två månaders studiebesök i London finansierat av ett resestipendium från SJ, med en liten skrift om *Godstransportutvecklingen i Storbritannien*,³ en bok som väckte uppmärksamhet främst genom att sätta sökljuset på ett nytt fenomen, containertåg eller *linertrains*, långa tågsätt avsedda för containers tillsammans med speciella terminaler för snabb omlastning från tåg till bil och tvärtom.⁴ I *Industriförbundets Tidskrift* betygsatte Britt-Marie Bystedt skriften som en utmärkt sammanfattning

¹ IUI (1968) och *TCO-Tidningen* (1967).

² Petri (1952) och Kritz (1963).

³ Kritz (1966).

⁴ Dagstidningar: se t.ex. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1966) och *Göteborgs-Posten* (1966). Tidskrifter: *Aktuell Ekonomi* (1966), Hammarström (1967), *Järnvägen* (1967), *Åkeriföretagaren Transportören* (1967) och Johans (1967).

och jämförelse mellan svensk och engelsk transportutveckling. Hon konstaterade att transportfrågorna i England, efter nationalisering och sedan avnationalisering, var en politisk stridsfråga på ett annat sätt än i Sverige.⁵ Även i *Moderna Transporter* hette det att det ständiga hotet om en ny nationalisering av transportmarknaden kunde ha hämmat nyetableringsviljan inom den brittiska åkerinäringen.⁶ Signaturen A.S.S. i *Bedriftsøkonomen* hade som alltid en kvick slutkläm: ”Småskriftet gir en bekræftelse på at en klok utforming av samferdselspolitikken basert på økonomiske prinsipper kan spare samfunnet for enorm sløsing av økonomiske ressurser og lette de offentlige budsjetter betydelig. Men det visste kanskje mange på forhånd?”⁷

Lars Kritz.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Kritz återkom 1968 med en studie om *Godstransporternas utveckling i Sverige 1950–66 med utblick mot 1980*.⁸ Han inledde med ett kapitel om transporternas fördelning på lastbilar och järnvägar och konstaterade att godstransporterna i Sverige ökat från 15 till 36 miljarder tonkilometer mellan 1950 och 1966, eller med 5,5 procent om året, i samma takt som industriproduktionen, men betydligt snabbare än BNP. Lastbilstransporterna hade ökat med hela 12 procent, järnvägs-transporterna med blott 3 procent per år. Lastbilarnas andel av transportarbetet

⁵ Bystedt (1967).

⁶ *Moderna Transporter* (1967).

⁷ A.S.S. (1967, s. 457). Nabsæth (1967b) anlade vid denna tid synpunkter på fordonsbeskattningen. Han menade (s. 67) att kostnadsskatter ”leder till snedvridningar vid val mellan olika produktionsformer och vid konkurrens med utländska företag och bör enligt min mening så långt möjligt undvikas”.

⁸ Kritz (1968).

hade därmed ökat från 20 procent 1950 till 50 procent 1966 medan järnvägarnas andel minskat från 57 till 40 procent. För lastbilstrafiken sänkades årliga uppgifter; Kritz hade gjort uppskattningar för åren 1950, 1961 och 1966. Inte heller fanns uppgifter om lastbilstransporternas uppdelning på olika varuslag men den snabba tillväxten förmodades främst ha gällt gods av typen byggnadsmaterial, grus, schaktmassor, skogsprodukter och olja. Nästan alla järnvägstransporter, men bara en femtedel av lastbilstransporterna, utgjordes av fjärrtrafik (mer än 100 kilometer). Under 1966 var medeltransportlängden för järnvägar 260 kilometer och för lastbilar 40 kilometer. Mellan 1950 och 1966 beräknades det genomsnittliga priset per tonkilometer för yrkesmässig lastbilstrafik ha sjunkit från 23 till 18 öre (minskningen gällde helt och hållet lokal trafik medan fjärrtrafiken hade svarat för en prisökning) och priset för järnvägstrafik ha ökat från 6,6 till 9,6 öre.

Det andra kapitlet handlade om lastbilstransporternas utveckling. Antalet lastbilar hade ökat från 85 000 år 1950 till 133 000 år 1966, mycket långsammare än antalet personbilar, vilket innebar att lastbilarnas andel av fordonsflottan minskat från 25 till 6 procent. Fordon med stor lastkapacitet och släpvagnar hade emellertid ökat snabbt. Medan antalet lastbilar ökat med 2,8 procent per år hade den totala lastkapaciteten ökat med 6,6 procent årligen. Lastbilstransporterna hade ökat från 3 miljarder tonkilometer 1950 till 18 miljarder 1966. Tillväxten berodde på såväl ökad godsmängd som ökade transportavstånd. Kritz gick igenom lastbilstransporternas fördelning på regioner, på yrkesmässig och icke yrkesmässig trafik och på fjärr- och lokaltrafik. Även om lokaltrafiken utgjorde den helt dominerande delen av lastbilstransporterna hade den yrkesmässiga fjärrtrafiken ökat snabbt. Från några av de dominerande företagen på området, Bilspedition och ASG, hade Kritz fått uppgifter om trafikens lokala fördelning. Detta material kunde han redovisa i form av ett antal kartor på samma sätt som han gjort i undersökningen från 1963 och som då hade väckt betydande uppmärksamhet.

I tredje kapitlet jämförde Kritz prognoserna för godstrafiken i 1958 års vägplan med den faktiska utvecklingen. Prognosen om att transportarbetet skulle landa på 25–30 miljarder tonkilometer år 1965 hade överträffats av den faktiska utvecklingen: 33 miljarder. Skillnaden mellan prognos och utfall var särskilt stor i fråga om lastbilstransporterna: prognos 10–13 miljarder tonkilometer, utfall 16 miljarder.

Mot bakgrund av denna jämförelse mellan prognos och utfall kunde Kritz i slutkapitlet göra några kalkyler om den framtida utvecklingen. De byggde på bedömningarna av industriproduktionens och bruttonationalproduktens tillväxt i 1965 års långtidsutredning. Utifrån industriproduktionens ökning borde det totala transportarbetet öka från 36 miljarder tonkilometer 1966 till 79 miljarder

1980, utifrån BNP-ökningen till 87 miljarder. Kritz fann den lägre siffran mest realistisk. Den innebar ändå att ökningen skulle bli något kraftigare framöver (6 procents årlig ökning 1970–80) än den tidigare varit (5,5 procent 1950–66). Om järnvägstransporterna ökade i samma takt som under hela efterkrigstiden skulle lastbilarnas andel av transportarbetet öka från 50 procent 1966 till 70 procent 1980. Om järnvägstransporterna ökade något snabbare, som de hade gjort under 1960-talet, skulle lastbilarnas andel öka till 63 procent. Utslagsgivande faktorer var produktivitets- och prisutvecklingen inom lastbils- och järnvägstrafik, vilken bland annat påverkades av vägnätets kvalitet (bärighet) och den statliga transportpolitiken (fordons- och drivmedelsskatter, väginvesteringar m.m.). Kritz betonade emellertid den stora osäkerhet som vidlådde kalkylen beroende på utvecklingen av dels industriproduktionen, dels transportarbetets relation (elasticitet) till industriproduktionen.

Kritz har i efterhand betygsatt sin studie med att ”den inte var ett mästerverk men ett gott hantverk” och om framtidsprognosens träffsäkerhet skriver han: ”Inte särskilt bra.”⁹ När studien publicerades befann sig Kritz vid ett interdisciplinärt forskningsinstitut, Transportation Center, vid Northwestern University i Evanston strax norr om Chicago. Under sin vistelse i USA hann han gå igenom en stor mängd litteratur om regleringars roll inom transportpolitiken. ”Detta var i själva verket starten för min doktorsavhandling”, konstaterade Kritz i bakspeglarna.¹⁰ Doktorsavhandlingen om *Transportpolitiken och lastbilarna: En studie av regleringar och deras effekter* lades fram vid Uppsala universitet 1976.¹¹

KRITZ I AMERIKA

Låt oss innan vi uppmärksammar mediernas reaktion på Kritz arbete ta vägen om Evanston, Illinois. Kritz hade i januari 1967 kontaktat chefen för Northwestern University Transportation Center, professor William Garrison, med förfrågan om han kunde tillbringa det akademiska året 1967–68 vid centret. Kritz var vid tillfället 32 år, hade en fil.lic. och hade varit verksam vid IUI sedan 1960. Han hade ett resestipendium på 6 000 dollar från institutet och uppgav tre referenser: Lars Nabseth samt professorerna i geografi Sven Godlund i Göteborg och Torsten Hägerstrand i Lund.¹² Nabseth framhöll i sitt rekommendationsbrev Kritz som

⁹ Kritz (2009, s. 303). En anmälan – eller snarare sammanfattning – av studien publicerades av Torsten Löfgren (1968) i *Industrieförbundets Tidskrift*.

¹⁰ Kritz (2009, s. 299). Redan före USA-resan diskuterade Kritz i brev till Nabseth 1 januari och 19 april 1968 en framtida studie om ”Mål och medel i transportpolitiken”.

¹¹ Kritz (1976).

¹² Brev från Kritz till Garrison 17 januari 1967.

en i Sverige välkänd transportforskare – expert åt myndigheter och föreläsare vid konferenser och seminarier.¹³ Dörrarna i Evanston stod öppna och den 10 september 1967 lyfte ett plan från London till Chicago med Kritz och hans hustru ombord. 14 månader senare, den 16 november 1968, var äventyret över.¹⁴

I brev till Duane Marble, chef för de akademiska programmen vid transportcentret, levererade Kritz en rapport om sin verksamhet i Evanston. Han hade arbetat med två projekt, dels den studie som utmynnade i *Godstransporternas utveckling i Sverige 1950–66*, dels en 60-sidig uppsats om ”Mål och medel i transportpolitiken” som behandlade liberaliseringen av transportsektorn i Sverige och jämförde transportregleringarna i Sverige, USA, England och Tyskland. Han gick kurser i ekonomisk teori, ekonomisk geografi, statistik, transportproblem, transportspridning, urban transportplanering, motorvägsplanering och trafikmodeller. Kritz intresserade sig särskilt för efterfrågan och beteende vid resor i urbana miljöer och alldeles särskilt för vägtullar. Dessutom reste han runt och besökte en rad institutioner och universitet: Brookings, International Road Federation och Resources for the Future i Washington, National Bureau of Economic Research i New York, University of California, Berkeley, University of Michigan i Ann Arbor, University of Minnesota i Minneapolis och University of Washington i Seattle.¹⁵

KRITZ PROFILERAD

Kritz arbete om godstransporternas utveckling publicerades i början av maj 1968. Genomslaget blev, som så ofta när det gäller IUI:s skrifter, betydande. *Dagens Nyheter* presenterade studien och publicerade den karta som visade hur fjärtrafiken likt ett blodomlopp strömmade genom Sverige.¹⁶ TT levererade en sammanfattning som publicerades i åtminstone 25 dagstidningar.¹⁷ Kort därpå hade *Veckans Affärer* en stor artikel om svensk trafikpolitik och konstaterade att såväl den internationella som den svenska debatten i regel sköt in sig på problemet järn-

¹³ Brev från Nabseth till Garrison 26 januari 1967.

¹⁴ Under sin USA-vistelse fick Kritz på nära håll uppleva våldsamheterna i samband med demokraternas konvent i Chicago där Hubert Humphrey nominerades som presidentkandidat. Han förmedlade i brev till Nabseth (3 september 1968) några intryck: ”Några tusen hippies, yippies och andra fredsälskande element svarade för konfrontationerna med överheten och för en gångs skull kunde negrerna stå och titta på när poliserna klubblade ner vita. [...] I tidningar och TV var det ibland svårt att se vilka bilder som kom från Tjeckoslovakien och vilka som var tagna i Chicago.”

¹⁵ Brev från Kritz till Marble 16 januari 1969. Kritz började också direkt efter hemkomsten korrespondera med Marble om möjligheten att få över denne till Sverige som gästforskare med placering vid geografiska institutionen i Göteborg (IFN:s arkiv, Kritz korrespondens 1966 – maj 1969, E1 bf, vol. 2).

¹⁶ *Dagens Nyheter* (1968).

¹⁷ Se t.ex. *Värmlands Folkblad* (1968).

vägstrafik kontra landsvägstransporter. I artikeln citerades Kritz flitigt och man hänvisade till att han kommit fram till att konkurrensen mellan järnväg och landsväg i Sverige bara gällde 5–10 procent av det totala godsflödet.¹⁸ Därefter följde under resten av året och fram till början av 1969 presentationer av Kritz resultat – utan närmare kommentarer – i en rad facktidskrifter.¹⁹

Kritz resultat kom till användning också i andra offentliga sammanhang. Vid transportutställningen ”Lyfta-lossa-lasta” i Helsingborg i maj 1968 tog Volvos produktchef Tage Karlsson fasta på att konkurrensen mellan tåg och lastbilar bara gällde en marginell marknadsandel. ”Det är därför inte riktigt att sätta järnvägs-transporter som ett alternativ till landsvägstransporter”, menade Karlsson och siade om att framtiden för lastbilstrafiken var ljus.²⁰ Vid mässan ”Maskin 69” ett år senare, också den i Helsingborg, återopades Kritz siffror av den tekniske direktören i Statens vägverk, Per Olof Kjellgren.²¹ Kritz och IUI fick också en del omnämmanden som källor till statistiken i årsboken *Bilismen i Sverige 1968*.²² I början av 1969 diskuterades en idé om ”långtradarfärjor” som gick ut på att köra hela långträdare, alternativt bara deras släp, på tåg och där kom återigen Kritz ”trafikblodomlopp” till användning.²³

Även några recensioner flöt in. I *Geografiska Notiser* hette det att ”häftet är fyllt av ganska löst underbyggd statistik, som är mycket svår att bedöma” och recensenten frågade sig varför containertransporterna fått så liten uppmärksamhet i prognosdelen. ”För många lekmannaläsare är säkert det värdefullaste i boken det kartogram som visar fjärrtrafikens fördelning på olika avsnitt av landets nätverk.” Detta kartogram borde ”finnas med i varje välförsett skoldiaktek, men som helhet är skriften nog alltför svårsmält för att okommenterad sättas i elevers händer”.²⁴ Recensenten i *Statistisk Tidskrift* ville betrakta boken som en värdefull komplettering till IUI:s tidigare publikationer i ämnet och framhöll ”att Kritz i sitt senaste arbete lyckats belysa och tillrättalägga tidigare osäkra bedömningar så långt detta varit möjligt”.²⁵ *Bedriftsøkonomen* satte ett gott betyg: ”Det er en fin, liten studie som Industriens Utredningsinstitut her har sendt ut. Den inneholder gode dia-

¹⁸ *Veckans Affärer* (1968a).

¹⁹ I ungefärlig tur och ordning *Entreprenadmeddelanden* (1968), *Transportarbetaren* (1968), *Byggnadsindustrien* (1968a), *Åkeriföretagaren Transportören* (1968a, 1968b), *Motorbranschen* (1968) och *Trävaruindustrien Sägverksägaren* (1968).

²⁰ *Arbetet* (1968).

²¹ *Helsingborgs Dagblad* (1969).

²² BIL Sweden m.fl. (1968).

²³ Långtradarfärjorna lanserades i en byråartikel som publicerades i en handfull dagstidningar, se t.ex. *Borås Tidning* (1969).

²⁴ Améen (1968, s. 154). (Begreppet ”skoldiaktek” torde vara svårbegripligt för alla utom recensenten.)

²⁵ von Akjaj (1969, s. 77).

grammer, kartogrammer og tabeller, og burde interessere den voksende skare av norske transportøkonomer.”²⁶

Kritz själv blev profilerad med bild och allt i Volvos transporttidning *På väg*. Han introducerades i ingressen som ”en av våra mest initierade transportforskare”, en insats ”som han själv med typisk blygsamhet reducerar till ... – Jag förser folk med siffror på det många har haft på känn.” Kritz underströk i intervjun det som flera tidskrifter tagit fasta på, att konkurrensen mellan lastbil och järnväg överbetonats i debatten. Han trodde på en ljus framtid för åkeribranschen. ”Men han betonar också värdet av stora resurser för att kunna hänga med, och han skulle inte bli förvånad om vi får en fusionsvåg även inom åkerinäringen.”²⁷

Studien återopades även i några debattartiklar. I *Sydsvenskan* kom ett rasande angrepp på långtradarna som i Sverige fick vara längre (24 meter) än i utlandet (11 meter). Under 1968 hade 200 människor dödats i olyckor där lastbilar var inblandade och artikeln talade om ”långtradarterror”.²⁸ En annan debattör gick till storms mot planerna på att bygga ut E18 genom Västerås.²⁹

VÄGPLANEUTREDNINGEN

Kritz var också, tillsammans med IUI-kollegan Gustav Endrédi, involverad i den statliga Vägplaneutredningen. Denna utredning hade tillsatts 1964 och levererade sitt betänkande, *Vägplan 1970*, i december 1969.³⁰

Kritz och Endrédi hade tillsammans med utredningens ordförande Bo Carlsson och byrådirektörerna Paul Dubois vid Statens vägverk och Gunnar Sidenvall vid Transportnämnden utarbetat en bilaga om personbilars trafikarbete år 1966.³¹ Med trafikarbete avsågs årlig körsträcka. Undersökningen förefaller måttligt upphetsande men föranledde ändå en livlig brevväxling åren 1967–68 mellan Carlsson i Stockholm och Kritz, som befann sig vid Northwestern University i Illinois.³² Korrespondensen gällde sådant som medelbärighet och diskrepanser mellan Sidenvalls och Kritz’ resultat.³³

26 A.S.S. (1969, s. 223).

27 Björklund (1969).

28 Arbiter (1969).

29 Granberg (1970).

30 SOU 1969: 56.

31 SOU 1969:57, bilaga 4.

32 Brevet i IFN:s arkiv, F1 bsl 10, Vägplaneutredningen.

33 Även i denna korrespondens berättade Kritz om sina aktiviteter vid transportcentret i Evanston, om sina resor i USA och om en eller annan incident som att svarta studenter ockuperat en administrationsbyggnad vid Northwestern för att få ett antal krav tillgodosedda.

EN MILSTOLPE

Kritz hade många järn i elden men fortsatte arbeta med transportfrågor och skrev de närmaste åren några artiklar på det temat. I en artikel i *Ekonomisk Revy* 1969 tog han upp frågan vad 1963 års transportpolitiska beslut hade inneburit och vilka effekter det haft. Han formulerade svaret i tre steg: kodifiering av tidigare praxis, markering av rådande trender och helt nya bestämmelser. Till nyheterna kunde "själva grundsynen" på transportväsendet räknas. "Regleringstänkandet ersattes med vad man kan kalla en frikonkurrensideologi."³⁴ Kritz ansåg sig därmed kunna beteckna 1963 års riksdagsbeslut som en milstolpe i Sveriges transportpolitiska utveckling. Från fackligt håll hade kritik riktats mot effekterna av den nya politiken på lastbilstrafikens utveckling. "Den diagnos man ställer är enkel: den tunga lastbilstrafiken är skulden till allt fler trafikolyckor, till ökad trängsel i trafiken, till luftföroreningar och buller och till SJ:s växande underskott."³⁵ Kritz hade emellertid svårt att se den tunga lastbilstrafiken som boven i dramat eftersom den bara svarade för en knapp procent av det totala trafikarbetet. Varje år tillkom ett antal personbilar som motsvarade hela det existerande lastbilsbeståndet. Och SJ:s ekonomi utmärktes av att en allt större del av intäkterna kom från godstrafiken och en allt mindre del från persontrafiken, där flyget kapade åt sig allt fler långväga resenärer. "Med hänsyn till den omvandling som under lång tid ägt rum på resemarknaderna är det kanske inte omotiverat att söka orsakerna till SJ:s växande ekonomiska problem på flera håll än hos den tunga lastbilstrafiken."³⁶

Vid Bilspeditioners Transportörsförenings kongress i Västerås i juni 1971 höll Kritz ett föredrag med rubriken "Är den tunga lastbilstrafiken mer trafikfarlig än andra trafikslag?" Han redovisade siffror över olyckor per körda kilometer för tunga lastbilar (0,48), lätta lastbilar (0,68) och personbilar (0,50). "Att tunga lastbilar i genomsnitt har lägre olycksfrekvens än andra trafikslag har knappast trängt fram i den allmänna debatten."³⁷

I en artikel 1971 synade Kritz den engelska transportpolitiken, ett ämne han som framgått redan tidigare hade behandlat. Den hade stora likheter med den svenska och Kritz fann ett nytt licenssystem för lastbilstransporter – där alla krav på behovsprövning hade slopats och endast trafiksäkerhetsfrågor beaktades – av särskilt intresse ur svenskt perspektiv.³⁸ I ytterligare en artikel återkom han till kritiken mot 1963 års transportpolitiska beslut och mobiliserade en del statistik

34 Kritz (1969, s. 162).

35 Ibid., s. 163.

36 Ibid., s. 164.

37 *Lastbilen* (1971, s. 35).

38 Kritz (1971a). Se även Kritz (1971b).

för att bemöta talet om ”att utvecklingen gått snett”.³⁹ Och när kommunikationsminister Bengt Norling förklarade att han ville sätta stopp för ”att lastbilar skall köra kors och tvärs genom vårt land, om det går att använda järnväg för dessa transporter”, gick Kritz till attack i *Dagens Nyheter*. SJ:s godstrafik hade ökat avsevärt under 1960-talet men persontrafiken hade minskat. Varför såg ministern godstrafiken och inte personbilstrafiken som ett problem? Och hur skulle trafiken regleras? Administrativa regleringar medförde risker för godtycke, en ofta ineffektiv kontrollapparat och framväxt av ”grå marknader”.⁴⁰

Kritz arbetade under tiden på sitt avhandlingsmanus som ännu 1971 hade samma titel som under vistelsen i Amerika, ”Mål och medel inom transportpolitiken”. När Lars Nabseth skickade en ansökan om forskningsanslag för 1972 på 96 000 kronor till Transportforskningsdelegationen beskrev han arbetet som en ”effektstudie” som syftade till att belysa utvecklingen före, under och efter genomförandet av 1963 års riksdagsbeslut om en ny transportpolitik. Intresset skulle koncentreras till godstransporter och relativt stort utrymme ägnas åt internationella jämförelser av mål och medel i transportpolitiken. Arbetet hade påbörjats 1968 – alltså i Evanston – och bedrivits på deltid 1969 och 1970, då Kritz samtidigt varit engagerad i andra undersökningar. Ambitionen var att Kritz under 1971 skulle arbeta med projektet på heltid för att bli klar 1973.⁴¹ Så blev det nu inte. Kritz fick nya arbetsuppgifter under 1972 och i slutet av året hoppades han få sin avhandling klar 1974.⁴² Den blev emellertid, som nämnts, klar först 1976.

Ett av de uppdrag som sinkade Kritz gick ut på att bistå Sven Schwartz i dennes utredning om SAF och Industriförbundet. Utredningen presenterades våren 1973. Den kom fram till att det inte förekom särskilt mycket dubbelarbete mellan de båda organisationerna och att de därför inte borde slås samman men att en Näringslivets Centralorganisation borde bildas för att hantera frågor av intresse för hela näringslivet. Någon dylik organisation kom dock inte till förrän Svenskt Näringsliv 2001 bildades genom en sammanslagning av SAF och Industriförbundet.

KONFERENSER OCH KORRESPONDENS

Kritz förde som internationell auktoritet inom transportforskning en omfattande korrespondens med forskare och experter på området i Sverige, Europa och USA. Han svarade på frågor, kommenterade manusutkast, hjälpte utländska forskare

³⁹ Kritz (1972a, s. 18).

⁴⁰ Kritz (1972b).

⁴¹ Brev och ansökan om forskningsanslag från Nabseth till Transportforskningsdelegationen 26 november 1971.

⁴² Brev från Kritz till James C. Nelson vid Washington State University 22 december 1972.

som ville komma till svenska universitet och svenska forskare som ville komma till utländska universitet.

OECD:s konferenser om transportfrågor, de så kallade European Conference of Ministers of Transport (ECMT) Round Tables som regelbundet hölls i Paris, blev ett av de fora där Kritz regelbundet medverkade. Han fick sin första inbjudan till det 11:e rundabordsmötet om ”Ekonomiska kriterier för att bestämma kapaciteten på godstransporter på väg i syfte att uppnå optimal balans mellan utbud och efterfrågan” i februari 1971. I mötet deltog 16 europeiska transportexperter under ordförandeskap av professor M.E. Beasley från London Graduate School of Business Studies. Kritz var enda deltagare från Norden.⁴³ Nästa gång han fick en inbjudan gällde det möte 16 om ”Studier (i synnerhet med ekonomiskt perspektiv) av faktorer som bestämmer efterfrågan på godstransporter” i januari 1972.⁴⁴ I april samma år fick Kritz frågan om han ville skriva en inledande rapport till möte 23 i början av november 1973 om ”Optimal struktur och storlek på godstransportföretag; positiva och negativa effekter av specialisering”. Kritz antog utmaningen och levererade utkast till sin rapport i juli 1973.⁴⁵ Under tiden blev han även inbjuden till det 20:e mötet i månadsskiftet november-december 1972.⁴⁶

I maj 1973 deltog Kritz dessutom i en ”teknisk vecka” i São Paulo i Brasilien organiserad av Sveriges Exportråd i syfte att slå ett slag för svensk industri. Han höll föredrag om transportpolitik och teknisk utveckling. Föredraget var allmänt hållet och berörde varken svenska eller brasilianska förhållanden. Kritz ansåg i vart fall att utformandet av en gemensam transportpolitik inom EEC gick mycket sakta och att nya industriländer hade en fördel i att de saknade regleringsbyråkratier som såg mer till egna intressen än till landets. I de flesta industriländer var landsvägstransporterna mer reglerade än andra industrier. Kritz påpekade avslutningsvis att reglering av tillträde till och kapacitet på marknaden gjorde det lättare för mindre effektiva företag att hålla sig kvar ”och de som försvarar systemet är alltid de som redan finns på marknaden – den privilegierade gruppen”.⁴⁷ Även i inledningsföredraget vid ECMT:s 23:e möte tog han upp regleringarnas effekter – de hade resulterat i att företagen i snitt blivit mindre än de annars skulle ha blivit. Å andra sidan gynnades etablerade företag. Regleringarnas effekter var den

43 Inbjudan från S.M. Berline vid OECD till Kritz, brev 15 januari 1971.

44 Inbjudan från E. Corbin vid ECMT till Kritz, brev 22 september 1971.

45 Brev från J.H. Rees vid ECMT till Kritz 28 april och brev från Kritz till Rees 9 maj 1972 samt brev från Kritz till ECMT och till professor Bryan T. Bayliss vid Münsters universitet 12 juli 1973.

46 Inbjudan från Corbin till Kritz, brev 17 maj 1972.

47 Kritz (1973a, s. 7). (Föredraget i IFN:s arkiv, Övriga transportutredningar. Föredrag, artiklar, PM 1973–1976, F1: boi).

mest angelägna forskningsfrågan på området.⁴⁸ Kritz var onekligen på rätt spår. I slutet av 1970-talet kom avregleringens ”big bang” inom den amerikanska flygin-
dustrin och strax därpå följde avreglering av långtradartrafik och en rad andra
verksamheter.⁴⁹

Kritz förde också en lättsammare korrespondens med IUI-kollegor under
deras studievistelser på andra sidan Atlanten. Han brevväxlade sommaren och
hösten 1970 med Anders Klevmarken vid University of Georgia i Athens och
med Gunnar Du Rietz vid Stanford i Palo Alto.⁵⁰ Kritz gillade amerikanska ham-
burgare men det gjorde inte Klevmarken som dessutom meddelade att Olof Pal-
mes besök i USA hade gått nästan obemärkt förbi i amerikanska medier. Kritz
berättade att han försökte få Nabseth att initiera en uppföljning av Gustav End-
rédis reseprognos från 1967 och undrade om Klevmarken var intresserad av att
”koppla av” med en sådan studie.⁵¹ Du Rietz hade fått vänta länge på en väska
med kläder varför hans status vid Stanford började ifrågasättas ”då jag ses prome-
nera omkring i samma jeans och sandaler vecka efter vecka”. Kritz kunde berätta
att man även på IUI gick i väntans tider: ”Långtidsutredningen gör verkligen skäl
för namnet.” Du Rietz ekonometristudier gick inte enligt plan eftersom den unge
japanske professorn Takeshi Amemiya hade inlett med en skrivning för att testa
kursdeltagarnas förkunskaper om Johnstons *Econometric Methods*, vilken Du
Rietz inte hade i färskt minne. Han fick därför gå en något mer elementär kurs
som dock hade fördelen att den byggde på Wonnacotts och Wonnacotts purfärs-
ka *Econometrics*.⁵² En god del av Du Rietz brev handlade om att han införskaffat
en Mustang med 220 hästkrafter som kunde ”gummera asfalten” på gatan där
han bodde.⁵³

VARV

I samband med arbetet på 1965 års långtidsutredning hade IUI låtit utföra några
speciella branschstudier. En av dessa var Göran Norströms *Världens handelstønna-
gebehov och svensk varvsindustri 1964–1980*.⁵⁴ Norström hade betonat svårigheten
att göra prognoser för varvsindustrin men ändå varit optimistisk om framtiden
eftersom utvecklingen gick mot allt större fraktfartyg vilket borde skapa möjlig-

48 Kritz (1973b), i IFN:s arkiv, F1: boi.

49 Se Carlson (1990).

50 Två andra IUI-medarbetare, Bengt Rydén och Johan Facht, var samtidigt vid Stanford.

51 Brev från Klevmarken till Kritz 10 juni och från Kritz till Klevmarken 10 juli 1970.

52 Johnston (1963); Wonnacott och Wonnacott (1970).

53 Brev från Du Rietz till Kritz 7 oktober och från Kritz till Du Rietz 23 november 1970.

54 Norström (1965).

heter för ett höglöneland som Sverige. När institutet från en statlig varvsutredning under ordförandeskap av landshövding Per Nyström fick frågan om man ville genomföra en förnyad och fördjupad studie av varvsindustrin fann man det naturligt att tacka ja, dock inte utan betänkligheter. Som Nabseth förklarade i brev till Kritz:

Det blir här fråga om en i hög grad känslig undersökning eftersom man tydligen kommit ihop sig i den statliga utredningen och nu vill att vi skall komma med det förlösande ordet. Varvsindustrin anser väl egentligen att det inte är något större behov av en strukturundersökning, men menar samtidigt att om nu staten vill ha en sådan är det bra att vi åtar oss att göra denna. John Ekström kommer att vara den huvudsaklige utredningsmannen för denna undersökning, men det är ju tänkbart att man måste koppla in ytterligare folk.⁵⁵

John Ekström.
Källa: IFN:s bildarkiv.

IUI:s ambition var inte bara att genomföra en vanlig branschstudie utan att göra en mera kvalificerad framtidsbedömning och föreslå åtgärder som kunde förbättra konkurrensförmågan. Uppdraget föll på John Ekström och resultatet publicerades i volymen *Varvsindustrins problem: Efterfrågan – konkurrens – framtidsutsikter*.⁵⁶ Ekström hade i ett avslutande kapitel fått hjälp av Ragnar Bentzel och Lars Nabseth att göra framtidsbedömningen och ge förslag på åtgärder för att förbättra varvsindustrins läge. Göran Norström hade i en bilaga reviderat sin tidigare efterfrågeprognos och Gunnar Eliasson hade undersökt räntabilitet och finansie-

⁵⁵ Brev 2 juli 1968.

⁵⁶ Ekström (1970a). Ekström (1970b) redovisar en sammanfattning.

ring hos sex svenska varv. Ekström fungerade parallellt som sekreterare i varvsutredningen och statens och IUI:s utredningar publicerades samtidigt i februari 1970.

Som ett led i undersökningen genomfördes en studieresa till Japan. Nabseth har i efterhand berättat om ”en lustig episod som bekräftade vår misstanke att japanerna egentligen såg oss som föga önskvärda spioner”.⁵⁷ Episoden inträffade när Nabseth skulle överlämna en present till chefen för den japanska varvsföreningen. Han fick då av en dam i receptionen veta att chefen var ute på landet och skulle bli borta hela dagen. Nabseth lämnade presenten hos damen och gick sin väg. Damen kom då springande och meddelade att chefen just kommit in varpå Nabseth kunde överlämna gåvan till en grupp djupt bugande japaner.

Nabseth gav återigen i brev, den här gången till Lennart Ohlsson, sin syn på IUI-utredningen och den statliga varvsutredningen:

John Ekström har gjort ett fint jobb tycker jag, och vi överlämnade manuskriptet i oktober [1969] till den statliga kommittén. Det var nog tur för landshövding Nyström att han fick något, för själva har de inte gjort så mycket under de gångna tre åren. Nu är det i alla fall meningen att de skall avlämna en PM i januari till närmast Krister Wickman, och sedan skall det skrivas proposition i frågan som senast skall läggas fram i mars. John Ekström har nu frikopplats från arbetet vid institutet och är helt sysselsatt med att inom [Industri]departementet både färdigställa Nyströms PM och senare skriva den statliga propositionen. Som Du märker har utredningsarbetet inom institutet kommit att uppskattas även på den statliga sidan.⁵⁸

Varvsvolymen var omfattade: åtta kapitel, 243 sidor, 38 diagram och 44 tabeller. Ekström kunde inledningsvis, liksom Norström före honom, konstatera att de svenska varven hade en stark ställning med en tiondel av världsproduktionen, på andra eller tredje plats i sjösättningsstatistiken efter Japan och jämsides med Västtyskland. Varvsindustrin svarade för mer än 5 procent av industrins varuexport och var betydelsefull för sysselsättningen genom att den var starkt lokalt koncentrerad.

De tre första kapitlen behandlade utvecklingen av efterfrågan på fartyg. I första kapitlet, om världens framtida fartygsefterfrågan, konstaterade Ekström att världstonnaget under perioden 1953–63 ökat med 50 miljoner bruttoregister-ton eller lika mycket som under de föregående 40 åren. Den följande femårsperioden hade tonnaget återigen ökat med 50 miljoner ton och orderstocken 1969 omfattade ytterligare en lika stor volym. För att få en uppfattning om den fram-

⁵⁷ Nabseth (2009, s. 121).

⁵⁸ Brev 18 december 1969.

tida efterfrågan måste man utgå från fartygsbeståndet, beräkningar av fraktvolyms utveckling och transportavstånd. Ekström hade gjort tre alternativa prognoser för fartygsefterfrågan 1975, 1980 och 1985. Produktion och konsumtion av olja, den största sjötransportvaran, hade ökat med 8 procent per år under efterkrigstiden. Ekström räknade (utifrån Norströms kalkyler) i sitt huvudalternativ med att ökningen skulle bli 6 procent per år fram till 1985. Världshandelsflottan hade, räknat i dödviktston, ökat med 5,5 procent om året under 1960-talet och beräknades behöva öka med 3,5 procent om året fram till 1985. Eftersom Suezkriserna (1956, 1967) hade gjort att varvens orderstockar blivit rekordstora kunde man förutse att prognosen skulle överträffas de närmaste åren. Nybyggnadsprognosen landade i huvudalternativet på 20 miljoner dödviktston per år 1970–75 för att under de följande femårsperioderna öka till 25 respektive 30 miljoner ton.

I andra kapitlet, om den svenska varvsindustrins marknader, konstaterades att två tredjedelar av hela tonnagetillskottet under efterkrigstiden fallit på fyra länder: Liberia, Japan, Norge och Sovjet. Ekström var övertygad om att utbyggnaden av dessa fyra handelsflottor skulle fortsätta men i avtagande takt. De svenska varven förekom på endast två av de stora marknaderna; de hade omkring en tredjedel av den norska marknaden och en mindre andel av den brittiska.

Det tredje kapitlet redovisade hur fartygsefterfrågan hade specialiserats med inriktning på supertankers och containerfartyg för olja respektive styckegods. Av den sjöburna handeln utgjordes, i ton räknat, mer än tre fjärdedelar av olja och bulklast (malmer, kol, spannmål, socker och gödselmedel) som transporterades på långa rutter. Stordriftsfördelar hade drastiskt minskat kostnaderna för att bygga tankers och transportera gods. Ekström räknade med att trenden mot allt större tankfartyg skulle fortsätta och att alltså färre men större båtar skulle sjösättas.

I det fjärde kapitlet förflyttades intresset till utbudssidan och de svenska varvens konkurrenter. Japan hade från 1960 till 1968 ökat sin andel av världproduktionen av fartyg (räknat i bruttoregister-ton) från en femtedel till hälften. Storbritannien och Västtyskland hade drabbats hårdast av den japanska framfarten. Den svenska världsmarknadsandelen hade minskat från 8 till 6,5 procent. I nästa kapitel behandlades de svenska varvens underleverantörer; en enkät hade gått ut till 100 företag. De svenska varven beräknades svara för 40 000 årsarbeten, varav 15 000 utanför själva varven. Fartygsproduktionen genererade alltså en för den svenska ekonomin betydande sysselsättning.

I sätte kapitlet avhandlades de svenska varvens produktivitet och finansiering. Produktiviteten hade utvecklats i takt med övrig exporterande verkstadsindustri. Den stagnerande produktionen efter 1967 och en förväntad nedgång i investe-

ringarna varslade om en svagare produktivitet utveckling framöver. De svenska varvens lönsamhet, som varit mycket god under 1950-talet, hade försämrats snabbt under 1960-talet och gick mot förlust vid årtiondets mitt. Utvecklingen hängde naturligtvis samman med den japanska varvsindustrins massiva inträde på världsmarknaden som dock drabbade de svenska varven några år senare än övriga europeiska varv. Fartygskontrakten hade blivit alltmer för varven oförmåliga och inneburit långa krediter till redarna, ansamling av utestående fordringar, behov av upplåning och stora ränteutgifter.

Det sjunde kapitlet behandlade konkurrensutvecklingen på kort och lång sikt. På kort sikt (1970–75) hade världens varv en stor orderstock att beta av. Vid 1960-talets slut hade produktionskapaciteten emellertid byggts ut och det mesta pekade på ett kommande kapacitetsöverskott. Fartygskonjunkturen pekade också mot svag efterfrågan på nytt fartygstonnage. Ekström trodde inte att någon kris av Sueztyp skulle lyfta efterfrågan. ”I varje fall förefaller det äventyrligt att räkna med att ’något oväntat’ skulle för tredje gången uppträda just vid lämpligt tillfälle för att förhindra en svår depression på oljefraktmarknaden.”⁵⁹ Föga kunde han ana att något oväntat stod för dörren som skulle utlösa en depression på oljefraktmarknaden. Som avgörande för vad som skulle tima på lång sikt definierades tekniska förändringar av fartygens konstruktion och varvens produktionsmetoder. Ett gap höll på att vidgas mellan varv som använde moderna standardiserade produktionsmetoder och traditionella ”beställningstillverkare” och de senare stod inför en omfattande ”shake-out”.⁶⁰

I det åttonde och sista kapitlet lanserade Bentzel, Ekström och Nabseth sin framtidsbedömning. Den grundläggande frågan var: ”Är varvsindustrin en näringsgren som i Sverige kan bestå och utvecklas?” En utgångspunkt var att staten kunde ”hjälpa varvsindustrin att komma över en *temporär* krissituation, men ett *permanent* stöd för att motverka bristande lönsamhet på lång sikt kan inte vara tillrådligt”.⁶¹ Att på kort sikt avgöra vad som är kort eller lång sikt skulle snart visa sig allt annat än lätt. Alltnog, författartrion såg relativt ljus på framtiden:

Bedömningen av världshandelsflottans nybyggnadsbehov på sikt visar att marknader finns för en betydande fartygsexport i framtiden. Inte minst för de fartygstyper som de svenska varven främst inriktat sig på – stora tank- och bulkbåtar samt högvärdiga specialfartyg – pekar marknadsprognoserna på goda tillväxtpöjligheter. Än mera väsentligt är att trenden går emot fartyg av allt större komplexitet.

⁵⁹ Ekström (1970a, s. 117).

⁶⁰ Ibid., s. 121.

⁶¹ Ibid., s. 123, 125.

Detta innebär ökat inslag av karaktäristika som kan betecknas som positiva för svenska exportprodukter.⁶²

Det framtida konkurrensläget för svenska varv berodde dels på hur mycket varvsindustrier i nya och gamla låglöneländer kunde tänkas expandera, dels på konkurrenskraftens utveckling i förhållande till Japan och de europeiska varvsnationerna. Författarna trodde inte att nya varvsnationer skulle etableras och bli prisledande. Förmågan att konkurrera med Japan och andra varvsnationer hängde på utvecklingen av teknik och löner. Den svenska varvsindustrin hade visat stor skicklighet på det tekniska och organisatoriska planet och lönerna steg snabbt i Japan, vilket gav anledning till optimism. Men det fanns orosmoln på varvshimlen: konkurrensen på världsmarknaden var fortsatt hård, de europeiska varven fick omfattande statligt stöd, en temporär minskning av efterfrågan på nya fartyg var att vänta. Författarna landade i slutsatsen att den svenska varvsindustrin under alla förhållanden inte var mogen för avveckling: ”Att branschen har en livskraftig kärna, som det vore ekonomiskt oförsvarbart att låta gå till spillo, förefaller oss klart.” Dock: ”Den politik som vi föreslår får inte tolkas så att samtliga nu befintliga varv till varje pris måste räddas över den efterfrågekris som kan väntas under 1970-talets första hälft. Blir krisen allvarlig kan och bör detta leda till en omprövning av politiken, som bland annat kan medföra nedläggning av ett eller flera varv.”⁶³

Bentzel, Ekström och Nabseth tog därefter upp ett antal problem som varven stod inför. De hade genom de långa krediterna till köpare och därmed sammanhängande upplåningsbehov hamnat i en rävsax. ”Skall den svenska varvsindustrin bevaras är det, såvitt vi förstår, nödvändigt att på ett eller annat sätt avlasta varven de mycket stora negativa räntenetton som idag hotar deras existens.”⁶⁴ Staten måste hjälpa till, i första hand med ett refinansieringssystem, i andra hand med subventioner. Författarna föreslog följande modell:

Varven bildar gemensamt ett kreditinstitut, i vilket de ges möjlighet att vid leveransen av ett fartyg mer eller mindre fullständigt ”diskontera” den mot leveransen svarande kundfordringen. Denna ”diskontering” kan ske antingen så att hela fordringens diskonterade värde omedelbart utbetalas [sic] till varvet i fråga, eller så att en viss andel av detta värde (exempelvis 50 procent) utbetalas kontant och resten successivt under ett antal år. De medel som erfordras för refinansieringsinstitutets verksamhet erhålls genom lån från svenska staten och genom lån i utlandet. Det förutsätts därvid, att valet mellan inhemsk och utländsk upplåning sker på affärs-

62 Ibid., s. 126.

63 Ibid., s. 129.

64 Ibid., s. 130.

mässiga grunder, dvs. med utgångspunkt från en önskan om att erhålla så billiga krediter som möjligt. Man väljer alltså den marknad, där räntan är lägst. Detta innebär, att lån från staten blir aktuella endast i de fall, då den ränta staten fordrar understiger gällande räntesatser på de internationella kapitalmarknaderna.⁶⁵

Staten kunde också ge stöd åt tekniskt utvecklingsarbete vid enskilda varv och åt en integration med den norska sjöfarten. Någon sammanslagning av svenska varv var inte aktuell. Däremot borde varven samarbeta kring teknisk utveckling och försäljningsorganisation.

DEN STATLIGA VARVSUTREDNINGEN

Hösten 1969 började pressen spekulera om vad den statliga varsutredningen och IUI kunde tänkas komma fram till. Anledningen var att industriminister Krister Wickman i ett tal i Karlskrona avfärdat räntesubventioner som lösning på varvsindustrins problem. Varvsutredningens ordförande Per Nyström andades i *Svenska Dagbladet* optimism och ansåg att varven var på väg in i en säljarens marknad och att någon överkapacitet inte längre förelåg på världsmarknaden. Varvsindustriföreningens och Kockums chef Nils-Hugo Hallenborg förklarade att så länge de svenska varvens konkurrenter subventionerades hade de en konkurrensfördel. Han passade också på att nämna IUI-studien – ”ett positivt inslag i debatten”.⁶⁶ Detsamma tyckte Götaverkens chef Nils Svensson när varvskommittén tog upp IUI-utredningen till diskussion: ”Generellt tycker jag utredningen är bra. Den ger en riktig bild.”⁶⁷ *Dagens Nyheter* kunde förtälja följande om studien: ”Den är ett arbetsmaterial och betraktas som konfidentiellt. Enligt vad DN erfar ställer sig den utredningen negativ till subventionstanken. Däremot vill man göra kapital tillgängligt för varven och bedömningen av industrins framtidsutsikter är positiv.”⁶⁸

I början av februari 1970 presenterades så den statliga varvsutredningen som tilldrog sig stor uppmärksamhet i de ledande dagstidningarna, inte minst i de stora varvsorterna Göteborg och Malmö. De mest uppmärksammade förslagen gällde en ökad refinansieringsvolym på den svenska kreditmarknaden om 200 miljoner kronor per år, en fortsatt garantiram för fartygskrediter om en miljard kronor för åren 1970 och 1971, 50 miljoner till varvsindustrins forsknings- och utvecklingsverksamhet under tre år samt ökat statligt inflytande på varvsindu-

65 Ibid., s. 130–131.

66 Plate (1969).

67 Protokoll (1969c, s. 1). Även vid detta kommittémöte var deltagarna optimistiska. ”Det är idag ingen konst att sälja båtar”, förklarade Hallenborg (s. 2).

68 *Dagens Nyheter* (1969b).

strins långsiktiga utveckling genom en organisering av kontakterna mellan stat och varv.⁶⁹ Varvsindustrins företrädare var inte glada. Nils-Hugo Hallenborg menade att man ”gett upp tanken på att sätta hårt mot hårt när det gäller andra länders räntesubventioner” och undrade vad en varvsdelegation skulle tjäna till: ”De svenska varven har inte misskött sig och torde inte vara hjälpta med någon form av förmyndarskap.”⁷⁰ *Dagens Nyheter* hänvisade i redovisningen av utredningsförslaget till IUI-studien: ”Varven har nu begärt statliga räntesubventioner motsvarande vad konkurrenterna får. Varvskommittén säger nej till permanent räntestöd, med hänvisning till en i stort sett övertygande argumentation i den utredning om varvsindustrin som tre experter gjort åt Industrins utredningsinstitut.”⁷¹

EN ENORM MÄNGD DATA

IUI-studien presenterades samtidigt med varvsutredningen och belönades med stort uppslagna artiklar i såväl riks- som landsortspress med betoning på förslagen om ett varvsgemensamt kreditinstitut, statliga forskningskontrakt till enskilda varv för att utveckla den tekniska standarden och integration med den norska sjöfarten.⁷² Ett par veckor senare gästföreläste Gunnar Eliasson vid Handelshögskolan i Göteborg och höll sig ”i väsentliga stycken slaviskt till vad IUI kommit fram till”. Diskussionen efter föreläsningen kretsade kring den ”grå” arbetskraften vid varven.⁷³

Flera tidskrifter tog tag i IUI-studien. *Svensk Sjöfarts Tidning* återgav på ett tiotal sidor studiens resonemang om varvens betydelse för sysselsättningen i andra branscher och företag (kapitel 5) och dess framtidsbedömning (kapitel 8).⁷⁴ *TCO-tidningen* refererade Krister Wickman och varvskommittén och hänvisade till IUI-analysen.⁷⁵ *Veckans Affärer* tog i ett par större artiklar varvens framtidsutsikter i beaktande. Tidigare artiklar hade ofta tagit fasta på IUI-utredarnas relativt positiva tongångar. Tidskriften satte sökljuset på deras varning för en efterfrågekras: ”De tre IUI-utredarna talar alltså utan minsta darr på rösten om *krisen*. De anser tydligen 100-procentigt säkert att en sådan är i faggorna.” Det var en anledning till kraven på räntesubventioner. Den dominerande anledningen till kraven

69 *Sydsvenska Dagbladet* (1970a) och *Göteborgs-Posten* (1970).

70 *Sydsvenska Dagbladet* (1970b).

71 *Dagens Nyheter* (1970a).

72 *Svenska Dagbladet* (1970a), *Dagens Nyheter* (1970b), *Upsala Nya Tidning* (1970a), *Växjöbladet* (1970) och TT-telegram i t.ex. *Västgöta-Demokraten* (1970a).

73 TEBE (1970).

74 *Svensk Sjöfarts Tidning* (1970a) och (1970b).

75 *TCO-tidningen* (1970).

var ”den kända Ebberödska bankverksamhet de svenska varven tvingats ägna sig åt: att låna pengar till 9 procents ränta och sedan låna ut den till 6 procent”. *Veckans Affärer* hade fått fram uppgifter om att det skulle kosta staten 50–70 miljoner per år att ge de svenska varven sådana räntesubventioner att deras handikapp gentemot de japanska varven utjämnades. ”Den summan kan tyckas liten i jämförelse med de exportinkomster på ca 1,5 miljarder kr som varven varje år bidrar med – men ändå har regeringen, varvskommittén och IUI-utredarna avstyrkt subventioner. Vilket man på varvshåll haft svårt att acceptera.”⁷⁶ En efterfrågekras av oanade proportioner för svensk varvsindustri bröt som bekant ut några år senare, mycket beroende på den oljekris som utlöstes efter Oktoberkriget 1973 mellan Israel och Egypten/Syrien.

I en liten men naggande god recension i *Bokrevy* ställdes frågan: ”Vad är det egentligen som gör att varvsindustrins problem får allt större utrymme i tidningar och i allmän ekonomidebatt?” Svaret fanns delvis att söka i Ekströms utredning. ”Med denna bok får man en enorm mängd data i tabeller och diagram, presenterade å det förträffligaste och dessutom uppstöttade av en sällsynt spänstig prosa.” Bokens underrubrik ”Efterfrågan – konkurrens – framtidsutsikter” framkallade följande kommentar: ”Anmälaren tror sig sällan ha märkt mera täckning i en enstaka bok för detta till synes oöverskådliga ämne.” Norströms uppföljning av sitt tidigare arbete om varvsindustrin fick en särskild eloge.⁷⁷

SORGLUSTIGT EFTERSPEL

Svensk Sjöfarts Tidnings ovannämnda publicering av några avsnitt ur IUI-studien fick ett sorglustigt efterspel. I brev till ansvarige utgivaren Ture Rinman förklarade Lars Nabseth att man från IUI:s sida såg publiceringen som ett brott mot upphovsrätten. Om tidningen medgav detta skulle det räcka med att diskutera ersättningskrav; Nabseths bud var att tidningen skulle köpa 300 ex av varvsstudien. Om tidningen inte medgav brott skulle problemet bli ”betydligt mera komplicerat”, varnade Nabseth och hotade med de stora kanonerna: ”Jag måste då tala med min styrelse, framför allt då herrar Wallenberg, Iveroth och Giesecke, för att få klarlagt om vi bör väcka åtal för att på så sätt få rättsläget klarlagt.”⁷⁸ Rinman var bortrest men någon på tidningen svarade i hans namn. Den statliga varvsutredningens bilagor var offentliga. IUI:s bilaga hade emellertid varit försedd med en anmärkning om copyright, vilket tidningen inte observerat. Man hade emellertid bara återgett 15 av studiens 244 sidor – 6 procent av texten – och tydligt

⁷⁶ *Veckans Affärer* (1970a, s. 25). IUI-utredningen återopades även i *Veckans Affärer* (1970b).

⁷⁷ Olsson (1970, s 231).

⁷⁸ Brev 13 februari 1970.

angett författarnamnen och uttryckte förvåning inför Nabseths krav. Ett väsentligt syfte med ”den av staten delvis bekostade studien” var ju ändå att sprida kännedom om varvens förhållanden, ”ett syfte vi genom publiceringen velat bidra till att förverkliga”. Om IUI ville driva kravet på skadestånd måste tidningen konsultera ”sakkunniga” innan man kunde säga något.⁷⁹

Nabseth lät sig inte bevakas. Han hade fått understöd av ”juristerna i huset och också från professor Bentzel i Uppsala”. ”Jag skulle därför vara intresserad av att höra så snart som möjligt i vilken mån Ni genom en större beställning av boken är beredda att solagera institutet för den eventuellt minskade försäljning av boken som *kan* ha uppkommit.” Om tidningen inte ville diskutera ersättningsfrågan tänkte Nabseth minsann gå till Wallenberg, Giesecke och Iveroth för att höra om de ville att institutet skulle väcka åtal.⁸⁰ Rinman lät sig emellertid inte skrämmas med Wallenberg. Hemkommen från sin resa svarade han Nabseth att han talat med en advokat som styrkt hans uppfattning ”att tidningens behandling av materialet överensstämmer med principerna för publicitet kring offentliga utredningar”. Rinman ansåg det för övrigt troligt att tidningens publicering hade stimulerat försäljningen av institutets skrift. Hans svar var elegant och ironiskt:

Potentiella köpare bland våra läsare torde endast vara personer, som önskar ingående studera ämnet, och dessa torde helt visst inte ha avskräckts från inköp därför att ett ringa avsnitt återgivits i tidningen. Verkligt intresserade vill säkerligen ha tillgång till studien i dess helhet ... De endast ytligt eller allmänt intresserade torde i vilket fall som helst inte gå till besväret och kostnaden att inköpa vad som dock är en bilaga till en offentlig utredning. Eftersom den särdeles värdefulla studien på grund av sin art och ämnesinriktning svårigen kan få något större antal läsare är det både i sakens intresse och, har jag förmodat, för Institutet angeläget, att åtminstone någon av dess punkter når utanför den nödvändigtvis begränsade kretsen av potentiella köpare, och härtill har Svensk Sjöfarts Tidning velat medverka.⁸¹

Frågan lyftes nu till en högre och kamratligare nivå. Någon i IUI:s styrelse (förmodligen någon av de tre herrarna; brevet är inte undertecknat) skrev till Nils Grenander, vd i Sveriges Redareförening, började med ”Käre Nils” och nämnde inget om krav eller åtal. Brevskrivaren ville mera allmänt framhålla ”det önskvärda i att man på olika sätt stödjer institutets verksamhet”. Institutet kunde skapa motvikt mot eller komplettera statliga utredningar och lämna egna bidrag till

⁷⁹ Brev 24 februari 1970.

⁸⁰ Brev från Nabseth till Rinman 10 mars 1970.

⁸¹ Brev 28 april 1970.

undersökningar i offentlig regi. ”Det är därför önskvärt att institutets utredningar och skrifter sprides på ett sådant sätt att distributionen stöder institutets verksamhet. Jag är övertygad om att man inom Redareföreningen i princip delar denna uppfattning.”⁸² Huruvida historien slutade med att IUI fick några pekuniära plåster på såren framgår inte.

I efterhand konstaterade Nabseth att IUI:s varvsutredning inte blev så lyckad. ”Vi trodde att Sverige på sikt endast kunde behålla ett, högst två storvarv beroende på konkurrenssituationen. Vi var för påverkade av varvschefernas uttalanden. *De facto* har vi i dag lagt ned alla storvarven.”⁸³

82 Brev från okänd till Grenander 23 juni 1970.

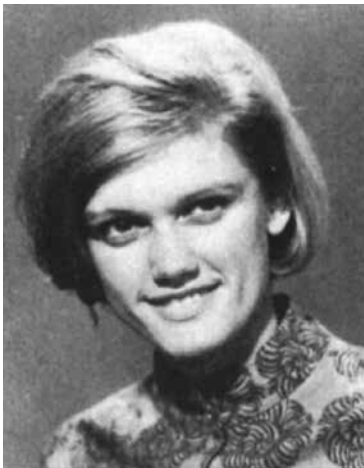
83 Nabseth (2009, s. 122).

KAPITEL 6

BRANSCHSTUDIER II: SKOR OCH METALL

SKOR

Svensk skoindustri gick dåligt på 1960-talet. I en kommentar till en snabbutredning genomförd vid Industridepartementet hade industriminister Krister Wickman föreslagit en särskild utredning av skoindustrins försäljningssystem. Förslaget togs upp av Skobranschens samarbetsgrupp, sammansatt av representanter för industri, handel och arbetstagare, som bad IUI genomföra undersökningen. Uppdraget att ta reda på var skon klämde föll på Margit Lidén, civilekonom vid Industriförbundets marknadsavdelning, som var anställd vid IUI åren 1969–70 och finansierades av Industridepartementet och skobranschen.

Margit Lidén.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Lidéns utredning om *Skoindustrins distributionsproblem* publicerades 1971.¹ Uppdragsgivarna tyckte uppenbarligen att arbetet hade gått för långsamt. Lidén fick

¹ Lidén (1971a).

nämligen i december 1970 ett brev med strikta förmaningar om vad hon skulle göra den närmaste tiden, ett brev som avslutades påtagligt hotfullt: ”Allt övrigt arbete på denna utredning under januari betraktar jag som tjänstefel och kommer att föranleda åtgärder som svar.”²

Rapporten byggde på tidigare utredningar, tillgänglig statistik och intervjuer med personer inom och utom branschen. IUI hade genomlyst skobranschen redan i slutet av 1940-talet.³ Därefter hade en statlig skoutredning genomförts, Pris- och kartellnämnden hade gjort flera utredningar och slutligen hade Industridepartementet gjort en snabbutredning 1969.

Trots att den inhemska tillverkningen genomgått stora förändringar var den fortfarande arbetsintensiv och löneandelen uppgick till närmare halva saluttillverkningsvärdet från fabrik. Produktionen var relativt småskalig. Omkring 5 400 arbetare var sysselsatta på drygt 160 arbetsställen. Varslen om inskränkningar eller nedläggningar av driften duggade tätt. 1960 hade tio miljoner par läderskor producerats årligen. 1969 var siffran nere i 6,6 miljoner par. Minskningen hade främst drabbat dam- och barnskor samt sandaler. Produktionen av grövre skor som kängor, pjäxor och läderstövlar hade ökat något.

Under hela 1960-talet hade importen av läderskor ökat, från 27 procent av antalet försålda skor 1960 till 68 procent 1969. Merparten (35 procent) kom från Italien. Exporten av läderskor från Sverige hade under samma tid ökat från 1 till 9 procent av tillverkningen och totalexporten av skor från 2 till 22 procent. Den mesta försäljningen gick till Danmark, Norge och Sovjetunionen. Särskilt exporten av träskor var en framgångssaga. Varför var den inhemska produktionen så illa ute, och vad gick att påverka?

Det kan finnas en rad förklaringar till den omfattande skoimporten och den därmed sammanhängande minskningen av svensk skoproduktion vid sidan av de traditionella förklaringsvariablerna löneläge och tullskydd. Bland annat kan nämnas moderiktighet, materialhantering, specialisering och marknadsmässig flexibilitet. Alla dessa faktorer är påverkbara från svensk synpunkt, medan det är svårare att modifiera löneläge och tullskydd, såvida man vill bevara ett konkurrensrikt näringsliv, en solidarisk lönepolitik och ett fritt handelsutbyte mellan skilda länder samt kvarstå i det europeiska frihandelsområdet.⁴

² Brev från Leif G. Lindh till Margit Lidén 21 december 1970. I brev till Bröms skrev Lindh samma dag med vidlyftig handstil: ”Margit har övertygat mig att hon får hålla på tills 10/1. Men inte en dag längre.”

³ Elinder (1948).

⁴ Lidén (1971a, s. 35).

I fokus för utredningen stod alltså distributionssystemet. Skoindustrin dominerades av resande säljare och mässor, av försäljning direkt från fabrikant till detaljist. Mindre fabriker lät sig ofta representeras av större. Detaljhandeln bestod 1965 av 1 700 skobutiker, de flesta enskilt ägda. 800 var ”ensambutiker”, 500 ingick i kedjor, 300 drevs av fabrikanter (merparten av Oscaria), 100 ingick i konsumentkooperationen.

TVå gånger om året anordnades en skomässa där ett fyrtiotal fabrikanter kunde visa sina kollektioner för skohandlare, grossister och press (men inte för allmänheten). (Samtidigt höll skoimportörerna en egen mässa vägg i vägg.) ”Mässorna är ... något av ett ’socialt event’, där skohandlare och fabrikanter från hela landet samlas för att utbyta erfarenheter och samtidigt idka visst mått av sällskapsliv.”⁵ Omedelbart efter mässorna började säljarna resa ut i sina distrikt för att sälja till skohandlare och varuhus, varpå de rapporterade till fabrikena. Mellan 80 och 90 procent av alla skor som producerades i landet var sålda till butiker redan innan tillverkningen av dem påbörjades. Säljarna var tvingade att visa upp en större kollektion – även importerade skor – för att detaljisterna skulle vara intresserade. ”Ett talesätt inom branschen är, att kollektionen skall omfatta sju väskor vilket innebär omkring hundratalet skor.”⁶ Ibland kunde det handla om uppemot 500 par skor. I några fall hade skohandlare inom ett område slagit sig samman för att organisera inköpen, något som inte alltid uppskattades av fabrikanterna. Distributionssystemet innebar att det var detaljisterna som tog risken. ”Tillverkaren tillverkar först på beställning. Har detaljisterna gjort en felbedömning av konsumentönskemålen får de en förlust i form av uteblivet sälj och ökade lagerkostnader för ’hyllvärmare’.”⁷ Marknadskunskapen hos tillverkarna och marknadsföringen mot konsumenterna var enligt Lidén bristfällig.

Lidén betonade växelverkan mellan distributionssystem och produktionsstruktur. Genom samverkan av många faktorer hade ”strukturen inom skobranschen utformats så att det i producentledet finns ett relativt stort antal mindre företag, liksom det i detaljhandelsledet finns ett omfattande antal små försäljningsställen”.⁸ Kontakterna mellan producenter och detaljister kännetecknades av det gamla ordspråket ”lika barn leka bäst” och det fanns ”en låsning till traditioner och etablerade vanor” varför branschen reagerade med ”betydande tröghet mot framkomna konsumentönskemål”.⁹ Importmarknaden kännetecknades av större flexibilitet. De inhemska producenterna borde därför i större

5 Ibid., s. 52.

6 Ibid., s. 53.

7 Ibid., s. 58.

8 Ibid., s. 63.

9 Ibid., s. 64.

utsträckning analysera konsumenternas behov och önskemål i stället för att förlita sig på information från distributörerna. ”Distributörerna står i en förhandlingsposition gentemot producenterna, vilket kan begränsa intresset för att vidarebefordra information om läget på slutmarknaden.”¹⁰ (Inför detta resonemang kan man fråga sig varför distributörerna skulle vilja hålla producenterna okunniga om vad som efterfrågas på marknaden om det nu var detaljisterna som fick ta risken om årets kollektion inte blev såld.) Lidén sköt följaktligen in sig på behovet av ett mer marknadsorienterat distributionssystem som skulle låta svensk skoindustri bättre utnyttja sin främsta konkurrensfördel – marknadsnärheten.

I slutkapitlet med förslag till åtgärder konstaterade Lidén att ”kraftiga åtgärder snabbt måste sättas in” om man ville bryta den nedåtgående trenden för skoindustrin.¹¹ Hon presenterade därefter ett batteri av åtgärder pedagogiskt sammanfattade i åtta punkter som låter sig återges *in extenso*:¹²

1. Skapa en eller flera samordnade, produktstyrande försäljningsorganisationer för den inhemska marknaden.
2. Exportsamverkan med gemensam marknadsföring på exportmarknader – eventuellt inom ramen för nyligen påbörjad försöksverksamhet inom Sveriges Allmänna Exportförening.
3. Upprätta en central orienterings- och planeringsfunktion i skomarknadsfrågor för in- och utlandet. Denna bör kunna läggas inom Skoindustrins Forskningsinstitut.
4. Utbildning i marknadsföring och marknadsanalys samt säljarutbildning för nya tekniker och icke-traditionell försäljning.
5. Regionala, säljande mässor som uppföljning av de översiktliga säsongsmässorna för orientering om nya trender i kläd- och skomode.
6. Upprätta en tvåvägskommunikation med marknaden. Endast genom en samordning (försäljningsorganisationer) kan resurser friställas för att företa marknadsundersökningar och genomföra marknadsaktiviteter riktade till konsumenterna samt butiksaktiviteter i kanal- och produktanpassade program.
7. Göra en på marknadsundersökningar grundad marknadssegmentering för såväl inhemska som utländska marknader. Specialisera sortimentet till attraktiva delar av marknaden och överför marknadsansträngningarna från stagnerande produktgrupper [och] passiva distributionskanaler till expansiva produktgrupper och aktiva försäljningsställen.

¹⁰ Ibid., s. 66.

¹¹ Ibid., s. 78.

¹² Ibid., s. 82.

8. För att de föreslagna åtgärderna skall kunna komma till stånd torde det krävas stöd från statsmakternas sida. Detta stöd bör utformas i närmare samarbete mellan industridepartementet och branschen.

STORT BRANSCHINTRESSE

Lidéns arbete gjorde pressdebut i *Örebro-Kuriren* i januari 1971 med den lokala vinklingen att utredningen inte innehöll några förslag om att lägga beredskapsbeställningar i Örebro. Det hette att utredningen, som redan fanns ute hos branschfolk, främst skulle föreslå åtgärder på distributionssidan. Tidningen hade kontaktat ordföranden i Sko- och läderarbetarnas förbund Axel Hedberg som uttalade att han fann Lidéns förslag vettiga.¹³

Det skulle snart visa sig att Lidéns utredning väckt stort intresse inom sko-branschen och penetrerats i detalj redan innan den i början av mars kom till allmän kändedom. I mitten av februari höll skohandeln en konferens i Ulricehamn som helt ägnades åt Lidéns utredning.Utförliga referat från förhandlingarna presenterades i ett antal artiklar på elva sidor i *Skohandlaren*. I en introduktion konstaterades att utredningen ”hör till det som förmodligen kommer att diskuteras länge inom vår bransch, särskilt som den är ’beställd’ av statsmakterna”.¹⁴ Konferensen inleddes med att Margit Lidén gav en utförlig presentation av sitt arbete.¹⁵ Därefter vidtog en lång diskussion som inleddes av Ragnar T:son Åqvist, talesman för den svenska skoindustrin. Han ansåg om utredningen att ”mycket av vad som tidigare sagts har där samlats till ett värdefullt statistiskt material, som hela branschen har glädje av att återopa”. Men: ”Vad man är ledsn för är att vi saknar nya grepp på ämnet i utredningen. Ingenting nytt har kommit fram, ingen ny brännbar och intressant sak att diskutera.” De väsentliga förslagen gällde samordnad försäljningsorganisation och central marknadsföringsfunktion. ”Det är en vacker dröm att samla företagen”, tyckte T:son Åqvist, ”men vägarna att nå dit är diffust eller inte alls antydda i utredningen.” Och var kom staten in i bilden? ”Är det Wickmans Statsföretag AB som skall inträda som delägare?”¹⁶ I övriga inlägg fick Lidéns utredning mest ros men också lite ris. Någon menade att utredningen var den bästa som åstadkommit inom branschen, någon att den var jämlikhetsstyrd och KF-frälst, vilket Lidén bemötte med att hon representerade industrins syn på konsumentfrågorna.

¹³ *Örebro-Kuriren* (1971). Skoindustrin i Örebro befann sig i kris och landshövding Valter Åman hade i spetsen för en delegation i november 1970 uppvakttat regeringen med argumentet att krisen var ett hot mot landets beredskap. Se *Svenska Dagbladet* (1970g).

¹⁴ *Skohandlaren* (1971a, s. 3).

¹⁵ Lidén (1971b).

¹⁶ T:son Åqvist (1971, s. 9).

Ungefär samtidigt publicerade läder- och skoindustrins organ *Läder och skor* ett temanummer med flera artiklar som refererade olika delar av Lidéns utredning.¹⁷ Också här fick utredningen en varm introduktion:

Förslagen ter sig onekligen radikala. De kan också väntas väcka livlig debatt. Åtskilligt både i rekommendationerna och argumenten för dem kommer väl att möta invändningar, som kan ha tyngd och bli av betydelse för utvecklingen. Ändå är det väsentliga, att de tas emot i en positiv anda. Här rekommenderas åtgärder, som enligt vår främsta teoretiska expertis på området borde ha möjligheter att bryta den nedåtgående tendensen för skoindustrin.¹⁸

När utredningen lanserades i början av mars presenterades den i *Dagens Nyheter* och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och i en TT-artikel som publicerades i 20 dagstidningar, bland dem *Svenska Dagbladet*.¹⁹ I skostaden Örebro var man återigen intresserad. *Nerikes Allehanda* publicerade Lidéns åtta punkter och citerade en del av introduktionen i *Läder och skor*.²⁰ Utredningen presenterades i *Beklädnadsfolket* som tyckte att de förslag som kallats radikala snarare var självklara: För skoarbetarnas fackförbund var det gamla välkända krav som kom igen. Kanske kunde de vinna bättre gehör när de kom från industrins eget håll.²¹

Skoindustrins Forskningsinstitut hade alltså tilldelats en nyckelroll i Lidéns utredning (punkt 3) och Bertil Ljunggren från detta institut diskuterade förslagen i ett par artiklar. Han sade sig ha läst utredningen med intresse särskilt som ”där talas om flera verksamhetsområden som vid upprepade tillfällen stått på SFI:s egen önskelista”.²² Han undrade också vad som skulle hända sedan IUI-utredningen blivit publicerad och fann det ”ganska troligt att det kommer att gå åtskillig tid, innan skofabrikanterna får Margit Lidéns förslag tillräckligt konkretiserat för att kunna fatta beslut”.²³

17 Utredningen refererades i tre artiklar: *Läder och skor* (1971b, 1971c och 1971d).

18 *Läder och skor* (1971a, s. 1).

19 *Dagens Nyheter* (1971b), *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1971a), *Svenska Dagbladet* (1971b). I *Arbetarbladet* (1971) publicerades presentationen märkligt nog mer än två månader senare. Förmodligen hade det att göra med att ordföranden i Sko- och läderarbetarnas förbund Axel Hedberg intervjuats med anledning av att förbundet 1972 tillsammans med Svenska beklädnadsindustriarbetareförbundet och Svenska textilarbetareförbundet skulle bilda det nya Beklädnadsarbetarnas förbund. Hedberg lät förstå att Lidén ”satt fingret på en mycket öm punkt just då hon i sin utredning pekar på trögheten, läsningen till traditionerna, som framför allt kännetecknat den svenska skoindustrin”. Se Persson (1971).

20 *Nerikes Allehanda* (1971).

21 *Beklädnadsfolket* (1971).

22 Ljunggren (1971a, s. 7).

23 Ljunggren (1971b, s. 6).

METALLMANUFAKTUR

Under 1973 publicerades en statlig utredning om *Järn- och metallmanufakturindustrin under 70-talet*.²⁴ Eftersom IUI sedan länge bedrivit ett projekt om den svenska verkstadsindustrins export²⁵ hade man från den statliga utredningens sida föreslagit att institutet skulle tillämpa analysmetoderna från exportstudien på metallmanufakturindustrin. IUI lät därför bryta ut delar av exportstudien och komplettera den med mer detaljerade studier av metallmanufakturindustrin. Arbetet genomfördes av Lennart Ohlsson – som också var ansvarig för exportstudien – och publicerades dels som bilaga till den statliga utredningen,²⁶ dels i institutets egen skriftserie som *Metallmanufakturindustrin: Produktionsförutsättningar och specialisering i internationell jämförelse*.²⁷ Arbetet hade förstas diskuterats med den statliga utredningens experter och kommenterats av Ragnar Bentzel. Ohlsson disputerade därefter på arbetet vid nationalekonomiska institutionen i Uppsala.

Ohlsson angav i sitt arbete, omfattande sex kapitel och två bilagor på totalt 186 tvåspaltiga sidor, som sitt syfte att klarlägga 1) vilka faktorer som bestämmer den svenska metallmanufakturindustrins (emellanåt bara benämnd manufakturindustrin) allmänna produktionsförutsättningar i slutet av 1960-talet, 2) hur dessa förutsättningar påverkar produktinriktningen inom Sverige jämfört med andra industriländer och 3) hur förutsättningarna samspelar med förändringar i produktionsinriktningen under 1960-talet, detta för att kunna göra en framtidsbedömning. Med allmänna produktionsförutsättningar avsåg han faktorer som var givna för de enskilda företagen, till skillnad från speciella produktionsförutsättningar som kunde påverkas av företagen.

Dessa tre huvudproblem undersöktes utifrån tre slag av strukturella bestämningsfaktorer: 1) handelshinder, 2) Sveriges komparativa fördelar och 3) branschens produktionsteknik. Ohlsson utgick från en enkel version av faktorproportionsteorin, dels vid en given tidpunkt, dels mellan två tidpunkter (utvecklingen under 1960-talet och en bedömning av framtiden): två produktionsfaktorer (kapital och arbetskraft), två länder, homogena varor, samma produktionsteknik

24 SOU 1973:29–30.

25 IUI (1968).

26 SOU 1973:30.

27 Ohlsson (1973a).

i båda länderna, fritt rörliga varor mellan länderna men produktionsfaktorerna rörliga endast inom varje land, likartad efterfrågan i båda länderna.

Manufakturindustrin omfattade nio delbranscher som svarade för 25 procent av produktionen inom verkstadsindustrin och 8 procent inom hela tillverkningsindustrin. De två största delbranscherna var metallkonstruktionsindustri (cisterner, gascylindrar, ångpannor, plåtslageriarbeten m.m.) och annan metallvaruindustri (metallöverdragen plåt, kassaskåp, kättingar, knappnålar, fjädrar, stålínredningar m.m.). Av de nio delbranscherna var det särskilt två – verktygs- och redskapsindustri samt instrumentindustri – som exporterade en stor del, mer än 50 procent, av sin produktion. Två branscher, metallkonstruktions- och metallförpackningsindustrierna, var mycket hemmamarknadsinriktade och exporterade mindre än 10 procent av sin produktion. Företagen inom delbranscherna var i regel små eller medelstora.

Undersökningen var indelad i fem kapitel. Kapitel 2 redovisade den svenska metallmanufakturindustrins och dess delbranschers produktionsteknik och Sveriges komparativa fördelar. I kapitel 3 och 4 jämfördes, bland annat med hjälp av regressionsteknik, produktgrupper och delbranscher inom manufakturindustrin med det internationella mönstret. Kapitel 3 analyserade produktinriktningen år 1969 och kapitel 4 utvecklingen av produktinriktningen över tiden. I kapitel 5 behandlades den svenska exporten och importen av metallmanufakturprodukter med hänsyn till såväl inriktning som utveckling, vilket ledde fram till en bedömning av de olika delbranschernas exportutsikter. I kapitel 6 sammanfattades och tolkades utredningens resultat utifrån använda utrikeshandelsmodeller. Ohlsson menade att en tolkning av det empiriska underlaget med hjälp av andra modeller kunde förmodas ge likartade resultat men slog ändå an en ödmjuk ton: ”Bedömningen av den svenska manufakturindustrins omfattning, inriktning och framtida utveckling är med andra ord en personligt hållen tolkning av ett ofullständigt datamaterial.”²⁸

Vilka var då de viktigaste resultaten i denna omfattande, detaljerade och metodologiskt komplexa utredning?

Beträffande manufakturindustrins produktionsförutsättningar 1969 kom Ohlsson fram till att branschen var så heterogen att ”en bedömning av hela manufakturindustrins produktionsförutsättningar på såväl teoretiska som empiriska grunder ansetts omöjlig att göra”.²⁹ Däremot var det möjligt att analysera anpassningen till Sveriges komparativa fördelar 1969 inom branschen genom att studera den rådande produktinriktningen och de förändringar den genomgått under 1960-talet. Resultaten av den analysen blev att den svenska manufakturindustrins

²⁸ Ibid., s. 21.

²⁹ Ibid., s. 152.

inriktning på delbranscher 1969 inte alls sammanhänge med de kriterier på komparativa fördelar som ansetts gälla för Sverige. ”Detta bristande samband kan inom ramen för vår modell förklaras antingen med att anpassningen till dessa fördelar inte var särskilt väl genomförd detta år eller med att måtten på faktorintensiteterna av olika skäl är missvisande”, förklarade Ohlsson.³⁰ En analys av huruvida de olika delbranschernas världsexportandelar låg för högt eller för lågt i förhållande till faktorintensiteterna i produktionen tydde på att det faktiskt skett en anpassning till Sveriges komparativa fördelar. En analys av marknadsandelarna för olika varugrupper gav ett liknande resultat. Dock ”synes anpassningen till Sveriges komparativa fördelar ha hunnit längre i den svenska försäljningen på hemmamarknaden än i den på världsmarknaden”.³¹

Utifrån de förändringar som skett i branschen under perioden 1964–69 och produktionsinriktningen 1969 kunde Ohlsson dra några slutsatser om de olika delbranschernas framtid. Verktygs- och redskapsindustrin hade den största världsmarknadsandelen men hämmades av utvecklingen på hemmamarknaden. Metallkonstruktionsindustrin var i internationellt perspektiv blygsam men hade goda förutsättningar att växa på såväl hemma- som världsmarknaden. Metallförpackningsindustrin var mycket svårbedömd; den hade haft en ogynnsam utveckling i Sverige och utlandet under 1960-talet. Metalltrådsindustrin hade sämre förutsättningar än spik-, skruv- och bultindustrierna för vilka den svenska förbrukningen var låg men exportutsikterna gynnsamma. För annan byggnadsmetallvaruindustri (svetsade rör, lås, beslag, diskhoar m.m.) var framtidsutsikterna inte särskilt gynnsamma; en betydande minskning av världsexportandelen var att vänta. Hushållsmetallvaruindustrin hade de ogynnsammaste utsikterna av samtliga delbranscher. Annan metallvaruindustri var den mest svårbedömda delbranschen, eftersom den var ett slags restpost, men såg ändå ut att ha goda förutsättningar för tillväxt. Instrumentindustrin (dominerad av instrument och elektriska apparater för mätning och kontroll) kännetecknades av produktinnovationer och snabb produktutveckling. Den hade fått en sen start och hade inte utvecklats gynnsamt på hemmamarknaden men exportutsikterna såg lovande ut. Ohlsson pekade på flera olika faktorer av betydelse för instrumentindustrin, bland annat utvecklingen av processdatorer, numeriskt styrda verktygsmaskiner och industrirobotar. Huruvida denna industri hade möjlighet att hävda eller öka sina världsmarknadsandelar kunde han inte förutse men han var allmänt sett optimistisk: ”De ökade världsexportandelarna 1964–69, den stora exporttillväxten 1969–71 och ett etablerat kunnande i några storföretag inom för den framtida utvecklingen väsentliga områden anty-

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., s. 155.

der dock att relativt gynnsamma förutsättningar kan föreligga trots den sena svenska expansionen på området.”³²

Ohlsson presenterade resultat från metallmanufakturutredningen (SOU: 1973:29) och den egna undersökningen i en artikel som i rubriken ställde frågan om metallmanufakturindustrin var en problembransch.³³ Hans svar på frågan gick ut på att även om den statliga utredningen hade konstaterat att sysselsättningen minskat med 9 000 personer (motsvarande 10 procent) under 1970-talet så rådde stora skillnader inom branschen varför det fanns delbranscher som hade framtiden för sig. Hans betyg åt utredningen var gott: ”Genom sin strävan att analysera branschens situation i generella termer skiljer sig utredningen fördelaktigt från många andra utredningar under senare år, som haft en tendens att betrakta ’sina’ branschers problem som unika.”³⁴

DU RIETZ BILAGA

Ohlssons arbete om metallmanufakturen kompletterades av en annan, mycket kort (12-sidig), bilaga till den statliga utredningen, nämligen Gunnar Du Rietz rapport om etablering och nedläggning av självständiga företag inom industrin 1954–70.³⁵ Du Rietz konstaterade att såväl antalet arbetsställen som sysselsättningen kulminerat i mitten av 1960-talet, åtminstone om man bortsåg från att två stora stålföretag då klassats in i branschen. Nyföretagandet hade minskat, mätt både i antal nya företag och i antal anställda, och nedläggningarna hade ökat under femårsperioderna 1954–58, 1959–63 och 1964–68. Antalsmässigt var nedläggningarna fler mellan de båda första femårsperioderna men sysselsättningsmässigt kraftigare mellan de båda senare perioderna, vilket berodde på att de nedlagda företagen var mindre under den första perioden än under de senare. För åren 1969–70 var siffrorna osäkra men det föreföll som om etableringarna ökat och nedläggningarna minskat något jämfört med tidigare. Under de båda första femårsperioderna hade etableringen varit större än nedläggningen, under den tredje femårsperioden hade förhållandet varit det omvända. Du Rietz bröt även ner sina siffror på delbranscher och län och laborerade med olika periodindelningar.

32 Ibid., s. 159.

33 Ohlsson (1973b).

34 Ibid., s. 1169.

35 Du Rietz (1973a).

DISPUTATION OCH RECENSIONER

Lennart Ohlsson disputerade alltså på sitt arbete om metallmanufakturen. Som fakultetsopponent fick han, på Ragnar Bentzels förslag, forskarasistenten Per Magnus Wijkman från Stockholms universitet. Ohlssons studie lade inte dagspressen för sina fötter. Den bestods dock med en utförlig presentation i *Ystads Allehanda*.³⁶ När *Veckans Affärer* gjorde en översikt av olika branschers framtidsutsikter hänvisade man till metallmanufakturutredningen och lät Ohlsson komma till tals. Han trodde att svensk industri gick en innovationsrik tid till mötes. ”Men bristen på yrkesarbetare kan bli en käpp i hjulet för en dynamisk industriell utveckling. Och det vore illa, för vi har en del eftersläpningar att ta igen.” Underlåtenhets synder på 1950-talet kunde vara en av förklaringarna till stagnationen i verkstadsindustrin i slutet av 1960-talet.³⁷

Ett par kortare recensioner inflöt relativt snabbt. I *Geografiska Notiser* gjorde Lennart Améen ett försök att kort sammanfatta Ohlssons scenarier och fortsatte:

Ovanstående något pessimistiska grundsyn kan med viss möda vaskas fram ur den bok det här gäller. Texten är oerhört ekonomiskt torr, mycket lärd, men utan varje anknytning till det verkliga livet utanför de ”SNI-kodade och STIC-numrerade varugruppernas heterogenitetsgrader” som finns tabellerade sida upp och sida ner. Aldrig en platsangivelse eller någon form av regional differentiering inom Sverige; ej ens ett omnämnande av några av de företag som utredningen hela vägen handlar om. Med detta vill jag inte ha sagt att det vore bättre ifall en geograf fått utredningsuppdraget, men om en ekonom skall bli läst utanför den intimaste kretsen av fackkollegor måste han nog bekväma sig att något konkretisera sin problematik genom förankring vid den rumsliga verklighet hans problem befinner sig i.³⁸

Norska *Bedriftsøkonomen* var som vanligt alert men erbjöd bara en kort sammanfattning utan värdeomdömen.³⁹ I *Bokrevy*, som inte kom till skott förrän 1974, hette det att framställningen i sina detaljer var tillgänglig endast för den invigde men i sina resonerande delar välskriven och matnyttig även för andra.⁴⁰

36 *Ystads Allehanda* (1973).

37 *Veckans Affärer* (1973, s. 21).

38 Améen (1973, s. 180).

39 Hope (1973).

40 Sundström (1974).

KOMPARATION OCH KREATIVITET

Ett resultat av Lennart Ohlssons utredning blev att han fick äran att hålla ett inledningsanförande på temat ”Vad skall svensk industri specialisera sig på?” i Nationalekonomiska Föreningen hösten 1973.⁴¹ Det blev en intensiv debatt om specialisering vis-à-vis kreativitet. Ohlssons utgångspunkt var hur Sveriges internationella specialisering hängde samman med landets komparativa fördelar i produktionsteknik och efterfrågan. Han fann att den svenska industrins specialisering inte var särskilt väl anpassad till de komparativa fördelarna, på grund av ”starkt förändrade komparativa fördelar och en i tiden långt utdragen anpassningsprocess”.⁴² Vissa branscher, som Sverige varit starkt specialiserat på i början av 1960-talet, hade försvagat sin specialisering fram till 1970. I andra branscher hade utvecklingen varit den omvända. På 1950-talet hade det varit brist på ingenjörer men på senare år hade den bristen åtgärdats. ”Innebär den starkt förbättrade tillgången att åtminstone en förutsättning för en ny innovationsperiod i svensk industri är uppfylld?”⁴³

Först ut med åsikter var Lars Nabseth, som konstaterade att Heckscher-Ohlin-teoremet låg till grund för debatten. Han menade att teorin kanske var bra för att förklara sammanhang *ex post* men ställde sig tveksam till om den kunde ge underlag för en bedömning av vad ett lands industri skulle specialisera sig på. Man måste vara försiktig att med hjälp av teorin göra alltför branschspecifika studier. ”Det finns många exempel på att man har gått för långt – jag vill dock inte säga att det gäller den senaste järn- och metallmanufakturutredningen.” Och vidare: ”En annan fara med branschspecifika utredningar är att man glömmer att det inte bara är fråga om komparativa fördelar i jämförelse med utlandet – på den punkten kan man rikta kritik även mot järn- och manufakturutredningen. Det gäller också att jämföra med andra branscher i landet.” Nabseth ville för övrigt ha ”en annan typ av utredningar, som sträcker sig över hela fältet”.⁴⁴ Ohlsson medgav i en replik att de komparativa kostnadernas teori inte sade något om vilka områden man borde specialisera sig på i framtiden. ”Att påstå att den inte är användbar för att ange huvudområdena är däremot att gå litet för långt.”⁴⁵

41 Nationalekonomiska Föreningens förhandlingar (1973).

42 Ibid., s. 463.

43 Ibid., s. 464.

44 Ibid., s. 466.

45 Ibid., s. 468.

Debattordföranden Erik Dahmén ville vända på resonemanget:

Man säger att vi har komparativa fördelar av en hög teknikerintensitet och att teknikerintensiteten påverkar utvecklingen. Men vi kan också vända på det och föra in företagaverksamheten som någonting som skapar nya förutsättningar – innovation betyder ju att man gör någonting annorlunda – för att det i sin tur skall skapa förutsättningar för tekniker att få arbete. Därmed blir det också en stimulans till utbildning av tekniker.⁴⁶

Nabseth var inne på samma tanke och pekade på en risk för cirkelresonemang när man talade om teknikerintensitet. Generaldirektören vid Statsföretag AB, Bertil Olsson, gav också eldunderstöd åt Dahmén: ”Jag tror att ordföranden har funnit att innovationerna ofta sker av en slump. De görs av tekniska genier – de behöver inte vara tekniskt skolutbildade, men det är klart att det ofta ligger ett stort tekniskt kunnande bakom ...”⁴⁷ Teknologie licentiaten Gunnar Olgård fyllde på med att lyfta fram ”den kreativa faktorn”: ”Jag skulle vilja upphöja den faktorn till en produktionsfaktor. Jag tror inte att det spelar någon roll om det är tekniker eller ekonomer som är kreativa – innovationer kommer fram under förutsättning att det finns kreativa personer i en organisation.”⁴⁸ Debatten hade nu tagit en vändning som Ohlsson försökte stävja: ”Det är inte någon motsättning mellan den kreativa faktorn och de komparativa kostnadernas teori. Jag skulle i stället vilja fråga, på vilka områden vi skall använda den kreativa faktor som finns i Sverige.”⁴⁹ Argumentet bet dock inte på Nabseth:

Jag tycker att man bör inrikta sig på att förbättra det allmänna klimatet och förutsättningarna exempelvis för kreativitet att göra sig gällande. Det kan man studera som ett generellt problem. Att däremot säga att det finns en viss kreativitet som vi kan sätta in på vissa områden är en motsägelse. Kreativitet är inte någonting som man flyttar omkring hur som helst.⁵⁰

Lennart Ohlsson var å sin sida lika obenägen att ge vika:

Jag vill hävda att bl.a. IUIs utredningar om metallmanufakturindustrin och om lågprisimporten till Sverige visar att detta med de komparativa kostnaderna är någonting reellt för Sveriges specialisering. När man inom företagen skall

46 Ibid., s. 469.

47 Ibid., s. 470.

48 Ibid., s. 471.

49 Ibid., s. 472.

50 Ibid., s. 473.

bestämma vad vi skall utnyttja vår arbetskraft eller vår kreativitet till vågar jag påstå att man måste ta hänsyn till våra komparativa fördelar på efterfrågesidan eller tillgångssidan.⁵¹

AVHANDLINGEN GRANSKAD

Under 1974 levererade Ohlssons fakultetsopponent Per Magnus Wijkman två detaljerade och tekniskt komplicerade granskningar av Ohlssons avhandling/utredning, en i *Statistisk Tidskrift* och en i *Ekonomisk Debatt*. ”Ohlssons framställning är svåröverskådlig och skyr sådana pedagogiska hjälpmedel som ekvationer och diagram”, inledde Wijkman sin första recension.⁵² Själv skydde Wijkman inte sådana hjälpmedel men det är dessvärre inte lätt att på ett pedagogiskt sätt sammanfatta hans kritiska synpunkter. Vi nöjer oss med hans slutkläm: ”Sammanfattningsvis kan sägas att Lennart Ohlssons verk varit mer framgångsrikt som akademisk avhandling än som utredningsbilaga. [...] Men det är ett respektgivande försök att inför stora empiriska och teoretiska svårigheter testa faktorproportionsteorins förklaringsvärde.”⁵³

I *Ekonomisk Debatt* var Wijkmans upplägg lite mindre ”pedagogiskt” och därför enklare att sammanfatta.⁵⁴ Han gav sig där i kast med hela järn- och metallmanufakturutredningen och inledde med att erinra om direktiven: att kartlägga och analysera metallmanufakturindustrins nuläge och utvecklingstendenser. Det centrala för Ohlsson hade varit att besvara frågan vilka faktorer som bestämmer ett lands komparativa fördelar. Eftersom det fanns ”en hel uppsättning av utrikeshandelsteorier att välja bland” borde Ohlsson ha undersökt ”vilken av dessa teorier som *bäst* förklarar manufakturindustrins produktionsförutsättningar”.⁵⁵ I stället hade han valt att testa endast en teori, Heckschers och Ohlins faktorproportionsteorem. ”Då Ohlsson tillämpar detta teorem finner han dessvärre att manufakturindustrin jämförd med andra verkstadsbranscher har högre marknadsandelar vid slutet av 60-talet än vad dess relativa faktortillgångar och Sveriges faktoruppsättning motiverar.”⁵⁶ Wijkman såg tre möjliga förklaringar: Testningen av teorin var felaktigt utförd, verkligheten hade inte hunnit anpassa sig till teorin (ojämvikt förelåg) eller så hade fel teori valts för att förklara verkligheten. Ohlsson hade lutat åt den andra förklaringen. Wijkman sköt in sig på den tredje.

51 Ibid., s. 475.

52 Wijkman (1974a, s. 185).

53 Ibid., s. 192.

54 Wijkman (1974b).

55 Ibid., s. 419.

56 Ibid.

Heckscher-Ohlin-modellen lämpade sig bäst för analys av relativt stora aggregat – ländergrupper, varugrupper, produktionsfaktorer. Vidare måste teoremet ”testas på Sveriges handel med varje land för sig och inte gentemot omvärlden som helhet som Ohlsson nu gör”. Wijkman drog härav slutsatsen ”att testning av alternativa handelsteorier hade varit mera givande än en sofistikerad genomkörning av faktorproportionsteoremet”.⁵⁷

Detta är förvisso krav på en helt annan typ av undersökning än den som Lennart Ohlsson har genomfört. Manufakturutredningen har emellertid ställt en annan fråga än den som han besvarar. Den behöver veta vilken teori som ger den *bästa* förklaringen av industrins produktionsförutsättningar såsom dessa återspeglas i marknadsandelarna. Lennart Ohlsson däremot ställer den mera ”akademiska” frågan om faktorproportionsteoremet ger en *god* förklaring.⁵⁸

Lennart Ohlsson menade i en replik att Wijkman gjort Heckscher-Ohlin-teoremet och utvecklingen av detsamma stor orättvisa. Visst var många av teorins förutsättningar förenklade.

Likväl är det den enda utrikeshandelsteori som varit så utvecklingsbar att den kunnat användas för att studera de anpassningsmekanismer av allmän jämviktskaraktär, som insatsvaror, helt skyddad produktion, förenad produktion, externa effekter m m ger upphov till. Som teoretisk referensram var denna utrikeshandelsteori i själva verket den enda användbara om man vill genomföra en allmän jämviktsanalys för en öppen ekonomi och samtidigt inte begränsa sig till enbart en teoris förklaringsfaktorer.⁵⁹

Ohlsson bestods även uppmärksamhet i österled. H.C. Blomqvist vid Svenska Handelshögskolan i Helsingfors tog upp utredningen till granskning i *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*. Blomqvist tyckte att utredningen utgick från en teoretisk referensram som presenterades i ”ganska rudimentär form”. Ohlsson hade hänvisat till att en fylligare framställning skulle komma i ett senare arbete, ”något som ju inte tillsvidare är till särskilt stor glädje för den läsare som önskar sätta sig djupare in i problematiken” men som antagligen förklarades av anknytningen till den statliga utredningen.⁶⁰ Blomquists betyg var emellertid gott och han betecknade sina omdömen om arbetet som ”marginalanteckningar”:

57 Ibid., s. 420.

58 Ibid.

59 Ibid., s. 429.

60 Blomqvist (1974, s. 344).

Om man ännu bortser från att tabelltexterna ibland är något dunkla och språkdräkten tämligen tungrodd utredningssvenska är boken ett intressant och givande dokument om en i Sverige viktig industribransch. Den metodologiska uppläggningsen torde lämpa sig även för motsvarande undersökningar av andra branscher och är inte heller fastlåst vid den svenska miljön.⁶¹

Lennart Ohlsson fortsatte i ytterligare några år sitt arbete om verkstadsindustrins export vilket 1976 utmynnade i boken *Svensk verkstadsindustris internationella specialisering*.⁶²

⁶¹ Ibid., s. 346.

⁶² Ohlsson (1976).

KAPITEL 7

SKOGSINDUSTRINS DYNAMIK

1970 disputerade Lars Wohlin vid Handelshögskolan på avhandlingen *Skogsindustrins strukturomvandling och expansionsmöjligheter*.¹ Som Lars Nabseth skriver i sitt förord till boken fortsatte studien den tradition av branschundersökningar som utgjorde en central del av arbetet vid Industriens Utredningsinstitut, men dess ambitioner gick betydligt längre än de mera traditionella industriundersökningarnas:

Syftet med branschanalyser av föreliggande slag är främst att söka öka insikten om de samband som gäller inom branschen, kartlägga eventuella inoptimaliteter i resursfördelningen, studera den statliga politikens effekter på branschens strukturomvandling och tillväxt samt få en bättre underbyggnad för framtidsprognoser för branschen. Ett lika viktigt syfte har emellertid i detta fall från författarens sida varit att bedriva ett mer allmänt forskningsarbete kring produktions- och kapitalteori, varvid skogsindustrin använts som tillämpningsområde.²

Det är i denna anda man bör läsa Wohlins bok. Författaren är noga med att framhålla begränsningarna i den empiriska analysen. De framräknade siffrorna bör inte tas *ad notam* utan bör snarast ses som illustrationer till de olika tendenser som han härleder med hjälp av sin formella modell. Tyngdpunkten ligger på kartläggningen av sambanden mellan de olika variabler som betingar skogsindustrins strukturomvandling och expansionsmöjligheter. Analysen handlar mer om förändringarnas riktning än om deras numeriska storlek, mer om att utträna i vilken mån det går att utforma en modell som på ett rimligt sätt fångar skogsindustrins karakteristika, om realismen i de antaganden som måste göras för att modellen ska bli hanterlig och om diskussionen av vilka alternativa antaganden som kan vara möjliga. Den empiriska verkligheten ställs mot modellen mest för att konstatera att de två har en rimlig grad av överensstämmelse, att modellen inte avkastar prediktioner som avviker från den observerade verkligheten.

¹ Wohlin (1970a). En engelsk sammanfattning återfinns i Wohlin (1970b) och motsvarande på svenska i Wohlin (1970c) och kortare i Wohlin (1970d). Året före presenterade Yngve Åberg (1969c) en skattning av Cobb-Douglasproduktionsfunktioner för skogsindustrin och dess delar, som han använde för att beräkna arbetskraftens, kapitalets och den använda teknikens bidrag till produktionsresultatet. Han redovisade också beräkningar av i vilken utsträckning kapitalet överkompenserats respektive underkompenserats genom att lönenivån legat under respektive över värdet av arbetets marginaprodukt. I en artikel i *Industriförbundets Tidsskrift* diskuterade Jan Bröms (1970) hur mycket avverkningskostnaderna skulle minska om all avverkning inom den svenska skogsindustrin skulle äga rum i Götaland, Svealand och Gävleborgs län.

² Nabseth (1970b, s. 17).

Lars Wohlin och
Lars Nabseth.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Wohlin börjar med en diskussion om hur skogsindustrin bör avgränsas. Industrin kan definieras som den industri som baserar sin tillverkning på en vedråvara, men förädlingsgraden får inte vara så hög att virkeskostnaden utgör en alltför liten del av den färdiga produktens värde. Dessutom kräver Wohlin att industrin ska vara beroende av *svensk* råvara som sin huvudsakliga bas. Han höll för osannolikt att en svensk skogsindustriell expansion skulle komma att baseras på importerad råvara. I praktiska termer består skogsindustrin av träindustrin samt massa- och pappersindustrin. Wohlin redovisar hur mycket virke som förädlades inom de olika undergrupperna av dessa industrier. Han drar också en gräns vid det första förädlingsledet. Senare förädlingsled betydde mycket lite för den totala virkesförbrukningen och kunde därför utelämnas.

EXPANSIONSMODELLEN

I det andra kapitlet – bokens huvudkapitel – presenterar Wohlin en modell för hur skogsindustrin fungerar och expanderar. Han börjar med att härleda skogsindustrins utbud. Världsmarknadspriset på dess produkter är exogent givet och bestämmer i sin tur virkespriset och utbudet av skogsprodukter. Därefter härleder Wohlin den optimala storleken på en skogsindustriell anläggning, med hänsyn taget till förekomsten av stordriftsfördelar, och det enskilda företagens utbudsfunktioner. Dessa aggregeras till en utbudsfunktion för branschen som helhet.

Dess långsiktiga utbudsfunktion ges av styckkostnadsminimum hos optimala anläggningar plus ökningen i det genomsnittliga virkespriset gånger den totala virkesefterfrågan när produktionen ökar. Skogsföretagen antas vara kvantitetsanpassare på produkt- och faktormarknaderna, men inte på virkesmarknaden. Alla har samma produktionsfunktion, av input-outputtyp, med fixa koefficienter mellan de ingående insatsfaktorerna och produktionen. Den tekniska utvecklingen representeras av en ren trendfaktor.

I Wohlins modell bestäms sex endogena variabler av fjorton exogena variabler och parametrar. De endogena variablerna är produktionen av skogsprodukter, arbetskraftsåtgången, kapitalåtgången, virkesförbrukningen, förbrukningen av övriga produktionsfaktorer och priset på virke. De exogena utgörs av skogsproduktens pris, lönenivån, kapitalpriset, förändringarna i kapitalets och arbetskraftens produktivitet, teknisk utveckling som minskar virkesåtgången, förskjutningen i utbudsfunktionen för virke, utbudselasticiteten för virke i Sverige, löne- och kapitalinkomstandelarna av skogsindustrins förädlingsvärde och slutligen, lönekostnadens, kapitalkostnadens, virkeskostnadens och förädlingsvärdets andelar av saluvärdet.

I de följande kapitlen diskuteras realismen i en rad av de antaganden på vilka modellen vilar, innan massa-, pappers- och sågverksindustriernas struktur analyseras.

VÄRLDSMARKNADSPRISET

Ett grundläggande antagande som Wohlin gör är att världsmarknadspriset på skogsindustriprodukter är givet. Sverige kan inte påverka det. Han redovisar en prognos för efterfrågan på skogsprodukter i OECD-länderna i Västeuropa fram till 1980, vilken antydde en fördubbling av efterfrågan både på papper och papp och på träfibermassa. Prognosen pekade på ett betydande virkesunderskott. Efter att ha diskuterat implikationerna för den svenska exporten ställer Wohlin frågan om Sverige kunde ha något inflytande på världsmarknadspriset.

På pappers- och massamarknaderna samarbetade de nordiska producenterna medan inget motsvarande arrangemang existerade på marknaden för sågade trävaror. Wohlin drar slutsatsen att eftersom priselasticiteten var låg på massamarknaden skulle en relativt liten minskning av produktionsvolymen vara tillräcklig för att hålla priset uppe, men att detta eventuellt skulle kunna kompenseras av ett

ökat utbud från nordamerikanska producenter. Hans slutsats blir att det var rimligt att anta att den långsiktiga prisnivån för de primära skogsindustriprodukterna kunde betraktas som given.

STORDRIFTSFÖRDELAR OCH KOSTNADER

Lars Wohlins primära intresse riktades mot skogsindustrins omvandling. Han ville därför studera vilka faktorer som påverkar tillkomsten av ny kapacitet.

[Vi] skall ... därför studera utseendet på de produktionsfunktioner och från dessa härledda kostnadsfunktioner, som gäller ex ante. Dessa utgör vid sidan om efterfrågebedömningar underlaget för den ekonomiska optimering som företagen gör inför varje betydande ny- eller utbyggnadsinvestering.³

I detta sammanhang var förekomsten av eventuella stordriftsfördelar av central betydelse:

... det torde vara typiskt för skalekonomin att besparingen i arbetskraft, kapital och andra insatsvaror inte sker proportionellt med produktionskalan. Man måste därför väga ihop åtgången av produktionsfaktorerna med deras priser, vilket är vad som sker när man beräknar kostnadsfunktioner.⁴

Wohlin skattar kostnadsfunktioner för massa- och pappersindustri utifrån ingejördata för åtgång av kapital och arbete.

Expansionsvägen visar att arbetskraftsåtgången växer långsammare än kapitalinsatsen vid produktionskalan tillväxt. De teknologiska sambanden i massaproduktionen, och det gäller även pappersproduktionen, synes följaktligen vara sådana att ökad kapitalintensitet i huvudsak åstadkoms genom ökning i produktionskalan. Investeringar i existerande anläggningar torde sällan enbart leda till inbesparing av arbetskraft utan ökar i allmänhet även anläggningens kapacitet.⁵

Storleken på de anläggningar som företagen valde att bygga begränsades i huvudsak av virkespriset, som tenderade att stiga med anläggningsstorleken, finansieringsmöjligheterna – större lån, högre ränta – och av marknadsutrymmet för företagets produkter. Wohlin redovisar beräkningar av kostnadsstrukturen hos optimala anläggningar inom massa- och pappersindustrin och marginalkostna-

³ Wohlin (1970a, s. 70).

⁴ Ibid. I mars 1968 hade Wohlin (1968) hållit föredrag om stordriftsfördelar för sågverksfolk i Jönköping.

⁵ Wohlin (1970a, s. 81).

den för utbyggnad av ett existerande tidningspappersbruk samt virkesefterfrågefunktioner.

DET LÅNGSIKTIGA VIRKESUTBUDET

Nästa problem som Wohlin diskuterar är hur man kan bestämma den långsiktiga utbudsfunktionen för virke. För detta måste begreppet avverkningsbar eller avverkningsmogen skog definieras. Ett skogsbestånds värde bestäms av volymen, dimensionen, kvaliteten och priset, och avverkning ska äga rum när ett bestånds värdetillväxt överensstämmer med den marknadsränta som erhålls vid alternativa placeringar. Wohlin analyserar fallet när räntan sätts på en nivå som gör att all skog som uppnått en ålder av 100 år bör avverkas.

I praktiken bestäms vad som kan avverkas också av skogslagstiftningen. Skogsvårdslagen stadgade att skogsägarna hade att sörja för ”nøjaktig återväxt”, dvs. återinvestera. Yngre ”utvecklingsbar” skog fick inte avverkas och avverkningen måste vara ”jämn”. Skogsägarnas avverkningsbenägenhet tenderade att vara låg, lägre än vad som utifrån ett skogspolitiskt betraktelsesätt var optimalt. Wohlin diskuterar hur rotpriset höjd, skogsägarnas förräntningsanspråk och skogsbeskattningens utformning påverkar deras vilja att avverka.

Därefter redovisas virkesförrådets storlek, tillväxt samt avverkningen som de framgick ur de tre riksskogstaxeringarna 1923–29, 1938–53 och 1953–62, den geografiska fördelningen och fördelningen på olika träslag. Under mellan- och efterkrigstiden hade det också företagits ett antal s.k. avverkningsberäkningar, inom ramen för ett antal virkesutredningar, där den högsta avverkningsbara kvantiteten vid ett uthålligt skogsbruk beräknades. Wohlin redovisar resultaten från fyra sådana beräkningar. Efter att ha jämfört prognoser och utfall drar Wohlin slutsatsen att

... virkesbalanserna inte omedelbart kan användas för bedömning av skogsindustrins expansionsmöjligheter. I de upprättade balanserna ställs å ena sidan den prognosticerade förbrukningen ett visst år mot genomsnittlig tillgång för en tio- eller tjuguarperiod. För expansionsprognoser för industrin är 20 år en lång tid medan det i skogsproduktionen är en kort period. Vad som behövs för en bedömning av skogsindustrins expansionsmöjligheter är en omräkning av avverkningsalternativen till olika möjliga tillväxttakter i virkesförbrukningen som ryms inom ramen för den totala möjliga avverkningen under några årtionden framöver.⁶

⁶ Ibid., s. 107.

Wohlin ställer därefter frågan om vilka kriterier som bör användas för att fastslå vilken avverkningens optimala ökningstakt är. Hans svar är föga precist. ”Man skulle kunna formulera skogspolitikens uppgift som en fråga om att bestämma *den optimala expansionstakten av avverkningarna* under de närmaste tjugo åren med hänsyn till kravet på lönsamhet i skogsodlingen, avkastningen på industrikapitalet och andra samhällsekonomiska och sociala ändamål.”⁷

Det räcker inte med att veta vad som är avverkningsbar kvantitet. Man måste också känna till vilka faktorer som bestämmer den för att kunna härleda utbudet av virke vid fabriken. Eftersom den svenska skogsindustrin är geografiskt spridd och transportkostnaderna inte är noll och trädslag, kvaliteter och dimensioner varierar konstaterar Wohlin att det fanns ett stort antal skogsindustriorter – ”naturliga fångstområden” – i Sverige. Avståndet från skogsbestånden till dessa varierade och med det drivningskostnaderna – summan av avverknings- och transportkostnaderna. De utbudsfunktioner Wohlin diskuterar är de *potentiella* utbudsfunktionerna: det potentiellt möjliga utbudet vid olika virkespriser. Han såg inget rimligt sätt att härleda de *faktiska* utbudsfunktionerna. Efter att ha gått igenom de regionala variationerna i vedpriset härleddes en utbudsfunktion för virke i Norrland i mitten av 1960-talet: den genomsnittliga avverkningsbara kvantiteten som en funktion av priset, och effekterna av en sänkning av drivningskostnaderna diskuteras. Slutligen redovisas virkesutbudet i hela landet 1950–65.

MARKNADSFORMENS BETYDELSE

Wohlins grundläggande modell av skogsindustrin vilar på antagandet att marknaderna karakteriseras av fri konkurrens. Men, som han själv konstaterar, var det uppenbart att detta inte gällde virkesmarknaden. Den uppvisade samarbete mellan både säljare och köpare, vilket i sin tur påverkade prissättningen. Även förekomsten av transportkostnader gjorde att marknadsformen avvek från fri konkurrens. Wohlin undersöker i vilken utsträckning imperfektioner på virkesmarknaden kunde leda till ett inoptimalt virkesutnyttjande och vilken inverkan imperfektionerna kunde ha på skogsindustrins expansionstakt.

Wohlin analyserar två typfall: monopson (och monopsonistisk prisdiskriminering) och bilateralt monopol. I det senare fallet är det svårt att komma fram till en entydig lösning, Parternas relativa förhandlingsstyrka spelar roll och det är inte troligt att man når fram till den samhällsekonomiskt optimala situationen. Wohlin påpekar att det var mycket som talade för att det var skogsägarna som på kort sikt hade den största förhandlingsstyrkan, men bara på kort sikt. ”På lång sikt kan en dominerande säljargrupp aldrig höja virkespriset utöver det långsiktiga jäm-

⁷ Ibid., s. 108.

viktspriiset på virke som bestäms av virkesbidraget från nya optimala anläggningar, ty det skulle medföra att skogsindustrin försvann.”⁸

Wohlins exercis utmynnar i den relevanta frågan om hur man i ett läge med tilltagande koncentration både bland köparna och säljarna på virkesmarknaden kan få till stånd ett optimalt utnyttjande av skogen. Ett möjligt sätt skulle kunna vara att skogsägarna själva investerade i förädlingsledet. I Sverige rådde snarast det motsatta förhållandet. Skogsbolagen täckte en betydande del av sitt virkesbehov från skog som de själva ägde och Wohlin reder ut vilka effekterna av detta blev på deras virkesanskaffningspolitik och visade att de tenderade att avverka inom områden med högre drivningskostnader än vad de enskilda skogsägarna gjorde.

Wohlin analyserar också vilka effekter en annan marknadsimperfektion, förekomsten av transportkostnader, får för den optimala anläggningsstorleken. För att illustrera sina resonemang redovisar han statistik över koncentrationen på köpar- och säljarsidan och virkesuttaget för olika skogsägarkategorier. I södra Sverige låg utnyttjandet av skogstillgångarna lågt, medan i resten av landet utnyttjandegraden var så gott som fullständig. Wohlin ville se orsakerna till situationen i söder som en illustration av problemen med bilateralt monopol:

Man kan se förhållandet i södra Sverige som ett slags ständigt pågående ”förhandling” mellan å ena sidan de kapitalägare som överväger att investera där och å andra sidan skogsägarna och att denna ”förhandling” endast i begränsad utsträckning lett till resultat. Problemet har delvis lösts genom att skogsägarna själva svarat för en betydande utbyggnad av skogsindustrin. Svårigheten att på denna väg uppnå en snabb utjämning av marknadsförhållandena mellan de norra och södra delarna av landet är att investeringstakten delvis bestämts av tillgången på riskvilligt kapital inom endast en liten grupp i samhället, nämligen skogsägarna, som inte kan sägas ha förfogat över några stora tillgångar på riskvilligt kapital utöver vad de kunnat satsa i sina jordbruksföretag. Situationen har delvis ändrats under senare år genom att staten via investeringsbanken tagit på sig en del av finansieringsbördan. Härigenom har man kunnat undanröja ett hinder för expansionen, utan att man därför behövt ändra på ägostrukturen.⁹

SKOGSINDUSTRINS STRUKTUR

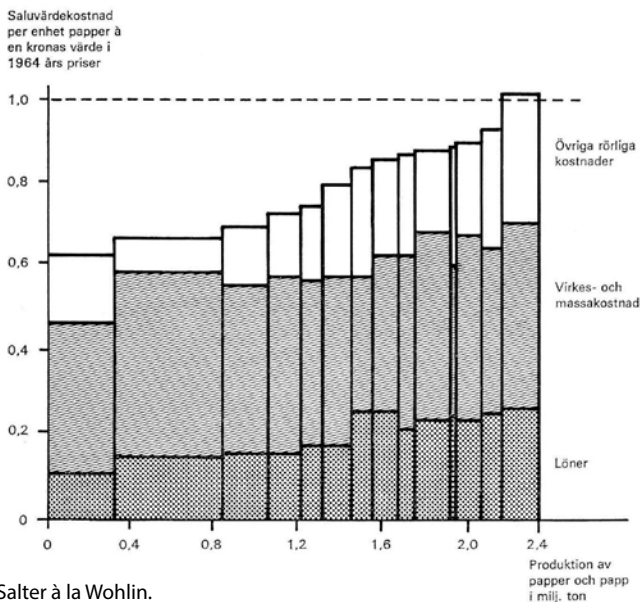
Den debatt om skogsindustrins strukturproblem som fördes vid den tid som Lars Wohlin skrev sin bok handlade i stor utsträckning om att de svenska sågverken och massafabrikerna var förhållandevis små och därför inoptimala. Han gick därför igenom strukturen inom massa- och pappersindustrin. Utgångspunkten är

⁸ Ibid., s. 138.

⁹ Ibid., s. 152.

hans tidigare resonemang om tekniska framsteg inbyggda i kapitalet och den av produktivitetshöjningar framkallade ökningen av lönerna i förhållande till kapitalräntan. I varje tidsperiod existerar en optimal teknik som vid givna faktorprisrelationer minimerar styckkostnaderna. De anläggningar som använder denna teknik är de optimala anläggningarna och tekniken betecknas av Wohlin som den bäst-tillämpade-tekniken.

Wohlin använde sig av en analysteknik som hade utvecklats av den australiensiske ekonomen Wilfred Salter.¹⁰ Industrier som utvecklats under lång tid och där teknisk utveckling har ägt rum karakteriseras av att de innehåller anläggningar som representerar olika nivåer av teknisk modernitet. Antagligen var de alla optimala vid den tid de byggdes, men inte vid nutidpunkten. Yngre anläggningar har nästan alltid mindre arbetskraftsåtgång och lägre lönekostnad per produkt än äldre och yngre anläggningar kommer att ha lägre rörliga styckkostnader än äldre. Vid varje givet produktpris kan anläggningarna rangordnas efter sina kostnader (konstruktionsår) och man ser då att de överskott de lämnar är direkt relaterade till när de konstruerades. Anläggningar som inte klarar den rörliga styckkostnadstäckningen slås i längden ut. Wohlin redovisar massa- och pappersindustrins struktur 1964 i ett antal "Salterdiagram", som klart visar deras tillämplighet och relaterar dem till industrins rörliga styckkostnader, arbetskraftens produktivitet, pris- och löneskillnader mellan anläggningar med olika effektivitet.

Salter à la Wohlin.

Källa: Wohlin (1970a, s. 163).

¹⁰ Salter (1960).

NEDLÄGGNINGAR OCH BRANSCHSTRUKTUR

För att få en uppfattning om skogsindustrins produktionsutveckling är det viktigt att kunna beräkna dess arbetskrafts- och kapitalbehov. Hur mycket måste branschen investera? För att få fram de nödvändiga bruttoinvesteringarna (inklusive ersättningsinvesteringar) behövs då att man har en uppfattning om i vilken takt gamla anläggningar utrangeras. Wohlin pekar på två bestämningsfaktorer – teknisk utveckling bunden till kapital och substitutionsmöjligheterna mellan kapital och arbete i nya anläggningar jämfört med gamla när lönerna ökar i förhållande till kapitalersättningen – och gör en nedläggningskalkyl för massa- och pappersindustrin, en prognos som fungerade bra för massaindustrin men inte alls för pappersindustrin.

Förekomsten av imperfekt konkurrens ruckar på relevansen av antagandet att skogsindustriella anläggningar läggs ner först när de inte längre täcker sina rörliga kostnader. Wohlin går igenom fallet med monopson på virkesmarknaden och visar att företag kan utrangera anläggningar redan tidigare. Slutligen analyserar han vad den kartelliserade integrationen mellan Sverige, Norge och Finland inom massaindustrin kunde ha för verkan på strukturomvandlingen. Om fri konkurrens hade rått hade nedläggningstakten troligen varit snabbare.

STRUKTUROMVANDLINGEN INOM MASSAINDUSTRIN

I fokus för Lars Wohlins undersökning av skogsindustrin stod förändringarna av industrins struktur och orsakerna till produktivitetsökningarna. Han ägnar två empiriska kapitel åt att ”diskutera sådana frågor som i vilken mån introduktion av ny teknik kan påskyndas, vilket inflytande expansionstakten har på branschens genomsnittliga produktivitetsutveckling, vad nedläggningstakten av gammal kapacitet betyder för produktivitetsutvecklingen”.¹¹ Det empiriska materialet var begränsat till massaindustrin: tidsseriedata för perioden 1946–60 och tvärsnittsdata för 1964.

Wohlin börjar med att jämföra produktionsutvecklingen under tre perioder: 1949–54, 1954–59 och 1959–64, alla tre uppsvingfaser i skogsindustrins konjunkturförlopp. Han presenterar därefter Salterdiagram för 1949, 1954 och 1959 och jämför bruttovinstmarginaler, förädlingsvärdets andel av saluvärdet och fördelningen av inkomsterna mellan arbetskraft och kapital mellan de bästa anläggningarna och genomsnittet för branschen för 1949, 1954, 1959 och 1964. Skillnaderna är systematiska: högre marginaler och högre andelar av saluvärdet samt högre kapitalandel för de bästa anläggningarna under alla åren.

¹¹ Wohlin (1970a, s. 195).

Wohlin analyserar också kostnadsutvecklingens motstridiga tendenser. ”Den tekniska utvecklingen möjliggör en sänkning av åtgångstalen för en eller flera produktionsfaktorer. Den samtidiga prisökning som sker på flertalet produktionsfaktorer motverkar den kostnadssänkning som annars kunde ha ägt rum.”¹² Han undersöker kostnadsutvecklingen i den bästa anläggningsgruppen: ökade arbetskraftskostnader, minskade kapitalkostnader och en stark uppgång av råvarukostnaderna. Han visar också hur anläggningsstorleken hade ökat kraftigt både för den bästa gruppen och för branschen i gemen. Produktionstillväxten hade till övervägande delen ägt rum inom gamla anläggningar. Produktionen var starkt platsbunden och man skrotade inte gamla anläggningar för att uppföra nya någon annanstans.

Wohlin skattar den tekniska utvecklingen inom den bästa anläggningsgruppen i massindustrin med hjälp av en Cobb-Douglasfunktion med arbetskraft och kapital samt en effektivitetsparameter (fristående – ”disembodied” – tekniska framsteg). Genom denna s.k. tillväxtbokföring kan han separera arbetskraftens, kapitalets och den tekniska utvecklingens bidrag till produktionsökningen. Wohlin räknar fram vilken förändringen i arbetskraftens produktivitet hade varit. Slutsatsen blev att ökad kapitalintensitet hade spelat en något större roll än tekniska förändringar. Den hade ökat kontinuerligt 1950–64 medan den tekniska utvecklingen hade varit mera stabil med undantag för 1955–60 då kapitalutnyttjandet ökades genom övergång till kontinuerlig drift. Vilken roll stordriftsfördelar hade spelat var osäkert. Wohlin betonar svårigheterna att separera dessa från den tekniska utvecklingen och drar slutsatsen att ”en betydande del av det som brukar hänföras till skalekonomi i stor utsträckning är en fråga om att välja mellan gammal och ny teknik”.¹³

I vilken utsträckning kunde ökningen av arbetskraftens produktivitet hänföras till strukturomvandlingen inom branschen i stället för till den tekniska utvecklingen? Wohlin använder en modell där produktivetsökningen är en funktion av branschens expansionstakt, produktivetsökningen i bäst-tillämpad-teknik, nedläggningstakten och kvoterna mellan produktiviteten i bäst-tillämpad-teknik respektive sämst-tillämpad-teknik och branschgenomsnittet för utgångsåret. Han finner att strukturomvandlingen hade svarat för en årlig produktivetsökning på 3,4 procent 1950–64. Justeras kalkylen för det faktum att nedläggningstakten är beroende av produktivetsökningen inom bäst-tillämpad teknik minskar emellertid strukturomvandlingens effekt till 2,7 procent per år.

Nedläggningstakten är betingad av kapitalkostnaden. ”Eftersom skillnaden i rörliga styckkostnaden mellan existerande [bästa och sämsta] anläggningar inte

¹² Ibid., s. 202.

¹³ Ibid., s. 212.

får överstiga kapitalkostnaden per producerad enhet i nya optimala anläggningar kommer en nedgång i denna kapitalkostnad att leda till en snabbare utrangering.”¹⁴ Kapitalkostnaden per producerad enhet är lika med bruttoräntabiliteten (företagets förräntningsanspråk plus avskrivningsprocenten) multiplicerad med värdet av kapitalåtgången per producerad enhet. Wohlin diskuterar hur räntabilitetsanspråken bör mätas och tolkar den nedgång i bruttoräntabiliteten som han observerade över hela perioden 1950–64 som ett tecken på minskade räntabilitetsanspråk orsakade av minskad alternativränta och/eller förbättrad kapitaltillgång bland företagen. Därefter räknar han fram förändringarna i kapitalkostnaden per enhet, positiv 1950–55, negativ 1955–60 och 1960–64. Det senare orsakades främst av minskade räntabilitetsanspråk, framför allt 1960–64.

STRUKTUREN INOM SÅGVERKSINDUSTRIN

Den sämre datatillgången för sågverksindustrin gjorde det besvärligt att upprepa den analys som Wohlin utfört för massaindustrin även på den förra branschen, men han gjorde trots detta ett försök till en ”mer schematisk” diskussion. De data som analysen vilar på är från 1965. Diskussionen börjar med en genomsnittlig kostnads- och intäktsredovisning för sågverksindustrin som helhet och en kostnadskalkyl för de enheter som representerade den bästa tekniken. Därefter ställs frågan hur länge det lönade sig att hålla i gång gamla, omoderna sågverk. För att svara på detta beräknar Wohlin kvoten mellan högsta och lägsta produktivitet, en kvot som låg under den för massaindustrin och rangordnar de olika sågverksgrupperna efter stigande arbetskraftsåtgång per volymenhet sågat virke. Under antagandet att alla övriga rörliga kostnader var desamma för alla företagen visade det sig att nästan alla fick täckning för sina rörliga styckkostnader vid den rådande prisnivån.

Wohlin tolkade situationen som en ojämviktssituation. Jämviktsmekanismen hade inte fungerat så att nya optimala sågverk tillkommit och gamla, lågproduktiva, slagits ut. Bruttovinsten per producerad enhet hade ökat stadigt inom branschen från 1953 till 1965. Orsaken var framför allt att priserna hade ökat sedan 1958, liksom arbetsproduktiviteten. Detta hade emellertid inte lett till att företagen investerat tillräckligt mycket i ny teknik, möjligen beroende på att deras långsiktiga prisförväntningar låg under den prisnivå som rådde under förra halvan av 1960-talet och på att de inte ville investera i nya stora anläggningar utan att ha garanti för att virkestillförseln skulle fungera. Alternativt var det utbudstrycket på sågtimmer i kombination med motstånd mot prishöjningar från köparsidan som förklarade varför inte virkespriset drevs upp. Wohlin diskuterar också hur myck-

¹⁴ Ibid., s. 219.

et av produktivitetens utvecklingen inom sågverken som kunde förklaras enbart genom strukturomvandlingen, en högst hypotetisk exercis, eftersom den vilar på långtgående antaganden i brist på tillräckliga data.

FRAMTIDEN

I sitt avslutande kapitel presenterar Wohlin en utvecklingsprognos för skogsindustrin fram till 1980: produktionen av massa, papper, sågade trävaror och den därav följande virkesanvändningen. Prognosen utgår från att Sverige skulle kunna hävda sig så väl att man upprätthöll åtminstone en oförändrad andel av Västeuropas försörjning med industrived. Tillväxten på hemmamarknaden antogs bli långsammare under 1970-talet än under det föregående decenniet. Den höga uttrangeringstakten under senare halvan av 1960-talet hade moderniserat skogsindustrin. Förutsättningarna för en lika snabb ökning av produktiviteten under 1970-talet bedömdes därför vara mindre. Ny teknik antogs i huvudsak komma att införas genom utbyggnaden av skogsindustrin. Kapitalutnyttjandet skulle troligen inte komma att ökas nämnvärt, eftersom de flesta anläggningar redan var i kontinuerlig drift. Fortsatt ökning av den genomsnittliga anläggningsstorleken skulle minska antalet massaanläggningar till hälften av 1965 års siffra.

Sågverksindustrins produktion skulle enligt Wohlins prognos öka med 26 procent från 1969 till 1980. Produktivitetsstegringen skulle troligen bli lägre än under 1960-talet eftersom produktionen förutsattes öka långsammare och det rådde ett intimt samband mellan produktions- och produktivitetens ökning. Wohlin beräknar också utvecklingen av arbetskrafts- och kapitalanvändningen, virkesprisutvecklingen, en ökning med 12 procent, och utvecklingen av priserna på skogsindustrins produkter. Han analyserar dessutom den möjliga utvecklingen av ett antal exogena faktorer: möjligheten till extern finansiering och dennas påverkan på förräntningskraven samt statens kreditpolitik. Slutligen diskuterar han den möjliga utvecklingen av konkurrensförhållandet mellan skogsägarna och skogsindustrin och konkluderar att man inte heller under 1970-talet kunde förvänta sig ett optimalt utnyttjande av virkestillgångarna.

Wohlins analys utmynnar inte i någon bestämd slutsats. I stället urskuldar han sig med en något kryptisk formulering:

[Det] skall understrykas att vi i denna undersökning inte kunnat ta hänsyn till alla de imperfektioner och trögheter som naturligtvis alltid finns och som påverkar branschens utveckling. Skogsnäringens anpassning till förändrade marknadsförhållanden och teknologi kan naturligtvis inte ske utan betydande friktioner. Det finns därför ett betydande utrymme för de i skogsnäringen verksamma företagen

och organisationerna att själva vidta åtgärder i syfte att påskynda näringens anpassning och utveckling.¹⁵

DISPUTATIONEN

Den 15 juni 1970 disputerade Lars Wohlin för ekonomie doktorexamen vid Handelshögskolan med professor Bertil Hällsten från Skogshögskolan som opponent. Examinator var Erik Lundberg. I sin betygsmotivering skrev han berömande:

Den teoretiska modellen kommer till full användning genom en ingående konfrontation med det empiriska materialet. Uppställda hypoteser testas med stor omsorg. I ett slutkapitel som samtidigt utgör en sammanfattning av använda metoder och ernådda resultat, presenteras en prognos i form av ett tänkbart utvecklingsalternativ fram till 1980. Vid denna konfrontation av teori och empiri har författaren enligt min mening lyckats nå en sällsynt god avvägning. Uppställda hypoteser och därtill anknutet modellbyggande blir aldrig självändamål och drivs inte till onödiga förfiningar av analysen. Den teoretiska analysen är helt inriktad på att tjäna till tolkning av empiriska observationer bestående av tvärsnitts- och tidsseriedata. Problemställningarna är väl formulerade och genomgående av centralt intresse för förklaring av utvecklingsprocesser och strukturomvandling. Modellerna byggs upp på sådant sätt att det blir möjligt att formalisera och systematisera sambanden, testa hypoteser med hjälp av föreliggande statistik, och mäta strategiska variabler, såsom kapitalpris, kapitalintensitet, kostnads- och produktivetsstruktur, strukturomvandlingstakt osv. Som karakteristiska egenskaper hos författaren vid behandlingen av problemen, vill jag nämna en ovanlig friskhet i greppet, klarhet i analysen och djärvhet i slutsatserna.¹⁶

Lundberg hade emellertid också en del invändningar mot Wohlins avhandling. I likhet med opponenten saknade han en metoddiskussion – en diskussion av alternativa sätt att angripa problemen – vilket han härledde till en bristande redogörelse för andra forskares insatser på området. Sambanden mellan kortsiktiga och långsiktiga resultat var otillräckligt diskuterade och begrepp som avverkningsbar skog, förräntningsanspråk och bästa tillämpade teknik var vagt definierade. Inget av detta var dock av sådan karaktär att det kunde leda till missförstånd eller fel i analysen. De positiva sidorna övervägde klart:

Vid bedömningen av avhandlingen bör enligt min mening stor vikt fästas vid de synnerligen intressanta forskningsresultat som undersökningen lett fram till. I

¹⁵ Ibid., s. 262.

¹⁶ Lärarrådet vid Handelshögskolan (1970, s. 2–3).

själva verket har författaren i olika avsnitt lyckats utföra kvantitativa bedömningar av samband som bör betecknas som landvinningar för ekonomisk forskning. Jag tänker därvid särskilt på resultaten av analysen av sambanden mellan produktivtetsstegring och strukturuomvandling och hur därvid – med stöd av expansionsmodellen – takten i nedläggningen av gamla anläggningar kan avslöja förräntningsanspråk och kapitalpris. Grunden för den tillämpade modellen är inte ny, men författaren är såvitt jag vet den förste som lyckats ge kvantitativt preciserat innehåll åt denna typ av omvandlingsprocess. Han har därvid gett prov på en utmärkt kombination av vetenskaplig fantasi och metodisk säkerhet. Det bör i detta sammanhang framhållas att avhandlingens höga kvalitet vad beträffar framtagande och behandling av ett omfattande empiriskt material i väsentlig del betingats av det förhållandet, att forskningsarbetet utförts inom Industriens Utredningsinstitut och med stöd av dess resurser.¹⁷

Lundberg hade inga som helst svårigheter att godkänna avhandlingen.¹⁸ Den kom sedermera, på våren 1972, att tilldelas det Arnbergska priset av Vetenskapsakademien.¹⁹

¹⁷ Ibid., s. 4–5.

¹⁸ I sin biografi över Lars Wohlin hävdar Torsten Sverenius (2018, s. 44–45) med ett märkligt resonemang att Assar Lindbeck såg ner på Wohlins avhandling:

Lars var ... missnöjd med att Assar Lindbeck, hans professor under arbetet, hade utsett en expert på *skogsindustrin* som opponent.

– Assar trodde att ”Jaha, det här handlar om skogsindustrin, det är ju ingen viktig fråga för oss ekonomer att hålla på med”, så han gav avhandlingen för granskning till en person som höll på med skogsfrågor.

– Därmed missades tyvärr huvudpoängen i min avhandling. Den handlade ju inte främst om skogsindustrin utan om teknologisk förändring och problem kring införandet av ny teknik i industrin generellt. Men om jag ska vara självkritisk så var jag kanske inte tillräckligt tydlig med inriktningen, och titeln kan ju förleda en att tro att det enbart handlar om en analys av skogsindustrin.

Assar Lindbeck hade då börjat på Institutet för internationell ekonomi (IIES) vid Stockholm universitet, och enligt Lars hade Lindbeck på den tiden en tämligen låg uppfattning om folk som kom från Industriens Utredningsinstitut.

– Assar tyckte inte att forskare från Industriens Utredningsinstitut höll någon högre klass. IUI bestod inte av riktiga akademiker, det var ungefär den attityden han hade. Och min avhandling gavs ju ut av IUI, så man kunde skönja ett visst ointresse från hans sida.

Det verkar som om Sverenius har missförstått Wohlin. Resonemanget håller inte, av flera anledningar. För det första borde Lindbeck, om han tyckte att ämnet var oviktigt ha övertalat Wohlin att skriva om något annat. För det andra var opponenten, Bertil Hällsten, ingen ”person som höll på med skogsfrågor”. Hans område var investeringar och finansiering, ett område med klar anknytning till Wohlins frågeställning. För det tredje var vid den tiden Assar Lindbeck professor på Handelshögskolan, inte på Institutet för Internationell Ekonomi. För det fjärde var han själv, som vi redan har sett, själv anknuten till IUI, som även publicerade hans egna skrifter, och dem kan han svårigen ha varit ointresserad av.

¹⁹ *Protokoll* (1972b).

MOTTAGANDET

Lars Nabseth presenterade avhandlingen i *Affärsvärlden/Finanstidningen*.²⁰ Han pekade på virkesprisernas centrala roll. Skogsföretagen kunde inte påverka vare sig försäljningspriserna eller lönerna, utan det var främst virkespriserna de kunde ha något inflytande på, och virkespriserna, som också påverkades av den tekniska utvecklingen, bestämde skogsägarnas virkesutbud. Ju snabbare teknisk utveckling desto mer kunde skogsföretagen betala för virket. Nabseth framhävde också Wohlins diskussion av produktivitetsskillnaderna mellan företagen och sambandet mellan investeringar i bättre teknik och produktivitetstökningar. ”Genom sina studier av kapitalstrukturens betydelse för produktivitetstillväxten tror jag Wohlin har skapat ett nytt angreppssätt vid bedömningar av industrins framtida utveckling i vårt land. Inom branscher som järn- och stålindustrin, livsmedelsindustrin och den kemiska industrin är Wohlins metod klart tillämplig.”²¹

Marian Radetzki berömde boken i *Dagens Nyheter*. Den var en ”stimulerande studie” som gav en ”inträngande belysning” av en bransch som visserligen hade minskat i betydelse men som fortfarande svarade för 5–7 procent av BNP, och Wohlin hade en mera positiv syn på framtiden än tidigare skogsutredningar. Radetzki var nöjd med det han hade läst. ”Wohlin är en god ekonom och utnyttjar skickligt ekonomiska teorier från skilda fält för att underbygga sina resonemang och slutsatser ... Mig veterligt har det gjorts mycket få lika inträngande branschanalyser i Sverige.”²²

Jacob Bjärsdal anmälde kort och positivt boken för Bibliotekstjänsts räkning i *Bokrevy*:

Som vanligt ifråga om institutets skrifter lämnar grundlighet och vetenskaplig metod intet övrigt att önska. En svaghet är att undersökningen förs fram endast till 1965, men med denna reservation har skriften givetvis stort intresse för fackmän inom både skogsindustri och skogsbruk. En klart uttalad avsikt med den är att ligga till grund för bedömningen av eventuella statliga åtgärder inom skogsområdet, alltså något även för beslutsfattare.²³

I *Statistisk Tidskrift* prisade Gustaf von Essen Wohlins bok:

Wohlins studie innehåller mycket av intresse för den som har haft skäl att fundera över skogsindustrins framtid under det närmaste decenniet. Många intressanta

²⁰ Nabseth (1970c).

²¹ Ibid., s. 1453–1454.

²² Radetzki (1971).

²³ Bjärsdal (1971).

resonemang förs. Man kan naturligtvis ifrågasätta vissa antaganden, t.ex. bedömningen av den framtida efterfrågan vilken kanske förefaller väl optimistisk och behandlingen av skogsbrukets utbudsfunktion på lång sikt, men detta får betraktas som ofrånkomligt i en studie av detta slag. Även om läsaren får ägna relativt mycket tid för att tränga in i några av de teoretiska avsnitten är jag övertygad om att flertalet med intresse för branschen kommer att anse detta som väl använd tid.²⁴

I *Geografiska Notiser* var Ulf Erlandsson mera förbehållsam. Boken var skriven för professionella ekonomer:

Framställningen är väl disponerad och innehållsrik, men kräver av läsaren en väl inarbetad vana att studera ekonomisk litteratur. Härmed avses att man framför allt är bevandrad inom det modelltänkande (med tillhörande matematiska hjälpmedel) som är de moderna ekonomernas sätt att uttrycka sig. Trots detta förbehåll ger Wohlins arbete mycket av intresse för den som vill tränga djupare in i ämnet, betydlig mer än vad man vant sig vid att finna inom geografilitteraturen. Boken lär knappast kunna användas som bredvidläsningslitteratur för ordinära skolelever. För detta ändamål är den alltför avancerad.²⁵

Den flitiga signaturen ASS. (Arnljot Strømme Svendsen) i *Bedriftsøkonomen* höll med Erlandsson till hälften, men var i grunden synnerligen positiv till Wohlins arbete. ”Den meget solide avhandling er til dels ganske tunglest, i noen grad preget av matematiske modeller, men fremfor alt et lysnde eksempel på anvendt økonomikk med betydelig nytteverdi for næringslivet og offentlige myndigheter.”²⁶ Dagstidningarna nöjde sig i huvudsak med att referera slutsatserna i Wohlins avhandling.²⁷

24 von Essen (1972, s. 167–168). I sinom tid recenserade Wohlin (1972) själv konkurrerande framställningar av skogsindustrins problem: en utförd av branschen själv (Wohlfahrt 1971 a, 1971b) och en offentlig utredning (SOU 1971:85).

25 Erlandsson (1972, s. 147).

26 ASS. (1970a).

27 T.ex. *Sölvesborgs-Tidningen* (1970), *Gotlands Allehanda* (1970), *Västernorrlands Allehanda* (1970), *Uppsala Nya Tidning* (1970c).

KAPITEL 8

LÅNGTIDSUTREDNINGARNA – KÄRVARE KLIMAT

REVIDERAD PROGNOSS

I *Ett forskningsinstitut expanderar* ägnade vi ett kapitel åt långtidsutredningarna under perioden 1950–65 och avslutade med en genomgång av 1965 års långtidsutredning samt den avstämning som institutet lät publicera 1968: *Långtidsutredningens industriprognos för 1970: En granskning och revidering*, av John Ekström.¹ Han konstaterade att den ekonomiska utvecklingen 1966–67, och särskilt då produktionen inom textil-, sko- och gummiindustrierna, blivit svagare än förväntat. Frågan var om denna försvagning avspeglade en tillfällig avmattning eller en mera fundamental klimatförändring. Ekström avslutade sin granskning med konstaterandet att den eftersläpning i förhållande till prognosen som inträffat 1966–67 mycket väl kunde kompenseras av en konjunkturuppgång mot 1960-talets slut:

De störningar som av konjunkturrella och strukturella orsaker drabbat den svenska ekonomin syns ha resulterat i en med en halv procent[enhet] sänkt framstegstakt för industrin. Men det bör då erinras om den förevarande granskningens förutsättning: att konjunkturåterhämtningen sätter in relativt tidigt och starkt under 1968. Sker icke detta måste man räkna med en betydligt större sänkning och med att den förlorade terrängen inte kan återtas före 1970. En slutsats av denna granskning är sålunda att eftersläpningen i industrins produktionsutveckling, som inträtt genom konjunkturavmattningen 1966 och 1967, ännu kan kompenseras.²

Ekström förmedlade också sitt budskap i en artikel i *Industriförbundets Tidskrift*.³ Det ventilerades i medierna från slutet av maj till slutet av juli 1968. *Göteborgs-Posten* konstaterade att produktiviteten i de flesta branscher under lågkonjunkturen 1966–67 ökat mer än vad långtidsutredningen räknat med varför en konjunkturförbättring inte omedelbart skulle medföra ökad efterfrågan på arbetskraft.⁴ Ett TT-telegram noterade att antalet industrianställda skulle komma

¹ Ekström (1968a).

² Ibid., s. 31.

³ Ekström (1968b).

⁴ *Göteborgs-Posten* (1968).

att sjunka med en procent per år under perioden 1965–70 och inte, som långtidsutredningen räknat med, öka med 45 000 man,⁵ något som kommenterades i en cirkulärledare i några landsortstidningar.⁶ Ytterligare ett TT-telegram hänvisade till att Lars Nabseth konstaterat att tillväxten i den svenska ekonomin under de första år som långtidsutredningen 1965–70 omspände hade legat lägre än det förväntade genomsnittet för perioden.⁷ I början av juni presenterade flera tidningar mera i detalj Ekströms reviderade siffror över produktivitetsutveckling och sysselsättning⁸ och *Affärsvärlden* toppade med att långtidsutredningen blivit reviderad.⁹

Det visade sig, i det korta perspektivet, att det handlade om en tillfällig avmattning eftersom konjunkturen gick upp åren 1968–70. Därefter tornade problemen upp sig: de förlorade åren, oljekrisen, överbryggnings- och devalveringspolitiken.

PERSPEKTIV PÅ PROGNOSE

I några artiklar vid slutet av 1960-talet anlade IUI-medarbetare olika perspektiv på prognosproblematiken. Gunnar Eliasson recenserade Carl-Johan Åbergs bok *Samhällsekonomisk prognosteknik*: ”Som uppslagsbok i bokhyllan hos den som sysslar med ekonomiskt prognosarbete måste den betraktas som mer eller mindre obligatorisk.”¹⁰ Lars Nabseth deltog i ett seminarium om marknadsprognoser och framhöll att långtidsprognoser automatiskt blir felaktiga eftersom företagen anpassar sina produktionsplaner (alltså de planer som låg till grund för prognosen) efter prognosen.¹¹ Odd Gulbrandsen behandlade ”Prisprognoser och samhällsplanering”. Han exemplifierade med ”en modell för nötkött” och avslutade med följande ord: ”Den erfarenhet som vunnits i prisprognosverksamheten på jordbrukets område har gjort mig övertygad om att modeller som, om än grovt, beskriver hela samspelet på ett ekonomiskt verksamhetsfält är ett viktigt och för framtiden oundgängligt informationsinstrument, om man vill bedriva en medveten och insiktsfull samhällsplanering.”¹² Anders Klevmarken gav en översikt av

5 Telegrammet publicerat i en handfull landsortstidningar. Se t.ex. *Barometern* (1968).

6 Se t.ex. *Örnsköldsviks Allehanda* (1968).

7 Se t.ex. *Skånska Dagbladet* (1968).

8 *Svenska Dagbladet* (1968), *Sydsvenska Dagbladet* (1968).

9 *Affärsvärlden* (1968).

10 Eliasson (1967, s. 46), Åberg (1966).

11 *Uppsala Nya Tidning* (1968).

12 Gulbrandsen (1969, s. 45). En rad prognoser för olika jordbruksprodukter kunde summeras till en helhetsbild av jordbrukssektorns framtida utveckling. En sådan totalprognos hade gjorts av Gulbrandsen och Bratt (1968).

egenskaperna hos några vanliga olikhetskoefficienter som kunde användas vid jämförelser mellan prognos och utfall.¹³

Villy Bergström hade inte mycket till övers för långtidsutredningarna. Han tyckte i en recension av en antologi att de ”hittills varit relativt ytliga produkter med prägel av hastverk och de professionella ekonomernas P.M. och bilagor har ofta verkat [vara] ’vänsterhandsprodukter’” och att de framför allt skyggar för fördelningsfrågorna. Att det rådde ideologisk spännvidd inom IUI framgår av Bergströms kommentar till en av antologins uppsatser, skriven av Assar Lindbeck. Bergström skriver nämligen att Lindbeck spelade upp ”hela spektaklet av välkända argument för marknadsprisbildning”.¹⁴ Han retade sig också på att de ekonomer som medverkade hade fått skriva om vad de ville. Många ekonomisk-politiska problem hade ändå blottlagts i långtidsutredningarna: ”Varför stimulerades inte ekonomerna till att, på ett mer ambitiöst sätt än som varit möjligt inom utredningarnas ram, behandla några av dem som för utövarna av ekonomisk politik förefaller angelägna?”¹⁵ På samma sätt borde forskningen i allmänhet styras mer av statens behov: ”Det borde vara en självklarhet att staten ’köper’ eller på annat sätt initierar samhällsvetenskaplig forskning inom det egna behovsområdet.”¹⁶

Lars Nabseth höll 1971 ett föredrag, oklart var, om de prognosmetoder som använts av IUI. Föredraget togs upp på band, skrevs ut på norska och publicerades av *Bedriftsøkonomen*. Nabseth redogjorde för analogimetoden (jämförelser med annat land), globalmetoden (jämförelse med storheter som t.ex. BNP eller befolkning), matematiska tillväxtfunktioner och mer komplicerade ekonometriska metoder som också gick under beteckningen ”den reviderade planmetoden”. Denna metod hade enligt Nabseth utvecklats mer av IUI än av någon annan och användes vid långtidsutredningarna. Det största problemet med den var svårigheten att få in planer från mindre och mellanstora företag av det enkla skälet att de inte hade några. Nabseth kunde också berätta att IUI varit i kontakt med Herman Kahn vid Hudson Institute men att man inte ville ge sig in på prognoser på mycket lång sikt.¹⁷

13 Klevmarken (1970). I planerings- och prognossammanhang kan i förbigående nämnas Rencks (1971) recension av en bok om strategisk planering från Företagsekonomiska institutionen vid Stockholms universitet.

14 Bergström (1967, s. 478). I den recenserade boken, *Svensk ekonomisk tillväxt – en problemanalys*, medverkade ett flertal tidigare IUI-medarbetare: Folke Kristensson, Ingvar Svenilsson, Erik Dahmén och Erik Höök.

15 Bergström (1967, s. 480).

16 Ibid., s. 481.

17 Nabseth (1971a).

1970 ÅRS LÅNGTIDSUTREDNING

Vid ett styrelsemöte hösten 1968 informerade Lars Nabseth om IUI:s förhållande till långtidsutredningarna. En fråga gällde hur institutets arbete skulle påverkas om det blev borgerlig regering. Folkpartiet hade nämligen ställt krav på rullande långtidsplanering, vilket skulle innebära att IUI fick gå ut med industrienkäter vartannat eller vart tredje år. Biträdande finansminister Krister Wickman var inne på samma linje. Vidare ville mittenpartierna se en mer långtgående regional uppdelning av materialet, vilket var besvärligt och dessutom riskabelt eftersom kommunerna tog uppgifterna för givna och använde dem som underlag vid sina investeringar. IUI hade avtal med finansdepartementet för åren 1967–69. Men framtiden var osäker:

Det fanns krafter, särskilt bland de yngre socialdemokraterna, som önskade att regeringen skaffade sig egna utredningsorgan på detta område. Frågan var om institutet själv skulle ta initiativ och förklara sig villigt att fortsätta med sin strukturutredande verksamhet. I så fall borde institutet börja förbereda ett sådant initiativ, vilket bland annat innebure att man skulle stötta dr Erik Höök, som sannolikt var den inom finansdepartementet som var mest positiv till fortsatt samarbete.¹⁸

En diskussion följde. SAF:s vd Curt-Steffan Giesecke ville att institutet skulle fortsätta engagera sig i långtidsutredningarna men var tveksam till rullande utredningar. Industriförbundets vd Axel Iveroth ansåg att fördelarna av att medverka i rullande utvärderingar övervägde nackdelarna. Grängesbergsbolagets vd Erland Waldenström förklarade att institutet inte fick bli ”underavdelning till en planhushållningsidé”.¹⁹ Ordföranden Marcus Wallenberg betonade frågans ”delikata karaktär”:

Institutet fick akta sig för att bli ett permanent sekretariat. Institutet måste ha frihet att hoppa av. Man måste vara vaksam för att se om LU ändrade karaktär, om den t ex blev mer ett uttryck för regeringens politiska målsättningar och fick minskad karaktär av långsiktig prognosverksamhet. Styrelsen behövde dock inte nu fatta något långsiktigt principbeslut utan kunde besluta från fall till fall.²⁰

Styrelsen gav därmed Nabseth i uppdrag att fortsätta diskussionerna om en eventuell förlängning av samarbetsavtalet med Finansdepartementet. Tills vidare kunde institutet fortsätta förbereda sin del av 1970 års långtidsutredning.

¹⁸ *Protokoll* (1968, s. 7).

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, s. 8.

Arbetet på LU 1970 leddes av Lars Nabseth och involverade ett flertal IUI-medarbetare samt externa experter från näringsliv och förvaltning, i bokstavsordning: Jan Beckeman, Thomas Cederberg, Göran Claesson, Sune Davidsson, Göran Eriksson, Johan Facht, Ulf Granérus, Siv Gustafsson, Lars Lundberg, Torsten Löfgren (redaktör för arbetet), Olle Renck, Birgitta Swedenborg och Lars Wohlin. Denna stab producerade rapporten *Svensk industri under 70-talet med utblick mot 80-talet* med 15 kapitel och sex appendix om sammanlagt 270 sidor.²¹

Torsten Löfgren.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Nabseth inledde volymen med en bedömning av de allmänna förutsättningarna för en fortsatt industriell expansion. Han förklarade förtänksamt nog att utbudsförhållandena skulle ägnas mer uppmärksamhet än efterfrågeförhållandena. ”Detta sammanhänger med att för industrins del problemen på utbudssidan, i varje fall till mitten av 1970-talet, verkar att bli mera svårösta än problemen på efterfrågesidan.”²² Han utgick från fyra antaganden: BNP förväntades öka långsammare än under 1960-talet, med 3,8 procent under 1970-talets första hälft och 4 procent under dess andra. Den offentliga sektorn och konsumtionen väntades fortsätta växa snabbare än BNP. Bruttoinvesteringarna förväntades stiga i samma takt som BNP. Utvecklingen på det handelspolitiska området (EEC, EFTA) skulle bli av stor betydelse för den svenska industrins avsättningsmöjligheter. Nabseth gjorde bedömningar av tillgången på arbetskraft och kapital, produktivitetsutvecklingen och avsättningsutrymmet för svenska industrivaror under 1970-talet och avslutade med en utblick mot 1980-talet som han beskrev som dels en plastålder, dels ett postindustriellt samhälle där sådant som miljövård, arbetsmiljö och regionalpolitik skulle få ökad betydelse. I det följande kapitlet gjorde han en genomgång av det internationella branschmönstret att tjäna som underlag för bedömningar av den svenska branschutvecklingen.

I volymens tredje kapitel redogjorde Siv Gustafsson för institutets enkätundersökning, genomförd hösten 1969, i syfte att samla in och redovisa uppgifter om industrins planer för produktion, sysselsättning, investeringar och export fram till 1975. (I ett appendix redogjorde hon dessutom närmare för metoder och material vid enkätens genomförande.) Urvalet hade omfattat tusen företag som representerade 60 procent av antalet sysselsatta i industrin. Samtliga storföretag

²¹ Nabseth (1971b).

²² Ibid., s. 13.

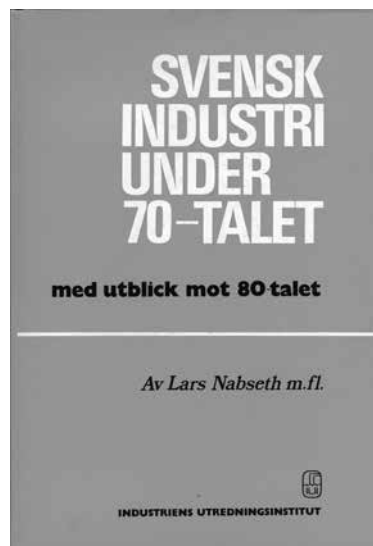
med mer än 500 anställda ingick, men däremot inte företag med mindre än tio anställda eftersom de antogs ha svårt att besvara enkäten. Av de tusen tillfrågade företagen svarade 802. Om man utgick från antalet anställda i företag som svarat i förhållande till företag som tillfrågats blev svarsprocenten hela 96.

Enligt enkäten skulle produktionen (i fasta priser) i hela industrin öka med 6,1 procent årligen mellan 1970 och 1975, i ungefär samma takt och enligt samma mönster som på 1960-talet. De branscher som växt snabbt respektive långsamt då förväntades göra så även framöver. Exporten förväntades öka med 7,8 procent per år, alltså snabbare än produktionen. Sysselsättningen, som under 1960-talet ökat med endast 0,2 procent per år, väntades öka med 2,2 procent per år. Antalet arbetstimmar antogs öka något mindre, med 1,9 procent per år, delvis beroende på en minskning av veckoarbetstiden från 42,5 till 40 timmar. Produktiviteten (produktionen per anställd) beräknades öka med 3,8 procent per år, betydligt långsammare än på 1960-talet men i samma takt som på 1950-talet. Investeringarna väntades 1970–75 ligga 15 procent under nivån 1965–69. Eftersom företag med mindre än tio anställda uteslutits från enkätundersökningen fanns behov av att särskilt granska dessa verksamheter. Det behovet fylldes av Ulf Granérus. Hans kapitel om småindustri och hantverk var i huvudsak bakåtblickande.

I volymens femte kapitel återkom Nabseth med sammanfattande synpunkter på den svenska industrins framtida utveckling. Han trodde att företagen överskattat sina avsättningsmöjligheter på den svenska marknaden. Det skulle krävas ekonomisk-politiska åtgärder som kraftigt begränsade efterfrågan för att uppnå balans i de utrikes betalningarna. För att företagen trots det skulle ha en chans att förverkliga sina avsättningsplaner måste de konkurrera ut importen på ett sätt som föreföll osannolikt. Produktionsökningen inom industrin kunde därför beräknas bli inte 6,1 (som i enkäten) utan 5 procent per år 1970–75 förutsatt att investeringarna ökade med 6–7 procent om året, vilket i sin tur förutsatte att statsmakterna utformade sin ekonomiska politik så att dessa investeringar kunde komma till stånd. I stället för en ökning av sysselsättningen med 2,2 procent per år (enligt enkäten) kunde man räkna med en minskning på 1 procent eller 2 procent mätt i timmar. En fortsatt strukturuomvandling var att vänta och i enlighet med det internationella branschmönstret skulle verkstadsindustrin och den kemiska industrin öka sin andel av industrins förädlingsvärde. Bland branscher som beräknades öka långsammare än genomsnittet fanns varvsindustrin, träindustrin, den grafiska industrin, livsmedelsindustrin, dryckesvaru- och tobaksindustrin, textilindustrin, konfektions- samt sko- och läderindustrierna, alltså till övervägande delen konsumtionsvaruindustrier med avsättning på den inhemska marknaden.

I tio kapitel redogjorde därefter olika författare för utvecklingen inom olika

industrier: Siv Gustafsson redogjorde för gruvindustrin, Jan Beckeman för järn- och metallverken, Göran Eriksson för verkstadsindustrin, Torsten Löfgren för varvsindustri samt jord- och stenindustrin, Lars Wohlin för skogsindustrin, Ulf Granérus för pappersindustrin, Thomas Cederberg från Industriförbundet för livsmedelsindustrin, Göran Claesson från Industridepartementet för textil- och beklädnadsindustri och Olle Renck för den kemiska industrin. Dessutom innehöll volymen som nämnts sex appendix, förutom Siv Gustafssons om industrienkäten följande: Sune Davidsson om planer och utfall i långtidsutredningarnas industrienkäter, Lars Lundberg om kalkyler av industrins bruttoinvesteringar, Brigitta Swedenborg om effekten av högre utbildning på arbetskraftsinsatsen i industrin, Johan Facht om miljövårdsinvesteringar samt en tabellbilaga sammanställd av Olle Renck. Vid sidan av veteranerna Nabseth och Wohlin drogs större delen av lasset, som även publicerades som SOU 1971:5, av IUI-medarbetare som anställdes åren 1966–69. IUI-volymen låg till grund för avsnitt 4.4 om ”Näringsgrenarnas utveckling” i 1970 års långtidsutredning.²³

Beckemans analys av stålindustrin baserades till dels på en strukturutredning genomförd vid Jernkontoret.²⁴ Den utredningen hade kommenterats i en artikel av Nabseth, som fann att det enligt Jernkontorets enkäter rädde betydande optimism och framtidstro inom svensk järn- och stålindustri, att stordriftsfördelarna inom ståltillverkningen stundom överbetonats i debatten och att svaret på den

²³ SOU 1970:71, s. 208–229.

²⁴ Jernkontorets strukturkommitté (1969).

fråga han ställt i artikelrubriken – ”Har svensk stålindustri någon framtid?” – naturligtvis måste besvaras jakande men skulle preciseras i den kommande långtidsutredningen.²⁵ Enligt Jernkontoret skulle järn- och stålproduktionen öka med 7 procent per år fram till 1975. IUI:s industrienkät 1969 kom fram till exakt samma siffra. Beckeman skrev i sin bedömning dock ner siffran till 6 procent. Jernkontoret hade också gjort en prognos för utvecklingen ända fram till år 2000.²⁶ Det mesta tydde på att stålproduktionen på så lång sikt skulle öka betydligt långsammare, med ca 3 procent per år, beroende på såväl brist på arbetskraft som minskad inhemsk konsumtion.

Torsten Löfgren redogjorde för läget i varvsindustrin som det såg ut vid decennieskiftet 1970. Utvecklingen hade, under inflytande av industrin och de stora oljebolagen, gått mot stora tank- och bulklastfartyg. Trots japanernas framfart hade den svenska varvsindustrin lyckats hålla ställningarna relativt väl. Enkätundersökningen pekade på en produktionsökning med 4 procent per år 1970–75. Löfgrens bedömning låg snäppet lägre, på 3–3,5 procent, och förutsåg att ”[t]renden mot ökad avsättning på den internationella marknaden kommer att fortsätta”; även på lång sikt ”torde den svenska varvsindustrin ... framgångsrikt kunna konkurrera på världsmarknaden”.²⁷

Siv Gustafsson har i efterhand redogjort för en möjligen tidstypisk episod under arbetet med industrienkäten:

Jag fick följa med Nabseth och Erik Höök till Finansdepartementet för en hearing med några viktiga industriledare, bland andra cheferna för Electrolux och SKF. Vi diskuterade slutsatsen att det framtida arbetskraftstillskottet skulle komma att utgöras av gifta kvinnor. En av de höga industriherrarna, jag tror det var SKF-chefen, fann då för gott att kommentera denna sak sålunda: ”Det vet man ju hur det är med kvinnor, man måste anställa tre för att få en arbetskraft för de har en så hög frånvaro.”²⁸

KONFLIKT MED FINANSEN

Carl-Johan Åberg har erinrat om att 1970 års långtidsutredning arbetade med flera olika alternativ, vilket komplicerade samarbetet med IUI:

Det visade sig ... svårt att återkoppla denna ”alternativexercis” till IUI:s enkätundersökning och institutets analys. Enkäten genomfördes hösten 1969 och arbetet med huvudrapportens centrala delar skedde först under 1970. Enkäten låg

²⁵ Nabseth (1969).

²⁶ Jernkontoret (1970).

²⁷ Nabseth (1969, s. 130–131).

²⁸ Gustafsson (2009, s. 400).

alltså inte i fas med den centrala avvägningsdiskussionen i utredningen. Enkätresultaten spelade ändå sin roll för arbetet med LU. För de olika alternativen i utredningen kunde man t. ex. ur modellen härleda vilken utveckling för industrisektorn som skulle bli en sannolik konsekvens av just detta alternativ.²⁹

Åberg menar att långtidsutredarna i Finansdepartementet visserligen fann jämförelser mellan LU-modellens utfall och företagens planer intressanta men att det inte blev någon dialog med företagen och IUI. Frågan hur företagen skulle reagera om förändringar i den ekonomiska politiken ändrade förutsättningarna för deras planering blev aldrig belyst.

Lars Nabseths rapport beskrivs av Åberg som ”lättläst och pedagogisk och den mest ambitiösa av IUI:s olika LU-utredningar”.³⁰ Inte desto mindre kom Nabseth och IUI i konflikt med Finansdepartementet. Nabseth skriver själv om hur förutsättningarna för IUI:s medverkan i långtidsutredningarna hade påverkats av ett förändrat samhällsklimat:

Vietnamkriget, studentoroligheter och dylikt hade lett till en radikalisering av det ekonomiska klimatet. Det kunde inte undgå att sätta sina spår även i Finansdepartementet. Anställda därifrån kom upp till institutet och menade att vi visserligen liksom tidigare kunde få uppdraget att skriva industridelen, men man ville ha rätt att gå igenom och ändra i vårt manuskript. Mitt svar var att de naturligtvis i huvudbetänkandet kunde skriva vad de önskade, men i vårt manuskript och i vår färdiga bok stod vi helt för innehållet. För denna inställning fick jag starkt stöd i styrelsen.³¹

Åberg uppehåller sig också vid denna incident och återger en något skarpare version, trots att han säger sig bygga på Nabseth. Enligt Åberg blev Nabseth ”upp kallad till Finansdepartementet där en tjänsteman som tagit del av IUI:s rapport i en preliminär version krävde en rad ändringar i denna”. Om Nabseth inte gick med på kravet skulle IUI-rapporten inte få ingå som bilaga till långtidsutredningens huvudrapport. Åberg tror inte att denna incident nådde Gunnar Strängs öron. ”Det skulle nog ha varit honom helt främmande att ställa sig bakom några sådana krav. Och efter en del palavrer mellan IUI och departementet återtog kraven och Nabseths bok fick utan retuschering tryckas som en bilaga till huvudbetänkandet.”³²

Incidenten vittnade emellertid om ett kärvare klimat mellan den socialdemo-

²⁹ Åberg (2009, s. 173).

³⁰ Ibid., s. 174.

³¹ Nabseth (2009, s. 121).

³² Åberg (2009, s. 174).

kratiska regeringen och näringslivet. ”IUI ansågs alltmer företräda näringslivets intressen och det fanns en del politiskt korrekta tjänstemän i kanslihuset som inte gillade samarbetet med IUI.”³³ Samtidigt hade staten byggt upp sin utredningskapacitet på Industridepartementet och Statens industriverk och ville gärna ta över industrienkäterna.

STORT GENSVAR

Nabseth lättade något på slöjan kring långtidsutredningen redan vid Industritjänstemannaförbundets 50-årsjubileum i maj 1970. Några tidningsrubriker ger ledtrådar till hur budskapet uppfattades. *Svenska Dagbladet*: ”Dystra långtidsutsikter” och ”Oroande prognos”, *Dagens Nyheter*: ”Klarar vi 70-talet?”³⁴

När IUI-utredningen presenterades i slutet av februari 1971 blev pressens gensvar stort. Några av de större tidningarna publicerade som vanligt egna sammanfattningar. Det gällde *Svenska Dagbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, som slog till med stora rubriker och en förmaning till stat och kommun att begränsa sina anspråk på folkhushållet för att industriproduktionen skulle kunna öka.³⁵ Huvudbudskapet i artiklarna var att industrin överskattat sysselsättningen och underskattat investeringsbehovet. För att produktionsmålet skulle kunna uppnås när antalet industrianställda minskade måste investeringar och produktivitet öka. En TT-artikel, med bifogad bild på långtidsutredningens chef Erik Höök och Lars Nabseth från IUI, publicerades i cirka 25 dagstidningar³⁶ och en artikel signerad Göran Rosenberg i sex S-märkta tidningar.³⁷ Ytterligare ett par artikelvarianter inflöt i ett halvdussin tidningar.³⁸ En dryg vecka senare hade nyheten via en byråartikel nått ytterligare några landstorstidningar³⁹ och i maj dök ”nyheten” upp på nytt.

Nabseth var också ute och talade om utredningen. Vid Sundsvallsbankens stämma i Umeå i mars uppmanade han den offentliga sektorn att begränsa sin efterfrågan på arbetskraft. Om industrin inte kunde få den arbetskraft den behövde var risken att produktionen förlades till dotterbolag i utlandet.⁴⁰ Vid Uppsala företagarförenings årsstämma betonade han vikten av förbättrad handelsbalans.

33 Ibid.

34 Sköld (1970), *Svenska Dagbladet* (1970), *Dagens Nyheter* (1970).

35 *Svenska Dagbladet* (1971), *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1971) och Andersson (1971).

36 Se t.ex. *Uppsala Nya Tidning* (1971a).

37 Se t.ex. Rosenberg (1971) i *Smålands Folkblad*.

38 Se t.ex. *Sydsvenskan* (1971) och *Smålands Allehanda* (1971).

39 Se t.ex. *Skaraborgs Läns Annonsblad* (1971).

40 *Göteborgs-Posten* (1971).

Som orsaker till att handelsbalansen försämrats nämnde han u-hjälpen, invandrares remitteringar, svensk turism i utlandet och snålhet hos de turister som kom till Sverige. ”Deras campande bidrar inte till att handelsbalansen kommer på plus”, menade han.”⁴¹

Artikelflödet ökade även i tidskrifterna. De bredare av dem sammanfattade innehållet i UII-utredningen på samma sätt som tidningarna,⁴² branschorganen redogjorde för fakta gällande den egna nischen.⁴³ Några tidskrifter kostade på sig kommentarer. *Industritjänstemannen* ville se industrin tillgodogöra sig utbildad ungdom, politiker borde underlätta barntillsynen för kvinnor som ville arbeta, tullmurar måste rivas och lokaliseringspolitik bli mera aktiv.⁴⁴ *Affärsvärlden* tyckte att långtidsutredarna önsketänkte när de trodde att Sverige, som redan hade internationellt sett hög industriell produktivitet, kunde utvecklas mera förmanligt än omvärlden. Den goda produktivitetsutvecklingen under 1960-talet hade delvis berott på snabb nedläggningstakt och på det viset kunde det inte fortsätta.⁴⁵ Den enda egentliga recensionen dök upp i norska *Bedriftsøkonomen*: ”Dr. Nabseths 50 siders presentasjon av de allmenne vilkår for fortsatt industriell vekst i Sverige är en ypperlig sammenfatning av situasjonen for svensk industri i årene som kommer.” Recensenten fortsatte i poetisk sinnesstämning:

Både metodemessig og materielt m.h.t. konklusjoner for de enkelte bransjer og for industrien ... finnes det meget av interesse i boken. Man sitter ellers igjen med et inntrykk av at horisonten for svensk industri ikke lenger er så morgenrød som den har vært, men har fått stenk av aftenrøde, for ikke å si skumningsmørke.⁴⁶

HÄCKEN FULL MED APELSINER

I maj 1971 utspelades en livlig och underhållande debatt om långtidsutredningarna i Nationalekonomiska Föreningen. För ovanlighetens hade man fyra inledare. Erik Höök belyste syftet med utredningarna, Karl Jungenfelt metodiken, Lars Nabseth politikens roll och Clas-Erik Odhner värderingarnas roll.⁴⁷

Höök tog upp krav som framförts från LO-håll om att långtidsutredningarna skulle diskutera nya politiska mål och medel. Han konstaterade att det skulle för-

41 *Uppsala Nya Tidning* (1971b).

42 *Veckans Affärer* (1971), *Svensk Handelstidning Justitia* (1971), *Arbetsgivaren* (1971), *Arbetsmarknaden* (1971), *Svensk Industritidning* (1971).

43 *Svensk Papperstidning* (1971), Carlson (1971), Granérus (1971), Hemmingsson (1971).

44 Lewenhagen (1971).

45 *Affärsvärlden* (1971).

46 ASS (1971).

47 Nationalekonomiska Föreningen (1971).

ändra hela utredningsuppgiften. ”Men i så fall är det all anledning att man först gör klart om man vill förändra basstrukturen i hela ekonomin ...”⁴⁸ Höök fick omedelbart mothugg av Odhner som ville se ”en inbyggd politisk viljeinriktning” i utredningarna.⁴⁹ Nabseth erinrade om att utredningarna inte bara syftade till att utgöra underlag för statsmakternas och regeringens politik utan också låg till grund för planeringen i företag, kommuner och organisationer. ”Om man lägger in för mycket av politiskt program i långtidsutredningarna, så uppstår det risk för att syftet förändras.”⁵⁰ I så fall skulle det krävas alternativa långtidsutredningar. Assar Lindbeck, som satt ordförande, ställde en retorisk fråga: ”Skulle varje politiskt parti då få göra sin egen utredning?” Nabseth hade svaret redo: ”Ja, man kommer väl fram till det, om man driver den linjen in extremt.”⁵¹ Odhner valde en illvillig tolkning av Nabseth: ”Summan av vad Lars Nabseth sade är väl i stort sett att politikerna är alldeles för korrumpierade för att man skall kunna ta in deras scheman och planer i en långtidsutredning; de skall helst hållas utanför.”⁵²

Jungenfelt menade att utredningarna drev disaggregeringen för långt på resurssidan. Man borde arbeta med grövre varu- och sektorsindelningar och skulle då med enklare metoder (ekonometriska modeller) få i stort sett lika bra och säkra resultat. Han menade också att det inte fanns en modell för långtidsutredningar utan att det fanns behov av ”delstudier, som var och en så att säga lever sitt eget liv utan denna väldigt fina inpassning i totalsystemet”. Lindbeck ställde en förtydligande fråga: ”Du vill alltså ha en något mer essäistisk uppläggning med koncentration på några som Du tycker strategiska problem för långtidsutvecklingen i stället för att fylla alla boxar i ett stort system?” Jungenfelts svar var ett kort ”Ja”.⁵³ Höök höll med om att det behövdes aggregering på resurssidan men tillade, åsyftande Jungenfelts bidrag till 1965 års långtidsutredning, att ”Jag behöver inte poängtera för Kalle Jungenfelt hur svårt det är att komma fram den vägen, ty det upplevde han nog själv, när han arbetade med den saken.” Varpå Lindbeck inflikade: ”Det där var väl nästan ett slag under bältet, eller hur?”⁵⁴ Nabseth menade att disaggregeringen berodde på syftet med långtidsutredningarna, på målgruppen. ”Ju mer man är intresserad av att ge information till ett mera spritt antal beslutsfattare, desto större behov får vi av disaggregering.”⁵⁵

48 Ibid., s. 47.

49 Ibid., s. 48.

50 Ibid., s. 49.

51 Ibid., s. 50.

52 Ibid.

53 Ibid., s. 53.

54 Ibid.

55 Ibid., s 55.

Lindbeck deklarerade att han tyckte att långtidsutredningarna borde ta avstamp i den offentliga sektorn. Det var där de stora svårigheterna fanns.

Hur skall man få information om efterfrågan på varor som aldrig säljs på marknaden? Hur skall man kunna tvinga byråkratiska organisationer till effektivitet, när det inte finns någon marknad som ”sparkar dem i magen” varje gång som de bedriver en ineffektiv verksamhet? Är det inte där vi har det största behovet av en långtidsutredning.⁵⁶

Här förefaller Lindbeck vara inne på den ”spårbundenhet” i IUI:s forskning som hade manifesterats i Erik Hööks avhandling om den offentliga sektorns expansion och som gick ut på att analysera staten som om den vore ett företag. Odhner var inte sen att nappa på detta bete som gav honom möjlighet att åter föra in de politiska viljeinriktningarna i handlingen:

Men nu är det väl så att hela systemet har byggts upp med utgångspunkt i den privata sektorn och de varuproducerande industrierna och näringarna, och sedan har man mer eller mindre tvångsvis etablerat systemet på den offentliga sektorn, presat in den i någon sorts ekonomisk tvångströja genom att skapa schabloner för produktivitetens utvecklingen och mycket annat. Egentligen är de resultat man kommer fram till för den offentliga sektorn en summering av antagna schabloner; de har nog inte mycket med verkligheten att göra. Skulle man koncentrera sig på den offentliga sektorn borde man väl också ställa upp målsättningar för denna sektor, som är av annan art än de rent ekonomiska effektivitetsmålsättningar man ställer upp för varuproducerande och privat sektor.⁵⁷

Odhner tolkade Lindbecks yttrande som att den privata sektorn skulle ”sköta sig själv” och det ville han inte vara med om: ”Jag har den uppfattningen att det kan behövas ganska mycket av planering och styrning även på den sidan.”⁵⁸ Höök tyckte att det låg mycket i Lindbecks förslag att börja långtidsplaneringen i offentlig sektor men gav en känga åt Odhner: ”Svårigheten är bara att det har varit så oerhört dålig långtidsplanering i den offentliga sektorn.”⁵⁹ Höök ville inte heller instämma i Odhners kritik mot summering av schabloner eller åsikten att den offentliga sektorn inte kunde bedömas på liknande sätt som den privata.

⁵⁶ Ibid., s. 54.

⁵⁷ Ibid., s. 55.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid., s. 57.

Vi får komma ihåg att vi har ett resurskrav även inom offentlig sektor. De personer som sysselsättes där och antalet arbetstimmar inom den sektorn har vi att ta ut det mesta möjliga av. Där är det ingen skillnad mellan offentlig och privat sektor. Och det är utifrån den restriktionen vi skall bedöma effektiviteten.⁶⁰

Odhner vidhöll emellertid att eftersom man inte visste något om effektivitetsförändringen i offentlig sektor, utan schablonmässigt satte den till noll, var det meningslöst att kräva att de som arbetar där skulle uppvisa samma effektivitet som de som arbetade i privat sektor. Nabseth tyckte däremot att det var ”ytterst intressant att konfrontera planer från olika områden – exempelvis den offentliga och den privata sektorn – för att se vilka balansbrister man har på olika faktormarknader”. Lindbeck inflikade att om ”det efterfrågas 5 miljoner årsarbetare i landet, så är det givetvis av intresse att veta om vi bara har 3 ½ miljoner”, vilket Odhner måste medge.⁶¹

Nabseth tog upp kritik i en remiss från Handelshögskolan om att långtidsutredningen sysslade med att ”flytta klossar”. Själv ville han hellre likna utredningens delar vid en apelsin.

Skälet härtill är att om man talar om en apelsin och delar den i klyftor, så får man en summa av samtliga klyftor som tillsammans ger hela apelsinen. Däremot vet jag inte riktigt vad de där klossarna ger för summa. Dessutom har liknelsen med apelsinen den fördelen att man kan diskutera fruktens, dvs BNP:s, storlek.⁶²

Det fanns inslag av ekonomisk-politisk karaktär i långtidsutredningarna både i fråga om apelsinens storlek och klyftornas fördelning på offentlig och privat sektor. Det vore därför klokt att mera utförligt diskutera olika ekonomisk-politiska möjligheter i relation till vad som krävdes för att uppnå långtidsutredningens olika alternativ.

Odhner såg inget fruktbart i Nabseths metafor: ”Jag har en känsla av att Lars Nabseth får hela häcken full med apelsiner ...” Han ville se ”politiska bedömningar på hög nivå” och värderingsmässiga val av inriktning som slog ut ett antal alternativ så att man kunde gå vidare med alternativ för den önskade utvecklingen.⁶³ Odhner klagade på opreciserade och vaga målsättningar som gav alltför stort utrymme åt experternas värderingar, vilket visade sig i bristande analys av fördelnings-, region- och miljöfrågor. Att basera långtidsutredningarna på idén om en oförändrad ekonomisk politik eller ett oförändrat ekonomiskt system var en illusion.

⁶⁰ Ibid., s. 58.

⁶¹ Ibid., s. 59.

⁶² Ibid., s. 60.

⁶³ Ibid., s. 62.

Höök talade om dilemmat med efterfrågan på många alternativ och svårigheten att hålla isär och förklara alltför många sådana. ”Om man t.ex. ska framträda i TV och tala för alternativ 7 a och en annan talare förordar alternativ 5 b, så blir det krångligt.”⁶⁴ Den lösning man hade valt, exempelvis gällande arbetsmarknaden, var att anta oförändrad politik, göra en prognos efter bästa förstånd och ange dess känslighet olika förändringar.

Lindbeck ställde den yttersta frågan till Odnher: ”När LO talar om att man vill ha en annan inriktning av långtidsplaneringen, mera av politisk planering, menar ni då att vi ska gå över till en annan ekonomisk modell, ett annat ekonomiskt system, eller utgår LO-ekonomerna också från ett oförändrat ekonomiskt system i det fallet?”⁶⁵ Odnher gav ett flexibelt svar. LO ville behålla ett blandekonomiskt system, en blandning av centraliserat och decentraliserat beslutsfattande, men inte just den rådande blandningen.

Lars Wohlin ville förtydliga Nabseths resonemang om olika alternativ. Han menade att Nabseth var ute efter tradeoff-funktioner mellan olika politiska mål eftersom absoluta uppfyllelser av de övergripande målen (ekonomisk tillväxt, stabilitet penningvärde, inkomstutjämning, full sysselsättning) var en omöjlighet.

Höök återkom till frågan om klossarna, som han med hänvisning till Herbert Tingsten liknade vid att man ”flyttar möbler på hög intellektuell nivå”, och konstaterade att det låg mycket i kritiken men att Handelshögskolan inte gjort mycket för att hjälpa till att klara ut sambanden. I fråga om inkomstfördelningen var problemet att politikerna inte hade någon klar uppfattning. ”Fråga 20 politiker om inkomstpolitiken här i landet, och man får 20 olika svar.” (Vartill Lindbeck teaterviskade: ”Och de flesta ’Vet inte.’”)⁶⁶ Höök noterade också en annan svårighet vid analys av inkomstfördelningen sammanhängande med den politiska vindkantringen vid denna tid:

Vi försökte det i den förra långtidsutredningen, men det var nära nog omöjligt att sparka upp en ekonom, som dels hade någon erfarenhet av detta, dels var intresserad av frågan. Men plötsligt slog det om, och 1968–1969 fanns det en mängd människor som var villiga att ställa upp, människor som hade meningar om inkomstfördelningen och som ville studera den frågan närmare. Men det var mycket få som ägde några mera djupgående kunskaper om problemet och hade möjlighet att studera det.⁶⁷

64 Ibid., s. 64.

65 Ibid., s. 65.

66 Ibid., s. 69.

67 Ibid.

Odhner gjorde sista inlägget och förespråkade rullande utredningar. ”Verkligheten förändras så snabbt, och politiken och värderingarna förändras så snabbt, att om vi verkligen skall få ut vad vi skulle kunna få ut av materialet är det nödvändigt att löpande följa upp och gå vidare med analyserna.”⁶⁸ Lindbeck avslutade diskussionen med konstaterandet att alla talare fått rasta sina käpphästar.

Vid Nationalekonomiska Föreningens debatt om 1972 års statsverksproposition ställde Nabseth en fråga till finansminister Gunnar Sträng: ”Vore det inte bättre med den osäkerhet som föreligger beträffande utvecklingen och med den begränsade kunskapsnivå vi har att göra alternativa kalkyler i nationalbudgeterna?”⁶⁹ Sträng svarade att förslaget kunde ha sitt teoretiska intresse. Men: ”Tyvärr kan man inte föra en alternativ ekonomisk politik på alternativa ekonomiska prognoser.”⁷⁰ Nabseth stod emellertid på sig och argumenterade för sin sak i *Dagens Nyheter*.⁷¹

LÅNG(TIDS)KÖRARE I STYRELSEN

I augusti 1971 beslöt IUI:s styrelse undersöka möjligheten att på Finansdepartementets uppdrag göra en uppföljning av utredningsresultaten. Man hade nu kommit fram till att utredningsarbetet borde löpa mer kontinuerligt. I första hand ville man göra en ny utredning för perioden 1973–78. I styrelseprotokollet heter det sålunda: ”Om, mot förmodan, finansdepartementet inte ville uppdraga åt institutet att göra en uppföljning av resultaten fanns det anledning för institutet att söka utföra en dylik uppföljning på egen hand.”⁷² Styrelsen beslöt samtidigt att långtidsutredningar i fortsättningen skulle vara en av de högst prioriterade frågorna på institutets agenda.

Några månader senare dryftade styrelsen på nytt långtidsutredningarna. På kort sikt handlade det om en uppföljning av 1970 års utredning, på lång sikt ”om den föreslagna upprustningen av Kommerskollegium kan leda till att staten vill låta kollegiet handha de industribedömningar som hittills gjorts inom institutet”.

Styrelsens mening var att institutet under alla omständigheter borde fortsätta långtidsutredningsarbetet. Man skulle vara beredd att fortsätta samarbetet med staten enligt gällande principer, men en uppföljning borde göras även om något utredningsuppdrag inte gavs från statsmakternas sida. Institutet borde vidare fort-

68 Ibid., s. 71.

69 Nationalekonomiska Föreningen (1972, s. 22).

70 Ibid., s. 39.

71 Nabseth (1972).

72 *Protokoll* (1971a, s. 2).

sätta arbetet på långtidsutredningarna även om det skulle behöva ske parallellt med motsvarande statliga utredningar.⁷³

Vid det första styrelsemötet 1972 stod långtidsutredningarnas framtid överst på dagordningen. Lars Nabseth redogjorde för läget: Finansdepartementet ville göra arbetet mera rullande och börja med en uppföljning av den senaste utredningen fram till 1978. Genom tillkomsten av Industridepartementet hade uppdraget att göra långtidsbedömningen för industrin gått till detta departement i stället för direkt till institutet. Finansdepartementet hade emellertid markerat intresse av att institutet fortfarande deltog i arbetet. IUI hade därför förhandlat med Industridepartementet om arbetsfördelningen. Departementet ville utforma en rapport tillsammans med institutet, men institutet ville samla in ett material att ligga till grund för en rapport från vardera departementet och institutet. IUI:s långtidsbedömning skulle därmed sannolikt inte som vanligt komma att ingå i SOU-serien. Styrelsen höll med om det orimliga i att medverka i en gemensam rapport ”med tanke på de risker för politiska avvägningar och kompromisser som därvid skulle kunna komma att aktualiseras. Ett sådant förfarande skulle stå i dålig överensstämmelse med institutets karaktär av ett oberoende forskningsinstitut med vetenskapliga syften.”⁷⁴ Man fann emellertid den lösning som föreslagits av Nabseth godtagbar. Nabseth konstaterade dock själv att staten hade en ambition att själv ta över de långsiktiga industriprognoserna. Det gällde att ha en strategi klar:

Detta ställer kravet på institutet att löpande försöka ligga något före utvecklingen på den statliga sidan, såväl vad gäller tillgången till intressant material som i metodutvecklingen. Som exempel på material av intresse för långtidsbedömningarna nämndes den insamling som påbörjats över individuella företags FoU-utgifter under 60-talet, de svenska företagens utlandsetablering, uppgifter om finansieringsförhållanden och deras inverkan på den reala utvecklingen m.m. Vidare hade frågan aktualiserats om behovet av någon form av större ekonometrisk modell för den industriella utvecklingen. Inom Handelshögskolan har under ledning av professor Erik Ruist ett arbete påbörjats för att konstruera en ekonometrisk modell för hela den svenska ekonomin. Därvid hade frågan kommit upp om institutet kunde samarbeta i denna fråga genom att utveckla en modell för industrisektorn.⁷⁵

Lång(tids)köraren fortsatte i IUI:s styrelse. I augusti 1972 meddelade Nabseth att institutet träffat överenskommelse med Industridepartementet och mot en ersättning på 140 000 kr påbörjat en ny enkätundersökning om företagens långtidspla-

⁷³ *Protokoll* (1971b, s. 3).

⁷⁴ *Protokoll* (1972a, s. 2).

⁷⁵ *Ibid.*

ner. Det var dock osäkert om undersökningen skulle komma att publiceras som bilaga till den statliga utredningen och departementet skulle i vilket fall som helst göra en egen bedömning av det material som institutet samlade in.⁷⁶ Strax därpå stod det emellertid klart att institutets arbete skulle publiceras såväl i SOU-materialet som av IUI.⁷⁷ Samarbetet med Industridepartementet knakade inte desto mindre i fogarna sedan departementet vägrat låta institutet ta del av viss statistik som beställts från SCB. Nabseth menade att denna vägran borde föranleda institutet att göra påstötningar högre upp i departementet.⁷⁸

När IUI:s styrelse möttes i augusti 1973 kunde vd Lars Wohlin meddela att utredningen *Svensk industri 1972–1977* var klar och hade publicerats. Kostnaderna hade uppgått till 237 000 kronor, exklusive Wohlins lön, varav Industridepartementet skjutit till 140 000. Wohlin kunde också berätta att man inom Finansdepartementet utvecklat en större matematisk modell av samhällsekonomin med vilken man beräknade den tillväxttakt inom olika industribranscher som krävdes för att uppnå de mål som fastställts för den ekonomiska politiken. Dessa krav stämde i många fall inte överens med företagens långsiktigt planerade tillväxt. Wohlin planerade därför att för IUI:s räkning utarbeta en egen modell av samhällsekonomin.⁷⁹

1973 ÅRS AVSTÄMNING

IUI gjorde alltså ytterligare en insats inom ramen för långtidsutredningarna i samband med den avstämning som gjordes 1973, en avstämning som innebar att långtidsutredningarna blivit ”rullande”. Lars Wohlin höll mestadels i pennan och resultatet blev *Svensk industri 1972–1977*,⁸⁰ som också publicerades som SOU-bilaga till huvudrapporten. IUI-chefen Wohlin hade, liksom varit fallet med Nabseth, vid sin sida en rad IUI-medarbetare: Jan Bröms, Siv Gustafsson, Ulf Jakobsson, Märtha Josefsson, Bo Lindörn, Olle Renck och Rolf Rundfelt.

⁷⁶ Protokoll (1972b).

⁷⁷ Tidsplan (1972).

⁷⁸ Protokoll (1972c).

⁷⁹ Protokoll (1973).

⁸⁰ Wohlin (1973).

Wohlin började med att konstatera att förutsättningarna för industrin snabbt kunde förändras genom ändrade ekonomisk-politiska åtgärder eller pris-kostnadsrelationer men att industrins produktionskapacitet var ganska trögrörlig, varför det trots allt var meningsfullt att granska dess långsiktiga produktions- och sysselsättningsplaner. För övrigt vilade långtidsutredningen på antagandet om en i stora drag oförändrad ekonomisk politik.

Utredningen inleddes med en redovisning av den sedvanliga enkätundersökningen, författad av Märtha Josefsson. Dessutom redogjorde Rolf Rundfelt i ett appendix för enkätens metoder och material. Enkäten hade hösten 1972 gått ut till alla företag med mer än 500 anställda och till ett antal företag med mellan 200 och 500 anställda, sammanlagt 369 företag av vilka 308 besvarade den. Urvalet motiverades med att de stora företagen utgjorde merparten av industrin, hade lättare att besvara frågorna och hade långsiktiga planer.

Enligt enkäten skulle industrins produktionsvolym öka med 6,5 procent om året mellan 1972 och 1977. De mest expansiva branscherna var kemi och varv, medan livsmedels-, pappers-, jord- och stenindustri låg under genomsnittet. Sysselsättningen väntades under perioden öka med blott 0,8 procent och exporten med 8,4 procent årligen. Jämfört med enkäten från 1969 innebar det för hela industrin (företag med mer än 200 anställda) att produktion och sysselsättning justerats ned och export upp med vardera en procent om året.

Därefter var det Wohlins tur att tolka och analysera enkätresultaten. Han började med vissa uppskattningar om de mindre företagens utveckling – företag med mindre än 200 anställda svarade för en tredjedel av sysselsättningen i industrin – utifrån hur dessa företag utvecklats i förhållande till de större företagen inom samma bransch under 1960-talet. De mindre företagen återfanns i högre grad i branscher med långsammare tillväxt än genomsnittet. Efter långa resonemang om kapacitetsutnyttjandet i industrin granskade han de 40 största koncernerna och fann att de var mer expansiva än den övriga industrin.

Efter en bedömning av utvecklingen i de olika industribranscherna tog Wohlin upp frågan om de allmänna förutsättningarna för industrins expansion. För perioden 1972–77 antogs BNP öka med 4,2 procent per år. Den privata konsum-

Märtha Josefsson.
Källa: IFN:s bildarkiv.

tionen beräknades öka snabbare än föregående år, något snabbare än den offentliga konsumtionen. Antalet sysselsatta i hela ekonomin beräknades öka med 2,8 procent mellan 1972 och 1977. LU 70 hade räknat med en nettoinvandring om 20 000 personer per år 1971–75; den siffran hade nu reviderats ner till 7 200, bland annat beroende på att myndigheterna blivit restriktiva med att meddela arbetstillstånd till icke nordiska medborgare.

Slutligen formulerade Wohlin en sammanfattande bedömning av industrins utveckling under 1970-talet. Några nyckeltal: LU 70 hade angett 5 procents årlig produktionsökning 1970–75, industrienkäten 1972 hade angett 4,8 procent och Wohlins bedömning landade på 4,4 procent. För sysselsättningen var motsvarande siffror -1, -0,2 och -0,5 procent. För åren 1972–77 skulle produktionsökningen enligt Wohlins bedömning bli 4,7 procent och sysselsättningsökningen -0,1 procent. Wohlin bedömde att företagen mer än tidigare var inriktade på rationaliseringsinvesteringar. De planer på 8 procents årlig tillväxt av exporten 1972–77 som framkommit i enkäten ansågs rimliga. Varvsindustrin bedömdes kunna öka sin årliga expansionstakt från 3,5 procent 1970–75 enligt IUI:s bedömning 1970 till 6,2 procent enligt IUI:s bedömning 1973. Varven tvingades dock snart gå ner i varv. I slutet av 1973 inträffade den första oljekrisen och i dess spår utvecklades året därpå en varvskris.

I slutet av juni 1973 blev IUI-utredningen en nyhet i *Dagens Nyheter* och *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning*. *GHT* svarade för en konventionell sammanfattning⁸¹ medan *DN:s* Svante Nycander hade intervjuat Lars Wohlin, svensk nationalekonomis nestor Erik Lundberg och representanter för stat och kommun. Nycander konstaterade att sysselsättningsprognosen var mer optimistisk hos IUI än i Finansdepartementets långtidsutredning, eftersom man menade att rationaliseringstakten inom industrin skulle bli något lägre framöver. Den dittillsvarande stagnationen i sysselsättningen berodde enligt Wohlin främst på svag inhemsk efterfrågan. Enda sättet att öka konsumtionen – som i sin tur skulle medföra ökade investeringar – var att sänka skatterna.⁸² Finansdepartementets långtidsutredning hade lagt huvudansvaret för full sysselsättning på kommuner och landsting. Kommunförbundets direktör Sven Järdler var tveksam eftersom kommunerna inte kunde dra på sig hur stora lån som helst.⁸³ Erik Lundberg gick på en helt annan linje. Han trodde inte att man kunde öka den privata konsumtionens ens så mycket som långtidsutredningen tänkt sig, medan däremot den

81 *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1973).

82 Nycander (1973a).

83 Nycander (1973b).

offentliga sektorn hade både behov av och möjlighet att expandera.⁸⁴

Den verkliga lanseringen av IUI-utredningen ägde rum tre månader senare när en byråartikel av ekonomen Nils Kellgren publicerades stort uppslagen i omkring 15 socialdemokratiska tidningar.⁸⁵ Därpå följde sammanfattningar av långtidsutredningen, varvid IUI:s bidrag nämndes, och ämnet kom på tapeten igen mot slutet av året när Wohlin höll anförande på en SNS-konferens i Malmö⁸⁶ och i början av 1974 när Wohlin förklarade att oljekrisen bara skulle innebära en uppbromsning av industrins investeringar på kort sikt – på längre sikt skulle investeringarna öka i takt med att man försökte finna nya energilösningar.⁸⁷

SKILDA VÄGAR

Våren 1974 lät Carl-Johan Åberg, tillförordnad planeringschef i Finansdepartementet och därmed chef för långtidsutredningarna, meddela att Industriverket skulle ta över arbetet med distribilagan till långtidsutredningarna från IUI. Lars Wohlin replikerade att det borde finnas en institution som oberoende av staten analyserade utvecklingstendenserna i svensk ekonomi och att IUI därför tänkte göra sina egna långtidsbedömningar. Under hösten fick pressen nys om att staten och IUI skulle gå skilda vägar. En viss förlikning ägde emellertid rum genom att IUI fick ha synpunkter på frågorna i och fick ta del av svaren på industriverkets enkät. Därmed behövde IUI inte göra en egen enkät utan kunde nöja sig med att göra sin egen bedömning.

I 1975 års långtidsutredning genomfördes följaktligen industrienkäten av Statens Industriverk i samarbete med SCB.⁸⁸ Utredningen visade att industriproduktionen hade ökat med 3,6 procent per år 1970–74 och väntades minska mellan 1974 och 1975. Antalet industrisysselsatta beräknades ha minskat med 0,3 procent per år 1970–75. Produktionen hade alltså ökat mindre och sysselsättningen minskat mindre än vad Nabseths kalkyl från 1970 hade gett vid handen.

84 Nycander (1973c). Hösten 1973 kom *DN*, Thorbjörn Fälldin och IUI i skottlinjen för en ilsken före detta Metallombudsman, Johan Svedberg. Anledningen var att Centerpartiet hade en annons i *DN*, med bild av Fälldin, som handlade om att skaffa fram 100 000 nya jobb. Samma dag hade IUI:s Bertil Lindström (1973) en artikel i samma tidning med rubriken ”100 000 nya jobb”. Det fick sinnet att rinna över på Svedberg (1973, s. 12): ”Industrins utredningsinstitut har medarbetare, som tydligen lånar sig till vilka utredningar som helst om det bara gagnar strävan, att misstänkliggöra det parti, som lett fram Sverige till en topposition i Europa, efter det att medborgarna i val efter val givit partiet regeringsansvaret.”

85 Första publiceringen i *Länstidningen Östersund* (1973).

86 *Arbetsgivaren* (1973).

87 Edgar (1974).

88 SOU 1975:89.

KAPITEL 9

KAPITALMARKNAD OCH INVESTERINGAR

I slutet av augusti 1966 höll Lars Nabseth föredrag på det nittonde Nordiska Nationalekonomiska mötet i Helsingfors. Han talade om allokeringspolitik med utgångspunkt huvudsakligen i svenska erfarenheter. Ämnet för hans föredrag var ”Den ekonomiska politikens möjligheter att inverka på kapitalresursernas fördelning mellan näringsgrenar och regioner”.¹ Nabseth antydde att möjligheterna att påverka resursfördelningarna var begränsade på kort och medellång sikt såvida man inte var beredd att offra målet om snabb ekonomisk tillväxt. I långtidsutredningarna hade det framhållits att investeringarnas fördelning mellan olika sektorer ”kan i hög grad anses vara bestämd under den angivna tidsperioden [fem år] av redan fattade beslut, som det är mycket dyrbart att mera radikalt ändra på”.²

Nabseth började med en diskussion om vilka målen för den statliga resursfördelningspolitiken kunde vara. De överordnade ekonomisk-politiska målen under efterkrigstiden hade varit full sysselsättning, stabilt penningvärde, snabb tillväxt och balans i utrikesbetalningarna. Till en del kunde resursfördelningen inordnas under dessa mål: ”... nästan hela tillväxtprocessen i en marknadsekonomi består i en omfördelning av arbetskraft och kapital från näringsgrenar och regioner där den framtida avkastningen på kapitalinsatserna väntas bli låg till områden där den antas bli hög”.³ Allokeringspolitik användes också för att bekämpa arbetslösheten. Härtill kom emellertid beredskaps- och försvarspolitiska mål, med jordbrukspolitiken som främsta exempel. Lokaliseringspolitiken hade ofta sin grund i sociala överväganden.

Statsmakternas möjligheter att påverka resursfördelningen var beroende av ett antal faktorer: förutom målen de ekonomisk-politiska medel som stod till förfogande, preferenserna och bindningarna hos de kapital- och kreditmarknadsinstitutioner som fördelade medel mellan sparare och investerare, spararnas preferenser för olika placeringsformer, investerarnas beteende och räntabilitetsutsikterna och slutligen kunskapen om ekonomiska sammanhang och effekterna av olika ekonomisk-politiska medel. Det var långt ifrån allt sparande som kanaliserades

¹ Nabseth (1967b).

² Ibid., s. 5.

³ Ibid., s. 6.

via de reguljära kapital- och kreditmarknaderna, marknader som i långa stycken var reglerade. Stat, kommun och företag sparade också själva och det existerade en s.k. grå kreditmarknad där företag lånade av varandra. Självfinansiering inom företagen riskerade att snedvrیدا resursallokeringen ur ett räntabilitetsperspektiv. Det skulle vara bättre om medlen kom ut på kreditmarknaden där deras användning undergick sedvanlig kreditprövning. Kommunerna tenderade i sin tur att binda sitt sparande till investeringar i den egna kommunen. Det statliga sparandet, däremot, skulle gå att dirigera till olika näringsgrenar och regioner. Under 1960-talet hade företagssparandet minskat i betydelse i Sverige medan det offentliga sparandet hade ökat.

Nabseth analyserade resursfördelningspolitiken under tre olika antaganden om vilket dess mål var: hög tillväxt, stimulans av vissa näringsgrenar eller regioner respektive favorisering av den offentliga sektorn. Tillväxten kunde stimuleras både från efterfråge- och utbudssidan. Efterfrågestimulans kunde ges via en arbetsmarknadspolitik som underlättade rörlighet, lagstiftning som främjade konkurrens, näringsfrihetslagstiftning som skapade nya, effektiva företagsformer och en bostadspolitik som skapade en rörlig bostadsmarknad. På utbudssidan var det viktigt att undanröja diskriminerande regleringar på kapital- och kreditmarknaden. Sparandet fick inte låsas in i bestämda kanaler för olika näringsgrenar och regioner. Det gällde också att se till att tillväxtmålet inte kom i konflikt med selsättningsmålet. Att hålla svaga näringsgrenar under armarna var ingen bra politik. Det var bättre att se till att resurser fördes över till expansiva branscher och arbetskraften stimulerades till att ta jobb i dessa.

Målet att gynna vissa näringsgrenar eller regioner krockade ofta med tillväxtmålet, när näringarna eller regionerna hade svårt att klara sig på egen hand och hellre borde krympas. Investeringsfonderna hade kommit till användning inom lokaliseringpolitiken på senare år, direkta statliga investeringar hade gjorts och överenskommelser med aktörerna på kapital- och kreditmarknaden hade slussat pengar till områden som staten ansåg angelägna. Detta ledde lätt till snedvridningar både mellan och inom regioner. Nabseth framhöll vikten av traditionell kreditvärdighetsbedömning, och kapital- och kreditmarknaden borde göras mera enhetlig så att inte vissa aktiviteter premierades på andras bekostnad. Samhälls-ekonomiskt sämre företag fick inte slå ut bättre. Det tredje möjliga målet – att gynna den offentliga sektorn – hade fått genomslag framför allt inom bostadssektorn. Betydande resurser hade förts över via kreditsystemet såväl till offentligt bostadsbyggande som till finansiering av underskott i statsbudgeten.

Lars Nabseth avslutade sin betraktelse med några sammanfattade teser. Resursfördelningspolitikens uppgift måste i första hand vara att undanröja sådana trögheter som höll tillbaka tillväxten. Ville man av någon anledning ha en annan för-

delning måste detta klart framhållas och de samhällsekonomiska kostnaderna redovisas. Många regionala problem skulle bättre kunna lösas med direkta finanspolitiska stödåtgärder än genom en snedvridande resursfördelningspolitik. Offentliga investeringar har ett stort inflytande på kapitalresurserna fördelning mellan näringsgrenar och regioner. De måste förläggas till områden där positiva externa effekter kunde skapas och stimulera privata investeringar. Om statsmakterna ville stimulera en viss näringsgren eller en viss region måste åtgärderna utformas så att kapital- och kreditmarknadens enhetlighet och effektiva funktionssätt i största möjliga utsträckning bevarades. Slutligen borde statsmakterna få större möjligheter att påverka kommunernas investeringar.

INDUSTRIFINANSIERING OCH INVESTERINGAR

När Lars Nabseth höll sitt Helsingforsföredrag pågick inom Industriens Utredningsinstitut en större undersökning som anknöt till hans allokeringsämbete. Under 1967 publicerade Gunnar Eliasson två studier av industrins investeringar. Den första, *Industrifinansieringen perioden 1950–1970 – kartläggning och prognos*, ingick som bilaga till en SOU författad av Börje Kragh, *Finansiella långsiktsperspektiv*,⁴ och behandlade utvecklingen 1950–63. Den innehöll också en prognos för industrins kreditefterfrågan för tiden fram till 1970.⁵ Den andra, Eliassons doktorsavhandling, analyserade finansieringens inverkan på industrins investeringsbeteende 1950–63.⁶ Gunnar Eliasson var väl förberedd för sin uppgift. Han hade 1965 publicerat en studie av de svenska industrifonderna för Konjunkturinstitutets räkning där han gick igenom hur företagen använde fonderna,⁷ en problematik som anknöt till de två senare studierna. Vi ska återkomma till detta.

Den första av de två IUI-studierna består av två kapitler. I det första redovisas industrins finansiering – sparandefinansiering och externfinansiering 1950–63 mot bakgrund av konjunkturläget och den förda ekonomiska politiken. I det

Gunnar Eliasson.
Källa: IFN:s bildarkiv.

4 Kragh (1967).

5 Eliasson (1967a). Studien summeras i Eliasson (1967c).

6 Eliasson (1967b).

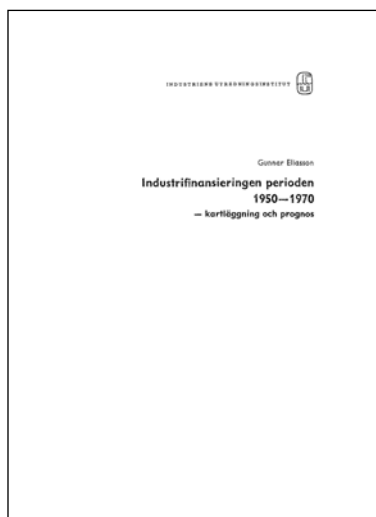
7 Eliasson (1965).

andra kapitlet presenteras en prognosmodell som bygger på långtidsutredningens investerings- och produktionsdata och på kortsiktiga finansieringssamband framräknade i den andra studien. Härigenom får Eliasson fram industrins ”finansieringsbehov” fram t.o.m. 1970.

Eliasson börjar med att göra en finansieringsbalans för varje år 1950–63, dels för hela industrin dels för undergrupperna malm, metall, verkstad, trä, massa och papper samt övrig industri. På användningssidan urskiljer han investeringar, lagerförändringar, förändringar i kassa, bank och postgiro och förändringar i övriga finansiella tillgångar. På finansieringssidan återfinns obligations- och förlagslån, aktieemissioner, nettoupplåning i affärsbankerna, övrig extern upplåning och bruttosparande.

Den studerade perioden inleddes med en konjunkturuppgång som gav den svenska industrin ett uppsving. De extrema prisstegringarna 1951 – Koreainflationens år – gjorde att endast 40 procent av investeringarna kunde klaras med eget bruttosparande. Resten fick täckas via extern upplåning, framför allt från företag utanför industrisektorn (den s.k. grå marknaden). Två år med restriktiv ekonomisk politik, investeringsavgift och kreditbroms följde. Mellan 1954 och 1957 ökade så industriinvesteringarna igen trots fortsatt åtstramning. Upplåningen i affärsbankerna var emellertid blygsam och fortfor att vara det fram till åren efter 1960. En ny konjunkturuppgång 1959 fick återigen till följd att den ekonomiska politiken lades om i åtstramande riktning. Omsättningsskatt infördes 1960, diskontot höjdes och affärsbankernas likviditetskvoter ökades. Genom att företagen uppmuntrades att sätta in så mycket som möjligt av sina avsättningar till investeringsfonder på spärrade konton i Riksbanken minskades likviditeten i ekonomin. Under 1960 och 1961 tvingades de på nytt söka sig till externa finansieringskällor. Den s.k. Annelagen från 1960 som medgav företagen viss avdragsrätt för utdelningar på nyemissioner stimulerade aktiefinansiering. Under 1961 och 1962 lättade statsmakterna på situationen på kapitalmarknaden för industriföretagen i och med att de fick tillträde till de tidigare i huvudsak för dem stängda obligations- och förlagsbevismarknaderna. Investeringsfonderna släpptes gradvis fria.

Eliasson redovisar också företagens självfinansieringsgrad definierad som bruttosparandets andel av investeringarna i materiella tillgångar (exklusive lager).

Mer generellt synes huvuddelen av självfinansieringskvotens (BS/I) variationer vara att hänföra till fluktuationer i kvotens nämnare medan sparandet uppvisar en mer stabil trendmässig ökning. Kvotens maximum synes därför ha en viss tendens att inträffa i konjunkturnedgången samt återhämtningens inledningsskede, innan investeringsexpansionen hunnit komma igång. Detta mönster kan urskiljas på branschnivå och har även kunnat studeras i utländska undersökningar.

En fråga av principiellt intresse gäller självfinansieringens andel av investeringarna på lång sikt. Det har hävdats att i en kraftigt expanderande ekonomi med gott om lönsamma investeringstillfällen och optimistiskt inställda framtidsförväntningar bör företagens aversion mot en ökad extern expansionsfinansiering minska. Förutsatt att möjligheterna till extern finansiering existerar och utnyttjas bör då rent definitionsmässigt självfinansieringsandelen av investeringarna sjunka. Man kan på denna punkt registrera en trendmässig neddragning av den beräknade självfinansieringskvoten över perioden 1952 t.o.m. 1963. Denna sänkning som huvudsakligen inträffar åren 1957 och framåt förklaras – som nämnts – till största delen av den kraftigt expanderande investeringsverksamheten som sparande- och omsättningsutvecklingen ej förmått hålla jämna steg med. Om däremot observationsperioden utsträcker bakåt t.o.m. 1950 ... så blir det återigen svårt att tala om någon långsiktig sänkning av självfinansieringskvoten.⁸

Eliasson diskuterar i vilken mån den grå marknaden – lån mellan företag – utgjorde en betydelsefull metod för industriföretagens långfristiga finansiering, men kommer fram till att så knappast var fallet, eftersom dessa lån samvarierade med företagens innehav av ”övriga finansiella tillgångar”, vilket snarast tydde på att de var att betrakta som transaktionskrediter. Industriföretagen representerade också en mycket liten del av lånen på den totala kapitalmarknaden, vilket berodde på att de under 1950-talet var i stort sett avstängda från att använda sig av obligationer och förlagsbevis. Det var i stället försäkringsbolagen som stod för de flesta industrilånen på denna marknad (reverslån): mellan 30 och 40 procent av deras direkta utlåning under senare halvan av 1950-talet. Industrins andel av penningmarknaden låg stabilt på nästan 15 procent.

Studiens andra kapitel upptas av prognosen för 1965–70. Den grundas på de investerings- och produktionsenkäter som gjordes av 1965 års långtidsutredning.⁹ Dessa data matas in i en variant av den vid IUI konstruerade kortsiktfinansieringsmodellen (se nedan) och ger då industrins efterfrågan på finansieringsmedel under prognosperioden.

Företagens investeringar i maskiner och anläggningar – här givna genom långtids-

⁸ Eliasson (1967a, s. 215–216).

⁹ SOU 1966:1, Bentzel och Beckemann (1966).

utredningens prognoser – tillsammans med (netto) *ökningar* i vissa av omsättningstillgångarnas komponenter som lager, kassa och övriga finansiella tillgångar representerar ett ”finansieringsbehov”. Detta ”behov” tillfredsställes i viss utsträckning genom en intern generering av likvida medel från företagets intäkter (sparande), via upplåning hos andra företag (erhållna förskott, leverantörsskulder och andra handelskrediter) samt ibland genom en neddragning av vissa komponenter av omsättningstillgångarna. Den restpost som uppstår (varje år) mellan det totala ”finansieringsbehovet” och den interna finansieringen samt upplåningen hos andra företag måste då representera den kreditefterfrågan som söker sig ut på den organiserade kreditmarknaden, och gör sig gällande dels hos affärsbankerna, dels på obligations- och förlagslånemarknaderna samt även hos försäkringsbolagen och hos andra kreditinstitut. Det är denna ”externa” kreditefterfrågan, som denna prognoskalkyl söker att kvantitativt bestämma för en framtida period.¹⁰

Efter att ha diskuterat ett antal felkällor i långtidsutredningens sifferunderlag beräknar Eliasson handelskrediterna, kassahållningen, bruttosparandet och lagerhållningen som funktioner av de olika industrigruppernas omsättning.

Den totala finansieringsefterfrågan tänkes alltså bestämd dels av den planerade (eller faktiska) investeringsverksamheten, dels även med omsättningsnivån associerad uppbyggnad av handelskreditgivningen, kassahållningen och lagerhållningen. Den del av detta finansieringsbehov som tillfredsställes via internt genererade medel motsvaras då av det prognosticerade bruttosparandet för år $t \dots$ ¹¹

Resten är det externa finansieringsbehovet. Eliasson eliminerar den transaktionskreditefterfrågan som ”normalt” tillfredsställs genom kortsiktiga krediter från andra företag och får då fram industrisektorns behov att gå ut på den organiserade kreditmarknaden.

Självfinansieringsgraden för investeringar i maskiner och anläggningar visar en sjunkande trend mellan 1964 och 1970 och en ännu mer markerad nedgång sett över hela perioden från 1950. Eliasson räknar fram ett externt finansieringsbehov på mellan 13 och 18 procent av totalfinansieringen, att jämföras med 10 procent i genomsnitt 1950–63.

¹⁰ Eliasson (1967a, s. 230–231).

¹¹ Ibid., s. 238.

DET KORTA PERSPEKTIVET

Gunnar Eliassons doktorsavhandling, *Kreditmarknaden och industrins investeringar*,¹² behandlar finansieringens inverkan på industrins investeringar på kort sikt, på årsbasis, 1950–63, hur företagens planer skilde sig från det faktiska investeringsutfallet och hur den förda ekonomiska politiken kan tänkas ha lett till tidsförskjutningar i företagets investeringsverksamhet. Studien anknöt både till hans tidigare rapport om investeringsfonderna för Konjunkturinstitutet¹³ och till den studie som Bengt-Göran Löwenthal hade gjort på IUI om industrins finansiering.¹⁴ Eliasson kunde luta sig mot ett antal tidigare utländska studier, vilka han noggrant redovisar i ett appendix, men hans avhandling går i vissa stycken utöver dem och är klart originell. I sin inledning sammanfattar han sitt syfte:

Undersökningens problem kan sägas omfatta (1) en kartläggning av industrisektorns externa finansieringsförhållanden och den ekonomiska politik som direkt riktats mot industriföretagen under observationsperioden 1950–63, (2) konstruerandet av en ekonometrisk investeringsmodell för testningen av olika hypoteser angående industriföretagens investeringsplanering och kortsiktiga investeringsbeteende. Slutprodukten (3) blir att mot bakgrunden av (1)'s framställning och (2)'s testresultat söka bedöma de finansiella faktorernas empiriska relevans för investeringsplaneringen och indirekt penningpolitikens potentiella möjligheter.¹⁵

I kapitel 2 introduceras konjunkturförloppet under den studerade perioden: först ”Koreacykeln” 1950–53, uppgång följt av nedgång, därefter återhämtningen 1954, högkonjunkturen 1955–57 och recessionen 1958, och slutligen den därpå följande uppgången 1959–61 och recessionsåren 1962–63; tre fullständiga konjunkturcykler. Eliasson redovisar i detalj fördelningen av industrins kapitalanvändning och -anskaffning, år för år, under var och en av dessa perioder, mot bakgrund av den förda ekonomiska politiken och dess ändringar, innan han går över till att diskutera penningpolitikens konsekvenser.

12 Eliasson (1967b).

13 Eliasson (1965).

14 Löwenthal (1966).

15 Eliasson (1967b, s. 15).

Den lågräntepolitik som bedrevs under 1950-talets första hälft verkade inte ha haft någon större inverkan på industriföretagens finansiering. Det var inte räntenivån som bestämde de verkliga marginella kapitalkostnaderna. Under praktiskt taget hela decenniet sköttes finansieringen i huvudsak via företagens eget sparande. Eliasson redogör kortfattat för den s.k. *availability*-teorin, där *tillgången på kredit snarare än priset (räntan)* bestämmer företagens beteende. Teorin bygger på existensen av en marginell finansieringskostnadskurva. I det första intervallet ges kostnaden av industriföretagens eget löpande sparande: den alternativa avkastningen företagen kan få på dessa medel. Avkastningen är oberoende av sparandets storlek. Marginalkostnadskurvan är horisontell i intervallet. Nästa intervall eller trappsteg omfattar den reglerade delen av organiserade kreditmarknaden. Även här är marginalkostnadskurvan horisontell. Företagen kan låna till en given räntesats, som ligger över inlåningsräntan (företagens alternativavkastning). I det tredje intervallet ligger marginalkostnaden avsevärt högre. Företagen tvingas där gå över till ”övrig” extern finansiering som är mycket kostsammare. Intervallet består av ett antal trappsteg som ligger successivt över varandra.

Eliasson menar att den just beskrivna teorin ger en onyanserad bild av situationen på kreditmarknaden. Den tar inte hänsyn till riskerna på kreditmarknaden. I varje investeringsbeslut ingår framtida, mer eller mindre osäkra, inkomstströmmar, samtidigt som företagen har bundit sig för räntebetalningar och amorteringar. Detta innebär i sin tur att det inte är säkert att företagen kan omsätta sina lån på samma villkor som de upptagits till. Dessa risker är låntagarrisker. Även långivarna har emellertid att ta hänsyn till risk. Det är möjligt att låntagarna inte klarar sina betalningar. Eliasson visar hur dessa risker påverkar kostnaderna för företagens finansiering.

Därefter beräknar han industriföretagens självfinansieringsgrad, år för år. När denna mättes som eget sparande plus lång upplåning mot obligationer och förlagsbevis, aktieemissioner och upplåning hos försäkringsbolagen uppgick kvoten mellan denna och anskaffningen av materiella anläggningstillgångar till över 100 procent för alla år utom ett, medan kvoten mellan den och totala kapitalanvändningen korrigerad för minskningen i finansiella tillgångar uppgick till mellan 43 och 95 procent. Konjunkturrella variationer i omsättningskapitalet (t.ex. lager) finansierades i sin tur i regel med kortfristiga lån från andra företag eller från affärsbankerna. Lånen från de senare kunde påverkas av statsmakterna bland annat genom likviditetskvoter, utlåningsrekommendationer och erbjudande av förmånligare inlåningsvillkor än vad bankerna kunde ge, vilket i sin tur fick effekter på utlåningen på den grå marknaden.

INVESTERINGS-FINANSIERINGSMODELLEN

Gunnar Eliasson konstruerade en modell för den kortsiktiga interaktionen mellan investeringar och finansiering inom industrisektorn. En investeringsfunktion *ex ante* (planfunktion) och en *ex post* (de verkställda investeringarna) formulerades och de båda härigenom framräknade storheterna jämfördes. De produktionsmässigt önskade investeringarna berodde av skillnaden mellan den önskade kapitalstocken i slutet av perioden och den faktiska i början och av en del historiska ingångsdata. De ställdes mot investeringarna *ex post* i en s.k. utfallsfunktion.

Den finansiella delen av modellen syftade i sin tur till att förklara företagens finansiella beteende: det önskade transaktionsinnehavet av lager, kassa och lämnade respektive erhållna handelskrediter. De önskade och faktiska storheterna behöver inte överensstämma med varandra. De önskade handelskrediterna antogs vara bestämda av företagets omsättning. Eftersom en skuld hos ett företag motsvaras av en fordran hos ett annat företag bör dessa ”ta ut” varandra. Den önskade kassahållningen beror i sin tur på omsättningen och på handelskrediterna och den önskade lagerhållningen bestäms också av omsättningen och dess förändring. Den finansiella delen av modellen innehåller dessutom en sparfunktion, där det industriella bruttosparandet är en funktion av omsättningen och dess förändring. Modellen sluts genom att investeringsbudgeten ställs mot de olika finansieringsformerna: det egna sparandet, upplåningen på den reglerade kreditmarknaden och den grå marknaden.

Modellen rullas period (år) för period. Produktionen under föregående perioder bestämmer produktionsförväntningarna för den kommande perioden och ger tillsammans med förväntningarna om lånemöjligheterna på den organiserade kreditmarknaden investeringsbudgetens förväntade storlek. Denna jämförs med de faktiska investeringarna i en utfallsfunktion.

Eliasson testar den finansiella delen av modellen och investeringsdelen var för sig, för var och en av åtta industribranscher och för hela industrisektorn. Han börjar med den grå marknaden. Ökad omsättning åtföljdes av en ökning av stocken utstående handelskrediter. Även ändringar av affärsbanksupplåningen påverkade den senare. Även handelsskuld sättningen påverkades av omsättningen. Den grå marknaden fyllde en buffertfunktion, definierad som skillnaden mellan handelskreditgivning och -skuld sättningen, men inte alltid:

Under hela 1950-talet kan vi observera ett typiskt konjunkturmönster hos den sålunda definierade buffertfunktionen. Nettoupplåning (negativ buffertfunktion) förekommer genomgående under högkonjunktens uppsvingsskede och når sitt numeriska maximum kulminationsåren (1951 och 1956–57). Under lågkonjunktens byter buffertfunktionen tecken och blir positiv (1953, 1958). Industriföre-

tagen fungerar då tydligen som långgivare på den grå marknaden gentemot andra ekonomiska sektorer. Detta konjunkturmönster ... förändrades dock under 1960-talet. Buffertfunktionen blev positiv samtliga år för vilka vi har statistiska data. Industriföretagen fungerade alltså dessa år som långgivare gentemot andra ekonomiska sektorer, dvs även under högkonjunkturåren 1960 och 1961. Detta resultat torde emellertid till en del kunna förklaras av företagets kreditgivning till riksbanken speciellt åren 1960 och 1961 i form av de omfattande insättningarna på spärade investeringsfondskonton ...¹⁶

Eliasson testar om betalningsterminernas längd påverkades av den förda penningpolitiken, om företagen strävade efter längre handelskrediter de år som en restriktiv penningpolitik stängde av alternativa finansieringskällor på den organiserade kreditmarknaden, men han hittar inga tydliga statistiska belägg för att så skulle ha varit fallet. Han undersöker också om handelsskuldsättningen ökade under de år upplåningen hos affärsbankerna minskade, men finner inget stöd för hypotesen.

Industriföretagens kassahållning kunde visas vara svagt beroende av omsättningen och av stocken av erhållna och givna handelskrediter. Lagerhållningen berodde också på omsättningen och dess förändring. Företagen anpassade sin lagerhållning efter omsättningen. Det gick däremot inte att belägga att industrins bruttosparande skulle vara beroende av förändringar i omsättningen.

Statistik över företagets planerade och realiserade investeringar hade insamlats i Sverige sedan 1938, först av Kommerskollegium och sedan 1962 av Statistiska centralbyrån. Eliasson utnyttjade denna statistik för att testa sin utfallsfunktion – diskrepansen mellan planerade och realiserade investeringar, för tre olika formuleringar av företagets förväntningsbildningar och med hjälp av fyra olika formulerade "basmodeller", först för maskininvesteringar och därefter för byggnadsinvesteringar.

Inga klara resultat erhöles i maskinfallet beträffande förändringar i priser och i affärsbankernas utlåning. Möjligen tydde det senare på att företagen hyste aversion mot kortsiktig finansiering eller på att de redan vid planeringstidpunkten hade riktiga förväntningar om förändringen i utlåningen. Den enda formulering av produktionsförväntningarna som gav något utslag var att dessa skulle motsvara en konstant andel av den faktiska förändringen av produktionsvolymen *ex post*. De långsiktiga produktionsförväntningarna skulle således inte förändras under perioden. Det visade sig också att företagarna tenderade att "glömma bort" vissa tidsmässigt obestämda investeringar vid planeringstidpunkten. Tillgång till obligations- och förlagslån hade ett inflytande. Företagssparandet hade inte den förväntade inverkan på företagets planrevisioner.

¹⁶ Ibid., s. 103.

Eliasson sammanfattar sina resultat rörande maskininvesteringarna:

Sammanfattningsvis kan ... noteras att inget stöd erhöles på vår planutfallsstatistik vare sig för traditionella tankegångar om det privata investeringsbeteendets – i detta fall industrins maskininvesteringars – ränteelasticitet på kort sikt eller beroende av affärsbankernas kreditgivning. Detta innebär samtidigt att våra resultat ej stöder hypotesen om maskinplanernas indirekta känslighet för den penningpolitik som påverkar dessa storheter.¹⁷

Även byggnadsinvesteringarnas bestämning testades mot avvikelserna i produktionen mellan förväntningar och realiserat resultat, möjligheterna till lån på den formella kreditmarknaden och själva plansiffran. Resultatet blev att hypotesen att byggnads- och anläggningsplanerna skulle bero på icke förväntade förändringar i produktionsnivån höll, liksom hypotesen att möjligheterna att erhålla lån på den formella kreditmarknaden hade betydelse.

Ett klart stöd erhöles för hypotesen att företagen tenderar att upprevidera sina investeringsplaner för de år de – ”oväntat” antogs det – erhöles tillstånd att utnyttja *obligations- och förlagslånamarknadens* resurser.¹⁸

Eliasson avslutade sin studie med att sammanfatta vilket inflytande kreditpolitiken och penningpolitiken haft på industriinvesteringarna:

Inget eller ytterst svaga samband har kunnat spårats mellan *affärsbankernas kreditgivning* och företagens tendens att revidera sina rapporterade maskininvesteringsplaner. [...]

Sammanfattningsvis kan sägas att resultaten från denna studie ej talar för att generella penningpolitiska åtgärder riktade mot affärsbankssystemet och av den typ som praktiserats under observationsperioden haft den investeringsreglerande effekt inom industrisektorn som åtminstone vid vissa tillfällen åsyftats.¹⁹

Variationer i de officiellt reglerade räntesatserna hade inte inverkat på företagens revideringar av investeringsplanerna och den grå kreditmarknaden hade knappast fungerat som källa för reservfinansiering (buffertfunktionen).

Med reservation för de tvetydiga resultaten från affärsbanks- och räntevariabelns testning kan ... våra resultat vad gäller den externa finansieringen sägas vara för-

¹⁷ Ibid., s. 164.

¹⁸ Ibid., s. 180.

¹⁹ Ibid., s. 180–181.

enliga med hypotesen att en viss aversion hos företagen föreligger mot en alltför kortsiktig investeringsfinansiering. Riskhänsyn (osäkerhet om framtida avsättningsmöjligheter, likviditetsöverbägen m.m.) skulle alltså vara en dominerande faktor bakom investeringsbesluten jämfört med investeringarnas direkta kostnader (räntan). Slutresultatet av denna studie synes alltså bli att de finansiella storheter som under observationsperioden uppvisat det bästa förklaringsvärdet för företagens revideringar i sin investeringsplanering är den långfristiga upplåningen mot obligationer och förlagsbevis samt förekomsten av över- respektive underskottslikviditet. Följdsatsen härav skulle då bli att de ekonomisk-politiska åtgärder som riktar sig mot dessa storheter också är de potentiellt mest verkningfulla som ett *investeringsreglerande* instrument, varvid en lättnad i emissionskontrollen kan fås att verka investeringsstimulerande in konjunkturedgången och investeringsfondernas speciella likviditetsmekanism investeringsdämpande under högkonjunkturen.²⁰

DOKTOR OCH DOCENT

Meningen var att *Kreditmarknaden och industrins investeringar* skulle bli en licentiatavhandling, men under ett seminarium där texten diskuterades sade Assar Lindbeck att den räckte för en doktorsavhandling. Så blev det.²¹ Gunnar Eliasson disputerade för doktorsgraden den 23 november 1968 i Uppsala, med Trygve Haavelmo som fakultetens opponent. I betygsnämnden ingick Ragnar Bentzel, Herman Wold och Tönu Puu.

Avhandlingen åsattes betyget AB, men frågan om docentkompetens lämnades öppen. Bentzel fick utreda saken och han löste problemet enkelt genom ett alexandershugg. I sin inlägga till Samhällsvetenskapliga fakulteten skrev han:

²⁰ Ibid., s. 181–182.

²¹ Intervju med Gunnar Eliasson 16 maj 2023.

Skultunapojke disputerar om kredit och investering

Lördagen den 23 november försvarar fil. lic. Gunnar Eliasson, Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet och Industrins Utredningsinstitut, Stockholm, bördig från Skultuna, en avhandling med titeln: Kreditmarknaden och Industrins investeringar — en ekonomisk studie av företagets kortsiktiga investeringsbeteende.

Ett väsentligt problem i denna studie har varit att isolera de finansiella faktorernas betydelse för industriföretagens kortsiktiga investeringsplanering samt att erhålla ett underlag för en kvantifierad bedömning av penningpolitikens verkningar under efterkrigstiden.

Företagen uppger i investeringsenkäterna sina investeringsplaner för det kommande året. I efterhand insamlas sedan i samma enkäter uppgifter om hur stora investeringarna faktiskt blivit. Angreppssättet i studien har varit att förklara de årliga skillnaderna mellan planer och faktiskt utfall under perioden 1950–63 för ett antal industribranscher. Orsakerna till dessa planrevisio-

ner har författaren sökt finna i förändringar i företagets möjligheter att låna på kapitalmarknaden, i skillnader mellan förväntad och faktisk försäljningsutveckling och i andra faktorer som påverkar företagets ekonomiska beslutsmiljö.

Speciell uppmärksamhet har lägnats åt emissionskontrollens betydelse för investeringarna. För första gången har vidare en viss statistisk belysning kunnat erhållas över företagens inbördes kreditgivning på den s.k. grå kreditmarknaden. Vidare har vinstutvecklingens, sparandets och likviditetens betydelse som en faktor bakom investeringsbesluten studerats.

Bland de viktigare resultaten kan nämnas att påtagliga upprevideringar i de olika branschernas investeringsplaner kunnat observeras de år företagen erhållit tillstånd att emittera obligations- och förlagslån. Läget stöd har kunnat erhållas för hypotesen att industrinvesteringarna under observationsperioden påverkats av den traditionella diskontopolitiken eller av olika försök att begränsa affärsbankernas utlåning. Detta hindrar dock inte att andra ekonomiska sektorer än industrin påverkats av åtgärderna. Ej heller har man kunnat finna stöd för att den "grå marknaden" av inbördes företagskrediter i någon nämnvärd utsträckning fungerat som reservfinansieringskälla under den organiserade kreditmarknaden hindrats av en restriktiv kreditpolitik.

Fakultetsopponent är professor Trygve Haavelmo från universitetet i Oslo.

FIL. LIC. GUNNAR ELIASSON

Stöd hemifrån
Västmanlands Läns
Tidning 20 november
1968.

Gunnar Eliasson disputerade för doktorsgraden den 23 november 1968. Som framgår av min skrivelse till fakulteten rörande avhandlingens betygsättning föreslog jag med enhälligt instämmande av övriga ledamöter av betygsnämnden, att avhandlingen skulle åsättas betyget AB. Huruvida det skulle vara ett docent-AB eller inte var något tveksamt. I betygsnämnden lämnades den frågan öppen i avvaktan på att jag skulle inkomma med en separat skrivelse med förslag på docentur. Eliasson har nämligen förutom sin avhandling en så kvalificerad vetenskaplig produktion att han enligt min mening måste anses vara docentkompetent, oavsett om avhandlingen bedöms vara värd den högre eller lägre varianten av betyget AB.

Den engelska sammanfattningsvolymen innehöll resultat som inte fanns med i avhandlingen och arbetet om investeringsfonder var ”av hög klass och ett pionjärbete”. Bentzel berömde också Eliassons mindre skrifter och recensioner. Hans slutsats var otvetydig:

För mig framstår det som helt uppenbart, att Eliasson är en utomordentligt lovande forskare. Han har redan hunnit med en icke oväsentlig produktion, som genomgående utmärks av skarpsinne, teknisk skicklighet och stor förmåga att finna relevanta problem. Då han därjämte är ung, 31 år, och flyhänt och sällsynt problemglad samt äger en enorm energi, tror jag att vi kan vänta utomordentligt fina forskningsinsatser av honom i framtiden. Jag är övertygad om att det skulle vara till stor fördel för Uppsala universitet, om Gunnar Eliasson knyts till universitetet som docent. Mot bakgrunden av den praxis som under senare år utvecklats vid docentutnämningar i nationalekonomi anser jag Eliasson mer än väl kompetent för en docentur.²²

MOTTAGANDET

Gunnar Eliassons avhandling recenserades i *Swedish Journal of Economics* av hans opponent Trygve Haavelmo,²³ själv författare till ett standardverk om investeringar.²⁴ Haavelmo började med att poängtera att alla forskningsfält var svåra, men att vissa var svårare än andra. Till den senare kategorin hörde studier av de privata investeringarna, eftersom investeringsteorin saknade en tillfredsställande axiomatisk grundval. Det fanns i princip två olika sätt att tackla problemet. Antingen kunde man försöka kartlägga de grundläggande element som betingade skillnaden mellan planerade och realiserade investeringar, givet den teoretiska osäkerheten, eller så fick man spekulera direkt om varför det uppstod en skillnad, givet de pla-

²² Bentzel (1968).

²³ Haavelmo (1969).

²⁴ Haavelmo (1960).

nerade investeringarna. Eliasson hade valt den förra, mera ambitiösa uppläggningsen. För detta fick han beröm, men Haavelmo tyckte att han kanske hade varit lite för naiv när han lutade sig på de existerande teorierna. Det var inte säkert att de relationer som användes verkligen hade ett meningsfullt ekonomiskt innehåll.

Eliassons investeringsmodell byggde på ett antagande om vilka variabler som var endogena respektive exogena. Han antog att investerarna anpassade sig till förändringar i miljön, men detta stred mot den allmänt förekommande föreställningen att det i själva verket var investeringarna som drev förändringarna i ekonomin. Haavelmo kritiserade också den av Eliasson använda ekonometriska tekniken – stegvis multipel regression. ”There is probably not much good that can be said about this ’method’ apart from the fact that it is a practical scheme for modern computers.”²⁵ Men å andra sidan, vem kunde veta vilken den bästa tekniken skulle kunna vara i det av Eliasson studerade fallet, med förhållandevis få observationer (årsdata för 14 år) och betydande teoretisk osäkerhet? Ekonometrikerna hade ett val. De kunde ge sig på ”stora” problem, vilka krävde motsvarande ”stora” modeller, som innehöll en rad variabler som inte var centrala för deras problem, och som därför vanligen fick en mera ytlig behandling, vilket öppnade för kritik om brist på stringens och fullständighet. Alternativet var att koncentrera sig på en mycket liten del av ekonomin, i förhoppningen att interdependensen med resten av ekonomin var försumbar, och då göra en mer djuplodande analys. Eliasson hade valt den förra vägen. För det fick han avslutningsvis beröm av Haavelmo: ”The present study belongs to the first kind. It would probably be a loss to econometric research if we should say that this type of studies is not justified or wanted, in particular when the work is pursued in such a truly scientific spirit as is the case in the present book.”²⁶

Eliassons avhandling uppmärksammades också i drygt femton artiklar i fack- och dagspressen.²⁷ De flesta var korta redogörelser för hans viktigaste slutsatser, men *Affärsvärlden/Finanstidningen* satte in den i ett större, internationellt sammanhang och passade på att ge Statistiska centralbyrån en känga:

Det nya material som presenteras är i första hand en kartläggning av finansieringsvägarna med speciell tonvikt på industrins finansiering. Vad som här ges är *flow of funds*-statistik av den typ som finns i många andra länder. Den är delvis gjord på grundmaterial från SCB – vilket också bör tolkas som kritik av att inte centralbyrån själv kunnat förmå sig att göra detta arbete för att få fram en statistik som verkligen fyller en funktion när den ekonomiska politiken skall analyseras.²⁸

25 Haavelmo (1969, s. 48).

26 Ibid.

27 Artiklarna finns i IFN:s arkiv, Ö1: 15.

28 *Affärsvärlden/Finanstidningen* (1968a, s. 96).

Avslutningsvis såg tidningen fram mot en fortsättning på Eliassons studie. ”Vi har nu kommit därhän att vi måste ta ökad hänsyn till industrins lönsamhetsfrågor, när en investeringsteori skall formuleras. I den uppföljning av dessa frågor, som nu planera inom IUI, kommer så också att ske.”²⁹

UPPFÖLJNING

1969 publicerade Gunnar Eliasson en uppföljning på engelska till sina två arbeten från 1967.³⁰ Den nya boken var i allt väsentligt en översättning och sammanfattning av de viktigaste resonemangen, modellerna och resultaten i dessa. Dock hade tidsperspektivet utsträckts till att omfatta inte bara 1950–63 utan även perioden 1964–67, och den finansiella delen av den centrala modellen hade använts för att prognosticera industrins efterfrågan på den organiserade kreditmarknaden 1965–70.

Ett nyskrivet avsnitt om implikationerna av modellen för den långsiktiga lönsamheten och tillväxten hade tillkommit. I det nyskrivna avsnittet visade Eliasson att om alla andra externa finansieringskällor än den av staten reglerade kreditmarknaden bortfaller kommer såväl produktionstillväxten som lönsamheten att bli beroende av i vilken takt industrin tillförs finansiering via denna marknad. Den nya studien presenterades på The European Meeting on Statistics, Econometrics and Management Science i Amsterdam i september 1968.³¹

Gunnar Eliassons sammanfattningsvolym bestods med korta, positiva, i huvudsak sammanfattande, recensioner i *Kyklos* och *Journal of Finance*. I den förra tidskriften konkluderade Karl Georg Zinn (meddelas som exempel på poesin i det tyska språket): ”Die interessante studie kann wegen ihres didaktisch geschickten Aufbaues als beispielhafte Darlegung einer ökonomischen Investitionsfunktion und ihrer Überprüfung auch Studenten empfohlen werden.”³² I *Journal of Finance* talade Edward Selby om ”a workmanlike effort which deserves the careful attention of economists concerned with monetary and financial problems”. Dock fann han boken svårforcerad. ”Be forewarned, however, that the

²⁹ Ibid.

³⁰ Eliasson (1969). Föregående år hade han publicerat fyra mera populärt avfattade artiklar i anslutning till sin doktorsavhandling (Eliasson 1968a, 1968b, 1968c, 1968d). Eftersom dessa till stor del har karaktär av debattartiklar kommer de att redovisas i kapitel 17, som behandlar IUI:s roll i samhällsdebatten.

³¹ 1968 hade ekonomie licentiaten Olle Renck, från Handelshögskolan, knutits till IUI. Hans specialområde var investeringskalkyler. Under den tid vi här behandlar publicerade han två skrifter inom detta område (Renck 1970, 1972b). Ingen av dem var emellertid någon ”IUI-skrift”. Den första var ett kompendium utgivet av Samhällsvetenskapliga Föreningens Förlag och den andra var en andratryckning av en skrift som han publicerat 1966 för Ekonomiska Forskningsinstitutet på Handelshögskolan.

³² Zinn (1970, s. 370).

going is quite tedious at times and often requires much concentrated effort for even relatively unimportant points.”³³

UTLANDSINVESTERINGAR

Efter att ha slutat på IUI efter sin disputation vistades Gunnar Eliasson 1969 under sex månader på University of California, Berkeley, på inbjudan av Dale Jorgenson, som han hade träffat på en av Econometric Societys konferenser. Jorgenson, ville dra in Industriens Utredningsinstitut i ett projekt om internationella kapitalrörelsers betydelse för nationella ekonomier. I ett brev till Lars Nabseth från början av mars 1969 redogör Eliasson för tankegångarna bakom projektet:

S.k. ”domestic models” skall konstrueras och estimeras för vart och ett av de skandinaviska länderna och eventuellt också för Storbritannien. Idén är att väsentliga delar av dessa modeller skall standardiseras vad beträffar den interna strukturen för att möjliggöra jämförelser mellan länderna och för att så småningom tjäna som underlag för ett studium av varu- och kapitalrörelser över gränserna. Ett liknande projekt för USA:s Kanadas och Japans ekonomier har redan startats häröver. Slutsteget skulle sedan bestå i att integrera de två projekten.³⁴

I Norge hade Paul Bjerke på Statistisk centralbyrå hand om hemmamarknadsmodellen. Danskarna hade inte avancerat lika långt, men Ellen Andersen, Erling Olsen och Jørgen Gelting hade visat intresse. Jouko Paunio i Finland hade förklarat sig villig att sätta igång arbetet och man arbetade också med att integrera ett av Ivor Pearce i Southampton lett projekt om den brittiska ekonomin. Jorgenson ville att IUI skulle åta sig konstruktionen och estimeringen av en hemmamarknadsmodell för Sverige och att koordinera jämförelsen av åtminstone de skandinaviska länderna. Gunnar Eliasson var emellertid skeptisk mot projektets uppläggning. Modellen var ”på många punkter alltför blåögd för att vara värd en stiltrogen kopiering”, och han var rädd för att IUI:s roll skulle reduceras till leverans av data till Jorgenson.

Lars Nabseths svar antydde att han delade Eliassons skepsis:

För att ... övergå till det centrala problem, som Du själv tar upp i Ditt brev, nämligen frågan om samarbete med Dale Jorgensen [sic], tycker Lars Wohlin och jag här att vi bör vara positiva till fortsatta diskussioner om dylikt samarbete. Men Du bör knappast göra några bindande åtaganden för IUI:s del förrän på ett mycket sent stadium av din vistelse vid Berkeley. Vi menar här att frågan om internatio-

³³ Selby (1970, s 203)

³⁴ Brev till Lars Nabseth från Gunnar Eliasson, 10 mars 1969.

nella kapitalrörelser, direkta investeringar i andra länder, multinationella företag etc bör vara ett intressant forskningsområde för IUI, som det går att sälja som projekt till styrelsen. Men vi är kanske något tveksamma till Jorgensens [sic] uppläggning av det hela. Finns det inte betydande risker, som Du själv säger, att vi kommer att fungera som någon sorts underavdelning till Jorgensen [sic] och Harvard?³⁵ Det är ytterst viktigt för oss, att vi verkligen kan bestämma oss för forskningsprojekt, som vi själva har möjlighet att driva och där vi själva kan se att vi kan få ut något av det hela.³⁶

Nabseth tyckte att det var svårt att ta ställning, ville att Eliasson skulle fortsätta diskussionerna med Jorgenson under våren och därefter avlägga rapport, varefter institutet kunde ha en fylligare diskussion av frågan. Det blev dock ingenting. Projektet rann ut i sanden för IUI:s del. Dale Jorgenson flyttade till Harvard och Gunnar Eliasson åkte hem till Sverige för att bli chefsekonom på Industriförbundet.

Det skulle i stället bli ett annat projekt på IUI om kapitalrörelser. Under 1967 hade den första studien av svenska investeringar i utlandet publicerats, initierad av Svenska Arbetsgivareföreningen, Sveriges Allmänna Exportförening och Sveriges Industriförbund.³⁷ Undersökningen omfattade åren 1960 och 1965. 1970 beslöt Industriens Utredningsinstitut att följa upp utvecklingen fram till 1970. Den omfattade cirka 250 svenska koncerner, 1 500 dotterbolag och vissa minoritetsintressen utomlands. Arbetet med företagsenkäterna påbörjades i september 1971 och pågick under ett år. Studien publicerades 1973, men eftersom den huvudsakligen utfördes 1971–72 har vi valt att rapportera den här.³⁸ *Den svenska industrins investeringar i utlandet 1965–1970* skrevs av Birgitta Swedenborg och utgjorde inledningen till flera andra liknande studier under kommande år.³⁹

Syftet med Swedenborgs studie var dubbelt: att kartlägga omfattningen och inriktningen hos svenska industriföretags utlandsinvesteringar och att analysera effekterna av deras verksamhet på den svenska ekonomin. Studien omfattade åren 1965 och 1970 och behandlade i huvudsak producerande dotterbolag i utlandet och i mindre utsträckning rena försäljningsbolag. Förutom sådana företag som till mer än 50 procent ägdes av svenska koncernerna inkluderades minoritetsintressen på mellan 10 och 50 procent i utlandsägda bolag. Undersökningen begränsades till företag med minst 50 anställda i Sverige. Svartsprocenten var hög: 99 procent (263 företag). Bortfallet bestod mest av mindre företag.

35 Jorgenson skulle flytta till Harvard under hösten 1969.

36 Brev till Gunnar Eliasson från Lars Nabseth 3 april 1969.

37 Lund (1967).

38 Swedenborg (1973).

39 Swedenborg (1979, 1982), Swedenborg m.fl. (1988).

Birgitta Swedenborg.
Birgitta Swedenborgs bildarkiv.

De svenska direktinvesteringarna i utlandet hade ökat kraftigt under 1960-talet, från 150 miljoner kronor 1961 till drygt 1 miljard 1970. Det senare året motsvarade de 22 procent av motsvarande investeringar i Sverige och den sysselsättning de genererade utomlands motsvarade 20 procent av den svenska industrisysselsättningen.

Swedenborg går översiktligt igenom vilka de förväntade effekterna av utlandsinvestering kunde förväntas vara: effekterna på det investerande och det mottagande landets betalningsbalanser på kort och lång sikt, på export och import och på nationalinkomsterna. Hon anknyter också till den stundtals animerade debatt som fördes vid den tid hon gjorde sin undersökning, om andra effekter i mottagarländerna: teknik- och kunskapsöverföring, möjligheterna för företagen att påverka eller kringgå den ekonomiska politiken, effekterna av internprissättning, möjlig påverkan på växelkursen och effekterna på fackförningarnas ställning. Däremot görs inget försök att på djupet fastslå vilka effekterna på den svenska ekonomin av utlandsinvesteringarna hade varit.

Tonvikten i Birgitta Swedenborgs undersökning av svenska företags utlandsinvesteringar ligger på kartläggningen av deras struktur. Nästan 240 koncerner hade dotterbolag och minoritetsintressen i utlandet 1970. Antalet företag med producerande dotterbolag i utlandet hade ökat från 82 till 107 mellan 1965 och 1970. Utlandsverksamheten var koncentrerad till ett relativt litet antal stora företag. De 10 största svarade för 75 procent och de 20 största för drygt 85 procent av det kapital som var investerat i producerande dotterbolag i utlandet. Deras

produktion hade ökat jämfört med koncernernas produktion i Sverige under den av Swedenborg studerade perioden. Den andel av koncernernas produktion som avsattes i utlandet hade ökat från 52 procent till 60 procent. Av de över 600 000 anställda återfanns 63 procent i Sverige och 37 procent i utländska dotterbolag. De utlandsinvesterande koncernerna hade vuxit snabbare än den svenska industrin i övrigt. Förädlingsvärdet i producerande dotterbolag hade ökat med 88 procent, mot 51 procent i de svenska moderbolagen och 48 procent i industrin i genomsnitt. Sysselsättningen hade ökat dubbelt så snabbt inom dotterbolagen jämfört med moderbolagen. Inom industrisektorn som helhet hade den minskat.

Swedenborg gör också en genomgång av de svenska utlandsinvesteringarna i producerande dotterbolag under en längre period. De första av dessa bolag startades redan under 1800-talet och tio svenska koncerner hade mer än 70 sådana som etablerats före 1930. Under 1950- och 1960-talet ökade etableringarna kraftigt. Swedenborg redovisar utvecklingen 1960–70, då sysselsättningen ökade med drygt 70 procent och kapitaltillgångarnas värde mer än fyrdubblades. De utländska produktionsföretagens branschfördelning skilde sig avsevärt från den svenska. Maskin- och elektroindustrin svarade för 61 procent av sysselsättningen i utlandet mot 22 procent i Sverige. Den tredje största branschen var den kemiska industrin med 14 procent. Alla tre branscherna hade emellertid minskat sina andelar mellan 1960 och 1970. Geografiskt var utlandsinvesteringarna koncentrerade till EEC-länderna, som svarade för 48 procent av de totala tillgångarna 1970. Investeringarna inom EFTA hade ökat mellan 1965 och 1970. Svenska företag bedrev produktion i totalt 42 länder 1970, men koncentrationen till de tio viktigaste länderna var betydande.

Swedenborg diskuterar de producerande dotterbolagens försäljning, finansiering och etablering. 1970 uppgick deras sammanlagda försäljning till drygt 16 miljarder kronor. I denna siffra ingick import av färdigvaror, insatsvaror och komponenter från de svenska koncernerna. Försäljningen ägde till största delen rum i de länder där de producerande bolagen var lokaliserade. Deras export uppgick endast till 17 procent av försäljningen och endast 14 procent av exporten gick till Sverige. Swedenborg redovisar siffror över dotterbolagsproduktion respektive svensk export för olika geografiska regioner. Det framgår att exporten 1965–70 hade vuxit minst till de regioner där produktionen vuxit mest.

Dotterbolagsexpansionen hade endast i mindre utsträckning finansierats med svenska medel. Mellan 1960 och 1970 växte de utländska produktionsbolagens tillgångar med nästan 12 miljarder kronor, varav endast en tredjedel finansierades långfristigt från Sverige. Den svenska finansieringsandelen hade minskat under perioden. Andelen var högst inom EEC, i USA och i u-länderna (utom Latinamerika) och lägst i Norden.

De producerande dotterbolagen hade etablerats på olika sätt: som helt nya

produktionsbolag, som produktionsbolag inom tidigare försäljningsbolag eller via uppköp av utlandsägda producerande bolag. Närmare hälften av de undersökta företagen hade nystartats, en tredjedel hade tillkommit genom förvärv och 19 procent hade utvecklats ur försäljningsbolag. De flesta bolagen var små. Av 428 producerande bolag 1970 sysselsatte 155 högst 100 anställda och 238 högst 200. Det var bara 26 företag som hade över 1 000 anställda.

Avslutningsvis presenterar Swedenborg statistik för minoritetsägda produktionsföretag och för rena försäljningsföretag i utlandet. De förra återfanns framför allt inom den elektriska industrin, massa- och pappersindustrin och transportmedelsindustrin. De största investeringarna hade gjorts inom EFTA, merparten inom de nordiska länderna. Dessa företag var betydligt större än de producerande dotterbolagen, med i genomsnitt 870 anställda jämfört med 420 i de senare. De rena försäljningsbolagen var en heterogen grupp med framför allt små företag med färre än 10 anställda.

MOTTAGANDET

Resultaten från Swedenborgs undersökning hade presenterats redan innan hennes bok kom ut. I början av mars 1972 höll Lars Nabseth ett föredrag på Handelsbankens årsstämma om den långsamma svenska produktivitetstegringen.⁴⁰ Han jämförde då de svenska företagens expansion hemma och i utlandet. ”Har hästen funnit klimatet kring den brunn han normalt brukar dricka i så bistert att han känt sig tvingad att utnyttja andra mera gästvänliga brunnar?”⁴¹ Nabseth redovisade de första, preliminära, resultaten från Swedenborgs studie, beträffande de producerande dotterbolagen. Såväl omsättning som sysselsättning hade ökat snabbare utomlands än i Sverige och pekade på att ökad svensk export icke sällan krävde investeringar utomlands för att bli möjlig.

Birgitta Swedenborgs bok recenserades i fackpressen. I *Statistisk Tidskrift* hade företagsekonomen Jan-Erik Vahlne och Finn Wiedersheim-Paul åtskilligt att klaga på.⁴² Det var oklart vilket problem boken egentligen skulle lösa. Handlade det om en kartläggning av investeringarnas omfattning och inriktning eller var avsikten att analysera deras effekter på den svenska ekonomin? Recensenterna fann båda syftena stora och suddiga och dessutom motstridiga. En kartläggning reste krav på fullständighet i datamaterialet, medan en analys av effekterna fordrade kunskap om varje analyserat företag snarare än om alla företags egenskaper – ett något märkligt synsätt, kan man tycka, om syftet var att se på inverkan på makrostorheter som

⁴⁰ Nabseth (1972a).

⁴¹ Ibid., s. 56.

⁴² Vahlne och Wiedersheim-Paul (1974).

export, import, betalningsbalans och nationalinkomst. Swedenborg hade kompromissat mellan de båda syftena genom att begränsa undersökningen till företag med mer än 50 anställda. Härigenom hade hon tappat minst 500 företag. Hon hade inte heller tagit med utlandsägda dotterbolag i Sverige och deras aktiviteter. Analysen var alltför lite inriktad på företagsenheten, tyckte de båda företagsekonomerna, och vilade alltför ensidigt på ekonomisk teori. Dock hoppades Vahlne och Wiedersheim-Paul att Swedenborgs primärdata skulle göras tillgängliga:

Vi vill sluta med förhoppningen att det värdefulla primärmaterial som samlats in genom ett omfattande arbete från både IUI och företagens sida, också kommer till användning för mer problemorienterade studier. I den form det presenterats i den aktuella kartläggningen kan det svårligen användas för annat än illustrationer av relativt allmänna påståenden om företagets internationalisering och orsakerna till denna. Med hjälp av primärmaterial torde det däremot vara möjligt att pröva en rad intressanta hypoteser om svenska industriföretags beteende.⁴³

DAGENS NYHETER. DEL 2 MED HANDEL · SPORT · VARDAG · FAMILJ
Tisdagen den 4 september 1973 Sid. 23-16

Sveriges industri mest multinationell

Investeringarna fördubblade 1972

Svensk industri är världens mest multinationella, åtminstone sett i relation till den svenska ekonomins storlek.

1970 investerade den svenska industrin relativt sett mer i utlandet än i sin egen amerikanska. Och utlandsinvesteringarna blev 1972 nästan den svenska industris 2 miljarder kr på fabriker stannade – mer än dubbelt så mycket som 1971. Det ser ut som om världshandeln håller på att förändras i takt med att alla länders industri blir allt mer internationell. Exporten ökar av de egna företagens produktion i utlandet och importen av de utländska företagens produktion i hemlandet.

HANDEL EKONOMI
Tidningsdelen

50 företag i Portugal

Kartläggning

Regeringen skärper kontrollen

En fjärdel branscher dominerar de svenska investeringarna i utlandet. Nästan och elektronindustrin svarar sammantaget för 60 procent av exportinvesteringarna i de sju största dotterbolagen. Utlandsproduktionen är koncentrerad till ett fåtal företag. Den största delen av de svenska investeringarna i utlandet går till USA och Frankrike. Nästan alla svenska företag som investerar i utlandet har dotterbolag i utlandet.

Regeringen vill ha ökat inblick över svensk industris investeringar i utlandet. Man förbereder en ändring av valutastyrelsen som gör att en tillfälligt svensk investeringssammanslagning skall bedömas också med utgångspunkt från det industriella syftet. För närvarande får man endast blicka till hur investeringen påverkar den svenska handelsbalansen. En annan förändring innebär att svenska tekniska industriföretag får tillstånd att öppna kontor i utlandet. Detta skall också kunna användas som ett utrikeshandelsinstrument.

Dagens Nyheter 4 september 1973.

Leif Lehtonen i *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* var mera vänligt stämd: ”Swedenborgs bok förtjänar att uppmärksammas och begrundas av samtliga instanser som beslutar om medel för utrikeshandels- och företagsforskning. Boken är självskriven bland företagare och forskare med intresse för industriellt företagande

43 Ibid., s. 91.

utomlands.”⁴⁴ I Bibliotekstjänsts *Bokrevy* beskrev Christina Jonung boken som ”en klar och välöverskådlig beskrivning av den utländska investeringsverksamheten, som sätts i relation till företagens inhemska verksamhet”,⁴⁵ och i *Geografiska Notiser* beklagade sig Bertil Sturesson över att sekretessbestämmelser lagt hinder i vägen för att företag redovisades separat eller ens nämndes i klartext.⁴⁶

Från september 1973 och några månader framåt figurerade Swedenborgs undersökningar i en rad dagstidningar och mera allmänna tidskrifter. Den svenska industrins utlandsberoende var ett ämne som intresserade, inte minst effekterna på den inhemska sysselsättningen. Listan på de organ som uppmärksammade boken är formidabel:⁴⁷ *Affärsvärlden/Finanstidningen, Aftonbladet, Arbetarbladet, Arbetet, Avesta Tidning, Bankvärlden, Barometern, Bergslagsposten, Blekinge Läns Tidning, Bohuslänningen, Borlänge Tidning, Borås Tidning, Byggaren, Bäragslagsbladet, Dagen, Dagens Nyheter, Ekonomen, Eskilstuna-Kuriren, Fackföreningsrörelsen, Fagersta-Posten, Falu-Kuriren, Företagaren, Gnistan, Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning, Göteborgs-Posten, Hallandsposten, Hantverk och Industri, Helsingborgs Dagblad, Hudiksvalls-Tidningen, Hälsinglands Tidning, Karlshamns Allehanda, Karlskoga-Kuriren, Karlskoga Tidning, Kooperatören, Kristianstadsbladet, Kronobergaren, Kvällsposten, Ljusnan, Länstidningen (Södertälje), Länstidningen (Östersund), Mariestads-Tidningen, Metallarbetaren, Mora Tidning, Nerikes Allehanda, Nordvästra Skånes Tidningar, Norrländska Social-Demokraten, Norrskensflamman, Ny Dag, Nya Norrland, Nya Wermlands-Tidningen, Oskarshamnsnyheterna, Oskarshamns-Tidningen, Piteå-Tidningen, Sala Allehanda, Skaraborgs Läns Tidning, Skånska Dagbladet, Smålandsbygdens Tidning, Smålands Folkblad, Smålandsposten, Smälänningen, Strömstads Tidning, Sundsvalls Tidning, Svenska Dagbladet, Sydsvenska Dagbladet, Sydöstra Sveriges Dagblad, Sätters Tidning, Söderhamns-Hälsing-Kuriren, Södra Dalarnas Tidning, Sölvesborgs-Tidningen, Trelleborgs Allehanda, Upsala Nya Tidning, Veckans Affärer, Vestmanlands Läns Tidning, Vimmerby Tidning, Värmlands Folkblad, Västerbottens-Kuriren, Västerviks-Demokraten, Västerviks-Tidningen, Växjöbladet, Ölandsbladet, Örebro-Kuriren, Örnsköldsviks Allehanda, Östersunds-Posten, Östgöta Correspondenten, Östra Småland.*

Jakt på profit utomlands

Alla tyckte inte om svenska utlandsinvesteringar.
Ny Dag 9 september 1973.

44 Lehtonen (1974, s. 343).

45 Jonung (1974, s. 61).

46 Sturesson (1974, s. 134).

47 Listan är hämtad från de pressklipp som finns bevarade i IFN:s arkiv Ö1: 21. Den är troligen inte komplett.

ARBETSMARKNADEN – FRÅNVARO I FOKUS

STRUKTUROMVANDLING

Hösten 1966 ägde en debatt om arbetsmarknadsaspekter på strukturomvandlingen rum i Nationalekonomiska Föreningen som har sitt intresse inte minst som förelöpare till diskussionen om löntagarfonder. Inledare var Rudolf Meidner. Han trodde inte att tekniska framsteg och intensiv strukturomvandling skulle leda till ökad arbetslöshet. Däremot utsatte förändringarna i näringslivet med åtföljande krav på rörlighet arbetskraften för stora påfrestningar. Meidner fann det därmed lämpligt att ta klivet från nationalekonomernas sfär till sociologernas. Den viktigaste frågan var hur individen skulle kunna anpassas till arbetet eller kanske snarare hur arbetet skulle kunna anpassas till individen. Ett spörsmål var om det i den tekniska utvecklingen fanns en tendens som ökade alienationen. ”En grundläggande fråga av stor räckvidd är huruvida inte tiden är inne för att förändra den rådande hierarkiska arbetsorganisationen i våra företag i demokratiserande riktning.”¹

En av deltagarna i den efterföljande diskussionen var Assar Lindbeck. Han ironiserade om att Meidner hängett sig åt en enorm överskattning av ekonomernas insatser genom att resonera om att sysselsättningsproblemen genom deras makroekonomiska analyser var lösta och endast sociologiska anpassningsproblem återstod. I själva verket återstod många ekonomiska frågor. Företagsenheterna blev allt större. Hur skulle deras kapitalproblem lösas? Vem skulle äga det nya kapitalet? Skulle man lita till aktiekapital ägt av privatpersoner eller till ”kollektiva ägandeformer av olika slag, t.ex. så att ATP-fondernas medel slussas ut genom lån eller aktier eller något däremellan?” ”Det vore värdefullt att få höra om Meidner har övergått helt till sociologin, eller om han alltjämt är intresserad av att, såsom vid LO-kongressen, delge oss sina synpunkter på dessa frågor.”²

Meidner replikerade att han i olika sammanhang försökt väcka intresse för frågan om sambandet mellan inkomstfördelning och kapitalbildning. Det vore ytterst värdefullt om fackföreningsrörelsen kunde få hjälp från annat håll med att blåsa liv i den frågan. Han tillade att LO-kongressen hade förordat ”en uppluck-

¹ Nationalekonomiska Föreningen (1966, s. 71).

² Ibid., s. 82.

ring av placeringsreglerna för ATP-pengarna och en kraftigare satsning över huvud taget när det gäller kapitalbildning i kollektiva former.”³ Meidner förde också ett resonemang om att arbetslösa borde få mycket mer betalt än de som hade arbete varvid Lindbeck utropade: ”Då anmäler jag mig genast!”⁴

FRÅNVARO FRÅN ARBETET

Efterkrigstiden hade präglats av arbetskraftsbrist och därmed aktualiserades problemet med frånvaro från arbetet. Det hävdades att kvinnor var mer frånvarande än män. För att ta reda på om så var fallet uppdrog den så kallade likalönekommittén år 1963 åt IUI att genomföra en undersökning av frånvaron bland tjänstemän. Kommittén bestod av representanter för SAF, Industritjänstemannaförbundet och Arbetsledareförbundet. Uppdraget gick till Bertil Olsson, som fick hjälp av Jan Beckeman med att genomföra en enkät. Undersökningen utvidgades också till att omfatta frånvaro bland industriarbetare. Olssons rapport, *Studier i frånvaro från arbetet*, var klar 1967.⁵

Olsson anlade i första kapitlet sociologiska och ekonomiska aspekter på frånvaron. Han förklarade att det intressanta var frånvarons förändringar och inte dess totala omfattning:

Det är självklart att vi aldrig kan eliminera all bortovaro från arbetet. Att spekulera över de totala samhällsekonomiska kostnaderna för frånvaron är därför ointressant. De samhällsekonomiska kostnaderna skulle nämligen representera skillnaden mellan det produktionstillskott vi skulle få om all frånvaro upphörde och kostnaderna för de åtgärder som vore nödvändiga för att uppnå detta resultat. Då några sådana åtgärder inte kan anges kan inte heller begreppet samhällsekonomiska kostnader för frånvaron ges en meningsfull innebörd. En total kalkyl av detta slag synes vara lika meningslös som exempelvis ett försök att beräkna de samhällsekonomiska vinsterna av att öka arbetsdagen till 24 timmar.⁶

³ Ibid., s. 84.

⁴ Ibid.

⁵ Olsson (1967a). En annan form av ”frånvaro” från arbetet diskuterades av Lars Wohlin (1967b) i en artikel om kortare arbetsvecka som (tveksam) medicin mot arbetslöshet utifrån ett konkret exempel: Hälleforsnäs Järnförädling.

⁶ Olsson (1967a, s. 15).

För arbetstagarna var frånvaron en möjlighet att ”träffa individuella val mellan arbete och fritid”. ”Denna valmöjlighet har naturligtvis ett positivt värde för arbetstagarna, och en viss frånvaro torde vara oundgänglig för att inte stress och andra uttryck för missanpassning och överansträngning skall leda till ökad egentlig sjukfrånvaro eller allvarligt minska effektiviteten i produktionen.” Tjänstemännen hade fram till 1966 haft tre karensdagar med full lön från arbetsgivaren, vilket innebar att ”[g]ränsen mellan sjukfrånvaro och självvald fritid blir flytande”, medan arbetarna omgående fick betala för sin frånvaro med minskad lön.⁷

Olsson fortsatte med att betrakta frånvaron ur individens, företagets och samhällets synvinkel. Individens påverkades av faktorer utanför arbetet, som t.ex. vård av anhörig, och av faktorer i arbetet, som vantrivsel med ett tungt och enformigt arbete eller dålig arbetsledning, av arbetsmarknadsläget och den egna ekonomin och av den sociala kontroll som utövas av arbetsledning och arbetskamrater. För företagen utgjorde oregelbunden, ofta förekommande och kort frånvaro det största problemet. De kunde acceptera frånvaron och försöka minimera dess konsekvenser eller undvika arbetskraft som man av erfarenhet visste hade hög frånvaro. De kunde försöka reducera frånvaron med aktiv hälso- och sjukvård, trivselskapande åtgärder och förbättring av arbetsmiljön eller genom ökad kontroll av arbetskraften. Ur samhällets perspektiv var frånvaro ofta substitut för kostnader i form av investeringar i daghem och sjukhus. ”Frånvaron är ... optimal från samhällsekonomisk synpunkt när intäkten på marginalen av att minska frånvaron är lika med kostnaden för att åstadkomma denna minskning.”⁸

Efter en genomgång av tidigare svenska och utländska studier på området gav Olsson en bild av frånvaron bland industriarbetare under efterkrigstiden. De frånvarandes andel av arbetsstyrkan hade ökat från i snitt 5 procent vid slutet av 1940-talet till nära 10 procent under 1960-talet. Nästan hela ökningen hade ägt rum från mitten av 1950-talet. Frånvaron var högre i vissa industrier än i andra, högre bland kvinnor än bland män, högre bland gifta kvinnor än bland ogifta, högre bland större företag än bland mindre och bland äldre än bland yngre. Förändringar i dessa strukturella faktorer kunde emellertid enligt Olssons beräkningar förklara endast 10 procent av den ökade frånvaron under efterkrigstiden:

⁷ Ibid., s. 16.

⁸ Ibid., s. 27.

Industribranschstrukturen	1
Fördelningen manliga – kvinnliga arbetare	–
Proportionen gifta kvinnliga arbetare	3
Företagens storleksstruktur	2
Arbetstagarnas åldersfördelning	4
Totalt	10

Källa: Olsson (1967a, s. 63)

Därefter kom turen till institutionella förändringar. Den allmänna sjukförsäkringen hade införts 1955. ”Det är alldeles slående att detta sammanfaller med tidpunkten för stegringen i frånvaron”, noterade Olsson.⁹ Men sjukförsäkringen innebar ingen förändring för industriarbetare vid frånvaro om tre eller färre dagar eftersom den innehöll tre karensdagar och ökningen av sjukfrånvaron berodde på ökad korttidsfrånvaro, vilken inte berördes av reformen. En annan reform 1955, sloandet av motboken, hade inte inneburit ökad genomsnittskonsumtion av alkohol men däremot hade antalet fylleriförseelser ökat. Eftersom frånvaron var högst på lördagar innebar införande av femdagarsvecka i en del företag minskad frånvaro.

Varken strukturella eller institutionella förändringar kunde förklara särskilt mycket av frånvaroökningen. Vilka förklaringar återstod? Olsson började med den fulla sysselsättningen:

En orsak till att den personliga arbetstidsförkortningen (dvs. en självtagen ledighet) har ökat kan vara att de anställda under efterkrigstiden gradvis har anpassat sig till den nya typ av arbetsmarknadsläge som rått med i stort sett stabil högkonjunktur och full sysselsättning. De personliga preferenserna i valet mellan arbetstid och fritid har fått ett vidgat spelrum och man har inte längre bedömt risken så stor att vid en hög frånvaro mista sin anställning eller att i så fall inte kunna få en ny.¹⁰

Ökade reallöner kunde likaså ha ökat frånvaron. Arbetsmarknadspolitiken och strukturrationaliseringen, som medfört ökad rörlighet mellan yrken och platser, samt ökat skift- och ackordsarbete bidrog sannolikt också.

Olsson redogjorde vidare för resultaten av den IUI-enkät som gällde frånvaron bland tjänstemän i september och oktober 1963. Enkäten byggde på ett urval ur SAF:s tjänstemannaregister från augusti 1962. Registret omfattade cirka 56 500 män och 31 000 kvinnor och urvalet bestod av 3 965 män och 3 365 kvinnor. Alltså skickades 7 330 enkäter ut och 7 083 (96,6 procent) blev besvarade. I

⁹ Ibid., s. 64.

¹⁰ Ibid., s. 69.

åtskilliga fall hade emellertid tjänstemannen i fråga lämnat det tillskrivna företaget. Återstod 5 475 svar.

Enkäten visade att skillnaden i total frånvaro (som bland annat inkluderade militärtjänstgöring) mellan kvinnliga och manliga tjänstemän var liten: 6,9 respektive 7,1 procent av förväntad arbetstid. Kvinnorna hade emellertid betydligt högre sjukfrånvaro än männen: 5,2 respektive 3,9 procent. I snitt hade kvinnorna fler sjukfrånvaroperioder men var borta kortare tid per tillfälle. 80 procent av frånvaroperioderna varade högst tre dagar. 35 procent av kvinnornas frånvaro inföll under karensperioden på tre dagar mot 26 procent av männens. En med ålder något stigande sjukfrånvaro kunde observeras, framför allt bland männen. Analysen av yrkesgrupper visade att sjukfrånvaron bland män minskade när de kom högre upp i yrkeshierarkin för att öka i de allra högsta yrkena; det var omöjligt att säga om detta berodde på högre ålder eller ökade krav i arbetet.

I nästa steg undersökte Olsson frånvarons variation på grund av civilstånd, lön och arbetsställets storlek. Något tydligt samband mellan civilstånd och sjukfrånvaro kunde inte påvisas. Ej gifta med hemmavarande barn hade föga förvånande högre sjukfrånvaro. Gifta kvinnor hade däremot något förvånande samma frånvaro oavsett om de hade hemmavarande barn eller ej. Från en lön över en viss nivå (900 kronor i månaden) minskade sjukfrånvaron upp till en viss nivå (2 300 kr) för att därefter öka. Sambandet liknade alltså det mellan yrkesställning och sjukfrånvaro. ”Detta är naturligtvis helt enkelt ett uttryck för det starka sambandet mellan lön och yrkesställning.”¹¹ Att kvinnor hade större sjukfrånvaro än män kunde hänga samman med att de hade lägre löner än män. Arbetsplatsens storlek spelade in på flera sätt. I ett litet företag var den enskilde ofta ensam om sin arbetsuppgift och därmed svårare att ersätta, och den sociala kontrollen var sannolikt större. Enkäten visade att det fanns en tendens till ökad sjukfrånvaro, främst bland kvinnor, när arbetsplatsens storlek ökade.

Till sist sammanfattade Olsson sina resultat. Viktigt var att den ökade frånvaron under efterkrigstiden dominerades av ökad korttidsfrånvaro, detta eftersom korttidsfrånvaro är svårare för företagen att hantera än långtidsfrånvaro. Alla de behandlade orsaksfaktorerna förklarade emellertid bara en liten del av den ökade frånvaron. ”Vår huvudslutsats av detta blir att det är en annan faktor nämligen *konjunkturen och sysselsättningsläget* som har spelat den mest betydelsefulla rollen i sammanhanget.”¹² Denna förklaring låg i linje med vad Rudolf Meidner kommit fram till i sin doktorsavhandling 1954.¹³ En annan förklaring kunde vara den stress som utvecklingen mot större företagsenheter och ökad mekanisering innebar.

¹¹ Ibid., s. 110.

¹² Ibid., s. 120.

¹³ Meidner (1954).

Hur kunde då framtiden te sig? Olsson räknade upp en rad faktorer som såg ut att kunna öka frånvaron: sjukförsäkringsreformen 1967, som innebar att antalet karensdagar minskade från tre till en, fortsatt reallöneutveckling, fortsatt brist på arbetskraft, nyrekrytering av arbetskraft främst bland gifta kvinnor, ökning av de yngsta och äldsta gruppernas andel av arbetskraften, ökad rörlighet på arbetsmarknaden, ökad företagsstorlek. Två faktorer pekade i motsatt riktning: tjänstemännens ökade andel av arbetskraften (minskad sjuk- och olycksfallsfrånvaro) och minskning av arbetstiden. ”Den faktor som ... kommer att ha den största betydelsen för frånvaron blir av allt att döma sysselsättningsläget”, slutade Olsson sin rapport.¹⁴

LEDARTSUNAMI

Resultaten från tjänstemannaundersökningen hade presenterats i stencilform redan 1965.¹⁵ Rapporten kommenterades i *Örebro-Kuriren*, som konstaterade att det inte fanns någon statistiskt signifikant skillnad mellan män och kvinnor i september 1962, däremot i oktober, men inte ens då var skillnaderna särskilt stora. Ledarskribenten sköt in sig på att medelåldern bland de undersökta tjänstemännen skilde sig åt mellan män och kvinnor, något som påpekats i rapporten. ”Det kan ju inte vara rättvist att jämföra unga flickor med medelålders män och tro att man då får fram enbart en könsskillnad!” Slutsats: ”Den ena könsbarriären efter den andra börjar vackla. I september var inte kvinnorna med säkerhet sjuklediga mer än männen. I oktober möjligen. Mer vet vi inte.”¹⁶

Att Olssons fortsatta arbete tilldrog sig stort intresse framgår av den mediala reaktionen när IUI:s verksamhetsberättelse för 1965 publicerades våren 1966 med en sammanfattning av frånvarostudien. En pressrelease, eller möjligen byråartikel, med budskapet att män och kvinnor var borta från jobbet ungefär lika ofta publicerades i 17 dagstidningar. *Dagens Nyheter* kommenterade arbetet på ledarplats. ”I debatten har man alltför lättvindigt accepterat resonemanget att kvinnornas högre frånvaro beror på dubbelarbetet”, hette det. Men i så fall borde kvinnor med hemmavarande barn ha högre sjukfrånvaro och så var inte fallet. ”Gåtans lösning torde snarare vara att söka på arbetsplatserna än i hemmen. I så fall försvinner även ’sjukligheten’ som förevändning för arbetsgivarna att behandla kvinnorna som sekunda arbetskraft.”¹⁷

Även en rad tidskrifter intresserade sig för verksamhetsberättelsens samman-

¹⁴ Olsson (1967a, s. 122). Olsson (1967b) sammanfattar de viktigaste resultaten.

¹⁵ Olsson (1965).

¹⁶ H. S. (1965).

¹⁷ *Dagens Nyheter* (1966). Ledaren fortplantade sig till *Värmlands Folkblad* (1966).

fattning av frånvaroprojektet. Ett par tidskrifter fokuserade på att kvinnor hade högre sjukfrånvaro än män.¹⁸ De flesta tog emellertid fasta på att skillnaden i total frånvaro mellan kvinnor och män var liten. Kvinnornas sjukfrånvaro var visserligen högre men uppvägdes av männens värnpliktstjänstgöring. Tydligast uttrycktes detta budskap i *Kontoristen*:

Argumentet att kvinnor är dyrbarare arbetskraft än män på grund av sin större frånvaro tillhör de mest seglivade i debatten om kvinnornas ställning på arbetsmarknaden ... Nu visar emellertid en IUI-undersökning att argumentet mot kvinnligt likaberättigande, förutom att vara irrelevant också är felaktigt i sak: den totala frånvarotiden är i det närmaste densamma för kvinnliga tjänstemän som för manliga. Kvinnornas sjukfrånvaro är visserligen större men den uppvägs av männens militärtjänstgöring.¹⁹

Olssons utredning släpptes genom ett TT-telegram som publicerades i närmare 20 dagstidningar mellan 16 och 19 juni 1967. I mitten av juli publicerades en not om rapporten i ytterligare ett dussin tidningar. En månad senare dök ännu en artikel upp i tio tidningar och i mitten av september förekom ytterligare en artikel i ett par tidningar (samt några tidskrifter). Rapporteringen om utredningen spreds alltså månadsvis som ringar på vattnet – ibland är nyhetsflödets vägar outgrundliga. Detta understryks av att *Dagens Nyheter* hösten 1970 publicerade en artikel om Olssons utredning som om den vore en nyhet!²⁰

Mark Lippold i *Kvällsposten* var snabb med att följa upp det ursprungliga TT-telegrammet genom att i en artikel – rubriken talade om ”industriarbetarnas arbetsskolk” – låta frågan om frånvaron gå vidare till företagsledare, industriläkare och försäkringskassfolk. ”De säger i kör: Inget ont om stockholmare och norr-länningar, men nog är de sydsvenska frånvarosiffrorna bättre än deras.”²¹

Därefter utlöstes vad som närmast kan beskrivas som en tsunami på ledarsidorna. Först ut var *Aftonbladet*, som konstaterade att så kallade strukturella förändringar (fler kvinnor och ökad snittålder i arbetskraften) bara kunde förklara en liten del av den ökade frånvaron.²² Kvinnorna var ett specialproblem. ”I själva verket förhåller det sig så – det framgår också av Bertil Olssons arbete – att det finns ett samband mellan frånvarofrekvens och inkomst. Eftersom kvinnorna har de sämst betalda jobben, stiger därmed också deras frånvaro.” Därefter tog tid-

18 *Arbetsgivaren* (1966) och *Finanstidningen* (1966).

19 *Kontoristen* (1966), s. 70–71. Liknande men neutralt hållna konstateranden förekom i *Industriförbundets Tidskrift* (1966), *Industri tjänstemannen* (1966) och *AMS-kontakt* (1966).

20 *Dagens Nyheter* (1970f).

21 Lippold (1967).

22 *Aftonbladet* (1967).

ningen upp vad den uppfattade som Olssons huvudtes, att arbetarna tar ut en större del av standardökningen i frånvaro. ”Bakom detta påstående ligger tanken att arbetarna egentligen inte är sjuka. De ’firar’ som de borgerliga tidningarna säger ... Förklaringen är förmodligen i stället att även arbetarna har fått råd att vara sjuka.” Olssons resonemang om att sjukfrånvaron varierar med konjunkturen och att den anställde inte är så rädd för disciplinära åtgärder i form av avsked när konjunkturen är god och det är lätt att få jobb kommenterade *Aftonbladet* så här:

Kanske är detta sant. Men det är i så fall en ohyggligt cynisk verklighet som beskrivs. Om arbetaren stannar hemma en eller två dagar på grund av trassel i magen eller huvudvärk, riskerar han disciplinära åtgärder. Det riskerar inte tjänstemannen. En sådan otrygghet får helt enkelt inte existera i arbetslivet. Det måste vara tillåtet, inom alla arbetstagarupper, att ostraffat vara sjuk.

Svenska Dagbladet replikerade några dagar senare: ”Menar tidningen, att man får bryta mot gällande regler och kan göra anspråk på sjukpenning om man stannar hemma för att man trivs bättre där än på arbetsplatsen? Om den saken stod det i varje fall ingenting i propositionen om sjukförsäkringen.”²³ Ett halvdussin socialdemokratiska tidningar menade, under hänvisning till en artikel i *Fackföreningsrörelsen* (mer därom nedan), att en del av den ökade frånvaron var ”föranledd av aktiviteter, som ur såväl den enskildes som ur företagets och samhällets synpunkter är värdefulla”, exempelvis facklig aktivitet.²⁴ *Dagens Nyheter* hänvisade till högt tempo och rutinarbete i industrin som gjorde att ”självtagen ledighet” kunde fylla ett behov av återhämtning och därmed inte påverkade produktiviteten negativt.²⁵

Därefter publicerades ledare om Olssons utredning – de flesta cirkulärledare av olika politisk kulör – i de flesta svenska tidningar. Merparten konstaterade att sjukkassereformen tolv år tidigare inte hade haft någon stor betydelse eftersom antalet ersatta dagar varit nästan oförändrat. Arbetstagarna hade alltså tagit ut mer tid i sjukfrånvaro som de inte fått betalt för, vilket tydde på att de valt att ta ut en del av den fortgående standardhöjningen i form av ledighet. Att de föredrog fritid framför arbete kunde bero på hög marginalskatt. Att kvinnor hade högre korttidsfrånvaro än män kunde förklaras med att de var hemma för att vårda sjuka i den egna familjen. På så vis besparades samhället kostnader för vård på sjukhus eller med hemvårdare. Hög frånvaro och låg inkomst följdes åt för både

²³ *Svenska Dagbladet* (1967b).

²⁴ Se t.ex. *Piteå Tidning* (1967).

²⁵ *Dagens Nyheter* (1967).

män och kvinnor, men förhållandet kunde också vara det omvända, att personer med hög frånvaro fick lägre löner.

Vi publicerade i *Ett forskningsinstitut expanderar* en lista över de tidningar som 1957 uppmärksammade IUI:s rapport om den privata konsumtionen. Det verkar inte obefogat att redovisa en lista över de omkring 90 tidningar som på ledarplats kommenterade frånvarostudien mellan 12 juli och 23 augusti 1967. Man bör betänka att 27 av dessa tidningar publicerade två ledare och sju tidningar hela tre ledare på temat.²⁶ Ämnet verkade outtömligt:²⁷

Arbetsbladet, Arbetaren, Arbetet, Arboga Tidning, Arvika Nyheter, Bengtsfors-Tidningen, Blekinge Läns Tidning, Bohuslänningen, Borås Tidning, Bäragslagsbladet, Dagbladet, Dagen, Dagens Nyheter, Elfsborgs Läns Annonssblad, Elfsborgs Läns Tidning, Falköpings Tidning, Gotlands Allehanda, Gotlands Folkblad, Gotlänningen, Gävle Dagblad, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Göteborgs-Posten, Hallands-Posten, Haparandabladet, HD/Annonssbladet, Helsingborgs Dagblad, Hjo Tidning, Jönköpings-Posten, Karlshamns Allehanda, Karlskoga Tidning, Karlskoga-Kuriren, Kinda-Posten, Kristianstadsbladet, Kronobergaren, Kvällsposten, Ljungbytidningen, Länstidningen Södertälje, Länstidningen Östersund, Mariestads-Tidningen, Mellersta Skåne, Motala Tidning, Nerikes Allehanda/Nerikes Tidningen, Nordvästra Skånes Tidningar, Norra Skåne, Norra Västerbotten, Norrbottens-Kuriren, Norrköpings Tidningar/Östergötlands Dagblad, Norrländska Socialdemokraten, Norrtelje Tidning, Nya Länstidningen/Nya Lidköpingstidningen, Nya Wermlands-Tidningen, Piteå Tidning, Ronneby-Posten, Skara Tidning, Skaraborgs Läns A-Blad/Skövde Tidning, Skaraborgs Länstidning/Västergötlands Annonssblad, Skaraborgs-Tidningen, Skånska Dagbladet, Smålands Allehanda, Smålands Dagblad, Smålands Folkblad, Smålands-Tidningen, Sundsvalls Tidning, Svenska Dagbladet, Sydsvenska Dagbladet, Sydöstra Sveriges Dagblad, Säffle-Tidningen/Västra Värmland, Sölvesborgs-Tidningen, Tranås Tidning, Ulricehamns Tidning, Upsala Nya Tidning, Vestmanlands Läns Tidning, Vetlanda-Posten, Vimmerby Tidning, Värmlands Folkblad, Värnamo-Tidningen, Västernorrlands Allehanda, Västerviks-Tidningen, Västgöta-Bladet, Västgöta-Demokraten, Västmanlands Nyheter, Växjöbladet, Ystads Allehanda, Örebro-Kuriren, Örnköldsviks Allehanda, Östersunds-Posten, Östgöta Correspondenten.

²⁶ De sex var *Gotlands Folkblad, Hallands-Posten, Karlskoga-Kuriren, Kronobergaren, Tranås Tidning, Örnköldsviks Allehanda* och *Östgöta-Korrespondenten*.

²⁷ Klippen i IFN:s arkiv, Ö1:17.

TIDSKRIFTSSKÖRDEN

Vi inleder bärgandet av tidsskriftsskörden med den ovan nämnda artikeln i *Fackföreningsrörelsen*. Den fastslog att Olssons slutsatser var försiktigt hållna, bestämda av statistikens kvalitet och innehåll, men hävdade att undersökningar av detta slag också borde söka svar på frågan hur den ökade frånvaron användes. Det fanns värdefulla alternativ till arbetet. Sådillvida hade den fackliga kursverksamheten ökat kraftigt under efterkrigstiden och tidskriften drog slutsatsen att ”den frånvaro från arbetet, som orsakats av denna kursverksamhet, [måste] ha fem- eller sexdubblats under denna tid”.²⁸ Börje Sehlin i *Lantarbetaren* stod för en jordnära analys. Den ökade frånvaron var inte så märklig med tanke på hur mycket förhållandena hade ändrats under efterkrigstiden. Tempot hade ökat, industrin hade koncentrerats till större orter, arbetsplatserna var personligare, arbetsuppgifterna ofta tråkigare, betydande grupper utländsk arbetskraft med andra sedvanor än de svenska hade tillkommit, båda makarna arbetade ofta varför någon måste stanna hemma om ett barn blev sjukt.²⁹

TCO-Tidningen beklagade att de studerade grupperna i tjänstemannaundersökningen inte var jämförbara. Så var t.ex. kvinnor underrepresenterade på högre befattningar. Det var inte överraskande att skillnaden i sjukfrånvaro mellan män och kvinnor med likartade arbetsförhållanden var obetydlig, men resultatet förtjänade att understrykas eftersom tidigare undersökningar, som inte jämfört på samma sätt, hade visat på motsatsen.³⁰

ICA-Kuriren hade gjort ett fynd: kvinnliga butiksbiträden och kontorsföreståndare hade mindre frånvaro än motsvarande manliga. Veckotidningen gjorde en ambitiös genomgång av utredningen, illustrerad med pedagogiska figurer, bland annat en som illustrerade det U-formade sambandet mellan lön och frånvaro (framför allt för män): hög frånvaro vid låg inkomst, fallande frånvaro vid stigande inkomst, hög frånvaro vid hög inkomst. Om den anställde var gift eller ogift hade liten betydelse för sjukfrånvaron. Den ”gamla sanningen” att gifta, dubbelarbetande kvinnor måste ta lite extra sjukledigt kunde därmed avlivas. Giftna kvinnor var sjuka lika mycket vare sig de hade barn eller inte, men ogifta kvinnor med barn hade högre sjukfrånvaro än ogifta utan barn. Den mest intressanta frågan var inte *att* kvinnor var något mer sjukfrånvarande än män utan *varför*. ”Det är löjligt att tro att kvinnan skulle vara sjukligare till sin läggning än mannen.”³¹

I flera andra tidskrifter behandlades ”myten om kvinnornas frånvaro”, sam-

28 *Fackföreningsrörelsen* (1967).

29 Sehlin (1967).

30 Hjalmarsson (1967).

31 Emmer (1967, s. 45).

bandet mellan lön och frånvaro, sambandet mellan goda tider och frånvaro m.m.³² I *Socialmedicinsk Tidskrift* blev betyget gott: ”Flera av de framkomna resultaten stämmer med våra invanda föreställningar och samtidigt som undersökningen är välgjord och presenterar ett svep över frånvaroproblematiken har den ett klart intresse för ett socialmedicinskt forum.” Boken var, kort och gott, ”klar, koncentrerad och intresseväckande”.³³ En försäkringstidskrift anslöt sig till antagandet att en stabil högkonjunktur påverkade frånvaron. ”Nästan hela efterkrigstiden har ju varit den anställdes marknad. ’Hoppjerkan’ är en typisk företeelse för denna situation.” Slutklämmen andades uppgivenhet: ”Man måste dock ha klart för sig, att de flesta människor tyvärr tvingas försörja sig på ett arbete, som de inte tycker särskilt mycket om. Redan däri ligger en potentiell frånvarobenägenhet.”³⁴

NYTT DEBATTUTBROTT

Olssons utredning dök upp i spalterna på nytt när den aktualiserades av andra rapporter på liknade teman, t.ex. när de första resultaten från låginkomstutredningen publicerades 1968,³⁵ och när AMS året därpå publicerade en skrift om kvinnorna på arbetsmarknaden.³⁶ Att frånvarofrågan behöll sin sprängkraft framgår av pressens reaktion när Lars Nabseth våren 1970 talade om den svenska industrins framtid vid Industrijänstemannaförbundets femtioårsjubileum i Stockholm. Han berättade att frånvaron inom näringslivet beräknades öka till 11–12 procent år 1975. Det innebar att omkring 400 000 personer varje dag skulle vara frånvarande från arbetet. Den siffran resulterade i ett 20-tal nyhets- och ledarartiklar. De flesta rubriker konstaterade fakta – ”400.000 borta från jobbet varje dag!”³⁷ – men någon var mer värdeladdad – ”Allt fler svenskar skolkar från jobbet”.³⁸

På ledarsidorna såg man naturliga orsaker till frånvaron och trodde att den kunde motverkas med rimliga åtgärder. ”Människor uteblir inte från sitt jobb utan orsak”, hette det i *Arbetet*. ”Men industrins folk är praktiska människor och det skulle vara högst märkligt om inte åtgärder snabbt sätts in för att bl.a. möta

32 Se t.ex. *Kontenta* (1967), R.H. (1967), SH (1967), Fogelholm (1967), FNs (1968).

33 Allander (1967, s. 527).

34 Classon (1967, s. 495–496).

35 Cirkulärledare i *Nya Wermlands-Tidningen* (1968) och ett halvdussin andra landsortstidningar.

36 Se t.ex. *Svenska Dagbladet* (1969d).

37 *Norrbottens-Kuriren* (1970).

38 *Västgöta-Demokraten* (1970b).

den verkligt oroande ökande frånvaron.”³⁹ I *Skånska Dagbladet* lyftes ”allmän arbetströtthet”, orsakad av stress och främlingskap, fram som en orsak.⁴⁰ *Arbetarbladet* var inne på samma linje: ”Självklart beror denna [frånvaron] på objektiva skäl, sjukdom, behovet för gifta kvinnor att se till hemmet, plus den stressning nutida arbetsliv alstrar.” Men frånvaron borde ändå kunna minskas ”genom stimulerande motåtgärder av typen närvaropremier”. ”Det är förvånande att företagen gör så föga härvid, trots att frånvaron ständigt stiger.”⁴¹

Uppståndelsen kring Nabseths siffror ledde till reaktioner från såväl SAF som LO. SAF-direktören Curt-Steffan Giesecke hänvisade till att det inte fanns några karensdagar i sjukförsäkringssystemet och resonerade om närvaropremier.⁴² ”Människor har råd att vara borta och sköta sina krämpor i och med vår ökade välfärd”, replikerade LO:s medicinske expert Erik Bolinder som menade att det ”funnits ett dolt frånvarobehov som inte förut kunnat tillfredsställas”.⁴³ Under alla förhållanden avsåg SAF och LO att ta upp frågan i de överläggningar som pågick om social likställighet.⁴⁴

När *Industria* 1971 hade en stor artikel om frånvaroproblematiken erinrade man om att ”[d]en enda breda specialundersökning av frånvarofrågan som gjorts här hemma är den som ombesörjdes av Industriens Utredningsinstitut i mitten av 60-talet”.⁴⁵

TJÄNSTEMANNALÖNER

Anders Klevmarkens doktorsavhandling *Statistical Methods for the Analysis of Earnings Data* började sitt liv när han var doktorand på Stockholms universitet och arbetade på Statistiska centralbyrån och fullbordades på Industriens Utredningsinstitut.⁴⁶ Utgångspunkten för studien är att löneskillnader är av stor praktisk betydelse men att den praktiska debatten krånglades till av olika definitioner och olika mätmetoder, vilket Klevmarken hade tagit upp i en artikel i *CF-tidskriften* 1968 och en i *Industriförbundets Tidskrift* 1971.⁴⁷ I den förra jämför han löneutvecklingen för civilingenjörer och läroverksingenjörer och spekulerar om de olika faktorer som betingar utvecklingen över tid. I den senare observerar han att man

39 *Arbetet* (1970b).

40 *Skånska Dagbladet* (1970).

41 *Arbetarbladet* (1970).

42 *Sydsvenska Dagbladet* (1970c).

43 *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1970b).

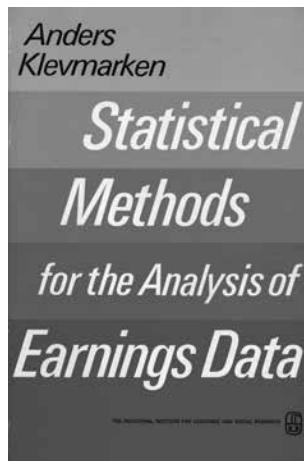
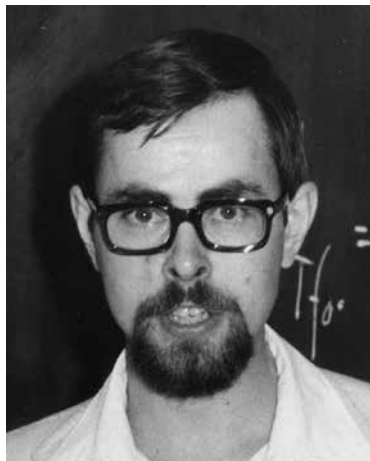
44 *Dagens Nyheter* (1970e).

45 *Industria* (1971, s. 36).

46 Klevmarken (1972a).

47 Klevmarken (1968) respektive (1971a).

i den allmänna debatten och löneförhandlingarna hade använt sig av två olika jämförelser: å ena sidan mellan individer, å andra sidan mellan olika befattningar eller mellan större kollektiv.

Anders Klevmarken.

Källa: IFN:s bildarkiv.

I avhandlingen redovisar Klevmarken metoder för att göra konsistenta beräkningar, men utan att försöka sig på några ekonomiska eller institutionella förklaringar till sina resultat. Efter att i inledningskapitlet ha orienterat läsaren om studiens uppläggning ägnar han kapitel 2 åt den institutionella bakgrunden och den statistiska databas han använder: statistik från Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Civilingenjörersförbund för mellan 40 000 och 50 000 civilingenjörer och gymnasieingenjörer.⁴⁸ Klevmarken skisserar lönebildningsprocessen och betonar att lönesättningen var individuell och differentierad. Parterna på arbetsmarknaden hade utfärdat vissa grundläggande rekommendationer, beträffande till exempel ålder och kvalifikationer, men i de flesta fall följdes inga formella procedurer, vilket illustreras med data från 1970 års löneöverenskommelse. I denna process var lönestatistiken av fundamental betydelse, inte minst vad gällde jämförelser mellan män och kvinnor, yngre och äldre, arbetare och tjänstemän, och jämförelser mellan individer på det lokala planet.

Klevmarken använder sig av SAF:s, Svenska Industrijänstemannaförbundets (SIF) och Sveriges Arbetsledareförbunds (SALF) gemensamma arbetsklassifice-

48 I en artikel i *CF-tidskriften* (Klevmarken 1972c) diskuterar Klevmarken problemet med att SAF:s och CF:s lönestatistik insamlades på olika sätt. SAF vände sig till företagen, medan CF skickade sina enkäter direkt till de enskilda medlemmarna. CF-statistiken medgav inte att personer i företagsledande ställning kunde skiljas från övriga och civilingenjörerna var sämre på att svara än arbetsgivarna.

ringssystem, å ena sidan indelningen i befattningsfamiljer, å andra sidan befattningsnivån, och dessutom av den utbildningsklassificering som också redovisades i SAF:s statistik. Vad gäller jämförelser mellan olika år urskiljer han tre grupper anställda: ”paren” (de som arbetade för samma arbetsgivare vid båda tillfällena), ”lämnarna” (de som bytt arbetsgivare vid andra tillfället) och ”nybörjarna” (de som tillkommit det andra året). SAF:s lönestatistik erhöles inte genom stickprov utan vilade på uppgifter från alla medlemmar. Svarefrekvensen för enkäterna hade legat stadigt mellan 89 och 94 procent 1956–68. Statistiken från Civilingenjörsförbundet var i sin tur organiserad efter utbildningsprofil. Förbundet skickade ut enkäter till sina medlemmar en gång per år. Svarefrekvensen var något lägre än SAF:s men låg mellan 76 och 94 procent 1961–70. En del ingenjörer återfanns i både SAF:s och CF:s statistik, medan andra bara var representerade i den ena databasen. Den genomsnittliga månadslönen för den rena CF-gruppen var högre än den för de båda andra grupperna, som inte skilde sig särskilt mycket åt inbördes – för alla åldersgrupper.

Klevmarken går igenom arbetskraftens sammansättning med avseende på ålder, utbildning, och sektorfördelning och hur denna förändrades från år till år. 1957 registrerade SAF 30 140 anställda som uppfyllde ett visst utbildningskriterium och 1968 50 130. Han redovisar hur de fördelade sig på ekonomins olika sektorer och efter utbildning. Tekniska arbeten dominerade och de flesta var anställda på någon typ av mellannivå. Den genomsnittliga åldern hade sjunkit mellan de två tidpunkterna. Utbudet av yngre arbetskraft hade ökat markant. Denna arbetskraft var rörligare än de äldre och de på lägre nivåer bytte arbete oftare än de på högre.

Tyngdpunkten i Klevmarkens avhandling ligger på statistisk metodutveckling.⁴⁹ Han konstruerar en modell för individernas inkomstutveckling. I den grundläggande formuleringen ökar lönen med antalet aktiva år och med utbildningsnivån. Därefter införs även fysisk ålder i modellen. Eftersom den tillgängliga lönestatistiken i regel inte innehöll några uppgifter om individernas aktiva år måste en proxyvariabel tillgripas: den tid som gått sedan examen. Därefter estimeras tre olika varianter av modellen med hjälp av den tillgängliga lönestatistiken från SAF och CF. Lönen ökade med antalet aktiva år, men mindre vid högre åldrar, och även med fysisk ålder, men bara upp till 40–45-år.

Klevmarken jämför löneutvecklingen för olika utbildningskategorier:

49 Klevmarken (1971b) presenterade en del av sina preliminära resultat på Econometric Societys europeiska möte i Barcelona 1971. En kortare redogörelse på svenska återfinns i Klevmarken (1972b). Ett par år senare publicerade Klevmarken (1974) en svensk version, med delvis nyskrivna avsnitt, där tonvikten låg på de empiriska resultaten och deras tolkning. Denna skrift ligger emellertid utanför det av oss behandlade tidsspannet och diskuteras därför inte här.

En jämförelse mellan utbildningsgrupperna ger vid handen att profilerna för de tre universitetsutbildningarna ingenjör, ekonom och naturvetare är mycket lika varandra. Naturvetenskap uppvisar en mindre avvikelse inom åldersgruppen 30–34. Den mindre genomsnittliga ökningen för naturvetarna kan avspegla en långsammare befordringsgång eftersom de i regel inte anställs inom områden som leder till toppjobb.

Däremot uppvisar de tre gymnasieutbildningskategorierna vissa olikheter. Ökningarna för de som har en ekonomisk utbildning är i regel högre än de ökningarna som ingenjörerna erhåller. De är till och med högre än de ökningarna de universitetsutbildade får, vilket inte verkar vara fallet för ingenjörerna.⁵⁰

Klevmarken redovisar också livslöner för individer som antas vara födda 1930, diskonterade till 20-årsstidpunkten för tre olika diskonteringsräntor: 5, 10 och 15 procent. De universitetsutbildade antas börja sin yrkesverksamhet vid 25 års ålder medan de med enbart gymnasieutbildning antas börja fem år tidigare. Därefter beräknar han den ekonomiska avkastningen av universitetsutbildning: mellan 14 och 17 procent före skatt.

I avhandlingens längsta kapitel presenterar Klevmarken en tvärsnittsanalys av löneskillnader. De faktorer han undersöker är olika kombinationer av ålder, levnadskostnader på bostättningsorten (dyrortskategori), utbildning, befattningsfamilj och -nivå samt bransch med hjälp av nio olika modeller och varianter av dem. Den faktor som hade störst påverkan på lönen var befattningsnivån, följd av ålder, utbildning och befattningsfamilj. Administrativa arbeten var bättre betalda än forskning och utveckling, produktion och försäljning, konstruktion, journalistik, utbildning och finans och redovisning. Dyrortstillhörighet och bransch var långt mindre viktiga än de övriga faktorerna.

Klevmarken undersökte också i vilken utsträckning de i modellerna ingående variablerna interagerade med varandra. Tidigare studier hade pekat på att man skulle förvänta sig det:

... arbetskraft med avancerad utbildning anställda i toppbefattningar uppvisar en högre geografisk rörlighet än andra. På den lokala nivån är det antal arbeten som svarar mot deras specialisering begränsad. De söker därför arbete inom en geografiskt vidare arbetsmarknad. Denna typ av arbetskraft är vanligtvis bättre informerad om sysselsättning, löner etc. än mindre utbildad arbetskraft vilket minskar geografiska lönedifferenser till följd av marknadsimperfektioner. De svenska arbetsgivarnas erfarenheter indikerar att de vanligtvis måste betala högkvalificerad arbetskraft åtminstone lika mycket i landsbygdsområden som i storstäderna. Utifrån detta kan vi dra slutsatsen att löneskillnader mellan olika dyrortskategorier

⁵⁰ Klevmarken (1972a, s. 116).

bör vara mindre bland universitetsutbildade och på höga befattningsnivåer än bland de som saknar akademisk utbildning och återfinns på låga befattningsnivåer.

Det är också välkänt att unga människor har högre mobilitet, inklusive geografisk mobilitet, än medelålders och äldre människor ... Av samma anledning som ovan ska vi förvänta oss en tendens till mindre inkomstskillnader mellan olika dyrortsområden för yngre än för äldre anställda.⁵¹

Formell utbildning spelade mindre roll på de högre befattningsnivåerna, delvis för att det där handlade mer om generella, arbetsledande befattningar och delvis därför att den utbildning personalen på den nivån hade var mer eller mindre obsolet. Därför borde man förvänta sig lägre lönedifferenser på högre nivåer än på lägre.

Klevmarken testar också hur viktiga interaktionstermerna var i flera olika steg, först en interaktion i taget, vilket emellertid i de flesta fallen ledde till högst osäkra resultat. När alla tvåfaktorsinteraktioner utom den med branschtillhörighet togs med ökade tillförlitligheten. Löneskillnaderna mellan dyrortsområdena visade sig vara lägre för universitetsutbildade, medan skillnaderna mellan åldersgrupper jämnades ut från 45-årsåldern. Även så betonade Klevmarken osäkerheten i resultaten och ville tolka dem mest som illustrationer till den metod han arbetat fram.

Klevmarken undersöker också löneskillnaderna i de vanligaste tekniska, ekonomiska och administrativa yrkena. Han finner ingen större genomsnittlig skillnad mellan de tre kategorierna, eller mellan olika branscher, med undantag för byggnadsindustrin, däremot skillnader mellan befattningsfamiljer och -nivåer. Den starkaste interaktionen var den mellan ålder och befattningsnivå, dock inte bland de yngsta och de äldsta. Interaktionen mellan ålder och befattningsfamilj var låg och osäker. En jämförelse mellan lämnare, par och nybörjare visade att de som gick i pension hade en något lägre lön än de som var något yngre, liksom de som lämnade av andra anledningar – i regel yngre befattningshavare. Bland de nytillkomna hade de som kom till sitt första jobb förhållandevis låga löner medan de som kom från andra arbeten i regel gjorde det för att få högre lön. Allt som allt var emellertid löneskillnaderna mellan de tre grupperna förhållandevis små. Slutligen jämför Klevmarken lönestrukturen i slutet på 1950-talet med den tio år senare. Skillnaderna var små.

⁵¹ Ibid., s 187–88.

DISPUTATIONEN

Anders Klevmarken disputerade för den ”gamla” doktorsgraden den 26 maj 1972. Förste opponent var docenten i statistik Christer Weibull från Göteborg och respondentens egna opponenter var John Quigley från Yale och Gunnar Eliasson från IUI. I betygsnämnden ingick statistikprofessorn Sten Malmquist från Stockholms universitet, tillika Klevmarkens handledare, professorerna Carl-Gunnar Janson i socialekologi och Lars Persson i företagsekonomi⁵² samt biträdande professor i statistik Tore Dalenius.

Anders Klevmarken fick betyget med beröm godkänd och tillika docentkompetens på sin avhandling. I betygsmotiveringen skrev Malmquist:

Klevmarkens avhandling tillhör en typ av arbeten som förenar modell- och metodkonstruktion med behandling av numeriskt material. Denna materialbearbetning avser att ge resultat som äro av värde i sig och icke endast får tagas som illustrativa räkneexempel hur en modell eller metod fungerar. [...]

Den teoretiska apparaten har använts på ett smidigt sätt som visar att författaren är väl förtrogen med regressionsanalysens olika aspekter. Några direkta teoretiska innovationer innehåller arbetet inte.

Vid arbeten av den här föreliggande och tyvärr alltför sällan förekommande naturen har ett stort arbete i allmänhet utförts vid anpassningen mellan metoder och material. Sådant arbete kommer ofta i bakgrunden vid presentation av metoder och resultat. Det kan utgöra en mångfald av kanske i sig triviala detaljer, men som tillsammans tagna för sin behandling kräver ett stort mått av kunnighet och omdöme. Jag anser att avhandlingens förtjänster innebär att avhandlingen bör medföra docentkompetens. Det kan sägas att avhandlingen har dels vissa formella brister dels att det teoretiska nyhetsvärdet är begränsat. Jag är väl medveten om att detta delvis har sin grund i materialets natur. Vidare är den ovan berörda sammanmältningen av metod och material en tidskrävande procedur, där arbetsinsatsens kvantitet och kvalitet lätt uppskattas.⁵³

MÄNS OCH KVINNORS LÖNER

Under den tid vi behandlar höll Siv Gustafsson på med en avhandling om lönebildningen i den statliga sektorn; den blev klar 1976, alltså bortom horisonten i vårt arbete.⁵⁴ Hon gav emellertid 1973 en glimt av sitt pågående arbete när hon i en artikel kommenterade en TCO-utredning om löneskillnader mellan män och

⁵² Mest känd som ”Vällingbylasse”, efter att ha skrivit avhandling om inköpsvanorna i Vällingby (Persson 1960).

⁵³ Stockholms universitet (1972).

⁵⁴ Gustafsson (1976).

kvinnor. TCO-utredningen hade visat på en 40-procentig skillnad i genomsnittslönen mellan manliga och kvinnliga TCO-medlemmar. Gustafsson hade funnit 31 procents skillnad i snittlönen mellan män och kvinnor i den statliga sektorn år 1966. Med hänsyn tagen till olikheter i utbildning och ålder var skillnaden 18 till 21 procent. Den återstående skillnaden hänförde hon till att kvinnor (med samma ålder som männen) hade kortare tid i förvärvslivet bakom sig och till att kvinnorna inte nått högre befattningar i samma utsträckning som männen. Lönegapet mellan män och kvinnor hade minskat till 21 procent 1971.⁵⁵

TCO-utredningen hade rekommenderat höjda ingångslöner som ett sätt att minska löneskillnaderna. Enligt Gustafsson var detta ingen lösning för den statliga sektorn eftersom ingångslönerna för män och kvinnor var ganska lika. Löneskillnaderna uppkom i stället över tid därför att kvinnorna inte blev befordrade i samma utsträckning som männen. Se där en fråga som inte skulle lysa med sin frånvaro det närmaste halvsekle!

Siv Gustafsson.
Källa: IFN:s bildarkiv.

OMVANDLINGEN IGEN

Låt oss avsluta kapitlet ungefär där vi började. I mitten av 1960-talet hade Rudolf Meidner oroat sig för att den tekniska utvecklingen och strukturomvandlingen skulle sätta alltför hård press på arbetskraften. I början av 1970-talet hade oron för arbets- och naturmiljön och kritiken mot ett ensidigt tillväxttänkande blommat upp. Det var något Anita Lignell tog fasta på i en artikel i *Svensk Tidskrift*. Hon menade att den tillväxtfilosofi som dominerat på 1950- och 1960-talet visserligen fört mycket gott med sig men också hade en mörk baksida av mekaniserade arbetsrutiner, stress, utslagning av äldre arbetskraft, industriutsläpp i vatten och luft, riskabla produkter. Slutsats: ”Sannolikt har man i början av 1970-talet sett alltför många nackdelar hos ett ensidigt utvecklat tillväxtsamhälle. Tiden bör därför vara mogen för en period präglad av kvalitetsfilosofi, där värderingar av långsiktig, medmännisklig karaktär prioriteras.”⁵⁶

⁵⁵ Gustafsson (1973).

⁵⁶ Lignell (1973, s. 246).

FUSIONER

– HYPOTESERNA HOPAS

Bengt Rydén tog ekonomexamen vid Handelshögskolan i Stockholm 1960 och anställdes på Industriförbundet 1965. Där hade han Lars Nabseth som närmaste chef. När Nabseth vid halvårsskiftet 1966 blev chef för IUI erbjöd han Rydén att följa med för att arbeta med ett forskningsprojekt som skulle kunna leda till en doktorsexamen. Rydén tvekade:

Det var ett ganska djärvt val, kanske till och med dumdrigt, eftersom jag helt saknade erfarenhet av forskningsarbete och forskningsmiljöer. Någon forskarutbildning fanns på den tiden inte vid Handelshögskolan. Men jag litade på Lars Nabseths omdöme och hans löfte att vid behov stötta mig. Ämnesvalet var för min del enkelt och gillades av Lars: förvärv och fusioner i svensk industri. Det som sedermera blivit vardagsmat i näringslivet och i forskningen var för Sveriges del på den tiden helt outforskat ...¹

ARTIKELFLÖDET

Rydén rivstartade sitt första halvår vid IUI med ett dussin artiklar. Vi har i föregående volym om institutet 1950 till 1966 sammanfattat dessa artiklar som mestadels handlar om stordrift och fusioner men i ett par fall var kommentarer till 1965 års långtidsutredning.² De följande tre åren publicerade han åtta, nio artiklar om året och ytterligare några under sitt sista år (1970) vid IUI. Den höga produktionsakten berodde i huvudsak på att han var regelbunden medarbetare i *Industriförbundets Tidskrift*. Rydéns artiklar summerades och kommenterades regelbundet på nyhets- och ledarplats i något tiotal dagstidningar och i ett antal tidskrifter.

Några dagar in på nyåret 1967 presenterade Dagens Eko siffror om det ökade fusionstempot som sammanställts av Rydén på uppdrag av Sveriges Radio. Bud-

1 Rydén (2009, s. 326). I IUI:s styrelseprotokoll från juni 1966 hette det dock att Rydén skulle "undersöka hur en utredning rörande frågan om konkurrens på lika villkor på bästa sätt skulle kunna läggas upp" (*Protokoll* 1966, s. 3).

2 Carlson och Lundahl (2019).

skapet gav via TT genklang i pressen.³ Rydén, 30, nominerades rent av i *Expressen* till utmärkelsen ”Nya årets lejon” och gjorde följande uttalande:

Det här året [1966] innebär ett nytt rekord för sammanslagningar inom industrin – och allt säger att rekordet överträffas igen 1967! Jag följer industrins strukturrationalisering. Vilka drivande krafter ligger bakom en företagsammanslagning? Åtgärderna är ofta tecken på snabbt uppvaknande, det hade varit bättre om industriledarna insett varthän utvecklingen är på väg lite tidigare. Så mycket kan jag säga: det blir en hel del brännbart stoff!⁴

Rydén gjorde i början av året också en undersökning på uppdrag av Svenska Försäljnings- och Reklamförbundet som innebar att han tillsammans med förbundets vd Göran C.-O. Claesson intervjuade representanter för 16 företag. Undersökningen presenterades vid förbundets fullmäktigemöte i januari.⁵ Den användes bl.a. som underlag för en större artikel om ”storlekens betydelse” i *Veckans Affärer*.⁶

Rydén inledde 1967 års artikelproduktion med ”Om stora företag och små” i *Industriförbundets Tidskrift*: ”Allt tyder i dagens läge på att många – men långtifrån alla – svenska företag och produktionsanläggningar måste och kommer att bli avsevärt större än de är i dag.”⁷ I nästa artikel konstaterade han att 1966 blivit ett rekordår med närmare 300 fusioner och samarbetsavtal.⁸ Det handlade om en sjufaldig ökning på sju år. Av 230 fusioner var 29 internationella (svenska företag hade köpt eller blivit köpta av utländska företag). Fusionsvägen viktigaste element var stordriftsfördelar. Mestadels var det stora företag som köpte små och medelstora företag. Konsekvenserna för arbetskraften hade så långt varit begränsade men skulle komma att öka varför en kraftig utbyggnad av sysselsättningspolitiken var nödvändig. Förslaget om inrättande av en näringspolitisk fond var däremot ett misstag.⁹

Rydén riktade sökarljuset mot stordriften och dess fördelar men var inte alltid förtjust över de former debatten tog sig. Han klagade över ”medvetna missförstånd, förvrängningar och överdrifter”. ”Eljest måttfulla personer har t.o.m. talat om stordriftsmani och liknande.”¹⁰ Han tyckte att fokus borde förskjutas från stordrift till innovationer men betonade att frågorna hänger ihop:

³ Närmare 20 tidningar tog in telegrammet.

⁴ *Expressen* (1967).

⁵ *Den svenska marknaden* (1967).

⁶ *Veckans Affärer* (1967).

⁷ Rydén (1967a, s. 32).

⁸ Antalet skulle senare fastställas till 385.

⁹ Rydén (1967b).

¹⁰ Rydén (1967d, s. 38).

Många – och däribland en rad företagschefer – menar att ett systematiskt, målinriktat och långsiktigt idésökande och utvecklingsarbete kräver så stora och kvalitetshöga resurser att endast företag med en viss minimistorlek som regel har råd att driva en sådan verksamhet. För att kunna vaska fram guldkornen ur sanden – bara ett eller ett par projekt av hundra brukar leda till kommersiell framgång – krävs en så stor basvolym att man kan ta förlusten på de 98–99 projekt som inte ger någon direkt avkastning.¹¹

Å andra sidan fanns de som hävdade att storföretag kväver innovationsandan. En amerikansk rapport hade lyft fram ”mannen i garaget” som innovatör men Rydén menade att synen på mannen som startar med två tomma händer och gör sig en förmögenhet liksom attityden till storföretag var annorlunda i USA jämfört med Sverige. Han menade dock att det gällde att ”skapa småföretagsanda också i storföretag” och att statsmakterna måste börja ”intressera sig för innovationernas och därigenom även små- och nyföretagandets betydelse för vårt välbefinnande”.¹²

En tid senare beklagade Rydén att diskussionen om innovationer nästan enbart handlade om teknik och produkter. De organisatoriska innovationerna var enligt ”innovationsekonomen nummer ett Joseph Schumpeter” minst lika viktiga.¹³ En fusion, nedläggning eller diversifiering kunde vara en innovation. Rydén ville särskilt, under hänvisning till bl.a. John Kenneth Galbraiths *The New Industrial State*¹⁴ lyfta fram betydelsen av diversifiering. Han ville dock inte blunda för riskerna med denna typ av riskspridning.

Rydén var skeptisk till regeringens proposition om bildandet av en investeringsbank, trots att han trodde sig ha statsrådet Wickmans öra: ”Vissa formuleringar och slutsatser har en så påfallande likhet med sådant som skrivits under de senaste månaderna bl.a. på denna plats, att det inte gärna kan vara en tillfällighet.”¹⁵ Men:

I propositionen försöker man långt ifrån dölja att strukturomvandlingen i form av fusioner, samarbetsavtal och nedläggningar har ökat i tempo och omfattning under framför allt de båda senaste åren. Men vad har detta att göra med behov av en statlig investeringsbank med uppgift att främja och påskynda strukturomvandlingen? Dagens höga omvandlingsnivå talar väl tvärtom för att det knappast behövs ytterligare instrument för att påskynda omvandlingen.¹⁶

11 Rydén (1967e, s. 34).

12 Ibid., s. 35–36.

13 Rydén (1967f, s. 32).

14 Galbraith (1967a). Rydén (1968f) reflekterade kring denna bok och framför allt kring Galbraiths genombrottsbok från 1952 med anledning av att den kom ut i svensk översättning som *Amerikansk kapitalism* (Galbraith 1968a).

15 Rydén (1967g, s. 44).

16 Ibid., s. 45.

Rydén hänvisade till att Erik Dahmén anklagat ”kanslihusfolk” för att maniskt prisa stordriftens fördelar. Själv kunde han hålla med om att propositionens författare var ”stordrifts- och omvandlingsfrälst”, men såg ingen anledning att vara kritisk mot en sådan uppfattning.¹⁷ När allt kom omkring var han inte helt negativ till propositionen: ”Banken svarar säkert mot ett ökat behov av riskbärande och långfristiga krediter och *kan* bli ett instrument för effektiviserad kreditförmedling och en ökad satsning på intressanta utvecklingsprojekt.”¹⁸

I ytterligare en artikel resonerade Rydén om familjeföretag och storskalighet. ”Mycket talar för att bl.a. de tekniska och ekonomiska förhållandena gjort att den ursprungliga, romantiserade familjeföretagsnormen blivit otidsenlig och omöjlig att använda i större skala i dagens samhälle.”¹⁹

Rydén skrev inte enbart i *Industriförbundets Tidskrift*.²⁰ Även i *Skandinaviska Banken Kvartalskrift* avhandlade han frågan om strukturomvandling och fusioner och trodde rent av att samhället hamnat i en ”strukturpsykos”.²¹ Han presenterade en del siffror om fusioner och resonerade om de bakomliggande drivkrafterna: ny teknik, innovationsspridning, lönekostnader, kredit- och skattepolitik. I *Veckans Affärer* kritiserade han företagens årsberättelser för att de ofta talade om ”försäljningsökningen med stora rubriker och om vinstökningen med små”; det borde vara tvärtom: ”Det bästa måttet på effektivitet och framgång är inte expansion av försäljningen, utan av vinsten.”²² Han var en eftersökt föredragshållare. Så framträdde han till exempel på en SIF-konferens i slutet av 1967 där partiledarna frågades ut om sin syn på närings- och arbetsmarknadspolitik.²³ I *Svenska Dagbladet* berättade han om sitt avhandlingsprojekt. Han sade sig ha byggt upp ”stommen till vad man kan kalla ett teorihus”. Nu återstod bara att ”stoppa in data i modellen”. Materialinsamlingen var redan klar och Rydén sade sig i stora drag veta vad avhandlingen skulle innehålla. Eftersom många irrationella beslut fattades måste det bli ”en studie i både ekonomi, sociologi och psykologi”. Han räknade också med att bli prognosmakare. ”Jag tror att man genom att undersöka den hittillsvarande fusionsverksamheten bör kunna komma fram till metoder för att göra prognoser. De ’fusionsfaktorer’ som man efter en ekonomisk analys kan fastställa bör kunna användas även i fråga om framtiden.”²⁴

17 Ibid.

18 Ibid., s. 47.

19 Rydén, (1967h, s. 36.)

20 Han skrev inte heller enbart om strukturomvandling och fusioner utan kommenterade exempelvis också den försämrade konjunkturen (Rydén, 1967c).

21 Rydén (1967i, s. 46).

22 Rydén (1967j, s. 54).

23 Bäcklund (1967).

24 *Svenska Dagbladet* (1967c).

I början av 1968 kunde Rydén konstatera att fusionsvågen hade rullat vidare under 1967. Antalet fusioner hade varit färre än under 1966, men i gengäld tycktes allt större företag vara inblandade och fler samgåenden över Sveriges gränser än på flera år hade genomförts. ”Fusioner är alltför komplicerade affärer för att kunna skötas lika rutinmässigt som många andra företagsaktiviteter i det dagliga livet.”²⁵ Rydén redovisade sina resultat även i en större artikel i *Svenska Dagbladet*.²⁶ Han bidrog också med material och synpunkter i böckerna *Strukturproblem och Väckarklocka för direktörer*.²⁷

Bengt Rydén trodde att den kraftiga strukturomvandlingen vid mitten av 1960-talet skulle utsätta den svenska ”rörlighetsfilosofin” för starka påfrestningar och han levererade följande prognos: ”De stora skillnaderna mellan 1960- och 1970-talets ekonomiska politik skulle ... kunna bli: mindre inflation, mindre överfull sysselsättning, kanske mindre rörlighet och därmed lägre tillväxttakt samt mer av direkta ingripanden i näringslivet och på arbetsmarknaden.”²⁸ Han fick rätt i det mesta utom inflationen.

Rydén vred och vände på fusionsfrågan och presenterade en egenhändig undersökning av tio fusioner mellan börsnoterade företag på 1960-talet. Hypotesen var att aktieägare i uppköpta företag i normalfallet gör vinst på affären, dvs. får mer betalt för sina aktier än den rådande köpkursen på börsen. Resultatet var entydigt. Aktieägare i uppköpta företag hade gjort stora kortsiktiga vinster. ”I typfallet var den kortsiktiga, d.v.s. endags, vinsten för aktieägarna i de uppköpta företagen så hög som nära 25 procent”, konstaterade Rydén.²⁹

Rydén återkom till Galbraiths *The New Industrial State*, översatt till svenska som *Den nya industristaten*.³⁰ Lovorden haglade: ”Eftersom Galbraiths syfte är att beskriva maktförhållandena i industrisamhället innebär det att han – medvetet – handskas med sprängstoff. Han vill riva ned många fördomar, sticka hål på många luftbubblor, och sparkar hårt åt alla håll men med en avväpnande elegans och friskhet som naturligtvis uppskattas av alla utom de som känner sig träffade.”³¹ Galbraiths budskap fascinerade honom:³²

25 Rydén (1968d, s. 19).

26 Rydén (1968e).

27 Albinsson m.fl. (1968) och Carlsson (1968). Rydéns redovisningar föranledde ett par större artiklar i socialdemokratiska *Aktuellt i Politik och Samhälle*. Se Pettersson (1968) och Nilsson (1968).

28 Rydén (1968g, s. 31–32). Rydén (s. 31) betecknade Gösta Rehn som ”rörlighetsfilosofins fadder”.

29 Rydén (1968h, s. 28).

30 Galbraith (1967b).

31 Rydén (1968b, s. 43).

32 Rydéns fascination inför Galbraith understryks av att han (Rydén 1969c) även recenserade dennes skönlitterära försök i *Triumfen – en liten fabel om modern diplomati* (Galbraith 1968b).

Teknokratin, d.v.s. kommittéer och grupper av specialister, styr företagen vars huvudmål är autonomi och fortlöpande tillväxt. Autonomi skaffar sig företagen genom att sträva efter självfinansiering, just så hög utdelning som behövs för att hålla aktieägarna lugna, marknadsstyrning och utbyte av arbetskraft mot maskiner. Därför har också ägarnas, kreditgivarnas, konsumenternas och fackföreningarnas makt avtagit. Staten och teknokratin har gemensamma mål: tillväxt ger prestige åt båda, likaså forskning och teknik. Ett starkt försvar ligger i bådats intresse. En ständig produktions- och konsumtionsökning med hjälp av jättelika försäljningsansträngningar som skapar nya, konstlade behov accepteras av staten eftersom den håller sysselsättningen uppe. Den enskilda människan har omedvetet accepterat teknikens och statens mål och därmed deras måttstockar på framgång och utveckling: snabb produktionsökning och låg arbetslöshet. De som förfäktar andra värden göra sig icke besvär.³³

Rydén satte dock vissa frågetecken i marginalen. Teorin att storföretagen ersatt marknaden med planering och styrning var inte tillräckligt utvecklad och verklighetsbaserad för att helt kunna accepteras. Tesen om sammanflätningen av stat och företag var väl motiverad men tycktes i Galbraiths tolkning vara resultatet av en jättelik komplott mot den enskilde medborgaren, vilket var alltför fantastiskt. Frågan var också hur giltig Galbraiths teori var utanför det amerikanska industrisamhället.³⁴

På hösten 1968 hade *Veckans Affärer* en stor artikel om hur det går till ”när företag gifter sig”. Artikeln tog avstamp i ett yttrande av Rydén:

Jag koncentrerade mig först på att studera olika orsaker till en fusion, varför det sker så många samgåenden mellan företag. Men jag har så småningom kommit fram till att den verkligt intressanta frågan är varför det inte händer oftare ... Det finns ju så oerhört många lönsamhetsförbättrande kombinationsmöjligheter i vårt näringsliv, den optimala strukturen i olika branscher ändras så snabbt. Och det sägs att företagens mål är att tjäna så mycket pengar som möjligt.³⁵

Svaret på frågan kunde sökas i att människor inte alltid handlar ekonomiskt rationellt. En rad hinder på vägen identifierades med hjälp av Rydén och kommenterades av andra förståsigpåare: blyghet, stolthet, viljan att vara sig egen, rädsla att

33 Rydén (1968b, s. 43–44).

34 Ett galbraithskt synsätt märktes när Rydén recenserade Daniel Tarschys och Carl Thams (1967) debattbok *Den nygamla vänstern*. Rydén var över lag ganska förtjust över de båda radikala liberalernas uppgörelse med vänstern men tyckte att deras diskussion om maktförhållandena i det svenska samhället hade en naiv prägel. När författarna skrev att företagens styrelser och direktörer har ”en viss makt inom den ram den ekonomiska lagstiftningen och allmänna politiken medger” konstaterade Rydén (1968c, s. 46) att det ”torde knappast vara en överdrift” och fortsatte: ”Dessutom tycker jag att de något glättigt och blåögt glider förbi problemet om reklamens roll i samhällsekonomin.”

35 *Veckans Affärer* (1968b, s. 23).

förlora sin ställning, bristande överblick, svårighet att enas om de ekonomiska villkoren.

Strukturumvandling innebär förändring, inte minst för arbetskraften. I sin sista artikel 1968 förmodade Rydén att trygghetspolitik skulle inta en framskjuten position i debatt och politik kommande år. Med anledning av det krävdes bättre statistik. Varselstatistiken omfattade ett mycket mindre antal personer än det på grund av nedläggningar eller personalinskränkningar verkliga antalet uppsagda. ”Omställningsfrågorna är numera så viktiga och berör så många personer”, förklarade Rydén, ”att samhällets olika beslut inom området måste grundas på rationella övertåganden och något så när adekvata kunskaper. Ge därför statistikproducenterna så stora resurser som dagens behov motiverar.”³⁶

Under 1969 redovisade Rydén fusionsfacit 1968 för läsarna av *Industriförbundets Tidskrift*³⁷ och i en större artikel i *Svensk Sparbankstidskrift*.³⁸ Fusionsåret 1968 hade enligt preliminära siffror varit ungefär lika livligt som det tidigare rekordåret 1966. Under efterkrigstiden hade 3 000 företag varit involverade i 2 000 kända fusioner och 1 200 industriföretag, eller 8 procent av samtliga, hade upphört att existera på grund av fusioner. Det såg kanske inte så imponerande ut. Men bara de senaste fyra åren hade företag som representerade 10 procent av den totala industrisysselsättningen blivit uppköpta. De viktigaste beteendena eller motiven bakom fusioner var ”expansion, rationalisering, riskspridning och strävan efter oberoende gentemot konkurrenter, kunder eller leverantörer”. Fusionsvågen var inget svenskt fenomen utan hade ”svept fram med i stort sett samma kraft över en lång rad industriländer”.³⁹ Rydén var övertygad om att vågen skulle rulla vidare, att det internationella inslaget i omvandlingen skulle öka och de mindre företagen och familjeföretagen trängas tillbaka, vilket kanske kunde medföra effektivitetsvinster för samhällsekonomin. ”Men vi vet föga om vad det kan betyda i fråga om risker för förlorad dynamik och innovationskraft i näringslivet.”⁴⁰ Rydén farhågor om förlorad dynamik togs *ad notam* av en ledarskribent i *Västerbottens-Kuriren* som fann att de vände upp och ner på teser som länge ansetts självklara. ”Teorin är inte osannolik. Med stora enheter följer ofelbart byråkratisering och trögrörlighet.”⁴¹

Även landsbygden hamnade i bakvatten, vilket på 1970-talet skulle utlösa en

³⁶ Rydén (1968i, s. 32).

³⁷ Rydén (1969a).

³⁸ Rydén (1969b).

³⁹ *Ibid.*, s. 86–87.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 90. Rydén (1969f) redogjorde även i *Industritjänstemannen* för utvecklingen vad gäller strukturumvandling med fokus på nedläggningar, fusioner och familjeföretag. Han (Rydén 1969e) uppmärksamade också en bok som låg inom hans omedelbara intressesfär; *Sveriges 500 största företag* (1969).

⁴¹ *Västerbottens-Kuriren* (1969). Rydén fusionsfacit föranledde också ett TT-telegram som publicerades i ett tiotal dagstidningar och en byråartikel som publicerades i bl.a. *Västerviks-Demokraten*. Se Kellgren (1969).

motreaktion i form av ”gröna vågen”. I slutet av 1960-talet publicerades flera böcker som kritiserade lokaliseringspolitiken med särskilt fokus på Norrland. Rydén fann den flammande kritiken ensidig: ”Hur mycket skulle en konsekvent genomförd satsning på tanken att arbetstillfället alltid ska komma till arbetskraften kosta? Har Sverige i den givna internationella konkurrensmiljön över huvud taget möjlighet att slå av på kravet på effektivitet och snabb tillväxt?”⁴²

Rydén inledde sitt sista år vid IUI med ett vid det laget välbekant budskap: ”1969 – ett nytt stort fusionsår”. Inte mindre än 330 fusioner hade enligt preliminära uppgifter genomförts och det var inte omöjligt att de definitiva siffrorna skulle komma i paritet med eller rent av överträffa rekordåret 1966. De under 1969 förvärvade företagen sysselsatte 40 000 personer eller 3,4 procent av tillverknings- och byggnadsindustrins totala arbetsstyrka, jämfört med 2,6 procent 1968 och 3,1 procent 1967. Antalet fusioner över gränserna var rekordstort. Svenska företag hade köpt 34 utländska och utländska företag hade köpt 18 svenska. Som vanligt ägde de flesta fusionerna, nästan hälften, rum i metall- och verkstadsindustrin.⁴³

I sitt sista tidskriftsinlägg som IUI-medarbetare recenserade Rydén en antologi om ekonomisk politik.⁴⁴ Han argumenterade för att ekonomerna måste vara aktiva i den löpande samhällsdebatten och inte komma med facit långt i efterhand. Det var ”slöseri med forskarresurser att inte våga värdera ett material och till debatten föra ut tankar, idéer och hugskott som föds fram i elfenbenstornet”. Inte minst uppskattade han Assar Lindbecks *Den nya vänsterns politiska ekonomi*: ”Lindbecks uppsats bör vara av stort värde för dem som har svårt att i debatter med vänstersympatisörer komma på de rätta dräpande argumenten.”⁴⁵

STYRELSEN TILL FÖRSVAR

Rydén ägnade sig alltså under sin tid vid IUI, åren 1966–70, oavbrutet åt frågor om strukturomvandling, fusioner och stordrift. Avhandlingsarbetet och artikelproduktionen gav stordriftsfördelar. När SAF, Industriförbundet och Finansdepartementet 1967 tilldelade IUI särskilda bidrag för strukturstudier kom en del av pengarna Rydéns projekt till del.⁴⁶ Vid två tillfällen, i augusti 1967 och augusti 1969, presenterade han sitt arbete vid IUI:s styrelsesammanträden.⁴⁷

42 Rydén (1969d, s. 37).

43 Rydén (1970a). Från 1971 tog Siv Gustafsson över den årliga redovisningen av fusionsverksamheten. Se Gustafsson (1971, 1972, 1973a).

44 Lundberg och Backelin (1970).

45 Rydén (1970b, s. 39–40), Lindbeck (1970).

46 IUI (1968).

47 *Protokoll* (1967, 1969).

Rydén har i efterhand redovisat exempel på hur styrelsen försvarade forskarna mot påtryckningar från näringslivet. När han i en artikel i *Industriförbundets Tidsskrift* argumenterade för avveckling av importskyddet av textil- och konfektionsvaror⁴⁸ krävde branschens företrädare hans huvud på ett fat. Vid det tillfället gick Industriförbundets vd Axel Iveroth, som satt i IUI:s styrelse, till Rydéns försvar.⁴⁹ En annan episod redovisas av Rydén:

Ordförande Wallenberg markerade vid ett annat tillfälle sin syn på betydelsen av IUI:s självständighet. Den statliga koncentrationsutredningens ordförande, Lunda-professorn Guy Arvidsson, ville att min kommande bok skulle publiceras som en bilaga till utredningens betänkande ... Svaret blev ett bestämt nej men jag förstod aldrig varför detta skulle ha kunnat inkräkta på IUI:s självständighet.⁵⁰

Arvidssons förfrågan formulerades i IUI:s styrelse av Nabseth: ”Bakgrunden till förfrågan var att det inom koncentrationsutredningen bedrivits en utredning kring dessa problem [fusioner] men att denna visat sig vara av så låg kvalitet att man inte ansett sig kunna publicera den; i synnerhet inte när man visste att Rydéns bok skulle utkomma strax efteråt.”⁵¹ Styrelsen beslöt alltså att svara nej på frågan utan någon (åtminstone inte protokollförd) motivering.

AVHANDLINGSARBETET

Doktorsavhandlingen *Fusioner i svensk industri* förelåg i tryck i början av 1971.⁵² Rydén har berättat om det mödosamma insamlandet av material från tidningar och tidskrifter och om hur han tillbringade hundratals timmar på Patent- och registreringsverket för att skaffa fram finansiella data från de aktuella företagens årsredovisningar. Han intervjuade också ett antal storföretagare, bland andra ledamöterna i IUI:s styrelse med Marcus Wallenberg i spetsen, Gränges vd Erland Waldenström (även han i institutets styrelse) och Electrolux vd Hans Werthén.⁵³ Ett antal personer vid IUI hjälpte till med arbetet: Lars Nabseth, Göran Eriksson, Yngve Åberg och Lars Wohlin. Två assistenter, Anita Lignell

48 Rydéns minnesbild gäller artikeln ”Plus och minus för lågprisimporten” (Rydén 1968a).

49 Rydén (2009).

50 Ibid., s. 328. Arvidsson hade vid denna tidpunkt flyttat från Lunds till Stockholms universitet.

51 *Protokoll* (1970, s. 3).

52 Nabseth meddelade 11 februari 1971 IUI:s styrelse att avhandlingen var tryckfärdig. Se *Protokoll* (1971a).

53 Rydén (2009).

och Siv Gustafsson,⁵⁴ hjälpte till med bearbetning av det empiriska materialet.⁵⁵ Kostnaderna för arbetet uppgick till 327 000 kronor, varav Industridepartementet hade bestridit hälften.⁵⁶

Bengt Rydén.
Källa: IFN:s bildarkiv.

När avhandlingen närmade sig fullbordan befann sig Rydén på Research Center in Economic Growth vid Stanforduniversitetet. I slutet av november 1970 kunde Jan Bröms brevlades meddela Rydén att IUI från samhällsvetenskapliga forskningsrådet fått 35 000 kronor för översättning av arbetet till engelska, hälften av det belopp man sökt:

Detta förorsakar oss visst huvudbry. Som budgeten ser ut inför det kommande året har vi helt enkelt inte utrymme att själva lägga ner några kostnader på översättning och tryckning. Den bästa lösningen på användandet av de 35 000 kronorna vore om Du kunde skära ned förslagsvis ungefär 100 sidor i utredningen. Jag är helt införstådd med de problem en sådan lösning är förknippad med för Dig.⁵⁷

Rydén var inte road. Vem vill skära bort 100 sidor ur sin nästan färdiga avhandling? Han förklarade att en del av ett kapitel redan var översatt och att samman-

⁵⁴ Siv Gustafsson nämns som medarbetare i fusionsprojektet i styrelseprotokoll redan 9 september 1968. Se *Protokoll* (1968b).

⁵⁵ Rydén (2009).

⁵⁶ *Protokoll* (1971b).

⁵⁷ Brev från Bröms till Rydén 27 november 1970. Denna brevväxling finns i IFN:s arkiv E1 bj:9 1970-1990, Övriga personers korrespondens.

fattningen, kapitel 8, under alla förhållanden måste översättas. Han trodde också att det skulle gå att sälja tusen exemplar i USA vilket skulle ge en nettointäkt på 25 000 kronor. Och han ställde en indignerad fråga till Bröms: ”Är det verkligen så att IUI med sin budget på nära 2 mkr inte har utrymme för ca 25 000 kr för att få ut en bok som kan ha internationellt intresse?”⁵⁸ Bröms svarade att han själv just fått klart för sig hur allvarligt det ekonomiska läget för IUI var. Han föreslog att man skulle översätta så mycket av boken som möjligt och därefter försöka få den förlagd hos ett internationellt förlag. ”Men även om vi nu översätter boken kan vi inte lova något definitivt kring tryckningen. Detta är det sorgliga läget. [...] Beträffande Din optimism om försäljningen av en engelsk bok delar vi nog inte Din uppfattning.”⁵⁹ Granskarna på IUI var inte heller nöjda med Rydén sammanfattningskapitel. ”Försök att koppla på den journalistiska ådran och utveckla några mera intressanta synpunkter.”⁶⁰ Rydén invände ”att det är svårt att skriva sammanfattningar av något man hållit på med så länge” och tillade: ”Och om jag har någon ’journalistisk ådra’ har den sinat.”⁶¹

Svårigheterna med att översätta och trycka en engelskspråkig upplaga övervanns och IUI gav 1972 ut avhandlingen, översatt av en Rudi Feichtner, med titeln *Mergers in Swedish Industry*.⁶²

I början av januari 1971 kunde i alla fall Rydén, från ”kokospalmernas skugga på Hawaii”, ge sina synpunkter på bokomslaget samtidigt som Bröms tackade för det arbete Rydén lagt ner på att förbättra sammanfattningen: ”Resultatet är en klar förbättring.”⁶³

DEN FÄRDIGA AVHANDLINGEN

Rydén konstaterade inledningsvis att strukturomvandlingens ”former och yttningar är snart sagt oändliga till antalet”, att intresset förskjutits från konjunkturer mot tillväxt och att den ekonomiska politiken fått ett större inslag av ”strukturpolitik”.⁶⁴

Med förenade ansträngningar har ... politiker, arbetstagarorganisationer och företagsledare medverkat till att ge strukturomvandlingen ett mera dramatiskt förlopp

⁵⁸ Rydén till Bröms 1 december 1970.

⁵⁹ Bröms till Rydén 7 december 1970.

⁶⁰ Bröms till Rydén 15 december 1970.

⁶¹ Rydén till Bröms 21 december 1970.

⁶² Rydén (1972).

⁶³ Rydén till Ruth Ellerstad 7 januari och Bröms till Rydén 8 januari 1971. E1 bj:9 1970-1990, Övriga personers korrespondens.

⁶⁴ Rydén (1971, s 13).

under det senaste decenniet än under det närmast föregående. Syftet med denna undersökning är att studera en begränsad del av detta förlopp, nämligen företagsöverlåtelseerna och sammanslagningarna – vad som med ett sammanfattande uttryck kommer att kallas 'fusioner'.⁶⁵

Rydén gav några exempel på fusioner längre bak i tiden och konstaterade att efterkrigstidens fusionsverksamhet därför var ”en fortsättning på en lång och gammal följetong”.⁶⁶ Den hade emellertid accelererat under 1960-talet, vilket motiverade hans undersökning, som omfattade efterkrigstiden. Rydén menade att bristen på svensk fusionsforskning å ena sidan var besvärande, å andra sidan gav rika möjligheter till jämförelser med andra länder, där forskningen varit mer omfattande. Att fusioner kunde ha olika innebörd verkade lockande:

I varje fusion medverkar minst två företag. För det ena företaget kan fusionen innebära etablering, medan samma fusion för det andra företaget kan innebära avveckling. En och samma fusion kan alltså från det enskilda företagens synpunkt representera såväl expansion som kontraktion, såväl födelse som död. Men en fusion kan också innebära styrka och tillväxt för båda företagen – genom samordning och rationalisering växer det fusionerade företaget snabbare och når högre lönsamhet än vad de båda företagen skulle ha gjort om de inte gått samman. Denna flerdimensionella egenskap hos fusionerna komplicerar naturligtvis en analys av deras orsaker men gör samtidigt en sådan analys mera lockande.⁶⁷

Undersökningen bestod av två huvuddelar. Den första redovisade det empiriska materialet. Den andra ägnades åt orsaksanalyser.

I kapitel 2 redovisade Rydén resultatet av sin fusionsinventering. Han började med definitioner av begrepp som företag och samgående. Fusioner kunde vara totala eller partiella med förvärv av en verksamhetsgren. Utöver fusioner hade han registrerat samarbetsavtal. Ett tänkt fusionstypfall skisserades i en modell med ett utvecklingsförlopp som förlöpte i nio stadier. Ambitionsnivån var hög: ”Huvudprincipen i insamlingsarbetet har varit att spåra så många industriella samgåenden som möjligt under perioden 1946–69 på alla med rimliga medel tillgängliga vägar. Metoden kan, som det visat sig, innebära ett nästan oändligt detektivarbete.”⁶⁸

Det empiriska materialet hade i huvudsak hämtats från dagspress och tidskrifter, börsnoterade industriföretags årsredovisningar och förvaltningsberättelser

⁶⁵ Ibid., s. 15.

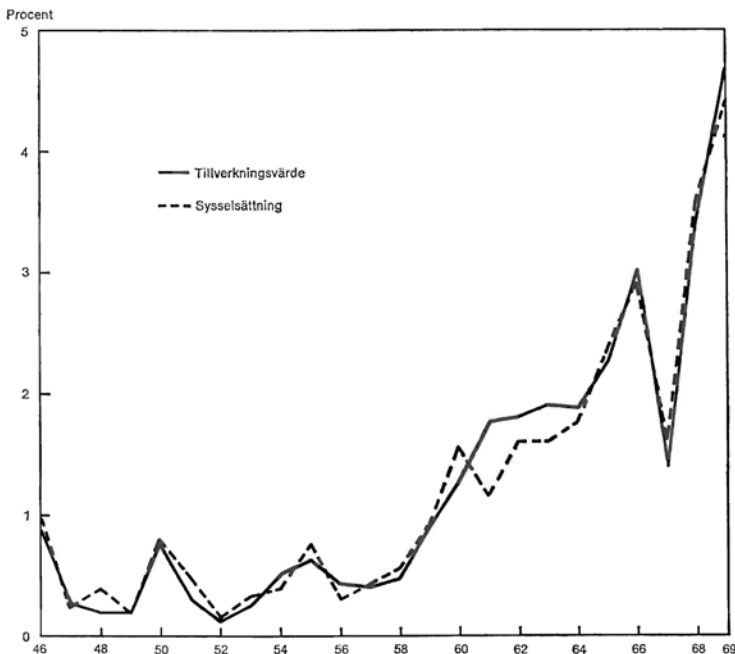
⁶⁶ Ibid., s. 21.

⁶⁷ Ibid., s. 22.

⁶⁸ Ibid., s. 39.

och från förfrågningar till den kooperativa livsmedelsindustrin. Rydén räknade med att han därigenom täckt in minst 90 procent av alla fusioner som förekommit mellan större och medelstora företag och närmare 100 procent av de fusioner som berörde börsnoterade företag. För de mindre företagen var täckningsgraden lägre och Rydén gissade att det insamlade materialet totalt täckte 75–80 procent av alla fusioner som ägt rum under efterkrigstiden.

Totalt omfattade materialet 2 886 fusioner, av vilka 2 265 var fullständiga, och 690 samarbetsavtal. Fusionsaktiviteten var betydligt högre under 1960-talet, särskilt under dess andra hälft, jämfört med tidigare. För att bedöma fusionernas realekonomiska betydelse redovisades de även med storleksmått (omsättning och sysselsättning) på de förvärvade företagen vilket gav ett annorlunda utfall vid jämförelse mellan enskilda år men liknande utfall som antalsredovisningen över längre tid. Omkring en tredjedel av industrissysselsättningen hade under efterkrigstiden berörts av fusioner. Av de 2 265 fullständiga fusionerna hade 395 skett mellan ett svenskt och ett utländskt företag. Svenska företag hade förvärvat 265 utlandsägda företag och utlandsägda företag hade förvärvat 130 svenska. De svenska förvärven var koncentrerade till åren efter kriget, de utländska till 1960-talet.

Fusionerade företags andel av total sysselsättning och tillverkningsvärde 1946–69. Källa: Rydén (1971, s. 48).

Fusionerna redovisades också år för år med fördelning på industribranscher. Största antalet fusioner – 826 stycken – hade ägt rum i livsmedelsindustrin. Därefter kom järn och metall, maskinindustri och kemisk industri. Ett sysselsättningsvägt mått placerade däremot pappers- och massaindustrierna i topp. Rydén laborerade dessutom med ”fusionsfrekvenser” – förvärvade företag som andel av antalet företag i en bransch – där pappers- och massaindustrin hamnade i topp följd av kemisk industri och gummivaruindustri. Sambandet mellan företagsstorlek och fusionsfrekvens var positivt upp till 500 anställda, därefter sjunkande. Samgåendena tog sig fyra former: horisontella, vertikala, diversifierande (mellan företag i olika branscher) samt investmentföretagsfusioner. 80 procent av samgåendena var horisontella.

I kapitel 3 redovisade Rydén fusionsutvecklingen i andra länder: Danmark, Norge, Finland, Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Nederländerna, USA, Canada, Australien. Även där hade i de flesta fall fusionsverksamheten gått upp under 1960-talet men formerna för samgåenden varierade naturligtvis.

I kapitel 4 gav sig Rydén i kast med orsakerna till fusioner och presenterade en teoretisk ”principskiss”. Han började med att dela in företag i marginalister (ett mål: vinstmaximering) och behaviorister (flera olika mål). Fusioner aktualiseras om vinstmöjligheterna framstår som stora eller om de kan uppfylla andra mål utan att på något avgörande sätt inkräkta på vinstmålet. Rydén startade med en modell för perfekt konkurrens (alla företag har samma förräntningsanspråk och information, är anpassade till given teknik och arbetar med högsta effektivitet). Han utgick från att en fusion, som vilken annan transaktion som helst, förutsätter ett värdegap mellan köpare och säljare och lämnade därefter stegvis denna modell. Värdegap kan uppstå genom olikheter i informationstillgång, riskvärdering och likviditetspreferenser, vilket innebär att företagare kan ha olika förräntningsanspråk. Det kan förklara att fusioner äger rum utan att något mervärde skapas; ett ”renodlat värdegap”. ”Fusioner kan åtminstone delvis förklaras av så triviala omständigheter som att olika företagare har olika förmåga att bedöma framtiden, är beredda att ta olika risker i olika hög grad, värderar relationen mellan sparande och konsumtion för egen räkning olika etc.”⁶⁹ Eftersom värdegap på sikt utjämnas mellan företag vilkas aktier handlas på en börs bör fusioner i första hand ske mellan familjeföretag eller mellan börsnoterade företag som köpare och familjeföretag som säljare.

I nästa steg släppte Rydén den perfekta konkurrensmodellens antaganden om given teknik eller ögonblicklig anpassning till förändringar i teknik, avsättningsförhållanden m.m. Olika företagare anpassar sig olika snabbt till nya förutsättningar, vilket ger upphov till fusionsframkallande värdegap. I detta fall resulterar en fusion till att det sammanlagda värdet av de fusionerade företagen ökar ($2 + 2 = 5$), till ett

69 Ibid., s. 91.

mervärde som kan etiketteras samordnings-, kombinations- eller integrationsvinst. När antagandet om perfekt konkurrens släpps kan fusioner ha till syfte att begränsa konkurrensen och skapa monopolvinster.

Fusioner kan enligt Rydén skapa fem typer av ”samordningsintäkter” som ger möjlighet till samordningsvinster: effektivitetsförbättringar, finansiella fördelar, stabilitetsfördelar, förbättrad marknadsposition och skattetekniska och andra institutionella fördelar. Samtidigt skapar fusioner en rad problem som gör att dessa vinster inte alltid kan realiseras.

Ytterligare att avsteg från den perfekta konkurrens-modellen gällde prisbildningsmekanismen. Någon marknad för priset på hela företag, motsvarande prisbildningen på arbetsmarknaden, finns inte eftersom antalet tänkbara köpare av ett företag är begränsat, ofta till bara en. ”Avgörande för om ett företag kommer att byta ägare eller inte blir förhållandet mellan parternas subjektiva värderingar av företaget – köparens värdering måste vara högre än säljarens, dvs. ett positivt värdegap måste finnas.”⁷⁰ Parterna försöker dessutom under förhandlingsspelets gång påverka varandras värderingar.

”Man kan alltså skilja mellan två olika typer av värderings- eller värdegap”, sammanfattade Rydén, ”ett *renodlat värdegap* och ett *värdegap genom samordningsvinst*. Något av dessa måste vara förhanden för att en fusion skall inträffa. Värdegapet är alltså ett nödvändigt fusionsvillkor.” I en verklig ekonomi finns alltid värdegap och när ett sluts uppstår ett annat. Dessa gap måste ”upptäckas, stimulera till handling och manglas igenom förmodade hårda och komplicerade förhandlingar”, ett filter som gör att många värdegap aldrig upptäcks eller blir föremål för förhandlingar.⁷¹ Andra hinder utgörs av lagstiftningen och den allmänna opinionen.

I kapitel 5 formulerade Rydén ett antal hypoteser om varför företagsfusioner genomförs. Samordningsvinster kan uppnås genom effektivitetsförbättringar eller marknadsfördelar genom konkurrensbegränsning. Effektivitetsförbättringar kan uppnås genom bättre företagsledning eller stordriftsfördelar. Stordriftsfördelar kan vara statiska (anpassning till existerande teknik) eller dynamiska (möjligheten att anpassa sig till eller generera teknisk förändring). Behovet av att utnyttja resursbesparande stordriftsfördelar bör vara störst i branscher präglade av hård konkurrens. Utlandsberoende (import, export) kan vara ett mått på konkurrensen. De dynamiska stordriftsfördelarna kan antas vara stora i branscher präglade av snabb teknisk utveckling och fåtalskonkurrens. Marknadsfördelar genom konkurrensbegränsning kan antas uppkomma i branscher med höga etableringshinder, hög koncentrationsgrad, låg importandel och långsam expansion.

⁷⁰ Ibid., s. 95.

⁷¹ Ibid., s. 99.

Värdegap utan samordningsvinster, alltså renodlade värdegap, kan framkallas av ”störningar” i företagens miljö som inte påverkar alla investerare likadant, exempelvis snabb förändring av teknik och marknader. Sannolikheten för att värdegap förekommer i en bransch kan också antas korrelera positivt med branschens koncentrationsgrad (etableringshindren).

I kapitel 6 var det upp till bevis. Hypoteserna skulle prövas. De tre huvudhypoteserna var att fusioner genomförs för att uppnå samordningsvinster genom effektivitetsförbättring eller konkurrensbegränsning eller för att sluta ett renodlat värdegap. Hypoteserna prövades genom en tvärsnittsanalys på branschnivå med hjälp av en aggregerad Cobb-Douglas-produktionsfunktion. Den begränsade tillgången till data gjorde det nödvändigt att inskränka analysen till åren 1958–69. Resultatet var inte uppmuntrande. Ingen av hypoteserna förklarade de relativa variationerna i fusionsfrekvens mellan olika branscher. Företagens strävan efter effektivitet genom stordriftsfördelar i produktionen tycktes utgöra ett svagt motiv. Hypotesen om renodlat värdegap var svår att skilja från dynamiska stordriftsfördelar. Beräkningarna tycktes ge det bästa eller minst dåliga stödet åt hypotesen om konkurrensbegränsning. ”Det förefaller”, suckade Rydén, ”rimligt att tro att de orsakssamband som utlöser fusioner är så komplicerade och heterogena att de är svåra att fånga i den typ av funktioner som här använts.”⁷² Han kunde emellertid visa att fusionerna förklarade en god del (åren 1966–69 hela 25 procent) av produktivetsökningen i industrin. ”Detta måste rimligen kunna tolkas så att produktivetsförbättringar såväl eftersträvas som uppnås genom fusioner i en inte obetydlig omfattning.”⁷³

I nästa steg övergick Rydén till hypotesprövning på företagsnivå omfattande de industriföretag som blivit uppköpta under åren 1965 och 1968. Det handlade om omkring hundra företag vardera året. De förvärvade företagets värden jämfördes med en kontrollgrupp bestående av alla företag som ingick i SCB:s vinststatistik. I detta fall gick det att testa effektivitetshypotesen men inte hypotesen om konkurrensbegränsning eller fullt ut den renodlade värdegapshypotesen. I stället testades hypoteser om misskötsel, kapitalbrist, beskattning (arvsskatt) och succession (ägare till sålda företag är i snitt äldre än ägare till icke sålda företag). Analysen visade att strävan efter effektivitetsförbättringar var ett vanligt fusionsmotiv. Omkring två tredjedelar av de fusionerade företagen hade haft sämre ränthabilitet än med avseende på bransch och storlek jämförbara företag och omkring hälften hade inte lyckats hålla samma tillväxttakt som sina konkurrenter. I omkring 20 procent av fallen kunde man tala om misskötsel som ett avgörande säljmotiv. Kapitalbrist kunde anses ha spelat en väsentlig roll i mellan 10 och 30

⁷² Ibid., s. 147–148.

⁷³ Ibid., s. 148.

procent av fallen. Det renodlade värdegaps- och skattemotivet var svårare att analysera men omkring 30 procent av ägarna till de sålda företagen var vid tidpunkten för försäljningen över 60 år.

Det sjunde och näst sista kapitlet tog upp frågan om fusionernas roll i de börsnoterade företagens tillväxt och lönsamhet. Fusioner kunde ur köparföretagens perspektiv ses som ”extern expansion” till skillnad från ”intern expansion”. ”Dessa båda expansionsvägar är i flera avseenden väsensskilda, och valet mellan dem kan åtminstone på lång sikt få betydande samhällsekonomiska konsekvenser. Intern expansion medför ett tillskott av reala resurser, medan fusioner åtminstone på kort sikt ’bara’ innebär en omfördelning av äganderätten och kontrollen över existerande resurser.”⁷⁴ Jämförelserna mellan de båda typerna av expansion gjordes med hjälp av måtten omsättning och sysselsättning. Undersökningen omfattade 62 börsnoterade företag vilkas fusionsverksamhet och expansion med avseende på försäljning och sysselsättning undersöktes för perioden 1946–68. Resultaten visade att fusioner svarat för en betydande del av de börsnoterade företagens expansion under efterkrigstiden, för i genomsnitt 10–15 procent av den årliga omsättningsökningen och 40–50 procent av sysselsättningsökningen. Spridningen mellan olika företag var emellertid stor. Enligt ett alternativt mått – relationen mellan summan av respektive företags förvärv och avyttringar och dess tillväxt – hade fusionerna svarat för närmare en fjärdedel av omsättningstillväxten och hälften av sysselsättningsökningen (för åren 1952–68). Rydén avrundade:

Diskussionerna i tidigare kapitel har visat att fusioner kan ske av en rad olika skäl. Om högsta möjliga expansionstakt i försäljningen eftersträvas – av lönsamhetsskäl eller som ett mål i sig – bör detta innebära att de mest fusionsaktiva företagen också vuxit snabbast. Undersökningsmaterialet bekräftar i stort sett denna hypotes. Det förefaller också sannolikt att fusioner är ett handlingsalternativ som ter sig mer lockande för företag med svag intern expansion än med stark. Materialet ger inte heller anledning att förkasta den hypotesen.⁷⁵

Avhandlingens åttonde och sista kapitel utgjordes av en längre engelskspråkig sammanfattning som avslutades med ett antal påståenden i hypotesform om fusioners positiva och negativa effekter. Positiva: Fusioner möjliggör effektivare resursanvändning. De gör det möjligt att åtgärda marknadsdefekter och trögheter i ekonomin och utgör ett alternativ till nedläggningar med åtföljande kapitalförstöring. Fusioner gynnar utveckling av handelsbalans och valutareserv genom att öka svenska företags konkurrensförmåga. Fusioner stabiliserar sysselsättningen

⁷⁴ Ibid., s. 169.

⁷⁵ Ibid., s. 206.

eftersom alternativet, nedläggningar, normalt betyder att en del av arbetskraften har svårt att hitta nytt arbete. Fusioner gör kapitalmarknaden mer livskraftig eftersom de gör det möjligt för företagare (säljare) att frigöra och återinvestera kapital. Negativa: Fusioner kan minska kapitaltillgången genom att företagare inte behöver nyinvestera (köpare) eller inte återinvesterar (säljare). Fusioner drabbar en del arbetstagare som förlorar sina jobb eller måste genomgå snabba omställningar. Fusioner kan innebära minskad konkurrens som drabbar konsumenterna. Fusioner ökar maktkoncentrationen. Rydén trodde att de positiva effekterna i det stora hela vägde tyngre än de negativa.

POLITIK OCH NORDISKT EKO

Att Rydéns avhandling emotsågs med stort intresse framgår av att en TT-artikel, som gläntade på förlåten redan i början av 1970, publicerades i cirka två dussin tidningar⁷⁶ samtidigt som avhandlingen återopades i en ledare i *Arbetet*.⁷⁷ I början av 1971 sköljde en ny telegramvåg genom pressen.⁷⁸ Den färdiga avhandlingen landade i maj 1971. De stora drakarna – *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* – sammanfattade Rydéns resultat och illustrerade med ett diagram över antalet fusioner och anställda i svensk ekonomi 1946–69.⁷⁹ I *Svenska Dagbladet* hänvisade man till Rydéns artiklar som år för år redovisat fusionsverksamheten och skrev om boken att ”[d]en innehåller en läsning som är angelägen, för att inte säga oundgänglig för den som vill lära känna modern, svensk industri”. Ett tiotal tidningar publicerade ett TT-telegram om boken.⁸⁰ Nästan lika många artiklar, signerade Göran Rosenberg, publicerades i A-pressen.⁸¹

Dagens fusionsvåg helt utan motstycke inom svensk industri

Dagbladet, Sundsvall
12 maj 1971

76 Se t.ex. *Göteborgs-Posten* (1970a).

77 *Arbetet* (1970a).

78 Se t.ex. *Arbetet* (1971). TT-telegrammet publicerades i ett 30-tal tidningar 3–15 februari.

79 *Dagens Nyheter* (1971b), Rock (1971). Först ut verkar av någon anledning *Nya Wermlands-Tidningen* (1971) ha varit.

80 Se t.ex. *Upsala Nya Tidning* (1971b). Tidningen återkom en månad senare med en mer utförlig presentation. Se Steen (1971).

81 Se t.ex. Rosenberg (1971a) i *Västgöta-Demokraten*.

Veckans Affärer, där Rydén nu var chefredaktör, uppmärksammade fusionsboken på två helsidor där han fick lägga ut texten.⁸² Rydén fick också draghjälp av en IUI-kollega, Jan Bröms, med marknadsföring av sitt arbete. Bröms ställde i en artikel frågan om hur viktiga fusionerna varit och om utvecklingen varit på gott eller ont. Han karakteriserade Rydéns insats (utifrån Rydéns egna ord) som ett ”omfattande detektivarbete” och konstaterade att man under 1960-talet kunnat registrera en fusion om dagen och att i snitt halva tillväxten hos börsföretagen tillkommit genom uppköp av företag. Han pekade på sådant som att nedläggning av fusionerade enheter var ”ett medel att i kontrollerade former åstadkomma en på sikt ofrånkomlig strukturell anpassning” samtidigt som de å andra sidan innebar en räddning för företaget som annars skulle haft svårt att klara sig.⁸³

Flera tidskrifter efterlyste en fusionspolitik. I *Sweden Now* förundrade man sig över att det i Sverige inte som i andra länder fanns något motstånd mot ”invasioner” av utländskt kapital. Det fanns inte ens någon policy i fråga om utländska investeringar.⁸⁴ *Aktuellt i Politik och Samhälle* undrade varför det inte fanns officiell statistik på området, en förutsättning för att kunna föra en vettig näringspolitik.⁸⁵ Livsmedelsarbetarförbundets *Mål och medel* ansåg att idealet vore att staten uppmuntrade önskvärda och motverkade icke önskvärda samgåenden. ”Någon sådan politik har vi emellertid inte, och kan inte heller få, förrän Rydéns inledande forskning fullföljs.”⁸⁶ *Arbetsgivaren* konstaterade att ”påståendena om att småföretagen är dömda att slukas av stora bjässar får inte något stöd i denna utredning”.⁸⁷

Ett mindre välvilligt mottagande fick Rydén av kommunistledaren och experten på maktkoncentration C.-H. Hermansson. Denne förklarade att ”[k]oncentration och centralisering av produktion och kapital är en lagbunden utveckling under kapitalismen”. Den kraftigt ökade koncentrationsprocessen bekräftade den analys som marxisterna hade gjort och avslöjade ”hur fel borgerliga nationalekonomer som professor Ohlin m.fl. har”. ”Så tillvida är Rydéns bok nyttig. Däremot kan man inte ge mycket för hans ’teori’ om orsakerna till fusioner: att ett värdegap finns mellan köparens och säljarens värdering av företaget ifråga. Den teoretiska delen av hans bok är för köparens rätt – värdelös.”⁸⁸

82 *Veckans Affärer* (1971b). Rydén var ekonomisk-politisk chefredaktör och stf ansvarig utgivare för *VA* från nr 14, 8 april 1971, och ordinarie ansvarig utgivare från nr 28, 19 augusti samma år. Några tidskrifter svarade för ren faktaredovisning. Se t.ex. *Svensk Handelstidning Justitia* (1971b) och *Information* (1971).

83 Bröms (1971, s. 22–23).

84 Jenkins (1971).

85 Nilsson (1971).

86 Lanemark (1971b, s. 229). Lanemark (1971a, s. 40) hade dessförinnan i *Kommunal tjänstemannen* hoppats att Rydéns pionjärforskning skulle fullföljas av honom själv eller andra. ”Förmodligen ligger denna typ av forskning väl till för lagarbete.”

87 *Arbetsgivaren* (1971b, s. 2).

88 C.H.H. (1971).

I veckotidningen *Land* noterade man att Rydén utlämnat mejerierna i sina teoretiska analyser därför att den kooperativa företagsfusioneringen inte kunde behandlas på samma sätt som andra fusioner. Men hoppet var kanske inte ute. ”Skulle inte detta kunna vara en uppgift för en ung ekonom vid lantbrukshögskolan att ta itu med?”⁸⁹

Rydéns bok gav även eko i övriga Norden. I norska *Bedriftsøkonomen* hette det: ”Det er et veldig materiale som legges frem i analytisk bearbeidet form i dette betydelige verket. Kanskje kunne den teoretiske siden utvikles lengre, men Rydén har rett i att det foreligger få arbeider hittil om fusjonsteori. Dette arbeid har selvsagt den aller største interesse også i Norge.”⁹⁰ Även danska *Tidsskrift for Industri* uppmärksammade boken.⁹¹ I finländska *Ekonomiska Samfundets Tidsskrift* hette det att Rydéns bok var lärorik och inspirerande.

Ett sympatiskt drag i Rydéns attityd är att han inser svårigheten i att fastställa någonting mera precist om orsakssammanhangen i ett socioekonomiskt system. Han är därför kallsinnig mot sina egna med stor möda och stort arbete erhållna forskningsresultat. Detta är en forskarmoral som väcker respekt, inte minst på grund av sin sällsynthet.⁹²

I *Geografiska Notiser* konstaterade Ulf Erlandsson påföljande år att Rydéns bok var helt ”ekonomisk” till sin karaktär. ”Några geografiska aspekter på fusionsutvecklingen finns ej, men det har författaren inte heller utlovat.” En studie av hur fusionerna påverkat den regionala sysselsättningen vore inte desto mindre välkommen.⁹³

DISPUTATIONEN

Bengt Rydén försvarade sin avhandling vid Handelshögskolan i Stockholm den 17 mars 1972 med docenten vid Stockholms universitet Alf Carling som opponent. Erik Dahmén, som varit Rydéns formella handledare, ledde disputationen och examinerade och godkände avhandlingen.⁹⁴

Dahmén förklarade i sitt yttrande att avhandlingens stora förtjänst låg i ”att ett intressant och nytt material framtagits, bearbetats och presenterats på ett klart och överskådligt sätt med hjälp av väl valda begrepp och med god källkritik ... Rydén behärskar väl sitt material och hanterar det med omsorg”. Att klargöra

89 Kristersson (1971, s. 25).

90 ASS (1971b, s. 278).

91 Aggebo (1971).

92 Castrén (1971, s. 303).

93 Erlandsson (1972, s. 148). Anmälan i *Statistisk Tidsskrift* var rent refererande. Se Svensson (1972).

94 Rydén (2009) och *Protokoll LP nr 11* (1972).

fusionernas orsaker hade dock berett stora svårigheter. De regressionsanalyser som genomförts på branschnivå för att testa hypoteser om fusionsorsaker hade gett ”magra och otillförlitliga resultat”. Rydén var själv medveten om detta och hade diskuterat svagheterna på ett tillfredsställande sätt. Analyserna på företagsnivå hade gett mer påtagliga resultat. Rydén såg företagsanalysen som ett komplement till branschanalysen men Dahmén ansåg att den hade ”större värde än branschanalysen som sådan”.⁹⁵ Han menade vidare att ett alternativt tillväggångssätt hade kunnat ge tydligare resultat, även om det hade sina problem med informationsinsamling, sekretess och liknande, nämligen ”en mera ingående undersökning från fall till fall av händelseförloppen och beslutsprocesserna före fusionerna och av de följande förloppen inom berörda företag jämfört med förloppen i andra företag”, med andra ord en analys ”’underifrån’ på mikronivå”.⁹⁶

DE FINA TIDSKRIFTERNA

Rydéns avhandling fick, i sin engelska skrud, ett respektfullt mottagande i den engelskspråkiga världens finaste akademiska ekonomitidskrifter. I *Journal of Economic Literature* skrev den norske ekonomen Frøystein Wederwang att Rydén lagt ner mycken möda på att definiera begrepp och på datainsamling men att hans korrelationer var föga övertygande. ”It appears to the reviewer that it would be extremely difficult to draw conclusions from such data.” Slutintrycket var dock positivt: ”The study gives much valuable information about mergers in Sweden and represents conscientious research.”⁹⁷

I *Economic Journal* tyckte G. Walshe att översättningen av Rydéns bok borde välkomnas av det enkla skälet att den gav engelskspråkiga ekonomer möjlighet att utöka den begränsade möjligheten till internationella jämförelser. Resultaten var visserligen föga dramatiska och de oberoende variablerna otillräckliga.

These are deficiencies which the author does not attempt to disguise; they are, nevertheless, sufficient in themselves to explain why the author could explain so little. There is, however, much novel information in the work. The civilized Swedes do not have take-over bids; these (p. 34): ”are debarred by the ground rules of doing business in Sweden.” Specialists should not neglect to peruse this book.⁹⁸

I *Journal of Business*, slutligen, tyckte Thomas Hogarty att ”the quality of scholarship seems to decline as the book progresses”. Han vände sig särskilt mot att

95 Protokoll LP nr 11 (1972, s. 6–7).

96 Ibid., s. 8.

97 Wederwang (1973, s. 581).

98 Walshe (1973, s. 295).

Rydéns antagande att det företag som köps upp efter samgåendet får samma tillväxt som det uppköpande företaget.

In sum, the uneven treatment of various hypotheses makes general conclusions hazardous ... Conceivably more balanced treatment would have produced the general conclusion that the causes and effects of mergers (in Sweden) are mysterious. Nonetheless, these criticisms are mitigated by the scope of the book (chaps. 1–3 alone would comprise a useful monograph). Expressed in simplest terms, those public and private groups which provided financial support for this endeavor can consider their money well spent.⁹⁹

KONCENTRATION OCH KARRIÄR

Låt oss innan vi lämnar fusionerna därhän för ett ögonblick gå tillbaka i tiden och nämna ett arbete på ett närbesläktat område. Efter det att C.-H. Hermansson 1959 publicerat en bok om maktkoncentrationen i svenskt näringsliv¹⁰⁰ tillsatte Finansdepartementet en koncentrationsutredning, som, under ordförandeskap av Guy Arvidsson och med Tony Hagström som huvudsekreterare, arbetade i många år (1961–75) och publicerade åtta delbetänkanden (men inget slutbetänkande). Fyra ekonomer skrev doktorsavhandlingar inom ramen för utredningen. En av dem var Rydéns blivande opponent Alf Carling. Hans undersökning, *Industrins struktur och konkurrensförhållanden*, publicerades som SOU 1968.¹⁰¹ Året därpå anställdes Carling vid IUI och ytterligare ett år senare publicerades hans undersökning av Studentlitteratur som ett särtryck ur koncentrationsutredningen men med ny titel, *Säljarkoncentration och marknadsformer*.¹⁰² Vi kan emellertid bortse från detta arbete eftersom det inte utfördes vid IUI. Det finns visserligen med i IFN:s publikationsförteckning men enbart av det skälet att det gavs ut som särtryck under den tid (1969–71) då Carling var anställd vid IUI.

Rydén fick för sin del god utväxling av åren som forskare vid IUI. Förvärv och fusioner tilldrog sig alltmer uppmärksamhet. ”Som i praktiken ensam forskare och debattör på området blev jag mer eller mindre ett mediorakel som fick kommentera många av de ofta spektakulära affärer som gjordes.”¹⁰³ Han anser sig också ha haft stor nytta av erfarenheterna från IUI i sin fortsatta karriär som chefredaktör för *Veckans Affärer*, vd för SNS och vd och ordförande i Stockholms Fondbörs.

99 Hogarty (1973, s. 486–487).

100 Hermansson (1959).

101 SOU 1968:5.

102 Carling (1970).

103 Rydén (2009, s. 328).

NYA KONSUMTIONSSSTUDIER

RESOR

Konsumtion var ett av de viktigaste studieobjekten för Industriens Utredningsinstitut. I den andra volymen av vårt verk om institutets historia redovisar vi den stora studie av den svenska konsumtionen 1931–65 som publicerades 1957.¹ Studien uppmärksammades stort i dags- och branschpressen och avkastade dessutom ett antal följdstudier inom IUI.²

Under Lars Nabseths chefstid gjordes nya konsumtionsstudier. I sitt verk om resekonsumtionen 1950–75 anknäyer Gustav Endrédi till de tidigare konsumtionsstudierna från 1957–60.³ Han jämför de prognoser som gjordes för tiden fram till 1965 med det verkliga utfallet och levererar egna prognoser som går ytterligare ett decennium fram i tiden. Han börjar med att definiera den privata resekonsumtionen som sådana resor som inte företas i förvärvssyfte. Resandet expanderade kraftigt mellan 1950 och 1964, med i medeltal 6,6 procent per år. Av de nio huvudgrupper som identifierades i konsumtionsboken 1957 var resekonsumtionen den grupp som växte mest. Vid periodens slut var det bara livsmedelskonsumtionen som var större. Denna utveckling var inte oväntad. Den goda inkomstutvecklingen i Sverige hade gjort att folk hade fått råd att konsumera annat än nödvändighetsvaror. Dessutom hade resornas relativa pris minskat. Dock var expansionen inte enhetlig. Det var mest resandet med egna fordon som hade ökat. I termer av miljoner personkilometer hade dess andel av det totala resandet ökat från 31 till drygt 82 procent. Den svenska resekonsumtionen var hög också internationellt sett. Det var bara amerikaner och kanadensare som lade mer på resor än svenskarna. Vi låg högst i Västeuropa.

Den särskilda bilskatten kom tillbaka redan följande år, men trots detta var den långsiktiga trenden för det relativa bilpriset fallande. I slutet av 1965 fanns nästan 1,8 miljoner personbilar i Sverige, mot cirka 250 000 1950. Bilbeståndets sammansättning förändrades. Fram till mitten av 1950-talet var det småbilarna som ökade mest, men från 1956 till 1964 försköts fördelningen i riktning mot fler bilar i mellanviktsklassen.

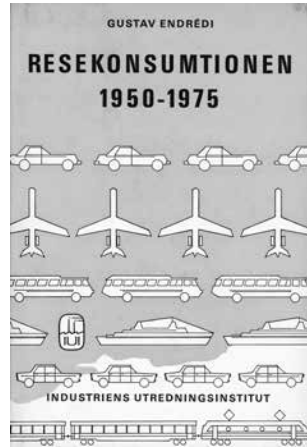
1 Bentzel m.fl. (1957).

2 Se Carlson och Lundahl (2019, kapitel 9, 12–13).

3 Endrédi (1967a), Bentzel, m.fl. (1957), Wallander (1958), Wallander och Olsson (1960).

Gustav Endrédi.
Källa: IFN:s bildarkiv

Endrédi jämför de bilprognoser som gjordes i den stora konsumtionsboken 1957 och av Jan Wallander 1958 och som reviderades 1960 med det faktiska utfallet. Den förra baserades på traditionell konsumtionsteori: inkomster, priser och preferenser, medan den senare baserades på ett spridningsförlopp som till största delen vilade på historiska data från USA. *Den privata konsumtionen i Sverige 1931–1965* arbetade med två olika antaganden om den årliga realinkomstutvecklingen per capita: 2 respektive 3 procent. Invånarantalet förutsattes öka med 3 procent mellan 1955 och 1965 och det relativa priset för drift och underhåll av bilar antogs sjunka med tio procent. Inkomstelasticiteten för personbilar uppskattades till 2,10 och priselasticiteten till $-1,95$.

Det inkomstökningensalternativ som fungerade bäst var det högre. Den verkliga ökningen var 2,8 procent. Befolkningstillväxten blev hela 6,5 procent och den relativa prisnedgången blev bara drygt hälften så stor som den antagna. Dessa antaganden resulterade i en prognos på 1,6 (det högre inkomstalternativet) respektive 1,3 miljoner (det lägre) bilar 1965. Den verkliga siffran i slutet av 1965 var nästan 1,8 miljoner.

Endrédi ställer frågan om hur prognosen skulle ha sett ut om man lyckats pricka in den verkliga utvecklingen av inkomster, befolkning och priser. Han sätter in dessa värden i prognosmodellen och får då fram ett bilbestånd på 1,41 miljoner bilar för 1965. De modellvärden han får fram underskattar utvecklingen de tidiga åren rejält medan från 1960 modellvärdena och den faktiska utvecklingen löper någorlunda parallellt. Endrédi diskuterar därefter realismen i elasticitetsantagandena och kommer fram till att högre inkomst- och lägre priselasticitet skulle ha gett prognosvärden som låg närmare de faktiska.

Endrédi jämför också den prognos som baserade sig på det faktiska introduktionsförloppet i USA. Enligt denna skulle personbilstätheten 1965 uppgå till 207 bilar per 1 000 invånare, att jämföras med den verkliga siffran: 231. Även denna prognos ledde således till en underskattning. Utvecklingen i Sverige förväntades vara lägre än i USA men detta stämde inte med verkligheten. Den USA-baserade prognosen gick ända fram till 1975: 316 bilar per 1 000 invånare. Endrédi tyckte att det fanns anledning att justera upp prognosen, på samma sätt som Wallanders ursprungliga prognos från 1958 hade räknats om 1960. Denna exercis gav en bil-täthet på 340 för 1975 och ett personbilsbestånd på 2,85 miljoner fordon, att jämföras med 2,61 miljoner i 1958 års prognos.

Endrédi's slutbetyg åt de tidigare prognoserna är blandat:

Båda dessa prognoser har långtidskaraktär. De kan därför inte förväntas ge förklaring till alla förändringar som sker *under* prognosperioden. Man bör därför egentligen inte tala om utfall i samband med prognosen enligt USA-modellen, eftersom prognosperioden där ännu inte är avslutad. Beträffande konsumtionsbokens bilprognos kan sägas, att det fel i prognosmodellen som är av betydelse är underskattningen av beståndsutvecklingen under 1950-talets andra hälft. Detta fel slår också igenom i uppskattningen av nybilsförsäljningen fram till 1960. Senare, när beståndsprognosen ger riktigare värden över beståndsändringarna – vilket gäller i stort sett under prognosperiodens andra hälft – visar försäljningsprognosen mycket gott utfall.⁴

Endrédi gick därefter över till sin egen prognos. Han måste då välja mellan en konsumtionsteoretiskt baserad ansats och introduktionsmodellen. Han förkastade den senare. Den var alltför förenklad och mekanisk och tog inte hänsyn till ekonomiska faktorer – inkomster och priser – utan de antogs helt enkelt vara inbakade i tidsförloppet. Endrédi valde därför att använda sig av ett konsumtionsteoretiskt grepp. Han mätte bilbeståndet, nyinköpen och förslitningen i volymtermer, dvs. i fasta priser. Bilbeståndet är en funktion av inkomster och priser. En annan faktor av intresse är vad Endrédi kallar "bilvanan" hos befolkningen, andelen bilägare i olika åldersgrupper. Nyinköpen fås som en funktion av beståndsförändringen och förslitningen. Endrédi's nyinköpsprognos stämmer väl överens med den faktiska utvecklingen 1950–64. Han beräknade även utrange- ringen av bilar för alla årgångar genom att följa varje årsmodells bilantal över tiden.

Endrédi's prognos för 1975 vilar på en inkomstutveckling på 2,5 procent per person och år och en befolkningsutveckling från 5,7 miljoner 1964 till 6,2 miljoner 1975. Det senare året skulle det finnas 3,2 miljoner bilar i Sverige, eller 382

⁴ Ibid., s. 42–43.

per 1 000 invånare. Endrédi jämför den senare siffran med den 1960 justerade IUI-prognosen enligt USA-metoden: 366.

I resekonsumtionen ingick även andra färdmedel än privatägda personbilar. Endrédi går därför också igenom utvecklingen av kollektivtrafiken och motorcyklar, mopeder och cyklar. Det ökade bilägandet hade lett till en minskning av de kollektiva persontransporterna. De senare bestämdes av samma faktor som resorna i egen bil: inkomster, priser och biltäthet. Antalet personkilometer tillryggalagda med järnväg, spårväg, taxi och sjöfart hade minskat mellan 1950 och 1964, medan flyget hade ökat och busstrafikens omfattning var ungefär oförändrad. Järnvägsresorna hade minskat framför allt på korta sträckor medan de hade ökat på riktigt långa distanser. Detta var till stor del en konsekvens av järnvägens trafikpolitik. Olönsamma sträckor hade lagts ner och resurserna hade koncentrerats på konkurrensförmåga på långa reseavstånd. Busstrafiken hade ökat i städerna i takt med att spårvägstrafiken hade minskat men också till följd av järnvägsnedläggningar, men avflyttningen från landsbygden och den ökade biltätheten kompenenserade för det.

Endrédi jämför prognosen från 1957 för det kollektiva resandet fram till 1965 med det faktiska utfallet. Prognosen pekade på en ökning på mellan 5 och 9 procent beroende på vilket antagande som gjordes om inkomstutvecklingen. I själva verket minskade det med 7 procent. Detta prognosfel berodde på feluppskattningen av inkomstutvecklingen och biltätheten. Insättning av de faktiska värdena gav en god överensstämmelse med den verkliga konsumtionen.

Endrédi gör även en prognos för det kollektiva resandet fram till 1975, volymutvecklingen för gruppen kollektiva transportmedel som helhet, vilket resulterade i en volymutveckling på 3 procent 1964–75. Detta är ett grovt mått och han skisserar därför också hur de olika komponenterna förmodligen skulle komma att utvecklas. Järnvägstrafiken skulle troligen framgångsrikt kunna konkurrera med flyget vad gällde transporter mellan storstäderna och andra större orter som inte låg alltför långt ifrån varandra. Inrikesflygets utveckling skulle antagligen bero på hur utbudet utvecklades: ökning på befintliga linjer och utbyggnad av linjenätet, och på det relativa priset på flyg- och tågbiljetter. Bussarna skulle komma att fortsätta att ersätta spårvägarna. Charterflyget till utlandet skulle troligen fortsätta att utvecklas, men kanske inte i samma takt som tidigare: 10 000 resor 1950 och 323 000 1975. Kartelliseringen av det reguljära flyget inom IATA hade gjort charterresorna 60–70 procent billigare. Linjebolagen hade dock börjat anpassa sig och ökade anspråk på service från charterbolagen tenderade att minska prisgapet. Luftfartsstyrelsen räknade med en mer än 100-procentig ökning av den utrikes linjefarten 1964–75. Endrédi räknade i sin tur med att chartertrafiken skulle följa i samma spår med en knappt hundra procentig ökning 1965–75.

Avslutningsvis diskuterar Endrédi utvecklingen för övriga transportmedel: motorcyklar, mopeder och cyklar. De svarade 1964 för knappt 5 procent av utgifterna för bilar och kollektiva transportmedel. Motorcykeln hade 1955–64 ersatts av såväl bilen som mopeden. Endrédi räknade med en fortsatt nedgång av motorcykelbeståndet från 87 000 1964 till 17 000 1975, och en minskning av mopedbeståndet från 570 000 till 353 000 under samma period. Mopeden hade delvis trängt undan cykeln, men Endrédi gissade att cykelköpen per capita skulle fortsätta att ligga på samma nivå som 1964 under det följande decenniet.

ETT ÄMNE SOM ENGAGERADE

Resandet var ett ämne som engagerade det svenska folket, eller, rättare sagt, bilismen gjorde det. Enrédi:s bok uppmärksammades brett i pressen. I IUI:s arkiv med pressklipp finns notiser och artiklar från mer än åttio tidningar och tidskrifter.⁵ Boken fick utrymme i så skilda organ som *Portieren*, *Svensk Bryggeritidskrift*, *Svensk Glasmästaretidning*, *Tvättbranschen*, *Rörinstallatören*, *Beklädnadsfolket*, *Rörmokaren*, *El-Installatören*, *Svensk Bleck- och Plåtslageritidning*, *Stadsbyggnad* och *Försäkringstidningen*, förutom i den reguljära dagspressen och tidskrifter med mer direkt koppling till bilar och resor. *Motorbranschen med Lackeren* ägnade den två betraktelser,⁶ och Endrédi fick själv sammanfatta sina resultat i samma tidskrift.⁷

I tidningsartiklarna konstaterades bilismens starka frammarsch, både absolut sett och som andel av den totala konsumtionen. Resandet vägde nästan lika tungt som bostadsutgifterna. Det var ofrånkomligt att detta faktum skulle leda till några moralkakor. *Arboga Tidning* tyckte att resandet inte var den resandes ensak. Tidningen efterlyste en diskussion av de samhällsekonomiska kostnaderna för bilismen och turistresorna:

... det finns ... anledning att fundera över de allmänna kostnaderna, inte minst vad gäller bilismens ansvällning med dess krav på väldiga, gemensamma trafikinvesteringar. Och turistflyget söderut framträder alltmera påtagligt som en tung faktor i handelsbalansen med utlandet.

I båda fallen vill vi också i framtiden tänka oss en utveckling i frihet. Det är dock inte oväsentligt att avvägningssproblemet preciseras – av politiker och ekonomer – i förhållande till utbyggnadsbehoven på andra samhällsområden, men då med särskilt hänsynstagande till glesbygdsbefolkningens kommunikationssvårigheter. I växande grad kommer att gälla att resandet inte alldeles är den resandes ensak.⁸

⁵ Klippen finns i IFN:s arkiv, box ÖI: 15.

⁶ *Motorbranschen med Lackeren* (1967a, 1967b).

⁷ Endrédi [sic] (1967b).

⁸ *Arboga Tidning* (1967).

Storebror måste hålla ögonen på bilisterna. Att tillåta ett fritt konsumtionsval var uteslutet.

Signaturen L.E. gick ett steg längre i snyftig upprördhet över bilismens expansion. Den var uppenbart oanständig:

Hur förhåller sig denna ökningstakt till ökningen av kostnaderna för nya daghemsplatser, nya vårdplatser för långtidsvård? Hur är det med köerna vid bilköp jämfört med bostadsköerna. Är det inte snart dags att vakna upp när det gäller den privata konsumtionen och den offentliga sektorn. Är det inte snart dags för politikerna att med djupt allvar tala med människorna [om] vad det är för samhälle vi skall bygga.

Välfärd för alla har aldrig varit ett mer aktuellt krav än nu. En bättre balans mellan möjligheterna att tillgodose privata behov och gemensamma behov är ett livsvillkor för ett jämlikhetens samhälle.⁹

Gustav Endrédi's reseutredning fortsatte att vara aktuell under kommande år, inte minst inom motorbranschen. Han inbjöds till ett rundabordsamtal om den framtida bilutvecklingen i Sverige vid Motorbranschens riksförbunds årskongress 1969, där han fick försvara sin prognos gentemot kritiker som ifrågasatte vilka storheter som borde användas för att ge den bästa bilden av bilismens utveckling, huruvida den traditionella konsumtionsteorin, baserad på inkomster, priser och preferenser hade något att bidra med och om det var meningsfullt att göra långtidsprognoser. Endrédi fick, något retoriskt, frågan om han själv trodde på sina prognoser.¹⁰

YTTERLIGARE EN BILPROGNOS

1973 publicerade IUI ytterligare en prognos över bilismens utveckling i Sverige, *Bilprognos 1972–1985: Försäljning, skrotning, bestånd*, författad av Lars Jacobsson.¹¹ Studien tillkom genom ett samarbete mellan fyra institutioner. I sitt förord skriver Lars Nabseth och Börje Kragh, Konjunkturinstitutets chef:

Industriens Utredningsinstitut har under en lång följd av år följt bilismens utveckling i Sverige. Detta har resulterat i att under årens lopp ett flertal personbilsprogno-
noser publicerats av institutet. Då emellertid ingen av dessa prognoser utarbetats så sent att hänsyn har kunnat tas till de kraftiga trendförändringar som inträffade vid mitten av 1960-talet, har det ansetts vara av intresse att på nytt studera bilis-

9 L.E. (1967).

10 Diskussionen finns transkriberad i *Motorbranschen med Lackeren* (1969).

11 Jacobsson (1973).

mens utveckling. Denna gång initierades prognosarbetet genom samarbete mellan Industriens Utredningsinstitut, Konjunkturinstitutet, Motorbranschens Riksförbund och Sveriges Bilindustri- och Bilgrossistföretag.¹²

Lars Jacobsson.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Lars Jacobssons studie var mer begränsad än Gustav Endrédi's, i det att den enbart omfattade personbilar, inga andra transportmedel, och den koncentrerade sig på fordonsparkens utveckling. När studien gjordes tillhörde tre fjärdedelar av alla svenska medborgare bilhushåll. Utvecklingen under bilismens decennium, 1950-talet, hade varit stabil. Den hade pågått oavbrutet fram till 1965, när nybilsförsäljningen plötsligt föll från 275 000 bilar till 200 000 per år under de följande fem åren. Lars Jacobssons prognos sträckte sig fram till 1985, tio år längre än Endrédi's.

Jacobsson inleder med att skissera bilismens utveckling i Sverige fram till 1970: nyregistreringen, skrotningen och nettotillskottet till beståndet. De bilköp han registrerar hänför sig såväl till hushålls- som till företagssektorn. Den senares andel hade ökat långsiktigt, liksom konsumtionskörningens andel av den totala körsträckan från 1950 till 1969. Den genomsnittliga bilstorleken hade ökat mellan 1965 och 1971. Bilinnehavet skilde sig mellan olika yrkeskategorier, med jordbrukare och övriga företagare i topp och arbetare längre ner. Det skilde sig också åt regionalt. Storstäderna, med deras bättre utvecklade kollektivtrafik, låg efter övriga riket.

¹² Nabseth och Kragh (1973, s. 9).

Jacobsson jämför utvecklingen av biltätheten i Sverige med den i länder som USA, Canada, Norge, Finland, Danmark, Nya Zeeland, Australien, Tyskland, Frankrike, Schweiz, Japan, Italien och Storbritannien. Gemensamt för alla var att den varit långsam under introduktionsfasen, därefter successivt ökat tills den nått 50–100 bilar per 1 000 invånare och till sist förbytt i en konstant tillväxt. Jacobsson fann inga tecken på att bilinnehavet skulle ha nått en mättnadsfas – inte ens i USA. Ju längre fram utvecklingen fortskred desto större blev ersättningsköpens andel av nyregistreringen av personbilar. Jacobsson jämför också skrotningsprofiler för olika länder. Bilarnas ekonomiska livslängd var kortast i USA och längst i Norge, med Sverige mitt emellan. Det var svårt att finna någon förklaring till skillnaderna, men Jacobsson pekar på olika skattebelastning och olika relativa priser på äldre och yngre bilar.

Innan Jacobsson presenterar sin egen bilprognos går han igenom olika teorier för vad som bestämmer efterfrågan på bilar. Alla prognoser som gjorts i Sverige utom Gustav Endrédi's hade underskattat den faktiska utvecklingen. Prognosen i den stora konsumtionsboken från 1957 vilade på traditionell konsumtionsteori, med inkomster och relativa priser som förklarande faktorer. Däremot, konstaterar Jacobsson, saknas en trendfaktor som fångar upp den utveckling som inte är betingad av inkomster och priser. Den senare är däremot den enda faktor som driver utvecklingen i Jan Wallanders introduktionsmodell, som helt enkelt förutsatte att bilismens utveckling i Sverige skulle följa samma mönster som i USA: en introduktionsfas, en expansionsfas och en ännu icke uppnådd mättnadsfas. Endrédi's studie, slutligen, vilade på samma teoretiska grund som prognosen från 1957, men ledde till en sannolik överskattning av bilismens expansionstakt. Jacobsson redovisar till sist översiktligt tre teoretiska modeller från den internationella litteraturen för bilismens möjliga utveckling.

Tyngdpunkten i Lars Jacobssons undersökning återfinns i hans egen prognosmodell. De variabler som han ansåg påverka bilförsäljningen och bilinnehavet var institutionella förhållanden, kostnaden för bilägaren, introduktionsförloppet och inkomstutvecklingen. Hans ansats bygger således både på traditionell konsumtionsteori och på introduktionsprocessteorin. Med institutionella förhållanden menar Jacobsson befolkningsstorleken och dess regionala fördelning, vägbygget och andra trafikpolitiska åtgärder, som miljömässiga och trafiksäkerhetsbetingade regleringar, t.ex. lagstiftningen om ombesiktning av äldre personbilar. Kostnaden för bilägaren är kostnaden i förhållande till konsumtion av andra varor. Introduktionsprocessen är densamma som i Wallanders modell och inkomstvariabeln och dess utveckling, slutligen, är hämtad från den traditionella konsumtionsteorin.

Nybilsförsäljningen i Jacobssons modell beror dels på det totala bilbeståndets

expansion (nettotillskottet), dels på skrotningen och de därmed sammanhängande ersättningsköpen. Sverige var förbi den fas där tidigare billösa hushåll var de som köpte en ny bil. ”De nytillkomna bilägarna består ... i hög grad av ungdomar i åldern över lägsta körkortsåldern. Men nettotillskottet till bilbeståndet uppkommer också genom att invandrare köper eller medför bil och genom att ett hushåll eller företag skaffar fler bilar.”¹³ Nettotillskottet var en funktion av den privata konsumtionens (inkomsternas) utveckling, det relativa priset på bilar, tillskottet av personer i åldern 18–24 år och nettoinvandringen. I Jacobssons skattningar var det endast konsumtions- och prisvariablerna som uppvisade signifikanta koefficienter, men han valde trots detta att behålla även befolkningstillskottet i åldrarna 18 till 24 år som variabel i prognosen. Vad gällde skrotningen fann han att denna i huvudsak bestämts av institutionella faktorer, som ombesiktningsskravet, under den gångna tioårsperioden, men att kvantifiera dessa förändringar var omöjligt, vilket i sin tur gjorde det svårt att testa inkomsternas och de relativa prisernas (nya bilar kontra reparationer) inverkan. ”Prognosen för den framtida skrotningen får därför baseras på rimlighetsbedömningar av skrotningsfrekvensens förändring i olika åldrar och hänsynstagande till bilbeståndets åldersfördelning.”¹⁴

Jacobsson räknade med en konsumtionsökning på 3,3 procent per år under prognosperioden, men han redovisade därutöver ett alternativ som tar hänsyn till konjunkturella svängningar (1,4–4,9 procent). Siffror för befolkningsutvecklingen hämtades från Statistiska centralbyrån. De relativa priserna på begagnade bilar förutsattes öka med 3,5 procent per år. Skrotningsfrekvensen för bilar av given ålder förutsattes sjunka.

Genom att räkna fram skrotningsfrekvens, nettotillskott och nyregistrering kunde Jacobsson beräkna bilbeståndets utveckling både för det alternativ där konsumtionen utvecklas enbart trendmässigt och för det där konjunktursvängningar inverkar. Det förra alternativet pekade på ett bilbestånd på knappt 3,8 miljoner 1985. Det andra betraktade Jacobsson mest som ett räkneexempel. Han redovisar också två andra prognoser för att undersöka hur robusta hans skattningar är: ett ”pessimistiskt” baserat på en mera ogynnsam inkomst- och prisutveckling och ett ”optimistiskt” med en mera gynnsam utveckling av dessa variabler än i hans huvudalternativ. De tre alternativen skiljer sig inte nämnvärt åt fram till 1980, för att därefter divergera mer: 3,86 miljoner bilar i det ”höga” och 3,57 miljoner i det ”låga”. Jacobssons slutsats är klar: ”skillnaden mellan de olika alternativen är således inte så stor trots att förutsättningarna bakom alternativen varierats rätt kraftigt.”¹⁵

13 Jacobsson (1973, s. 55).

14 Ibid., s. 59.

15 Ibid., s 75.

DEN ÄLSKADE OCH HATADE BILEN

Lars Jacobssons bilstudie anmäldes kortfattat i *Nationaløkonomisk Tidskrift*¹⁶ och *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*.¹⁷ I den senare konstaterade signaturen C.G. att prognosarbetet föreföll både omfattande och genomtänkt och att boken borde få en vid läsekrets. Bilen var svenska folkets käraste ägodel, så dagspressen skrev också flitigt om Jacobssons prognos, mest i kortare notiser, men även i längre kommenterande artiklar – tillsammans över hundra stycken!¹⁸ I några landsortstidningar undrade signaturen Rattman om Sverige skulle klara av 3,75 miljoner bilar 1985. Han tyckte att Jacobssons studie verkade vara väl underbyggd, men frågan var om vägnätet skulle kunna byggas ut i den takt som den förväntade expansionen av bilbeståndet skulle kräva. Det såg inte ut som om Vägverket skulle få tillräckliga anslag. ”Det blir i sista – eller första rättare – hand politikerna som får ta ställning till om vi ekonomiskt mäktar med att svälja en så kraftigt ökande bilpark som antyds i prognosen.”¹⁹ Den folkpartistiske kommunfullmäktigeledamoten i Göteborg, Folke Casserstedt, höll med. Efter att ha läst Jacobssons utredning kunde han inte komma förbi frågan om hur den politiska bedömningen av bilismen skulle hanteras:

Det måste vara en väsentlig fråga om vem som ska bestämma om hur vi skall ha det med våra bilar. 75 proc. av alla svenskar i ålder 15–75 år äger eller disponerar bil (för barnfamiljer 93 proc.) och en lika stor majoritet är negativ till att myndigheterna skall göra det svårare för människorna att äga och använda bil. Ska man bry sig om det? Eller ska de som tror sig veta bättre om vår miljö och framtid få diktera villkoren. Jag har f.ö. kunnat observera att en och annan av våra beslutsfattande bilmotståndare föredrar att själva använda bilen till sina sammanträden där man talar varmt för kollektivtrafiken.²⁰

Casserstedt lyckades dock troligen inte övertyga signaturen S.E. i socialdemokratiska *Örebro-Kuriren*, som insinuerade att det var mörksens kapitalistiska krafter som låg bakom Jacobssons prognos:

Det finns synnerligen starka privatekonomiska intressen bakom önskemålen om en snabb ökning av antalet privatbilar. Bilindustrin, bilhandeln, oljekoncernerna och hela raden av andra företag som gör pengar på bilismen önskar inget hellre än att prognosen går i uppfyllelse. Dessa intressen kan mönstra rader av ”experter”

16 *Nationaløkonomisk Tidskrift* (1973).

17 C.G. (1974).

18 Artiklarna finns i IUI:s arkiv Ö1: 20.

19 Rattman (1973).

20 Casserstedt (1973).

som med intelligenta och slående argument försöker övertyga oss om det förträffliga i en starkt ökad privatbilism.

Mot detta mullvadsarbete ställde S.E. ”snabbare och modernare tåg och bussar, billigare inrikesflyg och kanske närtrafiksystem som bygger på kollektivägda personbilar”. Annars riskerade pensionärer, handikappade, glesbygdsbor och låginkomsttagare att isoleras.

Prognosen för privatbilismens snabba tillväxt fram till 1985 är en utmaning mot alla som vill bygga ett bättre och mera jämlikt samhälle. Det ställer oss alla inför frågan hur vi vill utnyttja det ökade välståndet under de närmaste tolv åren. Utvecklingen är inte något obehagligt och oundvikligt ens när den ”får hjälp” av starka privatekonomiska intressen med vittring på miljonvinster.

Den ansvarskännande S.E. ville se en socialdemokratisk trafikpolitik som åt alla lycka gav. Om siffran för bilarnas expansion kunde hållas nere till 3 miljoner 1985 och de därmed inbesparade resurserna kunde satsas på kollektivtrafik skulle mycket vara vunnet. Slutligen kom han fram till sitt egentliga ärende: ”Men då krävs det att vi slipper en borgerlig regering under 70-talet ...”²¹

Det var bra att de som oroade sig för de ohämmade följderna av bilismen fick utlopp för sin oro. ”Men”, skrev Sidney Aronsson i *Bokrevy*, ”Författaren påpekar lugnande, att biltätheten i USA för närvarande är klart högre än vad som förutsätts beträffande biltätheten i Sverige 1985’. – Känns det lugnare?”²²

TELEVISION

En andra varaktig konsumtionsvara som hade studerats av Industriens Utredningsinstitut under 1950- och 1960-talet var televisionsapparater. Inte mindre än femton olika studier hade gjorts.²³ Under 1967 publicerade geografiprofessorn Gunnar Törnqvist ytterligare en stor studie över hur tv-ägandet hade utvecklats i Sverige under tioårsperioden 1956–65 och av vilka faktorer som låg bakom denna utveckling.²⁴ Utvecklingen hade gått snabbt. Under denna period köpte 70 procent av alla svenska hushåll – över två miljoner – sin första tv-apparat.

²¹ S.E. (1973).

²² Aronsson (1973).

²³ Se Carlson och Lundahl (2019, kapitel 9).

²⁴ Törnqvist (1967). Lars Wohlin (1967a) skrev en artikel om en helt annan aspekt av tv-tittandet: de sociala effekterna av reklam- respektive licensfinansiering av tv-produktion.

Gunnar Törnqvist.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Törnqvists studie är en innovationsstudie i samma tradition som Wallanders bilstudier. Han börjar med en översikt av ett antal internationella och svenska sådana studier inom allt från folklivsforskning till jordbruksekonomi och kulturgeografi och redovisar kortfattat de tidigare undersökningar av tv-innehav som hade gjorts i Sverige från 1954 och framåt och pekar på att de försöker svara på två olika frågekomplex:

Den ena gruppen av frågor rör spridningen av information och impulser (*informations- eller kommunikationsprocessen*). Den andra gruppen av frågor rör egenskaper och reaktioner hos de individer som träffas av informationer och impulser (*accepteringsprocessen*).²⁵

Törnqvist delar in informationen i publik (opersonlig) och privat (personlig). Den förra överförs till exempel via massmedia medan den senare går från individ till individ. Den första informationen om en nyhet är ofta publik, medan den privata informationen spelar större roll på senare stadier. Så kallade opinionsledare²⁶ spelar stor roll, antingen vertikala sådana – personer med hög status – som påverkar stora grupper eller horisontella som utövar inflytande inom en mer begränsad krets där de (opinionsledarna) är socialt aktiva. Ofta plockar opinionsledarna upp informationen från massmedia och förmedlar den därefter vidare till individerna i de grupper de påverkar.

Törnqvist inför termen accepteringsbenägenhet: ”sannolikheten för att en

²⁵ Törnqvist (1967, s. 8).

²⁶ På svenskt *newspeak* heter de idag influencers.

individ som blivit informerad om en nyhet kommer att acceptera denna under en viss tidsperiod.”²⁷ Denna betingas bland annat av den traditionella konsumtions-teorins variabler: inkomst, relativa priser och preferenser, men under själva introduktionsskedet är det långt ifrån säkert att de spelar så stor roll. Konsumenterna är ännu inte förtrogna med varan i fråga. ”Tröskeeffekter” kommer in i bilden. Individerna måste upp på en viss inkomstnivå innan det blir aktuellt att köpa varan.

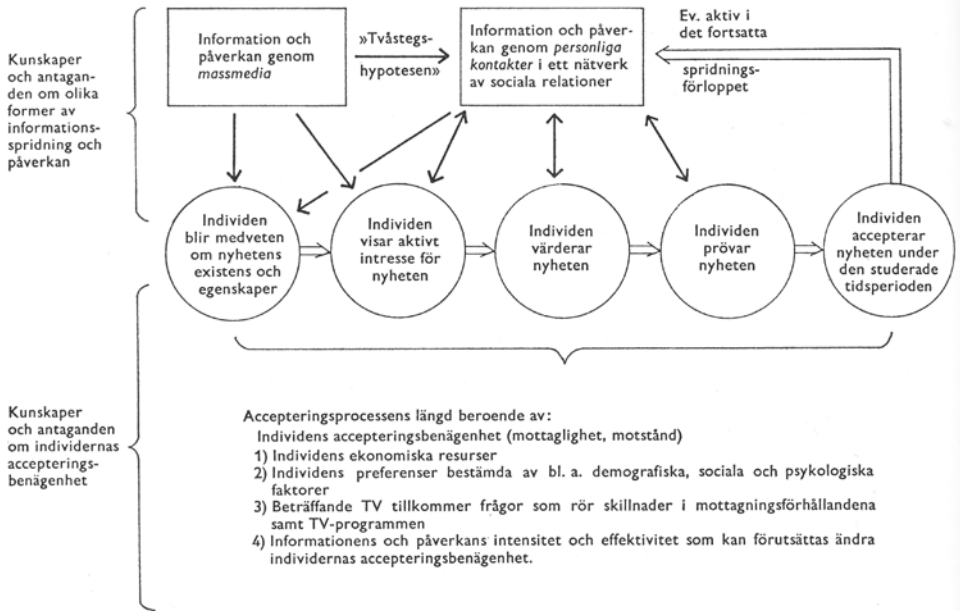
De första tv-sändningarna i Sverige gjordes på hösten 1956, när Nackasändaren togs i bruk. Från den 1 juli 1958 infördes licenstag i hela landet. Då hade sändningar börjat också i Göteborg, Malmö och Norrköping. 1965 var 53 sändare i gång. Törnqvist redovisar tv-innehavets geografiska spridning från 1958 till 1964. Tillväxten var starkare i de områden som fått tillgång till sändningar relativt sent. I Stockholm tog det nästan fyra år att uppnå en tv-täthet på 150 mottagare per 1 000 invånare, medan det i Kiruna tog endast tre månader.

Törnqvist redovisar tv-innehavets geografiska spridning och tillväxt i Västergötland, med högre siffror för tätorterna än för de mera glest befolkade delarna av landskapet, Storstockholm, där ytterområdena hade fler licenser per 100 hushåll än innerstaden, och området runt Klintehamn och Romakloster på Gotland, där spridningsförloppet detaljstuderades. Det gotländska mönstret uppvisade stora säsongsvängningar, med den i särklass största försäljningen i december. Särskilt attraktiva sändningar ledde också till ökad försäljning: fotbolls-VM i Sverige i september 1958, Romolympiaden i augusti 1960, Hylands hörna i september 1962, ishockey-VM i mars 1964, prinsessbröllopet i juni och Tokyoolympiaden i oktober samma år.

I bokens andra del analyserar Gunnar Törnqvist ett antal faktorer som kan antas ha varit av betydelse för utvecklingsförloppet. Han presenterar en teoretisk idéskiss och går igenom ett antal tidserie-, nätverks- och simuleringsmodeller i ett appendix, innan han redovisar de antaganden som bildar grunden för hans egen analys. De tekniska förutsättningarna var goda. Eftersom tv-apparaten introducerades relativt sent i Sverige var produkten väl utvecklad och på sändarsidan kunde man dra nytta av erfarenheterna från andra länder. Kännedomen om televisionens existens och egenskaper var utbredd. De ekonomiska förutsättningarna var goda. De svenska inkomsterna var höga i ett internationellt perspektiv, men skilde sig åt mellan tätorter och glesbygd. Sändarnätets utbyggnad var det som initialt bestämde tv-innehavet och dess geografiska fördelning, men därefter utjämnades skillnaderna mellan landets olika delar. Befolkningens åldersstruktur spelade också en viktig roll. Informationsspridningen var betydelsefull. Den information som kom utifrån gick framför allt till tätorterna och spreds därefter via personliga kontakter.

²⁷ Törnqvist (1967, s. 9).

Törnqvist använde sig först av den så kallade närmsta granne-tekniken. Avståndet fågelvägen till den närmsta grannen uppmättes. Det visade sig att avstånden mellan dem som först köpte tv var relativt stora inom glesbygden, mer än 1 250 meter, medan de korta avstånden senare kom att dominera. Inom tätorterna med deras väsentligt högre befolkningstäthet återfanns de första tv-hushållen inom samma hyresfastighet eller bland nära varandra liggande villor.

Teoretisk idéskiss som visar faktorer och orsakssamband vilka antas påverka TV-ägandets utveckling. Källa: Törnqvist (1967, s. 90).

I ett andra steg konstruerade Törnqvist ett antal simuleringsmodeller som genererade olika spridningsförlopp, dels för glesbygden på Gotland, dels för tätorterna. Hypotesen var att sannolikheten att ett hushåll skulle köpa tv avtog med avståndet till närmsta granne som redan hade en tv-mottagare. Törnqvist beskriver sin metod:

Modellområdets hushåll finns markerade på en karta i form av ringar ... Tal ur en slumpstalstabell får efter hand avgöra vilka hushåll som skall tas upp till behandling. De åtta hushåll som kommer först kommer upp till behandling (3 procent av samtliga) markeras som acceptanter, dvs. TV-hushåll, genom att ringarna för dessa fylls i på kartan. Skulle hushåll som redan accepterat på nytt komma upp i slumpstalstabellen vidtas ingen åtgärd utan ett nytt tal dras ur tabellen. De första åtta hushållen kan sägas utgöra innovatörerna inom modellområdet.

I det fortsatta spridningsförloppet sker accepteringarna inte längre helt slumpmässigt, utan förloppet styrs delvis av ... antaganden om att sannolikheten för en acceptering avtar med avståndet från närmast liggande hushåll som redan har accepterat.

Från varje hushåll som kommer upp till behandling mäts avståndet till närmast liggande hushåll som redan har TV-mottagare. Är detta avstånd högst 180 m tillhör det behandlade hushållet sannolikhetsklass 1 ... och hushållet markerats omedelbart som acceptant. Är det uppmätta avståndet 181–540 m tillhör hushållet sannolikhetsklass 2. Då sker endast en markering i protokollet – men inte på kartan – och hushållet måste komma upp till behandling ännu en gång för att markeras som acceptant.²⁸

Hushåll på ännu längre avstånd måste komma upp tre respektive fyra gånger för att komma med på kartan som acceptanter. I glesbygdssområdet fanns 257 hushåll och vid varje simulering (sammanlagt 10 stycken) gjordes mellan 400 och 500 dragningar ur slumpstabellen. Utfallet av dessa glesbygdssimuleringar var att de första tv-hushållen låg på förhållandevis långa avstånd från varandra, över 1250 meter, men att avstånden därefter krympte successivt.

Törnqvist varierade därefter definitionen av närmsta granne i tre likartade modeller. I den första utgick han från avståndet till granne av tredje ordningen i stället för första. I de två andra modellerna varierades accepteringsantagandena. Resultaten skilde sig inte markant från varandra eller från de resultat som genererades av grundmodellen. I en sista simuleringsomgång testades hypotesen att accepteringarna skedde slumpartat, oberoende av varandra. När resultaten jämfördes med grundmodellen visade det sig att de i slutändan ledde fram till ungefär samma spridningsbild, men att accepteringarna var fler under processens tidigare förlopp.

Törnqvist använde också sina simuleringsmodeller på tätorten Klintehamn: 343 hushåll. Grundmodellen (avståndsmodellen) visade att de första tv-hushållen låg på förhållandevis korta avstånd från varandra, men inte lika korta som i verkligheten. Törnqvists femte modell (slumpartad acceptering), slutligen (inga av de övriga tre användes på Klintehamn), visade på en mindre agglomererad accepteringsbild än den första.

Gunnar Törnqvist jämför de resultat han fick fram via simuleringar med det verkliga accepteringsmönstret för att komma fram till om det var avståndsfaktorn eller slumpen som hade det största inflytandet på accepteringsmönstret. I glesbygdssfallet visade det sig att antagandet om slumpmässighet gav ett med det verkliga mönstret bättre överensstämmande resultat medan avståndshypotesen gav upphov till resultat som starkt skilde sig mellan de olika enskilda simuleringarna.

²⁸ Ibid., s. 125–126.

Det var därför inte självklart vilka av dessa som borde användas vid jämförelsen med det empiriska utfallet. Törnqvist förkastade avståndshypotesen. Däremot var överensstämmelsen mellan de på slumpen baserade simuleringarna och empirin relativt god och han fann därför att hypotesen att accepteringarna skett slumpmässigt inte kunde förkastas. Detsamma gällde tätorterna. De slumpbaserade simuleringarna gav en mycket bättre överensstämmelse med verkligheten än avståndshypotesen. Törnqvist förkastade således återigen den senare men inte slumphypotesen.

Slutligen diskuterar Törnqvist vilken inverkan ekonomiska och demografiska variabler kunde tänkas ha haft på tv-ägandet. Han redovisar dels en undersökning från Storstockholmsområdet och, återigen, en från detaljstudieområdet på Gotland. I den förra studeras hur antalet tv-apparater per 100 hushåll varierar med den genomsnittliga inkomsten per hushåll, det genomsnittliga antalet barn per hushåll och andelen personer mellan 20 och 44 år av samtliga personer över 16 år, i olika delar av Storstockholm, 1960 och 1965.

Enbart inkomstskillnaderna kunde inte förklara tv-innehavet 1960. Sambandet var till och med svagt negativt men inte signifikant skilt från noll. Däremot visade sig antalet barn per hushåll ha stort förklaringsvärde, medan åldersfördelningen inom hushållet inte bidrog till förklaringen. Under 1965 inverkade både inkomster och barnantal:

Antalet barn per hushåll i ett område förklarar till stor del, dock i mindre utsträckning 1965 än 1960, den observerade TV-tätheten i området. Genom att studera hur både barnantal och inkomst tillsammans samvarierar med TV-tätheten ökar våra möjligheter att förklara TV-tätheten i större utsträckning 1965 än 1960.²⁹

I sin diskussion av det gotländska mönstret delade Törnqvist in tv-hushållen i tre grupper: grupp 1, som köpte tv före årsskiftet 1959/60 (innovatörer och tidiga acceptanter – 16 procent), grupp 2, som köpte tv 1960–62 (majoriteten – 60 procent) och grupp 3, de som köpte efter 1962 (sena acceptanter – 24 procent): Förklaringsvariablerna är desamma som i Storstockholmsfallet: inkomst, barnantal och familjens ålderssammansättning 1965. Slutsatserna var som följer:

Innovatörerna och de tidiga acceptanterna hade en medelinkomst som låg över den genomsnittliga inkomstnivån i området. De som sist accepterade nyheten i det studerade spridningsförloppet hade däremot en medelinkomst som låg betydligt under denna genomsnittliga nivå. De som först köpte TV-mottagare var vidare vanligen betydligt yngre än de som sist accepterade nyheten. Vid slutet av det studerade spridningsförloppet förelåg det fortfarande väsentliga skillnader i

²⁹ Ibid., s. 158.

TV-täthet mellan särskilt de yngsta och äldsta åldersklasserna. Slutligen var de hushåll som först köpte TV-mottagare vanligen större och hade genomsnittligt fler barn än de hushåll som köpte mottagare i slutet av undersökningsperioden.³⁰

Även den relativa prisutvecklingen hade högst sannolikt spelat en roll för spridningen. Det reala priset på tv-apparater halverades mellan 1956 och 1964.

Ett trettiotal dagstidningar och tidskrifter befattade sig med Törnqvists studie, om man får tro IUI:s arkiv.³¹ Det var efter omständigheterna väl, för boken var inte helt läsvänlig. *Affärsvärlden/Finanstidningens* anmälan andades en viss uppgivenhet:

Del 2, ”Teori och analys”, torde styckvis vara alltför hårdsmält för andra än specialintresserade med tillräckliga statistiska och nationalekonomiska kunskaper, på grund av det flitiga utnyttjandet och prövningen av teoretiska ”modeller”. Men det första avsnittet om det empiriska materialet, liksom den korta sammanfattningen på engelska, förslår nog för den rimligt allmänbildade genomsnittsläsaren.³²

I *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* fick Törnqvist på sirlig finlandssvenska formulerat beröm av Lauri Korpelainen:

Det var för undertecknad mycket intressant att stifta bekantskap med prof. Törnqvists bok. Den innehåller flera nya tankegångar som belyser på vilket sätt och under vilka förutsättningar en nyintroducerad vara kan erövra hushållen. Man får hoppas att författaren skall kunna föra sin undersökning vidare mot bakgrunden av de teorier som utvecklats i boken men som tillsvidare i många fall ännu inte testats empiriskt och därför har förblivit osäkra. Till slut är det skäl att gratulera Industriens Utredningsinstitut (och Sveriges Radio som lämnat bidrag till tryckningen) till ett tillskott till dess redan tidigare förträffliga serie av efterfrågeundersökningar.³³

BEKLÄDNAD

En tredje konsumtionsvarugrupp som tidigare hade studerats grundligt på Industriens Utredningsinstitut var beklädnad. Pionjärstudien – ett synnerligen ambitiöst verk – hade utförts av Folke Kristensson och framlagts som den första dok-

³⁰ Ibid., s. 163–164.

³¹ Box Ö1: 15.

³² *Affärsvärlden/Finanstidningen* (1967),

³³ Korpelainen (1969, s. 205).

torsavhandlingen någonsin på Handelshögskolan, 1946.³⁴ I den av Ragnar Bentzel ledda stora konsumtionsstudien, publicerad elva år senare, hade John Ekström ett kapitel om kläder och året därpå, 1958, kom hans utomordentligt välskrivna *Den textila konsumtionen*.³⁵

Det var tämligen givet att beklädnadsindustrin skulle bli föremål för ett förnyat studium under Lars Nabseths cheftid, och återigen var det John Ekström som, tillsammans med Svante Lundberg, stod för utredningen.³⁶ Utgångspunkten var en jämförelse med Ekströms egen tidigare utredning från 1958 och dess resultat i jämförelse med den faktiska konsumtionen. Härtill kom en ny prognos för tiden fram till 1975. Ekström och Lundberg börjar med att konstatera att den kvalitativa prognosen för den allmänna utvecklingen av beklädnadskonsumtionen var tämligen korrekt. De siffermässiga prognoserna var däremot svårare att jämföra med verkligheten. Det förelåg olika uppfattningar om vilken den exakta utvecklingen hade varit och produktsortimentets sammansättning hade förändrats väsentligt. Allt som allt hade emellertid trikåsektorn ökat väsentligt mera och konfektionssektorn väsentligt mindre än vad prognosen tydde på. Prisutvecklingen hade spelat en viss roll. Det hade tillkommit ett antal ”nya” produkter som var avsevärt billigare än de ”gamla” och trikåsidan hade genomgått en icke förutsedd teknisk omvandling.

Ekström och Lundberg går igenom den ”tunga” konfektionsindustrin, i huvudsak överplagg – konfektionsplagg – av ylle. De beräknar tre olika typer av tidsserier. Den första är kvantitetsserier. Den andra är värdeserier i konstanta priser, vad Ekström och Lundberg kallar volymserier, som omfattar både kvantitets- och kvalitetsförändringar. Den tredje – kvalitetsserier – erhålls genom att dividera volymen med kvantiteten.

Hela sektorn överkläder hade kvantitetsmässigt ökat med 25 procent 1949–60 och med ytterligare 25 procent 1960–65. Gruppen ”bomull och andra” hade ökat kraftigt medan ylleplaggen i stort sett hade legat på samma nivå över perioden som helhet. Utvecklingen för herr- och damplagg skilde sig åt. Herrplaggen låg

34 Kristensson (1946).

35 Ekström (1958).

36 Ekström och Lundberg (1967).

på en i stort sett konstant nivå fram till början av 1960-talet medan damplaggen hade ökat fram till 1963–65, då de stagnerade. Utvecklingen skilde sig åt för olika typer av plagg. Antalet sålda herrkostymer nästan halverades 1949–60 medan antalet sålda uddakavajer femdubblades och antalet sålda uddabyxor tredubblades, innan försäljningen av kostymer återigen sköt fart i början av 1960-talet, samtidigt som försäljningen av uddakavajer gick tillbaka. En förskjutning hade också ägt rum från ylle till bomull och andra material. Samma utveckling kunde observeras på damkappsidan fram till 1960, varefter emellertid en omsvängning ägde rum. Yllet expanderade på övriga materials bekostnad.

Ekström och Lundberg jämför den volym- och kvantitetsmässiga utvecklingen. Den förra låg över den senare, vilket pekade på en betydande kvalitetsförbättring över hela den studerade perioden. När materialet disaggregerades på olika plagg kunde på yllekostymsidan en förskjutning i riktning mot dyrare plagg av högre kvalitet noteras, liksom för uddakavajer, dock med en viss tidsförskjutning, medan konsumtionen av billiga uddabyxor ökade på de dyrares bekostnad.

Att tolka utvecklingen i termer av inkomständringar var inte helt lätt. Bilden stördes av införande av nya varor. Ekström och Lundberg jämför utvecklingen för herr- och damöverkläder och drar slutsatsen att i båda fallen fanns det ett samband mellan inkomst och konsumtion, men att inkomstelasticiteten för de förra 1940–65 var 0,9 mot 1,4 för de senare. Den var högre för andra material än ylle. Ekström och Lundberg jämför också prisutvecklingen för ylleplagg och andra plagg och drar slutsatsen att prissäskjutningar inte verkade ha spelat någon roll för fördelningen av konsumtionen mellan de två grupperna. Däremot var det troligt att kombinationen mellan introduktionen av produkter med nya egenskaper och *prisskillnaden* mellan de båda grupperna hade haft en inverkan:

Samtidigt med att en efterfrågeförskjutning har inriktat allmänhetens köp till att gälla delvis nya användningsegenskaper hos plaggen som man på yllesidan antingen inte har kunnat utföra eller som varit för dyra att utföra, har man *dessutom* förlorat mark på sin traditionella marknad av den anledningen att prisskillnaden mellan ylle och övriga material i allt högre grad ansetts för stor för att motivera kvalitetsskillnaden.³⁷

Ekström och Lundberg presenterar reviderade tidsserier över beklädnadskonsumtionen under efterkrigstiden:

Revideringen innebär främst en nedräkning av konsumtionsnivån med i genomsnitt 2–6 %. Radikala nedjusteringar har vidtagits för tyger, garner och skrårderarbeten, medan hattar och mössor samt konfektion och trikå i allmänhet har

³⁷ Ibid., s. 42.

kommit att ligga på en högre nivå än vad vi tidigare räknat med. Även vad gäller utvecklingen över tiden har på många punkter väsentliga förändringar ansetts motiverade. Revideringen leder till att beklädnadsvolymen mellan 1949 och 1960 enligt de nya kalkylerna ökar med 17 % mot 30 % enligt de gamla.³⁸

Ekström och Lundberg presenterar också, på grundval av ny och reviderad statistik, utvecklingen av beklädnadskonsumtionen 1920–55, totalt och fördelad på olika undergrupper och tidsperioder. Skillnaderna mellan de olika grupperna var stora. Trikå och konfektion hade gått fram starkt medan tyger, garner och skradderiarbeten tillsammans med skor och skoreparationer hade släpat efter. Mellan 1949 och 1965 var det främst konsumtionen av trikåvaror som hade ökats – trefaldigt – medan konfektionen bara hade ökat med två tredjedelar, på grund av teknisk utveckling och fördelaktiga relativa priser för trikåplaggen. På damsidan hade efterfrågan förskjutits från tyngre ytterplagg till lättare plagg: kjolar, blusar och jumprar. Hemsömnad och hemstickning hade gått tillbaka men svarade fortfarande för en icke obetydlig del av konsumtionen inom vissa typer av hushåll.

Inkomst- och prisutvecklingen bedömdes på ett tillfredsställande sätt förklara konsumtionsutvecklingen inom beklädnadssektorn. Dessa variabler var också de som användes i Ekströms och Lundbergs avslutande prognos för utvecklingen fram till 1975. Inkomsterna bedömdes öka med 3 procent per år i genomsnitt 1965–70 och 3,5 procent 1970–75. Prisfallstendensen bedömdes vara avtagande under hela tioårsperioden. Resultatet av beräkningarna var att den totala beklädnadskonsumtionen skulle öka med 40 procent fram till 1975, men att beklädnadspostens andel av hushållens totala budget skulle minska till under 10 procent.

PRESSREAKTIONER

Att kläder var ett tema som berörde många framgår tydligt när man ser på pressreaktionerna. Ekströms och Lundbergs studie uppmärksammades i mellan 40 och 50 tidningar och branschorgan.³⁹ De flesta nöjde sig med att referera studiens slutsatser: den historiska utvecklingen och den minskade framtida ökningstakten i den totala klädkonsumtionen, förskjutningarna mellan de olika klädgrupperna, från konfektion till trikå, expansion av bomull och syntet på yllets bekostnad.

Signaturen B.Hm. i *Affärsvärlden/Finanstidningen* noterade att den svenska textil- och konfektionsindustrin hotades av importerade varor och efterlyste skyddsåtgärder:

³⁸ Ibid., s. 48.

³⁹ Klipp av de olika artiklarna och notiserna finns i boxen Ö1:20 i IFN-arkivet.

Den fortsatta konsumtionstillväxten kan i och för sig vara ägnad att inge förhoppningar för den svenska textil- och konsumtionsindustrin. Frågan är emellertid i vad mån den växande efterfrågan kommer att kanaliseras till inhemska tillverkare. Utredarna har i det avseendet nöjt sig med en notering, att man kan vänta ”en fortsatt ökande andel för importvaror”. Det må vara tillåtet att ... uttrycka den förhoppningen, att utredarnas anmärkning i ett annat sammanhang om att den framtidsbild som presenteras kan på utbudssidan utlösa motåtgärder och på så sätt åstadkomma en avvikelse mellan prognos och utfall när det gäller den svenska industrins framtida marknadsandel.⁴⁰

Den förväntade långsamma tillväxten fram till 1970 skulle dock enligt prognosen förbytas i en snabbare utveckling därefter. *Svenska Dagbladet* kunde dra en lättnadens suck. ”Svenska folket kommer alltså att förbli välklätt.”⁴¹

NY ÖVERSIKT

Under 1971 publicerades vid Industriens Utredningsinstitut en ny övergripande studie av konsumtionen av alla varor i Sverige, för åren 1931–68, och en prognos av utvecklingen fram till 1975.⁴² Författare till *Den privata konsumtionen 1931–1975* var Carl Johan Dahlman och Anders Klevmarken. Studien var en pendang till den undersökning som hade letts av Ragnar Bentzel på 1950-talet och som publicerades 1957.⁴³ Institutet hade av Finansdepartementet fått i uppdrag att utarbeta en prognos för hur den privata konsumtionen fördelade sig på olika varugrupper 1975. Dahlman och Klevmarken definierade emellertid ett syfte som var bredare än så:

Tre huvudmålsättningar har varit vägledande vid arbetet med denna skrift. Den första har varit att utarbeta prognoser för den privata konsumtionens fördelning på olika varor och tjänster. För att kunna göra så goda prognoser som möjligt krävs data av god kvalitet och den andra målsättningen har därför varit att revidera, komplettera och aktualisera det av institutet tidigare publicerade statistiska materialet ... och att göra detta tillgängligt även för intresserade utanför institutet. Den tredje målsättningen har varit att försöka lämna ett bidrag till utvecklingen av analysmetoderna av privat konsumtion; även denna del av arbetet kan sägas vara bestämd av önskemålet att kunna göra goda prognoser.⁴⁴

40 B.Hm. (1967, s. 1470).

41 *Svenska Dagbladet* (1967).

42 Dahlman och Klevmarken (1971). För korta sammanfattningar, se Klevmarken (1970a, 1971a, 1971b). Klevmarken (1969) sammanfattar en del av de tidigare konsumtionsstudierna vid IUI.

43 Bentzel m.fl. (1957).

44 Dahlman och Klevmarken (1971, s. 11).

Dahlman och Klevmarken koncentrerade sig på de långsiktiga utvecklingstendenserna. ”Detta innebär, att vi mindre intresserat oss för tillfälliga svängningar än för långsiktiga strukturförändringar i konsumtionens fördelning på olika grupper av varor och tjänster.”⁴⁵ Författarna börjar med en översiktlig redogörelse för den privata konsumtionens utveckling 1931–68. I fasta priser hade den totala privata konsumtionen ökat med i medeltal 2,9 procent per år, snabbare under de två sista än under de två första decennierna. Utgiftsandelarna hade sjunkit stadigt för livsmedel och beklädnad medan de hade ökat för resor (inklusive inköp av fordon) och rekreation.

Carl Johan Dahlman

Källa: IFN:s bildarkiv.

I ett andra kapitel diskuteras definitions- och mätproblem vad gäller det empiriska materialet. En avgränsning måste göras mellan privat och offentlig konsumtion, det måste bestämmas huruvida vissa indirekta skatter skulle ingå i konsumtionen, företagsköp måste skiljas från hushållens köp och man måste bestämma hur konsumtion i utlandet skulle behandlas i förhållande till inhemsk konsumtion. Dahlman och Klevmarken går också igenom kvaliteten på de olika källor de använde sig av, omsättningsstatistiken från detaljhandeln, importstatistiken, lagerförändringarna, statistiken över varor vars försäljning var mer eller mindre reglerad, och de priser de utnyttjade: å ena sidan konsumentprisindex, å andra sidan implicita prisindex där ett index över konsumtionsutgiften divideras med en index över den konsumerade kvantiteten, problemet med att hantera kvalitetsförändringar, och slutligen inkomsterna, definierade som den totala konsumtionen.

⁴⁵ Ibid.

Dahlman och Klevmarken diskuterar fyra olika grupper av modeller för hur den totala konsumtionen fördelar sig på olika varor: dubbellogaritmiska (konstantelastiska) modeller, Rotterdamskolans modeller, Houthackers indirekta antilogs-system och Stones linjära utgiftssystem. Modellerna utvärderas utifrån fyra olika kriterier. Budgetrestriktionen måste vara uppfylld. Efterfrågefunktionerna måste vara linjärt homogena, Slutskyvillkoret måste vara uppfyllt.⁴⁶ Alla inkomstelasticiteter får inte vara lika med ett. Efter att ha gått igenom alla fyra modelltyperna såväl teoretiskt som empiriskt fastnar Dahlman och Klevmarken för en variant av det linjära utgiftssystemet. Detta

... bygger på hypotesen att konsumenten oberoende av inkomster och priser alltid kommer att försäkra sig om en viss minimistandard, någon form av konsumtions- eller existensminimum. Konsumenten fördelar sedan vad som återstår av inkomsten sedan detta minimum konsumerats så att maximal nytta uppnås utan att budgetvillkoret bryts.⁴⁷

Dahlman och Klevmarken går noggrant igenom den teoretiska grunden för det linjära utgiftssystemet och redovisar de estimat som erhålls med hjälp av olika antaganden om bostadskonsumtionen, dels för hela perioden 1931–68, dels för efterkrigsåren 1950–68. De marginella utgiftsandelarna för dagligvaror som livsmedel och drycker blir som väntat lägre än de genomsnittliga, medan de för kapitalvaror, resor och rekreation blir högre. En del av resultaten beträffande efterkrigstiden var enligt Dahlman och Klevmarken värda en särskild kommentar:

Den marginella utgiftsandelen för livsmedel har sjunkit under efterkrigstiden. Jämför vi den med den genomsnittliga utgiftsandelen för livsmedel finner vi att med undantag för krigsåren och för 1930-talet har den hela tiden varit omkring 30 %. Under krigsåren var utgiftsandelen några procent högre och under 1960-talet har den börjat sjunka på ett mycket markerat sätt. [...] Estimatet av den marginella utgiftsbenägenheten för bostadstjänster är något större för delperioden 1950–68 än för hela perioden. Det beror på att estimaten för hela perioden påverkas starkt av de mycket höga utgiftsandelarna före kriget. Den marginella utgiftsbenägenheten för beklädnadsvaror är något lägre för efterkrigstiden, vilket beror på att estimaten för denna period påverkas av den stora beklädnadskonsumtionen i början av 1950-talet, men däremot inte av den lägre förkrigskonsumtionen och av bristen på beklädnadsvaror under och alldeles efter kriget. Skälet till att den marginella utgiftsbenägenheten för rekreationsvaror har ökat är säkerligen de

46 För alla varupar, i och j , gäller följande symmetriska samband mellan effekterna av pris- och inkomständringar på de efterfrågade kvantiteterna: $\partial x_i / \partial p_j + x_j (\partial x_i / \partial y) = \partial x_j / \partial p_i + x_i (\partial x_j / \partial y)$.

47 Dahlman och Klevmarken (1971, s. 33).

under efterkrigstiden allt större inslagen av varaktiga konsumtionsvaror och på senare år även av utlandsresor.⁴⁸

Carl Johan Dahlman och Anders Klevmarken avslutar sin konsumtionsstudie med att presentera prognoser för konsumtionsutvecklingen 1968–75. Dessa prognoser vilar på antagandet att det inte skulle komma några stora förändringar av sådana variabler som konsumentpreferenser, ekonomisk politik, befolkningsammansättning och varuurlval. Två olika antaganden gjordes beträffande den troliga inkomstutvecklingen: 3 procent per år respektive 2 procent. Den allmänna prisnivån förutsattes vara konstant. De relativa priserna förutsattes utvecklas enligt samma trender som rått för de olika varugrupperna 1950–68.

De prognosticerade utgiftsandelarna för de olika varugrupperna 1975 skilde sig inte på något iögonfallande sätt från de konstaterade för 1968. Möjligen förväntades bostädernas andel öka något. Den konsumerade volymen ökade inom alla varugrupper. Inom dryckesgruppen hade en väsentlig nyhet tillkommit 1965, mellanölet, vilket hade fått konsekvenser för svenskarnas dryckesvanor:

... många prövade på mellanölet när det infördes. På detta tyder den snabbare minskningen av svagdricka, lättöl och den svagare ökningen av starköl 1964–65. Det förefaller dock som om många återgick till både starköl och lättöl, eftersom förändringstalen 1965–68 är förhållandevis likartade dem för perioden 1960–64. Inom maltdrycksposten drabbade således mellanölet nästan uteslutande pilsnern, dock utan att helt ersätta denna dryck. I stället medförde mellanölet uppenbarligen en förändring i dryckesvanorna, vilket belyses av den kraftiga uppgången av ökningstakten i den totala maltdrycksposten. Mellanölet har här varit helt dominerande och svarade 1968 för två tredjedelar av hela maltdryckskonsumtionen.

Mellanölet fick en introduktionseffekt på vinkonsumtionen liknande den på de andra maltdryckerna. Man prövade att substituera öl för vin men återgick till vinet och kompletterade i stället med öl. Det är därför endast spritdryckerna, som stått för den minskning som givit plats åt mellanölet.

Möjligen kan man tolka detta så att det framför allt är som sällskapsdryck mellanölet fått en egentlig ny funktion, medan det som måltidsdryck blivit en ersättare för pilsner. Den kraftiga ökningen av maltdryckskonsumtionen kan därför ses som en beteendeförändring i sällskapsdrickandet.⁴⁹

För hela gruppen drycker och tobak räknade Dahlman och Klevmarken med en ökning av konsumtionsvolymen på mellan 2,2 och 3,3 procent per år fram till 1975.

⁴⁸ Ibid., s. 51.

⁴⁹ Ibid., s. 75–76.

Livsmedelskonsumtionen skulle enligt prognosen inte öka tillräckligt mycket för att den trendmässiga minskningen av gruppens andel av de totala konsumtionsutgifterna skulle avta. Bostadskonsumtionen var besvärlig att estimeras. Statistiken var inte bra och bostadsposten hade underskattats i nationalräkenskaperna, därför att lägenhetsstandarden och egnahemskostnaderna båda hade ökat. Konsumtionen bestämdes i hög grad från utbudssidan, av bostadspolitiken. På beklädnadssidan var en ökning av konfektionsköpen att vänta. ”Konsumenternas benägenhet att utbyta egenarbetet i hemmet mot köpta varor och den höga prisnivån på skraddarsydd plagg gör det realistiskt att förutsäga en fortsatt snabb ökning i konsumtionen av konfektionerade plagg.”⁵⁰ Allt som allt räknade Dahlman och Klevmarken med en årlig volymmässig ökning på 4–5 procent för hela beklädnadsgruppen. Utvecklingen av konsumtionen av hushållsutrustning förväntades gå ner, till en tillväxttakt som bara var hälften så hög som den under 1960-talet. Tvättmaskiner, kyl och frys installerades i ökande utsträckning av byggmästare och hyresvärdar och betalades via bostadskontot. De varor som var mest expansiva var i stället möbler, armatur och hemtextilier, men det räckte inte för att hålla ökningstakten uppe.

Resekonsumtionen hade ökat snabbt under 1950-talet, framför allt som en följd av att folk hade fått råd att skaffa bil, medan däremot utgifterna för användning av kollektiva transportmedel hade gått tillbaka utom vad gällde flygresor. Bilköpen skulle komma att fortsätta att öka, men Dahlman och Klevmarken avstod från att göra någon prognos för bilantalet 1975, eftersom de saknade tillräckligt faktaunderlag för att kunna bedöma bilarnas förväntade livslängd. De kollektiva transporterarnas andel av den totala resekonsumtionen skulle fortsätta att minska även om långa tåg-, båt- och flygresor skulle öka. Mönstret för rekreativkonsumtionen hade varit ungefär detsamma som resemönstret. Införande av lediga lördagar hade troligen varit en bidragande faktor. Utlandsresor hade blivit mycket vanligare. Prognosen tydde emellertid på en något lägre tillväxt än tidigare. Skapandet av en andra tv-kanal och introduktionen av färg-tv innebar emellertid att tv-försäljningen förväntades förbli fortsatt hög.

Konsumtionen av sjukvård och hygien bestämdes i stor utsträckning av den statliga sjukvårdspolitiken. Dahlman och Klevmarken räknade med en ökning på mellan 2,3 och 3,4 procent per år. Även gruppen övriga varor och tjänster var till största delen utbudsbestämd. ”Beträffande utvecklingen fram till 1975 kan samma reservation göras som för bostadsprognosen och prognosen för sjukvård och hygien. Konsumtionen av post- och teletjänster och framför allt av barnstugutjänster är så styrd av offentliga myndigheter, att det egentligen inte är menings-

⁵⁰ Ibid., s. 78.

fullt att göra en efterfrågeprognos.”⁵¹ Konsumtionen av hemhjälpstjänster skulle troligen fortsätta att minska medan konsumtionen av bank- och försäkringstjänster skulle öka.

I sin sammanfattande bedömning av den svenska privata konsumtionens utveckling betonade Dahlman och Klevmarken den stora stabiliteten i fördelningen mellan olika varugrupper. De förändringar som ägt rum hade huvudsakligen med inkomstökningen att göra. Konsumenterna efterfrågade i allt större utsträckning alltmer förädlade varor. Dessutom värderade de sin tid högre och ville därför rationalisera hushållsarbetet. Hårtill kom att allt fler kvinnor hade tagit sig in på arbetsmarknaden och att ökade löner gjort hushållstjänster dyrare. Ökad koncentration av arbetstillfällena till storstadsregionerna krävde ökade reseutgifter, ofta för egen bil. Hårtill kom den ökade efterfrågan på turistresor. Det ökade resandet tenderade också till att ändra konsumenternas preferenser:

Det ökade resandet bidrar tillsammans med förbättrade kommunikationer med omvärlden genom massmedia till en större medvetenhet om denna och om olika alternativ för konsumenten att använda sina resurser och till större krav på omväxling. Denna attitydförändring kan ... ta sig uttryck i en större omväxling i kostvorna, i snabbare avskrivning av sådana varaktiga varor som kläder och möbler. Man blir mindre intresserad av att betala ett högt pris för en vara med lång fysisk varaktighet, när man ändå inte tänkt behålla den så länge. Kvaliteten hos en vara mäts inte bara i dess fysiska varaktighet utan även i estetiska värden, modevärden, förädlingsgrad osv. Så definierad kommer kvalitetshöjningen på konsumtionsvarorna att betyda mycket för konsumtionsvolymens tillväxt.⁵²

PRESSMOTTAGANDET

Mottagandet av Dahlmans och Klevmarkens bok i fackpressen var positivt. I *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* rekommenderade Holger Berndtson den till en vid läsekrets:

Undersökningen såsom sådan ger åt läsaren en detaljerad inblick i det svenska konsumtionsmönstret av idag samt antyder vissa riktlinjer för den kommande utvecklingen, varför boken kan rekommenderas för personer med intresse för empirisk konsumtionsforskning. Också sådana ekonomer, vilkas verksamhetsfält omspannar ett större område och vilka sysslar med samhällsekonomiska utvecklings- och planeringsfrågor, kan ha nytta av att bekanta sig med de olika problem, som berörs i undersökningen.⁵³

⁵¹ Ibid., s. 86.

⁵² Ibid., s. 88.

⁵³ Berndtson (1973, s. 217).

Även Ulf Erlandsson, som anmälde boken för *Geografiska Notiser*, prisade den. Studien var förhållandevis lästlöst och de båda författarna hade kommit fram till många intressanta resultat.⁵⁴ Däremot höjde Erik Ruist i *Statistisk Tidskrift* på ögonbrynen. Efter att ha prisat författarna för att ha gjort skattningen för de olika utgiftsposterna simultant och att ha berömt dem för att inte ha sopat vissa överstigligena estimeringsproblem under mattan utan öppet ha redovisat dem, satte han ett stort frågetecken för prognosen för livsmedelsposten vid det högre inkomsttillväxtalternativet. Han hänvisade till att normalt skulle livsmedelsandelens andel av den totala konsumtionen minska när inkomsten ökade (Engels lag) (vilket den också gjorde enligt Dahlmans och Klevmarkens prognos, men bara marginellt), men deras framräknade siffror för livsmedelskonsumtionen tyckte han var anmärkningsvärt höga. Det var troligtvis en konsekvens av modellvalet och det hade behövt påpekas. ”Det hade kanske varit bra om författarna för att ytterligare rättfärdiga modellen hade något mera konkret analyserat hur ett resultat av detta slag uppkommit, eftersom det troligen kommer att förvåna fler än undertecknad.”⁵⁵ Huvuddelen av det sextiofem artiklar som finns i IFN:s arkiv inskränkte sig emellertid till att redovisa Dahlmans och Klevmarkens resultat utan några detaljerade kommentarer.⁵⁶

Prognos fram till 1975: Vi äter mer, reser mindre

Vi ska resa litet mer, resa lite mindre, köpa mer kläder och skor, men dricka och röka mindre, har Industrins utredningsinstitut räknat ut för åren fram till 1975.

Vi kommer också att lägga ner mer pengar på våra bostäder, men köpa färre tvättmaskiner och kylskåp — i gengäld lägger vi mer pengar på möbler, dvs byter dem kanske oftare än förr.

Det här är några av resultaten i en prognos över hur den privata konsumtionen i Sverige kommer att utvecklas fram till 1975, gjord av Carl Johan Dahlmans och Anders Klevmarken på Industrins utredningsinstitut. Som utgångsmaterial för prognosen har man använt statistik över konsumtionen 1951—1968.

Man antar att den totala privata konsumtionen ska öka med 3 procent per år de närmaste åren och påpekar att vi använder våra pengar på ungefär samma sätt år från år. Vissa förskjutningar finns dock i den inbördes relationen mellan vad vi valt att lägga våra pengar på och det vi kommer att välja.

■ För tjugo år sedan använde vi 31 procent av våra pengar till mat. Den siffran hade 1968 sjunkit till drygt 25 procent och väntas vara oförändrad också 1975. Utredarna räknar med att livsmedelskonsumtionen ökar med 2,7 procent per år, under förutsättning att den totala privata konsumtionen ökar med 3 procent.

■ Utgifterna för drycker och tobak är relativt konstanta, cirka 10—11 procent. Förbrukningen beräknas minska jämfört med de senaste åren på 60-talet, ökningen stannar vid 3,3 procent.

■ Bostäderna tog 1968 12,9 procent jämfört med 12,3 procent arton år tidigare. Räknar man med att hyresregleringen avskaffas uppgår bostadskostnaderna till 14,5 procent av budgeten.

■ Kläder och skor har relativt sett blivit billigare sedan 1950. Då använde vi nästan en sjättedel av våra inkomster på den posten. Nu mindre än en tiendedel, samtidigt som vi köpte dubbelt så mycket kläder 1968 som 1950. Förbrukningen av kläder ökar mycket snabbt de närmaste åren.

■ Hushållsutrustning kommer att minska delvis på grund av kollektiv utrustning i bostäderna (inbass i hyran). Försäljningen av möbler ökar troligen.

■ Resor upptar nu 14 procent av vår konsumtion. Två tredjedelar av dessa pengar går åt till nyinköp, drift och underhåll av bilar.

■ Reskostnaderna kommer inte att öka lika snabbt som de närmast föregående åren. Ökningstakten minskar från 6,2 procent 1968 till 2,7 procent 1975.

■ Allt större del av pengarna går till rekreation. Utlandsresorna har ökat sexfaldigt 1950—1968. Sportartiklar, tippning, toto, bätur har ökat kraftigt. Nöjen som teater, bio och konserter har samtidigt minskat.

Sydsvenska Dagbladet 14 maj 1971.

54 Erlandsson (1972).

55 Ruist (1971, s. 543).

56 Pressklippen finns i IFN:s arkiv ÖI: 20.

EGENARBETE: ETT ALTERNATIV?

Den konsumtion vi hittills behandlat har till stor del handlat om tekniskt avancerade varaktiga konsumtionsvaror, som bilar och tv-apparater. Under 1967 och 1968 genomförde emellertid Carl Johan Dahlman en studie av hushållens egenarbete som han på våren det senare året lade fram som seminarieuppsats i nationalekonomi vid Stockholms universitet.⁵⁷

Uppsatsen hade initierats vid IUI. I en första, promemoria definierar Dahlman översiktligt syftet med undersökningen:

En mängd hushåll bygger och reparerar sina egna villor och lagar sina egna bilar. Den största betydelsen som egenarbete torde dock allt det arbete som utförs av husmödrarna i hemmen ha. Denna undersökning har till syfte att utreda de faktorer som bestämmer hushållens val mellan konsumtion av marknadsköpta och egenproducerade produkter, att försöka uppskatta betydelsen av egenarbetet tidsmässigt och värdemässigt och kanske att försöka ge en antydan om huruvida egenarbete är ett ur makrosynpunkt effektivt sätt att tillfredsställa hushållens önskan om konsumtion av varor och tjänster eller om egenarbetet är resultatet av olika snedheter som förskjuter valet av konsumtion.⁵⁸

I en andra promemoria, om den fortsatta uppläggningsen av arbetet, skriver Dahlman:

I egenarbetet är vi intresserade av de varor och tjänster som hushållen producerar själva och där de har möjligheten att i stället köpa dessa varor och tjänster på en marknad. Utifrån en enkel modell försöker vi förklara varför det kan löna sig för hushållen att ägna sig åt sådan produktion, trots att de i allmänhet har lägre produktivitet och mindre grad av specialisering än de företag som producerar samma eller motsvarande vara.⁵⁹

Eftersom betraktelsesättet var delvis nytt var det statistiska material som fanns att tillgå magert, och därför hade förslag väckts om en enkätundersökning bland hushållen. De egenarbeten som undersökningen skulle omfatta var:

1. Hemmafruarnas produktion
2. Reparation och byggande av villor
3. Reparation och byggande av sommarstugor
4. Reparation av bilar

⁵⁷ Dahlman (1968c). Alla dokument om undersökningen finns i IFN:s arkiv F1 bsl: 10.

⁵⁸ Dahlman (1967a, s. 1).

⁵⁹ Dahlman (1967b, s. 1). Se också Dahlman (1968a).

5. Reparation av båtar
6. Hushållens resande
7. Hushållens inköpsarbete
8. Byte av tjänster

I april 1968 sammanträdde Dahlman med tjänstemän från Konsumentinstitutet och Pris- och Kartellnämnden. Han kunde konstatera att de var skeptiska mot den intervjuundersökning som han hade planerat, framför allt mot att han inkluderat skattesystemets utformning som en förklaringsvariabel, men även mot att han inte avsåg att inkludera frågor om den tidsmässiga betydelsen av hemarbetet. Själv anförde han att han ”ansett att ramarna för den här lilla, preliminära undersökningen inte tillåter att sådana frågor ställs och att det ur metodologisk synvinkel är förkastligt att i efterhand ställa frågor om tidsåtgång för aktiviteter som kan ha ägt rum långt bort i förfluten tid”.⁶⁰

I slutänden fick Dahlman – av okänd anledning – begränsa sin undersökning till kvinnornas hemarbete och stryka intervjuundersökningen och i stället förlita sig på befintligt statistiskt material. Studien blev i huvudsak en modellbaserad exercis följt av en diskussion av husmödrarnas beteende baserad på uppgifter från *Statistisk årsbok* och SOU-undersökningar. Dahlman sammanfattar:

Uppsatsen tar sin utgångspunkt i att det förekommer en betydande produktion av varor och tjänster i hemmen och ser denna produktion som en substituering av köp av motsvarande varor och tjänster. Genom att produktionen i hemmen är obeskattad, medan konsumtion av motsvarande produkter inköpta på en marknad beskattas, leder detta till en övervärdering av egenproduktionen, eftersom hushållen vid konsumtion av egenproduktion kan tillgodoräkna sig de skatter de hade fått betala för de marknadsköpta varorna och för den inkomst de hade måst förtjäna för att kunna köpa dessa varor. I ett par modeller försöker uppsatsen visa att detta kan ha effekter på arbetsutbudet i yrkesarbete av framför allt gifta kvinnor och att skatterna möjligen kan antas leda till att mindre effektiv produktion i hemmen blir ekonomiskt lönsam för hushållen. Förutsättningen för detta är att egenarbete och marknadsarbete verkligen är goda substitut för varandra, och med hjälp av några offentliga utredningar försöker uppsatsen visa att så är fallet, men några definitiva och entydiga slutsatser kan inte sägas ha nåtts ur det tillgängliga materialet.⁶¹

⁶⁰ Dahlman (1968b, s. 2).

⁶¹ Dahlman (1968c, s. 48).

HANDEL OCH REKLAM – MÅNGA MODELLER

DETALJHANDEL

Vid IUI producerades under den period vi överblickar åtskilliga arbeten om konsumtion av olika varuslag men inte mycket om handel.¹ Men det fanns ett stort undantag. Sommaren 1965 dök nämligen ett projekt om ”Utvecklingstendenser inom distributionen” utan närmare förklaring upp i IUI:s styrelseprotokoll.² Vid nästa styrelsemöte angavs John Skår som projektansvarig.³ Att Skår skulle ta sig an detta ämnesområde hade beslutats redan hösten 1964 i samband med att han förde diskussioner med Göran Albinsson och Lars Nabseth om anställning vid IUI.⁴

Projektet presenterades i verksamhetsberättelsen för 1965. Det skulle beskriva och analysera förändringar inom distributionen i Sverige sedan 1950 och knyta an till Roland Artles studie *Svenskt distributionsväsende* från 1952.⁵ Arbetsfördelningen mellan tillverkare, varuhandel och konsumenter skulle stå i centrum, liksom anpassningen till kostnads- och främst då löneökningar. Svårigheter att belysa produktivitetsutvecklingen inom varuhandeln förutsågs eftersom statistik för detta ändamål inte samlats in.⁶ I nästa verksamhetsberättelse hade beskrivningen av distributionsprojektet utvecklats. ”Bland andra frågor kan nämnas en undersökning av produktions- och produktivitetsutvecklingen inom handeln.”⁷ I verksamhetsberättelsen för 1967 hänvisades till data från företagsräkningarna 1930, 1950 och 1963.⁸

I styrelseprotokollen tas projektet åren 1966–67 upp som en post utan kommentarer, bortsett från en notering hösten 1966 om att ett manus väntades före-

1 Ett litet undantag var när Bertil Lindström (1973) kommenterade butiksdöden i det allra första numret av *Ekonomisk Debatt*.

2 *Protokoll* (1965a).

3 *Protokoll* (1965b).

4 Skår (2009).

5 Artle (1952). Till saken hör att Skår hade bedrivit forskarutbildning vid Berkeley och där tenterat för just Artle.

6 IUI (1966).

7 IUI (1967, s. 43).

8 IUI (1968).

ligga 1968.⁹ Hösten 1968 inkom förslag från Handels Utredningsinstitut (HUI) om en undersökning av produktivitetens utveckling inom svensk distribution. Nabseth konstaterade att förslaget låg i linje med Skårs arbete och det beslöts att IUI i fortsättningen skulle hålla kontakt med HUI och SAF ”för diskussion av eventuella forskningsprojekt inom området ifråga”.¹⁰

Hösten 1969 fick Skår en tjänst som universitetslektor i företagsekonomi vid Stockholms universitet men han skulle på deltid också fullfölja sin studie vid IUI.¹¹ I verksamhetsberättelsen för 1969 är den text som beskriver projektet helt ny och annorlunda – närmast abstrakt.¹² I protokollen från 1971 försvinner distributionsutredningen ur redovisningen av pågående projekt utan att styrelsen på sedvanligt vis informeras om att arbetet är avslutat och publicerat. Man får intrycket av att Skår bedrev sitt projekt lite vid sidan om IUI:s huvudfåra. Detta intryck bekräftas av hans egen minnesbild:

Att utreda sektorn handel med den kunskap och metodik som då kännetecknade forskningen om handel och distribution, kändes inte givande varken för uppgiften eller mig som forskare. Min favoritplattform var systemteori, vilket inte ingick i IUI-forskarnas referensramar. På IUI fick vi alla ta del av varandras forskning bl.a. i löpande seminarier och det mesta handlade om nationalekonomi. Jag insåg efter ett tag att den ansatsen jag anställdes för att arbeta med, inte skulle duga för att belysa produktivetsfrågorna. Hur skulle då handelsproduktion kunna stoppas in i en modell och vad slags modell? Ja, vad skulle räknas som produktion inom handeln över huvud taget? Att producera tegelsten anses av ekonomer vara enkelt och själva produktionen kan mätas i antalet tegelstenar per tidsenhet. Min idé blev att använda samma tänkesätt för handel. Ett handelsföretag kombinerar kapital, arbete och insatsvaror på ett sätt som lockar kunder att lägga varor i kundvagnen och betala vid utgången. Det genomförs transaktioner så varför inte räkna transaktionen som produkt. Ett sådant synsätt mötte ingen stor förståelse i början och detta var innan transaktionskostnadsteorin med Oliver Williamson (och Ronald Coase som Williamson utgick ifrån) fick spridning på 1970-talet.¹³

Skår berättar vidare att han visserligen beundrade nationalekonomernas förenkling förmåga men hade svårt med den ekonomiska teorins psykologiska antaganden. Han uppmuntrades emellertid av samtal med Yngve Åberg, som arbetade

⁹ *Protokoll* (1966).

¹⁰ *Protokoll* (1968b, s. 3)

¹¹ *Protokoll* (1969). Skår (1969) recenserade en brevkurs om hushållens livsmedelsförsörjning.

¹² IUI (1970).

¹³ Skår (2009, s. 280-281). Transaktionen var det centrala begreppet redan för institutionalisten John Commons. Den grundläggande enheten i ekonomin var enligt Commons (1924) inte en individ utan två eller flera individer som agerar. Deras aktion är en transaktion.

med produktion och produktivitet inom det historiska tillväxtprojektet (se kapitel 4), av IUI-chefen (fram till 1966) Ragnar Bentzel och av sin handledare, professorn i företagsekonomi vid Uppsala universitet, Sune Carlson. Han förundrar sig i efterhand över att han ”kunde komma på idén att stoppa in hela handeln i en Cobb-Douglas-produktionsfunktion”¹⁴ och fortsätter:

Hur som helst så växte det fram ett projekt helt i neoklassisk anda med massor av produktiviteter, elasticiteter och koefficienter av alla möjliga slag. Genom att grunddata från två företagsräkningar kunde kodas om (för hand) efter teknik och geografiska områden blev det möjligt att även skatta tillväxt och undersöka skal-fördelar för marknadsområden.¹⁵

Alltnog, i maj 1971 disputerade John Skår på en avhandling i företagsekonomi vid Uppsala universitet med titeln *Produksjon og produktivitet i detaljhandeln: En studie i teori, problem og metode*. Han hade producerat en tegelsten (336 sidor), det var ingen lättläst bok.

John Skår.
Källa: IFN:s bildarkiv.

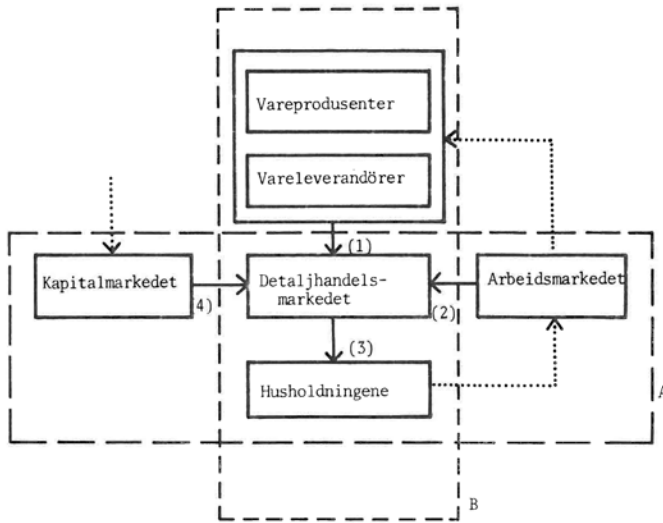
Skår inledde med att konstatera att en uppfattning om att produktionsutvecklingen i distributionen släpade efter andra sektorer, främst industrin, fått ”dogmens karakter”.¹⁶ Fältet var därför öppet för nya undersökningar. Han gjorde en indelning i produktions- och distributionsaktiviteter och konstaterade att den

¹⁴ Skår (2009, s. 282).

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Skår (1971, s. 1).

första undersökningen av distributionsaktivitetens andel av konsumenternas utgifter, en amerikansk undersökning från 1939 gällande året 1929, hade fått fram siffran 59 procent. Efter ett resonemang med många begrepp i rörelse (för att tala norska) – etterspørseldeterminanter, omsetningsintensiteter, omsetningskoeffisienter, produktionskoeffisienter, produktionsenhetsstrukturer, transformasjonsegenskaper, teknikkvektorer – presenterade Skår en modell för detaljhandels produktionssystem.

Skiss över detaljhandels produktionssystem.

Källa: Skår (1971, s. 12).

Vad som skulle studeras var alltså detaljhandels produktivitet, figurens område A. Därmed var detaljhandeln ”revet lös fra den økonomiske system som den er en del av og som den er avhengig av”.¹⁷ Det material som användes var hämtat från svensk detaljhandel 1930, 1950 och 1963. Slutsatserna om produktivitetsutvecklingen handlade i allt väsentligt om förändringen mellan åren 1950 och 1963. ”Rekonstruksjon med tanke på å skaffe fram *tidseriematerial* for tiden *för, mellom* og *etter* de nevnte årene, kan anses som en praktisk umulighet.”¹⁸ Detaljhandeln delades in i produktionsområden (närmast motsvarande branscher) och marknadsområden (geografiska områden). Undersökningen byggde på teorier och problemställningar från företagsekonomi, ekonomisk geografi och, metodmässigt, nationalekonomi (samfunnssökonomi). Undersökningen sköt inte som brukligt in sig på företag utan på ”detaljhandels produktionssteder, nemlig butikkene”.¹⁹

¹⁷ Ibid., s. 17.

¹⁸ Ibid., s. 15.

¹⁹ Ibid., s. 16.

Avhandlingen bestod av tre delar. Den första behandlade teori och metod och tog upp hushållets efterfrågan och detaljhandelns utbud på ”produkten” – transaktionen – varpå en modell formulerades för efterfrågan och utbud på transaktioner på hela marknaden och på en uppsättning delmarknader. Transaktionen var alltså ett centralt begrepp i avhandlingen:

Transaksjon er ... å betrakte som en mengdeenhet for varer i detaljhandelns omsetning. Årsaken till at diskusjonen her konsentreres om transaksjonen og icke om de varer som inngår i den, er at hushåldningene må sette in ressurser for å få tak i varer og at detaljhandelen likeledes må bygge opp en produksjonsprosess som har transaksjonene som baerere av opoffringene.²⁰

Den andra delen behandlade data och observationer och tog upp forskningsproblemet, metoder och data. 70 regioner – marknadsområden – ingick i undersökningen och från dessa hade ett antal delmarknader valts ut. Undersökningsproblemet gällde produktivitet utveckling och -variationer. För själva produktivetsanalysen användes den välkända Cobb-Douglas-funktionen kompletterad med andra modeller.

Undersökelsemessig sett er da valget av Cobb-Douglasfunksjonen en hypotese ettersom vi måtte velge mellom denne funksjonen og andre. Valget kan imidlertid ikke betraktes som ett skudd i blinde. Funksjonen er riktignok omtvistet, men ikke desto mindre akseptert i undersøkelser der informationsunderlaget apriori har vaert bedre enn for denne undersökelsen.²¹

Undersökningen var baserad på sekundärstatistik, bl.a. material från Poststyrelsen och företagsräkningar. I tre kapitel behandlades produktion, kapitalinsats och arbetsinsats i detaljhandeln.

Den tredje delen behandlade produktiviteten. I ett första kapitel gavs en översikt av produktivetsproblemet. Kapitlet innebar en övergång till den mer empiriskt betonade delen av undersökningen. Skår förklarade att han gärna hade sett att den teoretiska diskussionen kunnat leda till explicita hypoteser. Men:

I stedet blir overgangen fra den teoretiske diskusjon temmelig løs bland annet på grunn av att en mer eksplisitt formulering av teorien (i denne omgang) skulle ha stillet enda større krav til observasjoner. Framgangsmåten i det følgende er dog at den valgte oppdelingen av produktivetsproblemet i en rekke partielle problemer,

²⁰ Ibid., s. 60.

²¹ Ibid., s. 112.

skal gi en større total informasjonsmengde enn hva et samlet angrep på problemet skulle ha gitt.²²

Därnäst undersöktes produktivitetens utveckling, produktivitetsvariationer och effektivitet i livsmedelsomsättningen samt produktivitet och effektivitet på några andra områden så som beklädnadsvaror (kläder, skor), möbler och husgeråd och ytterligare några produktgrupper.

Att närmare redogöra för tillvägagångssätt och resultat i Skårs avhandling är en uppgift som skulle fresta alltför mycket på läsarens tålamod. Den är mycket teknisk och komplicerad – närmast en 300-sidig metodövning – och skiljer sig från de flesta andra IUI-studier genom att inte förse läsaren med några tydliga resultat och slutsatser. De många sidorna till trots ansåg sig Skår nämligen vara långt ifrån färdig med sin studie:

Denne undersøkelsen er ikke avsluttet helt i og med denne rapporten. I denne har vi tatt opp problemer som er av betydelse for hela undersøkelsen. Således ligger både del I og del II til grunn for det fortsatte arbeidet. Mens denne rapportens avsluttende del utelukkende tar opp partielle problemer – og noe mer kan vanskelig gjøres her – vil *detaljhandelsmarkedene* utgjøre analyseobjekt i det fortsatte arbeidet.²³

DISPUTATION

Skår disputerade vid Uppsala universitet den 24 maj 1971. Fakultetsopponent var professorn i distributionsekonomi vid Oslo universitet Preben Munthe (som tidigare varit Skårs lärare vid Norges Handelshøyskole och suttit i betygskommittén när Skår tog licentiatexamen) och respondentens opponent var professorn i företagsekonomi vid Stockholms universitet Lars Persson. Betygsnämnden bestod av professorerna Sune Carlson, Karl-Georg Ahlström (praktisk pedagogik!), Ragnar Bentzel och Karl-Gustaf Hildebrand (ekonomisk historia).

Yttrandet om avhandlingen skrevs av Sune Carlson.²⁴ Han konstaterade att det var ”ett ganska svårt problemområde, som Skår givit sig på”. Skår hade i del I byggt upp en teoretisk modell som anslöt till traditionell produktionsteori. ”Och det synes mig, att Skårs viktigaste insats är just detta, att han demonstrerat den traditionella produktionsteorins användbarhet och begränsning i detaljhandels-sammanhang.” Detaljhandels produkt var enligt Skårs resonemang transaktio-

²² Ibid., s. 184.

²³ Ibid., s. 290.

²⁴ Bilaga 27/5 10§. Vilket protokoll den tvåsidiga bilagan hänför sig till framgår inte av informationen från Uppsala universitets arkiv.

ner och han analyserade de faktorer som bestämde hushållens efterfrågan och butikernas utbud på transaktioner. Carlson var emellertid inte övertygad:

Men hans transaktionsbegrepp, liksom flera av hans modellbegrepp, har aldrig fått någon riktigt klar definition. Som fakultetsopponenten påpekade så lider den teoretiska framställningen över huvud taget av bristande precision och klarhet. Detta i förening med ofta svårtolkade figurer och en omfattande och komplicerad symbolapparat medför, att vissa delar av avhandlingen utgör en mycket besvärlig läsning.

I del II hade Skår redogjort för empiriska data över detaljhandelns produktion samt arbets- och kapitalinsats. På grund av brist på statistik hade han tvingats frånga transaktionerna som produktionsmått och ersätta dem med försäljningsomsättning.

Produktivitetsanalysen i del III byggde på den traditionella Cobb-Douglas-funktionen. Författaren hade här ställts inför problemet ”att välja och vraka bland det rika material han fått fram”. ”Någon riktig överblick över hans forskningsresultat eller över användbarheten av hans modellresonemang är svårt att få, innan hela hans material publicerats.” Det gjorde betygssättningen komplicerad. Carlson satte betyget Med beröm godkänt och motiverade det med följande slutkläm:

Som redan framgått är det ett svårt men viktigt ämnesområde, som Skår givit sig på. Att systematiskt tillämpa traditionell produktionsteori (inklusive Cobb-Douglasfunktionen) på ett nytt undersökningsfält utgör en betydande vetenskaplig insats. Det stora arbete, som författaren nedlagt på att samla in, omgruppera och bearbeta ett omfattande statistiskt material är värt en eloge, och flera av hans analyser av detta material är av stort intresse. Men som också framgått, så lider avhandlingen av vissa uppenbara brister med avseende på stringens, överskådlighet och klarhet.

Skår hade redan 1967 i en liten skrift levererat en liten förövning och litteraturinventering om distributionsekonomi och marknadsföring.²⁵ Vi vänder nu blicken mot det senare området, mot reklamen.

REKLAMKOSTNADER

IUI hade åren 1964–65 etablerat sig som en spjutspets inom forskning om reklam genom två böcker av Göran Albinsson, Sten Tengelin och Karl-Erik Wärneryd: *Reklamens ekonomiska roll*, som blev den mest sålda IUI-skriften genom tiderna,

²⁵ Skår (1967).

och *Reklam och konsumentupplysning*.²⁶ Denna positionering ledde till att IUI 1967 fick en förfrågan från en statlig reklamutredning om att medverka i en större empirisk utredning om reklamkostnadernas storlek i Sverige. En sådan undersökning passade väl ihop med IUI:s konsumtionsundersökningar som hade delat in den privata konsumtionen i varugrupper vilka kunde användas även vid analys av reklamkostnader. Inte desto mindre gnisslade det en smula inför projektstarten, vilket Lars Nabseth lät förstå i ett brev till Lars Kritz:

Det är nu också bestämt att vi på uppdrag av den statliga reklamutredningen skall sätta igång med en undersökning rörande reklamkostnadernas storlek i Sverige. Det var rätt mycket fram och tillbaka innan beslutet fattades och vi skall utföra undersökningen i samarbete med Statistiska centralbyrån, där dock vi skall stå för analysen och själva utarbetandet av rapporten. Det hade varit bättre om uppdraget ifråga enbart hade gått till oss och det hade också blivit billigare för staten. Men är man nu dum och vill göra konstiga konstruktioner så får man också betala för den saken och vi skall nu bedriva utredningen ifråga på löpande räkning, vilket följaktligen kommer att innebära betalning för varje krona som det kostar oss. Vi har anställt en civilekonom, Rolf Rundfelt, för närvarande biträdande lärare i företagsekonomi vid Stockholms universitet, för att utföra undersökningen. Tanken är att han skall kunna lica på undersökningen ifråga.²⁷

Arbetet med reklamutredningen, som kom igång i början av 1968,²⁸ genomfördes alltså av Rolf Rundfelt och utmynnade 1973 inte i en licentiatavhandling men väl i en doktorsavhandling om *Reklamens kostnader och bestämningsfaktorer* framlagd vid företagsekonomiska institutionen vid Stockholms universitet.²⁹ Den statliga reklamutredningen hade fortlöpande följt hans arbete genom en referensgrupp, i vilken bland andra Albinsson och Wärneryd ingick, ett arrangemang som vållade viss irritation.³⁰ Ett par IUI-medarbetare, Alf Carling och John Skår, hade granskat manuskriptet och en licentiat och framtida IUI-medarbetare, Harry Lütjohann, hade varit inkopplad på de ekonomiska analyserna.

Rundfelt och IUI genomförde på uppdrag av reklamutredningen och i samar-

26 Albinsson, Tengelin och Wärneryd (1964, 1965). Böckernas innehåll och mottagande summeras i Carlson och Lundahl (2019, kap. 17).

27 Brev från Nabseth till Kritz 21 februari 1968.

28 Nabseth anmälde i mars 1968 för styrelsen att arbetet påbörjats. Se *Protokoll* (1968a).

29 Rundfelt (1973). Rundfelt, anställd vid IUI 1968, hade dessförinnan inte utmärkt sig som någon flitig skribent. I IUI:s förteckning över svenska artiklar förekommer bara två bokrecensioner: Rundfelt (1969a, 1969b).

30 I ett styrelseprotokoll från september 1968 talas det om "visst besvär främst på grund av att den statliga reklamutredningen tillsatt en expertgrupp som före varje deletapp i utredningen skulle diskutera och acceptera framgångssättet". Styrelsen underströk rentav Nabseths "rätt och skyldighet att skilja institutet från uppdraget i den händelse utredningen inte kunde bedrivas efter de principer av oberoende och vetenskaplig inriktning som var vägledande för institutets arbete". Se *Protokoll* (1968b, s. 3).

bete med SCB en enkät om reklamkostnaderna i Sverige 1967 (mer därom nedan). Resultatet av undersökningen, som av Arthur Sarman, sekreterare i reklamutredningen, beskrevs som den största i sitt slag som någonsin gjorts,³¹ överlämnades i maj 1970 till utbildningsminister Ingvar Carlsson. Reklamkostnaderna hade skrivits fram till 1970 och landade på totalt 2 miljarder kronor. Det var en siffra som strax valsade runt i pressen.³² Den sortens siffror var inget som bekom Sven Rydenfelt, nationalekonom från Lund. Han andades, i en artikel illustrerad med bild på en travhäst, besvikelse över att IUI/SCB-undersökningen inte tog upp dynamiska aspekter. Reklamen var ett konkurrensmedel. ”Regeln är här, att sektorer med konkurrens är sektorer med reklam och ju mer konkurrens, desto mer reklam.” Och omvänt: Ju mer reklam, desto hårdare konkurrens och därmed desto gynnsammare prisutveckling. Rydenfelt ansåg sig också kunna bevisa att ”varor med hög reklamintensitet uppvisar genomgående relativt blygsamma prisstegringar”.³³

Vid IUI:s styrelsesammanträde hösten 1971 redogjorde Rundfelt för sitt pågående arbete och talade om förekomsten av stordriftsfördelar i reklamen. Han kunde berätta att reklamkostnaderna var obetydliga i små företag och ökade för att nå ett maximum i företag med en årlig omsättning på 25 miljoner kronor, för att därefter successivt i än större företag bli lägre i förhållande till omsättningen. Dessutom kunde han, i motsats till en amerikansk undersökning, påvisa ett positivt samband mellan reklam och personlig försäljning.³⁴

I en artikel i *Affärsvärlden* 1972 gav Rundfelt tillsammans med Nabseth en försmak av vad som komma skulle. Skälet angavs vara att reklamutredningen hade tagit del av resultaten som därmed börjat figurera i den allmänna debatten. De båda artikelförfattarna betonade ”att det bakomliggande materialet är bland det mest utförliga som föreligger i något land på området i fråga”.³⁵ Totalt hade uppgifter insamlats från ca 3 000 företag, varav hälften inom industrin. Artikeln kretsade kring tre förklaringar till varför reklamkostnaderna varierade så kraftigt mellan olika varugrupper: säljarstruktur, varans köpfrekvens och förekomsten av import. Konkurrensen på säljarsidan hade störst betydelse för variationen i reklamintensitet (reklamkostnadernas andel av omsättningen). Intensiteten var störst i varugrupper där de fyra största företagen tillsammans dominerade marknaden utan att något av dem ensamt dominerade, alltså i samband med oligopol eller fåtalskonkurrens. Den var störst för dagligvaror (t.ex. livsmedel) och minst för

31 *Reklamnyheterna* (1970).

32 Se t.ex. *Dagens Nyheter* (1970) och *Svenska Dagbladet* (1970).

33 Rydenfelt (1970, s. 16–17).

34 *Program* (1971).

35 Nabseth och Rundfelt (1972, s. 736).

urvalsvaror (t.ex. kläder), medan sällanköpsvaror (konsumentkapitalvaror) låg nära genomsnittet. Reklamintensiteten ökade också i takt med importandelen inom en varugrupp, vilket förklarades med att inhemska företag fick gratisreklam i nyhetsmedierna.

I november 1972 fick IUI:s styrelse veta att reklamutredningen var klar för publicering efter vissa förseningar föranledda av diskussioner med den statliga reklamutredningen. En överenskommelse hade träffats om att 500 exemplar skulle publiceras i SOU-serien men att boken i övrigt skulle säljas i institutets skriftserie.³⁶ I början av 1973 kom ett nytt besked: Allmänna förlaget skulle för en kostnad av 17 000 kr köpa 1 300 exemplar för publicering som SOU.³⁷ Ett halvår senare kunde Lars Wohlin meddela styrelsen att boken publicerats och även lagts fram som doktorsavhandling vid företagsekonomiska institutionen vid Stockholms universitet. Kostnaden hade uppgått till 328 000 kronor, exklusive vissa kostnader för bearbetningar som utförts av SCB, till vilken den statliga reklamutredningen hade bidragit med 185 000 kr. Allmänna förlaget hade till sist köpt en upplaga för 23 000 kr.³⁸

Rolf Rundfelt.
Källa: IFN:s bildarkiv.

³⁶ *Protokoll* (1972).

³⁷ *Protokoll* (1973a).

³⁸ *Protokoll* (1973b).

Rundfelt angav som övergripande syfte med avhandlingen ”att analysera varför reklamkostnaderna varierar mellan olika företag och varugrupper”.³⁹ Närmare bestämt var syftet att för det första skatta kostnaderna för reklam i Sverige 1967 uppdelade på näringar och branscher, för det andra att skatta kostnaderna för reklam för privat varukonsumtion uppdelad så att reklamens bestämningsfaktorer kunde analyseras och för det tredje att analysera varför reklamkostnaderna varierar mellan varor och företag. Tidigare undersökningar av reklamkostnaderna hade i huvudsak byggts på enkäter till mediaföretag. Rundfelt utgick i stället från reklamköparnas utgifter. Därför skickades, i samarbete med SCB:s byrå för industristatistik, 2 500 enkäter ut. Analysen begränsades till företag med ett stort antal kunder, främst konsumentvaruföretag. Varugruppsindelningen togs från IUI:s konsumentstudier med den skillnaden att gruppen kläder delades upp i flera delgrupper. Det resulterade i totalt 89 varugrupper, vilka täckte närmare 90 procent av den totala varukonsumtionen. Det centrala måttet för analysen var reklamintensiteten.

Enkäten bestod av en branschundersökning om totala reklamkostnader och omsättning åren 1965–67 och en varugrupsundersökning om reklamkostnader och omsättning år 1967. Svarefrekvensen låg i båda fallen på hela 95 procent, beroende på att företagen påminns såväl skriftligen som telefonledes och på att en stor del av uppgifterna inhämtats per telefon.

Avhandlingens andra kapitel redovisade reklamkostnadernas omfattning. Enligt enkäten hade de totala reklamkostnaderna i de undersökta näringarna 1967 varit 1 400 miljoner kronor. Om företag som inte omfattades av undersökningen adderades beräknades kostnaden landa på 1 600 miljoner. Denna summa utgjorde bara 3–4 procent av de totala kostnaderna för försäljning och distribution av varor från fabrik till kund.

Kemisk industri hade den högsta reklamintensiteten med 4 procent, trävaruindustri samt gruv- och stenbrytning den lägsta med 0,2 procent. I partihandeln hade bosättningsartiklar den högsta intensiteten med 2,7 procent, råvaror och halvfabrikat den lägsta med 0,2 procent. I detaljhandeln låg ur, guldsmedsvaror och sportartiklar högst med 2,8 procent. Lägst låg trycksaker och blommor med 0,1 procent. Reklamintensiteten för konsumentvaror var mer än tre gånger så hög som för producentvaror inom industrin, mer än dubbelt så hög inom handeln. Tre fjärdedelar av all reklam avsåg varor och tjänster avsedda för privat konsumtion. De totala kostnaderna för denna reklam var omkring en miljard kronor, varav handeln svarade för lite mer och industrin för lite mindre än hälften.

En rangordning av företag efter reklamintensitet visade att postorderföretag låg i en klass för sig beroende på kostnaderna för att trycka kataloger. Även han-

³⁹ Rundfelt (1973, s. 9).

deln med mattor, textilier, kläder och skor visade hög intensitet. Den varugrupp som låg i topp var föga överraskande tandkräm, följt av andra kemisk-tekniska produkter som tvål, tvättmedel och kosmetika, medan ägg låg i botten. Reklamintensiteten översteg 10 procent endast för en mycket liten del (5 procent) av den privata konsumtionen. För hälften av den privata konsumtionen låg intensiteten under 2 procent. Om man räknade på omsättning minus indirekta skatter ökade naturligtvis intensiteten kraftigt för varor som var utsatta för punktbeskattning så som vin, sprit, öl, läsk, tobak och bensin.

De högsta reklamintensiteterna återfanns hos medelstora företag och reklamkostnaderna var koncentrerade till ett litet antal företag. 255 företag utgjorde endast en procent av företagen men svarade för en tredjedel av omsättningen och 60 procent av reklamkostnaderna inom industri och handel.

Annonsering i pressen dominerade i alla näringar utom banker och försäkringsbolag. Därefter kom trycksaker och direktreklam och på tredje plats kostnader för butiksmaterial. Konsumentvaruföretagen hade jämfört med producentvaruföretagen lägre andel kostnader för trycksaker och direktreklam samt PR och egen reklamavdelning. Kostnaderna för personlig försäljning var avsevärt högre än reklamkostnaderna. Inom industrin var relationen 2:1, inom handeln 4:1, bland försäkringsbolag 15:1 och inom samtliga näringar 5:1.

Åren 1965 till 1967 hade reklamkostnaderna årligen ökat med 9 procent. Drygt 60 procent av ökningen förklarades av prisökningar. Resten var alltså volymökning. BNP hade samtidigt ökat med 4,5 procent per år i fasta priser, vilket innebar att reklamkostnaderna som andel av BNP minskat något.

Tredje kapitlet ägnades åt att förklara varför reklamintensiteten varierade mellan företag och varor. En grundläggande förklaring var "kontinuitetsprincipen", att ett företags reklamanslag baseras på hur mycket det satsat föregående år. Men hur hade företaget hamnat på just denna nivå? Utifrån litteraturstudier formulerade Rundfelt 13 testbara hypoteser om varför reklamanslagen varierar. Sju hypoteser gällde varugrupper: Reklamintensiteten är jämförelsevis 1) högre för dagligvaror än för sällanköpsvaror och högre för sällanköpsvaror än för urvalsvaror (kläder); 2) lägre ju högre omsättningen i varugruppen är; 3) lägre för varugrupper där förädlingsvärdeandelen är låg; 4) högre för varugrupper som belastas med punktskatter; 5) högre för varugrupper med oligopolistisk konkurrens; 6) högre ju större importandelen är; 7) låg för producentvaruföretag som har få kunder eller säljer rå- och stapelvaror. Sex hypoteser gällde företag. Reklamintensiteten är jämförelsevis 1) högre för internationellt verksamma företag än för hemmamarknadsföretag; 2) högre för rikstäckande än för lokalt avgränsade företag; 3) lägre ju större ett rikstäckande företags marknadsandel är; 4) lägre för diversifierade företag; 5) högre för nyetablerade företag; 6) lägre för vertikalt integrerade företag.

I det fjärde kapitlet utvecklades de regressionsmodeller som användes för att testa hypoteserna. I kapitel 5 och 6 presenterades resultaten från testerna av hypoteserna om variationerna i reklamkostnader beträffande varor respektive företag. I det sjunde och sista kapitlet summerades de viktigaste resultaten. Varugruppsanalysen visade att det i huvudsak var tre faktorer som bidrog till att förklara högre reklamintensiteter än genomsnittet: i första hand oligopolistisk konkurrens, i andra hand hög importandel och i tredje hand dagligvaror. Företagsanalysen visade en reklamintensitet över snittet för utlandsägda respektive nyetablerade företag. Rundfelt krönte sitt verk med en prognos som byggde på att reklamkostnaderna normalt var en konstant andel av företagets omsättning. För perioden 1967–80 skulle reklamen öka i samma takt som varukonsumtionen. ”Beroende på vilket antagande man gör om försäljarkoncentrationen och importen innebär detta en ökning av reklamkostnaderna fram till 1980 på något mindre eller något mer än 35 %.”⁴⁰

DISPUTATION OCH PUBLICITET

Rundfelt disputerade den 2 juni 1973. Avhandlingen godkändes av prefekten vid företagsekonomiska institutionen vid Stockholms universitet, John Skår, som fram till 1970 varit anställd vid IUI. Något betygsnämndssammanträde med skriftliga bedömningar av avhandlingen förekom inte. Skår lät i brev till rektorsämbetet tre år senare, sedan Rundfelt klarat alla prov för doktorsexamen, meddela följande: ”Vid denna tidpunkt [1973] gällde den ordningen inom fakulteten att examinator satte betyget på avhandlingen. Som examinator godkände jag avhandlingen dock efter samråd med övriga docentkompetenta lärare vid institutionen.”⁴¹

Några dagar före Rundfelts disputation presenterades hans studie helt kort i en artikel i *Svenska Dagbladet* och i ett TT-telegram som publicerades i ett halvdussin tidningar. Nyheten var ”billig varureklam”, att i genomsnitt bara en procent av varans pris går åt för att täcka reklamkostnaderna.⁴² Även *Svensk Handelstidning* betonade att reklamkostnaderna i flertalet fall är mycket små och att därmed den vanliga uppfattningen att reklamen slukar stora pengar kunde vederläggas.⁴³ Ett par veckor senare levererade *Göteborgs-Posten* en mera utförlig sammanfattning av studien och nu föreföll reklamen inte lika billig längre. Den totala kostnaden för 1972 uppskattades till 2,2 miljarder kronor.⁴⁴

⁴⁰ Ibid., s. 104.

⁴¹ Protokoll (1973c). Brevet till rektorsämbetet 1976 är i efterhand fogat som bilaga till protokollet från 1973.

⁴² *Svenska Dagbladet* (1973) och t.ex. *Vimmerby Tidning* (1973).

⁴³ *Svensk Handelstidning Justitia* (1973).

⁴⁴ *Göteborgs-Posten* (1973).

Så mycket betalar vi för reklamen!

Av CALLE SÖDERBERG
Reklamkostnaderna varierar kraftigt för olika varor. För en tub tandkräm går 18 procent av priset till reklam, för bensin endast 1 procent.

Det visar en doktorsavhandling av Rolf Rundfelt vid Industrins utredningsinstitut.

Den kommersiella reklamen i Sverige kostar drygt 2 miljarder per år. Det är konsumenterna som betalar. Men reklamen kostar inte lika mycket för alla varor. 50 öre går till reklam för en tandkrämstüb som kostar tre kronor.

760 kronor kostar reklamen för en 20.000-kronorsbil. Det är just tandkrämen som toppar reklamlistan. 18 procent av priset går till reklam. Tvätt- och diskmedel ligger på andra plats med 13,5 procent, medan bensin ligger långt ned, 0,9 procent.

Hur kommer det sig nu att reklamkostnaderna varierar så kraftigt?

Det är det som rapporten, "Reklamens kostnader och bestämningsfaktorer" diskuterar.

Reklamutredningen laborerar med ett begrepp, reklam-intensiteten. Det är förhållandet mellan reklamkostnaderna för en vara och omsättningen.

INFORMATION

Tillverkarna brukar säga att reklamen ger information. En jämförelse visar att reklamintensiteten för tvättmedel är sex gånger större än för tvättmaskiner. Skulle då informationsbehovet vara större för tvättmedel än för diskmaskiner?

Rolf Rundfelts undersökning visar att det inte är köparens informationsbehov som avgör reklamkostnaderna, utan snarare konkurrensförhållanden mellan företagen.

Om ett fåtal företag dominerar marknaden är risken stor att de konkurrerar med reklam i stället för med pris och kvalitet.

En titt på reklamlistan visar att den toppas just av sådana varor, där några få stora företag konkurrerar.

Rapporter visar också att de multinationella företagen har betydligt högre reklamkostnader än inhemska bolag.

Nyetablerade företag måste också satsa mer på reklam än konkurrenterna för att kapa åt sig en marknadsandel. Reklamen för livsmedel är högre än för kapitalvaror

REKLAMSKATT

Rolf Rundfelt tycker att onyanserad och överdriven reklam ska bort, men han är motståndare till reklamskatten.

— Den binder ett av medlen för konkurrens, menar han. Sven Lindqvist som sitter i reklamutredningen svarar:

— Införandet av reklamskatten är just ett försök att minska användningen av reklam som konkurrensmedel. Företagen kan sänka priset i stället.

Han menar att det är sälljarens önskan att öka sin försäljning som bestämmer reklamkostnaderna och inte köparens behov av information.

Så här ser reklamkostnaderna ut för olika varor efter procent av priset:

- Tandkräm: 18 procent
- Tvätt- och diskmedel: 13,5 procent
- Tvål: 11,2 procent
- Rakapparater: 10,8 procent
- Mjölkskapper: 8,7 procent
- Armbandsur: 7,1 procent
- Tvättmaskiner: 4,3 procent
- Bilar: 3,8 procent
- Kaffé: 3,3 procent
- Sprit o cigaretter: 1,2 procent
- Bensin: 0,9

Arbetet 27 augusti 1973.

Budskapet om att de totala reklamkostnaderna årligen översteg 2 miljarder, att de fördrade en bil med 760 kronor och att de utgjorde 18 procent att tandkrämspriset valsade i olika tappningar runt i pressen vid slutet av augusti: i *Arbetet*,⁴⁵ i ett kort TT-telegram⁴⁶ och i en längre byråartikel från Förenade Landsortstidningar (FLT) som infördes i vardera ett dussin tidningar.⁴⁷ Den kristna tidningen *Dagen* presenterade Rundfelts studie i två stort uppslagna artiklar, den första med hänvisning till *Råd och Rön* och med exemplet om de 760 kronorna för 20 000-kronorsbilen i ingressen.⁴⁸ I den andra artikeln hade tidningen, i *Råd och Rön*s efterföljd, intervjuat Rundfelt om hans syn på reklamskatten och fått svaret att den var ett trubbigt instrument. "Man kanske kommer åt överdrifterna, men också informativ och viktig reklam drabbas."⁴⁹

Den svenska marknaden ville tona ner reklamkostnadernas betydelse och trodde att Rundfelts avhandling kunde vara till hjälp:

45 Söderberg (1973).

46 Se t.ex. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1973).

47 Se t.ex. Rådahl (1973) i *Gefle Dagblad*.

48 *Dagen* (1973). Korta presentationer av studien förekom i vitt skilda veckotidningar, t.ex. *Damernas Värld* (1973).

49 Thureson (1973).

En stor, välupplagd fältundersökning, alltigenom förnuftig modellkonstruktion, klyftigt hypotesbygge och en mångsidig granskning av bitar ur verkligheten ger Rundfelts doktorsavhandling en ovanlig stabilitet. Med de begränsningar författaren själv påpekar har han presenterat ett ovanligt vettigt beslutsunderlag. [...] Men den som vill gå vidare och efter Rundfelts bok ändå begränsa reklamintensiteten med paragrafer, han är sannerligen duktig på att blåsa upp storm i tandborstglas.⁵⁰

Under hösten förekom relativt intetsägande kortrecensioner – anmälningar – i några tidskrifter. Här hade man uppfattat ett av bokens budskap lite olika. I *Affärsvärlden* hette det att företag med de högsta kostnaderna för personlig försäljning också hade de högsta kostnaderna för reklam, i *Vår Industri* att företag där reklaminsatsen var hög hade lägre kostnader för personlig försäljning,⁵¹ Den enda verkliga recensionen dök upp i *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*. Recensenten, Henrik Calonius vid Svenska Handelshögskolan i Helsingfors, rekommenderade Rundfelts bok till följande mottagare:

- Exportörer av både konsument- och producentvaror p.g.a. att skriften innehåller många fakta av betydelse för marknadsföringsplanering i Sverige; producentvarorna behandlas dock mera styvmoderligt,
- Reklamkritiker p.g.a. att undersökningen visar att reklamkostnaderna i flertalet företag är mycket små både absolut och i jämförelse med kostnaderna för personlig försäljning,
- Reklamfolk och marknadsföringsekonomer p.g.a. att skriften tydligt visar hur litet man egentligen vet om reklamens effekter och på hur lösa boliner t.ex. textböckernas rekommendationer vilar.⁵²

⁵⁰ Ringenson (1973, s. 41).

⁵¹ *Affärsvärlden* (1973) och *Vår Industri* (1973). Se även *Affärsekonomi* (1973) och *Glas och Porslin* (1973).

⁵² Calonius (1974, s. 64).

KAPITEL 14

UTRIKESHANDEL – UPPSJÖ AV UTMANINGAR

I juni 1966 överlämnade Ragnar Bentzel till IUI:s styrelse en granskning av sin egen tid som chef för IUI och pekade särskilt på en brist:

En klar brist i vår verksamhet har varit, att vi praktiskt taget inte alls behandlat frågor sammanhängande med utrikeshandeln. Under min cheftid har vi utgivit endast två små artiklar på detta område. Jag har länge bekymrat mig däröver och försökt finna någon lämplig utredningsman med intresse för integrationsfrågor. Det har emellertid inte lyckats; det är i dag ytterst få kvalificerade yngre ekonomer som ägnar sig åt studier av internationell handel. Möjligen kommer dock en ändring till stånd därvidlag och om så blir fallet borde nog IUI ägna vissa resurser åt sådana studier.¹

Vid IUI:s styrelsesammanträde i augusti 1967 diskuterades det projekt om den svenska ekonomins långsiktiga tillväxt som vi behandlat i kapitel 4. IUI:s undersökning skulle koncentreras till fem frågor av vilka en löd: ”Hur har utvecklingen av export, import och bytesbalansens saldo påverkat takten i den ekonomiska tillväxten?”² Frågan fick sitt svar i Lennart Ohlssons avhandling 1969.³

Inte desto mindre ventilerade även den nytillträdde vd:n Lars Nabseth en oro för att de internationella frågorna inte ägnades tillräckligt utrymme, vilket han, liksom tidigare Bentzel, förklarade med brist på lämplig forskningspersonal.⁴ Vid ett styrelsemöte i augusti 1969 underströk Nabseth än en gång vikten av att IUI satte igång forskning på utrikeshandelsområdet och Lars Lundberg sattes att utreda de effektiva tullarnas och transportkostnadernas inverkan på den svenska utrikeshandeln.⁵

1 Bentzel (1966, s. 1).

2 *Program* (1967, s. 17).

3 Ohlsson (1969).

4 *Bilaga* (1968).

5 *Protokoll* (1969b).

GLOBALISERINGSDEBATT

Omkring 1970 pågick, på liknande sätt som i vår tid, en diskussion om globalisering med fokus på multinationella företag. Skillnaden mellan då och nu är närmast att då kom kritiken mest från vänster med fokus på motsättningar mellan kapital och arbete eller mellan rika och fattiga länder medan den nu kommer mest från höger med fokus på den egna nationen.⁶ Gunnar Eliasson återgav i en artikel den bild av multinationella företag som var i omlopp och som trots allt inte avviker så mycket från dagens:

Det multinationella företaget som begrepp ger ofta associationer till mystik, någonting för lekmannen ogripbart och hotfullt, som vi alla helst bör bevaras från. Gigantiska företagskolosser rullar fram och trampar ner saker och värden som vi av tradition lärt oss vörda; nationsgränser suddas bort, demokratiska beslut sätts ur spel och främmande kapitalister kontrollerar våra naturrikedomar.⁷

Vad Eliasson ville erinra om var att Sverige låg långt framme i internationaliseringen och att de stora svenska exportföretagen utgjorde basen för det svenska välståndet. Han påpekade att export föder import och redogjorde för ”vissa statistiska bearbetningar” som utförts inom Industriförbundet och som bland annat visade att en stor del av den produktionsverksamhet som svenska företag flyttat ut ur landet hade förlagts till något av de nordiska grannländerna. ”Statistiken ger ett starkt belägg för att våra nordiska grannländer under 60-talet i ökad utsträckning kommit att fungera som underleverantörer till svensk industri.” Samtidigt hade den svenska exportindustrin i ökad utsträckning orienterat sig mot EFTA-området.⁸

Eliasson följde upp med en artikel om betalningsobalans och utrikeshandel. Sverige hade under 1960-talet upplevt en stadigt försämrad bytesbalans. Ökad skuldsättning utomlands innebar ökad instabilitet i landets finansiella relationer med omvärlden och Sverige hade 1969 och 1970 fått valutaproblem och en dränerad valutasäkring. Mot den bakgrunden genomförde Eliasson en analys av exportens, importens och betalningarnas utveckling.⁹ Birgitta Swedenborg och Eva Thiel slog hösten 1971 ett slag för fria växelkurser i *Dagens Nyheter*.¹⁰

I december 1971 höll Assar Lindbeck och Nils Lundgren föredrag i National-

6 Ett underlag till glädje för seriösa debattörer publicerades vid denna tid: Bo Söderstens (1969) *Internationell ekonomi*. Boken fick av Villy Bergström (1969b, s. 450) fina vitsord: ”en svensk lärobok av internationell toppklass” och ”en suverän överblick” av den disparata litteraturen på området.

7 Eliasson (1970a, s. 443).

8 Ibid., s. 444, 446–447.

9 Eliasson (1970b).

10 Swedenborg och Thiel (1971) och Swedenborg (1971).

ekonomiska Föreningen om ”Nationalstaten i en internationaliserad världsekonomi”. (På den tiden talade man om internationalisering men menade ungefär samma sak som vi i dag menar med globalisering.) I den efterföljande debatten gjorde Lars Nabseth ett inlägg. Han menade att det var svårt att föra en särpräglad nationell politik om det fanns klara fördelar med stordrift och specialisering, exempelvis vad gäller multinationella företag. Han såg en utveckling mot en europeisk centralbank och internationellt samarbete om t.ex. skattelagstiftning.

Detta är exempel på att man tvingas gå ut över de nationella gränserna på samma sätt som man gjorde tidigare då man gick från de regionala gränserna upp till en nationell politik. Och min fråga lyder: Tror ni att det finns problem om vi håller fast vid många nationella särmål i den meningen att det från ekonomisk utvecklingssynpunkt kan bli dyrbart för oss? Kan det kosta mer än vad det har gjort hittills?¹¹

Assar Lindbeck besvarade inte frågan – han skulle otvivelaktigt ha svarat ja – men det gjorde däremot Nils Lundgren som förutskickade den reaktion mot internationalisering/globalisering som skulle få betydande genomslag ett halvsekel senare:

Låt mig slutligen ta upp Lars Nabseths trevligt spekulativa fråga. Jag misstror alla extrapoleringar av den här typen som jag finner vara djupt ovetenskapliga. Det är alldeles för enkelt att säga att den tidigare industrialismen for hårt fram med regioner och folkminoriteter och sedan utgå från att det kommer att fortsätta likadant på internationell nivå. Jag tror i stället att vi redan nu kan se hur den strukturomvandling som vi har inom enskilda länder och nationalstater fått en sådan omfattning att en back-lash har skapats mot utvecklingen redan på den nivån. Motverkande krafter håller redan på att skapas. Träden växer aldrig upp i himlen.¹²

EUROPAFRÅGOR

Mot slutet av 1960-talet var det främst John Ekström som vid IUI avhandlade frågor om utrikeshandel och industriutveckling i Europa. Ekström hade tidigare varit anställd vid institutet (1955–62). Han hade därefter varit ekonomisk observatör vid den svenska EEC-delegationen i Bryssel i fyra år och återkom till IUI 1967–70. Ekström publicerade våren och sommaren 1967 ett par arbeten om EEC och industriutveckling i Europa som av allt att döma hade genomförts innan han påbörjade sin andra sejour vid IUI.

¹¹ Nationalekonomiska Föreningen (1971b, s. 146).

¹² Ibid., s. 150.

Det första arbetet var en uppsats om ”EEC i arbete”, daterad i mars 1967, i Utrikespolitiska Institutets skriftserie Världspolitikens dagsfrågor, en ganska omfattande, 70-sidig, översikt av EEC:s etablering och utveckling. I en första del om etableringen behandlades tullunionen, jordbrukspolitiken, produktionens fria rörlighet och samarbetsmekanismen. I en andra del om utvecklingsproblemen dryftades expansionspolitiken, energiförsörjningen, regionalutvecklingen och marknadsutvidgningen. Sveriges roll i förhållande till EEC togs däremot inte upp. När framtida utvidgningar av EEC berördes på de sista raderna konstaterade Ekström att frågan om de skandinaviska ländernas anslutning, satt i relation till de brittiska sonderingarna, utgjorde ”en sekundär och komplicerande angelägenhet”, men som ändå av många sågs som betydelsefull för att uppnå ”en önskvärd balans till den utvidgning som redan skett i söder”.¹³

Det andra arbetet, utfört inom den svenska EEC-delegationen och utgivet av Handelsdepartementet i juni 1967, behandlade *Industriella utvecklingstendenser inom Europa*.¹⁴ Syftet var att analysera den industriella anpassning som föranletts av EEC:s tullunion och med hänsyn till fyra ”kraftfält”: teknisk utveckling, inkomstökning, regionala marknadsbildningar och allmän arbetskraftsbrist. Boken bestod av nio kapitel som i tur och ordning tog upp tullavvecklingens inverkan på handeln med industrivaror, den ekonomiska tillväxten i olika industrier, energins, det amerikanska kapitalets och storföretagens roll i den ekonomiska omvandlingsprocessen samt den ekonomiska politiken och regionalpolitiken; till sist summerades alltsammans. Ekström redovisade krisindustrierna – kol och stål, skeppsvarv, textil-, läder- och skoindustrier – och kände förändringens vind i annalkande:

Om ... utvecklingen hittills inom EEC präglats av ”growth”, så är det många tecken som tyder på att den i en efterföljande fas alltmera får karaktären av ”change”. Projektioner för de närmaste åren visar på minskad allmän ekonomisk expansionstakt, på svårigheter att rekrytera arbetskraft till industrin, på nya stora investeringsbehov för omställning av hela industribranscher.¹⁵

Det talades mycket i Europa om att denna förändring krävde industripolitik, rent av gemensam industripolitik, för att hantera tre konkreta industriproblem: grundläggande förutsättningar (arbetskraft och kapital), utvecklingsfrågor och omställningsfrågor. Skriften föranledde en artikel i *Svenska Dagbladet* med bild

¹³ Ekström (1967a, s. 70–71).

¹⁴ Ekström (1967b).

¹⁵ Ibid., s. 137.

och intervjuuttalanden av Ekström.¹⁶ Den refererades och fick viss kritik i TCO-tidningen: ”Ekströms studie ställer ... många frågor, men lämnar svaren bekymmersamt öppna.” De svar som efterlystes gällde främst om det finns en optimal gräns för utlandsinvesteringar och om monopolövervakning är nödvändig.¹⁷

Strax dessförinnan hade Ekström hållit inledningsföredraget, rubricerat ”Svensk handels- och industriutveckling i europaperspektiv”, vid Nationalekonomiska Föreningens sammanträde i maj. Sammanträdet sammanföll med firandet av tioårsdagen av Romfördragets undertecknande och dessutom hade ett par månader tidigare tullavvecklingen inom EFTA fullbordats. Det var läge att utvärdera effekterna på utrikeshandel och industriutveckling i Europa. ”Mönstret är fullt klart: industrivaruhandeln expanderar *inom* EEC och *inom* EFTA var för sig, men *mellan* de båda marknadsområdena börjar stagnationstendenser göra sig gällande.”¹⁸ I den svagare konjunktur som inträtt skulle denna tendens förstärkas. Ekström skisserade en bild av å ena sidan ny teknik som krävde stora anläggningar och en förändrad energibalans (från kol till olja och gas), å andra sidan brist på kapital och arbetskraft och ”en uråldrig samhällsapparat i de gamla industriregionerna”.¹⁹ Men när nu den europeiska industrin tack vare EEC fått en ”stormarknad” skulle en stark tendens mot storföretagande göra sig gällande. De amerikanska storföretagens snabba expansion inom EEC visade att de var beredda att ta vara på de nya möjligheterna:

... den konklusionen tror jag är väsentlig såsom underlag för varje diskussion om våra svenska handels- och strukturproblem, att redan om ett fåtal år, kanske fem, säkerligen mindre än tio – det finns på kontinenten utvecklat en stormarknadsstruktur bestående av både amerikanska och europeiska företag och gällande både produktion och försäljning – stora företag, specialiserade företag, företag med betydande resurser för forskning och produktutveckling. Detta är en ganska grundläggande strategisk förändring för den svenska ekonomin.²⁰

Inom EFTA föreföll utvecklingen främst ha vidgat marknaden för ett antal traditionella hemmamarknadsindustrier, men inom EEC hade Sveriges marknadsandel (av EEC-importen) fallit konstant sedan 1962, speciellt i fråga om verkstadsprodukter och papper. Ekström menade att det handlade om en utveckling av ”mera genomgripande natur”. Om den svenska verkstadsindustrin inte kunde utnyttja stordriftsfördelar på samma sätt som industrierna inom EEC inställde sig

¹⁶ Rock (1967).

¹⁷ Lindgren (1967).

¹⁸ Nationalekonomiska Föreningen (1967a, s. 39).

¹⁹ *Ibid.*, s. 42.

²⁰ *Ibid.*, s. 43.

frågan om den kunde upprätthålla sin kvalitetsnivå – ”om ens status quo därvidlag är möjligt att uppehålla”.²¹ Ekström avrundade med att uttrycka sin personliga mening:

Om det därvid ändå framskymtat, att jag tror att dessa branschers – och därmed vår ekonomis – utvecklingsproblem inte kan lösas framgångsrikt och på sikt utan att vi fullt ut deltagar i en stormarknad i Europa, så må det stå som en personlig åsikt. Ovedersägligt är att den svenska industrins ... möjligheter till expansion genom specialisering och kvalitetsproduktion skulle avsevärt förbättras om det bildas en gemensam europeisk marknad som vi blir med i.²²

Lars Nabseth var först ut i diskussionen och konstaterade att den svenska verkstadsindustrin åren 1966–67 främst haft exportframgångar i USA. Han ställde en rad frågor: Hade effekterna av EFTA kommit snabbt för att sedan avta lika snabbt? Skulle EEC-medlemskap ge större eller mindre möjligheter att föra bra konjunkturpolitik? Skulle EEC medföra koncentration av industri mot Europas mitt eller utflyttning mot kusterna? Vore det inte klokt att samarbeta med utländska företag? På den första frågan svarade Ekström att det fanns handelseffekter på både kort och lång sikt. På den andra svarade han att EEC-medlemskap kunde ha såväl positiva som negativa effekter på konjunkturen i ett medlemsland. Så långt svarade alltså Ekström alltså som en god ekonom: å ena sidan, å andra sidan ... På tredje frågan blev svaret att nyetableringar hade en tendens att dras mot periferin med hänsyn till arbetskrafts- och transportsituationen där. Svaret på fjärde frågan var att samarbete med företag i andra länder var intressant men förknippat med många svårigheter. Mötesordföranden Ragnar Bentzel undrade om Ekström visste något om hur näringslivet inom EEC uppfattade diskussionerna om ett teknologiskt gap mellan USA och Europa. Ekström trodde att man inom EEC upplevde att det fanns ett reellt gap, inte så mycket i teknikutvecklingen utan mera i implementeringen av tekniken i företagen.

Ekström var vid denna tid regelbunden skribent i *Industriförbundets Tidskrift*. I en artikel tog han upp oron för de tekniskt avancerade industriernas framtid i Europa. Tullhindren inom EEC hade visserligen avvecklats men andra hinder återstod. Det fanns en eftersläpning i industrins struktur som framstod som ”betänklig i perspektivet av de stora amerikanska industriföretagens förmåga att snabbt exploatera de nya möjligheterna i Europa”.²³ Man kunde tala om en strukturkris för kol-, stål- och varvsindustri samt konsumtionsvaruindustrier som tex-

²¹ Ibid., s. 48.

²² Ibid., s. 49.

²³ Ekström (1967c, s. 13).

til, sko, läder, porslin, glas. Den industripolitiska debatten inom EEC hade kretsat kring produktionsförutsättningar samt utvecklings- och omställningsfrågor. Det fanns en ”forskningsklyfta” gentemot USA och Sovjetunionen varför frågan om en gemensam forskningspolitik tagits upp inom EEC.

I Handelsbankens tidskrift *Index* förklarade Ekström att de europeiska företagen i den förändrade marknadssituation som skapats genom tillkomsten av EEC och EFTA stod inför valet ”att *expandera* eller att *specialisera*”.²⁴ I båda fallen gällde det att uppnå tillräckligt stora produktionsserier. Bekymret var att industrin i Europa fortfarande alltför mycket var präglad av en ”småmarknadsstruktur” anpassad för 1950-talet och inte för 1970-talet. Än en gång återvände Ekström till de amerikanska företagens förmåga att utnyttja den nya situationen:

När nu industrin i EEC-länderna fått en stormarknad, som väl kan jämföras med den amerikanska, så kommer utan tvekan en stark tendens emot storföretagande att göra sig gällande också i Europa. De amerikanska företagens mycket snabba expansion inom EEC efter 1960 visar, att de är beredda och redan på väg att ta tillvara de nya utvecklingsmöjligheterna. De europeiska företagen har att räkna med att i ett flertal branscher – och främst i de intressanta expansionsbranscherna – det snart finns kontinentalt opererande USA-ägda företag, som fullt ut tillämpar amerikanska produktions- och försäljningsmetoder och som har överlägsna finansiella resurser för marknadsföringen.²⁵

Visserligen hade ett stort antal fusioner och samarbetsavtal tillkommit i Europa men ändå var man inom EEC och särskilt i Frankrike orolig för ”att koncentrationsprocessen icke framskrider tillräckligt snabbt och radikalt”.²⁶ Efter en genomgång av läget i krisindustrierna formulerade Ekström en elegant slutkläm om de farvatten Sverige framöver hade att navigera:

Den utveckling som här skisserats – icke såsom en möjlighet utan såsom en realitet där endast tidsfaktorn kan diskuteras – innebär en ganska grundläggande strategisk förändring för den svenska ekonomin. I Europa kom konkurrensen förut från industrier väsentligen av ”småmarknadsstruktur” såsom den svenska. ”Stormarknadsindustrin” låg på andra sidan Atlanten – snart kommer vi att finna den på andra sidan Östersjön.²⁷

24 Ekström (1967d, s. 3). Artikeln bygger på ett föredrag Ekström höll inför Handelsbankens styrelse i juni.

25 Ibid., s. 4.

26 Ibid.

27 Ibid., s. 7.

Så kom 1968 med studentrevolt och strejkvåg i Frankrike. Ekström fann i *Industriförbundets Tidskrift* att Frankrike dessförinnan upplevt ökad politisk och ekonomisk stabilitet. Den omedelbara effekten av ”majrevolten” blev en förtroendekris för francen, kraftiga löneökningar och ett bortfall på hälften av den förväntade årliga ekonomiska tillväxten. Eftersom det fanns ganska stora outnyttjade produktionsresurser fanns det också utrymme för en expansiv ekonomisk politik men vissa prisökningar skulle ändå bli oundvikliga. ”Det ekonomiska elementet i krisen är sålunda *nu* betydande, medan det förefaller ha varit mindre dominerande såsom egentlig orsak till strejkerna.”²⁸

Under 1969 publicerade Ekström fem artiklar i *Industriförbundets Tidskrift*. I den första gjorde han en kritisk granskning av de franska statsföretagen. Det talades i Frankrike om behovet av att finna ”en tredje väg” mellan dirigism och liberalism. Liknande tongångar hade framförts av en kommitté i Sverige ledd av statssekreteraren i industridepartementet Sven-Göran Olhede. Ekström ville erinra om ”att man här närmar sig medelvägen från två skilda riktningar: i Frankrike från nära nog total och ständigt minister- och myndighetsintervention, i Sverige från en uppenbar brist på målsättningar och samordning”.²⁹ Han rekommenderade ”gruppen Olhede” att noggrant studera det franska fallet. ”Det kan profiteras på de dyrköpta franska erfarenheterna.”³⁰ Den andra artikeln behandlade ett dokument om energipolitiken inom EEC.³¹ Den tredje artikeln återvände till händelserna i Frankrike 1968 och den valutakris de hade utlöst. Inom EEC hade man tagit initiativ för att förebygga den typen av kriser genom samordning av medlemsländernas konjunkturpolitik och ekonomiska politik på längre sikt samt genom att varje medlemsstat skulle ställa en del av sin valutaserv till förfogande för den medlemsstat som drabbades av betalningssvårigheter. Ekström förmodade att man på tyskt håll skulle uppfatta detta som ”en kamouflerad plan för hjälp åt Frankrike”. Ett liknande problem vidlådde planen för en gemensam jordbrukspolitik. ”Man kan förstå att med två tidsinställda bomber av detta slag kring halssens EEC-ministrarna inte kan vara särskilt angelägna att diskutera utvidgningsfrågorna.”³²

Ekström var inte ensam om att skriva artiklar om Europafrågor. Jan Bröms skrev om eurodollarmarknadens framväxt, funktionssätt och betydelse. Denna marknad hade vuxit fram spontant och nått en sådan omfattning att den inte på

28 Ekström (1968c, s. 21). Ekström (1968a) kommenterade också industrins utveckling i förhållande till 1965 års långtidsutredning och konstaterade bland annat att trenden med ökad svensk export till Norden hade förstärkts av EFTA-bildningen medan exporten till EEC-länder gick i motsatt riktning.

29 Ekström (1969a, s. 15).

30 Ibid, s. 17.

31 Ekström (1969b).

32 Ekström (1969c, s. 36).

något avgörande sätt kunde påverkas av ett enskilt lands åtgärder. ”Den fortlever av sin egen inneboende kraft baserad på de funktioner den visat sig kunna fylla – främst för världshandelns finansiering men också för att utjämna de finansiella olikheterna länderna emellan ... Dess påverkan på Sverige har dock ännu inte varit av någon betydelse.”³³

Frågor om EEC och handel togs ofta upp på IUI:s styrelsemöten. Vid ett möte i augusti 1971 presenterade Nabseth – och fick styrelsens välsignelse för – en prioriteringslista för framtida forskning som toppades av EEC-frågor och internationell handel.³⁴ Vid mötet föredrog Lars Lundberg en utredning om ”Handelshindrens effekter på svensk ekonomi”. Den svenska exportens andel av importen hade tenderat att öka i EFTA-länderna men minska i EEC-länderna och Lundberg hade gjort beräkningar av hur denna utveckling hängde samman med förändringar i tullskyddet.³⁵

DE KOMMA FRÅN ÖST OCH VÄST

Samtidigt som en europeisk ”stormarknad” växte fram fanns en uttalad oro för att Europa skulle hamna i det ekonomiska bakvattnet efter Japan och USA. I sina båda sista artiklar 1969 vände Ekström blicken mot Japan efter några veckors vistelse i landet ”med tillfälle till samtal och samvaro med ledande personer i förvaltning, undervisningsväsen och näringsliv, företagsbesök och resor utanför Tokyo”.³⁶ Fram till andra världskrigets slut hade konsumtionsvaruindustrin producerat för export i syfte att finansiera import av råvaror till den tunga (rustnings)industrin. Efter kriget hade förhållandet nära nog ställts på huvudet. Den tunga industrin (stål, varv) producerade för export och ett konsumtionssamhälle växte fram som i sin tur lade grunden för nya exportindustrier med en stor hemmamarknad i ryggen. Japan var fortfarande en dual ekonomi med en modern industrisektor vid sidan om en traditionell jordbruks-, hantverks- och småindustrisektor. Expansiva industrier hade därmed en reservoar av god och billig arbetskraft att ösa ur. De stora, snabbväxande koncernerna (zaibatsus) kunde lätt flytta arbetskraft mellan sina verksamheter. Ekström räknade med att den japanska konkurrenskraften framöver skulle göra sig gällande på teknik- och forskningsintensiva områden och att alltså teknikflyktan mellan japanska och amerikanska företag skulle slutas. Han trodde också att Japan skulle liberalisera sin importpolitik på 1970-talet.³⁷

³³ Bröms (1967d, s. 504).

³⁴ *Protokoll* (1971b).

³⁵ *Program* (1971).

³⁶ Ekström (1969d, s. 18).

³⁷ Ekström (1969e). Ekström (1970c) avslutade sin verksamhet som IUI-medarbetare i *Industriförbundets Tidsskrift* med en recension av Håkan Hedbergs (1969) *Den japanska utmaningen*.

Samtidigt som Ekström ägnade sig åt ”den japanska utmaningen” tog Jan Bröms itu med *Den amerikanska utmaningen* av Jean-Jacques Servan-Schreiber, en av tidens mest omtalade böcker. Bröms medgav att boken var utmanande och tankeväckande men var mycket kritisk mot Servan-Schreibers framställning:

Han är i första hand journalist, inte ekonom eller vetenskapsman. Detta präglar på ett irriterande sätt hans framställning. Boken är skriven i korthuggna meningar, genom vilka läsaren överöses med sakuppgifter, uttalanden från höger och vänster samt värdeomdömen från författarens sida. Man efterlyser nyanseringarna – de ”och”, ”om” och ”men” som skulle ha gjort boken intellektuellt mera hederlig. Därtill kommer att behandlingen av sakuppgifter är okritisk och i flera fall direkt vilseledande.³⁸

Utmaningen var förvisso påtaglig varför en debatt kanske måste provoceras fram. Amerikanska företag hade tagit ledningen inom elektronik, kommunikationsteknik, atomenergi, datateknik. ”På alla dessa områden ligger hypotesen nära till hands att USA kommer att utveckla en överlägsenhet som är nära nog total.”³⁹ Bröms tyckte emellertid att författaren utmålade ett skräckscenari där amerikanska företag ”utmålades som inkräktare, en fiendearmé gentemot vilken de europeiska länderna har att försvara sig ... Här finns en tankegång som uppammar till indignation inom alla kretsar från höger till vänster.”⁴⁰ Förklaringarna till den amerikanska överlägsenheten låg i den amerikanska hemmamarknadens storlek, den amerikanska statens stöd till utveckling längs den teknologiska fronten och djärvheten att satsa på kapitalkrävande projekt samtidigt som Europa fortfarande var alltför bundet vid nationellt tänkande. Bröms ville dock teckna utvecklingen i ljusare färger. Européerna fick nya impulser genom amerikanska investeringar, europeiska företag kunde dra organisatoriska lärdomar av de amerikanska företagen, ökad konkurrens tvingade företagen att bli effektivare. De amerikanska investeringarna innebar ett dynamiskt element i många europeiska ekonomier. Att kunna producera de största och mest avancerade datamaskinerna var inte heller allt. ”Vad det kommer an på är att kunna utnyttja dem ... Vi behöver bara se på hur ett litet företag som Saab kunnat erbjuda den svenska länsförvaltningen ett system som är fullt ut konkurrenskraftigt med den lösning IBM presenterat för samma problem.”⁴¹

38 Bröms (1968c, s. 108), Servan-Schreiber (1968).

39 Bröms (1968c, s. 108–109).

40 Ibid., s. 109.

41 Ibid., s. 113.

LÅGLÖNEIMPORT

Importen från låglöneländer var ett ämne som IUI tog upp till behandling i slutet av 1960-talet. I en krönika i *Industriförbundets Tidskrift* i början av 1968 tog Bengt Rydén på sig uppgiften att bena ut ”plus och minus” för lågprisimporten. De svenska politikerna argumenterade energiskt för frihandel och för att stimulera industrialisering i u-länderna.

Detta är sålunda de principiella utgångspunkterna. Sverige tjänar på handeln med u-länder samtidigt som denna handel bidrar till att uppfylla våra u-landspolitiska ambitioner. Men princip är en sak och handling en annan. När länder som Hongkong, Korea, Jugoslavien och Portugal börjar exportera billiga tröjor, jumprar, dräkter, kappor, kostymer och skjortor i stora kvantiteter och i konkurrens med svenska industriföretag vacklar principerna ...⁴²

Konfektionsindustrin bad om skydd och politikerna lyssnade. ”När u-länderna lyckas med vad vi och andra uppmanar dem att göra vill vi inte själva vara med längre”, konstaterade Rydén. ”Det är en förståelig men icke desto mindre beklaglig dubbelmoral.”⁴³ Skyddsåtgärder missgynnade svenska konsumenter och hämmade den svenska ekonomiska tillväxten när arbetskraft och kapital bands i nationellt och internationellt mindre produktiva branscher. Det var ett högt pris att betala för några företagens och arbetstagares omställningsproblem. Huvudregeln vid en omställning måste vara arbetsmarknadspolitik och inte skyddspolitik.

Mot bakgrund av den ökade importen av textil- och konfektionsvaror (teko) från vissa utvecklingsländer initierade IUI 1967 en utredning om utvecklingen och omfattningen av denna import.⁴⁴ Utredningen möjliggjordes genom att IUI av sina huvudmän och finansdepartementet fick extra bidrag för strukturstudier⁴⁵ och påbörjades av Åke Sundström, som samlade in data och skrev om den historiska utvecklingen av importen från låglöneländer.⁴⁶ När Sundström 1969 slutade på IUI togs arbetet över av Bo Carlsson, som kompletterade statistiken och fullföljde studien med ekonomiskt stöd från industridepartementet.⁴⁷

42 Rydén (1968a, s. 28–29).

43 Ibid., s. 29.

44 IUI:s styrelse beslöt i augusti 1967 att sätta igång utredningen som då hade skisserats i en arbetsplan. Se *Protokoll* (1967a) och *Preliminär arbetsplan* (1967).

45 IUI (1968).

46 Löfgren (1969) upplyste i en ”blänkare” baserad på IUI:s verksamhetsberättelse för 1968 om att arbetet var igång. När Teko-utredningens slutbetänkande 1970 behandlades i en artikel förmäldes att IUI:s utredning om importen från låglöneländer skulle komma samma höst (se *Habit*, 1970). Men så fort gick det alltså inte.

47 När Carlsson vid IUI:s styrelsemöte hösten 1972 redogjorde för sitt arbete gick diskussionen i styrelsen ut på att Sverige hade ”en i förhållande till andra industriländer mycket liberal inställning till importen från låglöneländer” och att möjligheter fanns ”att beskära importen med hänvisning till att dumping i många fall uppenbart förekom”. Se *Protokoll* (1972b, s. 6).

Det kan i sammanhanget vara intressant att veta hur Bo Carlsson kom till IUI. Hösten 1969 hade Lennart Ohlsson begett sig till Stanford för ett års studier. I första brevet hem till Lars Nabseth sände han en artikel om effektiva tullar applicerade på Sverige och skrev: ”Som Du kan se av detta papper är det en svensk vid namn Bo Carlsson som är författaren. Han har nu varit ett år vid Stanford och blir under hösten färdig med sin master.” Efter ytterligare information om Carlssons verksamhet kom Ohlsson fram till poängen: ”Att jag så utförligt uppehåller mig vid honom beror på att han eventuellt vill komma över till Sverige nästa år och där skriva den Ph.D. thesis som återstår för honom i en Ph.D. Han kanske är en man för IUI?” Ohlsson tillade att Carlsson var ”mycket van vid olika former av datakörningar”.⁴⁸ Ohlssons förslag tog uppenbarligen skruv även om Nabseth inte brevlades verkar ha reagerat på det.

Undersökningen, *Den svenska importen av industrivaror från låglöneländer*, publicerades 1973.⁴⁹ Inledningsvis konstaterade författarna att den ökade importen av industrivaror från låglöneländer berodde på dels industrialiseringens spridning till länder med låga löner, dels tullsänkningar inom EEC och EFTA. Till exempel skapade den tullfria importen av kläder från Portugal en omöjlig konkurrenssituation för svenska konfektionsföretag. ”Att i en arbetsintensiv bransch neutralisera lönedifferenser på omkring 80 % vid tullfri handel skulle vid lika teknik kräva en minst fyra gånger högre arbetsproduktivitet, vilket knappast är möjligt att uppnå.”⁵⁰

Bo Carlsson.
Källa: IFN:s bildarkiv.

⁴⁸ Brev 2 september 1969.

⁴⁹ Carlsson och Sundström (1973). Undersökningen sammanfattades i Carlsson (1973).

⁵⁰ Ibid., s. 14.

De svenska lönerna var i mitten av 1960-talet de näst högsta i världen. Endast de amerikanska var högre. De flesta europeiska länder hade en lönenivå som låg på 60–70 procent av den svenska. Norge, Danmark och Västtyskland låg på 80 procent. Som låglöneländer definierades i studien länder med en lönenivå på omkring 30 procent av den svenska. I exempelvis Japan var timlönerna 25 procent av de svenska och i Hongkong endast 15 procent. I Sovjetblocket låg lönerna inte så långt under de svenska men eftersom exporten dikterades av valutapolitiska hänsyn blev effekten densamma som i fråga om de ”genuina” låglöneländerna. Låglöneländerna indelades därmed i fyra kategorier: u-länder, Sydeuropa, Japan och ”Sino-Sovjet”. Japan förekom i de historiska avsnitten men – på grund av landets snabba ekonomiska utveckling – inte i analyserna av samtid och framtid.

Utredningen sönderföll i tre delar. Kapitel 2 och 3 behandlade låglöneländernas roll i världshandeln respektive i den svenska importen av industrivaror i ett historiskt perspektiv, som längst 1913–70. Kapitel 4 till 6 utgjorde utredningens analytiska del. Kapitel 4 tog upp låglöneimportens bestämningsfaktorer, hämtade från utrikeshandelsteorin (naturligtvis med avstamp i Heckscher-Ohlin-teoremet), och presenterade en modell för den svenska låglöneimporten. Kapitel 5 redovisade en översikt av låglöneimportens struktur i 55 branscher inom tillverkningsindustrin och tillämpade modellen (genom regressionsanalys) på data från dessa branscher 1969. I kapitel 6 gjorde författarna en bedömning av låglöneimportens utveckling i de 55 branscherna under 1970-talet. Kapitel 7, med sammanfattning och slutsatser, utgjorde utredningens tredje del.

De grundläggande frågor som ställdes och svar som gavs var följande:

Vilken omfattning har låglöneimporten, vilka varor består den av, och vilka länder kommer den ifrån? År 1969 omfattade låglöneimporten knappa 10 procent av den svenska industrivaruimporten. De fyra kategorierna av låglöneländer svarade för 1,5 till 3 procent vardera. Textil- och konfektionsvaror utgjorde 40 procent av låglöneimporten. Andra viktiga låglöneimportvaror var läder- och pälsvaror, icke järnmetallvaror, sportartiklar, petroleumprodukter, vissa kemiska produkter, tegel, porslin och keramik samt vissa trävaror. U-länderna och Sydeuropa hade under 1960-talet haft den snabbaste exportökningen till Sverige, medan Japan och i viss mån Sydeuropa varit de mera expansiva exportörerna på den västeuropeiska marknaden.

Vilka faktorer hade påverkat låglöneländernas marknadsandelar i Sverige? Utiifrån Heckschers och Ohlins faktorproportionsteori konstaterade författarna att tillgången på mänskligt kapital (utbildad arbetskraft) utgjorde Sveriges största komparativa fördel i handeln med låglöneländerna, som däremot hade riklig tillgång på utbildad arbetskraft. Vidare förutsattes Sverige ha komparativa fördelar i fysiskt kapitalintensiv produktion (maskiner, byggnader etc.) och i produktion

i stor skala genom tillgång till en jämfört med låglöneländerna stor hemmamarknad för industriprodukter. Beträffande råvaror förutsattes Sverige ha komparativa fördelar i produktion som krävde stora insatser av i landet rikligt förekommande råvaror, men komparativa nackdelar på produktion som krävde stora insatser av importerade råvaror. Slutligen kunde olika slag av handelshinder påverka låglöneimportens omfattning.

Sveriges komparativa fördelar i handeln med låglöneländerna är knutna framför allt till det mänskliga kapitalet, men även i viss mån till skogsråvaror och stor-driftsfördelar. När det gäller det fysiska kapitalet förefaller Sverige inte ha några komparativa fördelar i handeln med låglöneländerna. Detta har förmodligen med det fysiska kapitalets relativa lätttrörlighet över gränserna (via bl a utländska företags direkta investeringar i låglöneländerna) och komplementaritet med andra produktionsfaktorer (t ex råvaror) att göra och även med vissa svagheter i det mått som använts. Mätsvårigheter är förmodligen också den främsta orsaken till att de erhållna resultaten för handelshinder är för svaga för att man skall kunna dra några bestämda slutsatser, även om resultaten ger en viss antydning om att handelshindren tenderar att diskriminera mot låglöneimporten.⁵¹

Hur hade låglöneimporten utvecklats i Sverige och i andra industriländer? Låglöneländernas import till Sverige var 5,5 procent av industrivaruimporten 1958 och 9,7 procent tio år senare. ”Återhämtningseffekten” identifierades som ett skäl till världshandelns snabba utveckling under efterkrigstiden. Protektionismen under mellankrigstiden hade lett till att de importkonkurrerande industrierna blivit överdimensionerade i industriländerna. När handeln efter kriget liberaliserades var det naturligt att dessa industrier fick utstå hårdnande konkurrens. Att de på 1960-talet utsattes för konkurrens från just låglöneländer berodde på att u-länderna började industrialiseras och hade komparativa fördelar i arbetsintensiv produktion.

Hur hade låglöneimporten påverkat svensk ekonomi och svenska företag? Importen hade vuxit snabbt på de områden där Sverige haft sina sämsta produktionsförutsättningar, bl.a. textil och konfektion. Här hade låglöneimporten ersatt både svensk produktion och annan import, vilket inneburit produktivitetstegring och möjliggjort ökad svensk export inom vissa andra för låglöneimport utsatta branscher. ”Det är således den *relativa* effektiviteten som är avgörande: om produktiviteten i den svenska verkstadsindustrin är tre gånger större än i utlandet och produktiviteten i textilindustrin endast två gånger större, kommer den senare produktionsgrenen att successivt minskas, trots sin *absoluta* överlägsenhet i för-

⁵¹ Ibid., s. 147–148.

hållande till de utländska fabrikerna.”⁵² Ergo: ”Genom en anpassning av detta slag har en del svenska producenter sedan mitten av 1960-talet inte bara anpassat sig gentemot låglöneländerna på den inhemska marknaden utan även framgångsrikt börjat exportera. En sådan utveckling har märkts inom bl a teko-, glas-, porslins- och sportvarubranscherna.”⁵³

Hur skulle låglöneimporten utvecklas i framtiden? Låglöneimporten och utslagningen av svensk produktion beräknades äga rum långsammare under 1970-talet än under 1960-talet. ”Detta motiveras dels med att låglöneländerna vunnit sina största marknadsandelar på vissa arbetsintensiva, priskänsliga standardvaror på vilka efterfrågan stiger relativt långsamt vid ökande inkomster, dels med att den svenska produktionen i de branscher som är mest utsatta för denna typ av konkurrens har hunnit anpassa sig ganska väl.”⁵⁴ Svenska tullsänkningar gentemot EEC-länderna innebar också att de senare blev mer konkurrenskraftiga relativt låglöneländerna på den svenska marknaden. Vissa branscher hade inte anpassat sig lika väl, främst metallmanufakturindustrin, skoindustrin och den grafiska industrin, och här kunde man framöver vänta sig de starkaste ökningarna av låglöneländernas marknadsandelar.

DÄR BJÖRKARNA SUSAR

I slutet av juni 1973 exporterades importstudien till medievärlden. *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och ett TT-telegram publicerat i ett dussin landsortstidningar förmedlade budskapet att låglöneimporten hade ökat kraftigt under 1960-talet men skulle öka långsammare under 1970-talet eftersom svensk industri hade anpassat sig väl. De branscher som dittills varit mest utsatta för konkurrens var teko, glas, porslin och sportvaror. Metallmanufaktur, skor och delar av den grafiska branschen stod på tur eftersom de ännu inte anpassat sig till låglönekonkurrensen.⁵⁵ En handfull borgerliga tidningar publicerade raskt en cirkulärledare som lät förstå att svenskt näringsliv borde ”hysa större tilltro till en borgerlig regerings vilja och förmåga att slå vakt om den svenska tillverkningen”. Men utan protektionism.⁵⁶

Det brukar heta att man inte blir profet i sin egen stad. Det ordstävets stämde inte in på Bo Carlsson. Han uppmärksammades under vinjetten ”Tibronytt” i en stort uppslagen artikel i *Skaraborgstidningen/Skövde Nyheter* strax efter att hans

⁵² Ibid., s. 150.

⁵³ Ibid., s. 151.

⁵⁴ Ibid., s. 152.

⁵⁵ *Dagens Nyheter* (1973a) och (1973b), *Svenska Dagbladet* (1973b) och t.ex. *Norrköpings Tidningar* (1973).

⁵⁶ Se t.ex. *Karlskoga Tidning* (1973).

studie offentliggjorts. Såväl miljön som huvudpersonen porträtterades på en prosa som låg ljusår från IUI-språket:⁵⁷

Under de stora björkarna på gräsmattan till familjen Carlssons sommarstuga spann sig samtalet till något annat helt fjärran björksus och sommarvind. Samtalet kom att handla om de vindar som blåst inom svensk industri, om den alltmer ökande importen från låglöneländerna. Om kostnadsutveckling inom svensk industri och om den forskning som Industrins utvecklingsinstitut [sic] bedriver.

En chosefri doktor sittande i marinblå kortbyxor och vit jumper hemma i sommarstugeträdgården i Fagersanna. Man blir förvånad. Ekonomie doktor, en herre i uppsträckt flanelldrätt kan väntas. Men så möter man en ung trettioårig tibrokille med skratt som lurar i ögonvrån samtidigt som han ger prov på skärpa och intelligens. En ung människa som hunnit långt.

Bo Carlsson levde sig in i ämnet, förklarade och rörde sig med siffror från världshandelns alla hörn. Han förklarade bl.a. att:

Vi får inte se den ökade importen som ett stort faromoment. Alltför många i det här landet förfasar sig över låglöneländernas export till Sverige. Vad som är det primära för svenska företagare är att de inriktar sig på en produktion som kräver mindre av mänsklig arbetskraft [och] mer av kapitalkrävande produktion, produktion där vårt höga löneläge inte i så stor skala kan påverka saluvärdet på färdigproducerad vara.

Studien anmäldes i ett par branschtidskrifter utan egentliga omdömen.⁵⁸ Affärstidningarnas korta anmälningar dröjde till påföljande år.⁵⁹ *Bedriftsøkonomen* betonade studiens relevans för norska förhållanden: ”Industrins Utredningsinstitut har i denne dyptgående og saklige utredningen av industrivareimporten fra lavtlønnslandene gjort et meget nyttig arbeid for norsk industri og norske myndigheter, idet problemene i de to naboland har vært og er noenlunde de samme.”⁶⁰

Recensenten i *Statistisk Tidsskrift*, professorn i internationell ekonomisk geografi vid Handelshögskolan Gunnar Alexandersson, tyckte att boken var mycket intressantare än vad titeln antydde. Han ägnade en stor del av recensionen åt ett ”vidare perspektiv”: folkökningen i u-länderna var extrem men Sydeuropa, Japan och kommunistländerna hade ”praktiskt taget löst sitt befolkningsproblem och är på god väg att nå en rimlig levnadsstandard för sin befolkning”; det var därför

57 Bäck (1973).

58 *Svensk Handel* (1973) och *Glas och Porslin* (1973a).

59 *Affärsvärlden* (1974) och O H (1974).

60 ArSS (1973b, s. 575).

”opåkallat” att ha med de senare i analysen.⁶¹ Att den svenska traditionen inom specialståls- och verkstadsindustrin inte slog igenom i analysen förvånade honom: ”Där måste jag nog tills vidare gå på Rellingens linje och säga: Fan tro’t.”⁶²

En tyngre vägande invändning: är det rimligt att räkna med mera av detsamma under en så pass lång tid som tio år? För Japan har författarna sagt nej genom att ta med landet i det historiska materialet men inte i prognosen. Men vad sägs om Hong Kong, Sydkorea, Taiwan, Singapore och Malaysia; kan vi inte tänkas importera läkemedel och kameror från dem 1980?⁶³

Ytterligare några hänvisningar till IUI-studien dök upp 1974. Marian Radetzki refererade till ”ett ambitiöst försök att bena upp den aktuella utvecklingen och fastställa dess orsaker”. Han vände sig mot i-ländernas negativa reaktion mot låglöneimport med ett närmast tidlöst argument. ”De i-landsindustrier som hotas av nedläggning eftersom de inte klarar av den nya konkurrensen, har som regel lättare att få politiskt stöd för sina intressen än den anonyma konsumentgrupp som skulle dra nytta av en fortsatt och vidgad import.”⁶⁴

Det sista inlägget om studien kom i *Ny Dag*. Den kommunistiska retoriken gick på högarv. Det var lika hemskt att arbetstillfällen gick förlorade i Sverige som att arbetstillfällen skapades på annat håll:

Svenska TEKO-företag och dess f.n. 50 000 anställda har med andra ord blivit brickor i storfinansens spel om maximala profiler. De arbetare som byggt upp företagen offras utan betänkande och lika lite hänsyn tas till nyanställda utomlands. Företagsägarna ser som en fördel om fascistiska lagar och polis kan användas för att öka utsugningen. Verkningarna av kapitalets spel drabbar olika men är utslag av svensk imperialism i 70-talets tappning.⁶⁵

61 Alexandersson (1974, s. 85–86).

62 Ibid., s 86.

63 Ibid.

64 Radetzki (1974).

65 Svensson (1974).

BOSTADSMARKNADEN – ”JÄTTELIK FELINVESTERING”

Under 1963 hade en trio IUI-medarbetare – Ragnar Bentzel, Assar Lindbeck och Ingemar Ståhl – detonerat ”ett stycke politisk dynamit” mitt i det svenska folkhemmet.¹ De hade i boken *Bostadsbristen*² ifrågasatt hyresregleringens ändamålsenlighet och utlöst en omfattande debatt där tunga namn som C.-H. Hermanson (året därpå ledare för kommunistpartiet) och Bo Södersten gick till motattack. Under Nabseths egid fortsatte granskningen av bostadsmarknaden. Tre böcker publicerades i rask takt 1968–69: Bernt Johanssons och Lars Borgnäs *Bostäder och boendeförhållanden i Sverige 1945–1960*, Branko Salajs *Bostadsproduktionens prisutveckling* och Göran Erikssons och Gunnar Du Rietz *Bostadsefterfrågans bestämningsfaktorer*. Några år senare följde ett inlägg av den ursprunglige dynamitarden, Assar Lindbecks *Hyreskontroll och bostadsmarknad*.

BOSTÄDER OCH BOENDE

Johanssons och Borgnäs monografi tillkom i kölvattnet på 1960 års folk- och bostadsräkning. SCB och bostadsstyrelsen hade föreslagit att myndigheter, organisationer och universitet skulle få i uppdrag att göra uppföljningar baserade på det siffermaterial som tagits fram och regeringen hade beviljat medel till högst tio monografier. IUI hade nappat på betet, som låg i linje med tidigare studier av konsumtionens och särskilt då bostadskonsumtionens utveckling. Syftet var att studera bostadsbeståndet och boendeförhållandena 1960 och deras förändringar sedan 1945. Arbetet byggde alltså på 1960 års folk- och bostadsräkning samt på 1945 års bostadsräkning.³

Boken är indelad i nio kapitel. Efter inledningen granskas i kapitel 2–4 bostadsbeståndet: lägenheternas antal, ålder, storlek och utrustning, fördelning på hus av olika slag och på ägarkategorier, nybyggnation och rivning av lägenhe-

¹ Carlson och Lundahl (2019, kap. 22).

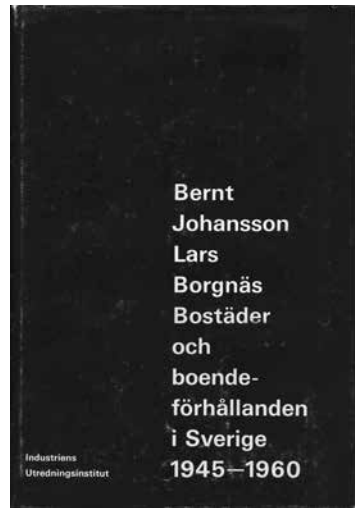
² Bentzel m.fl. (1963).

³ Johansson och Borgnäs (1968).

ter samt samband mellan förändringar i folkmängd och bostadsbestånd i ett 30-tal utvalda orter. I kapitel 5–8 behandlas boendeförhållanden: faktorer bakom efterfrågan på bostäder, hushållskvoter (antal bostadsföreståndare i en viss befolkningskategori) samt hushållens bostadsutrymme och bostadsutrustning och fördelning på småhus och flerfamiljshus. I det nionde kapitlet sammanfattas studien som sig bör, men som ofta inte gjordes i IUI:s publikationer. Siffermaterialet var minst sagt massivt: 113 tabeller (varav 71 i huvudtexten och 42 i en bilaga). Till detta kom 24 figurer.

Att på 2020-talet gräva ner sig i en undersökning som från slutet av 1960-talet blickar årtionden bakåt i tiden måste anses som en överloppsgärning. Vi nöjer oss med att lyfta fram några av de viktigare slutsatserna. Mellan 1945 och 1960 byggdes mer än 822 000 lägenheter i landet. Netto ökade dock beståndet med endast 570 000. De första tio åren byggdes 50 000 lägenheter om året, i slutet av 1950-talet ökade takten till 60 000 och under 1960-talets första hälft till 80 000. Under 1945 fanns 35 procent av lägenheterna i glesbygd, 1960 endast 25 procent. Tätorterna, framför allt de större, hade alltså fått en allt större del av beståndet. De första tio åren byggdes mest lägenheter om två rum och kök, därefter mest treummare men även många fyrummare. Lägenheter som byggdes i flerfamiljshus var hela tiden mindre än lägenheter i småhus. Eftersom småhusen dominerade i glesbygden var lägenheterna i snitt större där. Nästan alla nybyggda lägenheter var modernt utrustade. I hela landets lägenhetsbestånd hade mellan 1945 och 1960 förekomsten av centralvärme ökat från 46 till 74 procent, bad- eller duschrumbad från 21 till 54 procent samt vatten och avlopp från 66 till 90 procent. Omkring en fjärdedel av de nya lägenheterna hade tillkommit i småhus. Flerfamiljshuset hade blivit allt större med fler lägenheter. Den privata sektorns andel av nybyggandet hade minskat från 51 till 40 procent medan den kooperativa sektorn ökat sin andel från 16 till 25 procent. Nästan alla småhus hade uppförts av byggherrar i den privata sektorn medan den offentliga sektorn svarat för de flesta flerfamiljshusen.

Medialt gick boken i det närmaste spårlöst förbi. Den fick dock ett litet innehållsreferat i *Kommunal Tidskrift*.⁴

⁴ *Kommunal Tidskrift* (1968).

BYGGNADSPRISER

Tanken på en studie av byggnadspriser hade väckts i IUI:s styrelse av Sven Dahlberg, ordförande i såväl byggföretaget SIAB som Svenska byggnadsindustriförbundet, redan i februari 1963.⁵ Vid ett möte i november beslöt styrelsen ge klar-tecken åt en sådan utredning och gav Dahlberg i uppdrag att undersöka möjligheterna till ekonomiskt bidrag från byggbranschens sida.⁶ I ett protokoll från hösten 1964 nämns Branko Salaj som projektansvarig.⁷ Salaj har själv i en återblick berättat om bakgrunden till sin studie:

Organisationen [Byggförbundet] skulle stå för fiolerna medan institutet skulle sörja för att det hela blev vetenskapligt stringent och empiriskt oantastligt. Det var viktiga krav i en näringspolitiskt infekterad fråga. Byggproduktionen utpekades nämligen ofta som en stor hemmamarknadssektor där avsaknaden av effektiv utlandskonkurrens medförde låg produktivitet och relativt kraftiga prishöjningar.⁸

Enligt Salaj var byggbranschen kluven inför denna problematik. De flesta byggavtal var knutna till det svenska byggnadskostnadsindexet som vägde samman prisförändringar för produktionsfaktorer utan korrigering för produktivitet eller vinst. Det gav en möjlighet för entreprenörerna att överkompensera sig, vilket främst utnyttjades av de stora företagen. ”Helst skulle saken förtigas.”⁹ Denna hållning företrädades av Svenska byggnadsentreprenörföreningen. Från arbetsgi-varhåll ville man emellertid inte förknippas med en skyddad bransch med låg produktivitet. Byggförbundet ville därför få klarlagt om effektivitetsförbättringar i enskilda företag dämpade prishöjningarna på nybyggen. När väl IUI beslutat sig för en undersökning enade sig de båda byggorganisationerna om en ”salomonisk lösning” som gick ut på att Salaj skulle få utreda ”i godan ro och få experthjälp av en av Entreprenörföreningen tillsatt grupp” bestående av vd:ar i tre stora bolag.¹⁰ Den salomoniska lösningen till trots tycks Salaj inte ha hamnat i händerna på tre vise män:

⁵ *Protokoll* (1963a).

⁶ *Protokoll* (1963b).

⁷ *Protokoll* (1964).

⁸ Salaj (2009, s. 270).

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, s. 271. De tre var alla civilingenjörer: Harald Alexanderson, Boris Blomgren och Erik Östhol. Ytterligare en expertgrupp bestående av tre ingenjörer – Anders Assis, Ingvar Jargin och Karl-Evert Gustavson – hjälpte till att bedöma prisseffekter av standardförändringar i bostadsproduktionen. Erik Ruist granskade de statistiska metoder som användes.

När jag efter kanske ett drygt halvårs utredande kunde skönja vartåt det hela bar hän samlade jag dem och bad om tolkningar av vad jag då hade hunnit få fram. Någon längre diskussion blev det emellertid inte – herrarna gav mig i stället det bestämda rådet att snarast avveckla uppdraget. Följden blev att gruppen samlades igen först efter två år för att ta sig en titt på slutmanuset.¹¹

Salaj knogade vidare men problemen tornade upp sig. Det var svårt att följa prisutvecklingen på alla unika byggprodukter, samtidigt som marknaden präglades av tung statlig inblandning i pris- och hyressättning. ”Redan efter de första samtalen med Naja Bentzel förstod jag att särskilt det sistnämnda skulle bli ett större problem än väntat”, konstaterade Salaj i backspeglern.¹² Snart hade han att dela långbänken med Nabseth:

Ibland, särskilt i början, tyckte jag mig nästan förnimma hos Nabseth och Wohlin en sorts fysisk olust över att behöva offra tid att putsa på och försöka hitta någon mening i priser som tillkommit på den största återstående statsreglerade bristmarknaden, ett teorifattigt landskap belamrat med allsköns tekniska detaljer men utan stöd i marknaden A och O: konsumentens suveräna beslut och fri prisbildning. Som ekonom förstod jag mycket väl dessa synpunkter men tyckte att man måste leva med den värld som man fått sig tilldelad; landskapet fanns ju där även om kartan inte riktigt ville veta av det. Till sist kunde vi enas om att vårt material inte sade något om konsumentens nytta men att det innehöll hyfsade mått på vad han fick betala. Detta var ett stort genombrott. Det fanns emellertid ett aber med i spelet – varenda fråga, stor eller liten, som kunde inverka på uppgifternas konsistens, skulle utredas *to the bitter end* och utfallet skulle bli avgörande för publiceringsbeslutet.¹³

Nabseths ”olust” skymtar fram i ett brev till Kritz: ”Som Du kanske förstår har ... framtagandet av denna bok krävt en stor arbetsinsats från flera av oss på institutet, framför allt då Åke Sundström, Lars Wohlin och jag själv. Man frågar sig stundom vem som egentligen är författare till våra böcker!”¹⁴

Det blev en lång och dyr utredning, publicerad 1968, fem år efter IUI-styrelsens beslut att lansera projektet. Kostnaden uppgick till 256 800 kronor, exklusive Salajs lön som betalades av Svenska Byggnadsindustriförbundet som också bidrog med 191 000 kr för att täcka IUI:s kostnader;¹⁵ förbundet hade lyckligtvis

¹¹ Salaj (2009, s. 270).

¹² Ibid.

¹³ Ibid., s. 272.

¹⁴ Brev 2 juli 1968.

¹⁵ *Protokoll* (1968).

god ekonomi. Ambitionen från IUI:s sida var enligt Salaj att rapporten skulle bli så teknisk som möjligt vilket förvånade honom en smula. ”Mina försök att hänvisa till det ansenliga näringspolitiska intresset av resultaten – annars ett ganska vanligt inslag i förorden till institutets rapporter – brukade avvisas av Nabseth som en onödig belastning eller inbjudan till kontroverser.”¹⁶ Salaj fortsätter:

Hur det än var med den saken upplevde jag att jag hade fått en väl hårdspänd munkavle och när utredningen till slut nådde fram till publiceringen kände jag en stor lättnad. Ännu mer lättad, men av ett annat skäl, blev jag när det sedan visade sig att omdömena om rapporten inom branschen och i statistikerkretsen blev mycket positiva och att grundstenen hade lagts för vad som skulle bli, i Statistiska centralbyråns regi, världens första byggnadsprisindex. I efterhand hade jag anledning att känna stor tacksamhet för den hårda granskning som det empiriska materialet och analysen hade blivit utsatta för inom institutet.¹⁷

Salajs slutsats efter att ha fört denna segdragna och svårlösta uppgift i hamn är slagkraftig: ”Min utredning, som rörde en samhällsekonomiskt viktig fråga, genomfördes först sedan jag lyckats forcera den genom ett kraftfält av motsatta branschintressen och den överlevde i praktiken tack vare initiativtagarens goda finanser och i någon mån min egen tjurskallighet.”¹⁸

Branko Salaj.
Källa: IFN:s bildarkiv.

¹⁶ Salaj (2009, s. 273–273).

¹⁷ Ibid., s. 273.

¹⁸ Ibid.

Nabseth kopplade i förordet syftet med skriften till IUI:s intresse för hyresregleringen genom förhoppningen att undersökningen skulle göra det lättare att skönja orsakssambanden bakom hyresutvecklingen. Detsamma gjorde Salaj: ”Huvudintresset för orsakerna till byggnadsprisernas utveckling har ... varit deras inverkan på konsumenternas bostadsutgifter.”¹⁹

Boken bestod av sju kapitel och fyra bilagor. I andra kapitlet följdes byggprisernas utveckling under 1950-talet och första hälften av 1960-talet med hjälp av tidigare endast delvis bearbetat material från bostadsstyrelsen. Material och beräkningsmetoder presenterades i tredje kapitlet och i en bilaga. Analysen av byggpriserna genomfördes i kapitel 4 medan tomtpriser och totala produktionspriser behandlades i kapitel 5; i dessa kapitel rörde det sig om prisindexberäkningar utan hänsyn till kvalitetsförbättringar. Värdet av sådana förändringar beräknades i kapitel 6 och resultatet, ett prisindex justerat för kvalitetsförbättringar, presenterades i kapitel 7. Även denna volym flödade av tabeller – 67 stycken varav 47 i bilagor – och innehöll en utmärkt sammanfattning.

Studien omfattade statsbelånade flerfamiljshus, vilket innebar 600 000 lägenheter eller tre femtedelar av hela bostadsbyggandet åren 1950–65. De poster som brukade betecknas som kostnad benämndes pris eftersom de även inbegrep byggproducenternas och byggherrarnas vinster. Redovisningsenheten var kvadratmeter hyresyta, som utöver lägenhetsytan omfattade även vissa lågvärdiga lokalytor. Huvuddelen av prisanalysen omfattade perioden 1953–65 eftersom inflationen under Koreakriget försvårade analysen för åren 1950–53. För den studerade perioden hade byggpriset ökat med 40 procent eller 2,8 procent per år. Priserna låg på samma nivå oavsett om byggherren var en till riksförbund ansluten bostadsrättsförening eller ett kommunalt eller privat företag. Tomtpriset hade ökat mycket kraftigare än byggpriset men utgjorde bara 7–8 procent av produktionspriset.

För att få en uppfattning om kvalitetsförändringarnas inverkan på prisutvecklingen hade Salaj gjort en detaljerad genomgång av utrustningsdetaljer vid periodens början och slut. Om förbättrad utrustning ökade priset förhöll det sig tvärtom när lägenheterna blev större genom att de ytor som tillkom var billigare att bygga. Summan av kardemumman blev att kvalitetsförändringarna hade svarat för 0,7 procent av byggprisets årliga ökning.

Därefter gällde det att bedöma byggprisernas effekt på hyresutvecklingen. Till den änden användes SCB:s hyresindex som visade på en ökning med 89 procent 1953–65. Resultatet av en rätt omfattande kalkyl blev att ökningen av byggpriserna hade svarat för en tredjedel av hyreshöjningen. Sista steget i analysen gällde bostadsbyggandets produktivitetsutveckling. Byggpriserna, rensade för kvalitets-

¹⁹ Salaj (1968, s. 13).

förändringar, hade ökat med en tredjedel mer än export- och importpriser på förädlade industrivaror, obetydligt mer än de genomsnittliga partipriserna och en tredjedel mindre än konsumentpriserna. Det framräknade byggnadskostnadsindexet hade däremot ökat i ungefär samma takt som konsumentprisindex, vilket förklarades med ”bristfälliga kunskaper om och hänsynstagande till produktivitetens utvecklingen vid utarbetandet av indexet”.²⁰ Den årliga produktivetsförbättringen uppskattades till 2,1 procent.

Salajs studie kom allmänheten till kännedom genom ett TT-telegram i mitten av juni 1968. Telegrammet publicerades i ett halvt dussin dagstidningar och ett par veckotidningar/tidskrifter.²¹ Huvudbudskapet var att det byggnadskostnadsindex som vanligen användes i den ekonomiska och bostadspolitiska debatten genom att inte ta hänsyn till produktivitetens utvecklingen överskattade ökningen av de faktiska byggnadspriserna per kvadratmeter kvalitetsmässigt oförändrad yta i nybyggda flerfamiljshus.

Byggnadsindustrin fyllde på med en utförligare presentation, illustrerad med bild av Salaj och ett diagram som illustrerade utvecklingen av SCB:s byggnadskostnadsindex och Salajs ”kvalitetsrensade” index från 1950 och framåt.²²

En recension i *Arbetsgivaren* drog följande slutsats: ”Den ganska spridda uppfattningen att byggnadsindustrins produktivetsförbättringar går långsamt och att byggkostnaderna till följd av kraftig efterfrågan och brist på utländsk konkurrens stigit kraftigt är sålunda inte korrekt.” Särskilt intressant var analysen av hyreshöjningarnas orsaker som visade att bara en tredjedel orsakats av produktionsprisernas ökning och mer än hälften av avveckling av räntesubventioner och andra stödåtgärder samt högre räntor.²³ *Pris- och kartellfrågor* anmärkte att det saknades uppgifter om storleken av statistiska fel i materialet ”vilket gör det svårt för läsaren av avgöra om konstaterade skillnader i prisutvecklingen är statistiskt säkerställda”.²⁴ *Byggmästarens* allmänt hållna omdöme var att ”IUI:s utredningar griper in i konkreta och kontroversiella frågor på ett sätt som är värt full respekt”.²⁵ I *Geografiska Notiser* konstaterade Bo Lenntorp att Salajs bok var skriven för läsare med goda insikter i den komplicerade byggsektorn²⁶ medan *Affärsekonomi* ville se jämförelser med andra länder: ”Kanske kommande utredning från Industriens Utredningsinstitut visar varför vi i Sverige har bostadsbrist och högre

²⁰ Ibid., s. 89.

²¹ Se t.ex. *Svenska Dagbladet* (1968b), *Sydsvenska Dagbladet* (1968b), *Svensk Handelstidning Justitia* (1968), *Väg- och vattenbyggaren* (1968).

²² *Byggnadsindustrin Nyhetsextra* (1968b).

²³ EM (1968).

²⁴ Lindén (1968, s. 58).

²⁵ Isotalo (1968, s. 52).

²⁶ Lenntorp (1969).

bostadskostnader än USA och Kanada. Här måste finnas utrymme för *rationalisering!*²⁷

BOSTADSEFTERFRÅGAN

Den ihållande bostadsbristen föranledde ytterligare en större undersökning, genomförd av Göran Eriksson vid IUI och Gunnar Du Rietz, verksam vid Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm (från 1969 vid IUI).²⁸ Initiativtagare till undersökningen var Ragnar Bentzel och Assar Lindbeck. Syftet var att uppskatta den inverkan förändringar i inkomster, hyror och demografiska förhållanden hade på bostadsefterfrågan. Ett flertal institutioner hade bidragit finansiellt till studien: Statens Råd för Byggnadsforskning, Handelsbankens stiftelse för samhällsvetenskaplig forskning, Statskontoret och Statens Råd för Samhällsforskning.

Göran Eriksson
Källa: IFN:s bildarkiv.

Gunnar Du Rietz
Källa: IFN:s bildarkiv.

Bakgrunden till undersökningen var dels den ökade fysiska planeringen av regioner och städer som gjorde det angeläget att prognostisera bostadsbehovet, dels myndigheternas oförmåga att avskaffa bostadsbristen, vilket sammanhängde med ”att man från politiskt håll länge uppfattat den mer som ett demografiskt beting-

²⁷ *Affärsekonomi* (1969b, s. 755). Salajs studie uppmärksammades mera i förbigående i början av 1969 i ett halvdussin tidningar med anledning av ett TT-telegram med uttalanden av en direktör i Byggnadsindustriförbundet. Studien behandlades också kort tillsammans med fem andra böcker i *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* (Bäckman 1970).

²⁸ Eriksson och Du Rietz (1969).

at problem än som ett problem sammanhängande med ekonomiska faktorer”.²⁹ Bostadsproduktionen ansågs otillräcklig för att tillgodose efterfrågan som ansågs driven av demografiska faktorer. Åsikten att bostadsbristen berodde på att de reglerade hyrorna låg under marknadens jämviktsnivå hade på allvar vunnit insteg i debatten genom Bentzels, Lindbecks och Ståhls *Bostadsbristen* från 1963.³⁰ Därmed var det särskilt angeläget att utröna hur inkomsten och priset (hyran) påverkade bostadsefterfrågan. ”Vår grundhypotes är att efterfrågan på såväl antalet bostäder som på totala volymen, utrymmet och kvaliteten ökar med stigande inkomst och sjunkande pris (kvadratmeterhyra)”, förklarade författarna inledningsvis föga överraskande.³¹ (Eftersom bostadsefterfrågan är trögrörlig använde författarna inte bara den faktiska, vid undersökningstillfället rådande, inkomsten utan också, i Milton Friedmans efterföljd, den s.k. permanenta inkomsten, som de valde att sätta till medelvärdet av hushållsinkomsterna för åren 1964 och 1965.) Hur de demografiska faktorerna påverkade bostadsefterfrågan var svårare att bedöma *a priori*. Undersökningen utmärkte sig genom att i intervjuformulär ställa frågor om hushållens önskade bostadsutrymme i förhållande till hyran och genom beräkningar av bostadsefterfrågans pris- och inkomstelasticitet. Grundmaterialet utgjordes av en intervjuundersökning av hushållens bostadskostnader som SCB utfört i anslutning till 1965 års folk- och bostadsräkning. SCB hade undersökt 8 400 hushåll. Sedan de hushåll som bodde i egna hem, bostadsrätter och de svar som inte höll för en granskning eliminerats återstod 3 119 hushåll. Undersökningen omfattade åtta kapitel och två appendix med ett sextiotal tabeller.

I kapitel 2 undersökte författarna först hur hushållen skaffade lägenheter. Det vanligaste anskaffningssättet i riket var genom föräldrar, sterbhus, släkt och vänner (27 procent), därefter genom kommunal bostadsförmedling (24 procent) och via arbetsgivare (18 procent). I storstäderna dominerade dock anskaffning genom kommunal bostadsförmedling (34 procent). I nästa steg beräknades, utifrån skillnaden mellan önskat och faktiskt bostadsutrymme, överskottsefterfrågan på bostadsutrymme (i olika kvalitetsklasser). För hushåll i storstäderna var den

29 Ibid., s. 13.

30 Bentzel m.fl. (1963).

31 Eriksson och Du Rietz (1969, s. 13).

genomsnittliga överskottsefterfrågan 9 kvadratmeter eller 15 procent av det faktiska bostadsutrymmet. I övriga riket var motsvarande siffror 6 kvadratmeter och 10 procent. Därefter beräknades ett hypotetiskt hyresgap (skillnaden mellan hushållets jämviktshyra och dess faktiska kvadratmeterhyra). I storstäderna var det genomsnittliga hyresgapet 18 kronor per kvadratmeter och år eller 39 procent av den faktiska genomsnittliga kvadratmeterhyran. ”Enligt dessa siffror skulle i storstäderna hyresnivån genomsnittligt behöva öka med 18 kr per m² eller med 39 % för att eliminera den 1965 rådande överskottsefterfrågan på utrymme.”³² I övriga landet var hyresgapet 16 kronor per kvadratmeter, vilket likaså betydde 39 procent.

I kapitel 3 till 7 genomfördes en serie analyser av intresse för statistiker. I kapitel 3 gjordes en första statistisk översikt av hushållets bostadsefterfrågan och dess bestämningsfaktorer. I kapitel 4 studerades hushållets bostadsefterfrågan med hjälp av regressionsanalys. I kapitel 5 presenterades resultaten av regressionsberäkningar på efterfrågan uttryckt i antal lägenheter. I kapitel 6 redovisades en modell över den totala bostadsefterfrågans beroende av ekonomiska och demografiska variabler. Kapitel 7 behandlade bostadsefterfrågans elasticitet med avseende på den permanenta inkomsten.

Några sammanfattande slutsatser till gagn för en statistiskt måttligt intresserad läsekrets formulerades dessvärre inte.

Studien offentliggjordes i mitten av juni 1969. Den största nyheten för *Dagens Nyheter* och några andra tidningar var att lägenhetshyrorna i storstadsregionerna skulle behöva höjas med 18 kronor per kvadratmeter, eller 39 procent, för att skapa balans mellan tillgång och efterfrågan på bostadsmarknaden.³³ Ett TT-telegram som publicerades i några dagstidningar tog fasta på att hyran hade större effekt på det efterfrågade bostadsutrymmet än tidigare undersökningar visat.³⁴ Ytterligare en byråartikel noterade att även bostadsefterfrågans inkomstkänslighet hade visat sig vara större än i tidigare undersökningar.³⁵

Byggnadsindustrin betecknade studien som ”ett första mer ambitiöst försök att med moderna ekonometriska metoder pröva några av konsumtionsteorins läro-satser”, närmare bestämt ”ett försök till empirisk konkretisering av de tankar som tidigare framförts i en annan IUI-publikation”, nämligen *Bostadsbristen* från 1963. Man noterade att det stora bortfallet i hushållsintervjun tydde på att ”ovanligt många människor haft svårt att ’hänga med’ på de långa frågorna i intervju-formuläret”.³⁶

32 Ibid., s. 36–37.

33 *Dagens Nyheter* (1969b).

34 Se t. ex. *Svenska Dagbladet* (1969c).

35 *Sundsvalls Tidning* (1969) och *Svensk Handelstidning Justitia* (1969).

36 *Byggnadsindustrin* (1969, s. 85).

Att ämnet på sina håll var hett stoff illustrerades av en attack i *Aftonbladet*: ”Vore det inte intressantare att ta reda på hur människorna vill ha sina bostäder planerade i stället för att ägna tid och krafter åt att få fram procentsiffror på hur stora hyreshöjningar som skall till innan människorna inte har råd att efterfråga bostäder.” Det vore bättre att tala om bostadsbehov än om bostadsefterfrågan. ”Behovet av en bostad är lika stort för en 3-barnsfamilj med 20 000 i inkomst som för en lika stor familj med 100 000.”³⁷

Mer handfasta bedömningar inflöt i några tidskrifter. *Arkitektur* fann det ”mycket värdefullt om skriften kunde bidra till en mera realistisk syn på bostadsefterfrågans ekonomiska faktorer hos politiker och andra opinionsbildare”. Men: ”Tyvärr har emellertid författarnas ambition att ge en så utförlig och ärlig redovisning av materialet som möjligt kombinerat med utredningens vetenskapliga karaktär gjort presentationen svåröverskådlig och tungläst, vilket gör att den knappast i sin nuvarande utformning kan nå någon större spridning.”³⁸ *Bedriftsøkonomen* gick på samma linje: ”Det er en nitid undersøkelse hvor det legges stor vekt på utviklingen av relevante metoder og vetenskapelig teknikk. Den er tung å lese og ikke enkelt som veiledning for å bestemme omfanget av boligetterterspørselen og finne frem till egnet boligpolitikk.”³⁹ *Ekonomiska Samfundets Tidsskrift* slutligen fann att studien på ett förtjänstfullt sätt klarlagt betydelsen av inkomst- och prisförändringar på efterfrågan men anslöt vad gäller framställningsformen till tidigare bedömare: ”Orsakssambanden har redovisats på tekniskt sätt, vilket kräver stor koncentrationsförmåga av läsaren.”⁴⁰

LINDBECK SLÅR TILL IGEN

Bentzels, Lindbecks och Ståhls bok om *Bostadsbristen* hade som sagt skapat stor debatt om hyresregleringen i början av 1960-talet.⁴¹ Ett årtionde senare återkom Lindbeck, assisterad av Sören Blomquist, med en uppföljare om *Hyreskontroll och bostadsmarknad*. IUI:s styrelse hade redan i augusti 1967 efterlyst en uppföljning av *Bostadsbristen* och i november samma år kunde Nabseth meddela styrelsen att han överenskommit med Assar Lindbeck att denne skulle ta sig an uppdraget.⁴² Boken lanserades också som en uppföljare till *Bostadsbristen* med starkare betoning på empiriska kalkyler. Den var, till skillnad från övriga IUI-böcker i ärendet,

37 Hagman (1970).

38 Grunewald (1970, s. 44).

39 ASS (1970c, s. 536).

40 Bäckman (1971, s. 311).

41 Lindbeck (1967a) presenterade en analys av hyresregleringen för en internationell publik.

42 *Protokoll* (1967a, 1967b).

relativt kort och inte fullproppad med tabeller, på en gång stringent formulerad och lättläst. Inför publiceringen betonade Marcus Wallenberg vid ett styrelsemöte vikten av att boken gavs största möjliga publicitet och att resultaten utnyttjades av SAF och Industriförbundet.⁴³

Assar Lindbeck.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Lindbeck inledde med att förklara att hans bok behandlade ”ett hyreskontrollsystem där hyrorna låsts *under* den nivå som skulle ge kortsiktig jämvikt mellan utbud och efterfrågan på bostäder”. Bostadsmarknaden i dess helhet var emellertid ”blandad” och bestod utöver hyresreglerade lägenheter av privata och allmännyttiga lägenheter samt av bostadsrätter och villor. Hans upplägg gick ut på att jämföra det existerande systemet med hyreskontroll med en jämviktmarknad. Han betonade att en jämviktmarknad inte hindrade staten från att ingripa på andra sätt. ”Jämviktsprusbildning är alltså inte detsamma som ’laissez faire’ på bostadsmarknaden.”⁴⁴

Lindbeck skulle alltså förlita sig mer på empiri än i *Bostadsbristen*. ”Jag tror att det är bättre att försöka komplettera de principiella resonemangen med kvantitativa empiriska uppgifter än att enbart lita till teoretiska, kvalitativa resonemang.” Han underströk emellertid att ”de principiella resonemangen i skriften gäller helt oberoende av hur väl försöken till statistisk kvantifiering lyckas”.⁴⁵ De statistiska kalkylerna syftade främst till att uppskatta hur hyrorna behövde förändras för att bostadsmarknaden skulle komma i jämvikt. Enligt kalkylerna krävdes höjningar med 20–40 procent för bostadsmarknaden som helhet. Om de olika delmarkna-

⁴³ *Protokoll* (1972b).

⁴⁴ Lindbeck (1972, s. 9).

⁴⁵ *Ibid.*, s. 12.

derna kunde man inte säga mycket mer än att hyreshöjningarna skulle bli stora i stora, välhållna hus med gott läge och små eller negativa i nyproduktion och i gamla, nedslitna hus.

Den kanske viktigaste slutsatsen av beräkningarna är emellertid att det är ytterst svårt att över huvud taget *kalkylera* en jämviktsstruktur på bostadsmarknaden ... Endast en fri marknad kan i praktiken finna ut vad som är jämviktshyror, och alltså vilka hyror som återspeglar konsumenternas värdering av olika bostäder – även om man rent *teoretiskt* skulle kunna tänka sig att offentlig prissättning med hjälp av en komplicerad ”trial-and-error”-process skulle kunna åstadkomma något liknande.⁴⁶

Bokens andra kapitel behandlade hyreskontrollens verkningar. Hyreskontrollen på bostadsmarknaden bestod av hyresregleringen från 1942, som gällde privata fastigheter byggda före 1969, av den nya bruksvärdesregeln för hyressättning och av självkostnadsprissättningen i de allmännyttiga bostadsföretagen. I början av 1970-talet hade 36 procent av det totala bostadsbeståndet eller 82 procent av alla hyresrätter (exklusive bostadsrätter) icke marknadsbestämda hyror.

Bentzel, Lindbeck och Ståhl hade i *Bostadsbristen* beskrivit hur hyreskontrollen skapade vinnare och förlorare bland hyresgästerna. Lindbeck kunde nu tillfoga en del andra effekter. Hyreskontroll leder till bostadsbrist vilket borde stimulera till större bostadsproduktion än på en jämviktsmarknad. Ändå låg bruttoinvesteringarna i bostadsbyggande under nivån från tiden före andra världskriget, alltså före hyresregleringens införande. Hyreskontrollen påverkade också inriktningen på bostadsbyggandet. På en fri marknad påverkar hushållens val hela tiden byggherrarnas beslut.

Någon sådan ”feed-back”-mekanism mellan producent och konsument finns inte på en hyreskontrollerad marknad med ett stort och permanent efterfrågeöverskott på bostäder. Byggherren kan i stort sett bygga vad han vill. Det är bara att ”ringa kön” och be om påfyllning i de nya husen ... Är den internationellt sett anmärkningsvärda koncentrationen till flerfamiljshus i Sverige under efterkrigstiden – i regel 70 à 75 procent av nyproduktionen – ett utslag av denna brist på konsumentstyrning på den svenska bostadsmarknaden?⁴⁷

När Lindbeck lade jämviktsmarknadens respektive den reglerade marknadens svagheter i vågskålen verkade det inte råda någon tvekan om vartåt det lutade. Jämviktsmarknadens problem var främst en för fastighetsägarna gynnsam

⁴⁶ Ibid., s. 13.

⁴⁷ Ibid., s. 51–52.

inkomstfördelning och svårigheter för grupper med låga inkomster att hävda sig på marknaden med åtföljande tendenser till geografisk segregering samt en eventuell höjning av den allmänna prisnivån vid hyreskontrollens avveckling. Den hyreskontrollerade marknaden problem var fler: godtycklighet i bostadsbeståndets fördelning, uppkomst av svarta och grå marknader, bristande konsumentstyrning av bostadsproduktionens volym och sammansättning, godtyckliga effekter på inkomstfördelningen inom hyresgästgruppen (beroende på hyressplittringen), tendenser till efterfrågeinflation när efterfrågeöverskottet på bostäder spillde över på andra varumarknader, försvagning av incitamenten till underhåll och reparation. Liksom i boken från 1963 redovisade Lindbeck en rad offentliga åtgärder med vilka nackdelarna i respektive system kunde reduceras eller elimineras: allmän ekonomisk politik, skatter och bidrag.

Tredje kapitlet behandlade olika metoder för att avveckla hyreskontrollen: partiell, regional eller årgångsvis. I Sverige var från oktober 1972 fastigheter byggda efter 1957 undantagna från hyreskontroll. Vidare kunde vissa typer av kontroll avvecklas, i Sverige var priskontrollen för bostadsrätter borttagen från 1969. En ytterligare variant var takmetoden: att successivt höja taket för de reglerade maxihyrorna. Skatter och transfereringar kunde användas både för att närma hyrorna till jämviktsstrukturen och för att reducera socialt oönskade biverkningar vid övergång till jämviktsprusbildning. Reversmetoden innebar att fastighetsägare fick höja hyrorna men att en del av hyreshöjningens kapitalvärde gavs till hyresgästerna i form av reverser eller obligationer som årligen avkastade ett belopp motsvarande skillnaden mellan den gamla och nya hyran. Eller varför inte låta hyresgästerna fritt sälja sina hyreskontrakt? ”Vad som vid första anblicken låter chockerande – att legalisera den svarta marknaden – skulle alltså kunna vara en metod att hålla hyresgästerna inkomstmässigt skadeslösa vid en övergång till en jämviktsmarknad, formellt med fortsatt hyreskontroll.”⁴⁸ En variant kunde vara att socialisera hyresfastigheterna, men det skulle kosta mycket och frågan var om offentliga bostadsföretag kunde leva upp till ”principerna om allokativ effektivitet” och på bästa sätt hushålla med resurser. Dessutom skulle det leda till lokal maktkoncentration och monopol: ”Den enskilde individen kan – med rätt eller orätt – få för sig att han måste hålla sig väl med de styrande för att få en god bostad.”⁴⁹

Såväl den hyreskontrollerade marknaden som jämviktsmarknaden hade sina problem men Lindbeck var inte benägen att torgföra någon kåsuparteori:

Som jag försökt visa är ... dessa nackdelar med respektive system ”osymmetriska”, i den meningen att det finns metoder att i hög grad eliminera nackdelarna med en

⁴⁸ Ibid., s. 66.

⁴⁹ Ibid., s. 69–70.

bostadsmarknad med jämviktsprisbildning medan nackdelarna med en hyreskontrollerad marknad, med efterfrågeöverskott, i huvudsak är omöjliga att eliminera. Inkomstfördelningsproblemen på en viss jämviktsmarknad är med andra ord inte konstitutivt knutna till denna marknadsform, medan konsumentens bristande valfrihet och den begränsade konsumentstyrningen är oskiljaktigt förenade med systemet med hyreskontroll om hyrorna där sätts under jämviktsnivån. I princip är därför en jämviktsmarknad, kompletterad med diverse ekonomisk-politiska åtgärder såsom skatter och subventioner, att föredra för hyresgästerna. I själva verket kan myndigheterna genom åtgärder av detta slag, om man så önskar, styra det mesta på bostadsmarknaden.⁵⁰

När Lindbeck skrev sin bok hade 1960-talets miljonprogram – vad som skulle bli våra dagars ”utsatta områden” – genomförts. Lindbeck insåg tidigare än de flesta andra vartåt det barkade:

Vad som kanske inte heller uppmärksammats efter förtjänst är att vissa missförhållanden på dagens bostadsmarknad har verkningar mycket långt fram i tiden. Detta gäller naturligtvis framförallt effekterna på bostadsproduktionen. Om det under perioder med hyreskontroll har kommit till stånd en investeringsinriktning som starkt avviker från konsumenternas preferenser har i själva verket en jättelik felinvestering gjorts på den hyreskontrollerade bostadsmarknaden. Personligen tror jag att så är fallet, i den meningen att hushållen skulle ha föredragit en långt starkare inriktning på småhus, med markkontakt för de boende, om hushållens preferenser hade fått styra produktionsinriktningen på samma sätt som sker på varuområden med jämviktsprisbildning. I så fall skulle man i vårt land ha fått en boendemiljö som flertalet människor betraktat som långt ”mänskligare” än den som finns i dag.⁵¹

Vissa problem på bostadsmarknaden hade visserligen eliminerats genom gradvis avveckling av hyres- och priskontrollen. Samtidigt var andra problem förknippade med just gradvis avveckling – nya typer av hyressplittring mellan ägargrupper, årgångar, regioner och orter. ”Huruvida en fortsatt successiv avveckling skall leda oss närmare en jämviktsmarknad eller ej beror naturligtvis på hur den fortsatta avvecklingen kommer att genomföras”, konstaterade Lindbeck. ”De riktlinjer som dragits upp i de senaste årens lagstiftning ger knappast något underlag för en bedömning av denna fråga. Det är exempelvis ganska fruktlöst att spekulera om vart det nya systemet med bruksvärdeprövning leder.”⁵²

⁵⁰ Ibid., s. 75.

⁵¹ Ibid., s. 75–76.

⁵² Ibid., s. 76.

”BEAKTANSVÄRT INLÄGG”

Lindbecks bok väckte, när den lanserades i november 1972, viss uppmärksamhet men inte sådan uppståndelse som *Bostadsbristen* hade gjort 1963. Argumenten för och emot hyreskontroll var nu välkända. I *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* komprimerades Lindbecks huvudbudskap i ingressen till att en jättelik felinvestering gjorts på bostadsmarknaden genom att hushållens önskemål inte tillåtit styra produktionsinriktningen. För att få en bostadsmarknad i jämvikt skulle hyrorna behöva höjas med 20 till 40 procent.⁵³ En relativt utförlig byråartikel publicerades i minst fyra dagstidningar, i ett par fall med Lindbecks porträtt, med budskapet att stora hyreshöjningar på äldre bostäder och en genomsnittlig höjning i storleksordningen 30 procent skulle krävas för marknadsjämvikt.⁵⁴ *Kvällsposten* formulerade svårigheten att få hela nyproduktionen av bostäder uthyrd som ”hyreskontrollens mest långsiktiga effekt målad som f-n på väggen”. Lindbecks lilla skrift betecknades som ”ett beaktansvärt inlägg i en aktuell situation på hyressidan hösten 1972 då nya bedömningsregler ska spela in vid hyressättning: bruksvärdeprincipen.”⁵⁵

En ledare i *Upsala Nya Tidning* tog likaledes fasta på de många tomma lägenheterna i nybyggda hus. Enligt ledaren hade bostadspolitikerna under senare år ”på ett nästan karikatymässigt sätt blivit en kamp för att undvika sina egna konsekvenser” och Lindbecks bok var ”en saklig och statistiskt underbyggd uppgörelse” med denna politik.⁵⁶ *Byggnadsindustrin* gick fram med rubriken ”Hyreskontroll hindrar jämlikhet”⁵⁷ och närde en förhoppning: ”Man kan bara önska att regeringens ledamöter ska läsa och ta intryck av vad partibrodern Assar Lindbeck efter ingående analys kommer fram till.”⁵⁸

Affärsvärlden behandlade ”Bostadsmarknadens kris” i en specialartikel som fann att ”Lindbeck klär ... på ett effektivt sätt av alla de motsättningar och oklarheter som präglat politikernas inställning till bostadsmarknaden”. Artikeln förutspå hur det skulle gå med miljonprogramsområdena: ”De som har möjlighet kommer att fly dessa miljöer och vi skulle få en skärpt bostadssegregering där inte obetydliga delar av de bostäder som byggts under 50- och 60-talen skulle tjäna som genomgångsområden.” Misstagen från dessa årtionden ”kommer att stå kvar

⁵³ Finer (1972).

⁵⁴ Se t.ex. *Barometern* (1972).

⁵⁵ Gustafsson (1972).

⁵⁶ *Upsala Nya Tidning* (1972).

⁵⁷ *Byggnadsindustrin* (1972a).

⁵⁸ *Byggnadsindustrin* (1972b, s. 2). Andra presentationer av Lindbecks bok, utan särskilda synpunkter, förekom i *Fastighetsmäklaren* (JGvM 1972) och *FLS-Aktuellt* (Hammarström 1973).

som monument över den själv tillräcklighet som kunde utvecklas när det inte fanns någon marknad”.⁵⁹

I *Arbetet* fann Paul Lindblom ”mer underlag i den nya boken än i 1963 års lite övermodiga inlägg men fortfarande finns mycket som är relativt vagt”. En tänkbar hyreshöjning på 20 till 40 procent var ”en vid ram att röra sig inom och man tycker kanske inte att det är så underligt att det inte ter sig lockande för ansvariga politiker att ge sig in på ett sådant experiment”. Lindblom ställde sig emellertid inte helt avvisande till en avveckling av hyreskontrollen: ”Om bruksvärdesreglerna tillämpas smidigt, om vi ändrar de skatteregler som nu alldeles irrationellt gynnar villaägarna i förhållande till dem som hyr lägenhet och om vi samtidigt fortsätter att avveckla hyresregleringen, får vi kanske en relativt hygglig bostadsmarknad.”⁶⁰

Låginkomstutredaren Per Holmberg var mindre beredd att acceptera ”socialt urvattnade och oansvariga marknads- och jämviktslösningar av Lindbeck-Bentzel-Ståhl-typ”.⁶¹ Han deklarerade sin ståndpunkt i HSB:s *Att bo*:

Personligen anser jag inte att det är något fel att i bostadspolitiken ta fortsatta starka hänsyn till de ekonomiska marknadskrafter. Att man måste ta sådana hänsyn är närmast självklart på gränsen till det triviala. Men en marknadspolitisk hänsyn, som förkväver sociala/kvalitativa strävanden, leder erfarenhetsmässigt och obönhörligt till sociala skadeverkningar. Vad det ytterst gäller är att inte ständigt låta de marknadsmässiga faktorerna bli överordnade de sociala. Tvärtom måste de sociala hänsynen dominera över de marknadsmässiga.⁶²

Aftonbladet hade, som vi sett ovan, fyra år tidigare förklarat att behov och inte inkomst skulle styra människors boende. Resonemanget förutsätter att boende tilldelas en annan dignitet än andra mänskliga behov. Det var en hållning som Holmberg anslöt sig till:

Finns det skäl att ... gynna utvecklandet av en god bostadskonsumtion mer än t ex en god livsmedels-, bil-, beklädnads- eller turistkonsumtion? Liberala marknadsekonomer svarar i regel nej på den frågan och hänvisar till det sk fria konsumtionsvalet, konsumenternas preferenser osv. Men de bostadssociala förespråkarna kan inte komma förbi frågan lika lätt som dessa socialt blinda liberaler.⁶³

⁵⁹ *Affärsvärlden* (1972, s. 1337).

⁶⁰ Lindblom (1973).

⁶¹ Holmberg (1973, s. 5).

⁶² *Ibid.*, s. 6.

⁶³ *Ibid.*, s. 8.

Vad ville då de bostadssociala förespråkarna. Jo, de krävde ”en total samhällssyn, en allmän social medvetenhet, en tveklös vilja att komma avsevärt längre än till att eftersträva något ytligt sett välklingande jämvikts- och balanstillstånd mellan marknadens krafter”.⁶⁴

Efter dessa välklingande ord framstår recensionen i den norska pålitliga *Bedriftsøkonomen* som nykter. Recensenten tyckte att Lindbecks resonemang hade ”like stor relevans til Norge som til Sverige”. ”Hvorfor er det så godt som ingen sosialøkonom i Norge som ennå har tatt opp bolikpolitikken og husleiereguleringens mangler til inngående kritisk analyse?”⁶⁵

MARKPOLITIK OCH REGLERINGAR

På 1940- och 1950-talet hade Ingvar Svennilson och Jan Wallander i olika sammanhang diskuterat samhällsplanering och industrilokalisering. Enkelt uttryckt var Svennilson planorienterad och Wallander marknadsorienterad.⁶⁶ I en artikel 1973 tog Gunnar Du Rietz upp frågan till förnyad behandling men ur ett vidare perspektiv än industrilokalisering.⁶⁷ Han konstaterade att den ökade urbaniseringen lett till ökad efterfrågan på tätortsmark och därmed till markprisstegringar. Samtidigt hade utvecklingen gått mot ökad central (kommunal) styrning av markanvändningen, dels på grund av misstro mot marknadskrafterna, dels därför att man inte ville acceptera oförtjänta vinster till följd av markprisstegringar. Du Rietz räknade upp en lång rad lagar och omständigheter som skärpt den kommunala kontrollen: 1947 års lag om kommunala åtgärder till bostadsförsörjningens främjande, 1947 års byggnadslagstiftning som etablerade det kommunala planmonopolet samt ändringen av lagen 1972 som gjorde att även bebyggelse i glesbygd omfattades, 1949 och 1971 års expropriationslagar, 1968 års förköpslag, hyresregleringen, de allmännyttiga bostadsföretagens kostnadsprissättning och bruksvärdesprincipen för hyressättning. Han menade att all denna reglering hade försvårat ett effektivt användande av tätortsmarken utan att i någon större utsträckning lyckas bromsa markvärdestegringen. Du Rietz skrädde inte orden:

En myckenhet av tyckande från ett antal kommunalmäns sida blir nu utslagsgivande i stället för olika konsumenters, företags och organisationers önskemål, uttryckta via marknadsprusbildningen. Personliga och politiska förbindelser,

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ ArSS (1973a, s 162).

⁶⁶ Se Carlson och Lundahl (2014, kapitel 18) och (2019, kapitel 18).

⁶⁷ Du Rietz (1973b).

påtryckningar, uppvaktningar, för att inte säga allsköns ”mygel” kan bli avgörande för vem som får disponera marken.⁶⁸

Du Rietz noterade marknadens sedvanliga akilleshälar – kollektiva varor, externa effekter, privata (mark)monopol, oönskad inkomstfördelning – men ifrågasatte om dessa svagheter kunde motivera att en så långtgående reglering genomförts. Han konstaterade att frågan inte kunde avgöras på helt objektiva grunder och avslutade därför med att deklarerera sin egen åsikt:

Enligt författarens åsikt är det nya systemet på markområdet, där ett antal samhällsfunktionärer på ett tämligen godtyckligt sätt ska få bestämma var människorna skall bo, hur de skall bo och vem som skall tillåtas bygga deras bostäder, varken effektivt eller rättvist. En effektivare hushållning med våra knappa markresurser kan åstadkommas om vi i stället utnyttjar marknadsprusbildningen med offentliga ingripanden enbart på de punkter, där prusbildningen inte fungerar väl.⁶⁹

68 Ibid., s. 390.

69 Ibid., s. 391.

JORDBRUKET ÄN EN GÅNG

1966 publicerade Odd Gulbrandsen och Assar Lindbeck *Jordbrukspolitikens mål och medel* – en bok som ledde till en hätsk och omfattande debatt.¹ Anledningen var att den i grunden ifrågasatte den skyddspolitik som bedrivits i Sverige sedan kohandeln mellan socialdemokrater och bondeförbundare 1933. Boken utgick från de tre officiella målen för den svenska jordbrukspolitik: inkomstmålet, beredskapsmålet och effektivitetsmålet. Den fastslog kraftfullt vad alla egentligen redan visste: att den politik som bedrevs inte bidrog till att uppfylla mer än inkomstmålet: att ge de svenska bönderna en inkomstnivå i paritet med andra, jämförbara, grupper, varmed avsågs industriarbetarna. Produktionen var ineffektiv och fel medel användes för att uppfylla beredskapsmålet. Boken avslöjade obarmhärtigt att den svenska tullskyddspolitik var fullständigt missriktad, en slutsats som inte föll de svenska jordbruksorganisationerna på läppen. Gulbrandsen och Lindbeck hängdes ut som mindre vetande. Jordbrukspolitik var något som bara förstods av dem som själva arbetade inom näringen och amatörer som de båda ekonomerna gjorde bäst i att hålla sig borta från diskussionen.

JORDBRUKSNÄRINGENS EKONOMI

Gulbrandsen och Lindbeck blev inte bönderna svaret skyldiga. Efter tre år, 1969, var en andra bok om det svenska jordbruket, *Jordbruksnäringens ekonomi*, klar.² Den utvidgade och fördjupade analysen från *Jordbrukspolitikens mål och medel*. Till den samhällsekonomiska analysen fogades avsnitt om jordbrukets effektivitet och konkurrensförmåga och dess inkomster och lönsamhet, och prispolitiken fick en mera detaljerad behandling. Karl-Göran Mäler bidrog med en analys av prissättningen på jordbruksmark och med en härledning av den optimala prissättningspolitiken för sektorn givet att ett beredskapsmål existerade.

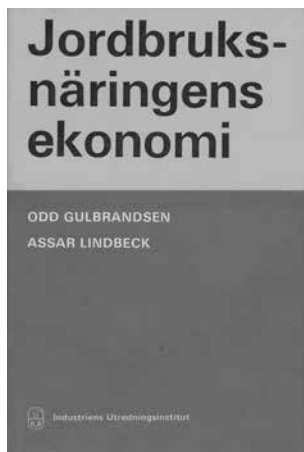
Jordbruksnäringens ekonomi inleds med en översiktlig redogörelse för situationen inom jordbrukssektorn och för den förda jordbrukspolitik. Det grundläggande problemet var att inkomstelasticiteten för jordbruksprodukter hade varit låg ända sedan 1920-talet, vilket tenderade att framkalla utbudsöverskott som var

¹ Gulbrandsen och Lindbeck (1966). En sammanfattande redogörelse både för boken och den följande debatten återfinns i Carlson och Lundahl (2019, kapitel 23).

² Gulbrandsen och Lindbeck (1969).

Odd Gulbrandsen.
Källa: IFN:s fotoarkiv.

svåra att avsätta. Arbetskraften hade inte lämnat sektorn tillräckligt snabbt för att överskotten skulle försvinna. Det svenska jordbruket var inte internationellt konkurrenskraftigt, utan tullskydd måste användas för att garantera de svenska bönderna en marknad. Gulbrandsen och Lindbeck redogör för den svenska jordbrukspolitikens utveckling sedan 1880-talet, för de tre mål för denna politik som fastställdes av 1947 års riksdag – inkomst målet, beredskaps målet och effektivitets målet – och för de tre medel som främst använts för att uppnå dem: prisreglering, förvärvslagstiftning och en på administrativa åtgärder baserad rationalisering. Sektorns bidrag till BNP var lågt, inte mer än 3 procent mätt i inhemska priser, eller 1,5 procent i internationella priser räknat.

Regleringarna var krångliga. I sina memoarer skriver Assar Lindbeck: ”Regleringarna är ofta så komplicerade att väldigt få förstår dem. Det gäller inte minst regleringarna av mejeriprodukter, spannmål och oljeväxter. Denna komplexitet är en viktig förklaring till att vår studie tog lång tid – ungefär fyra år på tredjedelstid.”³

ETT LÅGPRODUKTIVT JORDBRUK

De produktivitet jämförelser som Gulbrandsen och Lindbeck gjorde tydde på att det svenska jordbrukets produktivitet räknat som förädlingsvärde per sysselsatt var hälften av genomsnittet för övriga näringar, räknat i inhemska priser, och knappt en fjärdedel om i stället internationella priser användes. Diskrepansen berodde på det höga tullskyddet, 60–70 procent av produktionsvärdet i internationella priser, att jämföras med 5–10 procent för industrisektorn. Väl att märka

³ Lindbeck (2012, s. 132).

hänförde sig dessa siffror till det nominella skyddet. Det effektiva skyddet, i procent av förädlingsvärdet, låg på 150 procent, mot 15 procent för industrin. Gulbrandsen och Lindbeck identifierade tre förklaringar till den låga produktiviteten: världsmarknadsprisernas utveckling, användningen av mark med låg avkastning och den ineffektiva företagsstrukturen inom jordbruket.

Ett vanligt argument för gränsskyddet för det svenska jordbruket var att världsmarknadspriserna inte gav en rättvisande bild av utbudet, utan var rena dumpingpriser. Som Gulbrandsen och Lindbeck visade var tullskyddet för jordbruksprodukter i förhållande till skyddet för industriprodukter emellertid ett av de högsta i Västeuropa. Sverige var dock inte ensamt. Det västeuropeiska skyddet hade hållit tillbaka efterfrågan och stimulerat utbudet. Härigenom hade världsmarknadspriset hållits nere, vilket hade drabbat exportländerna, inte minst u-länderna. Skulle man tala om dumping var det således de europeiska ländernas skyddspolitik som var boven. Gulbrandsen och Lindbeck räknade med att en avveckling av det västeuropeiska jordbruksstödet skulle leda till en världsmarknadsprishöjning på mellan 20 och 30 procent och en lika stor sänkning av den svenska jordbruksprisnivån.

Det svenska jordbrukets låga produktivitet kunde för det andra härledas till regionala skillnader i avkastning och lönsamhet. Skillnaderna mellan Götaland och övriga Sverige var påtaglig och ännu större blev den om den bästa kända tekniken tillämpades överallt. Företagsstrukturen spelade också en viktig roll. Den svenska medelarealen var låg sett i ett internationellt perspektiv och övergången till större enheter gick tyvärr trögt. En ökning av såväl areal som djurantal skulle medföra betydande stordriftsfördelar.

Den låga produktiviteten inom jordbruket tog sig uttryck i låg lönsamhet i förhållande till andra näringar. Gulbrandsen och Lindbeck redovisar tre olika kalkyler: vinsten i förhållande till jordbrukens marknadsvärde, vinstens andel av produktionskostnaden för deras tillgångar och dess förhållande till produktionskostnaden för dessa tillgångar när markvärdet beräknades efter markens pris i alternativa användningar. Deras slutsats var att eftersom jordbruk var attraktiva förmögenhetsobjekt låg markpriserna så högt att den effektiva förräntningen blev låg.

Det viktigaste målet med den svenska jordbrukspolitiken under 1960-talet var att ge jordbrukarna en tillfredsställande inkomst, en inkomst som var i paritet med industriarbetarnas. Gulbrandsen och Lindbeck gör några olika inkomstkalkyler: jordbrukarens arbetsinkomst som en restpost efter att övriga familjemedlemmars insatser värderats med gällande lantarbetarlön, hans inkomst när familjens samlade arbetsinkomst fördelats efter var och ens arbetsinsats och den samlade arbets- och kapitalinkomsten värderats efter gällande industriarbetarlön

och den ”normala” kapitalavkastningen inom industrin. Resultatet var att inkomstnivån var ungefär densamma för en jordbrukarfamilj som för en industriarbetarfamilj, men att dess förmögenhet var större. Dock var inkomstspridningen betydande mellan jordbruk av olika arealstorlek.

JORDBRUKSPOLITIKENS SAMHÄLLSEKONOMISKA KOSTNADER

Det viktigaste avsnittet i Gulbrandsens och Lindbecks bok är det som analyserar de samhällsekonomiska kostnaderna för skyddet av jordbrukssektorn. Det fanns stora vinster att göra på en förflyttning av produktionsfaktorer från jordbruket till mer produktiva sektorer av den svenska ekonomin. De historiska förändringarna hade varit drastiska. 1880 hade 70 procent av den arbetande befolkningen återfunnits inom jordbruket. 1968 var siffran bara 6 procent. Gulbrandsen och Lindbeck redovisar alternativa beräkningar av skillnaden mellan faktisk BNP 1960 och den BNP som skulle ha uppkommit om den andel av befolkningen som arbetade inom jordbruket hade varit densamma som 1950, under antagandet att den arbetskraft som flyttade skulle ha haft samma produktivitet inom jordbruket som den som stannade kvar. Räknat i inhemska priser skulle 15 procent av den BNP-ökning som ägde rum mellan 1950 och 1960 vara hänförlig till överflyttningsovinster, och om i stället internationella priser användes ökade siffran till 20 procent.

Det enklaste sättet att beräkna kostnaderna för jordbruksstödet var att jämföra hur mycket billigare livsmedel hade kunnat köpas om tullskyddet för dessa hade legat på samma nivå som för andra varor: drygt 2,5 miljarder kronor 1967. Ett korrektare sätt att beräkna den samhällsekonomiska kostnaden var emellertid att undersöka hur många årsarbetare som skulle frigöras om gränsskyddet sänktes till denna nivå, hur mycket deras produktivitet skulle ökas om de gick över till andra sektorer och vilken ökning av BNP detta skulle leda till: mellan 3,5 och 4,5 miljarder beroende på vilka antaganden som gjordes om kapitalintensiteterna i de olika sektorerna och om jordbrukets strukturanpassning som en följd av överflyttningen.

BEREDSKAPSPOLITIKENS KOSTNADER

De just redovisade beräkningarna tar inte hänsyn till beredskapsmålet: Sverige måste kunna försörjas med livsmedel under en avspärrningssituation. Erfarenheterna från andra världskriget präglade jordbrukspolitiken, kanske i allt för hög grad. Att fastslå vilket det mest troliga avspärrningsscenariot vid en framtida kon-

flikt kunde vara var inte lätt. Det kunde bli en kortvarig avspärning som kunde klaras genom förutseende lagring, men avspärningen kunde också pågå under längre tid och i värsta fall kunde delar av den svenska produktionsapparaten slås ut.

Gulbrandsen och Lindbeck valde att kämpa om andra världskriget: en treårig, partiell avspärning, tillräckligt lång tid för att man måste räkna med att beredskapslagren skulle tömmas. Problemet gällde hur mycket produktionsfaktorer som måste hållas kvar inom jordbruket i fredstid för att klara försörjningen i en krissituation och hur dessa resurser bäst kunde användas.

Gulbrandsen och Lindbeck identifierade fyra fundamentala omständigheter som beräkningarna måste baseras på. För det första gällde det att fastslå hur mycket intaget av kalorier och andra näringsämnen kunde reduceras utan men för folkhälsan. Under det värsta krigsåret, 1942, hade reduktionen uppgått till 10 procent och i beräkningarna antogs att en liknande nedskärning fortfarande skulle vara möjlig. För det andra måste det beräknas vilka besparingar av produktionsresurser som det gick att uppnå genom att ändra sammansättningen på konsumtion och produktion under en avspärning. Det handlade framför allt om hur mycket den biologiskt slösaktiga animalieproduktionen av kalorier kunde ersättas av vegetabilisk produktion. Gulbrandsen och Lindbeck valde att sätta en undre gräns för konsumtionen av animaliskt protein i en krissituation, på 90 procent av det fredstida intaget. För det tredje gällde det att beräkna hur mycket av kristidsbehovet som kunde tillfredsställas genom lagring. Att lagra animalieprodukter var besvärligt och kostsamt, så lagringsansträngningarna fick koncentreras framför allt till brödsäd och socker medan behovet av animalisk kost fick tillgodoses genom inhemsk produktion. Den fjärde punkt som Gulbrandsen och Lindbeck beaktade var möjligheten att hålla en markreserv i beredskap som kunde sättas in när avspärningen var ett faktum. Markreserven ingick dock inte i deras huvudkalkyl utan diskuterades separat.

Utifrån dessa förutsättningar beräknade Gulbrandsen och Lindbeck att den kostnad som uppkom genom en av beredskapsmålet motiverad inoptimal resursanvändning uppgick till 3,8 miljarder kronor. Från detta drogs kostnaderna för att importera den jordbruksproduktion som skulle falla bort om de felaktigt använde resurserna överflyttades till andra sektorer, 2,2 miljarder, och kostnaderna för lagring lades till: 260 miljoner. Den totala kostnaden för en optimalt utformad livsmedelsberedskap (den extra produktionskostnaden för att nå beredskapsmålet plus lagringskostnaderna) uppgick således till cirka 1,9 miljarder kronor per år. Om man jämförde detta med kostnaden för den faktiska jordbrukspolitik, 4 miljarder, fick man en uppfattning om vilka besparingar som kunde göras genom att övergå till en optimalt utformad beredskapspolitik. Det skulle gå att

lägga ner 30–40 procent av den brukade arealen och nio av tio jordbruk. Med den nedläggningstakt som karakteriserade 1960-talet skulle det krävas 15–20 år för att nå dessa mål.

PRISPOLITIKEN: MINSKAD PRODUKTION OCH STRUKTUROMVANDLING

Den sista delen av *Jordbruksnäringens ekonomi* analyserar prispolitiken, såväl den faktiska som den samhällsekonomiskt optimala. För att beredskapsmålet skulle nås på bästa sätt krävdes en politik som tvingade produktionsfaktorer att lämna jordbruket. Det gällde då att bestämma utbudselasticiteten för jordbruksprodukter. Gulbrandsen och Lindbeck genomförde både en tidsserieanalys och en tvärsnittsanalys. Den förra gjordes med hjälp av data från slutet av 1930-talet till mitten av 1960-talet. Från den förra tidpunkten till mitten av 1950-talet steg realpriset på jordbruksprodukter för att därefter sjunka. Den av Gulbrandsen och Lindbeck med hjälp av tidsserier framräknade priselasticiteten uppgick till 0,4. Den grundades på antagandet om given produktivitet och givna faktorpriser. En ökning av nettoproduktiviteten (den produktionsökning som inte kan förklaras av ökade insatser av kapital eller arbetskraft) skulle i sin tur leda till en proportionellt sett nästan lika stor ökning av produktionen och en enprocentig ökning av faktorpriserna skulle minska produktionen med 0,4 procent.

Prisvariationerna under den studerade tidsperioden var förhållandevis små, varför Gulbrandsen och Lindbeck drog slutsatsen att det samband mellan produktion och prisförändringar som de skattat var representativt endast vid små prisförändringar. För att avhjälpa detta kompletterades analysen med två skattningar baserade på tvärsnittsdata, relationen mellan produktionskostnaden per intäktskrona och produktion, vilket gav en utbudskurva för 1963. Utbudselasticiteten i kurvans övre del uppskattades till mellan 0,6 och 1, medan den i dess mellersta del låg mellan 2 och 4. ”Enligt tvärsnittsanalysen är det ... troligt, att ju kraftigare produktionen krymps, desto högre utbudselasticitet får man räkna med vid bestämning av erforderlig prissänkning.”⁴

När det gällde att fastslå vilka produktprisändringar som krävdes för att minska jordbruksproduktionen måste hänsyn tas både till den förväntade produktivitetens utvecklingen och de förväntade faktorprisförändringarna:

Om produktiviteten, liksom under de senaste 30 åren, skulle fortsätta att stiga så snabbt i förhållande till faktorpriserna, att produktionsnivån fortsätter att stiga, accentueras kravet på sänkta realpriser för att krympa produktionen. Om faktor-

⁴ Ibid., s. 135–136.

priserna däremot i framtiden skulle stiga betydligt snabbare än produktiviteten, skulle kraven på en realprissänkning bli mindre. I princip kan man naturligtvis även tänka sig en situation där faktorpriserna stiger så mycket snabbare än produktiviteten, att den eftersträvade produktionskrampningen kan komma till stånd utan realprissänkning. En sådan utveckling skulle emellertid fordra ett brott mot den tidigare trenden.⁵

Gulbrandsen och Lindbeck beräknade att för att jordbruksproduktionen skulle sjunka med 30 procent krävdes en prissänkning på 20 procent, givet att produktiviteten inte förändrades, faktorpriserna förblev konstanta och den genomsnittliga utbudselasticiteten var lika med 1,5.

En sådan prispolitik skulle få effekter på effektiviteten och inkomsterna inom jordbrukssektorn, å ena sidan via strukturomvandlingen, å den andra via ändringar i de använda faktorproportionerna. Små och medelstora jordbrukare måste förmås att lägga ner verksamheten och deras mark måste föras över till större enheter. Gulbrandsen och Lindbeck kunde konstatera att en momentan prissänkning på 15 procent skulle leda till att den totala faktorersättningen (arbete plus kapital) skulle sjunka tämligen likformigt för alla företagsstorlekar (20–27 procent), medan ersättningen till brukarna skulle sjunka mest på de större enheterna, vilka använde mer lejd arbetskraft (vars löner antogs förbli oförändrade vid en prissänkning). Detta skulle leda till att brukarna på olika sätt försökte kompensera sig:

Minskningen av försäljningsintäkterna leder till att jordbrukarna försöker motverka intäktsförlusterna genom att ändra produktionsvolym, produktionsteknik och faktorproportioner. Eftersom de större företagen har bättre möjligheter att ändra produktval och faktorproportioner än de mindre, har de också större förutsättningar att motverka intäktsbortfallet ... Då denna anpassning innebär en besparing av produktionsfaktorer sker en övergång av faktorer till andra näringar.⁶

Utbudet av jordbruksfastigheter skulle öka och fastighetspriserna sjunka tills ett nytt jämviktsläge etablerades. ”Sammanfattningsvis kan man om det nya jämviktsläget i förhållande till det ursprungliga säga följande: Antalet företag är färre, produktionsvolymen, den odlade arealen och insatsen av övriga produktionsfaktorer är mindre. Fastighetspriserna har fallit både absolut sett och i förhållande till andra faktorpriser.”⁷

I praktiken var det inte troligt att det skulle gå att genomföra en momentan

⁵ Ibid., s. 136.

⁶ Ibid., s. 141–142.

⁷ Ibid., s. 143.

prissänkning på jordbruksprodukter. Gulbrandsen och Lindbeck presenterade därför några kalkyler på hur inkomsterna inom jordbruket skulle påverkas av successiva prissänkningar på 0,5 respektive 1,5 procent per år 1965–76. Prissänkningarna skulle komma att motverkas av produktivetsökningar (beräknade på historiska trender) och kapitalintensiteten skulle öka (när reallönerna ökade). Slutresultatet av denna räkneövning blev att realinkomsterna inom jordbruket skulle komma att öka i nästan alla storleksgrupper, men mest för de större jordbruken. Strukturuomvandlingen skulle påskyndas. Faktorproportionerna skulle påverkas genom minskade markpriser, medan däremot priset på realkapital kunde förutsättas förbli oförändrat, vilket initialt skulle hämma kapitalbildningen. På längre sikt kunde man däremot förutsätta att kapitalanvändning stimulerades:

Om takten i strukturuomvandlingen kan hållas hög, vilket förutsätter ganska pressad lönsamhet i jordbrukssektorn, kommer emellertid avkastningen av realkapital på stora enheter att på nytt öka, allt eftersom mark blir tillgänglig för arealutvidgning vid det enskilda företaget. Realinvesteringarna blir nämligen mera lönande, när de enskilda enheterna fått betydligt mera mark än de för närvarande har. Det centrala ur effektivitetssynpunkt kan därför sägas vara att hålla igång en snabb strukturuomvandling.⁸

Gulbrandsen och Lindbeck betonade vikten av att inte driva på investeringarna utan att vänta tills strukturuomvandlingen fått verka:

Med hänsyn till effektiviteten i jordbrukssektorn är det fördelaktigt att investeringar i byggnader, anläggningar och maskiner uppskjuts tills en väsentligt rationellare struktur kommit till stånd i sektorn. Härigenom kan stora felinvesteringar undvikas på små och ”halvstora” enheter. Även ur en vidare samhällsekonomisk synpunkt är det fördelaktigt att hålla nyinvesteringarna på en låg nivå så länge produktionen överskrider vad som fordras av beredskapsskäl och kapitalet har högre avkastning i andra näringar.⁹

Ett speciellt problem i anslutning till strukturuomvandlingen var vad det skulle bli av småbrukarna. I många fall hade såväl den egna arbetskraften som marken låg avkastning i annan användning. Detta gällde inte minst äldre brukare. De borde därför stanna kvar i näringen under en övergångstid. Om å andra sidan deras jord kunde slås samman med större enheter kunde däremot socialpolitiska åtgärder, som förtidspensionering, bli aktuella. Om det rörde sig om yngre brukare fick arbetsmarknadspolitiska, rörelsestimulerande, åtgärder, som omskolning, tillgripas.

⁸ Ibid., s. 149.

⁹ Ibid.

EN OPTIMAL PRISPOLITIK

Det sista kapitlet i *Jordbruksnäringens ekonomi* skisserar en optimal prispolitik för ett jordbruk med ett beredskapsmål. Om ingen beredskapsrestriktion hade funnits skulle den optimala politiken vara ren frihandel utan ingrepp. Om det däremot är så att frihandelsproduktionen av jordbruksvaror är mindre än vad som behövs under en avspärrning (formulerat som en viss procent av den fredstida konsumtionen) måste prisrelationerna ändras. Detta kan antingen ske genom gränsskydd för jordbruket (högrislinjen) eller genom subventioner av jordbruksproduktionen (lågprislinjen). Den senare politiken är överlägsen den förra eftersom den endast snedvrider produktionen, inte konsumtionen, eftersom konsumenterna kan fortsätta att konsumera enligt sina preferenser, till världsmarknadspris, medan de om högrislinjen väljs kommer att behöva betala världsmarknadspriset plus tullen.¹⁰

Situationen kan ytterligare kompliceras av att faktorinsatsen inom jordbruket kan vara för liten under fredstid för att beredskapsmålet ska klaras. Då måste faktor användningen subventioneras inom jordbruket:

Om man av beredskapsskäl vill ha en större produktionskapacitet i jordbruket än som uppkommer i läget utan jordbruksstöd, måste man öka insatsen av arbete och kapital i jordbruket. Därvid faller emellertid gränsproduktiviteterna i jordbruket ... och deras värde kommer, vid oförändrade priser, att understiga faktorpriserna i industrin. För att hålla kvar den av beredskapsskäl eftersträvade mängden produktionsfaktorer i jordbruket måste man därför subventionera produktionsfaktorerna så mycket att värdet av vardera faktorns gränsproduktivitet plus subvention blir lika högt som faktorns pris i industrin.¹¹

Den svenska jordbrukspolitiken under efterkrigstiden hade vilat på högrislinjen: tullskydd. Det var dock lågprislinjen som var optimal. Tekniskt kunde denna administreras antingen som ett inkomstillägg, baserat på varje jordbruksföretags totala förädlingsvärde, eller som ett pristillägg på varje produkt, utöver vad som erhöles via försäljning på marknaden. Finansieringen förutsattes äga rum via skattsedeln.

¹⁰ Det diagram (ibid., s. 154) som används för att illustrera resonemanget är felritat. Där handlas det vid högrislinjen till inhemska priser på världsmarknaden i stället för till internationella.

¹¹ Ibid., s. 158.

REAKTIONEN

Bonderörelsen reagerade surt även på Gulbrandsens och Lindbecks andra bok. "Programmet är överdådigt så det förslår och kommer säkert att reta gallfeber på åtskilliga i 'modernäringen'", skrev signaturen Y. M-r i *Arbetsbladet*.¹²

I brist på sakargument konstaterade *RLF-Tidningen* att den inte tänkte anmäla boken. "Vi brukar ... endast i undantagsfall ägna uppmärksamhet åt sagoböcker och vi har inte funnit anledning att i detta fall göra undantag."¹³

Redaktören för Köttbranschens Riksförbunds tidskrift *Köttbranschen* tyckte inte att RLF:s hållning var något att ta efter. "Dessbättre verkar RLF vara ganska ensamt om att skämta bort besvärande fakta."¹⁴ RLF-ombudsmannen Sune Bolin på Gotland vägrade dock att inse att det existerade något problem: "De förslag som författarna kommer med i sin debattbok är helt verklighetsfrämmande, fullständigt vansinne. För att vara riktigt drastisk skulle jag vilja be professor Assar Lindbeck och laborator Odd Gulbrandsen [sic] att krypa ner i en säck, så skall jag hjälpa till att knyta till den." Analys på hög nivå. Bolin fortsatte med att insinuera missunnsamhet: "De har en önskedröm som skall vara en lösning på ett problem som inte är något problem i själva verket. Man unnar helt enkelt inte de [sic] som kämpar och sliter med sina små jordbruk att få en extra ett- eller tvåöring ..."¹⁵ RLF-direktören Nils Allan Svensson gick ännu längre. I en kommentar till *Aftonbladet* hävdade han (utan att ha läst boken) att Gulbrandsens och Lindbecks recept skulle leda till "en snabb och hård proletarisering av jordbruksbefolkningen".¹⁶

Erik Swedborg, direktör på Sveriges Lantbruksförbund, tyckte att boken var

¹² Y. M-r (1969).

¹³ *RLF-Tidningen*, (1969).

¹⁴ *Köttbranschen* (1969).

¹⁵ *Gotlands Allehanda* (1969).

¹⁶ *Aftonbladet* (1969).

Professor vill ha bara 15.000 jordbruk kvar...

- AV ANDERS BERGSTRÖM -

Vad skulle hända om antalet jordbruk i Sverige under en 20-årsperiod minskas från nuvarande 180.000 till 15.000? En massa fördelar, menar professor Assar Lindbeck och laborator Odd Gulbrandsen, vilka i dagarna släppt ut en debattbok - "Jordbruksnäringens ekonomi".

Författarna hävdar att mellan 30 och 40 procent av jordbruksarealen kan liggas ned. Produktionsvolymen bör sänkas med 30 procent. Följerna skulle bli att samhällat sparar 2 miljarder kronor per år, vilket innebär en sänkning av de verkliga jordbrukspriserna med drygt 15 procent, inom ramen för denna kalkyl anser författarna att kravet på livsmedelsberedskap under en period av avspärning kan upprätthållas. Professor Lindbeck och laborator Gulbrandsen har tagit fasta

på vissa statistiska uppgifter. Bland annat nämner man att jordbrukssektorns bidrag till nationalprodukten uppgår till för närvarande 4 miljarder kronor, vilket motsvarar 3 procent. Genom att 6 procent av landets arbetskraft är sysselsatt inom jordbruksnäringen innebär detta att produktiviteten är betydligt lägre än inom den övriga ekonomin.

Vad som dock främst ligger det svenska jordbruket i faset är det höga prisstöd, som jordbruket kan

Forts. sidan 4 JORDBRUK . .

...och Sune Bolin vill ha professorn i en säck

Ombudsman Sune Bolin, RLF, säger så här om professor Lindbecks förslag: De förslag som författarna kommer med i sin debattbok är helt verklighetsfrämmande, fullständigt vansinne. För att vara riktigt drastisk skulle jag vilja be professor Assar Lindbeck och laborator Odd Gulbrandsen att krypa ner i en säck, så skall jag hjälpa till att knyta till den.

De har en önskedröm som skall vara en lösning på ett problem som inte är något problem i själva verket. Problemet är en fördelingsfråga. Man unnar helt enkelt inte de som kämpar och sliter med sina små jordbruk att få en extra ett- eller tvåöring, en liten slant som inte behövs slås ut i konsumtionsledet. Forts. sidan 4 BOLIN . . .

Gotlands Allehanda 24 juni 1969.

teoretisk och att författarna inte tillräckligt diskuterade hur deras visioner skulle kunna förverkligas. De bortsåg också från att jordbrukssektorn inte var mer produktiv i andra västeuropeiska länder och diskuterade enbart det prispolitiska medlet medan till exempel den statliga rationaliseringsverksamheten lyste med sin frånvaro. Vidare saknades naturvårdsaspekterna, glesbygdsproblematiken och rent allmänt de politiska och mänskliga aspekterna. Inga kalkyler av överflyttningskostnaderna redovisades. Sammanfattningsvis tyckte Swedborg att Gulbrandsen och Lindbeck presterat en tulipanaros utan att erbjuda någon instruktion om hur den skulle konstrueras.¹⁷

Även jordbruksminister Ingemund Bengtsson tyckte, i en intervju i *Aftonbladet*, att Gulbrandsen och Lindbeck hade presterat en teoretisk produkt som inte skulle komma att användas vid jordbrukspolitiska beslut i riksdagen – redan innan han läst boken. Han hänvisade till att Sverige måste klara beredskapsmålet och att detta krävde en 80-procentig självförsörjning i fredstid. Det gick inte att slopa gränsskyddet. Lågprislinjen fanns uppenbarligen inte i ministerns värld.¹⁸

I *Halländska Lantmannatidningen* kommenterade signaturen Bangholm en radiointervju med Odd Gulbrandsen i anslutning till bokpubliceringen: ”... jag lever ingalunda i någon sval och upphöjd opartiskhet rörande de båda herrarna. Man hade väntat sig någonting i den stilen visavi intervjuen. [...] Uppriktigt sagt det var skumt av Industriens Utredningsinstitut att vid sökandet efter sanningen vända sig till två frenetiska, ohöljda och okunniga fiender till jordbruket.” Själv tyckte Bangholm att det var helt i sin ordning att USA och andra västländer dumpade sina överskott på brödsäd i u-länderna och därmed bidrog till att hålla de priser bönderna där fick för sina produkter nere.¹⁹

Det var emellertid inte enbart IUI som hade skulden till att Gulbrandsens och Lindbecks bok hade publicerats. Institutets styrelseordförande hette Marcus Wallenberg, representant för storindustrin, och enligt signaturen Exon i *Annonssblad till Tidskrift för Landtmän* var det i själva verket SAF och Enskilda Banken som var ute efter att smutskasta det svenska jordbruket.

... det skulle vara märkligt om ... [Marcus Wallenberg] vore helt obekant med en av IUI:s senaste bedrifter, utgivandet av den i bondekretsar ökända boken ”Jordbruksnäringens ekonomi” med herrar Assar Lindbeck och Odd Gulbrandsen som författare. Det är en skrift så full av provocerande idéer och lösliga uppslag att den framstår mindre som ett vetenskapligt forskningsarbete än som en mot jordbruket riktad debattbok. Inte ens hr Wallenberg kan ha varit okunnig om författarnas meritlista, helst som Gulbrandsen varit anställd vid Industriens utredningsinstitut

17 Swedborg (1969).

18 Klingberg (1969).

19 Bangholm (1969).

innan han av någon anledning knöts till Lantbrukshögskolan. Där har han som bekant gjort vad han kunnat för att illa berykta och förtala den näring han satts att tjäna. Förräderi kallas sådant i andra sammanhang. [...]

Uppdraget måste ... tolkas så att de höga representanterna för industrien ställer sig solidariska med Lindbecks och Gulbrandsens besynnerliga teser. De går ut på att framställa jordbruket som en nära nog oberättigad näring, en parasit och snyltgäst som skall hållas så liten som möjligt. [...]

”Forskning” av den här typen kan lätt sprida sig till andra områden om den får pågå utan kritik. Men man kan föreställa sig hur det skulle låta om Jordbrukets utredningsinstitut fick i uppdrag att göra motsvarande ”utredning” om industriens eller dess toppfigurers ekonomi. Det skulle talas om otillbörlig och ovänlig inblandning i andras angelägenheter.

Låt gå för det – men då har också jordbruket rätt att protesera [sic]. Näringen har inte bara rätt att leva jämsides med industrien utan är livsnödvändig för välfärdssamhället. Det är många som retar sig på den ton och som paret Lindbeck-Gulbrandsen tar sig med storindustrien bakom ryggen.²⁰

I *Norrtelje Tidning* beklagade sig Hans Hanson över att det bara var ekonomiska faktorer som upptogs till behandling i *Jordbruksnäringens ekonomi* och inte sociala faktorer och miljöhänsyn.²¹ Hur mycket skulle omflyttning och omskolning kosta? Han postulerade att jordbruk var det billigaste sättet att bevara miljön, ett synnerligen tivelaktigt påstående. Vill man bevara miljön ska medel avsättas direkt till detta, inte till att bedriva jordbruk. Som Lindbeck uttrycker det i sina memoarer: ”... vi hävdade att ett gränsskydd på cirka 60 procent av importpriserna är ett klumpigt instrument för att uppnå målet om öppna landskap. Ett lägre gränsskydd kunde kombineras med ett speciellt stöd till lantbrukare som håller områden på landsbygden öppna, exempelvis genom extensiv fårskötsel.”²²

Hanson insinuerade också att Gulbrandsen och Lindbeck hade sina slutsatser klara redan innan de började skriva boken, var han nu kunde få ett så absurt påstående ifrån. Han ger intryck av att ha läst men inte förstått hur argumentationen var uppbyggd. Boken var ”intressant att läsa som dokument över teoretiskt tänkande med bortseende från praktiska och socialt mänskliga faktorer”. Signaturen Y. M-r i *Arbetarbladet* höll med. Det praktiska värdet av Gulbrandsens och Lindbecks resonemang begränsades, tyckte han, av att författarna hade renodlat sitt teoretiska resonemang. ”Detta är i och för sig legitimt, men det innebär samtidigt att det faktiska värdet av deras program begränsas. Ett handlingsprogram för jordbruket kan genomföras endast i den takt vi förmår lösa de sociala verkningarna.”²³

20 Exon (1969).

21 Hanson (1969).

22 Lindbeck (2012, s. 133).

23 Y. M-r (1969).

Även *Västgöta-Demokraten* tyckte att resonemangen i *Jordbruksnäringens ekonomi* saknade kontakt med verkligheten. Inte minst vände tidningen på ledarplats sig mot Gulbrandsens och Lindbecks åsikt att strukturrationaliseringen borde påskyndas:

Hur jordbruket slutligen kommer att se ut när den stora strukturrationaliseringen har fullbordats är väl ingen i dag kapabel att förutsäga. Det är möjligt att vi då i de stora jordbruksdistrikten har stora jordbruksbolag, som på rent industri-vetenskapliga grunder driver ett högt mekaniserat jordbruk, men VD menar att om det inte skulle leda till orimliga påfrestningar på folkhushållets ekonomi [sic] så bör vi stå emot en sådan utveckling. Vi tror inte att jordbruksproduktionens mål och inriktning bör avgöras i storbankernas sammanträdesväningar, inte ens om bankerna vid tiden skulle vara helt statsägda. Jordbruket får sin utkomst ur en levande process och vi föreställer oss att kontakten mellan beslutsfattare och process både bildligt [sic] och bokstavligen bör vara så jordnära som möjligt.

De båda citerade författarna har heller inte försökt sig på några äventyrligheter i antydd riktning, men redan deras propåer rör sig bort från skeden vi nu praktiskt kan överblicka. Därför blir också deras resonemang mest av tekniskt och teoretiskt intresse. Med dagens jordbrukspolitik har de föga att göra.²⁴

Upsala Nya Tidning höll inte med:

I själva verket torde det emellertid förhålla sig precis tvärtom. Gulbrandsen och Lindbeck rör sig med ett mycket klart avgränsat perspektiv. Deras begränsningar avser i huvudsak läget nu och fram till 1980. Om man inte vill göra gällande att deras analyser är felaktiga, så ger de med mycket stor konkretion och precision besked om vad som skulle kunna ske under de angivna förutsättningarna. Det torde inte vara möjligt att med tillnärmelsevis samma grad av säkerhet bestämma vilka verkningarna blir av den jordbrukspolitik, som förs i dag.

Tidningen höll med om att Gulbrandsen och Lindbeck inte tog upp miljöaspekterna, men de var inte heller framträdande i den jordbrukspolitik som faktiskt fördes. ”I den mån utformningen av det nuvarande jordbruksstödet har miljöpolitiska plusvärden så är det mest en tillfällighet. Det är också ytterst tveksamt om det i så fall är fråga om långsiktiga vinster och inte i stället ett sätt att dölja en långsammare och kanske mera förrädisk miljöförändring.” *UNT* tyckte att även miljöpolitiken krävde någon typ av nytto-kostnadsanalys av den typ som Gulbrandsen och Lindbeck använde sig av.²⁵

²⁴ E.P. (1969).

²⁵ *Upsala Nya Tidning* (1969).

De kritiska rösterna mot Gulbrandsens och Lindbecks bok uppehöll sig gärna vid andra faktorer än de ekonomiska. I Bibliotekstjänsts *Bokrevy* skrev Jacob Bjärsdal att det troligen skulle vara riskabelt att utforma en praktisk jordbrukspolitik efter en så ”smalspårig” teori som den som presenterades i *Jordbruksnäringens ekonomi*. ”För att ge ett intryck av vad som fattas kan man nämna sådana nyckelord som miljö, lokalisering, naturvård – och något så oekonomiskt som människan själv.”²⁶ Likaså tyckte kulturgeografen Olof Nordström att jordbrukspolitikens sociala dimensioner hade kommit bort och dessutom att frågan om hur en markbank som kunde sättas in under en avspärning borde utformas hade avförts för lätt. Hur skulle denna mark kunna hållas öppen, och var i Sverige skulle den ligga?²⁷ En annan kulturgeograf, Knut Norborg, som bedömde bokens eventuella värde i skolundervisningen, längtade efter kartor. ”Framställningen är nationalekonomisk och regionala variationer och problem beaktas inte. Kartan som illustrations- och analysmaterial saknas. På åtskilliga punkter kunde en korologisk [sic] angreppspunkt ha fördjupat problemställningen och fått den att verka mindre skrivbordsbetonad.” Norborg tyckte inte heller att det gick att jämföra jordbrukets företagsstruktur i olika länder eftersom definitionen av vad som vara att betrakta som jordbruksjord skilde sig ”vitt” åt mellan länderna.²⁸

Även professorn i marklära på Ultuna, Sven L. Jansson, ville förskjuta perspektivet på jordbrukssektorn från vad han uppfattade som det rent ekonomiska till ett synsätt som han såg som mera grundläggande: ”frågan om fördelningen mellan biologisk produktion, mellan jordbruk och industri samt denna fördelnings betydelse för inte bara en hög materiell utan också en god immateriell levnadsstandard”, en aspekt som han ansåg hade försumrats i debatten.²⁹ Jansson motsatte sig den fortsatta koncentrationen av jordbruket som han tyckte byggde på en myt om Sverige som ett ”kargt” jordbruksland. I själva verket var betingelserna för jordbruk i Sverige klart överlägsna dem som rådde på de flesta ställen på jordklotet. Tack vare produktionen av handelsgödsel förändrades förutsättningarna för jordbruksproduktion i svala och fuktiga delar av världen. Sätillvida var vallodling och grönsaksproduktion klart lämpade för övre Norrland.

Jansson hade svårt att acceptera industrisamhället. Han längtade tillbaka till naturen. Det gick inte att reducera den svenska odlingsmarken och att undervärdera den biologiska produktionen:

26 Bjärsdal (1970).

27 Nordström (1969).

28 Norborg (1969, s. 187).

29 Kjellström (1970).

Om vår levnadsstandard, sedd som en kombination av materiella och immateriella värden, ska kunna bevaras måste först och främst ett mera biologiskt synsätt inympas i det allmänna medvetandet. Människan fungerar dåligt i en miljö som är främmande för hennes biologiska natur. Hon fungerar dåligt som bihang till datamaskiner eller som kugge i ett produktionssystem med långt driven automation. När allt kommer omkring är atombomben knappast ett större hot mot hennes existens än vad en konsekvent genomförd urbanisering och industriell automation skulle vara.³⁰

Att industrialiseringen var det som på ett avgörande sätt hade bidragit till att lyfta människor ur fattigdom och misär hade aldrig fallit den marklärde professorn in.

Aftonbladets Lennart Hagman diskuterade den avfolkning av landsbygden som skulle bli följden av en avreglering av jordbruket. Konsumenterna/vinnarna skulle kunna kompensera producenterna/förlorarna i monetära termer, men man kunde befara en förlust i termer av psykisk hälsa.

Vår värdering blir ... hur mycket konsumenterna vill betala för att jordbrukarna skall få fortsätta att bruka sin jord i den utsträckning som idag sker. Skall dessa människor flyttas in till tätorter där de kanske kommer att missanpassas, eller skall dom få bo kvar? Ur ekonomisk synvinkel skulle all tjäna på ett sådant förfaringsätt [flyttning], men hur mycket värderar vi den psykiska hälsan?³¹

I den norska *Bedriftsøkonomen* fick däremot *Jordbruksnäringens ekonomi* enbart beröm. I Norge vilade jordbrukspolitiken på precis samma principer som i Sverige:

I Sverige så vel som i Norge og mange andre land i Vest-Europa finnes det få eksempler på et så fullstendig regulert marked som den for produksjon og konsumsjon av matvarer. Jordbruket er skjermet mot ubehagelig utenlandsk konkurranse gjenneom høye avgiftsmurer o.l. og får subsidier for å sikre en innenlandsk produksjon på tross av de høye kostnadene som karakteriserer denne skjermede næring.

Signaturen ASS betecknade monografen som ”glimrende” och anbefalldes den till läsning även i Norge. ”Monografien er till å få forstand av langt inn i vårt eget land og kan anbefales økonomer, politikere, næringsdrivende og industriarbeidere. Hvem står ikke på en eller annen måte i avhengighetsforhold til jordbruket?” Dock hyste inte ASS några förhoppningar om att politikerna skulle ge den ett

³⁰ Ibid., s. 106.

³¹ Hagman (1970).

entusiastiskt mottagande. ”Gulbrandsen og Lindbeck kan ryste noen hver opp av Tornerose-sønnen, men neppe norske politikere.”³²

Även *Den Svenska Marknaden*, Sveriges Marknadsföringsförbunds tidskrift, rekommenderade Gulbrandsens och Lindbecks bok. ”... Jordbruksnäringens ekonomi ... ger den vetgirige en verkligt faktaspäckad redogörelse. Man får politikens bakgrund, pris- och marknadsregleringarnas utformning och dess verkningar och problem och mycket mer. Den som grundligt vill sätta sig in i frågan har här en utmärkt volym.”³³

Den kritik som riktades mot Odd Gulbrandsens och Assar Lindbecks bok fokuserade mest på vad kritikerna tyckte inte hade behandlats: de sociala verkningarna av en minskning av omfattningen av det svenska jordbruket och konsekvenserna för miljön av en krympning. De flesta dagstidningarna rapporterade neutralt, utan värderande kommentarer, vad som stod i boken, uppenbarligen baserat på information som de hade fått sig tillskickad av Industriens Utredningsinstitut. Tyvärr valde de flesta skribenterna att inte gå in på sådana centrala frågor som om en högpris- eller en lågprislinje var det bästa sättet att nå målen för den svenska jordbrukspolitiken. När Odd Gulbrandsen i juli 1969 intervjuades av *Upsala Nya Tidning* var han förtretad för att boken hade behandlats som en debattbok och inte som en bok som informerade om tillståndet inom jordbruket. De vetenskapliga resultaten diskuterades inte. Att människan skulle ha kommit bort höll han inte med om. Tvärtom tog den rådande jordbrukspolitiken ingen hänsyn till småbrukarna. Producerade man inte en viss minsta mängd hade man ingen nytta av det stöd som utgick.³⁴

Avslutningsvis bör bland recensionerna nämnas den av Gunnar Eliasson författade för *Swedish Journal of Economics*.³⁵ (Eliasson hade vid denna tid, väl att märka, lämnat IUI.) Recensionen är välbalanserad. Eliasson väjde inte för att diskutera det i Gulbrandsens och Lindbecks ansats som han av en eller annan anledning tyckte var problematiskt, men hans huvudbudskap är att deras studie på ett föredömligt sätt, genom en kombination av teori och empiri, lyfter fram alla konstheter som behäftade den svenska jordbrukspolitiken – absolut och i en internationell jämförelse. Såväl bönderna som de politiska beslutsfattarna framstod som synnerligen irrationella när rimliga ekonomiska kriterier användes för att bedöma vad de hade för sig.

32 ASS (1970b, s. 491).

33 S H (1969).

34 L S (1969).

35 Eliasson (1972). Boken recenserades tillsammans med Olof Bolins (1971) doktorsavhandling från Ultuna,

JORDBRUKET I NORDEN

Jordbruksnäringens ekonomi behandlade enbart det svenska jordbruket. Under den tid som boken skrevs hade det emellertid pågått ett alltmer intensivt arbete med att skapa en nordisk tullunion, Nordek. Unionen planerades också omfatta till exempel kapitalrörelser, investeringar, industri- och energipolitik, sjöfart, fiske, jordbruk, utbildning, forskning, etableringsrätt och utvecklingsbistånd. I november 1970 godkände Nordiska rådet ett traktatsförslag, men längre än så kom man aldrig. Det var Danmark som hade tagit initiativet till bildandet av Nordek. Frankrikes president, Charles de Gaulle, hade lagt in sitt veto mot ett brittiskt EEC-medlemskap 1967 och Storbritannien

var en av Danmarks viktigaste handelspartners. Danskarna kunde därför inte söka medlemskap i EEC utan att skada sina intressen och framförde tanken på Nordek som ett första steg på vägen mot ett framtida medlemskap i den större gemenskapen. Den danska inställningen kontrasterade emellertid bjärt mot den finska. President Urho Kekkonen var av säkerhetspolitiska skäl mån om att inte stöta sig med Sovjetunionen, som såg alla försök från finsk sida att närma sig Västeuropa med oblida ögon, och när han fick signaler om att ryssarna såg planerna om nordiskt ekonomiskt samarbete som fientliga beslöt han att Finland skulle dra sig ur förhandlingarna.³⁶

Under den tid som Odd Gulbrandsen och Assar Lindbeck arbetade med sin bok var emellertid Nordekprojektet fortfarande i högsta grad aktuellt och Industriens Utredningsinstitut uppdrog därför åt Gulbrandsen att utreda konsekvenserna av en gemensam nordisk jordbruksmarknad.³⁷ Han börjar med en genomgång av den ämbetsmannarapport om unionen som hade färdigställts under 1969 och som föreslog att unionen skulle träda i kraft i början av 1972. Rapporten fastslog att hindren för en gemensam jordbruksmarknad successivt skulle avvecklas, men med det förbehållet att varje land hade rätt att utforma sin jordbrukspolitik så att inte böndernas inkomstnivå äventyrades.

³⁶ För en kort introduktion till Nordekproblematiken, se till exempel Hafström och Karlander (1969) och Yding Brunbeck (2019).

³⁷ Gulbrandsen presenterade sina slutsatser i Gulbrandsen (1970).

Att tekniskt utforma en gemensam politik var långt ifrån enkelt. De övriga nordiska ländernas regleringssystem var lika invecklade som det svenska:

Uppgiften att skapa en gemensam jordbruksmarknad för de nordiska länderna är tekniskt sett långt mera komplicerad än att bara harmonisera tullarna till en gemensam yttre tullmur eftersom jordbruksmarknaden är långt mer reglerad än andra marknader. Utöver eller i stället för tullar används nämligen för närvarande importavgifter och kvantitativa importregleringar för att uppnå ett eftersträvat gränsskydd. Andra metoder att säkra avsättning av inhemsk produktion är inmalnings- och inblandningstvång för inhemsk vara, statligt stödd lagring och prissubventioner. För överskott av jordbruksvaror som avsätts på världsmarknaden till lägre priser än på den inhemska marknaden uppstår s.k. "exportförluster", vilka täcks med medel från ett i många fall invecklat regleringssystem.

Ofta används också medel från statsbudgeten i regleringssystemet, antingen direkt utbetalade till vissa ändamål eller inordnade i systemet på ett stundom svårurskiljbart sätt. Varje land har också sin egen avvägning mellan de direkta subventionerna och de stöd som indirekt skapas inom ramen för regleringssystemet.³⁸

Enklast att avreglera var handeln. Det gällde att lite i taget komma fram till gemensamma partipriser inom unionen, garanterade av en yttre skyddsmur. Dessa priser behövde dock inte sammanfalla med de priser som jordbrukarna fick utan de senare kunde genom regleringar fås att ligga över eller under partihandelspriserna, beroende på vilken inkomstpolic man önskade bedriva, och de kunde skilja sig åt mellan olika länder. Olikheter i producentpriserna skulle emellertid i praktiken innebära att konkurrensen inom unionen snedvreds och ur effektivitetssynpunkt måste man eftersträva likformighet och konkurrens på lika villkor. Prisbildningen skilde sig åt mellan olika länder, vilket innebar att en harmonisering skulle få långtgående effekter på struktur, produktion, inkomster och förmögenheter. Den tid som skulle krävas för en nivellering skulle därför troligen bli lång. Gulbrandsen rekommenderade att prisnivån skulle sammanfalla med de genomsnittliga priserna för varje vara inom de nordiska länderna.

I sin undersökning fokuserade Gulbrandsen på fyra delproblem: de faktiska regleringarnas utformning (för att hitta utgångspunkter för en enhetlig nordisk jordbruksreglering), verkan av en enhetlig prisnivå på de nordiska jordbrukarnas inkomster och förmögenheter, konsekvenserna för produktionens storlek, sammansättning och regionala fördelning vid övergång till ett enhetligt prissystem och arten och omfattningen av de regleringar som kunde behövas såväl i ett övergångsskede som eventuellt också på längre sikt.

³⁸ Ibid., s. 10.

DE EXISTERANDE REGLERINGARNA

De existerande prissystemen hade byggts upp från depressionen och framåt i syfte att ge jordbrukarna högre inkomster än vad de skulle erhålla till världsmarknadspriser. Regleringarna hade emellertid sina begränsningar, inte minst i det danska fallet. Danmark sålde jordbruksprodukter huvudsakligen på export och kunde svårligen ta ut priser som låg över världsmarknadsnivån, inte minst på fläsk, som svarade för över halva produktionen. I de övriga nordiska länderna var situationen annorlunda. Där ökade den inhemska produktionen och självförsörjningsgraden tack vare produktionssubventioner eller importavgifter.

Kostnaderna skilde sig radikalt åt mellan de olika nordiska länderna. De var högst i Finland. Därefter följde i tur och ordning Norge, Sverige och Danmark. Danskarna svarade för en lika stor produktion i världsmarknadspriser som Sverige, Norge och Finland tillsammans. De prisstöd som utgick följde kostnadsbildningen.

EN NY PRISSTRUKTUR

Det var inte givet vad som skulle styra prissättningen i en gemensam nordisk jordbruksmarknad:

Skall uppgiften vara att jämka samman till en enhetlig prisnivå för Norden, produkt för produkt? Skall man rikta in den gemensamma prisnivån som förberedelse för ett inträde i EEC? Skall man formulera en gemensam produktionsmålsättning för hela Norden, med bivillkor för regionala produktions- och inkomstkrav? Skall man söka en optimal prissättningsprincip, som stimulerar till det mest effektiva utnyttjandet av produktionsresurser, vilka av försörjningsmässiga eller andra skäl anses böra hållas kvar i jordbruket?³⁹

Det gemensamma produktionsmålet för Norge, Finland och Sverige var att nå en självförsörjningsgrad som var tillräckligt hög för att garantera livsmedelsstandarden under en avspärning, medan exportlandet Danmark redan hade en självförsörjningsgrad på 240 procent. Gulbrandsen såg det emellertid som mera betydelsefullt att förbereda Norden för inträde i EEC vid någon senare tidpunkt. Prisrelationerna inom EEC och inom Norden skilde sig inte åt på något avgörande sätt, och Gulbrandsen ansåg att det var bättre att gå med i EEC direkt än att gå omvägen via Nordek. Det gällande prisstödet i de nordiska länderna skilde sig åt mellan olika produkter: högre för vegetabilier, där de naturliga produktionsförutsättningarna var sämre, och lägre för animaliska produkter. Gulbrandsen påpe-

³⁹ Ibid., s. 24.

kade att detta samhällsekonomiskt var olönsamt: att ta från produktionsgrenar med lägre produktionskostnader och ge till de med högre. Det var långt från säkert att självförsörjningen borde styra produktionen. Gulbrandsen framförde ett alternativ:

Innan man godtar en prispolitik som säkrar full självförsörjning av varje enskild vara bör man därför först undersöka de ekonomiska och praktiska möjligheterna att med lagring, samt omställning av produktion och konsumtion möta självförsörjningskravet under en avspärrning. Det kan då visa sig att lagring och annan beredskap ställer sig betydligt billigare än en hög självförsörjningsgrad för alla produkter. Produktionsmålet för prissättningen begränsas i så fall till att hålla en viss mängd produktionsfaktorer i jordbruket. Dessa skall ha samma stöd oavsett till vilken produktionsinriktning de används. Detta nås i allmänhet enklast genom ett procentuellt sett lika stort stöd till alla jordbruksprodukter.⁴⁰

En övergång till nordiska genomsnittspriser skulle ge 30 procent högre priser i Danmark, medan man i de övriga tre länderna kunde förutse en prisminskning på mellan 10 och 30 procent. Alternativt kunde man tänka sig att helt enkelt slopa alla handelsrestriktioner på jordbruksprodukter inom Norden samtidigt som Nordek behöll en yttre tullmur, vilket skulle utjämna priserna för hemmamarknadsleveranser. Ett tredje tänkbart alternativ vore att låta världsmarknaden bestämma priserna inom Nordek – ”lågprislinjen”.

EFFEKTERNA: INKOMSTER, FÖRMÖGENHETER, LÖNSAMHET OCH PRODUKTION

En utjämning av de nordiska jordbrukspriserna skulle också leda till förändringar i jordbrukarnas inkomster och förmögenheter samt i jordbrukets lönsamhet. Gulbrandsen använde sig av fyra olika mått: familjeinkomsten, förmögenheten (prisförändringarnas kapitalisering i jordbruksfastigheternas värde), timersättningen inom jordbruket och förräntningen av kapitalet inom jordbruket.

Resultaten var de väntade. Det var bara de danska jordbruken som skulle få bättre ekonomiskt resultat, eftersom de danska jordbrukspriserna skulle stiga. I de andra tre länderna skulle däremot en försämring inträffa.

Givetvis skulle produktionens storlek och inriktning också påverkas. För att bestämma dessa förändringar använde sig Gulbrandsen av en komparativt statistisk modell som även innefattade konsumtionsförändringar.⁴¹ Beräkningarna gjordes för fyra olika alternativ för de nya priserna: genomsnittspriserna för Norden på en

⁴⁰ Ibid., s. 27.

⁴¹ Se Gulbrandsen och Lindbeck (1969, Appendix L).

inhemsk marknad, vara för vara, ett vägt genomsnitt av priserna på den nordiska marknaden och världsmarknaden, likformigt stöd till alla produkter vid en lågprislinje och likformigt stöd enbart på den volym som avsätts inom landet. De utbudselasticiteter som användes vid beräkningarna var desamma för alla fyra länderna, väsentligt lägre vid en utvidgning av produktionskapaciteten än vid en krympning (0,5 respektive 1,5).

Prisförändringarna skulle leda till en anpassning av produktionssammansättningen. Jordbrukarna kunde förväntas producera mer av de varor som skulle få förhållandevis mer stöd än tidigare i det nya systemet och mindre av de andra varorna. Återigen skilde sig situationen mellan Danmark och de övriga länderna. Den danska produktionen skulle öka, men enbart med cirka 15 procent, medan försörjningsgraden i Finland skulle sjunka till 65 procent, den i Norge till 60–70 procent och den i Sverige skulle sjunka med mellan 5 och 15 procent.

Jordbrukarinkomsterna skulle öka starkt i Danmark, med 20 procent vid stöd endast till hemmamarknadsavsättningen och med mellan 70 och 85 procent om hela produktionen fick stöd. De övriga nordiska länderna skulle få inkomstminskningar på mellan 10 och 35 procent. Förändringarna i den totala konsumtionen beräknades bli små, eftersom inkomstelasticiteterna kunde förutsättas vara låga. De största vinsterna stod att göra vid övergång till en lågprislinje.

ÖVERGÅNGSPROBLEM

En omläggning av den nordiska jordbrukspolitiken till en gemensam grund var givetvis inte problemfri. Gulbrandsen diskuterade tre övergångsproblem: för det första vilka konsekvenser utvecklingen inom övriga näringsgrenar skulle kunna få för jordbrukspolitiken, för det andra hur inkomstfördelningen skulle förändras och, för det tredje, vilka övergångsåtgärder som skulle kunna underlätta omläggningen, inklusive hur övergångsstödet borde finansieras.

En av poängerna med att skapa Nordek var att stordriftsfördelar skulle kunna utnyttjas på ett bättre sätt och konkurrensen skulle kunna ökas. Detta gällde i högsta grad för livsmedelsindustrin. Det var därför viktigt att få till stånd en gemensam partiprisnivå för livsmedel så fort som möjligt. På längre sikt skulle detta leda till faktorprisutjämning inom det nordiska jordbruket. Gulbrandsen konstruerade en långsiktig utbudskurva för det nordiska jordbruket, dels vid rådande nationella löner, dels vid en övergång till en nivå som gavs av de svenska lönerna och diskuterade vilka produktionsvolymerna skulle bli vid olika jordbrukspriser. Vid rådande löner dominerade det danska jordbruket vid låga priser, följt av en blandning av de övriga tre länderna, medan vid en övergång till svenska löner Sverige för de flesta produkter följde tätt efter Danmark och kostnaderna ökade snabbare.

De gemensamma priserna skulle ändra produktivitetens utvecklingen inom jordbruket. Svenska resultat tydde på att den hade gått fortare inom stora än inom små jordbruk och snabbare i Danmark än i Sverige. Om dessa tendenser fortsatte skulle nedläggningen av högkostnadsjordbruk fortsätta medan lågkostnadsjordbruken expanderade sin produktion. Detta skulle i sin tur förmodligen göra det nödvändigt att sätta in olika former av stöd för de jordbruk som hade svårt att anpassa sig. Det handlade till största delen om att få den övertaliga arbetskraften inom jordbruket över i andra sysselsättningar. Gulbrandsen rekommenderade lokaliseringpolitiskt och socialt stöd i stället för kompensation för prisfallet på jordbruksprodukter. Han diskuterade också olika sätt att finansiera stödåtgärderna: via det yttre skyddet, antingen via en gemensam fond eller via de nationella statsbudgetarna. Avslutningsvis summerade han sin analys.

PRESSDEBATTEN

Den reaktion som följde på Gulbrandsens Nordekstudie var långt mer sansad än den på *Jordbruksnäringens ekonomi* – något förvånande, eftersom analysen baserades på samma principer i båda fallen. De flesta anmälningarna av boken begränsade sig till att återge innehållet i studien och de viktigaste slutsatserna och polemiken uteblev i stort sett. Kanske kände tidningarnas recensenter att inget Nordek skulle komma till stånd och lade därför inget krut på att gå i närkamp med Gulbrandsen. De flesta anmälningarna begränsades till rena notiser,⁴² och landsortspressens referat grundades uppenbarligen på från IUI utsänt faktamaterial.⁴³

Lantmästaren betraktade en övergång till världsmarknadspriser – lågprislinjen – som praktiskt ogenomförbar och koncentrerade sig på konsekvenserna av nordiska genomsnittspriser eller EEC-priser, vars effekter i stort sett sammanföll.⁴⁴ Även Erik Swedborg, i *Affärsvärlden/Finanstidningen*, betonade de praktiska svårigheterna med att genomföra en gemensam jordbruksmarknad i Norden, vilka han ansåg framgick med all önskvärd tydlighet av Gulbrandsens analys.

Redan utan en sådan analys har man från svensk sida – ej bara inom lantbruket – inte velat acceptera en så vittgående nordisk jordbrukspolitik. [...] För den svenska ståndpunkten har man förståelse även på dansk sida, och från detta håll är man därför ... rätt ointresserad av Nordek, utan eftersträvar en anslutning till EEC.

42 Till exempel *Svenska Dagbladet* (1970), *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1970) och *Ekonomisk Revy* (1970).

43 Till exempel *Karlskoga-Kuriren* (1970), *Örebro-Kuriren* (1970), *Uppsala Nya Tidning* (1970) och *Blekinge Läns Tidning* (1970).

44 *Lantmästaren* (1970).

Från svenskt lantbruk har [man] klart gett uttryck för tanken, att problemen blir mindre för jordbruket i en västeuropeisk marknad (med en total självförsörjningsgrad rätt långt under 100 %) än inom en marknad begränsad till de nordiska länderna (med 130 % självförsörjningsgrad).⁴⁵

⁴⁵ Swedborg (1970), s. 126.

KAPITEL 17

IUI I SAMHÄLLSDEBATTEN

LARS NABSETH

I andra delen av vår trilogi om Industriens Utredningsinstituts historia skrev vi om hur institutet var intensivt engagerat i den allmänna samhällsdebatten – en av dess viktigaste uppgifter fram till våra dagar. Lars Nabseth förvaltrade arvet väl. Han var själv en aktiv debattör som fortsatte den tradition som hade grundlagts av Ingvar Svennilson i början av 1940-talet och som fortsatts framför allt av Jan Wallander, men även av Ragnar Bentzel. Han var som chef för IUI en eftertraktad intervjuperson, artikelskribent och föredragshållare. Han var, kort och gott, ”uppe i smöret” till och med bokstavligt. I maj 1967 höll han föredrag om Sveriges industriella utveckling tillsammans med chefen för FAO:s fettsektion på en internationell margarinkongress i Stockholm.¹

I debattagen.
Källa: IFN:s bildarkiv.

Nabseth medverkade regelbundet med ekonomiska översikter i *Svensk Sparbankstidskrift*. Det är i efterhand föga meningsfullt att redogöra för dessa detaljerade genomgångar av den ekonomiska utvecklingen i Sverige och omvärlden. Men översikterna tilldrog sig på sin tid betydande uppmärksamhet och summerades i

¹ Abramson (1967, s. 66).

tidnings- och tidskriftsartiklar och blev ibland föremål för ledarkommentarer. I Nabseths egen klippssamling finner man inte mindre än ett femtiotal sådana artiklar från åren 1967–70.²

Ämnena för Nabseths debattartiklar varierade. I maj 1966 arrangerade Skandinaviska Banken och Sveriges Förenade Studentkårer årets Utbildningsmessa. Inledningstalare var då Sven Moberg, statssekreterare i ecklesiastikdepartementet, och Lars Nabseth, vars anförande publicerades i *Studenten*.³ Nabseth diskuterade ett antal ekonomiska aspekter på utbildning. Den första fråga han tog upp var utbildningens betydelse för den ekonomiska tillväxten. Den vid denna tid populära ”tillväxtbokföreningen” hade slagit fast att när man fastställt arbetskraftens och kapitalets respektive bidrag till tillväxten fanns en betydande, oförklarad residual, som i vissa fall kunde uppgå till 50 procent. Denna förklarades ofta med ökad utbildning. Nabseth var skeptisk och menade att ansatsen bortsåg från komplementariteter, till exempel mellan kapital och utbildning. Komplicerade maskiner kräver utbildad arbetskraft och vice versa. Det går inte att isolera de båda faktorerna från varandra.

Nabseth analyserade också utbildning som investering och hur denna investering borde finansieras: med lån eller av staten. Vilket var mest effektivt när det gällde att få till stånd en effektiv allokering av utbildningsresurserna? Han kom då in på det *voucher*-system som föreslagits av Milton Friedman, där studenterna skulle få en check motsvarande genomsnittet av utbildningskostnaderna och där efter själva få bestämma om de ville spendera den på en dyrare eller en billigare utbildning. Avslutningsvis tog han upp frågan om hur långt man bör driva specialiseringen inom utbildningen. Han varnade för överdriven specialisering i en föränderlig värld där anpassning till förändrad teknik och produktionsförhållanden är viktig.

Samma år, 1966, recenserade Lars Nabseth en av Gunnar Sträng initierad ”klokbok”, *Svensk ekonomisk tillväxt – en problemanalys*,⁴ där ett antal välkända ekonomer hade inbjudits att skriva om ämnen relaterade till tillväxtproblematiken.⁵ Bakgrunden var att långtidsutredningen 1965 i stort sett undvek att diskutera den ekonomiska politikens möjligheter att påverka utvecklingen. Nabseth nagelför de väsentligaste bidragen, de som berörde inflationen som störningsfaktor (Lars Lindberger och Erik Lundberg), rationaliseringsmöjligheterna inom den offentliga sektorn (Erik Höök och Carsten Welinder, Assar Lindbeck), makroekonomiska balansproblem (Erik Lundberg och Ingvar Svenilsson) och ett

2 Box Ö1:16 i IFN:s arkiv vid Centrum för Näringslivshistoria.

3 Nabseth (1966a).

4 *Svensk ekonomisk tillväxt* (1966).

5 Nabseth (1966b).

problem som just hade börjat uppmärksammas i Sverige: vatten- och luftföroreningar och möjligheterna att komma till rätta med dem genom avgifter (Erik Dahmén).

Nabseth framhöll att boken saknade en diskussion av om lönekostnadsökningar skulle kunna leda till utlokalisering av svenska företag till utlandet, han ställde frågan om inte vissa av de funktioner som utfördes av offentliga myndigheter skulle gå att privatisera, han prisade Assar Lindbecks förslag om biltullar som ett medel att minska inflödet av bilar till städerna och han lyfte fram olika negativa arbetsmarknadseffekter av höga inkomstskatter.

I slutet av augusti 1966 höll Lars Nabseth föredrag vid det Nordiska National-ekonomiska Mötet i Helsingfors.⁶ Ämnet var den ekonomiska politikens möjligheter att påverka allokeringen av kapital mellan näringsgrenar och regioner. Utgångspunkten är att statliga ingripanden ofta har andra syften än att maximera den ekonomiska tillväxten, som beredskap och sociala synpunkter, vilka utgjorde restriktioner på tillväxtpolitiken. Nabseth ställde frågan om vilka möjligheter statsmakterna hade att påverka tillväxten, via investeringar och utrangering av gammalt kapital. Det empiriska materialet antydde att det inte gick att göra något varken på kort eller medellång sikt om man inte var beredd att skruva ner de tillväxtpolitiska ambitionerna.

Det viktigaste målet för den ekonomiska politiken var full sysselsättning, ett mål som enligt Nabseth riskerade att komma i konflikt med de tillväxtpolitiska ambitionerna. Därtill kom sekundära mål, som lokalisering för att hindra avfolkning, öka försvarsberedskapen och stoppa tillväxten av storstadsområdena. Nabseth diskuterade vilka begränsningar det finns på statens möjligheter att förverkliga de ekonomisk-politiska målen. En sådan var kreditmarknadsinstitutens och spararnas preferenser. Vissa kreditinstitut beviljade bara lån till bestämda näringsgrenar eller företagstyper, allt sparande kanaliserades inte via den reguljära kreditmarknaden och företagens investeringar finansierades till stor del via självfinansiering. Det fanns också komplikationer på den offentliga sidan, som kommunernas självbeskattningsrätt och deras frihet att själva bestämma vad skattepengar skulle investeras i. I den statliga sektorn gick mycket till bostadssektorn och till investeringar i så kallade stödområden.

Nabseth betonade tillväxtmålet: överföring av arbetskraft från lågproduktiva till högproduktiva näringar. Statens uppgift, som han såg det, var att stödja marknadsmekanismen och se till att anpassningen skedde så snabbt och effektivt som möjligt. Han gick också in på utbudssidan, på kapital- och kreditmarknadens funktionssätt. Statsmakterna borde vara försiktiga med att låsa sparandet i bestämda kanaler. Specialinstitut för olika branscher var inte att rekommendera. Det

⁶ Nabseth (1967b).

gällde också att se till att bankerna inte gynnade gamla, stora och stabila kunder på de nytillkommande företagens bekostnad.

Nabseth satte stora frågetecken för lokaliseringsspolitiken. Den handlade alltför ofta om stöd till företag som råkat i svårigheter. Investeringarna blev kortsiktiga och alltför arbetsintensiva, i stället för att riktas mot företag som hade förutsättningar att expandera och anställa. Lars Nabseth vände sig mot en politik som gick ut på att gynna särskilda näringsgrenar och regioner, via subventioner som minskade utrymmet för mera konkurrenskraftiga företag på kreditmarknaden. Dessutom borde eventuella subventioner hellre riktas mot arbetskraften än mot kapitalinvesteringarna, och vad gällde lokaliseringen borde sådana orter väljas som hade tillväxtförutsättningar i stället för orter med ogynnsamma utvecklingsbetingelser.

Kapitalallokeringen borde gå ut på att undanröja de trögheter som bromsade tillväxtprocessen. I den mån statsmakterna ville avvika från detta mål måste kostnaderna därför klart redovisas. Det borde också övervägas om det inte fanns bättre medel, till exempel finanspolitiska, för att nå målen. När investeringar i offentlig regi skulle göras borde kalkylerna inkludera vilka effekter samlokalisering av företag kunde få. Kapital- och kreditmarknadernas effektivitet borde i största möjliga mån bevaras. Statsmakterna måste få större möjligheter att påverka kommunernas investeringar.⁷

I februari 1967 höll Lars Nabseth ytterligare ett inledningsanförande, denna gång inför Svenska vägföreningen, som hade ordnat en sammankomst med en avdelning av riksdagens statsutskott, där bland annat kommunikationsminister Olof Palme deltog. Anförandet publicerades i *Svenska vägföreningens tidskrift*.⁸ Det behandlade samhällsekonomiska aspekter på väginvesteringar i Sverige. Nabseth var vid tillfället expert i den statliga transportforskningsutredning som pågick just då, ett logiskt val eftersom Industriens Utredningsinstitut tidigare hade utrett såväl personbilsbeståndets utveckling och bestämningsfaktorer som godstrafiken. Han talade om väginvesteringarna som en del av de totala investeringarna, dvs. de var underkastade en budgetrestriktion och måste vägas mot investeringar i andra sektorer. Han betonade också att väginvesteringarna var en del av ett totalt transportsystem. För att dimensionera dem rätt krävdes räntabilitetsberäkningar, vilket krävde prognoser för den totala trafikvolymen och dess fördelning över landet

⁷ Lokaliseringsproblematiken togs också upp av Odd Gulbrandsen. I en serie radioprogram i februari 1968 diskuterade han tillsammans med Kerstin Gulbrandsen stödet till Norrland och i en artikel i *Veckans Affärer* samma år (Gulbrandsen 1968a) föreslog han att stödet borde begränsas till högst fyra norrländska tätortsområden. Det statliga stöd som utgick var alldeles för utspjutt och baserade sig på att företagen själva lämnade in ansökningar. Modern industriverksamhet byggde på samlokalisering av starkt specialiserade företag och då gick det inte att sitta och vänta på att ansökningar skulle strömma in. Staten måste aktivt styra stödet och precisera vilka "progressiva tätortsområden i Norrland" som skulle få det.

⁸ Nabseth (1967a).

å enda sidan och principer för prissättning å den andra. Det gällde att ha samma prissystem för alla transportmedel, så att inte konkurrensförhållandena snedvreds. Speciellt besvärliga var personbilarna. Hur skulle man få reda på hur mycket bilisterna uppskattade att komma mer eller mindre fort fram?

I en artikel i *Industriförbundets Tidskrift* 1968 gick Lars Nabseth igenom vilken inverkan de växande storstadsregionerna kunde tänkas ha på den ekonomiska tillväxten.⁹ Det var inte tillväxten av den traditionella tillverkningsindustrin som låg bakom. Den ägde rum främst i mindre tätorter. Storstadsregionernas tillväxt berodde i stället på det ökade antalet kontorsarbeten, i servicenäringar och offentlig förvaltning. Önskan om en mer varierad fritid och kvinnornas ökade förvärvsfrekvens hade också bidragit. Sortimentet av arbeten var rikare i storstäderna. De företag som lokaliserade sig i storstadsregionerna var framför allt små industriföretag som behövde tillgång till specialistfunktioner samt givetvis även specialistföretagen. I detta samspel var kontakter ansikte mot ansikte betydelsefulla. Nabseth ställde också frågan om konkurrensen i framtiden främst skulle bli en konkurrens mellan regioner i stället för mellan nationer. Han varnade för tron att storstadsregioner i sig stimulerar tillväxten. De som flyttar in måste ha de rätta kvalifikationerna. Annars riskerar storstadsexpansion att leda till arbetslöshet.

Under 1969 publicerade Jernkontoret en utredning om den svenska stålindustrin inför 1970-talet.¹⁰ Lars Nabseth recenserade den i *Industriförbundets Tidskrift*.¹¹ Utredningen visade att stålproduktionen hade ökat snabbt mellan 1950 och 1966, snabbare än genomsnittet för hela industrin, men också att lönsamheten inte ökat i motsvarande grad. Framför allt under 1960-talet hade den minskat, främst på grund av prissänkningar på järn- och stålprodukter på den internationella marknaden. Jernkontorets undersökning visade att stålföretagen hade reviderat sina produktionsplaner neråt. Icke desto mindre tyckte Nabseth att planerna andades optimism och framtidstro, även om lönsamhetskalkylerna för handelsstalet pekade på en fortsatt försämring. Han pekade emellertid på att de senare möjligen kunde vara baserade på tvivelaktiga mått på kapitalinsatsen. Nabseth hävdade att det kanske hade varit intressantare att utgå från lönsamheten på nyinvesteringar. Han gjorde en ”back of the envelope-beräkning” som visade att de företagsplaner Jernkontoret fått in kunde vara betydligt sundare än vad de beräkningar dess strukturkommitté hade kommit fram till indikerade. Nabseths slutsats var att fortsatta investeringar inom stålsektorn var klart motiverade.

⁹ Nabseth (1968).

¹⁰ Jernkontorets strukturkommitté (1969).

¹¹ Nabseth (1969).

ENGELSKA SJUKAN

Under den period som brukar gå under rubrikerna ”idiotstoppet” (den penningpolitiska åtstramningen) och ”de förlorade åren” var Nabseth flitigt i elden. I februari 1970 varnade *Veckans Affärer* i en stort uppslagen artikel för att ”Sverige kan bli ’ett nytt England’”.¹² Det var ett tema som Nabseth skulle återkomma till flera gånger. I april publicerade han en artikel i *Dagens Nyheter* som riktade sig mot ett återinförande av investeringsavgiften på oprioriterade byggen: ”Som isolerad åtgärd tror jag att den nya investeringsavgiften, liksom den tidigare, blir misslyckad och är ett exempel på ”stopp-gå”-politik av dåligt engelskt märke.”¹³

I september samma år höll Industriförbundet konferens under namnet ”Europa 80” i Karlstad. Nabseth var där och varnade för att industrins investeringsplaner inte räckte till för att öka exporten så mycket som krävdes för att räta upp betalningsbalansen.¹⁴ I början av november publicerades en cirkulärledare i ett tiotal borgerliga landsortstidningar som hänvisade till att Nabseth hade skisserat fyra handlingsalternativ för den ekonomiska politiken: investeringsalternativet, svältlinjen, devalvering och långsiktig upplåning utomlands.¹⁵ Samtidigt höll Bankföreningen sitt årliga möte. Där svarade Nabseth för ett ”kort men intensivt” inlägg: ”Om inte ordentliga åtgärder vidtages omedelbart kommer vi att tvingas in i en svältpolitik ... Vi kommer att få den s.k. engelska sjukan.”¹⁶

Strax därpå, i mitten av november, utvecklade Nabseth sitt resonemang om engelska sjukan i en artikel i *Veckans Affärer* rubricerad ”Brittisk djävulscirkel snart svensk realitet?”. Nabseth öppnade artikeln med följande ord: ”Riskerna är nu enligt min mening inte obetydliga för att vår egen utveckling under de närmaste åren, om inte statsmakterna snart för en mer tillväxtbefrämjande politik, kommer att bli mer lik den engelska under 60-talet än vad de flesta politiker, företagsledare, journalister, fackföreningsmän och också ekonomer i dag tycks vara medvetna om.”¹⁷ Problemet var att den svenska betalningsbalansen visat underskott ända sedan 1965. Nabseth lanserade sina fyra alternativa linjer för att hantera problemet: investerings-, svångrems-, devalverings- och lånelinjerna. Långtidsutredningen hade valt investeringslinjen – begränsning av efterfrågan inom landet och överföring av resurser (arbete, kapital) till exportsektorn. För att den linjen skulle kunna genomföras måste industriinvesteringarna öka snabbare än övriga investeringar under 1970-talets första hälft. Nabseth slutade med ett var-

¹² *Veckans Affärer* (1970a).

¹³ Nabseth (1970d).

¹⁴ Lindmarker (1970) och Grassman (1970).

¹⁵ Se t.ex. *Trelleborgs Allehanda* (1970).

¹⁶ LGM (1970b).

¹⁷ Nabseth (1970e, s. 51).

ningens ord: ”Det krävs en grundlig diskussion av våra möjligheter att verkligen förverkliga investeringslinjen. Gör vi inte detta snart, är riskerna stora att det blir svångrems- och devalveringslinjerna som blir melodin för 70-talets första hälft.”¹⁸ Som bekant kom Sverige att följa en devalveringslinje, dock inte under 1970-talets första hälft utan 1976–82.

Vid Sundsvallsbankens årsstämma i Umeå i mars 1971 argumenterade Nabseth för att investeringsfonderna skulle släppas fria och den offentliga sektorn begränsa sin efterfrågan på arbetskraft. ”Kan industrin inte få den arbetskraft som behövs för att klara produktionsplanerna här i landet är det inte säkert att man försöker investera sig ur situationen. Det kan i stället hända att man i ökad grad väljer att förlägga tillverknigen vid dotterbolag utomlands eller i ökad utsträckning utnyttjar utländska underleverantörer, vilket i sin tur ökar importen till vårt land.”¹⁹

HÄST PÅ DRYCKESTUR

Ett knappt år senare kunde Nabseth i *Dagens Nyheter* konstatera ”att 1971 från tillväxt- och arbetslöshetssynpunkt blev ett ovanligt dåligt år för Sverige”.²⁰ Strax kunde han fylla på med att även 1972 såg ut att bli ett exceptionellt svagt år för industrins del. ”Blir sedan investeringsutvecklingen dålig även i år, kan man säga att vi drabbats så svårt av den engelska sjukan att BNP:s och industriproduktions tillväxt kommer att bli långsammare under 70-talets första hälft än man antagit och klart långsammare än under 60-talet.”²¹

Vid Svenska Handelsbankens bolagsstämma i mars 1972 höll Lars Nabseth föredrag om den långsammare produktivitetstegringen inom svensk industri. Han lånade en bild från Jan Wallander för att åskådliggöra de bristande industriinvesteringarna: Har man tillräckligt länge vant hästen av med att dricka, är det inte sagt att han dricker även om man leder honom fram till en välfylld brunn. Nabseth modifierade bilden för att beskriva de svenska industriernas stagnation på hemmaplan och expansion genom utländska dotterbolag: ”Har hästen funnit klimatet kring den brunn han normalt brukat dricka i så bistert att han känt sig tvingad att utnyttja mer gästvänliga brunnar?” Lönsamhetsutsikterna var helt enkelt för dåliga för att investeringarna skulle te sig lockande. Assar Lindbeck tillfogade att man nog måste slakta några heliga kor för att få hästen att dricka.²²

¹⁸ Ibid., s. 54.

¹⁹ *Svenska Dagbladet* (1971c).

²⁰ Nabseth (1972b).

²¹ *Veckans Affärer* (1972, s. 21).

²² Referat i *Dagens Nyheter* (1972a); hela föredraget publicerades i *Företagsekonomien* (Nabseth 1972c). Det låg också till grund för en artikel i *Skandinaviska Banken Kvartalsskrift* (Nabseth 1972d).

1971 hade varit ett ovanligt dåligt år, långt under genomsnittet för 1960-talet, då produktiviteten ökade mycket snabbt. Nabseth ställde frågan vilka skälen kunde vara att den svenska industrin i början av 1970-talet verkade ha gått tillbaka till mönstret från 1950-talet vad gällde produktivitetsökning. En möjlig förklaring var att tullarna hade avvecklats inom ramen för EFTA under 1960-talet. En annan hänförde sig till de stora investeringsökningarna 1958–61. Därefter låg de kvar på i stort sett oförändrad nivå fram till 1969, samtidigt som räntabiliteten sjönk. Många av de investeringar som gjordes var investeringar för att ersätta förslitet kapital och bruttoinvesteringarna i slutet av 1960-talet var inte tillräckligt stora för att upprätthålla den tidigare höga produktivitetsökningen. Nabseth ansåg att penningpolitiken under 1970 hade varit för hård och att den svenska kostnadsnivån var för hög. Svenska företag hade expanderat sin produktion via dotterbolag i utlandet i stället för i Sverige. Inte minst gällde detta för beklädnadsindustrin och skogsindustrin. Nabseth antydde att detta möjligen kunde förklaras med hjälp av produktcykelteorin. Produkter som utvecklats hemma flyttas till länder med lägre lönenivå när de blivit tillräckligt standardiserade.

I september 1972 gav Nabseth sin syn på den svenska ekonomiska utvecklingen vid en konferens arrangerad av Personaladministrativa Föreningen. Hans budskap var bistert. Tillväxten 1971 och 1972 hade varit förvånansvärt svag. Det fanns ett så litet utrymme för konsumtionsökning att frågan var om det skulle accepteras av befolkningen. En annan fråga var om detta tillstånd var tillfälligt eller angav tonen för 1970- och 1980-talet. Budskapet fick resonans i närmare 20 dagstidningar.²³

I en understreckare i *Svenska Dagbladet* i oktober 1972 ställde Nabseth inledningsvis frågan om den svaga svenska ekonomiska utvecklingen var konjunkturrellt eller strukturellt betingad. Han pekade på fem indikatorer inom industrin som sedan mitten av 1960-talet pekade i den senare riktningen: Lönsamheten hade gått ner. Investeringsutvecklingen hade varit otillräcklig. Soliditeten hade sjunkit. Sysselsättning och omsättning hade vuxit snabbare i svenska dotterföretag utomlands än i Sverige. Antalet forskningstimmar hade sjunkit. Nyetableringsverksamheten hade också sjunkit. Problemen hade blivit tydliga under 1971, då Sverige fick den sämsta BNP-utvecklingen inom OECD-området och den dåliga utvecklingen hade fortsatt under första halvåret 1972. Nabseth menade avslutningsvis att problemen till stor del inte var vare sig konjunkturrellt eller strukturellt betingade. Vid ökande arbetslöshet var ”statsmakterna” benägna att tala om strukturella problem som att de arbetslösa skulle ha svårt att få arbete även vid ett annat kostnads- och efterfrågeläge. Nabseth menade däremot att ”B-laget inte alls i så hög grad utgörs av strukturellt besvärliga fall utan kan begränsas avsevärt med

²³ Se t.ex. *Dagens Nyheter* (1972b).

lämplig ekonomisk politik, exempelvis genom sänkta kostnadsskatter eller sänkta ATP-avgifter”.²⁴

Vid Mekanförbundets höstmöte några veckor senare fortsatte Nabseth att slå larm om den stagnerande industriproduktionen. ”Vi riskerar att komma in i samma farliga cirkel som engelsmännen.”²⁵ ”Docent Nabseths sammanfattning av sjuttioalets första år är verkligen inte uppmuntrande”, suckade ledarskribenten på *Svenska Dagbladet*.²⁶ I publiken under Nabseths föredrag på Mekanförbundet satt en skribent från *Metallarbetaren*, signaturen Frälsaren. Han tolkade Nabseths budskap som att den solidariska lönepolitiken ”leder svenska företag direkt ut i skogen” och att om lönelysten på 1970-talet blir desamma som på 1960-talet ”hotar bankrutten bakom hörnet”. Men, frågade sig Frälsaren, ”hur skulle det sett ut i fosterlandet och hur skulle människor haft det om inte den solidariska lönepolitiken – som företagsledarna plus docenten Nabseth betraktar som boven i dramat – hade funnits och verkat?”²⁷

I en intervju i *Svenska Dagbladet* om utsikterna för 1973 konstaterade Nabseth att handelsutbytet kommit i balans snabbare än väntat. Balansen hade emellertid åstadkommit genom svag exportökning och stagnerande import. Den svaga exportökningen hade lett till besvärande arbetslöshet. Det gällde nu att hejda ökningen av den internationellt sett höga kostnadsnivån i Sverige. Sverige hade de högsta lönerna i Europa och närmade sig lönenivån i USA och Canada. Om trenden fortsatte skulle Sverige i slutet av 1970-talet vara ”det dyraste lönelandet i världen”.²⁸

I *Dagens Nyheter* följde en Carl G. Gustafson i en lång artikel upp en skärmytsling mellan Marian Radetzki och Nabseth. Radetzki hade hävdat att ökad produktivitet och kapitalintensitet låg bakom den ökande strukturarbetslösheten, Nabseth hade pekat på stagnerande produktion och internationellt sett hög kostnadsnivå. Enligt Gustafson var problemet låg innovationsnivå i kombination med att rationaliseringsnivån nått sitt optimum. ”Den sysselsättningskris vi befinner oss i är inget annat än en innovationskris.” Gustafson uppträdde som en riktig överdängare och behandlade Nabseth som nybörjare i ekonomiskolan. Han skrev att ”Nabseth har svårt att reda ut begreppen” och att ”om Nabseth tror att vi kan klara sysselsättningen med en devalvering, högre produktivitet och möjligen sänkta lönekrav har han röjt sin okunnighet om de egentliga problemen”.²⁹

24 Nabseth (1972e).

25 Se t.ex. AF (1972) och *Sydsvenska Dagbladet* (1972).

26 *Svenska Dagbladet* (1972).

27 Frälsaren (1972).

28 Rock (1972).

29 Gustafson (1972).

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGEN

Lars Nabseth deltog regelbundet som kommentator i Nationalekonomiska Föreningens sammanträden. I maj 1967 var ämnet ”Svensk handels- och industriutveckling i Europaperspektiv”.³⁰ Nabseth ställde tre frågor till föredragshållaren John Ekström. Var det så att den ekonomiska integrationens verkningar var starkast i början, för att därefter tunnast ut? Skulle ett svenskt inträde i EEC leda till minskat manöverutrymme vad gällde konjunkturpolitiken, eftersom detta skulle leda till fria kapitalrörelser? Skulle tendensen till omlokalisering av den europeiska industrin från den hittillsvarande tyngdpunkten i Ruhrområdet fortsätta och vad skulle det i så fall innebära för den svenska industrin? Han framkastade också förmodandet att det kunde bli fördelaktigt för svenska företag att samarbeta med de stora företagen ute i Europa för att dra nytta av deras stordriftsfördelar vad gällde produktion, forskning och marknadsföring.

I december 1968 diskuterades ”Lönebildning och samhällsekonomi”.³¹ Den så kallade EFO-rapporten hade just publicerats.³² De tre författarna, Gösta Edgren, Karl-Olof Faxén, och Clas-Erik Odhner höll inledningsanförandena. I sin kommentar koncentrerade sig Lars Nabseth på rapportens produktivitetmätningar som han kopplade till ökade lönekrav. Hur reella var egentligen produktivitetökningarna? Var det så att autonoma löneökningar hade lett till utslagning av de minst produktiva enheterna, vilket i sin tur hade lett till att den genomsnittliga produktiviteten hade ökat utan att produktiviteten hade ökat i någon enda enskild anläggning? Då, menade Nabseth, fanns det ingen anledning till att öka lönerna.

Den årliga statsverkspropositionen var ett givet ämne på Nationalekonomiska Föreningens sammanträden. I januari 1970 inledde finansminister Gunnar Sträng diskussionen.³³ Lars Nabseth var inte nöjd med presentationen av den svenska utrikeshandeln. Han tyckte inte att man kunde basera prognosen för handelsbalansen på förbättrade terms-of-trade; bytesbalansen skulle bli negativ och han trodde inte på någon förbättring av kapitalbalansen. Detta skulle leda till valutaproblem. För att öka produktion och export skulle det krävas lättnader i penningpolitiken, men Nabseth trodde att man måste räkna med höga internationella räntor så ekvationen gick inte ihop. Som han såg det var det centrala problemet för den svenska ekonomin hur exporten skulle kunna ökas och handelsbalansen förbättras.

Under 1971 var Lars Nabseth aktiv på två sammankomster. Den första hand-

³⁰ Nationalekonomiska Föreningen (1967a).

³¹ Nationalekonomiska Föreningen (1968b).

³² Edgren, Faxén och Odhner (1968).

³³ Nationalekonomiska Föreningen (1970).

lade om ”Långtidsutredningarnas problematik”.³⁴ Nabseth, som var en av fyra inledare, varnade för att lägga in för mycket av politiskt program i utredningarna. De användes ju inte bara av statsmakterna utan även av företag, kommuner och organisationer. Han tog också upp frågan om i vilken utsträckning det kunde vara lämpligt att laborera med olika alternativ i prognoserna. Slutligen betonade han vikten att ta hänsyn till den ekonomiska politiken. Han ville se mer av vad som kunde hända med ekonomin vid olika utformning av denna. En utförligare redovisning av denna debatt finns i kapitel 8 om långtidsutredningarna.

På den andra sammankomsten avhandlades ”Nationalstaten i en internationaliserad världsekonomi”.³⁵ Nils Lundgren och Assar Lindbeck inledde om den ekonomiska internationaliseringspolitiken respektive stabiliseringspolitiken. Nabseth ställde i sin kommentar frågan om det kunde bli besvärligare att i en alltmer sammanflätad värld hävda specifika nationella mål. Han efterlyste internationella överenskommelser till exempel vad gällde skattelagstiftning.

1972 var det återigen dags för statsverkspropositionen, med Gunnar Sträng i huvudrollen. Nabseth betonade den svaga utvecklingen av den svenska ekonomin under 1971. Men även prognoserna för det året hade varit svaga och han ställde därför frågan om det kunde finnas något samband mellan de dåliga prognoserna och den ekonomiska politik som hade förts. Skattningarna av exportvolymen och industriinvesteringarna var, som han såg det, inte de mest sannolika och han kom tillbaka till den tes han framfört året innan: om det inte kunde vara klokt att göra alternativa kalkyler i nationalbudgetarna. En lägre alternativ prognos för 1971 hade kanske haft en chans att påverka politiken. Nabseth tog också upp det tema som han i mars skulle hålla föredrag om på Handelsbankens bolagsstämma: den svaga produktivitetsutvecklingen inom industrin. Även för industriproduktionen ville han se alternativa beräkningar.

FÖREDRAGSHÅLLARE

Lars Nabseth var flitig föredragshållare, kommentator och estraddebattör. Här kommer några smakprov. I slutet av oktober 1967 medverkade han vid ett av Svenska företagens riksförbund anordnad näringspolitisk konferens på Dalarö där han inledde en diskussion om ”Marknadshushållningen och den enskildes trygghet”.³⁶ I mars 1968 utsågs han som en av tre experter som ”regelbundet” skulle ”biträda” det nyinrättade femtonhövda Näringspolitiska rådet, en blandning av i huvudsak näringslivs- och fackföreningsfolk under ledning av Krister

³⁴ Nationalekonomiska Föreningen (1971a).

³⁵ Nationalekonomiska Föreningen (1971b).

³⁶ *Företagaren* (1967).

Wickman, då konsultativt statsråd med ansvar för näringspolitiken. (Ragnar Bentzel representerade den ekonomiska vetenskapen.)³⁷

I början av september deltog Lars Nabseth i en debatt på temat ”Vem styr behoven i konsumtionssamhället?” på Stockholms stadsmuseum. Som nästan alltid i dylika sammanhang bröts åsikterna skarpt längs ideologiska linjer.³⁸ När Nabseth påpekade att ökade inkomster brukar leda till ökad konsumtion av umbärliga varor fick han genast ilsket mothugg av LO-ekonomen Lillemor Erlander, som tyckte att han uttryckte sig statiskt. Det måste finnas en vilja att ändra inriktningen bort från Mercedesar till daghemsplatser. Man borde hjälpa Biafra i stället för att köpa prilliga brillor och kul handväskor. De gamla måste få vård. Staffan Burenstam Linder trodde i sin tur att konsumenterna ville ha det som det var, dvs. själva bestämma sitt konsumtionsval. Författaren Lars Ardelius skyllde på reklamen. Det skulle behövas lika stora satsningar på statlig information. Det tyckte däremot inte psykologiprofessorn, tillika informationskonsulten Åke Edfeldt. God reklam förmedlade produktinformation. Ardelius kollega Sven Wernström (mest känd som författare till romansviten *Trälarna*) gjorde från publikplats kvällens tyngsta inlägg. Det fanns ju samhällen som hade kommit till rätta med problemet:

– Panelens sätt att tala om kunskap är skrattretande. Det borde inte vara så svårt att ta reda på vilken tandkräm och bil som är bäst och lägga de resurser som blir över på sådant som inte lönar sig. Titta på Kuba, där har man gjort sig av med konsumtionsbehovet. I stället har man fria hyror, gratis telefon osv.

Hos oss har de privata företagen köpt upp alla med kunskaper och låter dem terrorisera oss med reklamjippon (applåd) ...³⁹

Publiken lär inte ha gått hem med någon entydig bild av vad som styr konsumtionen.

I andra sammanhang var det lättare: företagens kapitalförsörjning på Bankförningens årsmöte,⁴⁰ på diskussionen av statsverkspropositionen på Nationalekonomiska Föreningen,⁴¹ på sparbankskonferensen ”Vårt ekonomiska läge”,⁴² på Svenska Textilhandlareförbundets kongress,⁴³ på Stockholms Textilhandlareför-

37 Se t.ex. *Svenska Dagbladet* (1968a) för rådets sammansättning.

38 Debatten refererades t.ex. i *Dagens Nyheter* (1968b), *Svenska Dagbladet* (WHIM 1968), och *Vi vill* (M.M. 1968).

39 *Dagens Nyheter* (1968).

40 Stensson (1968).

41 *Dagens Nyheter* (1969a).

42 ZWEIG (1970).

43 *Sydsvenska Dagbladet* (1970d).

enings sjuttiofemårsjubileum⁴⁴ och på Svenska Tidningsutgivareföreningens TUN-dagar.⁴⁵

I april 1969 höll Nabseth föredrag vid Ingenjörsvetenskapsakademien. Han var i fint sällskap eftersom akademien lyckats rekrytera John Kenneth Galbraith som huvudföredragshållare. ”Den 60-årige Galbraith betonade om och om igen betydelsen av lagarbete i dagens samhälle. De enstaka geniernas tid är nu all.” Det gällde i stället att få många hårt specialiserade människor att samarbeta. Även Nabseth var inne på specialiseringsvägen:

Varför måste alla tjänster som statsmakterna förser oss med just utföras av svenskar? ... Kan inte också delar av tjänstesektorn internationaliseras och därmed göras effektivare? – Det finns säkert stora specialiseringsfördelar att vinna exempelvis inom sjukvård och utbildning om vi i vissa fall koncentrerar oss på en del specialiteter och andra länder – jag tänker framför allt på de andra nordiska länderna – specialiserar sig på andra områden ...⁴⁶

GUNNAR ELIASSON

Lars Nabseth var inte den ende på Industriens Utredningsinstitut som deltog i den offentliga samhällsdebatten. Några andra var Gunnar Eliasson, Jan Bröms, Anders Klevmarken och Odd Gulbrandsen. I anslutning till sitt projekt om industrins finansiering⁴⁷ skrev Gunnar Eliasson tre debattartiklar i *Industriförbundets Tidskrift* och *Ekonomisk Revy*. Två av dessa behandlade sambandet mellan investeringar och konjunkturförändringar. I den första, från 1968, började han med att slå fast att industrin under 1950-talet i princip var utestängd från den organiserade kreditmarknaden och hänvisad till självfinansiering och, i långt mindre utsträckning, till upplåning från andra företag, på den ”grå” kreditmarknaden.⁴⁸ Regleringarna fungerade enligt Eliasson som en konjunkturregulator. Investeringarna fick flyttas fram i tiden i brist på långsiktiga krediter. Ränteläget spelade ingen roll eftersom kreditmarknaden karakteriserades av ransonering. Det var inte förrän i början av 1960-talet som detta mönster bröts och obligations- och förlagslånemarknaden öppnades. Detta innebar att industriföretagen reviderade upp sina investeringsplaner. Eliasson ställde avslutningsvis frågan om inte en liknande situation förelåg under senare hälften av 1967 i stället för 1968, som Kon-

44 *Textilbranschen* (1970).

45 *Pressens Tidning* (1970).

46 *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1969).

47 Eliasson (1967a, 1967b).

48 Eliasson (1968a).

junkturinstitutets preliminära siffror antydde, ett påstående som omgående plockades upp av dagstidningarna.⁴⁹

Den andra artikeln tog vid där den första slutade:⁵⁰

Konjunkturbedömning hör till nationalekonomernas svårare uppgifter. Dels vet vi fortfarande mycket litet om hur ekonomiska subjekt i grupper reagerar på olika ekonomiska impulser. Dels saknas statistiska uppgifter över många ekonomiska fenomen – uppgifter som i princip är nödvändiga för en relevant konjunkturbedömning. I den mån de finns är de dessutom ofta av dålig kvalitet eller finns tillgängliga så sent, att det problem de skulle belysa av många redan betraktas som inaktuellt. Till detta kommer att vi gärna fäster olika vikt vid olika komponenter i det ekonomiska skeendet, dvs. talar om olika saker. Det är inte att undra på att en intuitiv känsla för de konjunkturrella sammanhangen i kombination med enkla tumregler och en klar uppfattning om det aktuella problemet ger betydligt större utbyte som underlag för ekonomiskt beslutsfattande än en aldrig så sofistikerad ”analys”.⁵¹

Den bild av konjunkturläget som kunde sammanställas från den tillgängliga statistiken var förvirrande och det var svårt att konstatera var vändpunkterna låg.

Efter att ha filosoferat över vad en konjunktur är begränsade Eliasson diskussionen till industrisektorn och karakteriserade ett konjunkturuppsving: förbättrade avsättningsmöjligheter, avveckling av lager, utnyttjande av ledig kapacitet och ökade vinster som i sin tur med viss eftersläpning leder till ökade investeringar och därför ökad aktivitet inom kapitalvaruindustrin. Han betonade förväntningsbildningens centrala roll. Den statistiska verkligheten var emellertid dystert. Förväntningarna vilade mer på intuition än på siffror, eftersom den relevanta statistiken publicerades först med ett par års eftersläpning.

Eliasson avslutade sin diskussion med en kraftfull uppmaning till förbättring av statistikinsamlingen:

Det är ... beklagligt att behöva konstatera hur litet vi vet om den aktuella långsiktiga förväntningssituationen inom företagssektorn. Förutom investeringsenkäterna insamlas praktiskt taget ingen löpande statistik med en tidshorisont utöver det närmast framförliggande kvartalet som belyser företagets samlade och aktuella bedömning av framtiden. Förutom att vara ett mindre bidrag till dagens konjunkturanalys får därför denna artikel samtidigt betraktas som en uppmaning till ökad diversifiering av den löpande statistikproduktionen mot sådana uppgifter,

49 Se klippen i IFN:s arkiv, Ö1: 15. Samma fråga behandlas också i Eliasson (1968d).

50 Eliasson (1968b).

51 Ibid., s. 4

som såväl i vårt land som utomlands har visat sig avsevärt kunna förbättra underlaget för ekonomisk-politiskt beslutsfattande – nämligen förväntningsstatistik.⁵²

Gunnar Eliassons tredje debattartikel⁵³ vilar tungt på hans doktorsavhandling.⁵⁴ Han började med att poängtera att den organiserade kreditmarknadens reglering under 1950-talet diskriminerade mot industrin, vilket fungerade som en restriktion på industriinvesteringarna, och ställde frågan om expansionen 1958–62 överhuvudtaget skulle kunna ha kommit till stånd om inte kreditmarknaden liberaliserats. De år industriföretagen fick emittera obligationer och förlagslån uppreviderade de nämligen sina investeringsplaner kraftigt. Eliasson undrade vilken relevans detta konstaterande kunde ha för slutet av 1960-talet. Det passade väl in på utvecklingen under åren 1964 och 1965, så han drog slutsatsen att sambandet bestod. Sektorer som var underförsörjda med krediter hade förmodligen en betydande ”investeringsreserv” av projekt som inte hade kunnat förverkligas som ett resultat av regleringarna. Sådana projekt borde underkastas en räntabilitetsbedömning som borde ligga till grund för kreditgivningen i stället för godtyckliga köprinciper.

Två år senare, 1970, skrev Gunnar Eliasson två artiklar i *Ekonomisk Revy* om den svenska ekonomins utlandsberoende. Den första handlar om multinationella företag.⁵⁵ Eliasson började med att frammana nidsbilden av dem:

Det multinationella företaget som begrepp ger ofta associationer till mystik, någonting för lekmannen ogripbart och hotfullt, som vi alla helst bör bevaras från. Gigantiska företagskolosser rullar fram och trampar ned saker och värden som vi av tradition har lärt oss värda; nationsgränser suddas bort, demokratiska beslut försätts ur spel och främmande kapitalister kontrollerar våra rikedomar.⁵⁶

Kanske finns ett visst mått av sanning i detta, men samtidigt, skriver Eliasson, får man inte glömma bort att multinationellt företagande är en normal del av exportföretags verksamhet, som den vuxit fram under efterkrigstiden och att vi i Sverige kunde ta vara på de positiva dragen. Vi låg redan långt framme vad gällde att komplettera den traditionella exporten med produktion i andra länder. Nya marknader, transport- eller produktionstekniska skäl och kostnadsdifferenser, inte minst på lönesidan, hade uppmuntrat utvecklingen. Inte minst hade svenska företag etablerat sig i våra nordiska grannländer medan den svenska exportindustrin omorienterats mot EFTA.

⁵² Ibid., s. 9.

⁵³ Eliasson (1968c).

⁵⁴ Eliasson (1967b).

⁵⁵ Eliasson (1970a).

⁵⁶ Ibid., s. 443.

Eliassons andra artikel om utlandsberoende handlar om utrikeshandel och betalningsbalansproblem.⁵⁷ Senare halvan av 1960-talet hade karakteriserats av störningar på valutamarknaderna och Sverige hade fått se sin bytesbalans försämraras. Den svenska skuldsättningen i utlandet hade ökat. Valutareserven minskade med en tredjedel 1969. Handelsbalansen hade försämrats men även tjänstenettet (inte minst turismen) hade utvecklats negativt. Export- och importaffärer är i de flesta fall förenade med kreditgivning som leder till en tidsförskjutning mellan leveranser och betalningar, och det verkade som om denna hade utvecklats ofördelaktigt för Sveriges del. Betalningstiderna vid exportaffärer hade ökat och eftersom den svenska utrikeshandeln var stor i förhållande till BNP blev konsekvenserna på valutasidan lätt påtagliga. Eliasson varnade:

Vi har sett dessa marknadsmekanismer fungera med utomordentlig effektivitet under den internationella inflationskonjunktur som under åren 1969 och 1970 träffat västvärldens industriländer. Det faktum att vårt land genom en serie kumulerade bytesbalansöverskott sedan 60-talets mitt byggt upp en instabil ... kommersiell kreditrelation till omvärlden har sannolikt starkt bidragit till att vi råkade speciellt illa ut under den valutaoro som störde det ekonomiska umgänget i Europa under 1969.⁵⁸

JAN BRÖMS

Jan Bröms var åren 1967–69 regelbunden medarbetare i *Industriförbundets Tidskrift* och levererade högst personliga artiklar i vitt skiftande ämnen. I en artikel om ”Kreditbristen och företagens investeringar” redogjorde han för en enkät som Industriförbundet låtit genomföra bland sina medlemsföretag hösten 1966 i syfte att skapa underlag för en diskussion om hur kreditmarknaden bäst kunde anpassas i en situation med minskad självfinansiering och stort lånebehov. Enkäten avslöjade att företagen vid begränsad kredit tillgång å ena sidan hade en tendens att hålla igen på exportinsatser, å andra sidan var ovilliga att dra ner på forskning och utveckling. Ungefär

Jan Bröms.
Källa: IFN:s fotoarkiv.

⁵⁷ Eliasson (1970b).

⁵⁸ Ibid., s. 525.

hälften av företagen svarade att räntenivån påverkade deras planering. ”Detta skulle kunna tolkas så att den uppfattning, som varit relativt spridd bland nationalekonomer om att räntan knappast har någon betydelse för företagens planering, skulle vara felaktig.”⁵⁹ För att företagen skulle kunna lägga upp sin finansiella planering på lång sikt krävdes framför allt en liberalisering av obligationsmarknaden.

När Bröms avhandlade ”Dilemmat statligt företagande” utgick han från ett resonemang hos John Kenneth Galbraith om hur statsföretag skulle kunna göras mer effektiva och oberoende av politiskt köpsläende. Även i Sverige hade den pragmatiska linjen varit att göra boskillnad mellan ekonomi och politik. En lång rad förslag hade utformats för att göra företagen mer oberoende av regering och riksdag. Men så länge företagen hade politiska målsättningar utöver de rent företagsekonomiska var detta naturligtvis svårt att åstadkomma och företagen hade konsultationer med respektive departement. ”Det förtjänar väl inte ens att kallas en offentlig hemlighet att vi i denna form har det ministerstyre som vår författning inte erkänner.”⁶⁰ Hur skulle man kunna åstadkomma en rimlig avvägning mellan att ge de statliga företagen långtgående frihet att bedriva sin verksamhet effektivt och samtidigt ge regering och riksdag – ytterst folket – möjlighet till insyn, kontroll och påverkan? Vore inte den bästa lösningen att undvika statligt företagande?

Man borde fråga sig om de mål som nu lagts på de statliga företagen att uppfylla kan uppnås med andra och mera öppna medel såsom den statliga upphandlingen, licensförfaranden, lokaliseringspolitik eller dylikt. Nog vore det snyggare ur demokratisk synvinkel om man med sådana medel kunde uppnå de uppställda målen. Är det dessutom effektivare borde det inte finnas utrymme för tvekan.⁶¹

I en recension av *Sambälle i omvandling*, en bok med sexton uppsatser till Tore Browaldh på 50-årsdagen,⁶² utdelade Bröms ris och ros åt våra mest berömda ekonomer. Om Gunnar Myrdal hette det att han bara såg stram finanspolitik som bot mot inflation. ”Inför möjligheterna att med hjälp av penningpolitiken uppnå något positivt tycks han bara känna förakt.”⁶³ Erik Dahmén granskade forskningens tillämplighet i det praktiska livet, sågade oredig, ologisk och ointressant teori ”samt den goda teori som är alltför svårbegriplig för att kunna påverka politiken”.⁶⁴ Samtidigt var många teorier alltför förenklade och tog inte hänsyn till mållkonflikter, institutionella förhållanden etc. Dahmén rekommenderade ekonomisk-

59 Bröms (1967a, s. 17).

60 Bröms (1967b, s. 34).

61 Ibid., s. 35.

62 Bentzel (1967).

63 Bröms (1967c, s. 46).

64 Ibid., s. 47.

historiska studier och tvärvetenskaplig forskning. Ragnar Bentzel ägnade ”en lekfull uppsats åt att tillämpa ettbetygskursen i nationalekonomi på frågan om inkomst- och förmögenhetsfördelningen”, ”en nyttig läsning och ett gott exempel på enkel ekonomisk teoris möjligheter att reda ut begreppen”.⁶⁵ Erik Lundberg försökte utifrån stabiliseringspolitikens dittillsvarande misslyckanden göra en prognos över vilken ekonomisk politik som var att vänta i framtiden. Lundberg trodde att det ökade sparandet i AP-fonderna och de svällande resurserna hos AMS skulle bli effektiva styrmedel för investeringarna i det enskilda näringslivet samtidigt som små och medelstora företag skulle behöva en mer decentraliserad kreditmarknad. Bröms kommenterade: ”Han har den överlägsnes rätt att inte veta vad han strängt taget vill.”⁶⁶ Bröms avslutade med att identifiera diverse målkonflikter i Rudolf Meidners bidrag.

I en annan recension, av en bok om inkomstutjämning utgiven av det socialdemokratiska studentförbundet,⁶⁷ ägnade sig Bröms åt att diskutera ett mått på inkomstutjämning som Villy Bergström använt sig av och konstaterade att Assar Lindbecks analys av de krafter som i en marknadsekonomi påverkar inkomstfördelningen höjde sig över övriga bidrag; den framfördes ”med en klarhet och en skärpa som gör den i högsta grad njutbar”.⁶⁸ Sedan man läst det kapitlet kunde man enligt Bröms med gott samvete hoppa över Kjell-Olof Feldts bidrag. Carl-Johan Åberg resonerade ”sakligt och korrekt och med fina nyanseringar”, men ”ack så omständligt”.⁶⁹

Väckarklocka för direktörer var en bok med tolv bidrag som Bröms fann tankeväckande och stimulerande inte bara för direktörer utan även för politiker och allmänt samhällsintresserade. Bröms kunde utdela beröm åt sin IUI-kollega Bengt Rydén för dennes analys av företagsnedläggningar och nyetableringar. ”Rydén ser som sin uppgift att nyansera och mildra de domedagsprofetior som lätt följer på braskande rubriker om arbetslöshet och företagsnedläggningar – och han lyckas.”⁷⁰ Om boken som helhet var omdömet mindre positivt. Författarna drevs av alltför stor tilltro till amerikansk managementfilosofi. ”Ingen betänker möjligheten av att den företagsfilosofi som finns i Amerika skulle kunna passa mycket dåligt under svenska förhållanden, skärpa motsättningar och kanske bidra till att göra samhället mindre funktionsdugligt.”⁷¹ Det behövdes ett socialt ansvarsta-

65 Ibid., s. 48–49.

66 Ibid., s. 50.

67 Ericsson, Hellström och Bergström (1967).

68 Bröms (1968a, s. 41).

69 Ibid., s. 42.

70 Bröms (1968b, s. 37).

71 Ibid., s. 39.

gande från företagens sida om den fria företagsamheten skulle framstå som acceptabel i ett land som Sverige och kanske också i övriga Europa.

Efter ett par kortare recensioner av böcker om produktlanseringar och kommunala upphandlingar⁷² återkom Bröms till den ekonomiska teorin och till Erik Lundbergs bok *Instability and Economic Growth*.⁷³ Här fick Bröms anledning att såväl ifrågasätta som berömma:

Ett oroväckande stort antal sidor är skrivna i det uttalade syftet att påvisa att något bestämt inte kan sägas om vad som är de verkliga orsakssambanden i ekonomernas sätt att fungera. Denna vetenskapliga masochism blir inte mindre irriterande av att Lundberg briljerar med sin och den ekonomiska vetenskapens oförmåga att svara på väsentliga frågor.⁷⁴

Samtidigt var boken fylld av intressanta och tankeväckande iakttagelser. Det gällde inte minst jämförelser av mellankrigstidens och efterkrigstidens ekonomiska utveckling i Sverige och av instabiliteter i olika länder under efterkrigstiden.

Bröms sista recension för 1969 ägnades Herbert Simons *Automationens betydelse för samhälle och företagsledning*.⁷⁵ Simon – med instämmande av Bröms – trodde inte att datorisering och automatisering skulle medföra långsiktig arbetslöshet. Simons tankemodell i boken utgick nämligen från utrikeshandelsteorins komparativa fördelar. ”Enkelt uttryckt: Är en maskin tusen gånger så effektiv som människan i någon bestämd syssla kommer den att överta denna syssla. Är den bara 100 gånger så effektiv kommer den mänskliga aktiviteten här i stället att öka.”⁷⁶

Under hösten 1972 ställdes frågan ”Behöver vi en ny regionalpolitik?” i Nationalekonomiska Föreningen, vilken föredragshållaren, Åke Andersson, besvarade med ett bestämt ja. Bröms gjorde ett långt inlägg och varnade för att den regionalpolitiska nettoeffekten skulle bli noll om alla kommuner konkurrerade om industriföretag med samma subventioner. ”Det är därför inte utan logik att göra AMS till den institution som skall ombesörja allt i vårt land.”⁷⁷ Men inte ens AMS kunde förutse alla processer som satte i gång när man vidtog en åtgärd. Staten hade några år tidigare haft planer på att starta en skidfabrik. Resultatet hade blivit att andra företag fått uppleva ökad konkurrens om resurser samtidigt som skidåkandet i landet knappast hade ökat. Nu var det inte lätt att etablera ny tillverkning på en oligopolistisk marknad som skidtillverkning där det var tydligt

72 Bröms (1969a, 1969b).

73 Lundberg (1968).

74 Bröms (1969c, s. 37).

75 Simon (1968).

76 Bröms (1969d, s. 36).

77 Nationalekonomiska Föreningen (1972b, s. 97).

vilka som blev berörda om man installerade en ny konkurrent. I stället sökte lokaliseringpolitiken efter enkla lösningar och satsade på marknader som kännetecknades av fri konkurrens varför AMS slapp uppvaktas av arga företagare efter varje etableringsbeslut. ”Man satsar på spånskivor i stället för mera avancerad produktion [...]. Jag föreställer mig att AMS vid det här laget vet allt om hur man ger en kommun med sysselsättningsbekymmer en spånskivfabrik.”⁷⁸ Företagssubventioner kunde också misslyckas genom att de antingen var för snålt tilltagna och gick till investeringar som ändå skulle ha gjorts eller för rikligt tilltagna och lockade till sig lycköskare som inte satsade särskilt mycket eget kapital. Stora subventioner skulle få en allvarlig effekt: ”Det kommer då inte att göras speciellt många industriinvesteringar spontant i det här landet, utan att de små först har varit uppe och pratat med AMS, och de stora har gått upp till Gunnar Sträng.”⁷⁹

Åke Andersson tog i sitt svar till Bröms fasta på oligopolresonemanget. Oligopolen var en orsak till överdriven geografisk koncentration och regionalpolitiken borde aktivt begränsa denna koncentration i t.ex. petrokemisk industri och livsmedelsindustri.

ANDERS KLEVMARKEN

I samband med att han och Carl Johan Dahlman hade avslutat IUI:s nya totalstudie av den svenska konsumtionen,⁸⁰ gjorde Anders Klevmarken en starkt kritisk jämförelse mellan denna och den samtidigt av Statistiska centralbyrån utförda hushållsbudgetundersökningen för 1969.⁸¹ Skillnaden mellan de båda undersökningarnas resultat var betydande. Hushållsbudgetundersökningens skattningar låg systematiskt under Dahlmans och Klevmarkens, med undantag för bostadskonsumtionen. Klevmarken ställde frågan vad det kunde bero på.

För det första var det svårt att beräkna hur mycket av konsumtionen inom en viss varugrupp som föll på andra enheter än de privata hushållen. För det andra var hushållsbudgetundersökningen en urvalsundersökning med ett mycket högt bortfall: 24 procent, vilket Statistiska centralbyrån hade ”löst” med att åsätta de hushåll som valt att inte medverka samma värden som andra hushåll med samma inkomst, samma hushållsstorlek och sammansättning i övrigt.

De största skillnaderna mellan IUI:s och SCB:s undersökningar återfanns inom gruppen drycker och tobak, 4,4 miljarder kronor lägre i det senare fallet. Klevmarken pekar på ett antal välkända förhållanden som kunde tänkas förklara detta:

⁷⁸ Ibid., s. 97–98.

⁷⁹ Ibid., s 99.

⁸⁰ Dahlman och Klevmarken (1971).

⁸¹ Klevmarken (1971c), Statistiska centralbyrån (1971).

I denna varugrupp ingår sprit och vin samt maldrycker. Från tidigare undersökningar har man gjort den erfarenheten att konsumtionen av de alkoholhaltiga dryckerna och tobaken underskattas i budgetundersökningar. Det finns flera förklaringar till detta. En är att man av psykologiska skäl inte vill uppge hela den mängd som konsumerats, en annan är att man konsumerar mindre än normalt under själva bokföringsmånaden. Det förefaller också rimligt att alkohol- och tobakskonsumtionen genomsnittligt är större i bortfallet än i undersökningen i sin helhet, då bortfallet förmodligen innehåller en hög andel ”udda” individer. När det gäller tobakskonsumtionen är det dessutom troligt att det finns en stark glömskeeffekt. Ofta köper man tobak i kiosker och tobaksaffärer utan att handla något annat samtidigt och utan att få något kvitto.

Preliminära resultat tyder även på att en liknande effekt skulle finnas för läskedrycker, saft och juice. Dessa varor köpes ofta som mellanmål och dessutom av ungdomar, som kanske lättare glömmet att bokföra än äldre hushållsmedlemmar. En sådan tendens till underskattning stämmer även relativt väl överens med att bortfallet i budgetundersökningar erfarenhetsmässigt brukar vara störst under sommarmånaderna ... kanske framför allt i posten kaffe, te och kakao ...⁸²

Klevmarken pekar på att skillnaderna mellan IUI:s och SCB:s undersökningar är minst för varugrupper som innehåller ett betydande inslag av kapitalvaror och störst för dagligvaror, där ”glömskeeffekten” kunde vara betydande. Han klandrar SCB för att ha underlåtit att diskutera vilka eventuella felkällor som dess undersökning kunde vara behäftad med. Han var ordentligt uppbragt:

Att hänvisa till att en analys av skattningarnas tillförlitlighet kommer att ges ut senare är inte tillräckligt. Hade en varudeklaration av den typ jag efterlyser funnits med redan då pressreleasen gavs ut, hade man kunnat undvika den anka som fanns på DN:s vardagssida den 23 april i år, där det stod ”I dryga tio år kommer siffrorna i Hushållsbudgetundersökningen 1969 att vara de färskaste av de riktigt pålitliga att åberopa.” I samma artikel berördes ytterligare ett egendomligt drag i undersökningen, nämligen att man för vissa hushållstyper erhåller en konsumtion som vida överstiger den disponibla inkomsten såsom denna skattats. För hushåll med två vuxna och två barn med en inkomst om maximalt 19 000 kronor per år redovisas en skattning av den *genomsnittliga* totala konsumtionen för dessa hushåll på 24 323 kronor och 41 öre ... dvs. hushåll av denna typ skulle konsumera betydligt mer än en och en fjärdedels årslön!⁸³

Statistiska centralbyrån borde se över sin metodik.

82 Klevmarken (1971c, s. 940).

83 Ibid., s. 944.

U-LÄNDERNA: ODD GULBRANDSEN

I slutet av 1960-talet trängde sig u-landsproblematiken på. Under 1967 och 1968 diskuterade Odd Gulbrandsen i en rad artiklar det internationella biståndet till fattiga länder. I "Världsekonomi till döds" gick han till storms mot den protektionism som kännetecknade de utvecklade ländernas jordbrukspolitik.⁸⁴ Den var rena utpressningspolitiken och gjorde att u-länderna förlorade 40 miljarder varje år – att jämföra med de 11 miljarder de fick i bistånd (huvudsakligen lån). Livsmedelssändningarna från i-länderna till u-länderna slog ut jordbrukarna i de senare. Gulbrandsen ville ha bort handelshindren på de jordbruksvaror som exporterades av specialiserade u-länder. Alla u-länder hade emellertid inte någon stor jordbruksexport i förhållande till BNP utan var tvungna att förlita sig på sina inhemska resurser. För de senare förordade Gulbrandsen ett märkligt recept:

För den andra delen av u-världen kan jag inte se någon bättre lösning än att vi håller oss borta, framför allt från medicinska och andra hjälpinsatser som förvärrar den akuta situationen beträffande befolkningsökningen. Det hindrar inte att vi, på beställning, kan bidra med en del tekniskt bistånd, anläggningsverksamhet och familjeplanering. När det gäller att skapa ett sparande ur den inhemska, ofattligt låga inkomststandarden lutar jag närmast åt järnhårda metoder av rysk typ, t.ex. tvångsleveranser av jordbruksprodukter till staten mot lågt pris, varefter staten använder vinster på försäljningen av dessa varor till investeringar i tung industri.⁸⁵

I en andra artikel – "Kapitalisthat och profitjakt" – hade Gulbrandsen svängt i det närmaste 180 grader.⁸⁶ Där gick han till angrepp mot dem som hävdade att i-ländernas direktinvesteringar i u-länderna inte var något annat än utsugning. Det var givetvis vinstintresset som drev fram dem, men samtidigt skapades arbetstillfällena och svenska staten kunde ju lära u-ländernas regeringar att beskatta vinsterna på lämpligt sätt och att spendera skatteintäkterna på sociala reformer i stället för på pråliga regeringsbyggnader. Biståndet kunde med fördel inriktas på ekonomisk och social infrastruktur, så att företagen slapp att själva lägga pengar på detta. Svenska staten kunde också bidra med kreditgarantier. Gulbrandsen efterlyste också långsiktighet i biståndet i stället för akuta katastrofinsatser och hävdade att den etik som borde styra biståndet borde vara u-ländernas egen och inte i-ländernas.

Gulbrandsen ägnade katastrofhjälpen en egen artikel.⁸⁷ Hjälpen till Biafra

84 Gulbrandsen (1967b).

85 Ibid.

86 Gulbrandsen (1967c).

87 Gulbrandsen (1968b).

hade försumrats och kommit i gång först i elfte timmen. Att svält stod för dörren hade observerats men inte kommunicerats i tid. UD hade ett nät av rapportörer på konsulat och ambassader världen över, men detta rapporteringssystem fungerade inte tillfredsställande. Rapporterna hemligstämplades slentrianmässigt och hamnade i någon byrålåda. En liten parlamentarisk hjälpnämnd borde inrättas som kunde föreslå biståndsinsatser efter att ha tagit del av UD:s rapporter och tjänstemännen på de svenska utlandsbeskickningarna skulle få i uppgift att hålla ett särskilt öga på potentiella katastrofsituationer. Katastrofhjälpen skulle inte kanaliseras via Sida, som var upptaget av fleråriga biståndsinsatser, och som saknade den snabbhet och flexibilitet som krävdes vid katastrofer. I stället borde hjälpen administreras av Röda Korset och liknande organisationer.

I ”Jordbrukspriser och världssvält”, från 1967,⁸⁸ diskuterade Odd Gulbrandsen olika teorier om världens tillgång på livsmedel: ”katastrofteorin”, enligt vilken jordens befolkning växte så snabbt att livsmedlen inte skulle räcka till, ”utvecklings-teorin”, som hävdade att livsmedelsproduktionen under vissa förutsättningar skulle kunna öka lika snabbt som befolkningen,⁸⁹ och ”hjälp teorin”, som gick ut på att de rika länderna som producerade mer än tillräckligt måste hjälpa de fattiga där det rådde brist på mat. Till dessa tre ”huvudteorier” lade Gulbrandsen en fjärde – ”fördelningsteorin” – som betonar att det är priserna som styr vad som produceras och vem som får konsumera. När priserna manipuleras politiskt uppstår snedvridningar och tillväxten hålls tillbaka. Västeuropas – inte minst Sveriges – jordbrukspolitik utgjorde ett slående exempel på det senare. En övergång till världsmarknadspriser skulle effektivisera produktionen. Livsmedelsbristen var inget ”tekniskt” problem utan livsmedelstillgången styrdes också av de rådande priserna.⁹⁰

Gulbrandsen kom tillbaka till världssvälttemat 1969.⁹¹ FAO hade lagt fram en radikal – optimistisk – plan för att befria världen från hunger. Planen hade föregåtts av en femårig utredning utförd av 1 500 personer. Slutsatsen var att det skulle gå att få bukt med största delen av världssvälten fram till 1985. Planen vilade på teknisk utveckling, mobilisering av mänskliga resurser och en ny jordbrukspolitik. Den Gröna Revolutionen hade börjat, så FAO satte sin lit till införandet av de nya mirakelgrödorna, bevattning och en omstrukturering av ägandeförhållandena inom jordbruket. Det fanns gott om teknisk och administrativ kompetens att tillgå i världen. Jordbrukets utveckling förutsatte emellertid också en industri-

88 Gulbrandsen (1967d).

89 Gulbrandsen kom tillbaka till denna teori två år senare, i en diskussion av en FN-rapport som hävdade att svälten skulle kunna avhjälpas på 15 år (Gulbrandsen 1969b).

90 På Nationalekonomiska Föreningens sammanträde i april 1968 kommenterade Gulbrandsen Gunnar Myrdals presentation av *Asian Drama* (Myrdal 1968) utan att ha läst boken (Nationalekonomiska Föreningen 1968a)!

91 Gulbrandsen (1969b).

alisering, dels för att sektorn skall kunna få tillgång till insatsfaktorer som handelsgödsel och maskiner, dels för att den skulle kunna få avsättning för sina produkter. Härtill kom att i-länderna måste lägga om sin handelspolitik och släppa in u-ländernas jordbruksprodukter på sina egna marknader. Underlåtenhet härvidlag skulle allvarligt äventyra planens förverkligande. Givetvis var åtgärden kontroversiell. I-länderna skulle förmodligen göra motstånd och Gulbrandsen förutsåg kontrovers på den kommande FAO-kongressen.

JOHAN FACHT

1971 medverkade Johan Facht i en tvärvetenskaplig antologi om miljöproblem. Hans kapitel, "Samhällsekonomi och miljövärd",⁹² fick en nedlåtande och förnumstig recension av psykiatrikern och debattören Nils-Erik Landell:

Praktisk miljökunskap är den egendomliga titeln på en inte alltför upphetsande bok om miljövärdens juridik, ekonomi och administration ... All miljökunskap bör väl kunna leda till praktiska tillämpningar och det finns ingenting i föreliggande volym som gör miljökunskapen mer "praktisk" än på andra håll i den strida strömmen av miljövärdslitteratur.

Tvärt om är kunskapen på sina håll serverad mer än lovligt teoretiskt, vilket bl.a. gäller avsnittet om samhällsekonomi och miljövärd, författat av ekon.l.c. Johan Facht, som med diverse systemmodeller lyckas presentera välkända fakta på ett sällsynt krångligt sätt.⁹³

Det är svårt att dela Landells uppfattning, Fachts kapitel är inte krångligare än till exempel de juridiska. Landells recension luktar tyvärr ekonomisk obildning. Det Facht skriver om är inga "välkända fakta". Miljöekonomi var när han skrev en mycket ung vetenskap. Den första boken i ämnet – Erik Dahmén's *Sätt pris på miljön* – hade utgivits endast tre år tidigare⁹⁴ och kunskapen om de aspekter som Facht går igenom – externa effekter, privata och kollektiva varor, interpersonella nyttojämeförelser, inkomstfördelningseffekter, odelbarheter, irreversibilitet, nytto-kostnadsanalys, investeringsbeslut under osäkerhet, ekonomiska jämförelser av olika miljöpolitiska medel, deras effekter på makroekonomin och tillväxten och slutligen de internationella återverkningarna – var på intet sätt var mans egen-dom. Vad Facht gör är att han visar komplexiteten i en realistisk ekonomisk analys av miljöproblematiken, men detta bagatelliserades av Landell.

92 Facht (1971).

93 Landell (1971).

94 Dahmén (1968).

EPILOG

FRÅN IUI TILL NÄRINGSLIVET

FACIT

I samband med att Industriens Utredningsinstitut firade sitt trettioårsjubileum 1969 gjorde en nöjd Lars Nabseth en tillbakablick över verksamheten. Han kunde i det sammanhanget konstatera att IUI både fyllde en väsentlig utbildningsfunktion och lämnade ett väsentligt bidrag till forskningen:

En väsentlig biprodukt av institutets verksamhet har varit den forskar- och utredarutbildning som några års verksamhet vid institutet medfört. Detta har att döma av de befattningar olika personer från institutet så småningom erhållit varit av värde både för industriföretag, industriella organisationer, banker, akademiska institutioner och statliga verk och myndigheter. Under de gångna trettio åren har av institutets publikationer elva kunnat presenteras som doktorsavhandlingar och femton som licentiatavhandlingar. Härtill kommer ytterligare ett betydande antal alster som ingår som specimina till särskilt kvalificerade forskarbefattningar. Vi har sammanlagt i olika format publicerat 153 skrifter, varav den kvantitativa rekordnoteringen hittills för ett år, elva skrifter, uppnåddes under det gångna verksamhetsåret.¹

Allt som allt publicerades under Lars Nabseths chefstid på IUI 30 böcker, varav fem doktors- och fyra licentiatavhandlingar, 10 artiklar på engelska och 110 på svenska. Härtill kom ett stort antal bokkapitel, debattartiklar och rapporter: ett snyggt facit. Som vi konstaterade i kapitel 2 var IUI en plantskola för såväl akademien som för näringslivet och förvaltningen.

IUI hade en ambition att leverera forskarkompetens till den offentliga sektorn och näringslivet å ena sidan och till akademien å den andra. Så länge akademien saknade en empirisk tradition var IUI dessutom unikt i det avseendet. Därför spelade rekryteringen av chefer en viktig roll. Cheferna hade en avgörande betydelse för vilken typ av människor som rekryterades och vart de senare tog vägen. Att upprätthålla dessa två traditioner samtidigt utan internrekrytering av chefer var besvärligt. Det var viktigt att de kunde IUI-traditionen.²

¹ Nabseth (1970a, s. 13–14).

² E-post från Gunnar Eliasson till Mats Lundahl, 14 mars 2021.

”Vid ett tillfälle sade Erik Lundberg till mig att det enda ställe där det skrivs några avhandlingar är på IUI”, säger Lars Nabseth.³ Det var en medveten politik från Nabseths sida. Om det gick att göra avhandlingar av de olika projekten skulle man göra det. Det var ett kvalitetskriterium, ett sätt att markera att man hade hög nivå på verksamheten.

Åren på Industriens Utredningsinstitut var något som Lars Nabseth även personligen skulle bära med sig genom livet:

Det är helt klart att min egen fortsatta karriär blev beroende av åren på IUI. Jag träffade där framträdande industrimän som gav mig förtroende att bekläda andra viktiga poster i näringslivet. Min egen intellektuella utveckling blev också klart positivt påverkad av tiden på IUI. Särskilt den analytiska förmågan blev kraftigt utvecklad av alla seminarier och alla diskussioner inom institutets väggar. [...] Jag är övertygad om att institutets publikationer och medarbetarna på institutet har haft en betydande påverkan på samhällsdebatten i landet. Med mina värderingar har denna påverkan varit i hög grad positiv. Att LO under några år lät inrätta ett motsvarande institut med en gammal IUI-medarbetare som chef (Villy Bergström) styrker den anförda tesen. IUI-tiden har också bidragit till att jag helst vill vända på Thomas Thorilds berömda devis som står över Uppsala universitets ingång: ”Att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större.” För mig bör det mot bakgrund av allt som hänt i världen hellre låta: ”Att tänka rätt är stort, att tänka fritt är större.”⁴

Lars Nabseth avgick som chef för Industriens Utredningsinstitut den 31 december 1972. Han efterträddes av Lars Wohlin.

”FESTSKRIFT”

Som IUI-traditionen bjöd, fick Lars Nabseth när han lämnade institutet en skämtsam ”festskrift” av de anställda, med 21 bidrag.⁵ Olle Renck skriver om hur en verksamhet blir till. Forskarna lämnar in sina redogörelser. De kan indelas i två grupper, ”de som avslutat projekt under året” och ”övriga”. De senare domineras av de erfarna forskarna. Dessa lämnar i princip in samma redogörelse som föregående år. Det viktigaste är att verksamhetsberättelsen ger intryck av att något uträttats. Sekreteraren Alice Nilsson levererar i sin tur en koncentrerad verksamhetsberättelse, komplett med varudeklaration:

³ Intervju med Lars Nabseth, 5 maj 2021.

⁴ Nabseth (2009, s. 123).

⁵ IUI (1972b). Precis som sin företrädare, Naja Bentzel, fick Nabseth senare också en lite mer seriös bok (Eliasson och Lindegren 2020). Boken recenserar i Lundahl (2021).

VON	FAKTA
<i>Innehåll:</i>	20 % fakta 10 % analys 50 % fikonspråk 20 % kanslisvenska
<i>Bruksanvisning:</i>	1–2 delar koncentrat spädes med 10–20 sidor rundsnack

Källa: IUI (1972b, s. 13).

Nilssons koncentration är föredömlig:

Vid en kartläggning av *Fusioner i svensk industri* har framkommit att *Spridning av ny teknik inom industrin*, speciellt då *Den kemiska industrin* har försatt *Verkstadsföretagens reala och finansiella struktur* i ett sådant skick att *Den svenska verkstadsexportens struktur och tillväxt under efterkrigstiden* starkt påverkats, om man ser till *Industriell utveckling och långsiktig kapitalförsörjning*.⁶

Anders Klevmarken och sekreteraren Ruth Ellerstad framstår som pionjärer inom lyckoforskningen, en gren av nationalekonomin som inte skulle etableras på många decennier än, genom deras LINDEX = Lars Lycko Index, ett index som är sammansatt av en vektor av lyckokomponenter, en diagonalmatris av skalfaktorer som gör det möjligt att jämföra äpplen och päron och en central matris av lyckopöäng. Inte helt oväntat fann de att lyckonivån på IUI hade skiftat markant uppåt under Lars Nabseths fögderi.

Göran Eriksson behandlar en av de viktigaste insatsfaktorerna på IUI, pingispelet, inte minst Lars Nabseths roll i det:

Till de pingisspelandes grupp hör IUI-chefen Lars Nabseth. Trots synbarligen ringa träning har han lyckats besegra flera av institutets elitspelare. Huruvida detta kan ses som ett uttryck för chefens relativa spelstyrka eller för forskarnas underdånhet kan för närvarande ej avgöras. De kunskaper han tidigare visat prov på i tennispelet har genom ett dokumenterat gott bordsskick kunnat överföras till bordtennisen.⁷

⁶ IUI (1972b, s. 13).

⁷ Ibid, s. 23.

Lars Wohllins bidrag tar läsaren från det vardagliga till det upphöjda. I sin ”Nab-sii liknelser” skriver han:

Under den tid som den lärde dr N-son verkade vid indus-folkets lärdomsberg för tro och vetande samlade han kring sig ett stort antal lärjungar. Dessa reste sedermera ut i världen och spred hans läror och utgävo många verk i vilka profetens tankar och visdomsord vidareutvecklades. I en av dessa nedteckningar – det s.k. Bossväldiska testamentet från anno MCDLCLLLXIIIV, återfinns fragment av de metaforer, fabler och liknelser vilka den vise mannen så ymnigt lät flöda ut över folket.⁸

Ulf Jakobsson framhåller Lars Nabseth som en av samtidens främsta dramatiker. Hans genombrott hade skett i det brett upplagda episka dramat *Löneökningars verkningar inom industrin* och han hade följt upp sin initiala framgång med serieproduktionen *Långtidsutredningen* och kassapjäsen (av internationellt snitt) *Spridning av ny teknik*.

I sin essä om egenarbetet diskuterar Bertil Lindström huruvida det är bäst att låta Janne Lundqvist spela tennis och Lars Nabseth göra utredningar. Analysen ligger på en så hög abstraktionsnivå att den genomsnittlige läsaren lämnas i betydande tvivel om vem som bör göra vad. De mätningar som skulle behöva företas kunde lämpligen ha en gemensam finansiär. M skulle vara villig att betala. Tyvärr visar de sig inte ge något bestämt resultat, så en uppgiven Lindström blir tvungen att anvisa ett alternativ. ”En möjlig lösning på detta skulle vara att socialisera M och därmed låta såväl tennispelet som utredandet ske inom den offentliga sektorn.”⁹

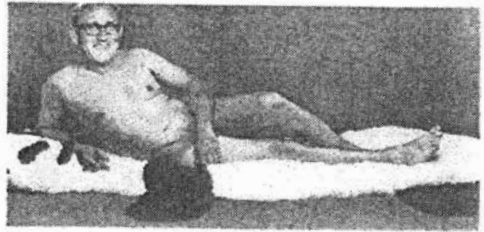
Favoritsporten.

Källa: Arne Nabseths bildarkiv.

⁸ Ibid, s. 27.

⁹ Ibid, s. 32.

Eva Thiel och Birgitta Swedenborg berättar den sanna storyn om Lars Nabseth i en bildkavalkad med utgångspunkt från opublicerat nyhetsmaterial från de stora nyhetsbyråerna. Den avslöjar att han på sina omfattande resor rört sig i helt andra kretsar än vad hans beskedliga ställning som institutschef hade låtit ana. Bilderna visar Nabseth i Vita huset med Richard Nixon och med Edward Heath och Georges Pompidou på den brittiske premiärministerns officiella lantställe, men ger också en inblick i hans rekreativsvanor.

Liksom sin ryktbare kollega (lilla bilden)¹⁰ betraktas N. allmänt som en "swinger".
Källa: IUI (1972b, s. 34).

Bildreportaget kompletteras av en intervju med Lars Nabseth företagen av *Veckans Affärers* flygande reportrar, Anita Lignell och Gunnar Du Rietz:

Rep Vilken var er första åtgärd som forskningschef?

Forsk Att räkna ut min lön efter skatt.¹¹

Lars Kritz tillhandahåller en ordlista som hjälp för Lars när järnridån går upp och han ska framträda som Ironside i musikalen *Sound of Steel*. I det centrala ordförordet ingår bland annat Dagbrott, blir allt vanligare i Stockholm; Järnförening, se

¹⁰ Henry Kissinger.

¹¹ Ibid, s. 38.

Jernkontoret; Martinugn, Martin Ljung felstavat och Masugn, öppen spis i Dalar-na.

Swedenborg och Thiel har även ett andra bidrag, där de ger praktiska råd om enkätundersökningar: **Kleine Einführung in die Methodik der Einsammlung Empirische Material von B. Swedenborg und G. Thiel.** Deras grundläggande råd är att låta de enskilda forskarna ta den första kontakten med de uppgiftslämnande företagen:

JO... INNAN VI GLÖMMER DET... HUR
BLIR DET NU MED
ENKÄTEN !?!?

Källa: IUI (1972b, s. 55).

Rolf Rundfelt refererar diskussionen rörande formuleringen av Reklamutredningens förord. Förslaget var: "Reklamutredningen får härmed överlämna föreliggande betänkande." Mot detta reserverade sig ledamoten Sven Lindqvist, författare och reklamkritiker:

Jag protesterar mot det sätt på vilket ordet "överlämna" här används: Det kan leda den oinformerade konsumenten vilse. Det bör läggas till "mot 40:–" Jag ser här en klar parallell till utläggningen av godis vid snabbköpskassorna som gav barnen intryck att det bara var att ta för sig. Tänk om den oskyldiga allmänheten ser den här boken som en påse non-stop!

Experten Göran Albinsson hade invändningar av annat slag:

Min tanke är att detta tankeväckande betänkande inte tillräckligt prisats. Det är nämligen här fråga om en diktning som genom sin förening av tidshistorisk vidsyn och ömsint gestaltningsförmåga verkat förnyande på den ekonometriska litteraturen. Det är en pånyttfödelse ur förintelsen, en förhoppning om återuppväckt liv, om en odling, härjad av järnnätter, dömd till utrotning, som skjuter upp på nytt, går i blom och bär skörd all världen till glädje och fromma.¹²

Ledamoten Karl-Erik Wärneryd, slutligen, lade ner sin röst: ”I egenskap av professor förstår jag samtliga parter argument och kan följaktligen inte ta ställning.” Omröstningen utföll så att förordet kom att lyda: ”Reklamutredningen får härmed överlämna föreliggande betänkande.”

Bo Carlsson levererar ett antal förslag på alternativa omslag till IUI:s publikationer. Här två typiska exempel:

Källa: IUI (1972b, s. 64–65).

¹² Ibid, s. 59.

Lennart Ohlsson och Olle Renck fortsätter den nonsensmatematiska tradition vars främste företrädare dittills varit Göran Albinsson. De ställer två satser mot varandra: A: Alla goda ting äro tre! B. Antalet kvinnliga IUI:are är femton! Är det då så att kvinnor inte är några goda ting eller är $15 = 3$? Det är det senare som är det approximativt rätta svaret. För det första hade inflationen gjort att en tia var värdelös. Alltså är $10 \approx 0$. För det andra hade tvåkronan försvunnit: $2 = 0$. Alltså var $10 + 2 = 12 \approx 0 + 0$, och $12 + 3 = 15 \approx 3$.

Slutligen lämnade Giovanni Facchetti, alias Johan Facht, ett banbrytande bidrag till grallimatikens teori i sin genomgång av utredningsbabbel. ”Utredningsstrunt har fast förankring i struntpratets formlära. Utövarna av utredningsstrunt har nått nära nog fulländning vad gäller användningen av odefinierade värdeomdömen som *skäligen*, *normalt*, *tillräckligt*, *på tillfredsställande sätt*, etc.”¹³ Facht tar också upp en speciell, sentida form av utredningsspråkbruk:

En ny form av utredningsstrunt har på senare tid utvecklats av de under Socialdepartementet sorterande ämbetsverken, nämligen s.k. socialstrunt. Utmärkande för denna struntform är den ymniga användningen av sammansatta ord, såsom: utvärderad, målrelaterad, inskolad, understimulerad, etc.¹⁴

KARRIÄR INOM NÄRINGSLIVET OCH PROFESSOR PÅ HANDELS

Lars Nabseth hade blivit docent på Handelshögskolan 1970. I ett gemensamt yttrande hade Erik Dahmén, Assar Lindbeck, Erik Lundberg och Erik Ruist konstaterat att hans doktorsavhandling låg på gränsen till docentbetyg, men inte över den. Detta kompenserades emellertid mer än väl av hans övriga publikationer. De sakkunniga konstaterade således att han väl uppfyllde kraven på docentkompetens.¹⁵

1972 lämnade Lars Nabseth Industriens Utredningsinstitut för att bli chef för Jernkontoret.¹⁶ Han var attraktiv:

Under 1972 erhöj jag två förfrågningar om nytt arbete. Det var dels som chef för Fredsforskningsinstitutet, dels som chef för Jernkontoret. Fredsforskningsinstitutet hade inrättats 1960 när Sverige haft fred i 150 år. Det var väl i och för sig ett fint erbjudande att bli chef där, men jag var skeptisk och tackade nej av två skäl. Dels hade jag aldrig sysslat med fredsforskning och undrade vad detta egentligen

¹³ Ibid., s. 72.

¹⁴ Ibid., not, s. 72.

¹⁵ Bilaga (1970).

¹⁶ Det följande bygger på Nabseth (2020, s. 103–110).

handlade om, dels hade detta institut en chef [styrelseordförande] som hette Gunnar Myrdal. Han var känd som en mycket besvärlig person som visste bäst om det mesta. I stället tackade jag ja till Jernkontoret.¹⁷

Nabseth mindes fel. Erbjudandet om att bli chef för Fredsforskningsinstitutet fick han under 1971. Han tackade nej till Myrdal i ett brev daterat 19 mars. Det var uppenbart att institutet var en kalk som han ville skjuta från sig:

Det främsta och avgörande skälet härför är att jag nog inte ändå är beredd att lämna de ekonomiska ämnesområden jag nu sysslar med trots de viktiga forskningsområden det här onekligen rör sig om. Det kan inte undvikas att en dylik övergång också innebär att man i viss mån lämnar en del av de kretsar som nu utgör ett stimulerande inslag i arbetsmiljön. Härtill kommer att jag tror att Du har klart rätt i att institutets chef gärna borde vara en utlänning. Men måste det verkligen vara en ekonom? Finns inte här tillgängligt ett stort antal personer med forskningserfarenhet från andra områden, som skulle passa in i den tvärvetenskapliga forskningsbild det är fråga om?¹⁸

Jernkontoret är världens äldsta branschförening, med anor tillbaka till hattväldet under frihetstiden. Lars Nabseth betecknar åren på Jernkontoret som de roligaste i hans liv, inte minst umgänget med järnbrukscheferna. Han stannade där till 1976, då han gick över till Industriförbundet, först som vice vd och därefter från april 1977, som vd efter Axel Iveroth. (som hade varit verksam vid IUI 1939–46). Samtidigt hade han styrelseuppdrag: MoDo, Svenska Fläktfabriken, Höganäs och Marabou.

På Industriförbundet fick Nabseth börja med att leda en statlig utredning om den svenska handelsstålindustrin. Utredningens sekreterare var den mångårige IUI-medarbetaren Lars Kritz. Den svenska stålindustrin – alla de stora stålverken – var inne i en akut kris och det var risk för att staten skulle behöva gå in och ta över. Nabseth företog studieresor till England, Japan och USA för att få reda på hur man där löst problem som liknade de svenska. Utredningens slutrapport byggde främst på de amerikanska erfarenheterna. Med utgångspunkt i Bethlehem Steels erfarenheter föreslogs att masugnarna i Borlänge skulle stängas och att i stället råstålet skulle fraktas dit med tåg från Luleå, vilket innebar stora kostnadsbesparingar. Utredningen ledde till att de tre stora svenska handelsstålverken, Domnarvet, Oxelösund och Norrbottens Järnverk, slogs samman till Svenskt Stål AB – SSAB.¹⁹

¹⁷ Ibid., s. 103.

¹⁸ Brev från Lars Nabseth till Gunnar Myrdal, 19 mars 1971.

¹⁹ Publicerad som SOU 1977:15.

Lars Nabseth på 1970-talet.

Källa: IFN:s bildarkiv.

När Lars Nabseth väl blivit vd för Industriförbundet kunde han konstatera att han hamnat i ett helt annat klimat än det han just kom från, ett klimat som enklast beskrivs med hjälp av C. Northcote Parkinsons skrifter:²⁰

Det stod klart ganska snart att jag nu hamnat i en tuffare miljö än den i Jernkontoret. Styrelsen bestod av hela 70 personer med ett arbetsutskott på 20 personer. Vi hade bara 53 stolar tillgängliga, så om fler styrelseledamöter dök upp, vilket i och för sig mycket sällan hände, blev vi tvungna att köra ut några av de anställda på Förbundet. [...]

Jag var föredragande vid tio tillfällen om året i Industriförbundets styrelse och arbetsutskott, vilket under tolv års tjänstgöring medförde totalt 120 föredragningar. En gång under alla dessa sammanträden applåderades det och det var vid det sista när jag slutade. Det är fortfarande oklart om man applåderade för att man blev av med mig eller för att jag hade gjort en hygglig insats.²¹

Den kanske största utmaningen under Nabseths tid som chef för Industriförbundet var löntagarfonderna. LO-kongressen i augusti 1976 hade ställt sig bakom ett förslag utarbetat av Rudolf Meidner, Anna Hedborg och Gunnar Fond. Förslaget innebar att 20 procent av storföretagens vinster skulle omvandlas till aktier som

²⁰ Se framför allt kapitlet "Directors and Councils" i *Parkinson's Law* (Parkinson 1965).

²¹ Nabseth (2020, s. 107).

skulle förvaltas av fonder som hade en majoritet av löntagarrepresentanter.²² På sikt skulle löntagarfonderna kunna äga mer än hälften av aktierna i dessa företag. Det var inte ägnat att förvåna att förslaget väckte våldsamt motstånd inom näringslivet, även efter det att förslaget begränsats till åtta procent i en regeringsproposition 1983.²³ Det ledde till en jättedemonstration i Stockholm. Lars Nabseth berättar:

En fråga som engagerade Industriförbundet och mig mycket var naturligtvis löntagarfondsfrågan. Förbundet var klart negativt till detta mycket radikala förslag. Vi var bland annat i hög grad aktiva i den stora motdemonstration som anordnades i Stockholm den 4 oktober ... [1983]. Vi hade räknat med cirka 20 000 deltagare i tåget. De facto uppskattade polisen antalet till cirka 75 000 personer till följd av att folk strömmade till tåget från alla sidor medan det pågick. Själv ledde jag en kolonn som utgick från Humlegården.²⁴

Nabseth berättar i sina hågkomster hur han blev inbjuden till en middag i LO-borgen vid Norra Bantorget, en middag som visade sig vara planerad för att utöva press på Industriförbundet att acceptera fonderna:

Jag blev ... pressad från alla håll att inta en mer positiv hållning till fonderna. Men jag svarade kategoriskt att jag och Industriförbundet var klart negativa till förslaget samt att ett införande skulle bli ett uppenbart försvarande inslag i den svenska industriella utvecklingen. Jag framförde min mening att vi skulle riskera att förlora betydelsefull företagsamhet till utlandet.²⁵

Middagen slutade med att LO-ordföranden, Gunnar Nilsson, talade om att Nabseth aldrig mer skulle bli inbjuden, vilket visade sig inte vara något tomt hot.

Lars Nabseth hade tagit med sig IUI-andan till Industriförbundet. Hans medarbetare Lars Vinell, som hade varit på IUI mellan 1961 och 1963, karakteriserar honom:

1978 anställdes jag av Industriförbundet som chef för den marknadspolitiska avdelningen. Några år senare blev jag förbundets chefsekonom. Lars Nabseth var vd. [...] Det förtroende som byggdes upp på IUI gjorde samarbetet mellan Lars Nabseth och mig lätt (från min sida), vilket inte hindrade att vi stundtals hade starkt olika åsikter. Sådant tillhörde dock det normala på IUI. Det hade vi lärt oss

22 Se Meidner (1975, 1981, 2005), LO (1976), Greider (1997, kapitel 8–11, Ekdahl (2005) och, för en skarp kritik, Lindbeck (1982).

23 Proposition 1983/84:50, om löntagarfonder.

24 Nabseth (2020, s. 108).

25 Ibid., s. 109.

att leva med. Vi var ju härdade av IUI-andan. Jag har en känsla av att styrelsen på Industriförbundet ibland inte riktigt insåg vilken fin företrädare industrin hade i Lars Nabseth. Jag kunde på nära håll se hur ledigt han klarade debatterna, inte bara i ekonomisk politik, med ministrar från olika departement, och hur lätt han kunde gå djupt in i sakfrågor med experter av skilda slag. När det gäller den interna styrningen hade Lars förmodligen tagit intryck av sin tid som IUI-chef. Han gav i den andan avdelningarna nästan total frihet att utforma sin egen verksamhet. Resultatet skulle dock vara gott. Den ledningsfilosofin liknar åtminstone på ytan den som tidigare IUI-chefen Jan Wallander tillämpade som vd på Handelsbanken.²⁶

Lars Nabseth 1984.

Källa: Arne Nabseths bildarkiv.

Det var inte riktigt alla som uppskattade Lars Nabseth lika mycket som Lars Vinell. 1988 skulle bli hans sista år på Industriförbundet. På hösten meddelade styrelseordföranden Peter Wallenberg att Nabseth fick gå. Som plåster på såren fick han en adjungerad professur i internationell ekonomi (industriell strukturomvandling) på Handelshögskolan, med bibehållen lön från Industriförbundet. Han var då 60 år och skulle stanna på Handels fram till pensionen, under fem år, mellan 1989 och 1993.

Hans kompetens var väl dokumenterad. Det skrevs inget sakkunnigyttrande när han förordnades, eftersom han redan 1973 hade kompetensförklarats för en adjungerad professur på Stockholms universitet. Då skrev den ene sakkunnige, Börje Kragh:

Docent Nabseths forskning och praktiska verksamhet har i huvudsak legat inom ett område som skulle kunna kallas industriell ekonomi. Problemmrådet avser dels det enskilda företags handlande men också – och kanske framförallt – industrisektorns plats i och samspel med hela landets ekonomi. Detta är ett stort och centralt område inom nationalekonomin, som emellertid oftast får spela en alltför perifer och ofullständig roll i den akademiska undervisningen. Anledningen härtill är att kompetens på detta område nästan oundgängligen förutsätter intym kännedom om näringslivets struktur och kontakt med dess praktiska problem. Docent Nabseth är en av de få ekonomer här i landet som kombinerar vetenskap-

²⁶ Vinell (2009, s. 322–323).

lig skicklighet med lång erfarenhet av praktiskt orienterat arbete inom området industriell ekonomi.²⁷

Den andre sakkunnige, Lars Werin, framhöll att Nabseth var kompetent inte bara till en adjungerad professur utan även till en allmän professur i nationalekonomi. Han karakteriserade honom som följer:

Vid en sammanfattande karakteristik av Nabseth som forskare blir det hans insatser som empiriker, som tillämpare av ekonomisk teori, som främst måste betonas. Han har enligt min mening ett fint handlag när det gäller att med enkla medel uppslagsrikt applicera ekonomiska analysmetoder på centrala problem av stor aktualitet; hans skrifter präglas av en fruktbar balans mellan hypotesbildning och empirisk prövning. Även om renodlat teoretiska insatser saknas i hans produktion, får han sålunda betecknas som en god analytiker,²⁸

Adjungeringen av Lars Nabseth till Handelshögskolan hade det goda med sig att en av denna boks författare fick en välkommen förstärkning på sin institution. Mats Lundahl hade i september 1987 tillträtt en professur i utvecklingsekonomi på Handels och då blivit föreståndare för en institution för internationell ekonomi och geografi, vad som tidigare hade varit institutionen för ekonomisk geografi. Institutionen var under uppbyggnad och Lars Nabseth fick ge kurser om EEG (Europeiska Ekonomiska Gemenskapen), som det hette då. Han blev snabbt en uppskattad medarbetare och populär föreläsare – på engelska. Handels rektor, Staffan Burenstam Linder, hade som mål att Handels skulle bli ”en skola i världsklass” och då var det givet att professorerna skulle kunna föreläsa på engelska, särskilt som Handels hade studentutbyte med ett trettiotal andra handelshögskolor och universitet utanför Sverige. Lars hade inga problem att locka studenter till sin kurs.

²⁷ Kragh (1973).

²⁸ Werin (1973).

REFERENSER

Mycket av såväl det tryckta som stencilerade materialet nedan finns tillgängligt under "Publikationer" på IFN:s hemsida: <http://www.ifn.se/>. Detta har inte markerats nedan, utan markeringarna avser endast opublicerat material. De brev som refereras till i huvudtexten och fotnoterna finns i IFN:s arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria. En förteckning över materialet i detta arkiv finns i *Arkivförteckning för Institutet för Näringslivsforskning (IFN)*. Stockholm. Nämnas bör också att IUI:s verksamhetsberättelser ger en utmärkt, översiktlig bild, år för år, av de projekt som bedrevs vid institutet. De visar också vilken löpande information, framför allt statistisk, av rutinkaraktär som institutet försåg näringslivet med. Denna har endast undantagsvis berörts i vår bok. Verksamhetsberättelserna är tillgängliga på IUI:s hemsida.

CfN = material i Institutet för Näringslivsforskningens arkiv på Centrum för Näringslivshistoria.

HHS = arkivmaterial från Handelshögskolan i Stockholm, ej i elektronisk form.

LU = arkivmaterial från Lunds universitet, ej i elektronisk form.

NF = Nationalekonomiska Föreningens förhandlingar, finns på <https://www.nationalekonomi.se/NEF-forhandlingar>.

S = styrelseprotokoll m.m. från IFN, ej offentliga.

SU = arkivmaterial från Stockholms universitet, ej i elektronisk form.

UU = arkivmaterial från Uppsala universitet, ej i elektronisk form.

- Abramson, Ernst (1967), "Internationella margarinkongressen i Stockholm", *Livsmedelsteknik*, vol. 9, nr 5, 66.
- AF (1972), "Dyster framtidsutsikt för industrins produktivitet", *Svenska Dagbladet*, 29 november.
- Affärsekonomi* (1969a), "Teknisk utveckling och produktionstillväxt i Sverige", vol. 42, nr 11, 633.
- Affärsekonomi* (1969b), "Bostadskostnaderna", vol. 7, nr 13, 682, 755.
- Affärsekonomi* (1973), "Vad kostar reklamen?", vol. 46, nr 12, 41.
- Affärsvärlden/Finanstidningen* (1967), Recension av Gunnar Törnqvist, TV-ägandets utveckling i Sverige 1956-65, vol. 1, nr 42, 1233.
- Affärsvärlden/Finanstidningen* (1968a), "Kreditmarknaden och industrins investeringar", vol. 2, nr 5, 95-96.
- Affärsvärlden/Finanstidningen* (1968b), "Långtidsutredningen reviderad", vol. 2, nr 23, 647-648.
- Affärsvärlden/Finanstidningen* (1969), "Bolagsskatten", vol. 3, nr 11, s. 283-285.
- Affärsvärlden/Finanstidningen* (1971), "Långtidsutredningens frågetecken", vol. 5, nr 21, 687-688.
- Affärsvärlden/Finanstidningen* (1972), "Bostadsmarknadens kris", vol. 6, nr 45, 1336-1337.
- Affärsvärlden/Finanstidningen* (1973), Recension av Rolf Rundfelt, Reklamens kostnader och bestämningsfaktorer, vol. 7, nr 47, 1513.
- Affärsvärlden/Finanstidningen* (1974), Anmälan av Bo Carlsson - Åke Sundström, Den svenska importen av industrivaror från låglöneländer, vol. 8, nr 3, 47.
- Aftonbladet* (1967), "Skamligt att vara sjuk?", 10 juli.
- Aftonbladet* (1969), "Professor: Vi kan tjäna två miljarder om vi tar bort nio av tio svenska bönder", 22 juni.
- Aggebo, Søren (1971), "Fusioner i svensk industri", *Tidsskrift för Industri*, vol. 7, nr 13-14, 282.
- Ahlberg, Gösta och Svennilson, Ingvar (1946), *Sveriges arbetskraft och den industriella utvecklingen*. Stockholm: IUI.
- Aktuell Ekonomi* (1966), "Stark expansion för lastbilstrafiken, minskning för järnvägarna i England", vol. 8, nr 20, 3.
- Albinsson, Göran (1961), *Svensk verkstadsindustri: Struktur och utvecklingstendenser*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Albinsson, Göran (1962), *Svensk populärpress 1931-1961: Utvecklingstendenser, marknadsbeskrivning och efterfrågeanalys*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Albinsson, Göran; Bentzel, Ragnar; Danielsson, Georg; Ekström, John och Gulbrandsen, Odd (1959), *IUI:s konsumtionsprognos för 1965. En granskning och revidering*. Stockholm: IUI.
- Albinsson, Göran; Eisler, Hans; Thorsell, Siv och Rydén, Bengt (1968), *Strukturproblem: uppsatser om näringslivets strukturfrågor: fusioner och samarbetsavtal inom industrin 1965-1967*. Stockholm: SNS.
- Albinsson, Göran och Endrédi, Gustav (1966), *Den privata konsumtionen 1950-70*. Stockholm: IUI.
- Albinsson, Göran; Tengelin, Sten och Wärneryd, Karl-Erik (1964), *Reklamens ekonomiska roll*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.

- Albinsson, Göran; Tengelin, Sten och Wärneryd, Karl-Erik (1965), *Reklam och konsumentupplysning: En analys av deras roll som informationskällor – med kritik och förslag*. Stockholm: SNS.
- Alexandersson, Gunnar (1974), Recension av Carlsson, B. & Sundström, Å., Den svenska importen av industrivaror från låglöneländer, *Statistisk Tidskrift*, vol. 12, nr 1, 85–86.
- Allander, E. (1967), "Arbetsfrånvaron i ny belysning", *Socialmedicinsk Tidskrift*, vol. 44, nr 9, 527.
- Améen, Lennart (1968), Recension av Lars Kritz, Godstransporternas utveckling i Sverige 1950–1966 med utblick mot 1980, *Geografiska Notiser*, vol. 26, nr 4, 154.
- Améen, Lennart (1973), Recension av Lennart Ohlsson, Metallmanufakturindustrin, *Geografiska Notiser*, vol. 31, nr 4, 180.
- AMS-Kontakt (1966), "IUI forskar om frånvaro från arbetet", nr 5, 16.
- Anckar, Olle (1970), Recension av Lars Lundberg, Kapitalbildningen i Sverige 1861–1965, *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 23, nr 4, 337–341.
- Andersson, Krister (1999), "Corporate Taxation and Growth", i: Gustaf Lindencrona, Sven-Olof Lodin, och Bertil Wiman (red), *International Studies in Taxation: Law and Economics. Liber Amicorum Leif Mutén*. London: Kluwer Law International.
- Andersson, Lennart (1971), "Politikerna måste lära kostnadsmedvetande", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 23 februari.
- Andersson, Roland och Bohman, Mats (2008), "Alf Carling", *Dagens Nyheter*, 14 juni.
- Arbetarbladet* (1970), "Industrin och 70-talet", 27 maj.
- Arbetarbladet* (1971), "Samdistribution nödvändig för svenska skoindustrin", 13 maj.
- Arbetet* (1968), "Lastbilstrafiken överlever", 26 maj.
- Arbetet* (1970a), "Utländska företagsköp", 7 mars.
- Arbetet* (1970b), "Industrins 70-tal", 24 maj.
- Arbetet* (1971), "Industri-fusionerna sjönk med 25 procent", 3 februari.
- Arbetsgivaren* (1966), "IUI-undersökning: Kvinnliga tjänstemännen har mer sjukfrånvaro än manliga", vol. 14, nr 10, 6.
- Arbetsgivaren* (1971a), "Industrins 70-tal: Produktionsökningen mindre än 60-talets", vol. 19, nr 4, 4.
- Arbetsgivaren* (1971b), "Fusionsvågorna", vol. 19, nr 10, 2.
- Arbetsgivaren* (1973), "Alltför optimistiskt", vol. 21, nr 20, 2.
- "Arbetskraftsbalans 1945–1955". Bilaga till SOU 1951:30, *Ekonomiskt långtidsprogram 1951–1955, 1950 års långtidsutredning*. Stockholm: Handelsdepartementet. Isaac Marcus Boktryckeri-Aktiebolag.
- Arbetsmarknaden* (1971), "Arbetskraftsproblem för 1970-talets industri", vol. 19, nr 9, 10.
- Arbiter (1969), "Långtradarnas terror växer – myndigheter bara blundar ...", *Sydsvenska Dagbladet*, 11 december.
- Arboga Tidning* (1967), "Inte bara resandes ensak", 28 juni.
- Aronsson, Sidney (1973), Anmälan av Jacobsson, Lars. Bilprognos 1972–1985: Försäljning, skrotning, bestånd, *Bokrevy*, vol. 4, nr 9, 319.
- ArSS (1973a), "Husleiekontrollens virkinger", *Bedriftsøkonomen*, vol. 35, nr 3, 162.
- ArSS (1973b), "Industriimporten fra lavtlønnslandene", *Bedriftsøkonomen*, vol. 35, nr 10, 575.

- Artle, Roland (1952), *Svenskt distributionsväsende. Några drag i dess uppbyggnad och utveckling*. Stockholm: IUI.
- A.S.S. (1967), "Transportøkonomiske lærdommer", *Bedriftsøkonomen*, vol. 29, nr 10, 457.
- A.S.S. (1969), Recension av Lars Kritz, Godstransporternas utveckling i Sverige 1950–1966 med utblick mot 1980, *Bedriftsøkonomen*, vol. 31, nr 4, 223.
- ASS (1970a), "Den økonomiske langtidsvekst", *Bedriftsøkonomen*, vol. 32, nr 8, 426–427.
- ASS (1970b), "Modernnæring og mininæring", *Bedriftsøkonomen*, vol. 32, nr 9, 491.
- ASS (1970c), "Boligetterspørselen", *Bedriftsøkonomen*, vol. 32, nr 10, 536.
- ASS (1971a), "Industriprognoser", *Bedriftsøkonomen*, vol. 33, nr 2, 119.
- ASS (1971b), "Facts om fusjonering", *Bedriftsøkonomen*, vol. 33, nr 5, 278.
- ASS (1971c), "Perspektivplan for svensk industri", *Bedriftsøkonomen*, vol. 33, nr 6, 334.
- Bangholm (1969), "Industrins [sic] utredningsinstitut?", *Halländska Lantmannatidningen*, vol. 44, nr 18, 2.
- Barometern* (1968), "Produktionsökning utan nyanställningar", 27 maj.
- Barometern* (1972), "Stora hyreshöjningar på äldre bostäderna?", 16 november.
- Beklädnadsfolket* (1971), "Samarbete krävs för att vidmakthålla skoindustrin", vol. 28, nr 5, 10.
- Bentzel, Ragnar (1952), *Inkomstfördelningen i Sverige*. Stockholm: IUI.
- Bentzel, Ragnar (1959), "Några synpunkter på sparandets dynamik", i: *Festskrift tillägnad Halvar Sundberg/Papers Dedicated to Halvar Sundberg*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Bentzel, Ragnar (1966), "Några synpunkter på IUI:s verksamhet", bilaga till styrelseprotokoll av den 8 juni 1966.
- Bentzel, Ragnar (red.) (1967), *Samhälle i omvandling: 16 forskare behandlar problem av central betydelse för dagens och morgondagens svenska ekonomi*. Stockholm: Bonniers.
- Bentzel, Ragnar (1968), Brev till Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala Universitet, 9 december. Bilaga 12.12 till Uppsala Universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten, Protokoll 12.12. 1968. Uppsala: Samhällsvetenskapliga fakultetens protokoll 1968:1. UUA, Samhällsvetenskapliga fakultetens protokoll 1968 AI:14 (UU).
- Bentzel, Ragnar (1978), "A Vintage Model of Swedish Economic Growth from 1870 to 1975", i: Bo Carlsson, Gunnar Eliasson och Ishak Nadiri (red.), *The Importance of Technology and the Permanence of Structure in Industrial Growth: Proceedings of a Symposium at IUI, Stockholm, July 18–19, 1977*. Stockholm: IUI.
- Bentzel, Ragnar (1980), "Svensk ekonomisk tillväxt 1870–1975", i: Erik Dahmén och Gunnar Eliasson (red.), *Industriell utveckling i Sverige: Teori och verklighet under ett sekel. Uppsatser till ett IUI-symposium i anledning av Marcus Wallenbergs 80-årsdag*. Stockholm: IUI.
- Bentzel, Ragnar och Beckeman, Jan (1966), *Framtidsperspektiv för svensk industri 1965–1980*. Bilaga 4 till SOU 1966:51. Stockholm: Finansdepartementet. Esselte AB.
- Bentzel, Ragnar; Eklöf, Kurt; Albinsson, Göran; Bröms, Barbro; Ekström, John; Gulbrandsen, Odd; Sanell, Åke och Samuelsson, Karl-Olov (1957), *Den privata konsumtionen i Sverige 1931–65*. Stockholm: IUI.
- Bentzel, Ragnar; Lindbeck, Assar och Ståhl, Ingemar (1963), *Bostadsbristen: En studie av prisbildningen på bostadsmarknaden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bergenstein, Stigbjörn (1973), "Så mycket måste du betala för reklamen", *Råd och Rön*, vol. 17, nr 7, 14–15.

- Bergström, Villy (1966), "Den 'osynliga handen' i planeringsmaskineriet", *Tiden*, vol. 58, nr 8, 477–481.
- Bergström, Villy (1969a), *Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell
- Bergström, Villy (1969b), "En svensk lärobok i internationell ekonomi", *Svensk Sparbankstidskrift*, vol. 53, nr 8, 449–455.
- Bergström, Villy (1982), *Studies in Post-War Swedish Industrial Investments*. Uppsala: Studia Oeconomica Upsaliensia.
- Bergström, Villy (2009), "Ragnar Bentzel: Forskaren, handledaren, vännen", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Berndtson, Holger (1973), "Den svenska konsumtionsutvecklingen", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 26, nr 3, 215–217.
- B.Hm. (1967), "Beklädnadsprognos för 1975", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 1, nr 49, 1469–1470.
- BIL Sweden, Sveriges automobilindustriförening, Bilindustriföreningen och Sveriges bilindustri- och bilgrossistförening (1968), *Bilismen i Sverige 1968*. Stockholm.
- Bilaga 1 § 85 Lp nr 18 2/3 1970 till Protokoll vid sammanträde med Lärarrådet vid Handelshögskolans i Stockholm Lärarråd den 2 mars 1970. Ekon. dr Lars Nabseth oavlönad docent i nationalekonomi (HHS).
- Bilaga 27/5 1971 10§ till samhällsvetenskapliga fakultetens i Uppsala protokoll. *Bilaga Lars Nabseths föredragning vid styrelsesammanträde den 22 mars 1968 rörande forskningsinriktningen vid Industriens Utredningsinstitut* (1968). Stockholm: IUI (S).
- Björnsdal, Jacob (1970), Anmälan av Gulbrandsen, Odd & Lindbeck, Assar, Jordbruksnäringsens ekonomi, *Bokrevy*, vol. 1, nr 1–2, 36.
- Björnsdal, Jacob (1971), Anmälan av Wohlin, Lars, Skogsindustrins strukturomvandling och expansionsmöjligheter. Stockholm: IUI.
- Björklund (1969), "Profilen", *Volvo På väg*, vol. 8, nr 1, 30.
- Blekinge Läns Tidning* (1970), "Endast danska jordbrukarna vinner på gemensam marknad", 5 februari.
- Blomqvist, H. C. (1974), "Svensk metallmanufakturindustri i omvandling", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 27, nr 4, 343–346.
- Bolin, Olof (1971), *Kapitalet i svenskt jordbruk*. Uppsala: Lantbrukshögskolan, Institutionen för ekonomi och statistik.
- Borgnäs, Lars (2003), *Sanningen är en sällsynt gäst: Sökandet efter Catrine da Costas mördare*. Stockholm: Norstedts.
- Borgnäs, Lars (2006), *En iskall vind drog genom Sverige: Mordet på Olof Palme*. Stockholm: Norstedts.
- Borgnäs, Lars (2011), *Nationens intresse: Hur svenska folket vilseletts om ubåtarna, Estonia och Olof Palme*. Stockholm: Norstedts.
- Borgnäs, Lars (2020), *Olof Palmes sista steg: I sällskap med en mördare*. Sundbyberg: Bokförlaget Semic.
- Borås Tidning* (1969), "'Långtradarfärjor' på räls löser vägens trafikproblem?", 28 februari
- Braconier, Jean (1970), "Kapitalbildning", *Sydsvenska Dagbladet*, 23 mars.
- Bratt, Carl-Gustaf och Gulbrandsen, Odd (1968), "Omdaning av jordbruket på 1970- och 1980-talen", *Plan*, vol. 22, nr 1, 15–20.

- Bring, Samuel E. (red.) (1940), *Vänners hyllning till J. Sigfrid Edström på sjuttioårsdagen den 21 november 1940*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Tryckeri AB.
- Bröms, Jan (1967a), "Kreditbristen och företagens investeringar", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 1, 14–18.
- Bröms, Jan (1967b), "Dilemmat statligt företagande", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 2, 32–35.
- Bröms, Jan (1967c), "Ekonomisk teori i omvandling", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 7, 46–52.
- Bröms, Jan (1967d), "Eurodollarmarknaden", *Ekonomisk Revy*, vol. 24, nr 9, 497–504.
- Bröms, Jan (1968a), "Inkomstfördelningen i stöpsleven", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 1, 40–42.
- Bröms, Jan (1968b), "Tolv väckarklockor", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 8, 37–40.
- Bröms, Jan (1968c), "Europa klarar amerikansk utmaning", *Svensk Sparbankstidskrift*, vol. 52, nr 2, 107–113.
- Bröms, Jan (1969a), "Lanseringar som lyckats", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 3, 30.
- Bröms, Jan (1969b), "Kommuner som konsumenter", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 3, 31–32.
- Bröms, Jan (1969c), "Om instabiliteter i stabiliteter", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 4, 37.
- Bröms, Jan (1969d), "Datamaskinernas samhälle", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 5, 35–36.
- Bröms, Jan (1969e), "Ekonomisk tidsanvändning", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 40, nr 37, 978–982.
- Bröms, Jan (1970), "Omvandling och konkurrens i skogsindustrin", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 8, nr 10, 10–13.
- Bröms, Jan (1971), "Industrifusionerna räddar sysselsättningen", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 9, nr 6, 22–24.
- Burenstam Linder, Staffan (1969), *Den rastlösa välfärds människan. Tidsbrist i överflöd – en ekonomisk studie*. Stockholm: Bonniers.
- Burstedt, Åke (1970), "Utrikeshandelns betydelse för efterfrågeutvecklingen", *Fackföreningsrörelsen*, vol. 50, nr 12, 419.
- Byggnadsindustrien* (1968a), "Godstransporter och bostäder på IUI-programmet", vol. 38, nr 11, 58.
- Byggnadsindustrin* (1968b), "Byggnadskostnadsindex är missvisande", vol. 38, nr 21, 1–2.
- Byggnadsindustrin* (1969), "Bostadsbristens ekonomiska förklaring", vol. 39, nr 15, 85–88.
- Byggnadsindustrin* (1972a), "Hyreskontroll hindrar jämlikhet", vol. 42, nr 37, 3.
- Byggnadsindustrin* (1972b), "Diagnos på sjuk bostadspolitik", vol. 42, nr 37, 2.
- Bystedt, Britt-Marie (1967), "Engelsk transportpolitik", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 2, 46–47.
- Bäck, Anitha (1973), "Tibrosonen ekon. dr. Bo Carlsson skrev uppmärksammas forskningsbok", *Skaraborgs-Tidningen/Skövde Nyheter*, 3 juli.
- Bäcklund, Göran (1967), "Partiledarna hos SIF", *Industritjänstemannen*, vol. 36, nr 12, 8–9.

- Bäckman, Guy (1970), "Socialpolitiska problem", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 23, nr 1, 60–64.
- Bäckman, Guy (1971), "Socialpolitiska problem i Sverige", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 24, nr 4, 309–313.
- Calonius, Henrik (1974), "Reklamkostnadernas variationer", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 27, nr 1, 62–64.
- Carling, Alf (1968), *Industriens struktur och konkurrensförhållanden*. Lund: Nationalekonomiska institutionen vid Lunds universitet.
- Carling, Alf (1970), *Säljarkoncentration och marknadsformer*. Lund: Studentlitteratur.
- Carlson, Benny (1990), *Den amerikanska avregleringsvägen*. Stockholm: SNS Förlag.
- Carlson, Benny och Lundahl, Mats (2014), *Ett forskningsinstitut växer fram: IUI från grundandet till 1950*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlson, Benny och Lundahl, Mats (2019), *Ett forskningsinstitut expanderar: IUI från 1950 till 1966*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlson, Gunnar (1971), "Teko-industrierna under 70-talet: kraftigare exportökningar än produktionsökningar", *Habit*, vol. 11, nr 6, 17.
- Carlsson, Bo (1973), "Sveriges import från låglöneländer", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 7, nr 40, 1238–1242.
- Carlsson, Bo (2009), "Reflektioner om min tid på IUI", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlsson, Bo; Dahmén, Erik; Grufman, Anders; Josefsson, Märtha och Örtengren, Johan (1979), *Teknik och industristruktur – 70-talets ekonomiska kris i historisk belysning*. Stockholm: IUI och Ingenjörsvetenskapsakademien.
- Carlsson, Bo och Sundström, Åke (1973), *Den svenska importen av industrivaror från låglöneländer*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Carlsson, Torsten (red.) (1968), *Väckarklocka för direktörer: 12 debattinlägg om struktur- omvandling och innovation*. Stockholm: Prisma.
- Cassel, Margit (1924), *Die Gemeinwirtschaft oder die Gründe einer öffentlichen Haushaltung*. Leipzig: Deichert.
- Casserstedt, Folke (1973), "Bilen – älskad och hatad", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 10 maj.
- Castrén, Kari (1971), "Statsbolag och fusioner i svensk analys", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 24, nr 4, 301–304.
- C.G. (1974), Anmälan av Bilprognos 1972–85. Försäljning, skrotning, bestånd, *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 27, nr 1, 71.
- C.H.H. (1971), "Koncentration och storföretag", *Arbetartidningen*, 4 augusti.
- Classon, Sigvard (1967), "Varför ökar frånvaron från arbetet?", *Tidskrift för allmän försäkring*, vol. 60, nr 9, 492–496.
- Commons, John (1924), *Legal Foundations of Capitalism*. New York: Macmillan.
- Crona, Staffan (1969), "Vetenskapligt om bolagsbeskattning", *Arbetsgivaren*, vol. 17, nr 4, 9.
- Curman, Jöran (1944), *Industriens arbetarebostäder*. Stockholm: IUI.
- Dagen* (1973), "Tandkräm, tvål och kosmetika har högsta reklamkostnaderna", 28 augusti.
- Dagens Nyheter* (1966), "Kvinnornas sjukfrånvaro", 13 maj.

- Dagens Nyheter* (1967), "Borta från jobbet", 18 juli.
- Dagens Nyheter* (1968a), "Godstrafiken växer i takt med industrin", 8 maj.
- Dagens Nyheter* (1968b), "Politikerna är ansvariga för kundens villrådighet", 6 september.
- Dagens Nyheter* (1969a), "Sträng får det svårt hålla priserna nere", 15 januari.
- Dagens Nyheter* (1969b), "Hyran upp 39 proc för marknadsbalans", 17 juni.
- Dagens Nyheter* (1969c), "Flera alternativ till subventioner i varvsförslaget", 12 november.
- Dagens Nyheter* (1970a), "Staten och båtarna", 3 februari.
- Dagens Nyheter* (1970b), "IUI-utredare: Ge varven en 'fair chance' att överleva!", 3 februari.
- Dagens Nyheter* (1970c), "Reklam för två miljarder i år. Tandkräm och tvättmedel har högsta kostnaderna", 16 maj.
- Dagens Nyheter* (1970d), "Klarar vi 70-talet?", 24 maj.
- Dagens Nyheter* (1970e), "Arbetsfrånvaron tas upp i diskussioner SAF-LO", 3 juni.
- Dagens Nyheter* (1970f), "Liten könsskillnad vid samma arbete", 12 november.
- Dagens Nyheter* (1971a), "Utredare föreslår gemensamt säljbolag för skoindustrin", 9 mars.
- Dagens Nyheter* (1971b), "Skogsfusioner stundar", 12 maj.
- Dagens Nyheter* (1972a), "Guldår i sikte?", 10 mars.
- Dagens Nyheter* (1972b), "Litet utrymme för konsumtionsökning", 26 september.
- Dagens Nyheter* (1973a), "Import från u-länder försvåras på 70-talet", 26 juni.
- Dagens Nyheter* (1973b), "Textil vanligast från låglöneländer", 26 juni.
- Dahlman, Carl Johan (1967a), *Egenarbetet och beskattningens verkan på arbetsutbudet*. 6.9.67. Stencil. Stockholm: IUI.
- Dahlman, Carl Johan (1967b), *PM angående den fortsatta uppläggningsundersökningen om egenarbetet*. 27.11.67. Stencil. Stockholm: IUI.
- Dahlman, Carl Johan (1968a), *Diskussionsunderlag för IUI:s undersökning om egenarbetet*. 4.3.68. Stencil. Stockholm: IUI.
- Dahlman, Carl Johan (1968b), *Resultat av sammanträdet med konsumentrådet*. 9.5.68. Stencil. Stockholm: IUI.
- Dahlman, Carl Johan (1968c), *Egenarbetet och husmödrars yrkesarbete*. Stockholm: Seminarieuppsats, Stockholms universitet, Nationalekonomiska institutionen.
- Dahlman, Carl (1979), "The Problem of Externality", *Journal of Law and Economics*, vol. 22, nr 1, 141–162.
- Dahlman, Carl (1980), *The Open Field and Beyond: A Property Rights Analysis of an Economic Institution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahlman, Carl Johan och Klevmarken, Anders (1971), *Den privata konsumtionen 1931–1975*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Dahmén, Erik (1950a), *Svensk industriell företagarverksamhet: Kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919–1939. Band 1*. Stockholm: IUI.
- Dahmén, Erik (1950b), *Svensk industriell företagarverksamhet: Kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919–1939. Band 2*. Stockholm: IUI.
- Dahmén, Erik (1968), *Sätt pris på miljön: Samhällsekonomiska argument i miljöpolitiken*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.
- Damernas Värld* (1973), "Mördande dyr reklam", nr 39, 26.
- Den svenska marknaden* (1967), "Absolut företagsstorlek ointressant", vol. 23, nr 3, 4–5.
- Du Rietz, Anita (1975), *Industriforskningens utveckling och avkastning med analys av FoU-*

- investeringarnas räntabilitet inom stål-, kemi-, och skogsindustrierna*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Du Rietz, Gunnar (1973a), Etablering och nedläggning av självständiga företag i metallmanufakturindustrin 1954–70. Bilaga 4 till SOU 1973:30, *Järn- och metallmanufakturindustrin under 70-talet. Betänkande av metallmanufakturutredningen. Bilagor*. Stockholm: Industridepartementet. K L Beckmans Tryckerier AB.
- Du Rietz, Gunnar (1973b), ”Markpolitiken i Sverige – från planmonopol till detaljreglering”, *Ekonomisk Debatt*, vol. 1, nr 6, 381–391.
- Du Rietz, Gunnar (1975), *Etablering och nedläggning av självständiga företag i metallmanufakturindustrin 1954–70*. Uppsala: Almqvist & Wiksell International.
- Du Rietz, Gunnar (1979), *Företagsetablering i Sverige under efterkrigstiden*. Stockholm: IUI.
- Edgar, Sören (1974), ”Industrins investeringar upp 8–9 procent i år trots oljekris”, *Göteborgs-Posten*, 10 januari.
- Edgren, Gösta; Faxén, Karl-Olof och Odhner, Clas-Erik (1970), *Lönebildning och samhällsekonomi: rapport från en arbetsgrupp tillsatt av SAF, LO och TCO*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Ekdahl, Lars (2005), *Mot en tredje väg: En biografi över Rudolf Meidner. II. Facklig expert och demokratisk socialist*. Lund: Arkiv förlag.
- Ekonomisk Revy* (1970), ”Nordek och jordbruket”, vol. 27, nr 2, 4
- Ekström, John (1958), *Den textila konsumtionen*. Stockholm: IUI.
- Ekström, John (1960), *Sverige inför europeisk integration*. Stockholm: IUI.
- Ekström, John (1962), *Dryckeskonsumtionen i Sverige*. Stockholm: IUI.
- Ekström, John (1967a), ”EEC i arbete”, *Världspolitikens dagsfrågor*, nr 2–3. Stockholm: Utrikespolitiska Institutet.
- Ekström, John (1967b), *Industriella utvecklingstendenser i Västeuropa: En studie av industrins omställning till stormarknader*. Stockholm: Handelsdepartementet.
- Ekström, John (1967c), ”Industripolitik inom EEC”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 4, 12–18.
- Ekström, John (1967d), ”Problemindustrier och industriproblem i Västeuropa”, *Index*, vol. 42, nr 7, 1–7.
- Ekström, John (1968a), *Långtidsutredningens prognos för 1970: En granskning och revidering*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Ekström, John (1968b), ”Hur utvecklas industrin fram till 1970?”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 5, 13–19.
- Ekström, John (1968c), ”Fransk ekonomi efter majrevolten”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 7, 18–21.
- Ekström, John (1969a), ”Tredje vägen för statliga företag: Fransk ’Olhede-rapport’”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 2, 14–17.
- Ekström, John (1969b), ”Den gemensamma energipolitiken”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 2, 31.
- Ekström, John (1969c), ”Konsekvenserna av novemberkrisen”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 3, 35–37.
- Ekström, John (1969d), ”Japans expansionsmodell: Kontroll och konkurrens”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 7, 18–21.

- Ekström, John (1969e), ”Japan på 70-talet. Exportkonkurrensen skärps – importmöjligheterna ökar”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 9, 18–21.
- Ekström John (1970a), *Varvsindustrins problem: Efterfrågan – konkurrens – framtidsutsikter. Med bedömning av den svenska varvsindustrins utvecklingsförutsättningar av Ragnar Bentzel, John Ekström och Lars Nabseth*. Stockholm: IUI.
- Ekström, John (1970b), ”Ekonomer analyserar varvsindustrins problem”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 8, nr 2, 28–31.
- Ekström, John (1970c), ”Är Japan ett hot eller ett löfte?”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 8, nr 3, 40–41.
- Ekström, John och Lundberg, Svante (1967), *Beklädnadskonsumtionen. Ny analys och prognos för 1975*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Eliasson, Gunnar (1965), *Investment Funds in Operation*. Stockholm: National Institute of Economic Research.
- Eliasson, Gunnar (1967a), *Industrifinansieringen perioden 1950–1970 – kartläggning och prognos*. Bilaga 2 till Börje Kragh, *Finansiella långtidsperspektiv*. SOU 1967:6. Stockholm: IUI.
- Eliasson, Gunnar (1967b), *Kreditmarknaden och industrins investeringar. En ekonomisk studie av företagens kortsiktiga investeringsbeteende*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell
- Eliasson, Gunnar (1967c), ”Industrins externa finansiering 1950–1970”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 3, 29–34.
- Eliasson, Gunnar (1967d), ”Samhällelig prognosteknik”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 5, 44–46.
- Eliasson, Gunnar (1968a), ”Hur påverkar konjunkturen företagets investeringar?”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 1, 18–21.
- Eliasson, Gunnar (1968b), ”Vi måste kunna tidsdatera konjunkturändringar”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 10, 4–9.
- Eliasson, Gunnar (1968c), ”Sparande, investeringar och kreditförmedling”, *Ekonomisk Revy*, vol. 2, nr 3, 165–171.
- Eliasson, Gunnar (1968d), ”Industrins investeringsplaner”, *Svenska Dagbladet*, 5 februari.
- Eliasson, Gunnar (1969), *The Credit Market, Investment Planning and Monetary Policy – an Econometric Study of Manufacturing Industries*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Eliasson, Gunnar (1970a), ”Multinationella företag och integration”, *Ekonomisk Revy*, vol. 27, nr 8, 443–447.
- Eliasson, Gunnar (1970b), ”Betalningsobalans och utrikeshandel”, *Ekonomisk Revy*, vol. 27, nr 9, 519–525.
- Eliasson, Gunnar (1970c), ”Utrikeshandel och ekonomisk tillväxt”, *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 8, nr 6, 8–13.
- Eliasson, Gunnar (1970d), ”Spelet bakom siffrorna”, *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 4, nr 19, 578–581.
- Eliasson, Gunnar (1972), Recension av Odd Gulbrandsen & Assar Lindbeck, Jordbruksnäringsens ekonomi och L. Bolin: Kapitalet i svenskt jordbruk, *Swedish Journal of Economics*, vol. 74, nr 2, 296–301.
- Eliasson, Gunnar och Lindegren, Christina (red.) (2020), *När fakta talade*. Stockholm: Dialogos.

- Elinder, Rickard (1948), *Studier i den svenska skoindustrins struktur*. Stockholm: IUI.
- Elshult, Alv; Svenilsson, Ingvar och Wagner, Hans (1955), *Kemisk industri: Karakteristiska drag, struktur och utvecklingstendenser*. Stockholm: IUI.
- EM (1968), "Bostadsproduktionens prisutveckling", *Arbetsgivaren*, vol. 16, nr 17, 6.
- Emmer, Merit (1967), "Myten om yrkeskvinnans frånvaro", *ICA-Kuriren*, vol. 26, nr 42, 43, 45.
- Endrédi, Gustav (1966), "Konsumtion i teori och praktik: En uppföljning av IUI:s dryckesundersökning 1962", *Svensk Bryggeritidskrift*, vol. 22, nr 4, 77–82.
- Endrédi, Gustav (1967a), *Resekonsumtionen 1950–1975*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Endrédi, [sic] Gustav (1967b), "Bilprognos för 1975 och bilförsäljningen 1964–1967", *Motorbranschen med Lackeraren*, vol. 20, nr 10, 618–621.
- Entreprenadmeddelanden* (1968), "Lastbilarna dominerar lokaltrafiken", vol. 9, nr 21, 4.
- E.P. (1969), "Jordbrukspolitik på fast mark", *Västgöta-Demokraten*, 8 juli.
- Ericsson, Lars Eric; Hellström, Mats och Bergström, Villy (red.) (1967), *Välståndsklyftor och standardhöjning: En bok om inkomstutjämning*. Stockholm: Prisma.
- Eriksson, Göran (1978), *Growth of the Firm: Models of Firm Behavior Tested on Data from Swedish Industrial Firms*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell International.
- Eriksson, Göran och Du Rietz, Gunnar (1969), *Bostadsefterfrågans bestämningsfaktorer*. Stockholm, IUI, Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan och Almqvist & Wiksell.
- Erlandsson, Ulf (1972), Anmälan av Lars Wohlin, Skogsindustrins strukturomvandling och expansionsmöjligheter, Carl-Johan Dahlman och Anders Klevmarken, Den privata konsumtionen 1931–75 och Bengt Rydén, Fusioner i svensk industri, *Geografiska Notiser*, vol. 30, nr 3, 147–148.
- Exon (1969), "Veckans krönika", *Annonssblad till Tidskrift för Landtmän*, nr 42, 18 oktober.
- Expressen* (1967), "Nya årets lejon", 4 januari.
- Facht, Johan (1971), "Sammällsekonomi och miljövård", i: Per Brinck, Tord Cewé, Anna Horn af Rantzien, Eric Olerud, Claes Ramel och Hugo Sjors (red.), *Praktisk Miljövård: Miljövårdens juridik, ekonomi och administration*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Facht, Johan (1975), *Emission Control Costs in Swedish Industry. An Empirical Study of the Iron and Steel and the Pulp and Paper Industries*. Stockholm: IUI.
- Fackföreningsrörelsen* (1967), "Frånvarooanalys med frågetecken", vol. 47, nr 16, 70–71.
- Finanstidningen* (1966), "Industriens Utredningsinstituts verksamhet", vol. 44, nr 19, 474.
- Finer, David (1972), "Hyreskontroll leder till felinvesteringar", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 16 november.
- FNs (1968), "Frånvaro från arbetet", *Statstjänstemannen*, vol. 59, nr 2, 32.
- Fogelholm, John (1967), "Frånvaro från arbetet", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 20, nr 4, 267–269.
- Forsman, Anders (1980), *En teori om staten och de offentliga utgifterna*. Uppsala: Uppsala Studies in Economic History.
- Fridén, Lennart (1964), *Inkomstfördelningen under efterkrigstiden. En studie av löneandens utveckling*. Stockholm: IUI.
- Frälsaren (1972), "Boven i lönsamhetens drama", *Metallarbetaren*, vol. 83, nr 51, 4.

- Företagaren* (1967), ”Intressant konferens om svenska näringspolitiken”, september, nr 11, 1.
- Galbraith, John Kenneth (1967a), *The New Industrial State*. Boston: Houghton Mifflin.
- Galbraith, John Kenneth (1967b), *Den nya industristaten*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Galbraith, John Kenneth (1968a), *Amerikansk kapitalism: Begreppet tillbakahållande makt*. Stockholm: Norstedt.
- Galbraith, John Kenneth (1968b), *Triumfen – en liten fabel om modern diplomati*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gillberg Jan (1959), *TV i Sverige – rapport 1959:1*. Stockholm: IUI.
- Gillberg, Jan (1960a), *TV i Sverige – första halvårsrapporten 1960*. Stockholm: IUI.
- Gillberg, Jan (1960b), *TV i Sverige – andra halvårsrapporten 1960*. Stockholm: IUI.
- Gillberg, Jan (1961), *TV i Sverige – första kvartalsrapporten 1961*. Stockholm: IUI
- Gillberg, Jan och Höök, Erik (1958), *Oljan i svensk ekonomi: en redogörelse utarbetad inom Industriens Utredningsinstitut på uppdrag av Svenska Petroleuminstitutet*. Stockholm: IUI.
- Glas och Porslin* (1973a), ”Minskad press från låglöneländer”, vol. 43, nr 8, 90.
- Glas och porslin* (1973b), ”Så mycket betalar vi för reklamen!”, vol. 43, nr 10, 128.
- Gotlands Allehanda* (1969), ”... och Sune Bolin vill ha professorn i en säck”, 24 juni.
- Gotlands Allehanda* (1970), ”Skogsindustrin och framtiden”, 23 november.
- Granberg, T. (1970), ”Drag Europavägen utanför Västerås!”, *Vestmanlands Läns Tidning*, 27 januari.
- Granérus, Ulf (1971), ”Grafisk industri under 70-talet med utblick mot 80-talet”, *Grafiskt Forum*, vol. 76, nr 4, 10–14.
- Grassman, Gösta (1970), ”Omskolningen bör läggas om: Mera industriell utbildning”, *Arbetsmarknaden*, vol. 18, nr 17, 4–5.
- Greider, Göran (1997), *Rudolf Meidner: Skärvor ur ett nittonhundratalsliv*. Stockholm: Atlas.
- Grufman, Anders (1978), *Teknisk utveckling och produktivitet i energiomvandlingssektorn*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Grufman, Anders (2014), ”Min klättring i kunskapens träd”, i: Magnus Henrekson och Göran Albinsson Bruhner (red.), *IFN 1939–2014: 75 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Grunewald, Rolf (1970), ”Bostadsmarknaden ur ny synvinkel”, *Arkitektur*, vol. 70, nr 6, 44.
- Gulbrandsen, Odd (1957), *Strukturiomvandlingen i jordbruket*. Stockholm: IUI.
- Gulbrandsen, Odd (1960), *Sveriges befolkning 1975 – en prognos för regioner och bebyggelse typer*. Stockholm: IUI.
- Gulbrandsen, Odd (1967a), ”Modernisera statens planering!”, *Veckans Affärer*, vol. 3, nr 25, 46.
- Gulbrandsen, Odd (1967b), ”Världsekonomi till döds”, *Dagens Nyheter*, 6 april.
- Gulbrandsen, Odd (1967c), ”Kapitalisthat och hjälpetik”, *Dagens Nyheter*, 3 juni.
- Gulbrandsen, Odd (1967d), ”Jordbrukspriser och världssvält”, *Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis*, vol. 11, 51–69.
- Gulbrandsen, Odd (1968a), ”Stimulera högst fyra tätortsområden i Norrland”, *Veckans Affärer*, vol. 4, nr 12, 13.
- Gulbrandsen, Odd (1968b), ”Förbered hjälpen bättre!”, *Dagens Nyheter*, 2 augusti.

- Gulbrandsen, Odd (1969a), "Prisprognoser och samhällsplanering", *Plan*, vol. 23, nr 2, 30–45.
- Gulbrandsen, Odd (1969b), "Svälten kan hävas på 15 år!", *Dagens Nyheter*, 18 november.
- Gulbrandsen, Odd (1970), *Nordek och jordbruket: en utredning om innebörd och konsekvenser för jordbrukets del av nordisk tullunion*. Stockholm: IUI.
- Gulbrandsen, Odd och Lindbeck Assar (1966a), *Jordbrukspolitikens mål och medel*. Stockholm: IUI.
- Gulbrandsen, Odd och Lindbeck, Assar (1966b), "Svensk jordbrukspolitik mot internationell bakgrund", *Skandinaviska Banken Kvartalskrift*, vol. 47, nr 4, 95–105.
- Gulbrandsen, Odd och Lindbeck, Assar (1969), *Jordbruksnäringens ekonomi*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Gustafson, Carl G. (1972), "Den ökade arbetslösheten", *Dagens Nyheter*, 28 december.
- Gustafsson, L-E (1972), "Bör vissa hyror höjas 30 procent?", *Kvällsposten*, 16 november.
- Gustafsson, Siv (1968a), "Hur dålig är småföretagens lönsamhet?", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 8, 28–30.
- Gustafsson, Siv (1968b), "Makroekonomi", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 10, 43–44.
- Gustafsson, Siv (1971), "Färre fusioner under 1970", *Dagens Nyheter*, 26 januari.
- Gustafsson, Siv (1972), "Färre fusioner även 1971", *Vår Industri*, vol. 1, nr 1, 36–37.
- Gustafsson, Siv (1973a), "Livsmedelsbranschen i centrum", *Vår industri*, vol. 2, nr 1, 43–44.
- Gustafsson, Siv (1973b), "IUI-utredning motsäger att ingångslöner löser kvinnolönefrågan", *TCO-Tidningen*, vol. 27, nr 10, 18–19.
- Gustafsson, Siv (1976), *Lönebildning och lönestruktur inom den statliga sektorn*. Stockholm: IUI och Department of Economics.
- Gustafsson, Siv (2009a), "Du är en av oss: Personliga IUI-minnen 1967–1980", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Gustafsson, Siv (2009b), *Economics, Family and Work: Research for Gender Equality by an Amsterdam Professor*. Stockholm: Seveus.
- Gustafsson, Siv (2024), *Bland obekväma herrar*. Förlagsort saknas: Seveus & Co.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1966), "Containertåg räddar Englands järnvägar", 14 december.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1969), "Verkstäder, kemisk industri expansivast under 70-talet", 24 april.
- Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* (1970a), "Nordek-böcker", 5 februari
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1970b), "Ökad sjukfrånvaro tidigare dolt behov", 3 juni.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1971a), "Industrin underskattar sitt investeringsbehov", 23 februari.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1971b), "För små skoföretag bör samdistribuera", 9 mars.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1973a), "Svensk industri 1972–77: Minskad tillväxt och färre jobb", 29 juni.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1973b), "Reklamens pris varierar starkt", 28 augusti.
- Göteborgs-Posten* (1966), "Brittisk lastbilstrafik ökar – men ännu få containertåg", 14 december.

- Göteborgs-Posten* (1968), "Spekulation om industrin", 25 maj.
- Göteborgs-Posten* (1970a), "Kreditrestriktionerna skar ned företagsfusionerna 25 proc i fjol", 3 februari.
- Göteborgs-Posten* (1970b), "Varvsutredningen präglas av försiktighet: Inga räntesubventioner – varvens framtid fortfarande oviss", 3 februari.
- Göteborgs-Posten* (1970c), "Ekonomisk utveckling och tillväxt", 17 februari.
- Göteborgs-Posten* (1971), "Tillgång till arbetskraft viktig för kronans värde", 19 mars.
- Göteborgs-Posten* (1973), "Över 2 miljarder till reklamen: Stora skillnader i satsning mellan olika företagstyper och varugrupper", 12 juni.
- Haavelmo, Trygve (1960), *A Study in the Theory of Investment*. Chicago: Chicago University Press.
- Haavelmo, Trygve (1969), Recension av Eliasson, G., Kreditmarknaden och industrins investeringar. En ekonometrisk studie av företagets kortsiktiga investeringsbeteende, *Swedish Journal of Economics*, vol. 71, nr 1, 46–48.
- Habit* (1970), "Teko-industrierna inför 70-talet", vol. 10, nr 16, 19–21.
- Hafström, Erik och Karlander, Olof (1969), "Nordek", *Tiden*, vol. 61, nr 9, 516–526.
- Hagman, Lennart (1970), "Brist eller överefterfrågan?", *Aftonbladet*, 24 februari.
- Hammarström, Rikard (1967), Recension av Kritiz, Lars, Godstransportutvecklingen i Storbritannien, *FLS-Aktuellt*, vol. 8, nr 1, 29–30.
- Hammarström, Rikard (1973), Recension av Assar Lindbeck, Hyreskontroll och bostadsmarknad, *FLS-Aktuellt*, vol. 14, nr 1, 30.
- Hanson, Hans (1969), "Teorier om jordbruk", *Norrtelje Tidning*, 14 oktober.
- Heckscher, Eli F. (1941), *Svenskt arbete och liv från medeltiden till nutiden*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Hedberg, Håkan (1969), *Den japanska utmaningen: Japan – 1980-talets ekonomiska supermakt*. Stockholm: Bonniers.
- Heilbroner, Robert (1967), *Makroekonomi*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Hellner, Åke (1969a), "En efterlängtat utredning", *Svenska Dagbladet*, 12 februari.
- Hellner, Åke (1969b), "Om bolagsbeskattning och kapitalkostnader", *Svensk Skattetidning*, vol. 36, nr 5–6, 351–365.
- Helsingborgs Dagblad* (1969), "Flaggprakt och sol då Maskin 69 invigdes", 11 maj.
- Hemmingsson, S. (1971), "Verkstadsåret 1970 med utblick mot 1975", *Verkstäderna*, vol. 67, nr 6, 304–306.
- Henriksson, Rolf G. H. (1971a), Recension av Silenstam, P., Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870–1965, *Swedish Journal of Economics*, vol. 73, nr 2, 268–270.
- Henriksson, Rolf G. H. (1971b), Recension av Lundberg, L., Kapitalbildningen i Sverige 1861–1965, *Swedish Journal of Economics*, vol. 73, nr 3, 356–359.
- Henriksson, Rolf G. H. (1971c), Recension av Bergström, V., Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar, *Swedish Journal of Economics*, vol. 73, nr 3, 359–362.
- Hermansson, C.-H. (1959), *Koncentration och storföretag*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Hjalmarsson, Yngve (1967), "Lika stor sjukfrånvaro för kvinnor och män", *TCO-Tidningen*, vol. 21, nr 14, 6.
- Hogarty, Thomas F. (1973), Recension av Bengt Rydén, Mergers in Swedish Industry, *The Journal of Business*, vol. 46, nr 3, 485–487.
- Holmberg, Per (1973), Bostadspolitisk nyorientering – men vart?", *Att bo*, vol. 23, nr 1, 5–8.

- Hope, Einar (1973), ”Strukturendringer i jern- og metallvareindustri”, *Bedriftsøkonomen*, vol. 35, nr 9, 523–524.
- H.S. (1965), ”Vad gjorde kvinnorna i oktober?”, *Örebro-Kuriren*, 1 april.
- Håkanson, Staffan (1967), ”Tillförsikt om näringslivets förnyelse”, *Svenska Dagbladet*, 30 juli.
- Håkanson, Staffan (1974a), ”Special Presses in Paper-Making”, i: Lars Nabseth och George F. Ray (red.), *The Diffusion of New Products and Processes: An International Study*. London och New York: Cambridge University Press.
- Håkanson, Staffan (1974b), *Spridning av ny teknik – ett exempel från pappersindustrin*. Stockholm: IUI.
- Håkanson, Staffan (2009), ”En ingenjör bland ekonomer: IUI 1967–1970”, i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Högberg, Gunnar (1970a), ”Tre skrifter från IUI”, *Arbetsgivaren*, vol. 18, nr 7, 10.
- Högberg, Gunnar (1970b), ”Arbetskraftstillväxt och ekonomisk utveckling”, *Arbetsmarknaden*, vol. 18, nr 18, 8–9.
- Höglund, Bengt och Werin, Lars (1962), *Input-output-beräkning för år 1965*. Bilaga 3 till SOU 1962:11. Stockholm. Finansdepartementet: Iduns Tryckeriaktiebolag Esselte.
- Höglund, Bengt och Werin, Lars (1964), *The Production System of the Swedish Economy: An Input-Output Study*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Höök, Erik (1952), *Befolkningsutveckling och arbetskraftsförsörjning*. Stockholm: IUI.
- Höök, Erik (1956), *Skrothandelns ställning och betydelse i samhällsekonomin*. Stockholm: IUI.
- Höök, Erik (1962), *Den offentliga sektorns expansion. En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling 1913–1958*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Industria* (1971), ”Borta från jobb”, vol. 67, nr 7, 36–37, 62, 65.
- Industriförbundets Tidskrift* (1966), ”IUI forskar om frånvaro från arbetet”, vol. 4, nr 6, 346–347.
- Industritjänstemannen* (1966), ”Sjukfrånvaron för tjänstemän inom industrin har utretts”, vol. 35, nr 6, 23.
- Information* (1971), ”Allt flera fusioner”, vol. 22, nr 3, 21.
- Isotalo, Seppo (1968), ”Utredning om byggkostnader”, *Byggmästaren*, vol. 47, nr 12, 52.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut, Norrlandsutredningen) (1942), *Tillvaratagande och förädling av mindervärdigt virke samt avfalls- och biprodukter i skogsindustrin*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1944a), *Näringslivet inför freden: Anföranden vid konferens i Stockholm den 28 januari 1944*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1944b), *Industriens sysselsättning under åren närmast efter kriget*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1950a), *Industriproblem 1950*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1950b), *Kramförsutredningen*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1952), ”Storleksfördelning, företagsformer och lokalisering inom olika branscher av industri och hantverk i Sverige”. Stockholm: IUI (CfN, box E1 d:13).
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1953a), *Den svenska bryggeriindustrin*. Stockholm: IUI.

- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1953b), *Intäkts- och kostnadsförhållanden vid skattepliktiga bryggerier*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1953c), "Resultaten av småföretagsutredningens intervjuundersökning". Stockholm: IUI (CfN, box E1 d:13).
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1954a), *Den fria världens råvaruförsörjning. Sammandrag av en amerikansk undersökning (Paley-rapporten)*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1954b), *Svensk television: Efterfrågan, tillverkning import. En prognos*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1961a), TV i Sverige – andra kvartalsrapporten 1961. Stencil. Stockholm IUI (S).
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1961b), TV i Sverige – tredje kvartalsrapporten 1961. Stencil. Stockholm IUI (S).
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1966), *19 Appendices in Honour of Ragnar Bentzel*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1967), *Verksamhetsåret 1966*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1968), *Verksamhetsåret 1967*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1969), *Verksamhetsåret 1968*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1970), *Verksamhetsåret 1969. Institutets verksamhet under trettio år*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1971), *Verksamhetsåret 1970*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1972a), *Verksamhetsåret 1971*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1972b), "Bok till Lars Nabseth". Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1973), *Verksamhetsåret 1972*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut) (1981), *IUI 40 år 1939–1979: Företagen i marknadsökonomi. Verksamheten 1979–1980*. Stockholm: IUI.
- Iveroth, Axel (1943), *Småindustri och hantverk i Sverige*. Stockholm: IUI.
- Jacobsson, Lars (1973), *Bilprognos 1972–1985: Försäljning, skrotning, bestånd*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Jacobsson, Ulf (2020), "Teknikspridning under den svenska modellens guldålder", i: Gunnar Eliasson och Christina Lindegren (red.), *När fakta talade*. Stockholm: Dialogos.
- Jacobsson, Ulf och Normann, Göran (1974), *Inkomstbeskattningen i den ekonomiska politiken: en kvantitativ analys av systemet för personlig inkomstbeskattning 1952–1971*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- JB [Jean Braconier] (1969), "Hur verkar bolagsskatten?", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 6 april.
- Jeffries, John W. (2020), "Temporary National Economic Committee (TNEC)". Encyclopedia.com. <https://www.encyclopedia.com/economics/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/temporary-national-economic-committee-tneec>. Nerladdad 14 januari 2021.
- Jenkins, David (1971), "Merger trends", *Sweden Now*, vol. 5, nr 5, 18.
- Jernkontoret (1970), "Svensk stålindustri 1970–2000" (encil).
- Jernkontorets strukturkommitté (1969), *Svensk stålindustri inför 1970-talet. En studie av Jernkontorets strukturkommitté*. Stockholm: Jernkontorets strukturkommitté.
- JgvM (1972), "Hyreskontroll och bostadsmarknad", *Fastighetsmäklaren*, vol. 31, nr 4, 15.
- Johans, Lars Christer (1967), "Godstransport i Storbritannien", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 20, nr 2, 114–115.

- Johansson, Alf (1963), "Bostadsbrist och hyresreglering", *Att bo*, vol. 13, nr 2, 54–67.
- Johansson, Bernt och Borgnäs, Lars (1968), *Bostäder och boendeförhållanden i Sverige 1945–1960*. Stockholm: Monografiserie i anslutning till Folk- och bostadsräkningen i Sverige 1960.
- Johnston, John (1963), *Econometric Methods*. New York: McGraw-Hill.
- Jonung, Christina (1974), Recension av Swedenborg, Birgitta, Den svenska industrins investeringar i utlandet 1965–70, *Bokrevy*, vol. 5, nr 2, 61.
- Josefsson, Märtha (1976), *Den internationella arbetsfördelningen en jämförelse mellan förändringar inom stålindustri och textilindustri*. Stencil. Stockholm: IUI.
- Jungenfelt, Karl G. (1962), *Produktivitet och kapitalmängd inom den svenska industrin under efterkrigstiden*. Bilaga 2 till SOU 1962:111. Stockholm: Finansdepartementet: Iduns Tryckeriaktiebolag Esselte.
- Jungenfelt, Karl G. (1966), *Löneandelen och den ekonomiska utvecklingen: en empirisk-teoretisk studie*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Järnvägen* (1967), "Brittisk lastbilstrafik", vol. 60 (68), nr 1, 14.
- Karlskoga-Kuriren* (1970), "Jordbrukets roll i Nordek", 4 februari
- Karlskoga Tidning* (1973), "Sanerad import", 4 juli.
- Kellgren, Nils (1969), "Industriföretagen blir allt färre men större", *Västerviks-Demokraten*, 5 maj.
- King, Mervyn A. och Fullerton, Don (red.) (1984), *The Taxation of Income from Capital. A Comparative Study of the United States, the United Kingdom, Sweden and West Germany*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kjellström, Nils (1970), "Tillbaka till plögen?", *Industria*, vol. 66, nr 10, 43–45, 106.
- Klevmarken, Anders (1968), "Civilingenjörernas lönebildning", *CF-tidskriften*, nr 9, 216–222, 226.
- Klevmarken, Anders (1969), "Konsumtionens och sparandets långsiktiga utveckling", i: Leif Lundvall (red.), *Konsumenten och samhället Rapporten från ett forskningsseminarium*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Klevmarken, Anders (1970a), "Den privata konsumtionsutvecklingen i Sverige", *Bygghorum*, vol. 20, nr 1, 12–15.
- Klevmarken, Anders (1970b), "Olikhetskoefficienter, några deskriptiva mått för utfallsanalys av prognoser", *Statistisk Tidskrift*, vol. 8, nr 4, 261–273.
- Klevmarken, Anders (1971a), "Den svåra konsten att räkna inkomst- och löneökningar", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 9, nr 4, 20–23
- Klevmarken, Anders (1971b), *On Earnings-Age-Education Profiles*. 30 juni. Stockholm: IUI.
- Klevmarken, Anders (1971c), "Två undersökningar av den privata konsumtionen i Sverige", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 5, nr 32–33, 938, 940–941, 944.
- Klevmarken, Anders (1972a), *Statistical Methods for the Analysis of Earnings Data with Special Application to Salaries in Swedish Industry*. Stockholm: The Industrial Institute for Economic and Social Research och Almqvist & Wiksell.
- Klevmarken, Anders (1972b), "Industritjänstemännens lönestruktur", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 6, nr 43, 1262, 1264, 1266.
- Klevmarken, Anders (1972c), "Vad säger CF:s lönestatistik?", *CF-tidskriften*, nr 7, 129–132.
- Klevmarken, Anders (1974), *Industritjänstemännens lönestruktur: en studie av löneprofiler för tjänstemän med högre utbildning*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.

- Klevmarken, Anders (2009), "Forskare på IUI under en tid då nya metoder och data förnyade den empiriska forskningen", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Klingberg, Margareta (1969), "Jordbruksministern: Ånej, vi ska inte avskaffa bönderna!", *Aftonbladet*, 23 juni.
- Kock, Karin (1929), *A Study of Interest Rates*. London: P S King & Son.
- Kommunal Tidskrift* (1968), "Bostäder och boendeförhållanden i Sverige", vol. 1, nr 8, 676.
- Kontenta* (1967), "Myten om kvinnornas frånvaro", nr 6, s. 5.
- Kontoristen* (1966), "Den kvinnliga arbetsfrånvaron", vol. 62, nr 6–7, 70–71.
- Korpelainen, Lauri (1969), "TV-ägandets utveckling", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 22, nr 3, 203–205.
- Kragh, Börje (1973), Sakkunnigyttrande över Lars Nabseth för en adjungerad professur i nationalekonomi vid Stockholms Universitet tillställt Samhällsvetenskapliga fakulteten 1 juni (SU).
- Kragh, Börje, med biträde av Gunnar Eliasson, Willem van der Hoeven och Leon Rappaport (1967), *Finansiella långtidsperspektiv*. SOU 1967:6. Finansdepartementet. Stockholm: Esselte AB.
- Kristensson, Folke (1946), *Studier i svenska textila industriens struktur*. Stockholm: IUI.
- Kristensson, Helge (1971), "Mejerierna fusionerar mest", *Land*, nr 22, 25.
- Kritz, Lars (1963), *Lastbilstransporter i Sverige 1950–61*. Stockholm: IUI.
- Kritz, Lars (1966), *Godstransportutvecklingen i Storbritannien*. Stockholm: IUI.
- Kritz, Lars (1968), *Godstransporternas utveckling i Sverige 1950–1966 med utblick mot 1980*. Stockholm: IUI.
- Kritz, Lars (1969), "Transportpolitiska perspektiv", *Ekonomisk Revy*, vol. 26, nr 3, 159–164.
- Kritz, Lars (1971a), "Ny engelsk transportpolitik", *Svenska Vägföreningens Tidskrift*, vol. 58, nr 4, 28–34.
- Kritz, Lars (1971b), "Engelsk utredning om åkeriekonomi", *Lastbilen*, vol. 40, nr 8, 27–30.
- Kritz, Lars (1972a), "Transportpolitiken – och statistiken", *Vår industri*, vol. 1, nr 10, 16–18.
- Kritz, Lars (1972b), "Norling och trafikpolitiken", *Dagens Nyheter*, 28 juli.
- Kritz, Lars (1973a), "Transport Policy and Economic Development". Föredrag i São Paulo under Swedish Technical Week, 21–25 maj.
- Kritz, Lars (1973b), "Optimum Structure and Size of Road Freight Transport Firms". Inledningsföredrag vid ECMT:s 23:e Round Table i Paris, 8 november.
- Kritz, Lars (1976), *Transportpolitiken och lastbilarna: En studie av regleringar och deras effekter*. Uppsala och Stockholm: Uppsala universitet och IUI.
- Kritz, Lars (2009), "Transportexpert – men inte bara", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Köttbranschen* (1969), "U-landssagor?", vol. 27, nr 7, 14.
- Landell, Nils-Erik (1971), "Miljökunskap", *Svenska Dagbladet*, 10 maj.
- Lanemark, Torbjörn (1971a), "Antal samgående mellan svenska industriföretag har stigit från ett i veckan till ett om dagen", *Kommunaltjänstemannen*, vol. 35, nr 7, 38–40.

- Lanemark, Torbjörn (1971b), "Fusionerna i den svenska industrin är ett hot mot de medelstora företagen", *Mål och medel*, nr 10, 228–229.
- Lantmästaren (1970), "Litteratur om lantbruket i Norden", nr 1, 16, 18.
- Lastbilen (1971), "Samhällsekonomin styr utvecklingen", vol. 40, nr 8, 35–36.
- L.E. (1967), "Skall kostnaderna för bilismen få stiga hur mycket som helst?", *Fackföreningsrörelsen*, vol. 47, nr 16, 91.
- Lehtonen, Leif (1974), "Svenska företags utlandsinvesteringar", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 27, nr 4, 341–343.
- Lenntorp, Bo (1969), Recension av Branko Salaj, Bostadsproduktionens prisutveckling, *Geografiska Notiser*, vol. 27, nr 2, 89.
- Lewenhagen, Ulf (1970), "Arbetskraftsutbudet i historisk belysning", *Industritjänstemannen*, vol. 50, nr 9, 30.
- Lewenhagen, Ulf (1971), "Svensk industri under 1970-talet", *Industritjänstemannen*, vol. 51, nr 4, 32.
- LGM (1970), "Långtidsutredningen slår fast: Prioritering av industriinvesteringar krav för att nå balans", *Göteborgs-Posten*, 7 november.
- Lidén, Lars och Holmberg, Bengt A. (1960), *Prisdifferentiering inom handeln: En studie av köparprestationer ur leverantörernas synpunkt*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lidén, Margit (1971a), *Skoindustrins distributionsproblem*. Stockholm: IUI.
- Lidén, Margit (1971b), "Systemet med resande försäljare kan vara ett effektivt sätt att nå kontakter", *Skohandlaren*, vol. 30, nr 6, 4–8.
- Lignell, Anita (1973), "Tillväxksamhället", *Svensk Tidskrift*, vol. 60, nr 5/6, 242–246.
- Lindbeck, Assar (1966a), "Jordbrukspolitiken", *Tiden*, vol. 58, nr 5, 263–269.
- Lindbeck, Assar (1966b), "Samhällsekonomiska krav driver fram den nya jordbrukspolitiken", *Fackföreningsrörelsen*, vol. 46, nr 12, 429–435.
- Lindbeck, Assar (1966c), "Ny jordbruksgiv lönar sig", *Veckans Affärer*, vol. 2, nr 7, s. 90.
- Lindbeck, Assar (1966d), "Vårt jordbruk och omvärlden", *Jordbrukarnas Föreningsblad*, 8 oktober.
- Lindbeck, Assar (1966e), "Världssvälten och svenskt jordbruk", *Dagens Nyheter*, 10 december.
- Lindbeck, Assar (1966f), "Prissystemet i långtidsplaneringen", i: Finansdepartementet: *Svensk ekonomisk tillväxt – en problemanalys*. Stockholm: Norstedt.
- Lindbeck, Assar (1967a), "Rent Control as an Instrument of Housing Policy", i: Adela Adam Nevitt (red.), *The Economic Problems of Housing*. London: Palgrave Macmillan.
- Lindbeck, Assar (1967b), "Skall jordbruket avskaffas? – svenska erfarenheter", *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, vol. 63, nr 4, 247–267.
- Lindbeck, Assar (1968), "Galbraith – skönlitterär angripare av industristaten", *Svensk Sparbankstidskrift*, vol. 52, nr 4, 201–206.
- Lindbeck, Assar (1970), *Den nya vänsterns politiska ekonomi*. Stockholm: Bonnier.
- Lindbeck, Assar (under medverkan av N. Sören Blomquist) (1972), *Hyreskontroll och bostadsmarknad*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Lindbeck, Assar (1982), *Makt och ekonomi: Om fondfrågan*. Lund: Akademilitteratur.
- Lindbeck, Assar (2012), *Ekonomi är att välja: Memoarer*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Lindbeck, Assar (2016), "Hur avveckla hyreskontrollen?", *Ekonomisk Debatt*, vol. 44, nr. 7, 17–28.

- Lindblom, Paul (1973), "Hyreskontrollens avskaffande ger fungerande bostadsmarknad?", *Arbetet*, 25 januari.
- Lindén, Yngve (1968), "Byggnadsprisernas inverkan på bostadshyrorna", *Pris och kartellfrågor*, nr 10, 55–58.
- Lindgren, Rune M. (1967), "Många obesvarade frågor om utlandsinvesteringar", *TCO-Tidningen*, vol. 21, nr 20, 7.
- Lindmarker, Ingmar (1970), "Kapitalproblem ger ökad utlandsetablering: Större, färre och mer avancerade marknader", *Svenska Dagbladet*, 17 september.
- Lindström, Bertil (1973a), "Om butiksdöden", *Ekonomisk Debatt*, vol. 1, nr 1, 53–54.
- Lindström, Bertil (1973b), "100 000 nya jobb", *Dagens Nyheter*, 21 maj.
- Lindström, Bertil (1979), *Grafisk industri i omvandling. En uppföljning av Grafiska Kommitténs betänkande*. SIND 1979:8. Stockholm: Statens Industriverk.
- Lindström, Bertil (2014), "Lagarbete och samtidigt individuell speciminering", i: Magnus Henrekson och Göran Albinsson Bruhner (red.), *IFN 1939–2014: 75 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Lippold, Mark (1967), "Industriarbetarnas arbetsskolk fördubblat på tio år", *Kvällsposten*, 16 juni.
- Ljung, Lars (1970), "Intressant analys av kapitalbildningsproblem", *Fackföreningsrörelsen*, vol. 50, nr 12, 42.
- Ljunggren, Bertil (1971a), "Utredningen en önskelista för SFI", *Läder och skor*, vol. 28, nr 4, 6–7.
- Ljunggren, Bertil (1971b), "Efter IUI-utredningen – ett förslag till förverkligande", *Läder och skor*, vol. 28, nr 5, 4–7.
- LO (Landsorganisationen i Sverige) (1976), *Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder*. Rapport till LO-kongressen 1976. Stockholm: Prisma.
- L S (1969), "Odd Gulbrandsen: Småbrukaren kommer bort i nuvarande jordbruksstödet", *Uppsala Nya Tidning*, 22 juli.
- Lund, Harald (1967), *Svenska företags investeringar i utlandet*. Stockholm: Industriförbundet.
- Lundahl, Mats (2020), "En skjutglad jägare: Villy Bergström och den ekonomiska politiken", i: Benny Carlson och Mats Lundahl, *Från Värmland till Washington: Episoder ur IUI:s historia*. Stockholm: Samhällsförlaget.
- Lundahl, Mats (2021), "En sympatisk vänbok till Lars Nabseth", *Ekonomisk Debatt*, vol. 49, No. 7, 72–75.
- Lundberg, Erik (1968), *Instability and Economic Growth*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lundberg, Erik och Backelin, Torkel (1970), *Ekonomisk politik i förvandling – några bidrag till debatten kring samhällsekonomiska problem*. Stockholm: Norstedt & Söner.
- Lundberg, Lars (1969), *Kapitalbildningen i Sverige 1861–1965*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Lundberg, Lars (1976), *Handelshinder och handelspolitik. Studier av verkningar på svensk ekonomi*. Stockholm: IUI.
- Lundberg, Lars (2009), "Forskningsmiljön på IUI för 40 år sedan ur ett doktorandperspektiv", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.

- Lyckeberg, Håkan och Ruist, Erik (1985), "Is Steel Demand Forecasting Impossible?", EFI Research Paper nr 6295. Stockholm: Handelshögskolan.
- Lyckeberg, Håkan och Ruist, Erik (1994), "Analyzing the Error of a Long-Range Forecast. Lessons from Forecasting Steel Consumption", EFI Research Paper nr 6548. Stockholm: Handelshögskolan.
- Lütjohann, Harry (1974), *Linear Aggregation in Linear Regression*. Stockholm: Statistiska institutionen, Stockholms universitet.
- Läder och skor* (1971a), "Mycket mer än distributionsproblem", vol. 62, nr 3, 1.
- Läder och skor* (1971b), "IUI-utredningen: Förslag om samordnad försäljning och marknadscentral", vol. 28, nr 3, 4.
- Läder och skor* (1971c), "IUI-utredningen: Ändringar i efterfrågan måste följas upp", vol. 28, nr 3, 6–7.
- Läder och skor* (1971d), "IUI-utredningen: Specialisering – chans både hemma och på export", vol. 28, nr 3, 9–10.
- Länstidningen Östersund* (1973), "Vår industri fram till 1977", 28 september.
- Lärrådet vid Handelshögskolan (1970), *Protokoll ner 27 1969/70, den 15 juni 1970*. Stockholm: Handelshögskolan (HHS).
- Löfgren, Torsten (1968), "Godstransporterna under efterkrigstiden", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 5, 28–31.
- Löfgren, Torsten (1969), "IUI utreder lågprisimporten", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 5, 29.
- Löwenthal, Bengt-Göran (1966), *Industrins finansiering 1955–62*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Magnusson, Lars (2016), *Sveriges ekonomiska historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Mansfield, Edwin (1967), *Industrial Research and Technological Innovation*. New York: Cowles Foundation.
- Meidner, Rudolf (1954), *Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning*. Stockholm: Konjunkturinstitutet.
- Meidner, Rudolf, i samarbete med Anna Hedborg och Gunnar Fond (1975), *Löntagarfonder*. Stockholm: Tiden.
- Meidner, Rudolf (1981), *Om löntagarfonder*. Stockholm: Tiden.
- Meidner, Rudolf (2005), *Spelet om löntagarfonder*. Stockholm: Atlas.
- Meyerson, Per-Martin; Ståhl, Ingemar och Wickman, Kurt (1990), *Makten över bostaden*. Stockholm: SNS Förlag.
- M.M. (1968), "Konsumentfrågor på museum!", *Vi vill*, vol. 35, nr 6, 7.
- Moderna Transporter* (1967), "Nationaliseringshot hämmar brittisk åkerietablering", vol. 3, nr 1, 27.
- Motorbranschen med Lackeraren* (1967a), "Nu – och på sikt", vol. 20, nr 7, 607–608.
- Motorbranschen med Lackeraren* (1967b), "Svensk bilservice 1975", vol. 20, nr 14, 849–851.
- Motorbranschen med Lackeraren* (1968), "Lastbilstrafiken i ny studie från IUI", vol. 8, nr 12, 654.
- Motorbranschen med Lackeraren* (1969), "Den framtida bilutvecklingen i Sverige", nr 17, 815–816, 818–820, 822–823.
- Mutén, Leif (1960), "Företagsbeskattningsproblem", i: IUI, *Industriproblem 1960*. Stockholm: IUI.
- Mutén, Leif (1966a), *Tre skatterättsliga uppsatser*. Uppsala: Juridiska föreningen i Uppsala.

- Mutén, Leif (1966b), *Familjebeskattningen: Äkta makars samt föräldrars och barns inkomst- och förmögenhetsbeskattning*. Leksand: Skattenytt.
- Mutén, Leif (1967a), *On the Development of Income Taxation since World War I*. Amsterdam: International Bureau of Fiscal Documentation.
- Mutén, Leif (1967b), *Zur Entwicklung der Einkommensteuer nach dem ersten Weltkrieg*. Amsterdam: Internationales Steuerelementationsbüro.
- Mutén, Leif (1967c), "Förslag till skattereform i Canada", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 3, 42–43.
- Mutén, Leif (1968a), *Bolagsbeskattning och kapitalkostnader*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Mutén, Leif (1968b), "The Tax Problems of Doing Business in Scandinavia", *British Tax Review*, nr 5 (september-oktober), 291–305.
- Mutén, Leif (2009), "IUI-miljön på 1960-talet", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Myhrman, Johan (1971), "Supplement to the Review of Villy Bergström's book, with Special Emphasis on the Treatment of Monetary Policy", *Swedish Journal of Economics*, vol. 71, nr 3, 362–364.
- Myrdal, Gunnar (1968), *Asian Drama: An Inquiry Into the Poverty of Nations*. 3 vol. New York: The Twentieth Century Fund.
- Nabseth, Lars (1956), "En arbetstidsförkortning – verkningar i olika industriföretag", i: *Utredningen om kortare arbetstid. Bilagor, särskilda utredningar*. SOU 1956:21. Stockholm: Socialdepartementet. Emil Kihlströms Tryckeri Aktiebolag.
- Nabseth, Lars (1961), *Löneökningars verkningar inom industrin: En studie av anpassningsprocessen inom företaget*. Stockholm: IUI.
- Nabseth, Lars (1966a), "Utbildning som ekonomisk framstegsfaktor", *Studenten*, vol. 18, nr 6, 6–13.
- Nabseth, Lars (1966b), "Ekonomisk tillväxt i Sverige", *Ekonomisk Revy*, vol. 23, nr 9, 519–523.
- Nabseth, Lars (1967a), "Väginvesteringarna och samhällsekonomin", *Svenska vägföreningens tidskrift*, vol. 54, nr 2, 64–67.
- Nabseth, Lars (1967b), *Den ekonomiska politikens möjligheter att inverka på kapitalresursernas fördelning mellan näringsgrenar och regioner*. Föredrag på det 19:e Nationalekonomiska Mötet i Helsingfors 1966. Stockholm: IUI.
- Nabseth, Lars (1967c), "Verksamheten vid Industriens Utredningsinstitut", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 1, nr 10, 316–318, 220.
- Nabseth, Lars (1968a), "Aktiviteter inom IUI", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 2, nr 38, 932–933.
- Nabseth, Lars (1968b), "Är storstadsregionen en stimulans för ekonomisk tillväxt?", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 3, 20–26.
- Nabseth, Lars (1969), "Har svensk stålindustri någon framtid?", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 10, 16–20.
- Nabseth, Lars (1970a), "Industriens Utredningsinstitut 1939–1969", i: IUI, *Verksamhetsåret 1969. Institutets verksamhet under 30 år*. Stockholm: IUI.
- Nabseth, Lars (1970b), "Förord", i: Lars Wohlin, *Skogsindustrins strukturomvandling och expansionsmöjligheter*. Stockholm: IUI.

- Nabseth, Lars (1970c), "Skogsindustrins strukturomvandling", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, nr 50, 1452–1454.
- Nabseth, Lars (1970d), "Stopp-gå-politik", *Dagens Nyheter*, 11 april.
- Nabseth, Lars (1970e), "Brittisk djävulscirkel snart svensk realitet", *Veckans Affärer*, vol. 6, nr 41, 51–54.
- Nabseth, Lars (1971a), "Prognoser og prognosemateriale", *Bedriftsøkonomen*, vol. 33, nr 3, 9–13.
- Nabseth, Lars m.fl. (1971b), *Svensk industri under 70-talet med utblick mot 80-talet*. Stockholm: IUI. (Även publicerad som bilaga 2 till huvudrapporten, SOU 1971:5.)
- Nabseth, Lars (1972a), "Den långsammare produktivitetstegringen – tillfällighet eller allvarligt problem?", *Skandinaviska Enskilda Banken Kvartalskrift*, vol. 53, nr 2, 53–60.
- Nabseth, Lars (1972b), "Räkna med fel", *Dagens Nyheter*, 8 februari.
- Nabseth, Lars (1972c), "Den saktare produktivitetstvecklingen – tillfällighet eller allvarligt problem?", *Företags ekonomi*, vol. 39, nr 4, 130–134.
- Nabseth, Lars (1972d), "Industrin och sysselsättningen", *Svenska Dagbladet*, 12 oktober.
- Nabseth, Lars (1973a), *Innovations-spridning inom svensk industri*. Stockholm: IUI.
- Nabseth, Lars (1973b), "The Diffusion of Innovations in Swedish Industry", i: B.R. Williams (red.), *Science and Technology in Economic Growth*. London: Macmillan
- Nabseth, Lars (1974a), "Summary and Conclusions", i: Lars Nabseth och George F. Ray (red.), *The Diffusion of New Products and Processes: An International Study*. London och New York: Cambridge University Press.
- Nabseth, Lars (1974b), "R-L-alliansen, eller hur man får skatteexperter att skriva böcker", i: *Till Ruth 31 aug. 1974*. Stockholm: IUI.
- Nabseth, Lars (2009), "Min tid på och med Industriens Utredningsinstitut", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Nabseth, Lars (2020), "Bland ekonomer och företagsledare", i: Gunnar Eliasson och Christina Lindegren (red.), *När fakta talade*. Stockholm: Dialogos.
- Nabseth, Lars och Kragh, Börje (1973), "Förord", i: Lars Jacobsson, *Bilprognos 1972–1985: Försäljning, skrotning, bestånd*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Nabseth, Lars och Ray, George F. (red.) (1974), *The Diffusion of New Industrial Processes: An International Study*. London och New York: Cambridge University Press.
- Nabseth, Lars och Rundfelt, Rolf (1972), "Reklamens bestämningsfaktorer", *Affärsvärldens Finanstidning*, vol. 6, nr 22, 736, 738.
- Nationalekonomiska Föreningen (1966), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde den 20 oktober 1966. *Arbetsmarknadsaspekter på strukturomvandlingen* (NF).
- Nationalekonomiska Föreningen (1967a), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde den 29 maj 1967. *Svensk handels- och industriutveckling i europaperspektiv* (NF).
- Nationalekonomiska Föreningen (1967b), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde den 24 oktober 1967. *Mervärdesskatteförslaget* (NF).
- Nationalekonomiska Föreningen (1968a), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde den 29 april 1968. *Asian Drama* (NF).
- Nationalekonomiska Föreningen (1968b), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde den 11 december 1968. *Lönebildning och samhällsekonomi* (NF).

- Nationalekonomiska Föreningen (1970), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde onsdagen den 14 januari 1970. *Årets statsverksproposition* (NF)
- Nationalekonomiska Föreningen (1971a), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde den 31 mars 1971. *Långtidsutredningarnas problematik* (NF).
- Nationalekonomiska Föreningen (1971b), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde torsdagen den 16 december 1971. *Nationalstaten i en internationaliserad världsekonomi* (NF).
- Nationalekonomiska Föreningen (1972a), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde den 12 januari 1972. *Årets statsverksproposition* (NF).
- Nationalekonomiska Föreningen (1972b), Nationalekonomiska Föreningens sammanträde 4 oktober 1972. *Behöver vi en ny regionalpolitik?* (NF)
- Nationalekonomiska Föreningens förhandlingar (1973), "Vad skall svensk industri specialisera sig på?", *Ekonomisk Debatt*, vol. 1, nr 7, 462–476.
- Nationaløkonomisk Tidsskrift* (1973), Anmälan av Jacobsson, Lars, Bilprognos 1972–1985. Försäljning, skrotning, bestånd, vol. 111, nr 1, 198.
- Nerikes Allehanda* (1971), "Utredning föreslår samordnad försäljning", 9 mars.
- Nilsson, Torsten N. (1968), " – Strukturen är ... – Strukturen??? Ja, strukturen!!!", *Aktuellt i Politik och Samhälle*, vol. 15, nr 20, 24–25.
- Nilsson, Torsten N. (1971), "Fusionerna bär bud om liv eller död i företagsvärlden", *Aktuellt i Politik och Samhälle*, vol. 18, nr 13, 20–21.
- Niskanen, Kirsti (2007), *Karriär i männens värld: Nationalekonomen och feministen Karin Kock*. Stockholm: SNS Förlag.
- Norborg, Knut (1969), Recension av Odd Gulbrandsen-Assar Lindbeck, Jordbruksnäringens ekonomi, *Geografiska Notiser*, vol. 27, nr 4, 187.
- Nordenson, Jonas (1952), "Det svenska tullproblemet: Några principiella synpunkter", *Svensk Sparbankstidskrift*, vol. 36, nr 8, 353–362.
- Nordenson, Jonas (1953), "Kapitalbildning och välståndsutveckling", *Industriförbundets Meddelanden*, vol. 26, nr 3, 128–140.
- Nordenson, Jonas och Höök, Erik (1950), "Befolkningsutveckling, sysselsättning och ekonomisk framåtskridande", i: IUI, *Industriproblem 1950*. Stockholm: IUI.
- Nordström, Olof (1969), Recension av Gulbrandsen, Odd och Lindbeck, Assar, Jordbruksnäringens ekonomi, i: *Svensk Geografisk Årsbok*, vol. 45.
- Nordström, Tore (1970), Recension av Ohlsson, Lennart, Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1871–1966, *Bokrevy*, vol. 1, nr 7, 234.
- Normann, Göran (2009), "Tillväxtår vid IUI", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Norrbottens-Kuriren* (1970), "400.000 borta från jobbet varje dag!", 25 maj.
- Norrköpings Tidningar* (1973), "Ökad svensk import från låglöneländer", 26 juni.
- Norström, Göran (1965), *Världens handelstonnagebehov och svensk varusindustri 1964–80*. Stockholm: IUI.
- Nya Wermlands-Tidningen* (1968), "Inkomstskillnader mellan män och kvinnor", 1 april.
- Nya Wermlands-Tidningen* (1971), "Omfattande fusioner i massa och papper", 11 maj.
- Nycander, Svante (1973a), "Ökad köpkraft krävs för fler industrijobb", *Dagens Nyheter*, 28 juni.

- Nycander, Svante (1973b), "Kommunerna törs inte låna för att öka sysselsättningen", *Dagens Nyheter*, 28 juni.
- Nycander, Svante (1973c), "Erik Lundberg: Kommunerna kan ges AP-pengar", *Dagens Nyheter*, 28 juni.
- O H (1974), "Minskad ökning under 70-talet", *Affärsökonomi*, vol. 47, nr 4, 37.
- Ohlsson, Lennart (1969), *Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1871–1966*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Ohlsson, Lennart (1970), *Utrikeshandel och ekonomisk tillväxt*. Stockholm: Sveriges Industriförbund.
- Ohlsson, Lennart (1973a), *Metallmanufakturindustrin: Produktionsförutsättningar och specialisering i internationell jämförelse*. Stockholm: IUI.
- Ohlsson, Lennart (1973b), "Metallmanufakturindustrin – ännu en 'problembans'?", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 7, nr 38, 1166, 1168–1169.
- Ohlsson, Lennart (1976), *Svensk verkstadsindustris internationella specialisering*. Stockholm: IUI.
- Ohlsson, Lennart (2014), "Mina formativa IUI-år 1967–1974", i: Magnus Henrekson och Göran Albinsson Bruhner (red.), *IFN 1939–2014: 75 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Olsson, Bengt (1970), Recension av Ekström, John, Varvsindustrins problem, *Bokrevy*, vol. 1, nr 7, 231.
- Olsson, Bertil (1965), *Sjukfrånvaro bland tjänstemän*. Stockholm: IUI (stencil).
- Olsson, Bertil (1967a), *Studier i frånvaro från arbetet*. Stockholm: IUI.
- Olsson, Bertil (1967b), "Kraftig ökning av frånvaron sedan mitten av 50-talet", *Arbetsgivaren*, vol. 15, nr 12, sista sidan.
- Parkinson, C. Northcote (1965), *Parkinson's Law or The Pursuit of Progress*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Paues, Wilhelm (1957), *Europamarknaden och företaget*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.
- Persson, Lars (1960), *Kunderna i Vällingby: En undersökning om verksamheten i Vällingby centrum och köpvanorna hos invånarna i omgivande bostadsområden*. Stockholm: Företagsekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan.
- Persson, Margit (1971), "Skomakarhjärtan slår ojämnt. Uppbrottsstämning hos Sko och Läder", *Arbetarbladet*, 13 maj.
- Petri, Carl Wilhelm (1952), *Svenskt transportväsende. Några drag i dess uppbyggnad och utveckling*. Stockholm: IUI.
- Pettersson, Lennart (1968), "Nya vapen för näringspolitiken!", *Aktuellt i Politik och Samhälle*, vol. 15, nr 19, 8–9.
- Piteå Tidning* (1967), "Frånvaro från arbetet kan ha många orsaker", 22 augusti.
- Plate, Richard (1969), "Krister Wickman vidhåller: Räntesubventioner löser inte problemen för varvsindustrin", *Svenska Dagbladet*, 12 november.
- Preliminär arbetsplan för IUI:s utredningar på strukturområdet* (1967). Stockholm: IUI (S).
- Pressens Tidning* (1970), "Reklamen ökar snabbare än konsumtionen – men vad bestämmer reklamprocenten?", nr 9, 19–20.
- Program för IUI:s styrelsesammanträde den 21 och 22 augusti 1967* (1967). Stockholm: IUI (S).
- Program för IUI:s styrelsesammanträde den 16 och 17 augusti 1971* (1971). Stockholm: IUI (S).

- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut torsdagen den 21 februari 1963 (1963a). Stockholm: IUI. (S)*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för industriens Utredningsinstitut tisdagen den 12 november 1963 (1963b). Stockholm: IUI. (S)*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut måndagen den 23 november 1964 (1964). Stockholm: IUI. (S)*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut måndagen den 21 juni 1965 i Uddeholm (1965a). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut torsdagen den 18 november 1965 (1965b). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut onsdagen den 8 juni 1966 i Linköping (1966a). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut torsdagen den 17 november 1966 (1966b). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut måndagen den 21 augusti 1967 i Oxelösund (1967a). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut tisdagen den 16 november 1967 (1967b). Stockholm: IUI. (S)*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut fredagen den 22 mars 1968 (1968a). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut måndagen den 9 september 1968 i SAAB:s styrelserum i Linköping (1968b). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut måndagen den 9 november 1968 i SAAB:s lokaler (1968c). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut fredagen den 21 februari 1969 (1969a). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut måndagen den 11 augusti 1969 på Hotell Fars Hatt, Kungälv (1969b). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll från varuskommitténs sammanträde med varuscheferna den 25 november 1969 (1969c). IFN:s arkiv, F1 br Varvsindustrins problem 1970, vol. 4.*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut måndagen den 18 mars 1970 (1970). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut torsdagen den 11 februari 1971 (1971a). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut måndagen den 16 augusti 1971 på Sockerbolagets kontor i Malmö (1971b). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut torsdagen den 18 november 1971 (1971c). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut torsdagen den 16 mars 1972 (1972a). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut måndagen den 14 augusti 1972 (1972b). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut fredagen den 17 november 1972 (1972c). Stockholm: IUI (S).*
- Protokoll fört vid sammanträde med Industriens Utredningsinstitut onsdagen den 28 februari 1973 (1973a). Stockholm: IUI (S).*

- Protokoll fört vid sammanträde med Industriens Utredningsinstitut måndagen den 13 augusti 1973* (1973b). Stockholm: IUI (S).
- Protokoll fört vid sammanträde med Stockholms universitets samhällsvetenskapliga fakultet 6.6. 1973* (1973c), bilaga 51, meddelande från John Skår till samhällsvetenskapliga fakulteten 2 juni 1973 och till rektorsämbetet 9 januari 1976 (SU).
- Protokoll Lp nr 11 1971/72 10 april 1972* (1972). Stockholm: Handelshögskolan (HHS).
- Radetzki, Marian (1971), "Skogsindustrins framtid", *Dagens Nyheter*, 21 april.
- Radetzki, Marian (1974), "Import från fattiga länder", *Dagens Nyheter*, 10 januari.
- Rattman (1973), "3,75 miljoner bilar 1985?", *Karlskoga Tidning*, 14 mars.
- Reklamnyheterna* (1970), "Svårt förutsäga framtida reklamvolym", vol. 35, nr 13, 4.
- Renck, Olle (1967), *Investeringsbedömning i några svenska företag*. Stockholm: Norstedts.
- Renck, Olle (1970), *Grundläggande teorier för investeringskalkyler*. Stockholm: Samhällsvetenskapliga Föreningens Förlag.
- Renck, Olle (1971), "Strategisk planering", *Industrieförbundets Tidskrift*, vol. 9, nr 2, 31.
- Renck, Olle (1972a), *Investeringskalkyler*. Stockholm: M & B fackbokförlag.
- Renck, Olle (1972b), *Investeringsbedömning i några svenska företag*. Andra tryckningen. Stockholm: Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm och P.A. Norstedt & Söners förlag.
- R.H. (1967), Recension av Bertil Olsson, Studier i frånvaro från arbetet, *FLS-Aktuellt*, vol. 8, nr 3, 31–32.
- Ringenson, Olle F. (1973), "Storm i tandborstglas", *Den Svenska Marknaden*, vol. 29, nr 8, 41.
- RLF-Tidningen* (1969), "Sagobok", vol. 41, nr 16, 5.
- Rock, Robert (1967), "'Europabolag' ger svensk industri hårdare konkurrens", *Svenska Dagbladet*, 6 juli.
- Rock, Robert (1971), "Fusioner drabbar 40 000 per år", *Svenska Dagbladet*, 12 maj.
- Rock, Robert (1972), "– Vårt höga kostnadsläge gör att vi förlorar exportandelar", *Svenska Dagbladet*, 17 december.
- Rodriguez, Enrique (1980), *Offentlig inkomstexpansion: en analys av drivkrafterna bakom de offentliga utgifternas utveckling i Sverige under 1900-talet*. Lund: Liber Läromedel.
- Rosenberg, Göran (1971), "Vart går industrin? Ekvation som inte går ihop", *Smålands Folkblad*, 23 februari.
- Rosenberg, Göran (1971), "Fusionsvåg i landet drabbar anställda", *Västgöta-Demokraten*, 12 maj.
- Ruist, Erik (1960), *Industrieföretagets produktionseffektivitet: Några mätningmetoder*. Stockholm: IUI.
- Ruist, Erik (1966), *Utvecklingstendenser för svensk stålindustri*. Stockholm: IUI.
- Ruist, Erik (1969), "Studier i framstegstakt", *Svenska Dagbladet*, 24 juli.
- Ruist, Erik (1971), Recension av Dahlman, C.J. & Klevmarken, A., Den privata konsumtionen 1931–1975, *Statistisk Tidskrift*, vol. 9, nr 6, 541–543.
- Ruist, Erik och Svennilson, Ingvar (1948), *Den norrländska skogsnäringens konjunkturkänslighet under mellankrigsperioden*. Stockholm: IUI.
- Rundblad, Bengt G. (1964), *Arbetskraftens rörlighet: En studie av en lokal arbetsmarknad*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Rundfelt, Rolf (1969a), "Börsbok för initierade", *Industrieförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 11, 42–43.

- Rundfelt, Rolf (1969b), "Stimulerande om effektivitet", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 4, 35.
- Rundfelt, Rolf (1973), *Reklamens kostnader och bestämningsfaktorer*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Rundfelt, Rolf (2009), "1968 – Från grosshandel till forskningsinstitut", i: Magnus Henrekson och Göran Albinsson Bruhner (red.), *IFN 1939–2014: 75 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Rydén, Bengt (1967a), "Om stora företag och små", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 1, 29–32.
- Rydén, Bengt (1967b), "Fusionsåret 1966 och strukturfonden", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 2, 20–24.
- Rydén, Bengt (1967c), "Om puritanism och konjunkturer", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 3, 38–40.
- Rydén (1967d), "Om stordrift och ensidighet", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 5, 38–40.
- Rydén, Bengt (1967e), "Om innovationers betydelse", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 6, 34–36.
- Rydén, Bengt, (1967f), "Bör företagen diversifiera?", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 7, 32–34.
- Rydén, Bengt (1967g), "Reflexioner kring investeringsbanken", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 9, 44–47.
- Rydén, Bengt (1967h), "Om familjeföretagets mognadsproblem", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 5, nr 10, 34–36.
- Rydén, Bengt (1967i), "Koncentration och strukturanpassning inom svensk industri under efterkrigstiden", *Skandinaviska Banken Kvartalsskrift*, vol. 48, nr 2, 46–53.
- Rydén, Bengt (1967j), "Omvandling kräver beredskap", *Veckans Affärer*, vol. 3, nr 28, 54.
- Rydén, Bengt (1968a), "Plus och minus för lågprisimporten", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 1, 28–30.
- Rydén, Bengt (1968b), "En ny och frisk samhällsteori", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 1, 43–45.
- Rydén, Bengt (1968c), "Ideologisk striptease", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 1, 45–47.
- Rydén, Bengt (1968d), "Fusionsvägen rullar vidare", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 3, 12–19.
- Rydén, Bengt (1968e), "Mycket kraftig koncentration i en lång rad industribranscher", *Svenska Dagbladet*, 20 januari.
- Rydén, Bengt (1968f), "Om makt m.m.", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 5, 49–51.
- Rydén, Bengt (1968g), "Ekonomisk politik i perspektiv", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 6, 30–32.
- Rydén, Bengt (1968h), "Lönar det sig att spekulera i börsfusioner?", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 7, 26–29.
- Rydén, Bengt (1968i), "Om varselstatistik och isberg", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 6, nr 10, 28–32.
- Rydén, Bengt (1969a), "Fusionsfacit 1968", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 1, 8–14.

- Rydén, Bengt (1969b), "Industrins struktumvandling – en rationaliseringsprocess", *Svensk Sparbankstidskrift*, vol. 53, nr 2, 79–90.
- Rydén, Bengt (1969c), "Den fantastiska verkligheten", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 2, 27.
- Rydén, Bengt (1969d), "Om glesbygd och avfolkning", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 5, 37.
- Rydén, Bengt (1969e), "Sveriges 500 största företag", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 9, 24–25.
- Rydén, Bengt (1969f), "Struktumvandling i dag och i morgon", *Industritjänstemannen*, vol. 38, nr 10, 21–25.
- Rydén, Bengt (1970a), "Ett nytt stort fusionsår", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 8, nr 1, 10–14.
- Rydén, Bengt (1970b), "Forskare i samhällsdebatten", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 8, nr 4, 39–40.
- Rydén, Bengt (1971), *Fusioner i svensk industri: En kartläggning och orsaksanalys av svenska industriföretags fusionsverksamhet 1946–69*. Stockholm: IUI.
- Rydén, Bengt (1972), *Mergers in Swedish Industry*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Rydén, Bengt (2009), "IUI – min forskarskola", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Rydenfelt, Sven (1970), "Reklam och dynamik", *Den Svenska Marknaden*, vol. 26, nr 7, 16–17.
- Rådahl, Eva (1973), "Tandkräm och tvål har högsta reklamkostnaderna", *Gefle Dagblad*, 29 augusti.
- Salaj, Branko (1968), *Bostadsproduktionens prisutveckling*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Salaj, Branko (2009), "En branschsuccés födslovänder", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Salter, W.E.G (1960), *Productivity and Technical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Samuelsson, Hans-Fredrik (1977), *Utländska direktinvesteringar i Sverige: En ekonomisk analys av bestämningsfaktorerna*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell International.
- Sandberg, Nils-Eric och Ståhl, Ingemar (1976), *Svensk bostadspolitik. Varför det blev så. Vad man kan göra*. Stockholm: Prisma.
- Sandels, Claes (1969), "Bolagsbeskattning och kapitalkostnader", *Skattenytt*, vol. 19, nr 6, 236–239.
- Schön, Lennart (2000), *En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm: SNS Förlag.
- S.E. (1973), "Ska bilen styra utvecklingen?", *Örebro-Kuriren*, 8 februari.
- Sehlin, Börje (1967), "Aktuell krönika", *Lantarbetaren*, vol. 52, nr 7–8, 22–23.
- Selby, Edward B., Jr (1970), Recension av *The Credit Market, Investment Planning and Monetary Policy – An Econometric Study of Manufacturing Industries*. By Gunnar Eliasson, *Journal of Finance*, vol. 25, nr 1, 203–204.
- Servan-Schreiber, Jean-Jacques (1968), *Den amerikanska utmaningen: USA:s ekonomiska expansion i Europa*. Stockholm: Bonnier.

- S H (1967), "Studier i frånvaro från arbetet", *Verkstäderna*, vol. 63, nr 11, 510.
- S H (1969a), "En vetenskapsman analyserar skatteproblemen", *Husbyggaren*, vol. 11, nr 3, 18.
- S H (1969b), "Jordbruksnäringen", *Den Svenska Marknaden*, vol. 25, nr 10, 62.
- Silenstam, Per (1969), *Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870–1965*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Simon, Herbert (1968), *Automationens betydelse för samhälle och företagsledning*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Skaraborgs Läns Annonsblad* (1969), "Tekniken betyder mest", 13 november.
- Skaraborgs Läns Annonsblad* (1971), "Investeringarna sjunker", 4 mars.
- Skohandlaren* (1971a), "Ulricehamnskonferensen: Vad kan skohandeln göra för att hjälpa den skoindustri som ännu finns kvar?", vol. 30, nr 6, 3.
- Skånska Dagbladet* (1968), "Tillväxten i ekonomin blir lägre än väntat", 30 maj.
- Skånska Dagbladet* (1970), "Människan på arbetsplatsen", 26 maj.
- Skår (1967), *Problemer i marknadsökonomisk forskning* (särtryck från Roald Auken, red., *Markedsföring i 70-årene*). Stockholm: IUI.
- Skår, John (1969), "Hushållet som inköpsföretag", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 3, 29–30.
- Skår, John (1971), *Produksjon og produktivitet i detaljhandeln: En studie i teori, problem og metode*. Stockholm: IUI.
- Skår, John (2009), "IUI – Återblickar från framtiden", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/ IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Sköld, Uno (1970), "Dystra långtidsutsikter för den svenska ekonomin", *Svenska Dagbladet*, 23 maj.
- Smålands Allehanda* (1971), "Stordriftens fördelar pressar småindustri", 23 februari.
- SOU 1951:30, *Ökonomiskt långtidsprogram 1951–1955, 1950 års långtidsutredning*. Stockholm: Handelsdepartementet. Isaac Marcus Boktryckeri-Aktiebolag.
- SOU 1966:1, *Svensk ekonomi 1966–1970 med utblick mot 1980. 1965 års långtidsutredning, huvudrapport*. Finansdepartementet. Stockholm: Iduns Tryckeriaktiebolag. Esselte AB.
- SOU 1966:21, *Oljebranschen. Koncentrationsutredningen I*. Stockholm: Finansdepartementet. Esselte.
- SOU 1968:5, *Industrins struktur och konkurrensförhållanden. Koncentrationsutredningen III*. Stockholm: Finansdepartementet. KL Beckmans Tryckerier AB.
- SOU 1969: 56, *Vägplan 1970. Betänkande av Vägplaneutredningen*. Stockholm: Kommunikationsdepartementet. Esselte AB.
- SOU 1969:57, *Vägplan 1970. Bilagor*. Stockholm: Kommunikationsdepartementet. Esselte AB.
- SOU 1970:71, *Svensk ekonomi 1971–1975 med utblick mot 1990. 1970 års långtidsutredning: Huvudrapport*. Stockholm: Finansdepartementet. Esselte Tryck.
- SOU 1971:5, *Svensk industri under 70-talet med utblick mot 80-talet. 1970 års långtidsutredning. Bilaga 2*. Stockholm: Finansdepartementet. IUI.
- SOU 1971:85, *Lokaliseringen av skogsindustri i södra Sverige*. Betänkande av utredningen om södra Sveriges skogsindustri. Stockholm: Civildepartementet. Göteborgs Offsettryckeri.

- SOU 1973:21, *Svensk ekonomi fram till 1977: 1970 års långtidsutredning avstämmd och framskriven*. Stockholm: Finansdepartementet. K L Beckmans Tryckerier AB.
- SOU 1973:29, *Järn- och metallmanufakturindustrin under 70-talet. Betänkande av metallmanufakturutredningen*. Stockholm: Industridepartementet. K L Beckmans Tryckerier AB.
- SOU 1973:30, *Järn- och metallmanufakturindustrin under 70-talet. Betänkande av metallmanufakturutredningen. Bilagor*. Stockholm: Industridepartementet. K L Beckmans Tryckerier AB.
- SOU 1973:32, *Vägtrafiken – kostnader och avgifter*. Stockholm: Kommunikationsdepartementet. Göteborgs Offsettryckeri.
- SOU 1977:15, *Handelsstålsindustrin inför 1980-talet*. Stockholm: Industridepartementet. Gotab.
- Statistiska centralbyrån (1971), *Hushållsbudgetundersökningen 1969. Preliminära resultat*. Statistiska Meddelanden P 1971:9. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Steen, Göran (1971), "Väldsam fusionstakt inte enbart av godo", *Uppsala Nya Tidning*, 6 juni.
- Stensson, Thomaas (1968), "AP- chefen: Bankerna måste var mer uppfinningsrika", *Dagens Nyheter*, 26 oktober.
- Stockholms universitet (1972), *Protokoll fört vid sammanträde med Stockholms universitets samhällsvetenskapliga fakultet 1972-06-14*. Stockholm: Stockholms universitet (SU).
- Stureson, Bertil (1974), Recension av Brigitta Swedenborg, Den svenska industrins investeringar i utlandet, *Geografiska Notiser*, vol. 32, nr 3, 133–134.
- Sundström, Erik (1974), Recension av Ohlsson, Lennart, Metallmanufakturindustrin, *Bokrevy*, vol. 5, nr 5, 44.
- Sundström, Åke och Ekström, John (1962), *Dryckeskonsumtionen i Sverige*. Stockholm: IUI.
- Sundsvalls Tidning* (1969), "Bostad – hyra – inkomst", 17 juni.
- Svedberg, Johan (1973), "100 000 nya jobb – Det är inte så märkvärdigt som det låter". Jo, men nog är det så, hr Fälldin!", *Metallarbetaren*, vol. 84, nr 33, 12–13.
- Svendsen, Arnljot Strømme (1967), Anmälan av Lars Nabseth, Innovationsspridning inom svensk industri. Studier av några konkreta fall, *Bedriftsøkonomen*, vol. 29, nr 10, 573.
- Svännilson, Ingvar (1959), *Perspektiv på Västeuropas utveckling 1955–75*. Stockholm: IUI och Almquist & Wiksell.
- Svännilson, Ingvar och Petzäll, Ingvar (1957), *Sveriges industri och Europamarknaden – en preliminär undersökning*. Stockholm: IUI.
- Svenska Dagbladet* (1967a), "Trikåindustrin får tio godår", 4 juli.
- Svenska Dagbladet* (1967b), "Är det skamligt att vara sjuk", 15 juli.
- Svenska Dagbladet* (1967c), "Kritiska punkter i många familjeföretag. Fusionerna har slagit rekord på 60-talet", 11 december.
- Svenska Dagbladet* (1968a), "Näringspolitisk hjärntrust utsedd: 'Information samhälle – regering'", 27 mars.
- Svenska Dagbladet* (1968b), "Rationaliseringarna har medfört gynnsam produktivitetsutveckling", 7 juni.
- Svenska Dagbladet* (1969a), "Svensk ekonomisk analys i stort forskningsprojekt", 16 april.
- Svenska Dagbladet* (1969b), "Efterfrågan på utrymme minskar med höjt pris", 17 juni.

- Svenska Dagbladet* (1969c), "Lägenheternas kvm-pris gick upp 40 proc. På 12 år", 18 juni.
- Svenska Dagbladet* (1969d), "AMS avlivar myt om kvinnors frånvaro, brist på ansvar", 24 oktober.
- Svenska Dagbladet* (1970a), "Kreditinstitut, forskningsavtal i IUI:s förslag", 3 februari.
- Svenska Dagbladet* (1970b), "Jordbruk och Nordek utredning från IUI", 4 februari.
- Svenska Dagbladet* (1970c), "Forskarintresse för svensk tillväxt", 17 februari.
- Svenska Dagbladet* (1970d), "Stor ökning av arbetskraften 1870–1965. Allt fler gifta kvinnor blir yrkesverksamma", 20 april.
- Svenska Dagbladet* (1970e), "Reklamkostnaderna i år 2 miljarder. Tandkräm och tvättmedel i topp", 16 maj.
- Svenska Dagbladet* (1970f), "Oroande prognos", 23 maj.
- Svenska Dagbladet* (1970g), "'Skokrisen hot mot beredskap'. Utredning föreslår kontantstöd", 19 november.
- Svenska Dagbladet* (1971a), "Produktionen väntas öka 5 procent per år", 23 februari.
- Svenska Dagbladet* (1971b), "Enskilda företag bör samordna försäljningen", 9 mars.
- Svenska Dagbladet* (1971c), "Investeringsfonderna bör släppas fria", 19 mars.
- Svenska Dagbladet* (1972), "Nya mörka år?", 29 november
- Svenska Dagbladet* (1973a), "Små reklamanslag i svenska företag", 29 maj.
- Svenska Dagbladet* (1973b), "Minskad press från låglöneländer", 26 juni.
- Svensk ekonomisk tillväxt – en problemanalys* (1966). Stockholm: Svenska Bokförlaget/Norstedts.
- Svensk Handel* (1973), "Svensk låglöneimport försvåras på 70-talet", vol. 51, nr 7–8. 12.
- Svensk Handelstidning Justitia* (1968), "Bostadsproduktionens prisutveckling", vol. 78, nr 28–29, 6–7.
- Svensk Handelstidning Justitia* (1969), "Bostadsbristens mekanik", vol. 79, nr 27, 4.
- Svensk Handelstidning Justitia* (1971a), "Industriproduktionen under 1970-talet", vol. 81, nr 10, 4–5.
- Svensk Handelstidning Justitia* (1971b), "Fusionsvågen sväller", vol. 81, nr 22, 5.
- Svensk Handelstidning Justitia* (1973), "Reklamen kostar inte alls så mycket som man tror", vol. 83, nr 25, 3.
- Svensk Industritidning* (1971), "Industriproduktionen ökar 5 procent per år 1970–1975", vol. 31, nr 3, 14–15.
- Svensk Papperstidning* (1971), "Skogsindustrin i 1970 års långtidsutredning", vol. 74, nr 5, 142–143.
- Svensk Sjöfarts Tidning* (1970a), "En framtidsbedömning: De svenska varvens utvecklingsmöjligheter", vol. 66, nr 5, 24–28, 70, 84–86.
- Svensk Sjöfarts Tidning* (1970b), "Varven ger arbete åt många andra", vol. 66, nr 5, 29–31, 88.
- Svensson, Ingemar (1974), "50 000 anställda är brickor i spelet om teko-industrins profiler", *Ny Dag*, 7 juni.
- Svensson, Margareta (1972), "Recension av Rydén, B., Fusioner i svensk industri", *Statistisk Tidskrift*, vol. 10, nr 1, 75–76.
- Sverenius, Torsten (2018), *Lars Wohlin: Stocksundspojken som blev chef för Riksbanken och hjälpte Sverige säga nej till euron*. Stockholm: Ekerlids Förlag
- Sveriges 500 största företag* (1969). Sollentuna: Ekonomisk litteratur.

- Swedborg, Erik (1969), "Jordbrukspolitik – i teori och praktik", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 3, nr 27, 807–808.
- Swedborg, Erik (1970), "Nordek och lantbruket", *Affärsvärlden/Finanstidningen*, vol. 4, nr 6, 125, 127.
- Swedenborg, Birgitta (1971), "Arbetslöshet eller devalvering?", *Dagens Nyheter*, 24 oktober.
- Swedenborg, Birgitta (1973), *Den svenska industrins investeringar i utlandet 1965–1970*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Swedenborg, Birgitta (1979), *The Multinational Operations of Swedish Firms. An Analysis of Determinants and Effects*. Stockholm: The Industrial Institute for Economic and Social Research (IUI) och Almqvist & Wiksell International.
- Swedenborg, Birgitta (1982), *Svensk industri i utlandet: En analys av drivkrafter och effekter* Stockholm: IUI
- Swedenborg, Birgitta (2009), "Mina år på IUI: 1969–81 och 1986–90", i: Magnus Henrikson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Swedenborg, Birgitta; Johansson-Grahn, Göran och Kinnwall, Mats (1988), *Den svenska industrins utlandsinvesteringar 1960–1986*. Stockholm: IUI.
- Swedenborg, Birgitta och Thiel, Eva (1971), "Fria växelkurser", *Dagens Nyheter*, 10 oktober.
- Sydsvenska Dagbladet* (1968a), "Industriprognos slog fel: Antalet anställda minskar, konjunktur gav hård linje", 7 juni.
- Sydsvenska Dagbladet* (1968b), "Byggpriser överdrivs, hävdar utredningsman", 18 juni.
- Sydsvenska Dagbladet* (1970a), "Varvsutredningen: 200 milj kr krediter, Garantier, forskning", 3 februari.
- Sydsvenska Dagbladet* (1970b), "Besvikna varvschefer: 'Olöst ränteproblem'", 3 februari.
- Sydsvenska Dagbladet* (1970c), "Sociala systemet orsakar ökad frånvaro i industrin", 3 juni.
- Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (1970d), "Kläder blir billigare. Handeln rationaliseras", 22 augusti.
- Sydsvenska Dagbladet* (1971), "Produktionsökningen tros bli 5% per år", 23 februari.
- Sydsvenska Dagbladet* (1972), "Industriexpansion under genomsnittet", 29 november.
- Söderberg, Calle (1973), "Så mycket betalar vi för reklamen", *Arbetet*, 27 augusti.
- Söderlund, Ernst (1970), Recension av Lundberg, L., Kapitalbildningen i Sverige 1861–1965, Bergström, V., Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar och Ohlsson, L., Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1871–1966, *Statistisk Tidskrift*, vol. 8, nr 5, 422–425.
- Söderlund, Ernst (1972), Recension av Åberg, Y., Produktion och produktivitet i Sverige 1861–1965 och Silenstam, P., Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870–1955, *Statistisk Tidskrift*, vol. 10, nr 1, 79–81.
- Södersten, Bo (1963), "Bostadsbristen och de tre räntorna", *Tiden*, vol. 55, nr 5, 292–302.
- Södersten, Bo (1969), *Internationell ekonomi*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Sölvesborgs-Tidningen* (1970), "Skogsindustrins strukturomvandling och möjligheterna till expansion", 13 november.
- Tarschys, Daniel och Tham, Carl (1967), *Den nygamla vänstern*. Stockholm: Bonniers.
- TCO-tidningen* (1967), "Mer pengar till IUI", vol. 21, nr 16, 9.

- TCO-tidningen* (1970), "Varvens lönsamhet pressad även i fortsättningen", vol. 24, nr 2, 13.
- TEBE (1970), "De 'grå' ökar timkostnaden med 5.000 vid ett enda varv", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 20 februari.
- Textilbranschen* (1970), "Framtidens handel textilt jubileumstema", nr 10, 20–23.
- Thiel, Eva (1973), "Lönsamheten på svenska företags produktion utomlands", *Ekonomisk Revy*, vol. 30, nr 6, 291–299.
- Thureson, Birger (1973), "Doktorsavhandling fastslår: Reklamskatten drabbar även viktig reklam", *Dagen*, 29 augusti.
- Tidsplan för pågående projekt vid Industrins Utredningsinstitut enligt Lars Nabseths bedömningar i september 1972* (1972). Stockholm: IUI (S).
- Transportarbetaren* (1968), "Stark expansion för lastbilstrafiken", vol. 25, nr 6, 33.
- Trelleborgs Allehanda* (1970), "Det ekonomiska läget", 9 november.
- Trävaruindustrien Sågverksägaren* (1968), "Transportlitteratur", vol. 53, nr 19, 511.
- T:son Äqvist, Ragnar (1971), "Skoindustrin 'nyfikat avvaktande' till den Lidénska utredningen", *Skohandlaren*, vol. 30, nr 6, 8–10.
- Törnqvist, Gunnar (1964), *Lokaliseringsförändringar inom svensk industri 1952–1960*. Stockholm, Göteborg och Uppsala: IUI och Almqvist & Wiksell
- Törnqvist, Gunnar (1967), *TV-ägandets utveckling i Sverige 1956–65: En empirisk-teoretisk studie*. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut och Almqvist & Wiksell.
- Uppsala Nya Tidning* (1968), "Prognoser blir felaktiga automatiskt", 22 november.
- Uppsala Nya Tidning* (1969), "Jordbruksdebatt med skygglappar", 24 juli.
- Uppsala Nya Tidning* (1970a), "Varvsindustrin är inte mogen för avveckling", 3 februari.
- Uppsala Nya Tidning* (1970b), "Nordisk jordbruksmarknad fördel för danska bönder", 4 februari
- Uppsala Nya Tidning* (1970c), "Virkespriset helt avgörande för massaproduktions lönsamhet", 17 december.
- Uppsala Nya Tidning* (1971a), "Färre anställda under 1970-talet", 23 februari.
- Uppsala Nya Tidning* (1971b), "En industrifusion per dag. Antalet sjudubblar på cirka tjugo år", 12 maj.
- Uppsala Nya Tidning* (1971c), "Småföretagen i kläm. Fusioner kan rädda?", 14 maj.
- Uppsala Nya Tidning* (1972), "Bostadspolitiskt val", 20 november.
- Vahlne, Jan-Erik och Wiedersheim-Paul, Finn (1974), Recension av Swedenborg B., Den svenska industrins investeringar i utlandet, *Statistisk Tidskrift*, vol. 12, nr 1, 88–91,
- Vestbro, Dick Urban (1970), "Könsrollsrollen och arbetsmarknaden", *Ord & Bild*, vol. 79, nr 6, 402–406.
- Veckans Affärer* (1967), "Liten och stor bra komplement", vol. 3, nr 27, 15–17.
- Veckans Affärer* (1968a), "Sverige måste skraddarsy egen trafikpolitik", vol. 4, nr 18, 21–23.
- Veckans Affärer* (1968b), "Vägen svår till lycklig förening", vol. 4, nr 33, 23–25.
- Veckans Affärer* (1970a), "Sverige kan bli 'ett nytt England'", vol. 6, nr 5, 13–17.
- Veckans Affärer* (1970b), "Storvarv slåss mot oddsens, Efterfrågekras närmar sig", vol. 6, nr 8, 23, 25–26.
- Veckans Affärer* (1970c), "Kronans frälsarkrans sviktar", vol. 6, nr 27, 13–15.
- Veckans Affärer* (1971a), "IUI: Optimismen för stark i 'hemmaindustrin'", vol. 7, nr 8, 37.
- Veckans Affärer* (1971b), "Småföretagsamheten fortsätter blomstra trots hög fusionstakt", vol. 7, nr 19, 54–55.

- Veckans Affärer* (1972), "Sverige tappar mark: Petas från Europatopp före 1980", vol. 8, nr 9, 19–22.
- Veckans Affärer* (1973), "'Gamla marken' (= råvaror) och 5 'nya' branscher ger framtidshopp", vol. 9, nr 42, 19–21.
- v. Essen, Gustaf (1972), Recension av Wohlin, L., Skogsindustrins strukturomvandling och expansionsmöjligheter, *Statistisk tidskrift*, tredje följd, vol. 10, nr 2, 166–168.
- Vestbro, Dick Urban (1970), "Könsrolls rörelsen och arbetsmarknaden", *Ord & Bild*, vol. 79, nr 3, 402–406.
- Vestbro, Dick Urban (1971), "Kapitalism = manssamhälle?", *Vi*, vol. 58, nr 3, 56–57.
- Vimmerby Tidning* (1973), "Billig varureklam", 29 maj.
- Vinell, Lars (2009), "Ingen samstämmighet – Så bra för kreativiteten!", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- von Akjay, Harald (1969), Recension av Kritz, L., Godstransporternas utveckling i Sverige 1950–66 med utblick mot 1980, *Statistisk Tidskrift*, vol. 7, nr 1, 76–77.
- Vår Industri* (1973), "Olika vägar, samma procent", vol. 2, nr 10, 59.
- Värmlands Folkblad* (1966), "Kvinnornas sjukfrånvaro", 14 maj.
- Värmlands Folkblad* (1968), "Ny studie från IUI visar stark expansion för lastbilstrafiken", 8 maj.
- Västerbottens-Kuriren* (1969), "Osäkra vinster", 2 april.
- Västernorrlands Allehanda* (1970), "'Jättarnas marknad' inom skogssektorn", 23 november
- Västgöta-Demokraten* (1970a), "Utredning ger besked: Svensk varvsindustri har ännu livskraft", 3 februari.
- Västgöta-Demokraten* (1970b), "Allt fler svenskar skolkar från jobbet", 23 maj.
- Växjöbladet* (1970), "Svenska varvsindustrin livskraftig men måste avlastas kreditproblem", 3 februari.
- Waara, Lennart (1980), *Den statliga företagssektorns expansion – orsaker till förstatliganden i ett historiskt och internationellt perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Waldenström, Erland (1946), *Utvecklingslinjer inom svensk skogsindustri*. Stockholm: IUI.
- Wallander, Jan (1948), *Flykten från skogsbygden: En undersökning i Klarälvsdalen*. Stockholm: IUI.
- Wallander, Jan (1956), "Långtidsprogrammet och verkligheten", *Skandinaviska Banken Kvartalstidskrift*, vol. 37, nr 2, 49–65.
- Wallander, Jan (1958), *Studier i bilismens ekonomi*. Stockholm: IUI.
- Wallander, Jan (1961), *Framtidsperspektiv för svensk industri – 60-talets första hälft*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Wallander, Jan (1962), *Verkstadsindustrins maskinkapital: En studie av dess sammansättning och av maskinernas 'åldrande och död'*. Stockholm: IUI.
- Wallander, Jan (1963), "Bostadsbristen onödig?", *Dagens Nyheter*, 28 februari.
- Wallander, Jan och Olsson Bertil (1960), *IUI:s bilprognos – en genomgång och revidering hösten 1960*. Stockholm: IUI.
- Walshe, G. (1973), Recension av B. Rydén, Mergers in Swedish Industry, *The Economic Journal*, vol. 83, nr 329, 293–295.
- Wederwang, Frøystein (1973), Recension av Bengt Rydén, Mergers in Swedish industry, *Journal of Economic Literature*, vol. 11, nr 2, 580–581.

- Werin, Lars (1973), Sakkunnigyttrande över Lars Nabseth för en adjungerad professur i nationalekonomi vid Stockholms Universitet tillstått Samhällsvetenskapliga fakulteten, 4 juni (SU).
- WHIM (1968), "Konsumtionen – fritt val eller reklamdiktatur?", *Svenska Dagbladet*, 7 september.
- Wickman, Kurt (1980), *Makro-ekonomisk planering – orsaker och utveckling*. Uppsala: Uppsala Studies in Economic History 23, Uppsala universitet.
- Wijkman, Per M. (1974a), Recension av Ohlsson, L., Metallmanufakturindustrin, *Statistisk Tidskrift*, vol. 12, nr 2, 185–192.
- Wijkman, Per M. (1974b), "Järn- och metallmanufakturindustrin och näringspolitiken", *Ekonomisk Debatt*, vol. 2, nr 7, 417–426.
- Wohlfahrt, Göran (red) (1971a), *Svensk skogsindustri i omvandling: En studie över utvecklingen sedan 1950 i olika sektorer av skogsindustri med avseende på struktur, produktion och leveranser, teknisk utveckling, forskning och miljövård, avsättning och marknadsföring, vedråvara och skogliga förhållanden, sysselsättning och löner, kapital, lönsamhet och finansiering, efterfrågeprognoser och utfall. 1 Sågverksindustri. Industrier för träbaserade skivmaterial. Massa- och pappersindustri*. Stockholm: Skogsindustriernas samarbetsutskott, Strukturutredningen.
- Wohlfahrt, Göran (red.) (1971b), *Svensk skogsindustri i omvandling: En studie över utvecklingen sedan 1950 i olika sektorer av skogsindustri med avseende på struktur, produktion och leveranser, teknisk utveckling, forskning och miljövård, avsättning och marknadsföring, vedråvara och skogliga förhållanden, sysselsättning och löner, kapital, lönsamhet och finansiering, efterfrågeprognoser och utfall. 2 Skogen och skogsbruket. Arbetskraft, kapital och effektivitet. Efterfrågan på skogsindustriprodukter*. Stockholm: Skogsindustriernas samarbetsutskott, Strukturutredningen.
- Wohlin, Lars (1962), "Private Brands", *Den Svenska Marknaden*, vol. 18, nr 9, 32–39.
- Wohlin, Lars (1967a), "Progressiv eller regressiv TV-finansiering", *Den Svenska Marknaden* vol. 23, nr 5, 40.
- Wohlin, Lars (1967b), "Kortare arbetsvecka tveksam medicin mot arbetslöshet", *Idun/VeckoJournalen*, nr 10, 35.
- Wohlin, Lars (1968), "Skalekonomi", *Sågverken*, vol. 7, nr 4, 220–225.
- Wohlin, Lars (1970a), *Skogsindustrins strukturomvandling och expansionsmöjligheter*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Wohlin, Lars (1970b), "Structural Change in the Forest Industries", *Skandinaviska Banken Quarterly Review*, vol. 51, nr 4, 110–115.
- Wohlin, Lars (1970c), "Strukturomvandling inom skogsindustrin", *Skandinaviska Banken Kvartalskrift*, vol. 51, nr 4, 104–109.
- Wohlin, Lars (1970d), "Struktur – expansion", *Skogen*, vol. 57, nr 24, 606–608.
- Wohlin, Lars (1972), "Skogsindustrin i självanalys. Virket styr utbyggnadstakten", *Vår industri*, vol. 1, nr 4, 10–12.
- Wohlin, Lars (1973), *Svensk industri 1972–1977*. Stockholm: IUI. (Även publicerad som bilaga 3 till SOU 1973: 21.)
- Wohlin, Lars och Lindörn, Bo (1978), "Industrins tillväxt och långsiktiga finansiering". Bilaga 4 till SOU 1978:13, *Kapitalmarknaden i svensk ekonomi. Bilaga 2–4. Hushålls-sparande och skatteregler. Aktiemarknaden. Industrins finansiering. Betänkande av kapi-*

- talmarknadsutredningen*. Stockholm: Ekonomidepartementet. Göteborgs Offsettryckeri.
- Wonnacott, Ronald J. och Wonnacott, Thomas H. (1970), *Econometrics*. New York: Wiley.
- Yding Brunbech, Peter (2019), "Nordic Economic Union (NORDEK): a Danish Perspective", *Nordics info*, 13 November. Nordic Economic Union (NORDEK): a Danish perspective (nordics.info). Nerladdad 4 januari 2022.
- Y. M-r (1969), "Torped mot bönderna", *Arbetarbladet*, 25 juni
- Ystads Allehanda* (1973), "Undersökning av metallindustrin visar: 50-talets missade chanser slår nu igen", 13 september.
- Zinn, Karl Georg (1970), Recension av Eliasson, Gunnar, *The Credit Market, Investment Planning and Monetary Policy. An Econometric Study of Manufacturing Industries*, *Kyklos*, vol. 23, nr 2, 370.
- ZWEIG (1970), "Inrikesministern aviserar generellt lokaliseringstöd", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 7 mars.
- Åberg, Carl Johan (1966), *Samhällelig prognosteknik*. Stockholm: Svenska Bokförlaget Norstedts.
- Åberg, Carl Johan (2009), "Långtidsutredningarna – en blandekonomins spegel", i: Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Åberg, Yngve (1964), *Arbetstidsförkortningens verkningar*. SOU 1964:9, Stockholm: Socialdepartementet. Esselte AB.
- Åberg, Yngve (1969a), *Produktion och produktivitet i Sverige 1861–1965*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Åberg, Yngve (1969b), "Produktionsutvecklingen i svensk industri", *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 7, nr 4, 16–20.
- Åberg, Yngve (1969c), "Produktionssambanden och vinstutvecklingen i svensk skogsindustri", *Skandinaviska Banken Kvartalsskrift*, vol. 50, nr 1, 5–10.
- Åkeriföretagaren Transportören* (1967), "Stark expansion för brittisk lastbilstrafik", vol. 29, nr 2, 19, 33.
- Åkeriföretagaren Transportören* (1968a), "Godstransporterna och den ekonomiska utvecklingen", vol. 30, nr 5, 1.
- Åkeriföretagaren Transportören* (1968b), "Godstransporternas utveckling", vol. 30, nr 11, 15, 45.
- Öman, Ivar (1969), "Svensk ekonomi vid vägsäl", *Borås Tidning*, 22 oktober.
- Örebro-Kuriren* (1970), "Jordbrukets roll i Nordek", 4 februari.
- Örebro-Kuriren* (1971), "Skoutredningen som alla väntat på: Bättre distribution enda sättet rädda svensk skoindustri", 23 januari.
- Örnsköldsviks Allehanda* (1968), "Skärpta krav", 28 maj.

PERSONREGISTER

A

Abramovitz, Moses 92–93, 117, 120–122
Ahlberg, Gösta 16, 18
Ahlström, Karl-Georg 294
Albinsson, Göran 18, 20–21, 26–27, 39, 51, 289, 295–296, 393–394
Alexandersson, Gunnar 319
Améen Lennart 155
Amemiya, Takeshi 134
Anckar, Olle 100–101
Andersen, Ellen 213
Anderson, Ivar 14
Andersson, Krister 89
Andersson, Åke 381–382
Ardelius, Lars 374
Aronsson, Leif 60
Aronsson, Sidney 270
Artle, Roland 18–19, 289
Arvidsson, Guy 32, 246, 259
Attman, Arthur 118

B

Beasley, M.E. 133
Beckeman, Jan 21, 23, 50–51, 181, 183–184, 221
Bengtsson, Ingemund 350
Bentzel, Ragnar (Naja) 20–21, 23–25, 28–33, 37, 39, 41, 51–54, 58, 61, 72, 92–93, 117, 120–123, 135, 138–169, 143, 151, 155, 209–210, 277, 280, 291, 294, 304, 309, 321, 324, 328–329, 331, 333, 363, 380
Bergström, Villy 23, 51–53, 93, 110–119, 122–123, 179, 380, 388
Berndtson, Holger 285
Bjerke, Paul 213
Bjärsdal, Jacob 175, 353
Blomquist, Sören 331
Blomqvist, H. C. 159

Bolin, Sune 349
Bolinder, Erik 231
Borgnäs, Lars 51, 321–323
Braconier, Jean 91
Browaldh, Tore 379
Bröms, Jan 48–49, 59–60, 65, 72–73, 75, 194, 247–248, 256, 311, 313, 375, 378–382
Burenstam Linder, Staffan 374, 399
Bystedt, Britt-Marie 124

C

Calonius, Henrik 303
Carling, Alf 61, 257, 259, 296
Carlson, Sune 291, 294
Carlsson, Bo 64–65, 314–315, 318–319, 393
Carlsson, Ingvar 297
Carlsund, Bo 130
Cassel, Margit 55
Casserstedt, Folke 269
Cederberg, Thomas 181, 183
Claesson, Göran 181, 183, 239
Coase, Ronald 290
Crona, Staffan 90
Curman, Jöran 15

D

Dahlberg, Sven 323
Dahlman, Carl Johan 48, 54–55, 60, 65, 280–288, 382
Dahmén, Erik 16–17, 33, 37, 39, 44, 63, 104, 157, 241, 257–258, 365, 379, 386, 394
Dalenius, Tore 236
Davidsson, Sune 61, 181, 183
De Gaulle, Charles 356
Dickson, Harald 35
Du Rietz, Gunnar 54, 62, 65, 134, 154, 321, 328, 338–339, 391
Dubois, Paul 130

E

Edfeldt, Åke 374
 Edgren, Gösta 371
 Edström, Sigfrid 13–14
 Ekström, John 20, 24, 54, 61, 124,
 135–139, 142, 177–178, 277–279,
 306–313, 372
 Eliasson, Gunnar 23, 51, 53, 67, 72,
 104–105, 135, 141, 178, 200–214,
 236, 305, 355, 375–378
 Elinder, Rickard 15
 Ellerstad, Ruth 65, 72–74, 389
 Elshult, Alv 20
 Endrédi, Gustav 23, 51, 130, 134, 260–
 267
 Eriksson, Göran 54, 62, 65, 181, 183,
 246, 321, 328, 389
 Erlander, Lillemor 374
 Erlandsson, Ulf 176, 257, 286
 Essen, Gustaf von 175

F

Facht, Johan 62, 181, 183, 186, 394
 Faxén, Karl-Olof 39, 372
 Feichtner, Rudi 248
 Feldt, Kjell-Olof 380
 Fond, Gunnar 396
 Fredriksson, Gunnar 109
 Frenckner, Paulsson 39
 Fridén, Lennart 28
 Friedman, Milton 329, 364

G

Galbraith, John Kenneth 240–243, 375,
 379
 Garrison, William 127
 Gelting, Jørgen 213
 Giesecke, Curt-Steffan 142–143, 180,
 231
 Gillberg, Jan 20–21
 Godlund, Sven 127
 Granéus, Ulf 61, 181–183
 Grenander, Nils 143
 Grufman, Anders 63
 Gulbrandsen, Odd 17–20, 30–31, 45,
 53–54, 178, 340–361, 375, 384–386

Gullström, Per 51
 Gustafson, Carl G. 371
 Gustafsson, Bo 31
 Gustafsson, Siv 56, 65, 181, 183–184,
 194, 236–237, 245, 247

H

Haavelmo, Trygve 32, 209–211
 Hagman, Lennart 354
 Hagström, Tony 259
 Hallenborg, Nils-Hugo 140–141
 Hanson, Hans 351
 Hansson, Per Albin 13
 Heath, Edward 392
 Heckscher, Eli F. 119
 Hedberg, Axel 149
 Hedborg, Anna 396
 Hellner, Åke 91
 Henrekson, Magnus 446
 Henriksson, Rolf G. H. 101, 109, 116–
 117, 120
 Hermansson, C.-H. 91, 256, 259, 321
 Herz, Ulrich 25
 Hildebrand, Karl-Gustaf 294
 Hjerndahl, John 33
 Hogarty, Thomas F. 258
 Holmberg, Per 337
 Håkanson, Staffan 40–41, 58–59, 65,
 68–69
 Hällsten, Bertil 173
 Hägerstrand, Torsten 127
 Högberg, Gunnar 109
 Höglund, Bengt 20, 27
 Höök, Erik 18, 20, 25, 180, 184, 186–
 191, 364

I

Iveroth, Axel (Carlsson) 14, 18, 59,
 104, 142–143, 180, 246, 395

J

Jacobsson, Lars 265–269
 Jakobsson, Ulf 40–41, 62–64, 194, 390
 Janson, Carl-Gunnar 236
 Jansson, Sven L. 353
 Johansson, Alf 30

Johansson, Bernt 51, 321–323
 Johansson, Sven-Erik 72, 74
 Johansson, Östen 23, 39
 Johnston, John 134
 Jonung, Christina 219
 Jorgenson, Dale 213–214
 Josefsson, Märtha 58, 194–195
 Jungenfält, Karl G. 20, 28, 187–188
 Järdler, Sven 196
 Jörberg, Lennart 118

K

Kahn, Herman 179
 Karlsson, Tage 129
 Kekkonen, Urho 356
 Kellgren, Nils 197
 Kjellgren, Per Olof 129
 Klevmarken, Anders 48, 54, 60, 134,
 178, 231–236, 280–286, 375, 382–
 383, 389
 Kock, Karin 55
 Korpelainen, Lauri 276
 Kragh, Börje 200, 265, 398
 Kristensson, Folke 15, 276
 Kritz, Lars 19–20, 23, 50, 65, 67–68,
 124–135, 296, 324, 391, 395
 Kuznets, Simon 117, 120–121, 123

L

Landell, Nils-Erik 386
 Lehtonen, Leif 218
 Lenntorp, Bo 327
 Lidén (Wallstén), Margit 56, 145–150
 Lidén, Lars 20
 Lignell (Du Rietz), Anita 57, 237,
 246, 391
 Lindahl, Erik 17, 111
 Lindbeck, Assar 23, 29–31, 45, 53–54,
 117, 122, 179, 188–192, 209, 220–
 221, 245, 305–306, 321, 328–338,
 340–356, 359, 364–365, 369, 373,
 380, 394
 Lindberger, Lars 364
 Lindblom, Paul 337
 Lindqvist, Sven 391
 Lindström, Bertil 64, 390

Lindörn, Bo 63, 194
 Lippold, Mark 226
 Ljung, Martin 392
 Ljunggren, Bertil 150
 Lundahl, Mats 399
 Lundberg, Erik 32, 35, 104, 117–119,
 173–174, 196, 364, 380–381, 388,
 394
 Lundberg, Lars 48, 62, 65–66, 93, 97–
 101, 122, 181, 183, 304, 312
 Lundberg, Svante 277–279
 Lundgren, Nils 305–306, 371
 Lundqvist, Janne 390
 Lütjohann, Harry 62, 296
 Löfgren, Torsten 54, 65, 181, 183–184
 Löwenthal, Bengt-Göran 18, 23, 204

M

Magnusson, Lars 123
 Malmquist, Sten 236
 Marble, Duane 128
 Meidner, Rudolf 53, 220–221, 224,
 237, 380, 396
 Moberg, Eva 109
 Moberg, Sven 364
 Munthe, Preben 294
 Mutén, Leif 20, 29, 31, 48, 50, 71–91
 Myhrman, Johan 116–117
 Myrdal, Gunnar 35, 111, 379, 395
 Mäler, Karl-Göran 340

N

Nabseth, Arne 33
 Nabseth, Carin 33–34
 Nabseth, Lars 17, 20, 26, 33–51, 54–
 56, 65–76, 93, 120, 127, 132, 134–
 136, 138–139, 142–144, 156–157,
 161–162, 175, 178–194, 198–200,
 213–214, 217, 230–231, 238, 246,
 260, 265–266, 277, 289–290, 296–
 297, 304, 306, 309, 312, 315, 321,
 324–326, 331, 363–375, 387–391,
 394–399
 Nilsson, Alice 65, 388–389
 Nilsson, Gunnar 397
 Niskanen, Kirsti 55

Nixon, Richard 392
 Norborg, Knut 353
 Nordenson, Jonas 16, 35
 Nordström, Olof 353
 Norling, Bengt 132
 Normann, Göran 64
 Norström, Göran 21, 134–137, 142
 Nycander, Svante 196

O

Odhner, Clas-Erik 187–192, 372
 Ohlin, Bertil 39, 111, 256
 Ohlin, Göran 25
 Ohlsson, Lennart 36, 59, 93, 102–105,
 117–119, 122–123, 136, 151–160,
 304, 315, 394
 Olgård, Gunnar 157
 Olhede, Sven-Göran 311
 Olivecrona, Gustaf 22
 Olsen, Erling 213
 Olsson, Bertil 157, 221–230
 Ortmark, Åke 20, 22–23, 39

P

Palander, Tord 32, 92
 Palme, Olof 51, 134, 366
 Parkinson, C. Northcote 396
 Paunio, Jouko 213
 Pearce, Ivor 213
 Persson, Lars 236, 294
 Petri, Carl Wilhelm 19, 124
 Philip, Kjeld 35
 Pompidou, Georges 392
 Puu, Tönu 32, 209

Q

Quigley, John 236

R

Radetzki, Marian 175, 320, 371
 Ray, George F. 40–41
 Rehn, Gösta 111
 Renck, Olle 60, 65, 181, 183, 194 388,
 394
 Rinman, Ture 142–143
 Rosenberg, Göran 186, 255

Ruist, Erik 15, 25–26, 96, 193, 286,
 394
 Rundblad, Bengt 20, 28–29
 Rundfelt, Rolf 60–61, 65, 194–195,
 296–303, 392
 Rydén, Bengt 23, 53, 65, 69, 238–259,
 297, 314, 380
 Rydenfelt, Sven 297

S

Salaj, Branko 23, 51–52, 321–328
 Salter, Wilfred 168
 Samuelsson, Hans-Fredrik 63
 Sandels, Claes 90
 Sarman, Arthur 297
 Schumpeter, Joseph 17, 240
 Schwartz, Sven 132
 Schön, Lennart 123
 Sehlin, Börje 229
 Selby, Edward B., Jr 212
 Servan-Schreiber, Jean-Jacques 313
 Sidenvall, Gunnar 130
 Silenstam, Per 23, 51, 53, 93, 105–109,
 119–122
 Simon, Herbert 381
 Skår, John 23, 47, 51, 289–296, 301
 Sträng, Gunnar 31, 48, 91, 185, 192,
 364, 372–373, 382
 Stureson, Bertil 219
 Ståhl, Ingemar 23, 29–30, 45, 321, 329,
 331, 333
 Sundström, Åke 24, 65, 314, 324
 Svendsen, Arnljot Strømme 44, 176
 Svenilson, Ingvar 14–20, 27, 31, 35,
 338, 363–364
 Svensson, Jörn 118
 Svensson, Nils 140
 Svensson, Nils Allan 349
 Swedborg, Erik 349–350, 361
 Swedenborg, Birgitta 56–58, 66, 68,
 181, 183, 214–219, 305, 391–392
 Söderlund, Ernst 118–120
 Södersten, Bo 30, 321, 448
 Söderström, Herbert 22

T

Tengelin, Sten 27, 295
 Thiel, Eva 57–58, 305, 391–392
 Thorild, Thomas 388
 Törnqvist, Gunnar 23, 27–28, 270–276

V

Vahlne, Jan-Erik 217–218
 Veblen, Thorstein 17
 Vegesack, Bitti von 55
 Vestbro, Dick Urban 109
 Vinell, Lars 23, 397–398

W

Waldenström, Erland 15, 58, 180, 246
 Wallander, Jan 15, 18–23, 27, 30, 36–37, 71–72, 260–262, 267, 271, 338, 363, 369, 398
 Wallenberg, Marcus 20, 69–70, 104, 121–122, 142–143, 180, 246, 332, 350
 Wallenberg, Peter 398
 Walshe, G. 258
 Wederwang, Frøystein 258
 Weibull, Christer 236
 Welinder, Carsten 364
 Werin, Lars 21, 28, 399
 Wernström, Sven 374
 Wiberg, Elisabet 55
 Wickman, Krister 136, 140–141, 145, 149, 180, 240, 374
 Wiedersheim-Paul, Finn 217–218
 Wijkman, Per Magnus 155, 158–159
 Williamson, Oliver 290
 Wohlin, Lars 20, 50, 55, 63, 161–176, 181, 183, 191, 194–197, 213, 246, 298, 324, 388, 390
 Wold, Herman 23, 32, 60, 209
 Wärneryd, Karl-Erik 27, 295–296, 393

Z

Zinn, Karl Georg 212

Å

Åberg, Carl-Johan 23, 178, 184–185, 197, 380

Åberg, Yngve 51–52, 65, 92–96, 119–123, 246, 290

Åkerman, Johan 17

Åqvist, Ragnar T:son 150

Ö

Öman, Ivar 96–97

IFN:S HISTORISKA PROJEKT

Industriens Utredningsinstitut (IUI) startade sin verksamhet 1939. Institutet har varit inflytelserikt och spelat en viktig roll i flera olika dimensioner i efterkrigstidens Sverige: som tillämpat forskningsinstitut med företaget och de enskilda entreprenörerna i fokus, som plantskola, som brobyggare mellan forskarvärlden och det omgivande samhället och som ifrågasättare av etablerade sanningar.

År 2006 bytte IUI namn till Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Därigenom fick institutet ett namn som bättre beskriver vad det länge har varit, nämligen Sveriges största och under lång tid enda institut för tillämpad nationalekonomisk forskning i frågor med relevans för näringslivet.

För att en organisation ska överleva och blomstra under skiftande tider och förhållanden krävs att den både förnyar sig och hämtar kraft ur sin egen historia. I samband med namnbytet startades därför IFN:s historiska projekt. Syftet med projektet är att studera IFN:s forskning och övriga verksamhet från starten 1939 fram till nutid och sätta in detta i sin samhälleliga kontext.

Hittills har följande böcker och artiklar utkommit i denna serie:

- Johnson, Anders (2007), *Brobyggare och ifrågasättare. IUI från starten till namnbytet 1939–2006*. Stockholm: IFN.
- Henrekson, Magnus, red. (2009), *IFN/IUI 1939–2009 – Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Henrekson, Magnus (2009), ”Hur kunde Industriens Utredningsinstitut bli så framgångsrikt?”. *Ekonomisk Debatt* 37(6), 41–56.
- Henrekson, Magnus (2011), ”Perspectives on the Success and Early History of the Industrial Institute for Economic and Social Research (IUI)”. *History of Economic Ideas* 19(1), 125–146.
- Johnson, Anders (2012), *Building Bridges and Challenging Conventions: IFN/IUI 1939–2012*. Stockholm: Samhällsförlaget.
- Chamberlain, Johanna och Magnus Henrekson, red. (2014), *Institutet för Näringslivsforskning – Publikationer 1939–2013*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlson, Benny och Mats Lundahl (2014), *Ett forskningsinstitut växer fram – IUI från grundandet till 1950*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Henrekson, Magnus, och Göran Albinsson Bruhner, red. (2014), *IFN 1939–2014 – 75 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlson, Benny och Mats Lundahl (2019), *Ett forskningsinstitut expanderar – IUI från 1950 till 1966*. Stockholm: Ekerlids Förlag.

- Henrekson, Magnus, red. (2019), *IFN 1939–2019 – 80 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlson, Benny och Mats Lundahl (2020), *Från Värmland till Washington – Episoder ur IUI:s historia*. Stockholm: Samhällsförlaget.
- Johnson, Anders och Elisabeth Precht (2020), *Building Bridges and Challenging Conventions: IFN 1939–2020*. Stockholm: Samhällsförlaget.
- Carlson, Benny och Mats Lundahl (2024), *Ett forskningsinstitut konsolideras – IUI från 1967 till 1972*. Stockholm: Ekerlids Förlag.

Magnus Henrekson,
projektredaktör

OM FÖRFATTARNA

Benny Carlson är född 1950 och uppvuxen i Nättra-by, Blekinge. Han började sin bana som journalist med examen från Journalisthögskolan i Göteborg 1973 och anställning vid Ystads Allehanda 1974–83 som allmänreporter och därefter nattredaktör. Han tog ekonomexamen vid Lunds universitet 1980, disputerade vid samma lärosäte 1988 på avhandlingen *Staten som monster*, blev docent 1997 och professor i ekonomisk historia vid Ekonomihögskolan i Lund 2008. Han föll för pensionsstrecket 2017.

Carlsons forskning har kretsat kring ekonomiska och sociala idé- och politikströmningar i USA, Tyskland och Sverige och kring idéspridning mellan dessa länder. Det har handlat om tysk kateder-/statssocialism och amerikansk institutionalism i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, om amerikansk välfärdskapitalism och social ingenjörskonst under 1900-talets första hälft, om Sveriges förhållande till Internationella valutafonden från 1940-till 1990-talet, om 1970- och 1980-talens amerikanska avregleringsrörelse och om 1990-talets amerikanska bidragsreform.

Ekonomisk integration av invandrare med fokus på nationella/etniska grupper i olika mottagande miljöer har varit ett annat återkommande forskningstema. Under en tioårsperiod gällde intresset i hög grad en i Sverige ”utsatt” grupp, somalier. Carlson har tagit universitetets tredje uppgift på allvar och bland annat organiserat studieresor för ”integrationsarbetare” till USA, Storbritannien och Canada.

Benny Carlson har publicerat 23 böcker. De återfinns på Lunds universitets forskningsportal.

Mats Lundahl är född 1946 i Helsingborg. Han blev civilekonom 1969 i Lund och ekonomie doktor 1979, också i Lund. 1987 fick han Sveriges första professur i utvecklingsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm, en tjänst som han innehade fram till sin pensionering 2013. Han har varit konsult bland annat åt SIDA, UD, Världsbanken, UNDP och Inter-American Development Bank. Inom utvecklingsekonomin har Lundahl forskat inom ett brett fält, med koncentration på länderstudier. Han har skrivit bland annat om ekonomi, politik och fattigdom i Haiti (åtta böcker), svenskt bistånd till Nicaragua, religion och ekonomi i Dominikanska Republiken, ekonomi och politik i Sydafrika efter apartheidsystemets fall, ideologi och ekonomi i Tanzania, tullunionen i södra Afrika, Lesothos ekonomiska framtid och Östtimors ekonomi, såväl historiskt som under självständighetstiden. Lundahl har också arbetat med internationell handel, ekonomisk diskriminering (särskilt apartheidsystemets politiska ekonomi), ekonomiska sanktioner, tillämpning av ekonomiska modeller på ekonomisk historia, ekonomiska snedvridningar, gränsens ekonomi, doktrinhistoria (svenska nationalekonomer) och beredskapsmålet i den svenska jordbrukspolitiken. Han har skrivit en studie av Knut Wicksells analys av befolkningsproblemet, en om Gunnar Myrdals metodologiska utveckling och biografier över Torsten Gårdlund och Bo Södersten. Slutligen har Lundahl publicerat åtta böcker om musik, bland annat en biografi över den kubanske pianisten och kompositören Bebo Valdés, *Bebo de Cuba: Bebo Valdés and His World* (spansk version, *Bebo de Cuba: Bebo Valdés y su mundo*), en över den haitiske orkesterledaren Issa El Saieh, *The Man Who Brought Jazz to Haiti: The Story of Issa El Saieh* (fransk version, *Et Haïti découvre le jazz: L'histoire de Issa El Saieh*) och en bok om den ikoniske spanske sångaren och poeten José Antonio Labordetas första internationella framträdanden, i Sverige, *Viajes a Ultima Thule: José Antonio Labordeta en Suecia*. (Lundahl tolkade åt honom på hans konsert på Akademiska Föreningen i Lund 1969.) Detta är Mats Lundahls åttiotredje bok.

I två tidigare volymer har Industriens Utredningsinstitutets (numera Institutet för Näringslivsforskning) historia under ett drygt kvartssekel sedan starten 1939 rullats upp: *Ett forskningsinstitut växer fram – IUI från grundandet till 1950* publicerades 2014 och *Ett forskningsinstitut expanderar – IUI från 1950 till 1966* kom av trycket 2019. Nu har turen kommit till en tredje volym som redogör för hur IUI konsoliderades åren 1967–72.

Under denna period leddes institutet av Lars Nabseth. Perioden är kortare än i de båda föregående volymerna vilket förklaras av att institutets produktionstakt ständigt ökade. Strömmen av avhandlingar, böcker och artiklar blev allt stridare. Flera av de ämnesområden som penetrerats under tidigare år blev föremål för fortsatta och fördjupade studier: arbets- och kapitalmarknaderna, skogsindustrin och jordbruket, olika industribranscher, reklam och konsumtion, skatter och bostadsmarknad. Nya ämnen tillkom.

Många medarbetare kom och gick som sig bör i en organisation som fungerar som språngbräda till universitet, näringsliv och media. Några fanns kvar från Jan Wallanders chefsperiod: Lars Kritz, Leif Mutén och Lars Wohlin. Några hade börjat under Ragnar Bentzels tid: Villy Bergström, Gunnar Eliasson, Branko Salaj, Per Silenstam, John Skår och Yngve Åberg. Några tidigare medarbetare återkom: John Ekström, Odd Gulbrandsen och Assar Lindbeck. Många nya medarbetare anställdes under Nabseths tid, exempelvis Jan Bröms, Bo Carlsson, Gunnar Du Rietz, Ulf Jakobsson, Anders Klevmarken, Lennart Ohlsson, Olle Renck, Rolf Rundfelt och Bengt Rydén. Nabseth rekryterade också ett antal kvinnliga forskare, bland dem Siv Gustafsson och Birgitta Swedenborg.

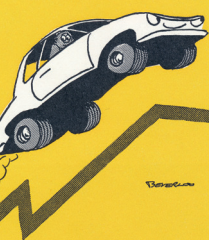
 INSTITUTET FÖR
NÄRINGSLIVSFORSKNING

ISBN: 978-91-89868-19-9

9 789189 868199

försäljning
skrotning
bestånd
prognos 1972-85

Jacobsson
ns Utredningsinstitut

**Den
privata
konsumtionen
1931-1975**

Carl Johan Dahlman

Anders Klevmarken

Industriens utredningsinstitut

**SVENSK
INDUSTRI
UNDER
70-TALET**

med utblick mot 80-talet

Av Lars Nabseth m.fl.

INDUSTRIENS UTREDNINGSPINSTITUT

Lars Wohlin
skogsindustrins
strukturomvandling
och expansions
möjligheter

INDUSTRIENS
UTREDNINGSPINSTITUT

